॥ श्रीकूर्मपुराणम् ॥

सङ्कलन : मोहन प्रसाद सापकोटा
भाषा : संस्कृत
इमेल ठेगाना : sapkotamps731@gmail.com

अथ श्रीकूर्मपुराणान्तर्गताध्यायविषयानुक्रमः ।

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

॥ ॐ नमः शिवाय ॥

॥ ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ॥

॥ श्री सरस्वत्यै नमः ॥

॥ श्री व्यासाय नमः ॥

॥ अथ महर्षिश्रीवेदव्यासप्रणीतं श्रीकूर्मपुराणम् ॥

॥ अथ पूर्वभागः ॥

॥ अथ प्रथमोऽध्यायः ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥
नमस्कृत्याऽप्रमेयाय विष्णवे कूर्म्मरूपिणे । पुराणं संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं विश्वयोनिना ॥१॥
सत्रान्ते सूतमनघं नैमिषेया महर्षयः । पुराणसंहितां पुण्यां पप्रच्छू रोमहर्षणम् ॥२॥
त्वया सूत महाबुद्धे भगवान् ब्रह्मवित्तमः । इतिहासपुराणार्थं व्यासः सम्यगुपासितः ॥३॥
तस्य ते सर्व्वरोमाणि वचसा हृषितानि यत् । द्वैपायनस्य तु भवांस्ततो वै रोमहर्षणः ॥४॥
भवन्तमेव भगवान् व्याजहार स्वयं प्रभुः । मुनीनां संहितां वक्तुं व्यासः पौराणिकीं पुरा ॥५॥
त्वं हि स्वायम्भुवे यज्ञे सुत्याहे वितते सति । संभूतः संहितां वक्तुं स्वांशेन पुरुषोत्तमः ॥६॥
तस्माद्भवन्तं पृच्छामः पुराणं कौर्म्ममुत्तमम् । वक्तुमर्हसि चास्माकं पुराणार्थविशारद ॥७॥
मुनीनां वचनं श्रुत्वा सूतः पौराणिकोत्तमः । प्रणम्य मनसा प्राह गुरुं सत्यवतीसुतम् ॥८॥
रोमहर्षण उवाच ॥
नमस्कृत्वा जगद्योनिं कूर्म्मरूपधरं हरिम् । वक्ष्ये पौराणिकीं दिव्यां कथां पापप्रणाशिनीम् ॥९॥
यां श्रुत्वा पापकर्म्माऽपि गच्छेत परमाङ्गतिम् । न नास्तिके कथां पुण्यामिमां ब्रूयात्कदाचन ॥१०॥
श्रद्धानाय शान्ताय धार्म्मिकाय द्विजातये ।इमां कथामनुब्रूयात्साक्षान्नारायणेरिताम् ॥११॥
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ।वंशानुचरितञ्चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥१२॥
ब्राह्मं पुराणं प्रथमं पाद्मं वैष्णवमेव च । शैवं भागवतञ्चैव भविष्यं नारदीयकम् ॥१३॥
मार्कण्डेयमथाग्नेयं ब्रह्मवैवर्त्तमेव च । लैङ्गं तथा च वाराहं स्कान्दं वामनमेव च ॥१४॥
कौर्म्मं मात्स्यं गारुडञ्च वायवीयमनन्तरम् । अष्टादशं समुद्दिष्टं ब्रह्माण्डमिति संज्ञितम् ॥१५॥
अन्यान्युपपुराणानि मुनिभिः कथितानि तु । अष्टादशपुराणानि श्रुत्वा संक्षेपतो द्विजाः ॥१६॥
आद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहमतः परम् । तृतीयं स्कान्दमुद्दिष्टं कुमारेण तु भाषितम् ॥१७॥
चतुर्थं शिवधर्म्माख्यं साक्षान्नन्दीशभाषितम् । दुर्व्वाससोक्तमाश्चर्य्यं नारदीयमतः परम् ॥१८॥
कापिलं वामनञ्चैव तथैवोशनसेरितम् । ब्रह्माण्डं वारुणञ्चैव कालिकाह्वयमेव च ॥१९॥
माहेश्वरं तथा शाम्बं सौरं सर्व्वार्थसञ्चयम् । पराशरोक्तं मारीचं तथैव भार्गवाह्वयम् ॥२०॥
इदन्तु पञ्चदशमं पुराणं कौ र्म्ममुत्तमम् । चतुर्धा संस्थितं पुण्यं संहितानां प्रभेदतः ॥२१॥
ब्राह्मी भागवती सौरी वैष्णवी च प्रकीर्त्तिताः । चतस्रः संहिताः पुण्या धर्म्मकामार्थमोक्षदाः ॥२२॥
इयन्तु संहिता ब्राह्मी चतुर्व्वेदैस्तु सम्मिता । भवन्ति षट्सहस्राणि श्लोकानामत्र संख्यया ॥२३॥
यत्र धर्म्मार्थकामानां मोक्षस्य च मुनीश्वराः । माहात्म्यमखिलं ब्रह्म ज्ञायते परमेश्वरः ॥२४॥
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च । वंशानुचरितं दिव्याः पुण्याः प्रासङ्गिकीः कथाः ॥२५॥
ब्राह्मणाद्यैरियं धार्य्या धार्म्मिकैर्वेदपारगैः । तामहं वर्णयिष्यमि व्यासेन कथितां पुरा ॥२६॥
पुरामृतार्थं दैतेयदानवैः सह देवताः । मन्थानं मन्दरं कृत्वा ममन्थुः क्षीरसागरम् ॥२७॥
मथ्यमाने तदा तस्मिन् कूर्म्मरूपी जनार्दनः । बभार मन्दरं देवो देवानां हितकाम्यया ॥२८॥
देवाश्च तुष्टुवुर्देवं नारदाद्या महर्षयः । कूर्म्मरूपधरं दृष्ट्वा साक्षिणं विष्णुमव्ययम् ॥२९॥
तदन्तरेऽभवद्देवी श्रीर्नारायणवल्लभा । जग्राह भगवान् विष्णुस्तामेव पुरुषोत्तमः ॥३०॥

तेजसा विष्णुमव्यक्तं नारदाद्या महर्षयः । मोहिताः सह शक्रेण श्रेयो वचनमब्रुवन् ॥३१॥
भगवन् देवदेवेश नारायण जगन्मय । कैषा देवी विशालाक्षी यथावद् ब्रूहि पृच्छताम् ॥३२॥
श्रुत्वा तेषां तदा वाक्यं विष्णुर्दानवमर्द्दनः । प्रोवाच देवीं संप्रेक्ष्य नारदादीनकल्मषान् ॥३३॥
इयं सा परमा शक्तिर्मन्मयी ब्रह्मरूपिणी । माया मम प्रियानन्ता ययेदं धार्य्यते जगत् ॥३४॥
अनयैव जगत्सर्व्वं सदेवासुरमानुषम् । मोहयामि द्विजश्रेष्ठा ग्रसामि विसृजामि च ॥३५॥
उत्पत्तिं प्रलयञ्चैव भूतनामागतिङ्गतिम् । विद्याया वीक्ष्य चात्मानं तरन्ति विपुलामिमाम् ॥३६॥
अस्यास्त्वंशानधिष्ठाय शक्तिमन्तोऽभवन् सुराः । ब्रह्मेशानादयः सर्व्वे सर्व्वशक्तिरियं मम ॥३७॥
सैषा सर्व्वजगत्सूतिः प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिका । प्रागेव मत्तः संजाता श्रीः कल्पे पद्मवासिनी ॥३८॥
चतुर्भुजा शङ्खचक्रपद्महस्ता स्रगन्विता । कोटिसूर्य्यप्रतीकाशा मोहिनी सर्व्वदेहिनाम् ॥३९॥
नालं देवा न पितरो मानवा वासवोऽपि च । मायामेतां समुत्तर्तुं ये चान्ये भुवि देहिनः ॥४०॥
इत्युक्त्वा वासुदेवेन मुनयो विष्णुमब्रुवन् । ब्रूहि त्वं पुण्डरीकाक्ष यदि कालक्षयेऽपि च ॥
(को वा तरति तां मायां दुर्जयां देवनिर्मिताम्) ॥४१॥
अथोवाच हृषीकेशो मुनीन्मुनिगणार्च्चितः । अस्ति द्विजातिप्रवर इन्द्रद्युम्न इति श्रुतः ॥४२॥
पूर्व्वजन्मनि राजासावधृष्यः शङ्करादिभिः । दृष्ट्वा मां कूर्म्मसंस्थानं श्रुत्वा पौराणिकीं स्वयम् ॥
संहितां मन्मुखाद्दिव्यां पुरस्कृत्य मुनीश्वरान् ॥४३॥
ब्रह्माणञ्च महादेवं देवांश्चान्यान् स्वशक्तिभिः । मच्छक्तौ संस्थितान् बुद्ध्वा मामेव शरणङ्गतः ॥४४॥
सम्भाषितो मया चाथ विप्रयोनिङ्गमिष्यसि । इन्द्रद्युम्न इति ख्यातो जातिं स्मरसि पौर्व्विकीम् ॥४५॥
सर्व्वेषामेव भूतानां देवानामप्यगोचरम् । वक्तव्यं यद्गुह्यतमं दास्ये ज्ञानं तवानघ ॥
लब्ध्वा तन्मामकं ज्ञानं मामेवान्ते प्रवेक्ष्यसि ॥४६॥
अंशान्तरेण भूम्यान्त्वं तत्र तिष्ठ सुनिर्वृतः । वैवस्वतेऽन्तरेऽतीते कार्य्यार्थं मां प्रवेक्ष्यसि ॥४७॥
मां प्रणम्य पुरीं कृत्वा पालयामास मेदिनीम् । कालधर्म्मङ्गतः कालाच्छेतद्वीपे मया सह ॥४८॥
भुक्त्वा तान् वैष्णवान् भोगान् योगिनामप्यगोचरान् । मदाज्ञया मुनिश्रेष्ठा जज्ञे विप्रकुले पुनः ॥४९॥
ज्ञात्वा मां वासुदेवाख्यं यत्र द्वे निहितेऽक्षरे । विद्याविद्ये गूढरूपं यद् ब्रह्म परमं विदुः ॥५०॥
सोऽर्च्चयामास भूतानामाश्रयं परमेश्वरम् । व्रतोपवासनियमैर्होमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥५१॥
तदाशीस्तन्नमस्कारस्तन्निष्ठस्तत्परायणः । आराधयन्महादेवं योगिनां हृदि संस्थितम् ॥५२॥
तस्यैवं वर्त्तमानस्य कदाचित्परमा कला । स्वरूपं दर्शयामास दिव्यं विष्णुसमुद्भवम् ॥५३॥
दृष्ट्वा प्रणम्य शिरसा विष्णोर्भगवतः प्रियाम् । संस्तूय विविधैः स्तोत्रैः कृताञ्जलिरभाषत ॥५४॥
इन्द्रद्युम्न उवाच ॥
का त्वं देवि विशालाक्षि विष्णुचिह्नाङ्किते शुभे । याथातथ्येन वै भावं तवेदानीं ब्रवीहि मे ॥५५॥
तस्य तद्वाक्यमाकर्ण्य सुप्रसन्ना सुमङ्गला । हसन्ती संस्मरन् विष्णुं प्रियं ब्राह्मणमब्रवीत् ॥५६॥
श्रीरुवाच ॥
न मां पश्यन्ति मुनयो देवाः शक्रपुरोगमाः । नारायणात्मिकामेकां मायाहं तन्मयी परा ॥५७॥
न मे नारायणाद्भेदो विद्यते हि विचारतः । तन्मय्यहं परं ब्रह्म स विष्णुः परमेश्वरः ॥५८॥
येऽर्च्चयन्तीह भूतानामाश्रयं परमेश्वरम् । ज्ञानेन कर्म्मयोगेन न तेषां प्रभवाम्यहम् ॥५९६॥
तस्मादनादिनिधनं कर्म्मयोगपरायणः । ज्ञानेनाराधयानन्तं ततो मोक्षमवाप्स्यसि ॥६०॥
इत्युक्तः स मुनिश्रेष्ठ इन्द्रद्युम्नो महामतिः । प्रणम्य शिरसा देवीं प्राञ्जलिः पुनरब्रवीत् ॥६१॥
कथं स भगवानीशः शाश्वतो निष्कलोऽच्युतः । ज्ञातुं हि शक्यते देवि ब्रूहि मे परमेश्वरि ॥६२॥
एकमुक्ताथ विप्रेण देवी कमलवासिनी । साक्षान्नारायणो ज्ञानं दास्यतीत्याह तं मुनिम् ॥६३॥
उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां संस्पृश्य प्रणतं मुनिम् । स्मृत्वा परात्परं विष्णुं तत्रैवान्तरधीयत ॥६४॥
सोऽपि नारायणं द्रष्टुं परमेण समाधिना । आराधयद्धृषीकेशं प्रणतार्त्तिप्रभञ्जनम् ॥६५॥
ततो बहुतिथे काले गते नारायणः स्वयम् । प्रादुरासीत् महायोगी पीतवासा जगन्मयः ॥६६॥
दृष्ट्वा देवं समायान्तं विष्णुमात्मानमव्ययम् । जानुभ्यामवनिं गत्वा तुष्टाव गरुडध्वजम् ॥६७॥
इन्द्रद्युम्न उवाच ॥

यज्ञेशाच्युत गोविन्द माधवानन्त केशव । कृष्ण विष्णो हृषीकेश तुभ्यं विश्वात्मने नमः ॥६८॥
नमोऽस्तु ते पुराणाय हरये विश्वमूर्त्तये । सर्गस्थितिविनाशानां हेतवेऽनन्तशक्तये ॥६९॥
निर्गुणाय नमस्तुभ्यं निष्कलाय नमोनमः । पुरुषाय नमस्तेऽस्तु विश्वरूपाय ते नमः ॥७०॥
नमस्ते वासुदेवाय विष्णवे विश्वयोनये । आदिमध्यान्तहीनाय ज्ञानगम्याय ते नमः ॥७१॥
नमस्ते निर्विकाराय निष्प्रपञ्चाय ते नमः । भेदाभेदविहीनाय नमोऽस्त्वानन्दरूपिणे ॥७२॥
नमस्ताराय शान्ताय नमोऽप्रतिहतात्मने । अनन्तमूर्त्तये तुभ्यममूर्त्ताय नमोनमः ॥७३॥
नमस्ते परमार्थाय मायातीताय ते नमः । नमस्ते परमेशाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥७४॥
नमोऽस्तु ते सुसूक्ष्माय महादेवाय ते नमः । नमः शिवाय शुद्धाय नमस्ते परमेष्ठिने ॥७५॥
त्वयैतत्सृष्टमखिलं त्वमेव परमा गतिः । त्वं पिता सर्व्वभूतानां त्वं माता पुरुषोत्तम ॥७६॥
त्वमक्षरं परं धाम चिन्मात्रं व्योम निष्कलम् । सर्व्वस्याधारमव्यक्तमनन्तं तमसः परम् ॥७७॥
प्रपश्यन्ति परात्मानं ज्ञानदीपेन केवलम् । प्रपद्ये भवतो रूपं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥७८॥
एवं स्तुवन्तं भगवान् भूतात्मा भूतभावनः । उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां पस्पर्श प्रहसन्निव ॥७९॥
स्पृष्टमात्रो भगवता विष्णुना मुनिपुङ्गवः । यथावत्परमं तत्त्वं ज्ञातवांस्त्वत्प्रसादतः ॥८०॥
ततः प्रहृष्टमनसा प्रणिपत्य जनार्द्दनम् । प्रोवाचोन्निद्रपद्माक्षं पीतवाससमच्युतम् ॥८१॥
त्वत्प्रसादादसन्दिग्धमुत्पन्नं पुरुषोत्तम । ज्ञानं ब्रह्मैकविषयं परमानन्दसिद्धिदम् ॥८२॥
नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय वेधसे । किं करिष्यामि योगेश तन्मे वद जगन्मय ॥८३॥
श्रुत्वा नारायणो वाक्यमिन्द्रद्युम्नस्य माधवः । उवाच सस्मितं वाक्यमशेषजगतो हितम् ॥८४॥

श्रीभगवानुवाच ॥

वर्णाश्रमाचारवतां पुंसां देवो महेश्वरः । ज्ञानेन भक्तियोगेन पूजनीयो न चान्यथा ॥८५॥
विज्ञाय तत्परं तत्त्वं विभूतिं कार्य्यकारणम् । प्रवृतिञ्चापि मे ज्ञात्वा मोक्षार्थीश्वरमर्च्चयेत् ॥८६॥
सर्वसङ्गान्परित्यज्य ज्ञात्वा मायामयं जगत् । अद्वैतं भावयात्मानं द्रक्ष्यसे परमेश्वरम् ॥८७॥
त्रिविधां भावनां ब्रह्मन् प्रोच्यमानां निबोध मे । एका मद्विषया तत्र द्वितीया व्यक्तसंश्रया ॥८८॥
अन्या च भावना ब्राह्मी विज्ञेया सा गुणातिगा । आसामन्यतमाश्राथ भावनां भावयेद् बुधः ॥८९॥
अशक्तः संश्रयेदाद्यामित्येषा वैदिकी श्रुतिः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तन्निष्ठस्तत्परायणः ॥९०॥
समाराधय विश्वेशं ततो मोक्षमवाप्स्यसि ।

इन्द्रद्युम्न उवाच ॥

किन्तत्परतरं तत्त्वं का विभूतिर्जनार्द्दन ॥९१॥

भगवान् उवाच ॥

किङ्कार्य्यं कारणं कस्त्वं प्रवृत्तिश्चापि का तव । परात्परतरं तत्त्वं परं ब्रह्मैकमव्ययम् ॥९२॥
नित्यानन्दमयं ज्योतिरक्षरं तमसः परम् । ऐश्वर्य्यं तस्य यन्नित्यं विभूतिरिति गीयते ॥९३॥
कार्य्यं जगदथाव्यक्तं कारणं शुद्धमक्षरम् । अहं हि सर्व्वभूतानामन्तर्यामीश्वरः परः ॥९४॥
सर्गस्थित्यन्तकर्तृत्वं प्रवृत्तिर्मम गीयते । एतद्विज्ञाय भावेन यथावदखिलं द्विज ॥९५॥
ततस्त्वं कर्म्मयोगेन शाश्वतं सम्यगर्च्चय ।

इन्द्रद्युम्न उवाच ॥

के ते वर्णाश्रमाचारा यैः समाराध्यते परः ॥९६॥
ज्ञानञ्च कीदृशं दिव्यं भावनात्रयमिश्रितम् । कथं सृष्टमिदं पूर्वं कथं संह्रियते पुनः ॥९७॥
कियत्यः सृष्टयो लोके वंशा मन्वन्तराणि च । कानि तेषां प्रमाणानि पावनानि व्रतानि च ॥९८॥
तीर्थान्यर्कादिसंस्थानं पृथिव्यायामविस्तरम् । कति द्वीपाः समुद्राश्च पर्वताश्च नदीनदाः ॥९९॥
ब्रूहि मे पुण्डरीकाक्ष यथावदधुना पुनः ।

श्रीकूर्म्म उवाच ॥

एवमुक्तोऽथ तेनाहं भक्तानुग्रहकाम्यया ॥१००॥
यथावदखिलं सम्यगवोचं मुनिपुंगवाः । व्याख्यायाशेषमेवेदं यत्पृष्टोऽहं द्विजेन तु ॥१०१॥
अनुगृह्य च तं विप्रं तत्रैवान्तर्हितोऽभवम् । सोऽपि तेन विधानेन मदुक्तेन द्विजोत्तमाः ॥१०२॥

आराधयामास परं भावपूतः समाहितः । त्यक्त्वा पुत्रादिषु स्नेहं निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ॥१०३॥
संन्यस्य सर्व्वकर्म्माणि परं वैराग्यमाश्रितः । आत्मन्यात्मानमन्वीक्ष्य स्वात्मन्येवाखिलं जगत् ॥१०४॥
संप्राप्य भावनामन्त्यां ब्राह्मीमक्षरपूर्व्विकाम् । अवाप परमं योगं येनैकं परिपश्यति ॥१०५॥
यं विनिद्रा जितश्वासाः कांक्षन्ते मोक्षकांक्षिणः । ततः कदाचिद्योगीन्द्रो ब्रह्माणं द्रष्टुमव्ययम् ॥१०६॥
जगामादित्यनिर्द्देशान्मानसोत्तरपर्व्वतम् । आकाशेनैव विप्रेन्द्रो योगैश्वर्य्यप्रभावतः ॥१०७॥
विमानं सूर्य्यसङ्काशं प्रादुर्भूतमनुत्तमम् । अन्वगच्छन्देवगणा गन्धर्वाप्सरसां गणाः ॥१०८॥
दृष्ट्वाऽन्ये पथि योगीन्द्रं सिद्धा ब्रह्मर्षयो ययुः । ततः स गत्वानुगिरिं विवेश सुरवन्दितम् ॥१०९॥
स्थानं तद्योगिभिर्जुष्टं यत्रास्ते परमः पुमान् । संप्राप्य परमं स्थानं सूर्य्यायुतसमप्रभम् ॥११०॥
विवेश चान्तर्भवनं देवानां च दुरासदम् । विचिन्तयामास परं शरण्यं सर्व्वदेहिनाम् ॥१११॥
अनादिनिधनं चैव देवदेवं पितामहम् । ततः प्रादुरभूत्तस्मिन् प्रकाशः परमाद्भुतः ॥११२॥
तन्मध्ये पुरुषं पूर्व्वमपश्यत् परमं पदम् । महान्तं तेजसो राशिमगम्यं ब्रह्मविद्विषाम् ॥११३॥
चतुर्मुखमुदाराङ्गमर्च्चिर्भिरुपशोभितम् । सोऽपि योगिनमन्वीक्ष्य प्रणमन्तमुपस्थितम् ॥११४॥
प्रत्युद्गम्य स्वयं देवो विश्वात्मा परिषस्वजे । परिष्वक्तस्य देवेन द्विजेन्द्रस्याथ देहतः ॥११५॥
निर्गत्य महती ज्योत्स्ना विवेशादित्यमण्डलम् । ऋग्यजुः सामसंज्ञं तत्पवित्रममलं पदम् ॥११६॥
हिरण्यगर्भो भगवान् यत्रास्ते हव्यकव्यभुक् । द्वारं तद्योगिनामाद्यं वेदान्तेषु प्रतिष्ठितम् ॥११७॥
ब्रह्मतेजोमयं श्रीमद्दृष्टा चैव मनीषिणाम् । दृष्टमात्रो भगवता ब्रह्मणाऽर्चिर्म्मयो मुनिः ॥११८॥
अपश्यदैश्वरं तेजः शान्तं सर्वत्रगं शिवम् । स्वात्मानमक्षरं व्योम यत्र विष्णोः परं पदम् ॥११९॥
आनन्दमचलं ब्रह्म स्थानं तत्पारमेश्वरम् । सर्व्वभूतात्मभूतस्थः परमैश्वर्य्यमास्थितः ॥१२०॥
प्राप्तवानात्मनो धाम यत्तन्मोक्षाख्यमव्ययम् । तस्मात्सर्व्वप्रयत्नेन वर्णाश्रमविधौ स्थितः ॥१२१॥
समाश्रित्यान्तिमं भावं मायां लक्ष्मीं तरेद् बुधः ।

सूत उवाच ॥

व्याहृता हरिणा त्वेवं नारादाद्या महर्षयः ॥१२२॥
शक्रेण सहिताः सर्वे पप्रच्छुर्गरुडध्वजम् ।

ऋषय ऊचुः ॥

देवदेव हृषीकेश नाथ नारायणाव्यय ॥१२३॥
तद्वदाशेषमस्माकं यदुक्तं भवता पुरा । इन्द्रद्युम्नाय विप्राय ज्ञानं धर्म्मादिगोचरम् ॥१२४॥
शुश्रूषुश्चाप्ययं शक्रः सखा तव जगन्मय । ततः स भगवान् विष्णुः कूर्म्मरूपी जनार्द्दनः ॥१२५॥
रसातलगतो देवो नारदाद्यैर्महर्षिभिः । पृष्टः प्रोवाच सकलं पुराणं कौर्म्ममुत्तमम् ॥१२६॥
सन्निधौ देवराजस्य तद्वक्ष्ये भवतामहम् । धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं मोक्षप्रदं नृणाम् ॥१२७॥
पुराणश्रवणं विप्राः कथनञ्च विशेषतः । श्रुत्वा चाध्यायमेवैकं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥१२८॥
उपाख्यानमथैकं वा ब्रह्मलोके महीयते । इदं पुराणं परमं कौ र्म्मं कूर्म्मस्वरूपिणा ॥१२९॥
उक्तं वै देवदेवेन श्रद्धातव्यं द्विजातिभिः ॥१३०॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे इन्द्रद्युम्नमोक्षवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥१॥
आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः-०+१३०=१३०

॥ अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥

श्रीकूर्म्म उवाच ॥

शृणुध्वमृषयः सर्वे यत्पृष्टोऽहं जगद्धितम् । वक्ष्यमाणं मया सर्वमिन्द्रद्युम्नाय भाषितम् ॥१॥
भूतैर्भव्यैर्भविष्यद्भिश्चरितैरुपबृंहितम् । पुराणं पुण्यदं नृणां मोक्षधर्मानुकीर्तनम् ॥२॥
अहं नारायणो देवः पूर्वमासं न मे परम् । उपास्य विपुलां निद्रां भोगिशय्यां समाश्रितः ॥३॥
चिन्तयामि पुनः सृष्टिं निशान्ते प्रतिबुध्य तु । ततो मे सहसोत्पन्नः प्रसादो मुनिपुंगवा ॥४॥
चतुर्मुखस्ततो जातो ब्रह्मा लोकपितामहः । तदन्तरेऽभवत् क्रोधः कस्माच्चित् कारणात् तदा ॥५॥
आत्मनो मुनिशार्दूलास्तत्र देवो महेश्वरः । रुद्रः क्रोधात्मको जज्ञे शूलपाणिस्त्रिलोचनः ॥

तेजसा सूर्यसङ्काशस्त्रैलोक्यं संहरन्निव ॥६॥
ततः श्रीरभवद् देवी कमलायतलोचना । सुरूपा सौम्यवदना मोहिनी सर्वदेहिनाम् ॥७॥
शुचिस्मिता सुप्रसन्ना मङ्गला महिमास्पदा । दिव्यकान्तिसमायुक्ता दिव्यमाल्योपशोभिता ॥८॥
नारायणी महामाया मूलप्रकृतिरव्यया । स्वधाम्ना पूरयन्तीदं मत्पार्श्वं समुपाविशत् ॥९॥
तां दृष्ट्वा भगवान् ब्रह्मा मामुवाच जगत्पतिः । मोहायाशेषभूतानां नियोजय सुरूपिणीम् ॥
येनेयं विपुला सृष्टिवर्धते मम माधव ॥१०॥
तथोक्तोऽहं श्रियं देवीमब्रवं प्रहसन्निव । देवीदमखिलं विश्वं सदेवासुरमानुषम् ॥
मोहयित्वा ममादेशात् संसारे विनिपातय ॥११॥
ज्ञानयोगरतान् दान्तान् ब्रह्मिष्ठान् ब्रह्मवादिनः । अक्रोधनान् सत्यपरान् दूरतः परिवर्जय ॥१२॥
ध्यायिनो निर्ममान् शान्तान धार्मिकान् वेदपारगान् । जापिनस्तापसान् विप्रान् दूरतः परिवर्जय ॥१३॥
वेदवेदान्तविज्ञानसंछिन्नाशेषसंशयान् । महायज्ञपरान् विप्रान् दूरतः परिवर्जय ॥१४॥
ये यजन्ति जपैर्होमैर्देवदेवं महेश्वरम् । स्वाध्यायेनेज्यया दूरात् तान् प्रयत्नेन वर्जय ॥१५॥
भक्तियोगसमायुक्तानीश्वरार्पितमानसान् । प्राणायामादिषु रतान् दूरात् परिहरामलान् ॥१६॥
प्रणवासक्तमनसो रुद्रजप्यपरायणान् । अथर्वशिरसोऽध्येतृन् धर्मज्ञान् परिवर्जय ॥१७॥
बहुनात्र किमुक्तेन स्वधर्मपरिपालकान् । ईश्वराराधनरतान् मन्नियोगान्न मोहय ॥१८॥
एवं मया महामाया प्रेरिता हरिवल्लभा । यथादेशं चकारासौ तस्माल्लक्ष्मीं समर्चयेत् ॥१९॥
श्रियं ददाति विपुलां पुष्टिं मेधां यशो बलम् । अर्चिता भगवत्पत्नी तस्माल्लक्ष्मीं समर्चयेत् ॥२०॥
ततोऽसृजत् स भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः । चराचराणि भूतानि यथापूर्वं ममाज्ञया ॥२१॥
मरीचिभृग्वङ्गिरसः पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् । दक्षमत्रिं वसिष्ठं च सोऽसृजद् योगविद्यया ॥२२॥
नवैते ब्रह्मणः पुत्रा ब्रह्मणा ब्राह्मणोत्तमाः । ब्रह्मवादिन एवैते मरीच्याद्यास्तु साधकाः ॥२३॥
ससर्ज ब्राह्मणान् वक्त्रात् क्षत्रियांश्च भुजाद् विभुः । वैश्यानूरुद्वयाद् देवः पादाच्छूद्रान् पितामहः ॥२४॥
यज्ञनिष्पत्तये ब्रह्मा शूद्रवर्जं ससर्ज ह । गुप्तये सर्ववेदानां तेभ्यो यज्ञो हि निर्बभौ ॥२५॥
ऋचो यजूंषि सामानि तथैवाथर्वणानि च । ब्रह्मणः सहजं रूपं नित्यैषा शक्तिरव्यया ॥२६॥
अनादिनिधना दिव्या वागुत्सृष्टा स्वयम्भुवा । आदौ वेदमयी भूता यतः सर्वाः प्रवृत्तयः ॥२७॥
अतोऽन्यानि तु शास्त्राणिपृथिव्यांयानिकानिचित् । न तेषु रमते धीरः पाषण्डी तेन जायते ॥२८॥
वेदार्थवित्तमैः कार्यं यत्स्मृतं मुनिभिः पुरा । स ज्ञेयः परमो धर्मो नान्यशास्त्रेषु संस्थितः ॥२९॥
या वेदबाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः । सर्वास्ता निष्फलाः प्रेत्य तमोनिष्ठा हि ताः स्मृताः ॥३०॥
पूर्वकल्पे प्रजा जाताः सर्वबाधाविवर्जिताः । शुद्धान्तः करणाः सर्वाः स्वधर्मनिरताः सदा ॥३१॥
ततः कालवशात् तासां रागद्वेषादिकोऽभवत् । अधर्मो मुनिशार्दूलाः स्वधर्मप्रतिबन्धकः ॥३२॥
ततः सा सहजा सिद्धिस्तासां नातीव जायते । रजोमात्रात्मिकास्तासां सिद्धयोऽन्यास्तदाभवन् ॥३३॥
तासु क्षीणास्वशेषासु कालयोगेन ताः पुनः । वार्तोपायं पुनश्चक्रुर्हस्तसिद्धिं च कर्मजाम् ॥
ततस्तासां विभुर्ब्रह्मा कर्माजीवमकल्पयत् ॥३४॥
स्वायम्भुवो मनुः पूर्वं धर्मान् प्रोवाच धर्मदृक् । साक्षात् प्रजापतेर्मूर्तिर्निसृष्टा ब्रह्मणा द्विजाः ॥
भृग्वादयस्तद्वदनाच्छ्रुत्वा धर्मानथोचिरे ॥३५॥
यजनं याजनं दानं ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहम् । अध्यापनं चाध्ययनं षट् कर्माणि द्विजोत्तमाः ॥३६॥
दानमध्ययनं यज्ञो धर्मः क्षत्रियवैश्ययोः । दण्डो युद्धं क्षत्रियस्य कृषिर्वैश्यस्य शस्यते ॥३७॥
शुश्रूषैव द्विजातीनां शूद्राणां धर्मसाधनम् । कारुकर्म तथाजीवः पाकयज्ञोऽपि धर्मतः ॥३८॥
ततः स्थितेषु वर्णेषु स्थापयामास चाश्रमान् । गृहस्थं च वनस्थं च भिक्षुकं ब्रह्मचारिणम् ॥३९॥
अग्नयोऽतिथिशुश्रूषा यज्ञो दानं सुरार्चनम् । गृहस्थस्य समासेन धर्मोऽयं मुनिपुंगवाः ॥४०॥
होमो मूलफलाशित्वं स्वाध्यायस्तप एव च । संविभागो यथान्यायं धर्मोऽयं वनवासिनाम् ॥४१॥
भैक्षाशनं च मौनित्वं तपो ध्यानं विशेषतः । सम्यग्ज्ञानं च वैराग्यं धर्मोऽयं भिक्षुके मतः ॥४२॥
भिक्षाचर्या च शुश्रूषा गुरोः स्वाध्याय एव च । सन्ध्याकर्माग्निकार्यं च धर्मोऽयं ब्रह्मचारिणाम् ॥४३॥
ब्रह्मचारिवनस्थानां भिक्षुकाणां द्विजोत्तमाः । साधारणं ब्रह्मचर्यं प्रोवाच कमलोद्भवः ॥४४॥

ऋतुकालाभिगामित्वं स्वदारेषु न चान्यतः । पर्ववर्जं गृहस्थस्य ब्रह्मचर्यमुदाहृतम् ॥४५॥
आगर्भसम्भवादाद्यात् कार्यं तेनाप्रमादतः । अकुर्वाणस्तु विप्रेन्द्रा भ्रूणहा तु प्रजायते ॥४६॥
वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या श्राद्धं चातिथिपूजनम् । गृहस्थस्य परो धर्मो देवताभ्यर्चनं तथा ॥४७॥
वैवाह्यमग्निमिन्धीत सायं प्रातर्यथाविधि । देशान्तरगतो वाऽथ मृतपत्नीक एव च ॥४८॥
त्रयाणामाश्रमाणां तु गृहस्थो योनिरुच्यते । अन्ये तमुपजीवन्ति तस्माच्छ्रेयान् गृहाश्रमी ॥४९॥
ऐकाश्रम्यं गृहस्थस्य त्रयाणां श्रुतिदर्शनात् । तस्माद् गार्हस्थ्यमेवैकं विज्ञेयं धर्मसाधनम् ॥५०॥
परित्यजेदर्थकामौ यौ स्यातां धर्मवर्जितौ । सर्वलोकविरुद्धं च धर्ममप्याचरेन्न तु ॥५१॥
धर्मात् संजायते ह्यर्थो धर्मात् कामोऽभिजायते । धर्म एवापवर्गाय तस्माद् धर्मं समाश्रयेत् ॥५२॥
धर्मश्चार्थश्च कामश्च त्रिवर्गस्त्रिगुणो मतः । सत्त्वं रजस्तमश्चेति तस्माद्धर्मं समाश्रयेत् ॥५३॥
ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः । जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ॥५४॥
यस्मिन् धर्मसमायुक्तावर्थकामौ व्यवस्थितौ । इह लोके सुखी भूत्वा प्रेत्यानन्त्याय कल्पते ॥५५॥
धर्मात् संजायते मोक्षो ह्यर्थात् कामोऽभिजायते । एवं साधनसाध्यत्वं चातुर्विध्ये प्रदर्शितम् ॥५६॥
य एवं वेद धर्मार्थकाममोक्षस्य मानवः । माहात्म्यं चानुतिष्ठेत स चानन्त्याय कल्पते ॥५७॥
तस्मादर्थं च कामं च त्यक्त्वा धर्मं समाश्रयेत् । धर्मात् संजायते सर्वमित्याहुर्ब्रह्मवादिनः ॥५८॥
धर्मेण धार्यते सर्वं जगत् स्थावरजङ्गमम् । अनादिनिधना शक्तिः सैषा ब्राह्मी द्विजोत्तमाः ॥५९॥
कर्मणा प्राप्यते धर्मो ज्ञानेन च न संशयः । तस्माज्ज्ञानेन सहितं कर्मयोगं समाचरेत् ॥६०॥
प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम् । ज्ञानपूर्वं निवृत्तं स्यात् प्रवृत्तं यदतोऽन्यथा ॥६१॥
निवृत्तं सेवमानस्तु याति तत् परमं पदम् । तस्मान्निवृत्तं संसेव्यमन्यथा संसरेत् पुनः ॥६२॥
क्षमा दमो दया दानमलोभस्त्याग एव च । आर्जवं चानसूया च तीर्थानुसरणं तथा ॥६३॥
सत्यं सन्तोष आस्तिक्यं श्रद्धा चेन्द्रियनिग्रहः । देवताभ्यर्चनं पूजा ब्राह्मणानां विशेषतः ॥६४॥
अहिंसा प्रियवादित्वमपैशुन्यमकल्कता । सामासिकमिमं धर्मं चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मनुः ॥६५॥
प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावताम् । स्थानमैन्द्रं क्षत्रियाणां संग्रामेष्वपलायिनाम् ॥६६॥
वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्तताम् । गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचारेण वर्तताम् ॥६७॥
अष्टाशीतिसहस्राणामृषीणामूर्ध्वरेतसाम् । स्मृतं तेषां तु यत्स्थानं तदेव गुरुवासिनाम् ॥६८॥
सप्तर्षीणांतु यत्स्थानं स्मृतं तद् वै वनौकसाम् । प्राजापत्यं गृहस्थानां स्थानमुक्तं स्वयम्भुवा ॥६९॥
यतीनां यतचित्तानां न्यासिनामूर्ध्वरेतसाम् । हैरण्यगर्भं तत्स्थानं यस्मान्नावर्तते पुनः ॥७०॥
योगिनाममृतं स्थानं व्योमाख्यं परमाक्षरम् । आनन्दमैश्वरं धाम सा काष्ठा सा परागतिः ॥७१॥
ऋषय ऊचुः ॥
भगवन् देवतारिघ्न हिरण्याक्षनिषूदन । चत्वारो ह्याश्रमाः प्रोक्ता योगिनामेक उच्यते ॥७२॥
श्रीकूर्म ऊवाच ॥
सर्वकर्माणि संन्यस्य समाधिमचलं श्रितः । य आस्ते निश्चलो योगी स संन्यासी न पञ्चमः ॥७३॥
सर्वेषामाश्रमाणां तु द्वैविध्यं श्रुतिदर्शितम् । ब्रह्मचार्युपकुर्वाणो नैष्ठिको ब्रह्मतत्परः ॥७४॥
योऽधीत्यविधिवद्वेदान् गृहस्थाश्रममाव्रजेत् । उपकुर्वाणको ज्ञेयो नैष्ठिको मरणान्तिकः ॥७५॥
उदासीनः साधकश्च गृहस्थो द्विविधो भवेत् । कुटुम्बभरणे यत्तः साधकोऽसौ गृही भवेत् ॥७६॥
ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य त्यक्त्वा भार्याधनादिकम् । एकाकी यस्तु विचरेदुदासीनः स मौक्षिकः ॥७७॥
तपस्तप्यति योऽरण्ये यजेद् देवान् जुहोति च । स्वाध्याये चैव निरतो वनस्थस्तापसो मतः ॥७८॥
तपसा कर्षितोऽत्यर्थं यस्तु ध्यानपरो भवेत् । सांन्यासिकः स विज्ञेयो वानप्रस्थाश्रमे स्थितः ॥७९॥
योगाभ्यासरतो नित्यमारुरुक्षुर्जितेन्द्रियः । ज्ञानाय वर्तते भिक्षुः प्रोच्यते पारमेष्ठिकः ॥८०॥
यस्त्वात्मरतिरेव स्यान्नित्यतृप्तो महामुनिः । सम्यग् दर्शनसंपन्नः स योगी भिक्षुरुच्यते ॥८१॥
ज्ञानसंन्यासिनः केचिद् वेदसंन्यासिनोऽपरे । कर्मसंन्यासिनः केचित् त्रिविधाः पारमेष्ठिकाः ॥८२॥
योगी च त्रिविधो ज्ञेयो भौतिकः सांख्य एव च । तृतीयोऽत्याश्रमी प्रोक्तो योगमुत्तममास्थितः ॥८३॥
प्रथमा भावना पूर्वे सांख्ये त्वक्षरभावना । तृतीये चान्तिमा प्रोक्ता भावना पारमेश्वरी ॥८४॥
तस्मादेतद् विजानीध्वमाश्रमाणां चतुष्टयम् । सर्वेषु वेदशास्त्रेषु पञ्चमो नोपपद्यते ॥८५॥

एवं वर्णाश्रमान् सृष्ट्वा देवदेवो निरञ्जनः । दक्षादीन् प्राह विश्वात्मा सृजध्वं विविधाः प्रजाः ॥८६॥
ब्रह्मणो वचनात् पुत्रा दक्षाद्या मुनिसत्तमाः । असृजन्त प्रजाः सर्वे देवमानुषपूर्विकाः ॥८७॥
इत्येष भगवान् ब्रह्मा स्रष्टुत्वे स व्यवस्थितः । अहं वै पालयामीदं संहरिष्यति शूलभृत् ॥८८॥
तिस्रस्तु मूर्तयः प्रोक्ता ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । रजः सत्त्वतमोयोगात् परस्य परमात्मनः ॥८९॥
अन्योन्यमनुरक्तास्ते ह्यन्योन्यमुपजीविनः । अन्योन्यप्रणताश्चैव लीलया परमेश्वराः ॥९०॥
ब्राह्मी माहेश्वरी चैव तथैवाक्षरभावना । तिस्रस्तु भावना रुद्रे वर्तन्ते सततं द्विजाः ॥९१॥
प्रवर्तते मय्यजस्रमाद्या त्वक्षरभावना । द्वितीया ब्रह्मणः प्रोक्ता देवस्याक्षरभावना ॥९२॥
अहं चैव महादेवो न भिन्नः परमार्थतः । विभज्यस्वेच्छयात्मानं सोऽन्तर्यामीश्वरः स्थितः ॥९३॥
त्रैलोक्यमखिलं स्रष्टुं सदेवासुरमानुषम् । पुरुषः परतोऽव्यक्ताद् ब्रह्मत्वं समुपागमत् ॥९४॥
तस्माद् ब्रह्मा महादेवो विष्णुर्विश्वेश्वरः परः । एकस्यैव स्मृतास्तिस्रस्तनूः कार्यवशात् प्रभोः ॥९५॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन वन्द्याः पूज्याः विशेषतः । यदीच्छेदचिरात् स्थानं यत्तन्मोक्षाख्यमव्ययम् ॥९६॥
वर्णाश्रमप्रयुक्तेन धर्मेण प्रीतिसंयुतः । पूजयेद् भावयुक्तेन यावज्जीवं प्रतिज्ञया ॥९७॥
चतुर्णामाश्रमाणां तु प्रोक्तोऽयं विधिवद्द्विजाः । आश्रमो वैष्णवो ब्राह्मो हराश्रम इति त्रयः ॥९८॥
तल्लिङ्गधारी नियतं तद्भक्तजनवत्सलः । ध्यायेदथार्चयेदेतान् ब्रह्मविद्यापरायणः ॥९९॥
सर्वेषामेव भक्तानां शम्भोर्लिङ्गमनुत्तमम् । सितेन भस्मना कार्यं ललाटे तु त्रिपुण्ड्रकम् ॥१००॥
यस्तु नारायणं देवं प्रपन्नः परमं पदम् । धारयेत् सर्वदा शूलं ललाटे गन्धवारिभिः ॥१०१॥
प्रपन्ना ये जगद्बीजं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । तेषां ललाटे तिलकं धारणीयं तु सर्वदा ॥१०२॥
योऽसावनादिर्भूतादिः कालात्माऽसौ धृतो भवेत् । उपर्यधो भावयोगात् त्रिपुण्ड्रस्य तु धारणात् ॥१०३॥
यत्तत् प्रधानं त्रिगुणं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् । धृतंन्तु त्रिशूलधरणाद् भवत्येव न संशयः ॥१०४॥
ब्रह्मतेजोमयं शुक्लं यदेतन् मण्डलं रवेः । भवत्येव धृतं स्थानमैश्वरं तिलके कृते ॥१०५॥
तस्मात् कार्यं त्रिशूलाङ्कं तथा च तिलकं शुभम् । त्रियायुं च भक्तानां त्रयाणां विधिपूर्वकम् ॥१०६॥
यजेत जुहुयादग्नौ जपेद् दद्याज्जितेन्द्रियः । शान्तो दान्तो जितक्रोधो वर्णाश्रमविधानवित् ॥१०७॥
एवं परिचरेद् देवान् यावज्जीवं समाहितः । तेषां संस्थानमचलं सोऽचिरादधिगच्छति ॥१०८॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे वर्णाश्रमवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-१३०+१०८=२३८

॥ अथ तृतीयोऽध्यायः ॥

ऋषयः ऊचुः ॥
वर्णा भगवतोद्दिष्टाश्चत्वारोऽप्याश्रमास्तथा । इदानीं क्रममस्माकमाश्रमाणां वद प्रभो ॥१॥
श्रीकूर्म उवाच ॥
ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ।क्रमेणैवाश्रमाः प्रोक्ताः कारणादन्यथा भवेत् ॥२॥
उत्पन्नज्ञानविज्ञानो वैराग्यं परमं गतः । प्रव्रजेद् ब्रह्मचर्यात् तु यदिच्छेत् परमां गतिम् ॥३॥
दारानाहृत्य विधिवदन्यथा विविधैर्मखैः । यजेदुत्पादयेत् पुत्रान् विरक्तो यदि संन्यसेत् ॥४॥
अनिष्ट्वा विधिवद् यज्ञैरनुत्पाद्य तथात्मजम् । न गार्हस्थं गृही त्यक्त्वा संन्यसेद् बुद्धिमान् द्विजः ॥५॥
अथ वैराग्यवेगेन स्थातुं नोत्सहते गृहे । तत्रैव संन्यसेद् विद्वाननिष्ट्वापि द्विजोत्तमः ॥६॥
अन्यथा विविधैर्यज्ञैरिष्ट्वा वनमथाश्रयेत् । तपस्तत्स्वा तपोयोगाद् विरक्तः संन्यसेद् यदि ॥७॥
वानप्रस्थाश्रमं गत्वा न गृहं प्रविशेत् पुनः । न संन्यासी वनं चाथ ब्रह्माचर्यं न साधकः ॥८॥
प्राजापत्यां निरूप्येष्टिमाग्नेयीमथवा द्विजः । प्रव्रजेत गृही विद्वान् वनाद् वा श्रुतिचोदनात् ॥९॥
प्रकर्तुमसमर्थोऽपि जुहोतियजतिक्रियाः । अन्धः पंगुर्दरिद्रो वा विरक्तः संन्यसेद् द्विजः ॥१०॥
सर्वेषामेव वैराग्यं संन्यासाय विधीयते । पतत्येवाविरक्तो यः संन्यासं कर्तुमिच्छति ॥११॥
एकस्मिन्नथवा सम्यग् वर्तेतामरणं द्विजाः । श्रद्धावनाश्रमे युक्तः सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥१२॥
न्यायागतधनः शान्तो ब्रह्मविद्यापरायणः । स्वधर्मपालको नित्यं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥१३॥
ब्रह्मण्याधाय कर्माणि निःसंगः कामवर्जितः । प्रसन्नेनैव मनसा कुर्वाणो याति तत्पदम् ॥१४॥

ब्रह्मणा दीयते देयं ब्रह्मणे सम्प्रदीयते । ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम्॥१५॥
नाहं कर्ता सर्वमेतद् ब्रह्मैव कुरुते तथा । एतद् ब्रह्मार्पणं प्रोक्तमृषिभिः तत्त्वदर्शिभिः ॥१६॥
प्रीणातु भगवानीशः कर्मणानेन शाश्वतः । करोति सततं बुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदं परम्॥१७॥
यद्वा फलानां संन्यासं प्रकुर्यात् परमेश्वरे । कर्मणामेतदप्याहुः ब्रह्मार्पणमनुत्तमम्॥१८॥
कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं संगवर्जितम् । क्रियते विदुषा कर्म तद्भवेदपि मोक्षदम्॥१९॥
अन्यथा यदि कर्माणि कुर्यान्नित्यान्यपि द्विजः । अकृत्वा फलसंन्यासं बध्यते तत्फलेन तु ॥२०॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन त्यक्त्वा कर्माश्रितं फलम् । अविद्वानपि कुर्वीत कर्माप्नोतिचिरात् पदम्॥२१॥
कर्मणा क्षीयते पापमैहिकं पौर्विकं तथा । मनः प्रसादमन्वेति ब्रह्म विज्ञायते ततः ॥२२॥
कर्मणा सहिताज्ज्ञानात् सम्यग् योगोऽभिजायते । ज्ञानं च कर्मसहितं जायते दोषवर्जितम्॥२३॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन यत्र तत्राश्रमे रतः । कर्माणीश्वरतुष्ट्यर्थं कुर्यान्नैष्कर्म्यमाप्नुयात्॥२४॥
संप्राप्य परमं ज्ञानं नैष्कर्म्यं तत्प्रसादतः । एकाकी निर्ममः शान्तो जीवन्नेव विमुच्यते ॥२५॥
वीक्षते परमात्मानं परं ब्रह्म महेश्वरम् । नित्यानन्दं निराभासं तस्मिन्नेव लयं व्रजेत्॥२६॥
तस्मात् सेवेत सततं कर्मयोगं प्रसन्नधीः । तृप्तये परमेशस्य तत् पदं याति शाश्वतम्॥२७॥
एतद् वः कथितं सर्वं चातुराश्रम्यमुत्तमम् । न ह्येतत् समतिक्रम्य सिद्धिं विन्दति मानवः ॥२८॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे तृतीयोऽध्यायः ॥३॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२३८+२८=२६६

॥ अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
श्रुत्वाश्रमविधिं कृत्स्नमृषयो हृष्टमानसाः । नमस्कृत्य हृषीकेशं पुनर्वचनमब्रुवन्॥१॥
मुनय ऊचुः ॥
भाषितं भवता सर्वं चातुराश्रम्यमुत्तमम् । इदानीं श्रोतुमिच्छामो यथा सम्भवते जगत्॥२॥
कुतः सर्वमिदं जातं कस्मिंश्च लयमेष्यति । नियन्ता कश्च सर्वेषां वदस्व पुरुषोत्तम ॥३॥
श्रुत्वा नारायणो वाक्यमृषीणां कूर्मरूपधृक् । प्राह गम्भीरया वाचा भूतानां प्रभवोव्ययः ॥४॥
श्रीकूर्म उवाच ॥
महेश्वरः परोऽव्यक्तश्चतुर्व्यूहः सनातनः । अनन्तश्चाप्रमेयश्च नियन्ता विश्वतोमुखः ॥५॥
अव्यक्तं कारणं यत्तन्नित्यं सदसदात्मकम् । प्रधानं प्रकृतिश्चेति यदाहुस्तत्त्वचिन्तकाः ॥६॥
गन्धवर्णरसैर्हीनं शब्दस्पर्शविवर्जितम् । अजरं ध्रुवमक्षय्यं नित्यं स्वात्मन्यवस्थितम्॥७॥
जगद्योनिर्महाभूतं परं ब्रह्म सनातनम् । विग्रहः सर्वभूतानामात्मनाऽधिष्ठितं महत्॥८॥
अनाद्यन्तमजं सूक्ष्मं त्रिगुणं प्रभवाप्ययम् । असाम्प्रतमविज्ञेयं ब्रह्माग्रे समवर्तत ॥९॥
गुणसाम्ये तदा तस्मिन् पुरुषे चात्मनि स्थिते । प्राकृतः प्रलयो ज्ञेयो यावद् विश्वसमुद्भवः ॥१०॥
ब्राह्मी रात्रिरियं प्रोक्ता अहः सृष्टिरुदाहृता । अहर्न विद्यते तस्य न रात्रिर्ह्युपचारतः ॥११॥
निशान्ते प्रतिबुद्धोऽसौ जगदादिरनादिमान् । सर्वभूतमयोऽव्यक्तो ह्यन्तर्यामीश्वरः परः ॥१२॥
प्रकृतिं पुरुषं चैव प्रविश्याशु महेश्वरः । क्षोभयामास योगेन परेण परमेश्वरः ॥१३॥
यथा मदो नरस्त्रीणां यथा वा माधवोऽनिलः । अनुप्रविष्टः क्षोभाय तथासौ योगमूर्तिमान्॥१४॥
स एव क्षोभको विप्राः क्षोभ्यश्च परमेश्वरः । स संकोचविकासाभ्यां प्रधानत्वेऽपि च स्थितः ॥१५॥
प्रधानात् क्षोभ्यमाणाच्च तथा पुंसः पुरातनात् । प्रादुरासीन्महद् बीजं प्रधानपुरुषात्मकम्॥१६॥
महानात्मा मतिर्ब्रह्मा प्रबुद्धिः ख्यातिरीश्वरः । प्रज्ञा धृतिः स्मृतिः संविदेतस्मादिति तत् स्मृतम्॥१७॥
वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चैव तामसः । त्रिविधोऽयमहंकारो महतः सम्बभूव ह ॥१८॥
अहंकारोऽभिमानश्च कर्ता मन्ता च स स्मृतः । आत्मा च पुद्गलो जीवो गतः सर्वाः प्रवृत्तयः ॥१९॥
पञ्चभूतान्यहंकारात् तन्मात्राणि च जज्ञिरे । इन्द्रियाणि तथा देवाः सर्वं तस्यात्मजं जगत्॥२०॥
मनस्त्वव्यक्तजं प्रोक्तं विकारः प्रथमः स्मृतः । येनासौ जायते कर्ता भूतादींश्चानुपश्यति ॥२१॥
वैकारिकादहंकारात् सर्गो वैकारिकोऽभवत् । तैजसानीन्द्रियाणि स्युर्देवा वैकारिका दश ॥२२॥

एकादशं मनस्तत्र स्वगुणेनोभयात्मकम् । भूततन्मात्रसर्गोऽयं भूतादेरभवन् द्विजाः ॥२३॥
भूतादिस्तु विकुर्वाणः शब्दमात्रं ससर्ज ह । आकाशं शुषिरं तस्मादुत्पन्नं शब्दलक्षणम् ॥२४॥
आकाशस्तु विकुर्वाणः स्पर्शमात्रं ससर्ज ह । वायुरुत्पद्यते तस्मात् तस्य स्पर्शो गुणो मतः ॥२५॥
वायुश्चापि विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्ज ह । ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्रूपगुणमुच्यते ॥२६॥
ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं रसमात्रं ससर्ज ह । सम्भवन्ति ततोऽम्भांसि रसाधाराणि तानि तु ॥२७॥
आपश्चापि विकुर्वन्त्यो गन्धमात्रं ससर्जिरे । संघातो जायते तस्मात् तस्य गन्धो गुणो मतः ॥२८॥
आकाशं शब्दमात्रं यत् स्पर्शमात्रं समावृणोत् । द्विगुणस्तु ततो वायुः शब्दस्पर्शात्मकोऽभवत् ॥२९॥
रूपं तथैवाविशतः शब्दस्पर्शौ गुणावुभौ । त्रिगुणः स्यात् ततो वह्निः स शब्दस्पर्शरूपवान् ॥३०॥
शब्द स्पर्शश्च रूपं च रसमात्रं समाविशन् । तस्माच्चतुर्गुणा आपो विज्ञेयास्तु रसात्मिकाः ॥३१॥
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धं समाविशन् । तसमात् पञ्चगुणा भूमिः स्थूला भूतेषु शब्द्यते ॥३२॥
शान्ता घोराश्च मूढाश्च विशेषास्तेन ते स्मृताः । परस्परानुप्रवेशाद् धारयन्ति परस्परम् ॥३३॥
एते सप्त महात्मानो ह्यन्योन्यस्य समाश्रयात् । नाशक्नुवन् प्रजाः स्रष्टुमसमागम्य कृत्स्नशः ॥३४॥
पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च अव्यक्तानुग्रहेण च । महादादयो विशेषान्ता ह्यण्डमुत्पादयन्ति ते ॥३५॥
एककालसमुत्पन्नं जलबुद्बुदवच्च तत् । विशेषेभ्योऽण्डमभवद् बृहत् तदुदकेशयम् ॥३६॥
तस्मिन् कार्यस्य करणं संसिद्धिः परमेष्ठिनः । प्राकृतेऽण्डे विवृद्धे तु क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंज्ञितः ॥३७॥
स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते । आदिकर्ता स भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्तत ॥३८॥
यमाहुः पुरुषं हंसं प्रधानात् परतः स्थितम् । हिरण्यगर्भं कपिलं छन्दोमूर्तिं सनातनम् ॥३९॥
मेरुरुल्बमभूत् तस्य जरायुश्चापि पर्वताः । गर्भोदकं समुद्राश्च तस्यासन् परमात्मनः ॥४०॥
तस्मिन्नण्डेऽभवद् विश्वं सदेवासुरमानुषम् । चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रौ सग्रहौ सह वायुना ॥४१॥
अद्भिर्दशगुणाभिश्च बाह्यतोऽण्डं समावृतम् । आपो दशगुणेनैव तेजसा बाह्यतो वृताः ॥४२॥
तेजो दशगुणेनैव बाह्यतो वायुनावृतम् । आकाशेनावृतो वायुः खं तु भूतादिनावृतम् ॥४३॥
भूतादिर्महता तद्वदव्यक्तेनावृतो महान् । एते लोका महात्मनः सर्वतत्त्वाभिमानिनः ॥४४॥
वसन्ति तत्र पुरुषास्तदात्मानो व्यवस्थिताः । ईश्वरा योगधर्माणो ये चान्ये तत्त्वचिन्तकाः ॥४५॥
सर्वज्ञाः शान्तरजसो नित्यं मुदितमानसाः । एतैरावरणैरण्डं सप्तभिः प्राकृतैर्वृतम् ॥४६॥
एतावच्छक्यते वक्तुं मायैषा गहना द्विजाः । एतत् प्राधानिकं कार्यं यन्मया बीजमीरितम् ॥
प्रजापतेः परा मूर्तिरितीयं वैदिकी श्रुतिः ॥४७॥
ब्रह्माण्डमेतत् सकलं सप्तलोकतलान्वितम् । द्वितीयं तस्य देवस्य शरीरं परमेष्ठिनः ॥४८॥
हिरण्यगर्भो भगवान् ब्रह्मा वै कनकाण्डजः । तृतीयं भगवद्रूपं प्राहुर्वेदार्थवेदिनः ॥४९॥
रजोगुणमयं चान्यद् रूपं तस्यैव धीमतः । चतुर्मुखः स भगवान् जगत्सृष्टौ प्रवर्तते ॥५०॥
सृष्टं च पाति सकलं विश्वात्मा विश्वतोमुखः । सत्त्वं गुणमुपाश्रित्य विष्णुर्विश्वेश्वरः स्वयम् ॥५१॥
अन्तकाले स्वयं देवः सर्वात्मा परमेश्वरः । तमोगुणं समाश्रित्य रुद्रः संहरते जगत् ॥५२॥
एकोऽपि सन्महादेवस्त्रिधाऽसौ समवस्थितः । सर्गरक्षालयगुणैर्निर्गुणोऽपि निरञ्जनः ॥
एकधा स द्विधा चैव त्रिधा च बहुधा गुणैः ॥५३॥
योगेश्वरः शरीराणि करोति विकरोति च । नानाकृतिक्रियारूपनामवन्ति स्वलीलया ॥५४॥
हिताय चैव भक्तानां स एव ग्रसते पुनः । त्रिधा विभज्य चात्मानं त्रैकाल्ये सम्प्रवर्तते ॥
सृजते ग्रसते चैव वीक्षते च विशेषतः ॥५५॥
यस्मात् सृष्ट्वाऽनुगृह्णाति ग्रसते च पुनः प्रजाः । गुणात्मकत्वात् त्रैकाल्ये तस्मादेकः स उच्यते ॥५६॥
अग्रे हिरण्यगर्भः स प्रादुर्भूतः सनातनः । आदित्वाददिदेवोऽसौ अजातत्वादजः स्मृतः ॥५७॥
पाति यस्मात् प्रजाः सर्वाः प्रजापतिरिति स्मृतः । देवेषु च महादेवो महादेव इति स्मृतः ॥५८॥
बृहत्त्वाच्च स्मृतो ब्रह्मा परत्वात् परमेश्वरः । वशित्वादप्यवश्यत्वादीश्वरः परिभाषितः ॥५९॥
ऋषिः सर्वत्रगत्वेन हरिः सर्वहरो यतः । अनुत्पादाच्च पूर्वत्वात् स्वयम्भूरिति स स्मृतः ॥६०॥
नराणामयनो यस्मात् तेन नारायणः स्मृतः । हरः संसारहरणाद् विभुत्वाद् विष्णुरुच्यते ॥६१॥
भगवान् सर्वविज्ञानादवनादोमिति स्मृतः । सर्वज्ञः सर्वविज्ञानात् सर्वः सर्वमयो यतः ॥६२॥

शिवः स निर्मलो यस्माद् विभुः सर्वगतो यतः । तारणात् सर्वदुःखानां तारकः परिगीयते ॥६३॥
बहुनात्र किमुक्तेन सर्वं ब्रह्ममयं जगत् । अनेकभेदभिन्नस्तु क्रीडते परमेश्वरः ॥६४॥
इत्येष प्राकृतः सर्गः संक्षेपात् कथितो मया । अबुद्धिपूर्विको विप्रा ब्राह्मीं सृष्टिं निबोधत ॥६५॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२६६+६५=३३१

॥ अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥

श्रीकूर्म उवाच ॥
स्वयम्भुवो विवृत्तस्य कालसंख्या द्विजोत्तमाः । न शक्यते समाख्यातुं बहुवर्षैरपि स्वयम् ॥१॥
कालसंख्या समासेन परार्धद्वयकल्पिता । स एव स्यात् परः कालः तदन्ते प्रतिसृज्यते ॥२॥
निजेन तस्य मानेन चातुर्वर्षशतं स्मृतम् । तत् पराख्यं तदर्धं वा परार्धमभिदीयते ॥३॥
काष्ठा पञ्चदश ख्याता निमेषा द्विजसत्तमाः । काष्ठास्त्रिंशत् कला त्रिंशत् कला मौहूर्तिकी गतिः ॥४॥
तावत्संख्यैरहोरात्रं मुहूर्तैर्मानुषं स्मृतम् । अहोरात्राणि तावन्ति मासः पक्षद्वयात्मकः ॥५॥
तैः षड्भिरयनं वर्षं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे । अयनं दक्षिणं रात्रिर्देवानामुत्तरं दिनम् ॥६॥
दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितम् । चतुर्युगं द्वादशभिः तद्विभागं निबोधत ॥७॥
चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् । तस्य तावच्छती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च कृतस्य तु ॥८॥
त्रिशती द्विशती सन्ध्या तथा चैकशती क्रमात् । अंशकं षट्शतं तस्मात् कृतसन्ध्यांशकं विना ॥९॥
त्रिद्व्येकसाहस्रमितो विना सन्ध्यांशकेन तु । त्रेताद्वापरतिष्याणां कालज्ञाने प्रकीर्तितम् ॥१०॥
एतद् द्वादशसाहस्रं साधिकं परिकल्पितम् । तदेकसप्ततिगुणं मनोरन्तरमुच्यते ॥११॥
ब्रह्मणो दिवसे विप्रा मनवः स्युश्चतुर्दश । स्वायम्भुवादयः सर्वे ततः सावर्णिकादयः ॥१२॥
तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपर्वता । पूर्णं युगसहस्रं वै परिपाल्या नरेश्वरैः ॥१३॥
मन्वन्तरेण चैकेन सर्वाण्येवान्तराणि वै । व्याख्यातानि न संदेहः कल्पं कल्पेन चैव हि ॥१४॥
ब्राह्ममेकमहः कल्पस्तावती रात्रिरिष्यते । चतुर्युगसहस्रं तु कल्पमाहुर्मनीषिणः ॥१५॥
त्रीणि कल्पशतानि स्युस्तथा षष्टिर्द्विजोत्तमाः । ब्रह्मणः कथितं वर्षं पराख्यं तच्छतं विदुः ॥१६॥
तस्यान्ते सर्वसत्त्वानां स्वहेतौ प्रकृतौ लयः । तेनायं प्रोच्यते सद्भिः प्राकृतः प्रतिसंचरः ॥१७॥
ब्रह्मनारायणेशानां त्रयाणां प्रकृतौ लयः । प्रोच्यते कालयोगेन पुनरेव च संभवः ॥१८॥
एवं ब्रह्मा च भूतानि वासुदेवोऽपि शंकरः । कालेनैव तु सृज्यन्ते स एव ग्रसते पुनः ॥१९॥
अनादिरेष भगवान् कालोऽनन्तोऽजरोऽमरः । सर्वगत्वात् स्वतन्त्रत्वात् सर्वात्मासौ महेश्वरः ॥२०॥
ब्रह्माणो बहवो रुद्रा ह्यन्ये नारायणादयः । एको हि भगवानीशः कालः कविरिति श्रुति ॥२१॥
एकमत्र व्यतीतं तु परार्धं ब्रह्मणो द्विजाः । साम्प्रतं वर्तते तद्वत् तस्य कल्पोऽयमष्टमः ॥२२॥
योऽतीतः सप्तमः कल्पः पाद्म इत्युच्यते बुधैः । वाराहो वर्तते कल्पः तस्य वक्ष्यामि विस्तरम् ॥२३॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३३१+२३=३५४

॥ अथ षष्ठोऽध्यायः ॥

श्रीकूर्म उवाच ॥
आसीदेकार्णवं घोरमविभागं तमोमयम् । शान्तवातादिकं सर्वं न प्रज्ञायत किञ्चन ॥१॥
एकार्णवे तदा तस्मिन् नष्टे स्थावरजङ्गमे । तदा समभवद् ब्रह्मा सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥२॥
सहस्रशीर्षा पुरुषो रुक्मवर्णस्त्वतीन्द्रियः । ब्रह्मा नारायणाख्यस्तु सुष्वाप सलिले तदा ॥३॥
इमं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति । ब्रह्मस्वरूपिणं देवं जगतः प्रभवाव्ययम् ॥४॥
आपो नारा इति प्रोक्ता नाम्ना पूर्वमिति श्रुतिः । अयनं तस्य ता यस्मात् तेन नारायणः स्मृतः ॥५॥
तुल्यं युगसहस्रस्य नैशं कालमुपास्य सः । शर्वर्यन्ते प्रकुरुते ब्रह्मत्वं सर्गकारणात् ॥६॥

ततस्तु सलिले तस्मिन् विज्ञायान्तर्गतां महीम् । अनुमानात् तदुद्धारं कर्त्तुकामः प्रजापतिः ॥७॥
जलक्रीडासु रुचिरं वाराहं रुपमास्थितः । अधृष्यं मनसाप्यन्यैर्वाङ्मयं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥८॥
पृथिव्युद्धरणार्थाय प्रविश्य च रसातलम् । दंष्ट्रयाऽभ्युज्जहारैनामात्माधारो धराधरः ॥९॥
दृष्ट्वा दंष्ट्राग्रविन्यस्तां पृथिवीं प्रथितपौरुषम् । अस्तुवञ्जनलोकस्थाः सिद्धा ब्रह्मर्षयो हरिम् ॥१०॥
ऋषय ऊचुः ॥
नमस्ते देवदेवाय ब्रह्मणे परमेष्ठिने । पुरुषाय पुराणाय शाश्वताय जयाय च ॥११॥
नमः स्वयम्भुवे तुभ्यं स्रष्टे सर्वार्थवेदिने । नमो हिरण्यगर्भाय वेधसे परमात्मने ॥१२॥
नमस्ते वासुदेवाय विष्णवे विश्वयोनये । नारायणाय देवाय देवानां हितकारिणे ॥१३॥
नमोऽस्तु ते चतुर्वक्त्रे शार्ङ्गचक्रासिधारिणे । सर्वभूतात्मभूताय कूटस्थाय नमो नमः ॥१४॥
नमो वेदरहस्याय नमस्ते वेदयोनये । नमो बुद्धाय शुद्धाय नमस्ते ज्ञानरूपिणे ॥१५॥
नमोऽस्त्वानन्दरूपाय साक्षिणे जगतां नमः । अनन्तायाप्रमेयाय कार्याय करणाय च ॥१६॥
नमस्ते पञ्चभूताय पञ्चभूतात्मने नमः । नमो मूलप्रकृतये मायारूपाय ते नमः ॥१७॥
नमोऽस्तु ते वराहाय नमस्ते मत्स्यरूपिणे । नमो योगाधिगम्याय नमः संकर्षणाय ते ॥१८॥
नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं त्रिधाम्ने दिव्यतेजसे । नमः सिद्धाय पूज्याय गुणत्रयविभाविने ॥१९॥
तमोऽस्त्वादित्यवर्णाय नमस्ते पद्मयोनये । नमोऽमूर्ताय मूर्ताय माधवाय नमो नमः ॥२०॥
त्वयैव सृष्टमखिलं त्वय्येव लयमेष्यति । पालयैतज्जगत् सर्वं त्राता त्वं शरणं गतिः ॥२१॥
इत्थं स भगवान् विष्णुः सनकाद्यैरभिष्टुतः । प्रसादमकरोत् तेषां वराहवपुरीश्वरः ॥२२॥
ततः संस्थानमानीय पृथिवीं पृथिवीपतिः । मुमोच रूपं मनसा धारयित्वा प्रजापतिः ॥२३॥
तस्योपरि जलौघस्य महतो नौरिव स्थिता । विततत्वाच्च देहस्य न मही याति सम्प्लवम् ॥२४॥
पृथिवीं तु समीकृत्य पृथिव्यां सोऽचिनोद् गिरीन् । प्राक्सर्गदग्धानखिलांस्ततः सर्गेऽदधन्मनः ॥२५॥
श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे षष्ठोऽध्यायः ॥६॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३५४+२५=३७९

॥ अथ सप्तमोऽध्यायः ॥

श्रीकूर्म उवाच ॥
सृष्टिं चिन्तयतस्तस्य कल्पादिषु यथा पुरा । अबुद्धिपूर्वकः सर्गः प्रादुर्भूतस्तमोमयः ॥१॥
तमोमोहो महामोहस्तामिस्रश्चान्धसंज्ञितः । अविद्या पञ्चपर्वैषा प्रादुर्भूता महात्मनः ॥२॥
पञ्चधावस्थितः सर्गो ध्यायतः सोऽभिमानिनः । संवृतस्तमसा चैव बीजकम्भुवदावृतः ॥३॥
बहिरन्तश्चाप्रकाशः स्तब्धो निःसंज्ञ एव च । मुख्या नगा इति प्रोक्ता मुख्यसर्गस्तु स स्मृतः ॥४॥
तं दृष्ट्वाऽसाधकं सर्गममन्यदपरं प्रभुः । तस्याभिध्यायतः सर्गस्तिर्यक्स्रोतोऽभ्यवर्तत ॥५॥
यस्मात् तिर्यक् प्रवृत्तः स तिर्यक्स्रोतस्ततः स्मृतः । पश्वादयस्ते विख्याता उत्पथग्राहिणो द्विजाः ॥६॥
तमप्यसाधकं ज्ञात्वा सर्गमन्यं ससर्ज ह । ऊर्ध्वस्रोत इति प्रोक्तो देवसर्गस्तु सात्त्विकः ॥७॥
ते सुखप्रीतिबहुला बहिरन्तश्च नावृताः । प्रकाशा बहिरन्तश्च स्वभावाद् देवसंज्ञिताः ॥८॥
ततोऽभिध्यायतस्तस्य सत्याभिध्यायिनस्तदा । प्रादुरासीत् तदाव्यक्तादर्वाक्स्रोतस्तु साधकः ॥९॥
ते च प्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्ता रजोऽधिकाः । दुःखोत्कटाः सत्त्वयुता मनुष्याः परिकीर्तिताः ॥१०॥
तं दृष्ट्वा चापरं सर्गममन्यद् भगवानजः । तस्याभिध्यायतः सर्गं सर्गो भूतादिकोऽभवत् ॥११॥
तेऽपरिग्राहिणः सर्वे संविभागरताः पुनः। खादनाश्चाप्यशीलाश्च भूताद्याः परिकीर्तिताः ॥
इत्येते पञ्च कथिताः सर्गा वै द्विजपुंगवाः ॥१२॥
प्रथमो महतः सर्गो विज्ञेयो ब्रह्मणस्तु सः । तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गो हि स स्मृतः ॥१३॥
वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्ग ऐन्द्रियकः स्मृतः । इत्येष प्राकृतः सर्गः सम्भूतोऽबुद्धिपूर्वकः ॥१४॥
मुख्यसर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः । तिर्यक्स्रोतस्तु यः प्रोक्तस्तिर्यग्योन्यः स पञ्चमः ॥१५॥
तथोर्ध्वस्रोतसां षष्ठो देवसर्गस्तु स स्मृतः । ततोऽर्वाक्स्रोतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः ॥१६॥
अष्टमो भौतिकः सर्गो भूतादीनां प्रकीर्तितः । नवमश्चैव कौमारः प्राकृता वैकृतास्त्विमे ॥१७॥

प्राकृतास्तु त्रयः पूर्वे सर्गास्तेऽबुद्धिपूर्वकाः । बुद्धिपूर्वं प्रवर्तन्ते मुख्याद्या मुनिपुंगवाः ॥१८॥
अग्रे ससर्ज वै ब्रह्मा मानसानात्मनः समान् । सनकं सनातनं चैव तथैव च सनन्दनम् ॥
ऋभुं सनात्कुमारं च पूर्वमेव प्रजापतिः ॥१९॥
पञ्चैते योगिनो विप्राः परं वैराग्यमास्थिताः । ईश्वरासक्तमनसो न सृष्टौ दधिरे मतिम् ॥२०॥
तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकसृष्टौ प्रजापतिः । मुमोह मायया सद्यो मायिनः परमेष्ठिनः ॥२१॥
तं बोधयामास सुतं जगन्मायो महामुनिः । नारायणो महायोगी योगिचित्तानुरञ्जनः ॥२२॥
बोधितस्तेन विश्वात्मा तताप परमं तपः । स तप्यमानो भगवान् न किञ्चित् प्रतिपद्यत ॥२३॥
ततो दीर्घेण कालेन दुखात् क्रोधो व्यजायत । क्रोधाविष्टस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नश्रुबिन्दवः ॥२४॥
भ्रुकुटीकुटिलात् तस्य ललाटात् परमेश्वरः । समुत्पन्नो महादेवः शरण्यो नीललोहितः ॥२६॥
स एव भगवानीशस्तेजोराशिः सनातनः । यं प्रपश्यन्ति विद्वांसः स्वात्मस्थं परमेश्वरम् ॥२६॥
ओंकारं समनुस्मृत्य प्रणम्य च कृताञ्जलिः । तमाह भगवान् ब्रह्मा सृजेमा विविधाः प्रजाः ॥२७॥
निशम्य भगवान् वाक्यं शंकरो धर्मवाहनः । स्वात्मना सदृशान् रुद्रान् ससर्ज मनसा शिवः ॥
कपर्दिनो निरातङ्कांस्त्रिनेत्रान् नीललोहितान् ॥२८॥
तं प्राह भगवान् ब्रह्मा जन्ममृत्युयुताः प्रजाः । सृजेति सोऽब्रवीदीशो नाहं मृत्युजरान्विताः ॥
प्रजाः स्रक्ष्ये जगन्नाथ सृज त्वमशुभाः प्रजाः ॥२९॥
निवार्य स तदा रुद्रं ससर्ज कमलोद्भवः । स्थानाभिमानिनः सर्वान् गदतस्तान् निबोधत ॥३०॥
आपोऽग्निरन्तरिक्षं च द्यौर्वायुः पृथिवी तथा । नद्यः समुद्राः शैलाश्च वृक्षा वीरुध एव च ॥३१॥
लवाः काष्ठाः कलाश्चैव मुहूर्ता दिवसाः क्षपाः । अर्धमासाश्च मासाश्च अयनाब्दयुगादयः ॥३२॥
स्थानाबिमानिनः सृष्ट्वा साधकानसृजत् पुनः । मरीचिभृग्वङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥
दक्षमत्रिं वसिष्ठं च धर्मं संकल्पमेव च ॥३३॥
प्राणाद् ब्रह्माऽसृजद् दक्षं चक्षुषश्च मरीचिनम् । शिरसोऽङ्गिरसं देवोहृदयाद् भृगुमेव च ॥३४॥
नेत्राभ्यामत्रिनामानं धर्मं च व्यवसायतः । संकल्पं चैव संकल्पात् सर्वलोकपितामहः ॥३५॥
पुलस्त्यं च तथोदानाद् व्यानाच्च पुलहं मुनिम् । अपानात् क्रतुमव्यग्रं समानाच्च वसिष्ठकम् ॥३६॥
इत्येते ब्रह्मणा सृष्टाः साधका गृहमेधिनः । आस्थाय मानवं रूपं धर्मस्तैः सम्प्रवर्तितः ॥३७॥
ततो देवासुरपितॄन् मनुष्यांश्च चतुष्टयम् । सिसृक्षुरम्भांस्येतानि स्वमात्मानमयूयुजत् ॥३८॥
युक्तात्मनस्तमोमात्रा उद्रिक्ताभूत् प्रजापतेः । ततोऽस्य जघनात् पूर्वमसुरा जज्ञिरे सुताः ॥३९॥
उत्ससर्जासुरान् सृष्ट्वा तां तनुं पुरुषोत्तमः । सा चोत्सृष्टा तनुस्तेन सद्यो रात्रिरजायत ॥
सा तमोबहुला यस्मात् प्रजास्तस्यां स्वपन्त्यतः ॥४०॥
सत्त्वमात्रात्मिकां देवस्तनुमन्यामगृह्णत । ततोऽस्य मुखतो देवा दीव्यतः सम्प्रजज्ञिरे ॥४॥
त्यक्ता साऽपि तनुस्तेन सत्त्वप्रायमभूद् दिनम् । तस्मादहो धर्मयुक्ता देवताः समुपासते ॥४२॥
सत्त्वमात्रात्मिकामेव ततोऽन्यां जगृहे तनुम् । पितृवन्मन्यमानस्य पितरः सम्प्रजज्ञिरे ॥४३॥
उत्ससर्ज पितॄन् सृष्ट्वा ततस्तामपि विश्वसृक् । सापविद्धा तनुस्तेन सद्यः संध्या व्यजायत ॥४४॥
तस्मादहर्देवतानां रात्रिः स्याद् देवविद्विषाम् । तयोर्मध्ये पितॄणां तु मूर्तिः संध्या गरीयसी ॥४५॥
तस्माद् देवासुराः सर्वे मनवो मानवास्तथा । उपासते तदा युक्ता रात्र्यह्नोर्मध्यमां तनुम् ॥४६॥
रजोमात्रात्मिकां ब्रह्मा तनुमन्यामगृह्णत । ततोऽस्य जज्ञिरे पुत्रा मनुष्या रजसावृताः ॥४७॥
तामप्याशु स तत्याज तनुं सद्यः प्रजापतिः । ज्योत्स्ना सा चाभवद्विप्राः प्राक्संध्या याऽभिधीयते ॥४८॥
ततः स भगवान् ब्रह्मा संप्राप्य द्विजपुंगवाः। मूर्तिं तमोरजः प्रायां पुनरेवाभ्ययूयुजत् ॥४९॥
अन्धकारे क्षुधाविष्टा राक्षसास्तस्य जज्ञिरे । पुत्रास्तमोरजः प्राया बलिनस्ते निशाचराः ॥५०॥
सर्पा यक्षास्तथा भूता गन्धर्वाः सम्प्रजज्ञिरे । रजस्तमोभ्यामाविष्टांस्ततोऽन्यानसृजत् प्रभुः ॥५१॥
वयांसि वयसः सृष्ट्वा अवयो वक्षसोऽसृजत् । मुखतोऽजान् ससर्जान्यान् उदराद् गाश्च निर्ममे ॥५२॥
पद्भ्यां चाश्वान् समातङ्गान् रासभान् गवयान् मृगान् । उष्ट्रानश्वतरांश्चैव न्यङ्कूनन्यांश्च जातयः ॥
ओषध्यः फलमूलिन्यो रोमभ्यस्तस्य जज्ञिरे ॥५३॥
गायत्रं च ऋचं चैव त्रिवृत्साम रथन्तरम् । अग्निष्टोमं च यज्ञानां निर्ममे प्रथमान्मुखात् ॥५४॥

यजूंषि त्रैष्टुभं छन्दः स्तोमं पञ्चदशं तथा । बृहत्साम तथोक्थं च दक्षिणादसृजन्मुखात् ॥५५॥
सामानि जागतं छन्दस्तोमं सप्तदशं तथा । वैरूपमतिरात्रं च पश्चिमादसृजन्मुखात् ॥५६॥
एकविंशमथर्वाणमाप्तोर्यामाणमेव च । अनुष्टुभं सवैराजमुत्तरादसृजन्मुखात् ॥५७॥
उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे । ब्रह्मणो हि प्रजासर्गं सृजतस्तु प्रजापतेः ॥५८॥
(यक्षान् पिशाचान् गन्धर्वांस्तथैवाप्सरसः शुभाः।) सृष्ट्वा चतुष्टयं सर्गं देवर्षिपितृमानुषम् ।
ततोऽसृजच्च भूतानि स्थावराणि चराणिच ॥५९॥
नरकिन्नररक्षांसि वयः पशुमृगोरगान् । अव्ययं च व्ययं चैव द्वयं स्थावरजङ्गमम् ॥६०॥
तेषां ये यानि कर्माणि प्राक्सृष्टौ प्रतिपेदिरे । तान्येव ते प्रपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥६१॥
हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्माधर्मावृतानृते । तद्भाविताः प्रपद्यन्ते तस्मात् तत् तस्य रोचते ॥६२॥
महाभूतेषु नानात्वमिन्द्रियार्थेषु मूर्तिषु । विनियोगं च भूतानां धातैव व्यदधात् स्वयम् ॥६३॥
नामरूपं च भूतानां कृत्यानां च प्रपञ्चनम् । वेदशब्देभ्य एवादौ निर्ममे स महेश्वरः ॥६४॥
आर्षाणि चैव नामानि याश्च वेदेषु दृष्टयः । शर्वर्यन्ते प्रसूतानां तान्येवैभ्यो ददात्यजः ॥६५॥
यथर्तावृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये । दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ॥६६॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे सप्तमोऽध्यायः ॥७॥
आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः-३७९+६६=४४५

॥ अथाष्टमोऽध्यायः ॥

श्रीकूर्म उवाच ॥

एवं भूतानि सृष्टानि स्थावराणि चराणि च । यदा चास्य प्रजाः सृष्टा न व्यवर्धन्त धीमतः ॥१॥
तमोमात्रावृतो ब्रह्मा तदाशोचत दुःखितः । ततः स विदधे बुद्धिमर्थनिश्चयगामिनीम् ॥२॥
अथात्मनि समद्राक्षीत् तमोमात्रां नियामिकाम् । रजः सत्त्वं च संवृत्तं वर्तमानां स्वधर्मतः ॥३॥
तमस्तु व्यनुदत् पश्चात् रजः सत्त्वेन संयुतः । तत् तमः प्रतिनुन्नं वै मिथुनं समजायत ॥४॥
अधर्माचरणो विप्रा हिंसा चाशुभलक्षणा । स्वां तनुं स ततो ब्रह्मा तामपोहत भास्वराम् ॥५॥
द्विधाकरोत् पुनर्देहमर्धेन पुरुषोऽभवत् । अर्धेन नारी पुरुषो विराजमसृजत् प्रभुः ॥६॥
नारीं च शतरूपाख्यां योगिनीं ससृजे शुभाम् । सा दिवं पृथिवीं चैव महिम्ना व्याप्य संस्थिता ॥७॥
योगैश्वर्यबलोपेता ज्ञानविज्ञानसंयुता । योऽभवत् पुरुषात् पुत्रो विराडव्यक्तजन्मनः ॥८॥
स्वायम्भुवो मनुर्देवः सोऽभवत् पुरुषो मुनिः । सा देवी शतरूपाख्या तपः कृत्वा सुदुश्चरम् ॥९॥
भर्तारं ब्रह्मणः पुत्रं मनुमेवान्वपद्यत । तस्माच्च शतरूपा सा पुत्रद्वयमसूयत ॥१०॥
प्रियव्रतोत्तानपादौ कन्याद्वयमनुत्तमम् । तयोः प्रसूतिं दक्षाय मनुः कन्यां ददौ पुनः ॥११॥
प्रजापतिरथाकूतिं मानसो जगृहे रुचिः । आकूत्या मिथुनं जज्ञे मानसस्य रुचेः शुभम् ॥
यज्ञश्च दक्षिणां चैव याभ्यां संवर्धितं जगत् ॥१२॥
यज्ञस्य दक्षिणायां च पुत्रा द्वादश जज्ञिरे । यामा इति समाख्याता देवाः स्वायम्भुवेऽन्तरे ॥१३॥
प्रसूत्यां च तथा दक्षश्चतस्रो विंशतिं तथा । ससर्ज कन्या नामानि तासां सम्यक् निबोधत ॥१४॥
श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया तथा । बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः सिद्धिः कीर्तिस्त्रयोदशी ॥१५॥
पत्न्यर्थं प्रतिजग्राह धर्मो दाक्षायणीः शुभाः । ताभ्यः शिष्टा यवीयस्य एकादश सुलोचनाः ॥१६॥
ख्यातिः सत्यथ संभूतिः स्मृतिः प्रीतिः क्षमा तथा । संततिश्चानसूया च ऊर्जा स्वाहा स्वधा तथा ॥१७॥
भृगुर्भवो मरीचिश्च तथा चैवाङ्गिरा मुनिः । पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्रतुः परमधर्मवित् ॥१८॥
अत्रिर्वसिष्ठो वह्निश्च पितरश्च यथाक्रमम् । ख्यात्याद्या जगृहुः कन्या मुनयो मुनिसत्तमाः ॥१९॥
श्रद्धाया आत्मजः कामो दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः । धृत्यास्तु नियमः पुत्रस्तुष्ट्याः संतोष उच्यते ॥२०॥
पुष्ट्या लाभः सुतश्चापि मेधापुत्रः श्रुतस्तथा । क्रियायाश्चाभवत् पुत्रो दण्डः समय एव च ॥२१॥
बुद्ध्या बोधः सुतस्तद्वदप्रमादो व्यजायत । लज्जाया विनयः पुत्रो वपुषो व्यवसायकः ॥२२॥
क्षेमः शान्तिसुतश्चापि सुखं सिद्धिरजायत । यशः कीर्तिसुतस्तद्वदित्येते धर्मसूनवः ॥२३॥
कामस्य हर्षः पुत्रोऽभूद् देवानन्दो व्यजायत । इत्येष वै सुखोदर्कः सर्गो धर्मस्य कीर्तितः ॥२४॥

जज्ञे हिंसा त्वधर्माद् वै निकृतिं चानृतं सुतम् । निकृत्यनृतयोर्जज्ञे भयं नरकमेव च ॥२५॥
माया च वेदना चैव मिथुनं त्विदमेतयोः । भयाज्जज्ञेऽथ वै माया मृत्युं भूतापहारिणम् ॥२६॥
वेदना च सुतं चापि दुःखं जज्ञेऽथ रौरवात् । मृत्योर्व्याधिजराशोकौतृष्णाक्रोधाश्च जज्ञिरे ॥२७॥
दुःखोत्तराः स्मृता ह्येते सर्वे चाधर्मलक्षणाः । नैषां भार्याऽस्ति पुत्रो वा सर्वे ते ह्यूर्ध्वरेतसः ॥२८॥
इत्येष तामसः सर्गो जज्ञे धर्मनियामकः । संक्षेपेण मया प्रोक्ता विसृष्टिर्मुनिपुंगवा ॥२९॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागेऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥
आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः-४४५+२९=४७४

॥ अथ नवमोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नारदाद्या महर्षयः । प्रणम्य वरदं विष्णुं पप्रच्छुः संशयान्विता ॥१॥
मुनयः ऊचुः ॥
कथितो भवता सर्गो मुख्यादीनां जनार्दन । इदानीं संशयं चेममस्माकं छेत्तुमर्हसि ॥२॥
कथं स भगवानीशः पूर्वजोऽपि पिनाकधृक् । पुत्रत्वमगच्छंभुर्ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥३॥
कथं च भगवाञ्जज्ञे ब्रह्मा लोकपितामहः । अण्डजो जगतामीशस्तन्नो वक्तुमिहार्हसि ॥४॥
श्रीकूर्म उवाच ॥
श्रृणुध्वमृषयः सर्वे शंकरस्यामितौजसः । पुत्रत्वं ब्रह्मणस्तस्य पद्मयोनित्वमेव च ॥५॥
अतीतकल्पावसाने तमोभूतं जगत् त्रयम् । आसीदेकार्णवं सर्वं न देवाद्या न चर्षयः ॥६॥
तत्र नारायणो देवो निर्जने निरुपप्लवे । आश्रित्य शेषशयनं सुष्वाप पुरुषोत्तमः ॥७॥
सहस्रशीर्षा भूत्वा स सहस्राक्षः सहस्रपात् । सहस्रबाहुः सर्वज्ञश्चिन्त्यमानो मनीषिभिः ॥८॥
पीतवासा विशालाक्षो नीलजीमूतसन्निभः । महाविभूतिर्योगात्मा योगिनां हृदयालयः ॥९॥
कदाचित् तस्य सुप्तस्य लीलार्थं दिव्यमद्भुतम् । त्रैलोक्यसारं विमलं नाभ्यां पङ्कजमुद्बभौ ॥१०॥
शतयोजनविस्तीर्णं तरुणादित्यसंनिभम् । दिव्यगन्धमयं पुण्यं कर्णिकाकेसरान्वितम् ॥११॥
तस्यैवं सुचिरं कालं वर्तमानस्य शार्ङ्गिणः । हिरण्यगर्भो भगवांस्तं देशमुपचक्रमे ॥१२॥
स तं करेण विश्वात्मा समुत्थाप्य सनातनम् । प्रोवाच मधुरं वाक्यं मायया तस्य मोहितः ॥१३॥
अस्मिन्नेकार्णवे घोरे निर्जने तमसावृते । एकाकी को भवाञ्छेते ब्रूहि मे पुरुषर्षभ ॥१४॥
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा विहस्य गरुडध्वजः । उवाच देवं ब्रह्माणं मेघगम्भीरनिःस्वनः ॥१५॥
भो भो नारायणं देवं लोकानां प्रभवाव्ययम् । महायोगेश्वरं मां त्वं जानीहि पुरुषोत्तमम् ॥१६॥
मयि पश्य जगत् कृत्स्नं त्वां च लोकपितामहम् । सपर्वतमहाद्वीपं समुद्रैः सप्तभिर्वृतम् ॥१७॥
एवमाभाष्य विश्वात्मा प्रोवाच पुरुषं हरिः । जानन्नपि महायोगी को भवानिति वेधसम् ॥१८॥
ततः प्रहस्य भगवान् ब्रह्मा वेदनिधिः प्रभुः । प्रत्युवाचाम्बुजाभाक्षं सस्मितं श्लक्ष्णया गिरा ॥१९॥
अहं धाता विधाता च स्वयम्भूः प्रपितामहः । मय्येव संस्थितं विश्वं ब्रह्माऽहं विश्वतोमुखः ॥२०॥
श्रुत्वा वाचं स भगवान् विष्णुः सत्यपराक्रमः । अनुज्ञाप्याथ योगेन प्रविष्टो ब्रह्मणस्तनुम् ॥२१॥
त्रलोक्यमेतत् सकलं सदेवासुरमानुषम् । उदरे तस्य देवस्य दृष्ट्वा विस्मयमागतः ॥२२॥
तदास्य वक्त्रान्निष्क्रम्य पन्नगेन्द्रनिकेतनः । अजातश्मश्रुर्भगवान् पितामहमथाब्रवीत् ॥२३॥
भवानप्येवमेवाद्य शाश्वतं हि ममोदरम् । प्रविश्य लोकान् पश्यैतान् विचित्रान् पुरुषर्षभ ॥२४॥
ततः प्रह्लादनीं वाणी श्रुत्वा तस्याभिनन्द्य च । श्रीपतेरुदरं भूयः प्रविवेश कुशध्वजः ॥२५॥
तानेव लोकान् गर्भस्थानपश्यत् सत्यविक्रमः । पर्यटित्वा तु देवस्य ददृशेऽन्तं न वै हरेः ॥२६॥
ततो द्वाराणि सर्वाणि पिहितानि महात्मना । जनार्दनेन ब्रह्माऽसौ नाभ्यां द्वारमविन्दत ॥२७॥
तत्र योगबलेनासौ प्रविश्य कनकाण्डजः । उज्जहारात्मनो रूपं पुष्कराच्चतुराननः ॥२८॥
विरराजारविन्दस्थः पद्मगर्भसमद्युतिः । ब्रह्मा स्वयम्भूर्भगवान् जगद्योनिः पितामहः ॥२९॥
स मन्यमानो विश्वेशमात्मानं परमं पदम् । प्रोवाच पुरुषं विष्णुं मेघगम्भीरया गिरा ॥३०॥
किं कृतं भवतेदानीमात्मनो जयकाङ्क्षया । एकोऽहं प्रबलो नान्यो मां वै कोऽभिभविष्यति ॥३१॥

श्रुत्वा नारायणो वाक्यं ब्रह्मणो लोकतन्त्रिणः । सान्त्वपूर्वमिदं वाक्यं बभाषे मधुरं हरिः ॥३२॥
भवान् धाता विधाता च स्वयंभूः प्रपितामहः । न मात्सर्याभियोगेन द्वाराणि पिहितानि मे ॥३३॥
किन्तु लीलार्थमेवैतन्न त्वां बाधितुमिच्छया । को हि बाधितुमन्विच्छेद् देवदेवं पितामहम् ॥३४॥
न तेऽन्यथाऽवमन्तव्यं मान्यो मे सर्वथा भवान् । सर्वमन्वय कल्याणं यन्मयाऽपहृतं तव ॥३५॥
अस्माच्च कारणाद् ब्रह्मन् पुत्रो भवतु मे भवान् । पद्मयोनिरिति ख्यातो मत्प्रियार्थं जगन्मय ॥३६॥
ततः स भगवान् देवो वरं दत्त्वा किरीटिने । प्रहर्षमतुलं गत्वा पुनर्विष्णुमभाषत ॥३७॥
भवान् सर्वात्मकोऽनन्तः सर्वेषां परमेश्वरः । सर्वभूतान्तरात्मा वै परं ब्रह्म सनातनम् ॥३८॥
अहं वै सर्वलोकानामात्मा लोकमहेश्वरः । मन्मयं सर्वमेवेदं ब्रह्माऽहं पुरुषः परः ॥३९॥
नावाभ्यां विद्यते ह्यन्यो लोकानां परमेश्वरः । एका मूर्तिर्द्विधा भिन्ना नारायणपितामहौ ॥४०॥
तेनैवमुक्तो ब्रह्माणं वासुदेवोऽब्रवीदिदम् । इयं प्रतिज्ञा भवतो विनाशाय भविष्यति ॥४१॥
किं न पश्यसि योगेशं ब्रह्माधिपतिमव्ययम् । प्रधानपुरुषेशानं वेदाहं परमेश्वरम् ॥४२॥
यं न पश्यन्ति योगीन्द्राः सांख्या अपि महेश्वरम् । अनादिनिधनं ब्रह्म तमेव शरणं व्रज ॥४३॥
ततः क्रुद्धोऽम्बुजाभाक्षं ब्रह्मा प्रोवाच केशवम् । भवान् न नूनमात्मानं वेत्ति तत् परमाक्षरम् ॥४४॥
ब्रह्माणं जगतामेकमात्मानं परमं पदम् । नावाभ्यां विद्यते ह्यन्यो लोकानां परमेश्वरः ॥४५॥
संत्यज्य निद्रां विपुलां स्वमात्मानं विलोकय । तस्य तत् क्रोधजं वाक्यं श्रुत्वा विष्णुरभाषत ॥४६॥
मा मैवं वद कल्याण परिवादं महात्मनः । न मेऽस्त्यविदितं ब्रह्मन् नान्यथाऽहं वदामि ते ॥४७॥
किन्तु मोहयति ब्रह्मन् भवन्तं पारमेश्वरी । मायाशेषविशेषाणां हेतुरात्मसमुद्भवा ॥४८॥
एतावदुक्त्वा भगवान् विष्णुस्तूष्णीं बभूव ह । ज्ञात्वा तत् परमं तत्त्वं स्वमात्मानं महेश्वरम् ॥४९॥
कुतोऽप्यपरिमेयात्मा भूतानां परमेश्वरः । प्रसादं ब्रह्मणे कर्तुं प्रादुरासीत् ततो हरः ॥५०॥
ललाटनयनोऽनन्तो जटामण्डलमण्डितः । त्रिशूलपाणिर्भगवांस्तेजसां परमो निधिः ॥५१॥
दिव्यां विशालां ग्रथितां ग्रहैः सार्केन्दुतारकैः । मालामत्यद्भुताकारां धारयन् पादलम्बिनीम् ॥५२॥
तं दृष्ट्वा देवमीशानं ब्रह्मा लोकपितामहः । मोहितो माययात्यर्थं पीतवाससमब्रवीत् ॥५३॥
क एष पुरुषोऽनन्तः शूलपाणिस्त्रिलोचनः । तेजोराशिरमेयात्मा समायाति जनार्दन ॥५४॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुर्दानवमर्दनः । अपश्यदीश्वरं देवं ज्वलन्तं विमलेऽम्भसि ॥५५॥
ज्ञात्वा तत्परमं भावमैश्वरं ब्रह्मभावनम् । प्रोवाचोत्थाय भगवान् देवदेवं पितामहम् ॥५६॥
अयं देवो महादेवः स्वयंज्योतिः सनातनः । अनादिनिधनोऽचिन्त्यो लोकानामीश्वरो महान् ॥५७॥
शंकरः शम्भुरीशानः सर्वात्मा परमेश्वरः । भूतानामधिपो योगी महेशो विमलः शिवः ॥५८॥
एष धाता विधाता च प्रधानपुरुषेश्वरः । यं प्रपश्यन्ति यतयो ब्रह्मभावेन भाविताः ॥५१॥
सृजत्येष जगत् कृत्स्नं पाति संहरते तथा । कालो भूत्वा महादेवः केवलो निष्कलः शिवः ॥६०॥
ब्रह्माणं विदधे पूर्वं भवन्तं यः सनातनः । वेदांश्च प्रददौ तुभ्यं सोऽयमायाति शंकरः ॥६१॥
अस्यैव चापरां मूर्तिं विश्वयोनिं सनातनीम् । वासुदेवाभिधानां मामवेहि प्रपितामह ॥६२॥
किं न पश्यसि योगेशं ब्रह्माधिपतिमव्ययम् । दिव्यं भवतु ते चक्षुर्येन द्रक्ष्यसि तत्परम् ॥६३॥
लब्ध्वा शैवं तदा चक्षुर्विष्णोर्लोकपितामहः । बुबुधे परमेशानं पुरतः समवस्थितम् ॥६४॥
स लब्ध्वा परमं ज्ञानमैश्वरं प्रपितामहः । प्रपेदे शरणं देवं तमेव पितरं शिवम् ॥६५॥
ओंकारं समनुस्मृत्य संस्तभ्यात्मानमात्मना । अथर्वशिरसा देवं तुष्टाव च कृताञ्जलिः ॥६६॥
संस्तुतस्तेन भगवान् ब्रह्मणा परमेश्वरः । अवाप परमां प्रीतिं व्याजहार स्मयन्निव ॥६७॥
मत्समस्त्वं न संदेहो मद्भक्तश्च यतो भवान् । मयैवोत्पादितः पूर्वं लोकसृष्ट्यर्थमव्ययम् ॥६८॥
त्वमात्मा ह्यादिपुरुषो मम देहसमुद्भवः । वरं वरय विश्वात्मन् वरदोऽहं तवानघ ॥६९॥
स देवदेववचनं निशम्य कमलोद्भवः । निरीक्ष्य विष्णुं पुरुषं प्रणम्याह वृषध्वजम् ॥७०॥
भगवन् भूतभव्येश महादेवाम्बिकापते । त्वामेव पुत्रमिच्छामि त्वया वा सदृशं सतम् ॥७१॥
मोहितोऽस्मि महादेव मायया सूक्ष्मया त्वया । न जाने परमं भावं याथातथ्येन ते शिव ॥७२॥
त्वमेव देव भक्तानां भ्राता माता पिता सुहृत् । प्रसीद तव पादाब्जं नमामि शरणं गतः ॥७३॥
स तस्य वचनं श्रुत्वा जगन्नाथो वृषध्वजः । व्याजहार तदा पुत्रं समालोक्य जनार्दनम् ॥७४॥

यदर्थितं भगवता तत्करिष्यामि पुत्रक । विज्ञानमैश्वरं दिव्यमुत्पत्स्यति तवानघ ॥७५॥
त्वमेव सर्वभूतानामादिकर्ता नियोजितः । तथा कुरुष्व देवेश मयां लोकपितामह ॥७६॥
एष नारायणोऽनन्तो ममैव परमा तनुः । भविष्यति तवेशानो योगक्षेमवहो हरिः ॥७७॥
एवं व्याहृत्य हस्ताभ्यां प्रीतात्मा परमेश्वरः । संस्पृश्य देवं ब्रह्माणं हरिं वचनमब्रवीत् ॥७८॥
तुष्टोऽस्मि सर्वथाऽहं ते भक्त्या तव जगन्मय । वरं वृणीष्वं नह्यावां विभिन्नौ परमार्थतः ॥७९॥
श्रुत्वाऽथ देववचनं विष्णुर्विश्वजगन्मयः । प्राह प्रसन्नया वाचा समालोक्य चतुर्मुखम् ॥८०॥
एष एव वरः श्लाघ्यो यदहं परमेश्वरम् । पश्यामि परमात्मानं भक्तिर्भवतु मे त्वयि ॥८१॥
तथेत्युक्त्वा महादेवः पुनर्विष्णुमभाषत । भवान् सर्वस्य कार्यस्य कर्ताहमधिदैवतम् ॥८२॥
मन्मयं त्वन्मयं चैव सर्वमेतन्न संशयः । भवान् सोमस्त्वहं सूर्यो भवान् रात्रिरहं दिनम् ॥८३॥
भवान् प्रकृतिरव्यक्तमहं पुरुष एव च । भवान् ज्ञानमहं ज्ञाता भवान् मायाहमीश्वरः ॥८४॥
भवान् विद्यात्मिका शक्तिः शक्तिमानहमीश्वरः । योऽहं सनिष्कलो देवः सोऽपि नारायणः परः ॥८५॥
एकीभावेन पश्यन्ति योगिनो ब्रह्मवादिनः । त्वामनाश्रित्य विश्वात्मन् न योगी मामुपैष्यति ॥
पालयैतज्जगत् कृत्स्नं सदेवासुरमानुषम् ॥८६॥
इतीदमुक्त्वा भगवाननादिः स्वमायया मोहितभूतभेदः । जगाम जन्मर्धिविनाशहीनं धामैकमव्यक्तमनन्तशक्तिः ॥८७॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे नवमोऽध्यायः ॥९॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४७४+८७=५६१

॥ अथ दशमोऽध्यायः ॥

श्रीकूर्म उवाच ॥

गते महेश्वरे देवे सोधिवासं पितामहः । तदेव सुमहत् पद्मं भेजे नाभिसमुत्थितम् ॥१॥
अथ दीर्घेण कालेन तत्राप्रतिमपौरुषौ । महासुरौ समायातौ भ्रातरौ मधुकैटभौ ॥२॥
क्रोधेन महताविष्टौ महापर्वतविग्रहौ । कर्णान्तरसमुद्भूतौ देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥३॥
तावागतौ समीक्ष्याह नारायणमजो विभुः । त्रैलोक्यकण्टकावेतावसुरौ हन्तुमर्हसि ॥४॥
तस्य तद् वचनं श्रुत्वा हरिर्नारायणः प्रभुः । आज्ञापयामास तयोर्वधार्थं पुरुषावुभौ ॥५॥
तदाज्ञया महद्युद्धं तयोस्ताभ्यामभूद् द्विजाः । व्यनयत् कैटभं विष्णुर्जिष्णुश्च व्यनयन्मधुम् ॥६॥
ततः पद्मासनासीनं जगन्नाथं पितामहम् । बभाषे मधुरं वाक्यं स्नेहाविष्टमना हरिः ॥७॥
अस्मान्मयोच्यमानस्त्वं पद्मादवतर प्रभो । नाहं भवन्तं शक्नोमि वोढुं तेजोमयं गुरुम् ॥८॥
ततोऽवतीर्य विश्वात्मा देहमाविश्य चक्रिणः । अवाच वैष्णवीं निद्रामेकीभूतोऽथ विष्णुना ॥९॥
सह तेन तथाविश्य शङ्खचक्रगदाधरः । ब्रह्मा नारायणाख्योऽसौ सुष्वाप सलिले तदा ॥१०॥
सोऽनुभूय चिरं कालमानन्दं परमात्मनः । अनाद्यनन्तमद्वैतं स्वात्मानं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥११॥
ततः प्रभाते योगात्मा भूत्वा देवश्चतुर्मुखः । ससर्ज सृष्टिं तद्रूपां वैष्णवं भावमाश्रितः ॥१२॥
पुरस्तादसृजद्देवः सनन्दं सनकं तथा । ऋभुं सनत्कुमारं च पुर्वजं तं सनातनम् ॥१३॥
ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ताः परं वैराग्यमास्थिताः । विदित्वा परमं भावं ज्ञाने विदधिरे मतिम् ॥१४॥
तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकसृष्टौ पितामहः । बभूव नष्टचेता वै मायया परमेष्ठिनः ॥१५॥
ततः पुराणपुरुषो जगन्मूर्त्ति सनातनः। व्याजहारात्मनः पुत्रं मोहनाशाय पद्मजम् ॥१६॥

विष्णुरुवाच ॥

कच्चिन्न विस्मृतो देवः शूलपाणिः सनातनः । यदुक्तो वै पुरा शम्भुः पुत्रत्वे तव शंकरः ॥१७॥
प्रयुक्तवान् मनो योऽसौ पुत्रत्वेन तु शङ्करः । अवाप संज्ञां गोविन्दात् पद्मयोनिः पितामहः ॥१८॥
प्रजाः स्रष्टुमनास्तेपे तपः परमदुश्चरम् । तस्यैवं तप्यमानस्य न किञ्चित् समवर्तत ॥१९॥
ततो दीर्घेण कालेन दुःखात्क्रोधोऽभ्यजायत । क्रोधाविष्टस्य नेत्राभ्यां प्रापतन्नश्रुबिन्दवः ॥२०॥
ततस्तेभ्योऽश्रुबिन्दुभ्य भूताः प्रेतास्तथाभवन् । सर्वांस्तानग्रतो दृष्ट्वा ब्रह्मात्मानमनिन्दत ॥२१॥
जहौ प्राणांश्च भगवान् क्रोधाविष्टः प्रजापतिः । तदा प्राणमयो रुद्रः प्रादुरसीत् प्रभोर्मुखात् ॥२२॥
सहस्रादित्यसंकाशो युगान्तदहनोपमः । रुरोद सुस्वरं घोरं देवदेवः स्वयं शिवः ॥२३॥

रोदमानं ततो ब्रह्मा मा रोदीरित्यभाषत । रोदनाद् रुद्र इत्येवं लोके ख्यातिं गमिष्यसि ॥२४॥
अन्यानि सप्त नामानि पत्नीः पुत्रांश्चशाश्वतान् । स्थानानि चैषामष्टानां ददौ लोकपितामहः ॥२५॥
भवः शर्वस्तथेशानः पशूनां पतिरेव च । भीमश्चोग्रो महादेवस्तानि नामानि सप्त वै ॥२६॥
सूर्यो जलं मही वह्निर्वायुराकाशमेव च । दीक्षितो ब्राह्मणश्चन्द्र इत्येता अष्टमूर्तयः ॥२७॥
स्थानेष्वेतेषु ये रुद्रं ध्यायन्ति प्रणमन्ति च । तेषामष्टतनुर्देवो ददाति परमं पदम् ॥२८॥
सुवर्चला तथैवोमा विकेशी च तथा शिवा । स्वाहा दिशश्च दीक्षा च रोहिणी चेति पत्नयः ॥२९॥
शनैश्चरस्तथा शुक्रो लोहिताङ्गो मनोजवः । स्कन्दः सर्गोऽथ सन्तानो बुधश्चैषां सुताः स्मृताः ॥३०॥
एवंप्रकारो भगवान् देवदेवो महेश्वरः । प्रजाधर्मं च कामं च त्यक्त्वा वैराग्यमाश्रितः ॥३१॥
आत्मन्याधाय चात्मानमैश्वरं भावमास्थितः । पीत्वा तदक्षरं ब्रह्म शाश्वतं परमामृतम् ॥३२॥
प्रजाः सृजति चादिष्टो ब्रह्मणा नीललोहितः । स्वात्मना सदृशान् रुद्रान् ससर्ज मनसा शिवः ॥३३॥
कपर्दिनो निरातङ्कान् नीलकण्ठान् पिनाकिनः । त्रिशूलहस्तानृष्टिघ्नान् महानन्दांस्त्रिलोचनान् ॥३४॥
जरामरणनिर्मुक्तान् महावृषभवाहनान् । वीतरागांश्च सर्वज्ञान् कोटिकोटिशतान् प्रभुः ॥३५॥
तान्दृष्ट्वा विविधान्रुद्रान्निर्मलान्नीललोहितान् । जरामरणनिर्मुक्तान् व्याजहर हरं गुरुः ॥३६॥
मा स्राक्षीरीदृशीर्देव प्रजा मृत्युविवर्जिताः । अन्याः सृजस्व भूतेश जन्ममृत्युसमन्विताः ॥३७॥
ततस्तमाह भगवान् कपर्दी कामशासनः । नास्ति मे तादृशः सर्गः सृज त्वमशुभाः प्रजाः ॥३८॥
ततः प्रभृति देवोऽसौ न प्रसूतेऽशुभाः प्रजाः । स्वात्मजैरेव तै रुद्रैर्निवृत्तात्मा ह्यतिष्ठत ॥
स्थाणुत्वं तेन तस्यासीद् देवदेवस्य शूलिनः ॥३९॥
ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यं तपः सत्यं क्षमा धृतिः । स्रष्टृत्वमात्मसम्बोधो ह्यधिष्ठातृत्वमेव च ॥४०॥
अव्ययानि दशैतानि नित्यं तिष्ठन्ति शंकरे । एवं स शंकरः साक्षात्पिनाकी परमेश्वरः ॥४१॥
ततः स भगवान् ब्रह्मा वीक्ष्य देवं त्रिलोचनम् । सहैव मानसैः रुद्रैः प्रीतिविस्फारिलोचनः ॥४२॥
ज्ञात्वा परतरं भावमैश्वरं ज्ञानचक्षुषा । तुष्टाव जगतामेकं कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम् ॥४३॥

ब्रह्मोवाच ॥

नमस्तेऽस्तु महादेव नमस्ते परमेश्वर । नमः शिवाय देवाय नमस्ते ब्रह्मरूपिणे ॥४४॥
नमोऽस्तु ते महेशाय नमः शान्ताय हेतवे । प्रधानपुरुषेशाय योगाधिपतये नमः ॥४५॥
नमः कालाय रुद्राय महाग्रासाय शूलिने । नमः पिनाकहस्ताय त्रिनेत्राय नमो नमः ॥४६॥
नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं ब्रह्मणो जनकाय ते । ब्रह्मविद्याधिपतये ब्रह्मविद्याप्रदायिने ॥४७॥
नमो वेदरहस्याय कालकालाय ते नमः । वेदान्तसारसाराय नमो वेदात्ममूर्तये ॥४८॥
नमो बुद्धाय शुद्धाय योगिनां गुरवे नमः । प्रहीणशोकैर्विविधैर्भूतैः वरिवृताय ते ॥४९॥
नमो ब्रह्मण्यदेवाय ब्रह्माधिपतये नमः । त्रियम्बकायदिदेवाय नमस्ते परमेष्ठिने ॥५०॥
नमो दिग्वाससे तुभ्यं नमो मुण्डाय दण्डिने । अनादिमलहीनाय ज्ञानगम्याय ते नमः ॥५१॥
नमस्ताराय तीर्थाय नमो योगर्द्धिहेतवे । नमो धर्माधिगम्याय योगगम्याय ते नमः ॥५२॥
नमस्ते निष्प्रपञ्चाय निराभासाय ते नमः । ब्रह्मणे विश्वरूपाय नमस्ते परमात्मने ॥५३॥
त्वयैव सृष्टमखिलं त्वय्येव सकलं स्थितम् । त्वया संह्रियते विश्वं प्रधानाद्यं जगन्मय ॥५४॥
त्वमीश्वरो महादेवः परं ब्रह्म महेश्वरः । परमेष्ठी शिवः शान्तः पुरुषो निष्कलो हरः ॥५५॥
त्वमक्षरं परं ज्योतिस्त्वं कालः परमेश्वरः । त्वमेव पुरुषोऽनन्तः प्रधानं प्रकृतिस्तथा ॥५६॥
भूमिरापोऽनलो वायुर्व्योमाहंकार एव च । यस्य रूपं नमस्यामि भवन्तं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥५७॥
यस्य द्यौरभवन्मूर्धा पादौ पृथ्वी दिशो भुजाः । आकाशमुदरं तस्मै विराजे प्रणमाम्यहम् ॥५८॥
संतापयति यो विश्वं स्वभाभिर्भासयन् दिशः । ब्रह्मतेजोमयं नित्यं तस्मै सूर्यात्मने नमः ॥५९॥
हव्यं वहति यो नित्यं रौद्री तेजोमयी तनुः । कव्यं पितृगणानां च तस्मै वह्न्यात्मने नमः ॥६०॥
आप्यायति यो नित्यं स्वधाम्ना सकलं जगत् । पीयते देवतासङ्घैस्तस्मै सोमात्मने नमः ॥६१॥
विभर्त्यशेषभूतानि योऽन्तश्चरति सर्वदा । शक्तिर्माहेश्वरी तुभ्यं तस्मै वाय्वात्मने नमः ॥६२॥
सृजत्यशेषमेवेदं यः स्वकर्मानुरूपतः । स्वात्मन्यवस्थितस्तस्मै चतुर्वक्त्रात्मने नमः ॥६३॥
यः शेषशयने शेते विश्वमावृत्य मायया । स्वात्मानुभूतियोगेन तस्मै विश्वात्मने नमः ॥६४॥

बिभर्ति शिरसा नित्यं द्विसप्तभुवनात्मकम् । ब्रह्माण्डं योऽखिलाधारस्तस्मै शेषात्मने नमः ॥६५॥
यः परान्ते परानन्दं पीत्वा देव्यैकसाक्षिकम् । नृत्यत्यनन्तमहिमा तस्मै रुद्रात्मने नमः ॥६६॥
योऽन्तरा सर्वभूतानां नियन्ता तिष्ठतीश्वरः । तं सर्वसाक्षिणं देवं नमस्ये भवतस्तनुम् ॥६७॥
यं विनिद्रा जितश्वासाः संतुष्टाः समदर्शिनः । ज्योतिः पश्यन्ति युञ्जानास्तस्मै योगात्मने नमः ॥६८॥
यया संतरते मायां योगी संक्षीणकल्मषः । अपारतरपर्यन्तां तस्मै विद्यात्मने नमः ॥६९॥
यस्य भासा विभातीदमद्वयं तमसः परम् । प्रपद्ये तत् परं तत्त्वं तद्रूपं पारमेश्वरम् ॥७०॥
नित्यानन्दं निराधारं निष्कलं परमं शिवम् । प्रपद्ये परमात्मानं भवन्तं परमेश्वरम् ॥७१॥
एवं स्तुत्वा महादेवं ब्रह्मा तद्भावभावितः । प्राञ्जलिः प्रणतस्तस्थौ गृणन् ब्रह्म सनातनम् ॥७२॥
ततस्तस्मै महादेवो दिव्यं योगमनुत्तमम् । ऐश्वर्यं ब्रह्मसद्भावं वैराग्यं च ददौ हरः ॥७३॥
कराभ्यां सुशुभाभ्यां च संस्पृश्य प्रणतार्तिहा । व्याजहरा स्वयं देवः सोऽनुगृह्य पितामहम् ॥७४॥
यत्त्वयाऽभ्यर्थितं ब्रह्मन् पुत्रत्वे भवता मम । कृतं मया तत्सकलं सृजस्व विविधं जगत् ॥७५॥
त्रिधा भिन्नोऽस्म्यहं ब्रह्मन् ब्रह्मविष्णुहराख्यया । सर्गरक्षालयगुणैर्निष्कलः परमेश्वरः ॥७६॥
स त्वं ममाग्रजः पुत्रः सृष्टिहेतोर्विनिर्मितः । ममैव दक्षिणादङ्गाद् वामाङ्गात् पुरुषोत्तमः ॥७७॥
तस्य देवादिदेवस्य शंभोर्हृदयदेशतः । संबभूवाथ रुद्रोऽसावहं तस्यापरा तनुः ॥७८॥
ब्रह्मविष्णुशिवा ब्रह्मन् सर्गस्थित्यन्तहेतवः । विभज्यात्मानमेकोऽपि स्वेच्छया शंकरः स्थितः ॥७९॥
तथान्यानि च रूपाणि मम मायाकृतानि तु । निरूपः केवलः स्वच्छो महादेवः स्वभावतः ॥८०॥
एभ्यः परतरो देवस्त्रिमूर्तिः परमा तनुः । माहेश्वरी त्रिनयना योगिनां शान्तिदा सदा ॥८१॥
तस्या एव परां मूर्तिं मामवेहि पितामह । शाश्वतैश्वर्यविज्ञानतेजोयोगसमन्विताम् ॥८२॥
सोऽहं ग्रसामि सकलमधिष्ठाय तमोगुणम् । कालो भूत्वा न तमसा मामन्योऽभिभविष्यति ॥८३॥
यदा यदा हि मां नित्यं विचिन्तयसि पद्मज । तदा तदा मे सान्निध्यं भविष्यति तवानघ ॥८४॥
एतावदुक्त्वा ब्रह्माणं सोऽभिवन्द्य गुरुं हरः । सहैव मानसैः पुत्रैः क्षणादन्तरधीयत ॥८५॥
सोऽपि योगं समास्थाय ससर्ज विविधं जगत् । नारायणाख्यो भगवान् यथापूर्वं प्रजापतिः ॥८६॥
मरीचिभृग्वङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् । दक्षमत्रिं वसिष्ठं च सोऽसृजद् योगविद्यया ॥८७॥
नव ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः । सर्वे ते ब्रह्मणा तुल्याः साधका ब्रह्मवादिनः ॥८८॥
संकल्पं चैव धर्मं च युगधर्मांश्च शाश्वतान् । स्थानाभिमानिनः सर्वान् यथा ते कथितं पुरा ॥८९॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे दशमोऽध्यायः ॥१०॥
आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः-५६१+८९=६५०

॥ अथैकादशोऽध्यायः ॥

श्रीकूर्म उवाच ॥

एवं सृष्ट्वा मरीच्यादीन्देवदेवः पितामहः । सहैव मानसैः पुत्रैस्तताप परमं तपः ॥१॥
तस्यैवं तपतो वक्त्राद् रुद्रः कालाग्निसम्भवः । त्रिशूलपाणिरीशानः प्रदुरासीत्त्रिलोचनः ॥२॥
अर्धनारीनरवपुः दुष्प्रेक्ष्योऽतिभयंकरः । विभजात्मानमित्यक्त्वा ब्रह्मा चान्तर्दधे भयात् ॥३॥
तथोक्तोऽसौ द्विधा स्त्रीत्वं पुरुषत्वमथाकरोत् । बिभेद पुरुषत्वं च दशधा चैकधा पुनः ॥४॥
एकादशैते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः । कपालीशादयो विप्रा देवकार्ये नियोजिताः ॥५॥
सौम्यासौम्यैस्तथा शान्ताशान्तैः स्त्रीत्वं च स प्रभुः । बिभेद बहुधा देवः स्वरूपैरसितैः सितैः ॥६॥
ता वै विभूतयो विप्रा विश्रुताः शक्तयो भुवि । लक्ष्म्यादयो याभिरीशा विश्वंव्याप्नोति शांकरी ॥७॥
विभज्य पुररीशानं आत्मानं शंकराद् विभोः । महादेवनियोगेन पितामहमुपस्थिता ॥८॥
तामाह भगवान् ब्रह्मा दक्षस्य दुहिता भव । साऽपि तस्य नियोगेन प्रादुरासीत् प्रजापतेः ॥९॥
नियोगाद् ब्रह्मणो देवीं ददौ रुद्राय तां सतीम् । दक्षात् रुद्रोऽपि जग्राह स्वकीयामेव शूलभृत् ॥१०॥
प्रजापति विनिन्द्यैशा कालेन परमेश्वरी । मेनायामभवत् पुत्री तदा हिमवतः सती ॥११॥
स चापि पर्वतवरो ददौ रुद्राय पार्वतीम् । हिताय सर्वदेवानां त्रिलोकस्यात्मनोऽपि च ॥१२॥
सैषा माहेश्वरी देवी शंकरार्धशरीरिणी । शिवा सती हैमवती सुरासुरनमस्कृता ॥१३॥

तस्याः प्रभावमतुलं सर्वे देवाः सवासवाः । विन्दन्ति मुनयो वेत्ति शंकरो वा स्वयं हरिः ॥१४॥
एतद् वः कथितं विप्राः पुत्रत्वं परमेष्ठिनः । ब्रह्मणः पद्मयोनित्वं शंकरस्यामितौजसः ॥१५॥
सूत उवाच ॥
इत्याकर्ण्याथ मुनयः कूर्मरूपेण भाषितम् । विष्णुना पुनरेवैनं पप्रच्छुः प्रणता हरिम् ॥१६॥
ऋषय ऊचुः ॥
कैषा भगवती देवी शंकरार्धशरीरिणी । शिवा सती हैमवती यथावद् ब्रूहि पृच्छताम् ॥१७॥
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा मुनीनां पुरुषोत्तमः । प्रत्युवाच महायोगी ध्यात्वा स्वं परमं पदम् ॥१८॥
श्रीकूर्म उवाच ॥
पुरा पितामहेनोक्तं मेरुपृष्ठे सुशोभनम् । रहस्यमेतद् विज्ञानं गोपनीयं विशेषतः ॥१९॥
सांख्यानां परमं सांख्यं ब्रह्मविज्ञानमुत्तमम् । संसारार्णवमग्नानां जन्तूनामेकमोचनम् ॥२०॥
या सा माहेश्वरी शक्तिर्ज्ञानरूपाऽतिलालसा । व्योमसंज्ञा परा काष्ठा सेयं हैमवती मता ॥२१॥
शिवा सर्वगताऽनन्ता गुणातीता सुनिष्कला । एकानेकविभागस्था ज्ञानरूपाऽतिलालसा ॥२२॥
अनन्या निष्कले तत्त्वे संस्थिता तस्य तेजसा । स्वाभाविकी च तन्मूला प्रभा भानोरिवामला ॥२३॥
एका माहेश्वरी शक्तिरनेकोपाधियोगतः । परावरेण रूपेण क्रीडते तस्य संनिधौ ॥२४॥
सेयं करोति सकलं तस्याः कार्यमिदं जगत् । न कार्यं नापि करणमीश्वरस्येति सूरयः ॥२५॥
चतस्रः शक्तयो देव्याः स्वरूपत्वेन संस्थिताः । अधिष्ठानवशात्तस्याः श्रृणुध्वं मुनिपुंगवाः ॥२६॥
शान्तिर्विद्या प्रतिष्ठा च निवृत्तिश्चेति ताः स्मृताः । चतुर्व्यूहस्ततो देवः प्रोच्यते परमेश्वरः ॥२७॥
अनया परया देवः स्वात्मानन्दं समश्नुते । चतुर्ष्वपि च वेदेषु चतुर्मूर्तिर्महेश्वरः ॥२८॥
अस्यास्त्वनादिसंसिद्धमैश्वर्यमतुलं महत् । तत्सम्बन्धादनन्ताया रुद्रेण परमात्मना ॥२९॥
सैषा सर्वेश्वरी देवी सर्वभूतप्रवर्तिका । प्रोच्यते भगवान् कालो हरिः प्राणो महेश्वरः ॥३०॥
तत्र सर्वमिदं प्रोतमोतं चैवाखिलं जगत् । स कालोऽग्निर्हरो रुद्रो गीयते वेदवादिभिः ॥३१॥
कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः । सर्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद् वशे ॥३२॥
प्रधानं पुरुषस्तत्त्वं महानात्मा त्वहंकृतिः । कालेनान्यानि तत्त्वानि समाविष्टानि योगिना ॥३३॥
तस्य सर्वजगन्मूर्तिः शक्तिर्मायेति विश्रुता । तदेयं भ्रामयेदीशो मायावी पुरुषोत्तमः ॥३४॥
सैषा मायात्मिका शक्तिः सर्वाकारा सनातनी । वैश्वरूप्यं महेशस्य सर्वदा सम्प्रकाशयेत् ॥३५॥
अन्याश्च शक्तयो मुख्यास्तस्य देवस्य निर्मिताः । ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिः प्राणशक्तिरिति त्रयम् ॥३६॥
सर्वासामेव शक्तीनां शक्तिमन्तो विनिर्मिताः । माययैवाथ विप्रेन्द्राः सा चानादिरनन्तया: ॥३७॥
सर्वशक्त्यात्मिका माया दुर्निवारा दुरत्यया । मायावी सर्वशक्तीशः कालः कालकारः प्रभुः ॥३८॥
करोति कालः सकलं संहरेत् काल एव हि । कालः स्थापयते विश्वं कालाधीनमिदं जगत् ॥३९॥
लब्ध्वा देवाधिदेवस्य संनिधिं परमेष्ठिनः । अनन्तस्याखिलेशस्य शम्भोः कालात्मनः प्रभोः ॥४०॥
प्रधानं पुरुषो माया माया चैवं प्रपद्यते । एका सर्वगतानन्ता केवला निष्कला शिवा ॥४१॥
एका शक्तिः शिवैकोऽपि शक्तिमानुच्यते शिवः । शक्तयः शक्तिमन्तोऽन्ये सर्वशक्तिसमुद्भवाः ॥४२॥
शक्तिशक्तिमतोर्भेदं वदन्ति परमार्थतः । अभेदं चानुपश्यन्ति योगिनस्तत्त्वचिन्तकाः ॥४३॥
शक्तयो गिरजा देवी शक्तिमन्तोऽथ शंकरः । विशेषः कथ्यते चायं पुराणे ब्रह्मवादिभिः ॥४४॥
भोग्या विश्वेश्वरी देवी महेश्वरपतिव्रता । प्रोच्यते भगवान् भोक्ता कपर्दी नीललोहितः ॥४५॥
मन्ता विश्वेश्वरो देवः शंकरो मन्मथान्तकः । प्रोच्यते मतिरीशानी मन्तव्या च विचारतः ॥४६॥
इत्येतदखिलं विप्राः शक्तिशक्तिमदुद्भवम् । प्रोच्यते सर्ववेदेषु मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥४७॥
एतत्प्रदर्शितं दिव्यं देव्या माहात्म्यमुत्तमम् । सर्ववेदान्तवेदेषु निश्चितं ब्रह्मवादिभिः ॥४८॥
एकं सर्वगतं सूक्ष्मं कूटस्थमचलं ध्रुवम् । योगिनस्तत्प्रपश्यन्ति महादेव्याः परं पदम् ॥४९॥
आनन्दमक्षरं ब्रह्म केवलं निष्कलं परम् । योगिनस्तत्प्रपश्यन्ति महादेव्याः परं पदम् ॥५०॥
परात्परतरं तत्त्वं शाश्वतं शिवमच्युतम् । अनन्तप्रकृतौ लीनं देव्यास्तत्परमं पदम् ॥५१॥
शुभं निरञ्जनं शुद्धं निर्गुणं द्वैतवर्जितम् । आत्मोपलब्धिविषयं देव्यास्तत् परमं पदम् ॥५२॥
सैषा धात्री विधात्री च परमानन्दमिच्छताम् । संसारतापानखिलान्निहन्तीश्वरसंश्रया ॥५३॥

तस्माद्विमुक्तिमन्विच्छन् पार्वतीं परमेश्वरीम् । आश्रयेत्सर्वभूतानामात्मभूतां शिवात्मिकाम् ॥५४॥
लब्ध्वा च पुत्रीं शर्वाणीं तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् । सभार्यः शरणं यातः पार्वतीं परमेश्वरीम् ॥५५॥
तां दृष्ट्वा जायमानां च स्वेच्छयैव वराननाम् । मेना हिमवतः पत्नी प्राहेदं पर्वतेश्वरम् ॥५६॥
मेनोवाच ॥
पश्य बालामिमां राजन्राजीवसदृशाननाम् । हिताय सर्वभूतानां जाता च तपसावयोः ॥५७॥
सोऽपि दृष्ट्वा ततः पुत्रीं तरुणादित्यसंनिभाम् । कपर्दिनीं चतुर्वक्त्रां त्रिनेत्रामतिलालसाम् ॥५८॥
अष्टहस्तां विशालाक्षीं चन्द्रावयवभूषणाम् । निर्गुणां सगुणां साक्षात्सदसद्व्यक्तिवर्जिताम् ॥५९॥
प्रणम्य शिरसा भूमौ तेजसा चातिविह्वलः । भीतः कृताञ्जलिस्तस्याः प्रोवाच परमेश्वरीम् ॥६०॥
हिमवानुवाच ॥
का त्वं देवि विशालाक्षि शशाङ्कावयवाङ्किते । न जाने त्वामहं वत्से यथावद्ब्रूहि पृच्छते ॥६१॥
गिरीन्द्रवचनं श्रुत्वा ततः सा परमेश्वरी । व्याजहार महाशैलं योगिनामभयप्रदा ॥६२॥
देव्युवाच ॥
मां विद्धि परमां शक्तिं परमेश्वरसमाश्रयाम् । अनन्यामव्ययामेकां यां पश्यन्ति मुमुक्षवः ॥६३॥
अहं वै सर्वभावानात्मा सर्वान्तरा शिवा । शाश्वतैश्वर्यविज्ञानमूर्तिः सर्वप्रवर्तिका ॥६४॥
अनन्ताऽनन्तमहिमा संसारार्णवतारिणी । दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे रूपमैश्वरम् ॥६५॥
एतावदुक्त्वा विज्ञानं दत्त्वा हिमवते स्वयम् । स्वं रूपं दर्शयामास दिव्यं तत् पारमेश्वरम् ॥६६॥
कोटिसूर्यप्रतीकाशं तेजोबिम्बं निराकुलम् । ज्वालामालासहस्राढ्यं कालानलशतोपमम् ॥६७॥
दंष्ट्राकरालं दुर्धर्षं जटामण्डलमण्डितम् । (किरीटिनं गदाहस्तं शङ्खचक्रधरं तथा ।)
त्रिशूलवरहस्तं च घोररूपं भयानकम् ॥६८॥
प्रशान्तं सोम्यवदनमनन्ताश्चर्यसंयुतम् । चन्द्रावयवलक्ष्माणं चन्द्रकोटिसमप्रभम् ॥६९॥
किरीटिनं गदाहस्तं नूपुरैरुपशोभितम् । दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ॥७०॥
शङ्खचक्रधरं काम्यं त्रिनेत्रं कृत्तिवाससम् । अण्डस्थं चाण्डबाह्यस्थं बाह्यमाभ्यन्तरं परम् ॥७१॥
सर्वशक्तिमयं शुभ्रं सर्वाकारं सनातनम् । ब्रह्मोन्द्रोपेन्द्रयोगीन्द्रैर्वन्द्यमानपदाम्बुजम् ॥७२॥
सर्वतः पाणिपादान्तं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् । सर्वमावृत्य तिष्ठन्तं ददर्श परमेश्वरम् ॥७३॥
दृष्ट्वा तदीदृशं रूपं देव्या माहेश्वरं परम् । भयेन च समाविष्टः स राजा हृष्टमानसः ॥७४॥
आत्मन्याधाय चात्मानमोङ्कारं समनुस्मरन् । नाम्नामष्टसहस्रेण तुष्टाव परमेश्वरीम् ॥७५॥
हिमवानुवाच ॥
शिवोमा परमा शक्तिरनन्ता निष्कलामला । शान्ता माहेश्वरी नित्या शाश्वती परमाक्षरा ॥७६॥
अचिन्त्या केवलाऽनन्त्या शिवात्मा परमात्मिका । अनादिरव्यया शुद्धा देवात्मा सर्वगाऽचला ॥७७॥
एकानेकविभागस्था मायातीता सुनिर्मला । महामाहेश्वरी सत्या महादेवी निरञ्जना ॥७८॥
काष्ठा सर्वान्तरस्था च चिच्छक्तिरतिलालसा । नन्दा सर्वात्मिका विद्या ज्योतीरूपाऽमृताक्षरा ॥७९॥
शान्तिः प्रतिष्ठा सर्वेषां निवृत्तिरमृतप्रदा । व्योममूर्तिर्व्योमलया व्योमाधाराऽच्युताऽमरा ॥८०॥
अनादिनिधनाऽमोघा कारणात्मा कलाकला । क्रतुः प्रथमजा नाभिरमृतस्यात्मसंश्रया ॥८१॥
प्राणेश्वरप्रिया माता महामहिषघातिनी । प्राणेश्वरी प्राणरूपा प्रधानपुरुषेश्वरी ॥८२॥
सर्वशक्तिकलाकारा ज्योत्स्ना द्यौर्महिमास्पदा । सर्वकार्यनियन्त्री च सर्वभूतेश्वरेश्वरी ॥८३॥
अनादिरव्यक्तगुणा महानन्दा सनातनी । आकाशयोनिर्योगस्था महायोगेश्वरेश्वरी ॥८४॥
महामाया सुदुष्पूरा मूलप्रकृतिरीश्वरी । संसारयोनिः सकला सर्वशक्तिसमुद्भवा ॥८५॥
संसारपारा दुर्वारा दुर्निरीक्ष्या दुरासदा । प्राणशक्तिः प्राणविद्या योगनी परमा कला ॥८६॥
महविभूतिदुर्दर्षा मूलप्रकृतिसम्भवा । अनाद्यनन्तविभवा रार्था पुरुषारणिः ॥८७॥
सर्गस्थित्यन्तकरणी सुदुर्वाच्या दुरत्यया । शब्दयोनिः शब्दमयी नादाख्या नादविग्रहा ॥८८॥
प्रधानपुरुषातीता प्रधानपुरुषात्मिका । पुराणी चिन्मयी पुंसामादिः पुरुषरूपिणी ॥८९॥
भूतान्तरात्मा कूटस्था महापुरुषसंज्ञिता । जन्ममृत्युजरातीता सर्वशक्तिसमन्विता ॥९०॥
व्यापिनी चानवच्छिन्ना प्रधानानुप्रवेशिनी । क्षेत्रज्ञशक्तिरव्यक्तलक्षणा मलवर्जिता ॥९१॥

अनादिमायासम्भिन्ना त्रितत्त्वा प्रकृतिर्गुहा । महामायासमुत्पन्ना तामसी पौरुषी ध्रुवा ॥९२॥
व्यक्ताव्यक्तात्मिका कृष्णा रक्ता शुक्ला प्रसूतिका । अकार्या कार्यजननी नित्यं प्रसवधर्मिणी ॥९३॥
सर्गप्रलयनिर्मुक्ता सृष्टिस्थित्यन्तधर्मिणी । ब्रह्मगर्भा चतुर्विंशा पद्मनाभाऽच्युतात्मिका ॥९४॥
वैद्युती शाश्वती योनिर्जगन्मातेश्वरप्रिया । सर्वाधारा महारूपा सर्वैश्वर्यसमन्विता ॥९५॥
विश्वरूपा महागर्भा विश्वेशेच्छानुवर्तिनी । महीयसी ब्रह्मयोनिः महालक्ष्मीसमुद्भवा ॥९६॥
महाविमानमध्यस्था महानिद्रात्महेतुका । सर्वसाधारणी सूक्ष्मा ह्यविद्या पारमार्थिका ॥९७॥
अनन्तरूपाऽनन्तस्था देवी पुरुषमोहिनी । अनेकाकारसंस्थाना कालत्रयविवर्जिता ॥९८॥
ब्रह्मजन्मा हरेर्मूर्तिर्ब्रह्मविष्णुशिवात्मिका । ब्रह्मेशविष्णुजननी ब्रह्माख्या ब्रह्मसंश्रया ॥९९॥
व्यक्ता प्रथमजा ब्राह्मी महती ज्ञानरूपिणी । वैराग्यैश्वर्यधर्मात्मा ब्रह्ममूर्तिर्हृदिस्थिता ॥
अपांयोनिः स्वयम्भूतिर्मानसी तत्त्वसम्भवा ॥१००॥
ईश्वराणी च शर्वाणी शंकरार्धशरीरिणी । भवानी चैव रुद्राणी महालक्ष्मीरथाम्बिका ॥१०१॥
महेश्वरसमुत्पन्ना भुक्तिमुक्तिफलप्रदा । सर्वेश्वरी सर्ववन्द्या नित्यं मुदितमानसा ॥१०२॥
ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्रनमिता शंकरेच्छानुवर्तिनी । ईश्वरार्धासनगता महेश्वरपतिव्रता ॥१०३॥
सकृद्विभाविता सर्वा समुद्रपरिशोषिणी । पार्वती हिमवत्पुत्री परमानन्ददायिनी ॥१०४॥
गुणाढ्या योगजा योग्या ज्ञानमूर्तिर्विकासिनी । सावित्री कमला लक्ष्मीः श्रीरनन्तोरसि स्थिता ॥१०५॥
सरोजनिलया मुद्रा योगनिद्रासुरार्दिनी । सरस्वती सर्वविद्या जगज्ज्येष्ठा सुमङ्गला ॥१०६॥
वाग्देवी वरदा वाच्या कीर्तिः सर्वार्थसाधिका । योगीश्वरी ब्रह्मविद्या महाविद्या सुशोभना ॥१०७॥
गुह्यविद्यात्मविद्या च धर्मविद्यात्मभाविता । स्वाहा विश्वम्भरा सिद्धिः स्वधा मेधा धृतिः श्रुतिः ॥१०८॥
नीतिः सुनीतिः सुकृतिर्माधवी नरवाहिनी । अजा विभावरी सौम्या भोगिनी भोगदायिनी ॥१०९॥
शोभा वंशकरी लोला मालिनी परमेष्ठिनी । त्रैलोक्यसुन्दरी रम्या सुन्दरी कामचारिणी ॥११०॥
महानुभावा सत्त्वस्था महामहिषमर्दिनी । पद्ममाला पापहरा विचित्रा मुकुटानना ॥१११॥
कान्ता चित्राम्बरधरा दिव्याभरणभूषिता । हंसाख्या व्योमनिलया जगत्सृष्टिविवर्धिनी ॥११२॥
निर्यन्त्रा यन्त्रवाहस्था नन्दिनी भद्रकालिका । आदित्यवर्णा कौमारी मयूरवरवाहना ॥११३॥
वृषासनगता गौरी महाकाली सुरार्चिता । अदितिर्नियता रौद्री पद्मगर्भा विवाहना ॥११४॥
विरूपाक्षी लेलिहाना महापुरनिवासिनी । महाफलाऽनवद्याङ्गी कामरुपा विभावरी ॥११५॥
विचित्ररत्नमुकुटा प्रणतार्तिप्रभञ्जनी । कौशिकी कर्षणी रात्रिस्त्रिदशार्तिविनाशिनी ॥११६॥
बहुरूपा स्वरूपा च विरूपा रूपवर्जिता । भक्तार्तिशमनी भव्या भवभारविनाशनी ॥११७॥
निर्गुणा नित्यविभवा निःसारा निरपत्रपा । यशस्विनी सामगीतिर्भवाङ्गनिलयालया ॥११८॥
दीक्षा विद्याधरी दीप्ता महेन्द्रविनिपातिनी । सर्वातिशायिनी विश्वा सर्वसिद्धिप्रदायिनी ॥११९॥
सर्वेश्वरप्रिया भार्या समुद्रान्तरवासिनी । अकलङ्का निराधारा नित्यसिद्धा निरामया ॥१२०॥
कामधेनुर्बृहद्गर्भा धीमती मोहनाशिनी । निःसङ्कल्पा निरातङ्का विनया विनयप्रदा ॥१२१॥
ज्वालामालासहस्राढ्या देवदेवी मनोमयी । महाभगवती भर्गा वासुदेवसमुद्भवा ॥१२२॥
महेन्द्रोपेन्द्रभगिनी भक्तिगम्या परावरा । ज्ञानज्ञेया जरातीता वेदान्तविषया गतिः ॥१२३॥
दक्षिणा दहना माया सर्वभूतनमस्कृता । योगमाया विभावज्ञा महामाया महीयसी ॥१२४॥
संध्या सर्वसमुद्भूतिर्ब्रह्मवृक्षाश्रयानतिः । बीजाङ्कुरसमुद्भूतिर्महाशक्तिर्महामतिः ॥१२५॥
ख्यातिः प्रज्ञा चितिः संवित् महाभोगीन्द्रशायिनी । विकृतिः शांकरी शास्त्रि गणगन्धर्वसेविता ॥१२६॥
वैश्वानरी महाशाला देवसेना गुहप्रिया । महारात्रिः शिवानन्दा शची दुःस्वप्ननाशिनी ॥१२७॥
इज्या पूज्या जगद्धात्री दुर्विज्ञेया सुरूपिणी । गुहाम्बिका गुणोत्पत्तिर्महापीठा मरुत्सुता ॥१२८॥
हव्यवाहान्तरागादिः हव्यवाहसमुद्भवा । जगद्योनिर्जगन्माता जन्ममृत्युजरातिगा ॥१२९॥
बुद्धिमाता बुद्धिमती पुरुषान्तरवासिनी । तपस्विनी समाधिस्था त्रिनेत्रा दिविसंस्थिता ॥१३०॥
सर्वेन्द्रियमनोमाता सर्वभूतहृदि स्थिता । संसारतारिणी विद्या ब्रह्मवादिमनोलया ॥१३१॥
ब्रह्माणी बृहती ब्राह्मी ब्रह्मभूता भवारणी । हिरण्मयी महारात्रिः संसारपरिवर्तिका ॥१३२॥
सुमालिनी सुरूपा च भाविनी तारिणी प्रभा । उन्मीलनी सर्वसहा सर्वप्रत्ययसाक्षिणी ॥१३३॥

सुसौम्या चन्द्रवदना ताण्डवासक्तमानसा । सत्त्वशुद्धिकरी शुद्धिर्मलत्रयविनाशिनी ॥१३४॥
जगत्प्रिया जगन्मूर्तिस्त्रिमूर्तिरमृताश्रया । निराश्रया निराहारा निरङ्कुरवनोद्भवा ॥१३५॥
चन्द्रहस्ता विचित्राङ्गी स्रग्विणी पद्मधारिणी । परावरविधानज्ञा महापुरुषपूर्वजा ॥१३६॥
विद्येश्वरप्रिया विद्या विद्युज्जिह्वा जितश्रमा । विद्यामयी सहस्राक्षी सहस्रवदनात्मजा ॥१३७॥
सहस्ररश्मिः सत्त्वस्था महेश्वरपदाश्रया । क्षालिनी सन्मयी व्याप्ता तैजसी पद्मबोधिका ॥१३८॥
महामायाश्रया मान्या महादेवमनोरमा । व्योमलक्ष्मीः सिंहरथा चेकितानामितप्रभा ॥१३९॥
वीरेश्वरी विमानस्था विशोकाशोकनाशिनी । अनाहता कुण्डलिनी नलिनी पद्मवासिनी ॥१४०॥
सदानन्दा सदाकीर्तिः सर्वभूताश्रयस्थिता । वाग्देवता ब्रह्मकला कलातीता कलारणीः ॥१४१॥
ब्रह्मश्रीर्ब्रह्महृदया ब्रह्मविष्णुशिवप्रिया । व्योमशक्तिः क्रियाशक्तिर्ज्ञानशक्तिः परागतिः ॥१४२॥
क्षोभिका बन्धिका भेद्या भेदाभेदविवर्जिता । अभिन्नाभिन्नसंस्थाना वंशिनी वंशहारिणी ॥१४३॥
गुह्यशक्तिर्गुणातीता सर्वदा सर्वतोमुखी । भगिनी भगवत्पत्नी सकला कालकारिणी ॥१४४॥
सर्ववित् सर्वतोभद्रा गुह्यातीता गुहारणिः । प्रक्रिया योगमाता च गङ्गा विश्वेश्वरेश्वरी ॥१४५॥
कपिला कापिला कान्ता कनकाभा कलान्तरा । पुण्या पुष्करिणी भोक्त्री पुरंदरपुरस्सरा ॥१४६॥
पोषणी परमैश्वर्यभूतिदा भूतिभूषणा । पञ्चब्रह्मसमुत्पत्तिः परमार्थार्थविग्रहा ॥१४७॥
धर्मोदया भानुमती योगिज्ञेय मनोजवा । मनोहरा मनोरक्षा तापसी वेदरूपिणी ॥१४८॥
वेदशक्तिर्वेदमाता वेदविद्याप्रकाशिनी । योगेश्वरेश्वरी माता महाशक्तिर्मनोमयी ॥१४९॥
विश्वावस्था वियन्मूर्तिर्विद्युन्माला विहायसी । किंनरी सुरभि वन्द्या नन्दिनी नन्दिवल्लभा ॥१५०॥
भारती परमानन्दा परापरविभेदिका । सर्वप्रहरणोपेता काम्या कामेश्वरेश्वरी ॥१५१॥
अचिन्त्याऽचिन्त्यविभवा हृल्लेखा कनकप्रभा । कूष्माण्डी धनरत्नाढ्या सुगन्धा गन्धदायिनी ॥१५२॥
त्रिविक्रमपदोद्भूता धनुष्पाणिः शिवोदया । सुदुर्लभा धनाद्यक्षा धन्या पिङ्गललोचना ॥१५३॥
शान्तिः प्रभावती दीप्तिः पङ्कजायतलोचना । आद्या हृत्कमलोद्भूता गवां मता रणप्रिया ॥१५४॥
सत्क्रिया गिरिजा शुद्धा नित्यपुष्टा निरन्तरा । दुर्गा कात्यायनी चण्डी चर्चिका शान्तविग्रहा ॥१५५॥
हिरण्यवर्णा रजनी जगद्यन्त्रप्रवर्तिका । मन्दराद्रिनिवासा च शारदा स्वर्णमालिनी ॥१५६॥
रत्नमाला रत्नगर्भा पृथ्वी विश्वप्रमाथिनी । पद्मानना पद्मनिभा नित्यतुष्टाऽमृतोद्भवा ॥१५७॥
धुन्वती दुःप्रकम्प्या च सूर्यमाता दृषद्वती । महेन्द्रभगिनी मान्या वरेण्या वरदर्पिता ॥१५८॥
कल्याणी कमला रामा पञ्चभूता वरप्रदा । वाच्या वरेश्वरी वन्द्या दुर्जया दुरतिक्रमा ॥१५९॥
कालरात्रिर्महावेगा वीरभद्रप्रिया हिता । भद्रकाली जगन्माता भक्तानां भद्रदायिनी ॥१६०॥
कराला पिङ्गलाकारा नामभेदामहामदा । यशस्विनी यशोदा च षडध्वपरिवर्तिका ॥१६१॥
शङ्खिनी पद्मिनी सांख्या सांख्ययोगप्रवर्तिका । चैत्रा संवत्सरारूढा जगत्सम्पूरणीन्द्रजा ॥१६२॥
शुम्भारिः खेचरी स्वस्था कम्बुग्रीवा कलिप्रिया । खगध्वजा खगारूढा परार्ध्या परमालिनी ॥१६३॥
ऐश्वर्यबर्त्मनिलया विरक्ता गरुडासना । जयन्ती हृद्गुहा गम्या गह्वरेष्ठा गणाग्रणीः ॥१६४॥
संकल्पसिद्धा साम्यस्था सर्वविज्ञानदायिनी । कलिकल्मषहन्त्री च गुह्योपनिषदुत्तमा ॥१६५॥
निष्ठा दृष्टिः स्मृतिर्व्याप्तिः पुष्टिस्तुष्टिः क्रियावती । विश्वामरेश्वरेशाना भुक्तिर्मुक्तिः शिवामृता ॥१६६॥
लोहिता सर्पमाला च भीषणी वनमालिनी । अनन्तशयनानन्या नरनारायणोद्भवा ॥१६७॥
नृसिंही दैत्यमथनी शङ्खचक्रगदाधरा । संकर्षणसमुत्पत्तिरम्बिकापादसंश्रया ॥१६८॥
महाज्वाला महामूर्तिः सुमूर्तिः सर्वकामधुक् । सुप्रभा सुस्तना सौरी धर्मकामार्थमोक्षदा ॥१६९॥
भ्रूमध्यनिलया पूर्वा पुराणपुरुषारणिः । महाविभूतिदा मध्या सरोजनयना समा ॥१७०॥
अष्टादशभुजानाद्या नीलोत्पलदलप्रभा । सर्वशक्त्यासनारूढा धर्माधर्मार्थवर्जिता ॥१७१॥
वैराग्यज्ञाननिरता निरालोका निरिन्द्रिया । विचित्रगहनाधारा शाश्वतस्थानवासिनी ॥१७२॥
स्थानेश्वरी निरानन्दा त्रिशूलवरधारिणी । अशेषदेवतामूर्तिर्देवता वरदेवता ॥
गणाम्बिका गिरेः पुत्री निशुम्भविनिपातिनी ॥१७३॥
अवर्णा वर्णरहिता त्रिवर्णा बीजसम्भवा । अनन्तवर्णाऽनन्यस्था शंकरी शान्तमानसा ॥१७४॥
अगोत्रा गोमती गोप्त्री गुह्यरूपा गुणोत्तरा । गौर्गीर्गव्यप्रिया गौणी गणेश्वरनमस्कृता ॥१७५॥

सत्यमाता सत्यसंधा त्रिसंध्या संधिवर्जिता । सर्ववादाश्रया सांख्या सांख्ययोगसमुद्भवा ॥१७६॥
असंख्येयाप्रमेयाख्या शून्या शुद्धकुलोद्भवा । बिन्दुनादसमुत्पत्तिः शम्भुवामा शशिप्रभा ॥१७७॥
विसाङ्गा भेदरहिता मनोज्ञा मधुसूदनी । महाश्रीः श्रीसमुत्पत्तिस्तमःपारेप्रतिष्ठिता ॥१७८॥
त्रितत्त्वमाता त्रिविधा सुसूक्ष्मपदसंश्रया । शन्ता भीता मलातीता निर्विकारा निराश्रया ॥१७९॥
शिवाख्या चित्तनिलया शिवज्ञानस्वरूपिणी । दैत्यदानवनिर्मात्री काश्यपी कालकल्पिका ॥१८०॥
शास्त्रयोनिः क्रियामूर्तिश्चतुर्वर्गप्रदर्शिका । नारायणी नरोद्भूतिः कौमुदी लिङ्गधारिणी ॥१८१॥
कामुकी ललिताभावा परापरविभूतिदा । परान्तजातमहिमा बडवा वामलोचना ॥१८२॥
सुभद्रा देवकी सीता वेदवेदाङ्गपारगा । मनस्विनी मन्युमाता महामन्युसमुद्भवा ॥१८३॥
अमृत्युरमृता स्वादा पुरुहूता पुरुष्टुता । अशोच्या भिन्नविषया हिरण्यरजतप्रिया ॥१८४॥
हिरण्या राजती हैमा हेमाभरणभूषिता । विभ्राजमाना दुर्ज्ञेया ज्योतिष्टोमफलप्रदा ॥१८५॥
महानिद्रासमुद्भभूतिरनिद्रा सत्यदेवता । दीर्घा ककुद्मिनी हृद्या शान्तिदा शान्तिवर्धिनी ॥१८६॥
लक्ष्म्यादिशक्तिजननी शक्तिचक्रप्रवर्तिका । त्रिशक्तिजननी जन्या षडूर्मिपरिवर्जिता ॥१८७॥
सुधामा कर्मकरणी युगान्तदहनात्मिका । संकर्षणी जगद्धात्री कामयोनिः किरीटिनी ॥१८८॥
ऐन्द्री त्रैलोक्यनमिता वैष्णवी परमेश्वरी । प्रद्युम्नदयिता दान्ता युग्मदृष्टिस्त्रिलोचना ॥१८९॥
मदोत्कटा हंसगतिः प्रचण्डा चण्डविक्रमा । वृषावेशा वियन्माता विन्ध्यपर्वतवासिनी ॥१९०॥
हिमवन्मेरुनिलया कैलासगिरिवासिनी । चाणूरहन्तृतनया नीतिज्ञा कामरूपिणी ॥१९१॥
वेदविद्याव्रतस्नाता धर्मशीलाऽनिलाशना । वीरभद्रप्रिया वीरा महाकामसमुद्भवा ॥१९२॥
विद्याधरप्रिया सिद्धा विद्याधरनिराकृतिः । आप्यायनी हरन्ती च पावनी पोषणी कला ॥१९३॥
मातृका मन्मथोद्भूता वारिजा वाहनप्रिया । करीषिणी सुधावाणी वीणावादनतत्परा ॥१९४॥
सेविता सेविका सेव्या सिनीवाली गरुत्मती । अरुन्धती हिरण्याक्षी मृगाङ्का मानदायिनी ॥१९५॥
वसुप्रदा वसुमती वसोर्धारा वसुंधरा । धाराधरा वरारोहा वरावरसहस्रदा ॥१९६॥
श्रीफला श्रीमती श्रीशा श्रीनिवासा शिवप्रिया । श्रीधरा श्रीकरी कल्या श्रीधरार्धशरीरिणी ॥१९७॥
अनन्तदृष्टिरक्षुद्रा धात्रीशा धनदप्रिया । निहन्त्री दैत्यसङ्घानां सिंहिका सिंहवाहना ॥१९८॥
सुषेणा चन्द्रनिलया सुकीर्तिश्छिन्नसंशया । रसज्ञा रसदा रामा लेलिहानामृतस्रवा ॥१९९॥
नित्योदिता स्वयंज्योतिरुत्सुका मृतजीवनी । वज्रदण्डा वज्रजिह्वा वैदेही वज्रविग्रहा ॥२००॥
मङ्गल्या मङ्गला माला मलिना मलहारिणी । गान्धर्वी गारुडी चान्द्री कम्बलाश्वतरप्रिया ॥२०१॥
सौदामिनी जनानन्दा भ्रुकुटीकुटिलानना । कर्णिकारकरा कक्ष्या कंसप्राणापहारिणी ॥२०२॥
युगंधरा युगावर्ता त्रिसंध्या हर्षवर्धिनी । प्रत्यक्षदेवता दिव्या दिव्यगन्धा दिवापरा ॥२०३॥
शक्रासनगता शाक्री साध्वी नारी शवासना । इष्टा विशिष्टा शिष्टेष्टा शिष्टाशिष्टप्रपूजिता ॥२०४॥
शतरूपा शतावर्ता विनता सुरभिः सुरा । सुरेन्द्रमाता सुद्युम्ना सुषुम्ना सूर्यसंस्थिता ॥२०५॥
समीक्ष्या सत्प्रतिष्ठा च निवृत्तिर्ज्ञानपारगा । धर्मशास्त्रार्थकुशला धर्मज्ञा धर्मवाहना ॥२०६॥
धर्माधर्मविनिर्मात्री धार्मिकाणां शिवप्रदा । धर्मशक्तिर्धर्ममयी विधर्मा विश्वधर्मिणी ॥२०७॥
धर्मान्तरा धर्ममयी धर्मपूर्वा धनावहा । धर्मोपदेष्ट्री धर्मात्मा धर्मगम्या धराधरा ॥२०८॥
कापाली शकला मूर्तिः कला कलितविग्रहा । सर्वशक्तिविनिर्मुक्ता सर्वशक्त्याश्रयाश्रया ॥२०९॥
सर्वा सर्वेश्वरी सूक्ष्मा सूक्ष्माज्ञानस्वरूपिणी । प्रधानपुरुषेशेषा महादेवैकसाक्षिणी ॥
सदाशिवा वियन्मूर्तिर्विश्वमूर्तिरमूर्तिका ॥२१०॥
एवं नाम्नां सहस्रेण स्तुत्वासौ हिमवान् गिरिः । भूयः प्रणम्य भीतात्मा प्रोवाचेदं कृताञ्जलिः ॥२११॥
यदेतदैश्वरं रूपं घोरं ते परमेश्वरि । भीतोऽस्मि साम्प्रतं दृष्ट्वा रूपमन्यत् प्रदर्शय ॥२१२॥
एवमुक्ताऽथ सा देवी तेन शैलेन पार्वती । संहृत्य दर्शयामास स्वरूपमपरं पुनः ॥२१३॥
नीलोत्पलदलप्रख्यं नीलोत्पलसुगन्धिकम् । द्विनेत्रं द्विभुजं सौम्यं नीलालकविभूषितम् ॥२१४॥
रक्तपादाम्बुजतलं सुरक्तकरपल्लवम् । श्रीमद्विशालसंवृत्तललाटतिलकोज्ज्वलम् ॥२१५॥
भूषितं चारुसर्वाङ्गं भूषणैरतिकोमलम् । दधानमुरसा मालां विशालां हेमनिर्मिताम् ॥२१६॥
ईषत्स्मितं सुबिम्बोष्ठं नूपुरारावसंयुतम् । प्रसन्नवदनं दिव्यमनन्तमहिमास्पदम् ॥२१७॥

तदीदृशं समालोक्य स्वरूपं शैलसत्तमः । भीतिं संत्यज्य हृष्टात्मा बभाषे परमेश्वरीम् ॥२१८॥
हिमवानुवाच ॥
अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफलं तपः । यन्मे साक्षात् त्वमव्यक्ता प्रसन्ना दृष्टिगोचरा ॥२१९॥
त्वया सृष्टं जगत् सर्वं प्रधानाद्यं त्वयि स्थितम् । त्वय्येव लीयते देवि त्वमेव च परा गतिः ॥२२०॥
वदन्ति केचित् त्वामेव प्रकृतिं प्रकृतेः पराम् । अपरे परमार्थज्ञाः शिवेति शिवसंश्रये ॥२२१॥
त्वयि प्रधानं पुरुषो महान् ब्रह्मा तथेश्वरः । अविद्या नियतिर्माया कलाद्याः शतशोऽभवन् ॥२२२॥
त्वं हि सा परमा शक्तिरनन्ता परमेष्ठिनी । सर्वभेदविनिर्मुक्ता सर्वभेदाश्रया निजा ॥२२३॥
त्वामधिष्ठाय योगेशि महादेवो महेश्वरः । प्रधानाद्यं जगत् कृत्स्नं करोति विकरोति च ॥२२४॥
त्वयैव संगतो देवः स्वमानन्दं समश्नुते । त्वमेव परमानन्दस्त्वमेवानन्ददायिनी ॥२२५॥
त्वमक्षरं परं व्योम महज्ज्योतिर्निरञ्जनम् । शिवं सर्वगतं सूक्ष्मं परं ब्रह्म सनातनम् ॥२२६॥
त्वं शक्रः सर्वदेवानां ब्रह्मा ब्रह्मविदामसि । वायुर्बलवतां देवि योगिनां त्वं कुमारकः ॥२२७॥
ऋषीणां च वसिष्ठस्त्वं व्यासो वेदविदामसि । सांख्यानां कपिलो देवो रुद्राणामसि शंकरः ॥२२८॥
आदित्यानामुपेन्द्रस्त्वं वसूनां चैव पावकः । वेदानां सामवेदस्त्वं गायत्री छन्दसामसि ॥२२९॥
अध्यात्मविद्या विद्यानां गतीनां परमा गतिः । माया त्वं सर्वशक्तीनां कालः कलयतामसि ॥२३०॥
ओङ्कारः सर्वगुह्यानां वर्णानां च द्विजोत्तमः । आश्रमाणां च गार्हस्थ्यमीश्वराणां महेश्वरः ॥२३१॥
पुंसां त्वमेकः पुरुषः सर्वभूतहृदि स्थितः । सर्वोपनिषदां देवि गुह्योपनिषदुच्यते ॥२३२॥
ईशानश्चासि कल्पानां युगानां कृतमेव च । आदित्यः सर्वमार्गाणां वाचां देवि सरस्वती ॥२३३॥
त्वं लक्ष्मीश्चारुरूपाणां विष्णुर्मायाविनामसि । अरुन्धती सतीनां त्वं सुपर्णः पततामसि ॥२३४॥
सूक्तानां पौरुषं सूक्तं ज्येष्ठसाम च सामसु । सावित्री चासि जप्यानां यजुषां शतरुद्रियम् ॥२३५॥
पर्वतानां महामेरुरनन्तो भोगिनामसि । सर्वेषां त्वं परं ब्रह्म त्वन्मयं सर्वमेव हि ॥२३६॥
रूपं तवाशेषकलाविहीनमगोचरं निर्मलमेकरूपम् । अनादिमध्यान्तमनन्तमाद्यं नमामि सत्यं तमसः परस्तात् ॥२३७॥
यदेव पश्यन्ति जगत्प्रसूतिं वेदान्तविज्ञानविनिश्चितार्थाः । आनन्दमात्रं प्रणवाभिधानं तदेव रूपं शरणं प्रपद्ये ॥२३८॥
अशेषभूतान्तरसंनिविष्टं प्रधानपुंयोगवियोगहेतुम् । तेजोमयं जन्मविनाशहीनं प्राणाभिधानं प्रणतोऽस्मि रूपम् ॥२३९॥
आद्यन्तहीनं जगदात्मभूतं विभिन्नसंस्थं प्रकृतेः परस्तात् । कूटस्थमव्यक्तवपुस्तथैव नमामि रूपं पुरुषाभिधानम् ॥२४०॥
सर्वाश्रयं सर्वजगद्विधानं सर्वत्रगं जन्मविनाशहीनम् । सूक्ष्मं विचित्रं त्रिगुणं प्रधानं नतोऽस्मि ते रूपमलुप्तभेदम् ॥२४१॥
आद्यं महान्तं पुरुषात्मरूपं प्रकृत्यवस्थं त्रिगुणात्मबीजम् । ऐश्वर्यविज्ञानविरागधर्मैः समन्वितं देवि नतोऽस्मि रूपम् ॥२४२॥
द्विसप्तलोकात्मकमम्बुसंस्थं विचित्रभेदं पुरुषैकनाथम् । अनन्तभूतैरधिवासितं ते नतोऽस्मि रूपं जगदण्डसंज्ञम् ॥२४३॥
अशेषवेदात्मकमेकमाद्यं स्वतेजसा पूरितलोकभेदम् । त्रिकालहेतुं परमेष्ठिसंज्ञं नमामि रूपं रविमण्डलस्थम् ॥२४४॥
सहस्रमूर्धानमनन्तशक्तिं सहस्रबाहुं पुरुषं पुराणम् । शयानमन्तः सलिले तथैव नारायणाख्यं प्रणतोऽस्मि रूपम् ॥२४५॥
दंष्ट्राकरालं त्रिदशाभिवन्द्यं युगान्तकालानलकल्परूपम् । अशेषभूताण्डविनाशहेतुं नमामि रूपं तव कालसंज्ञम् ॥२४६॥
फणासहस्रेण विराजमानं भोगीन्द्रमुख्यैरभिपूज्यमानम् । जनार्दनारूढतनुं प्रसुप्तं नतोऽस्मि रूपं तव शेषसंज्ञम् ॥२४७॥
अव्याहतैश्वर्यमयुग्मनेत्रं ब्रह्मामृतानन्दरसज्ञमेकम् । युगान्तशेषं दिवि नृत्यमानं नतोऽस्मि रूपं तव रुद्रसंज्ञम् ॥२४८॥
प्रहीणशोकं विमलं पवित्रं सुरासुरैरर्चितापादपद्मम् । सुकोमलं देवि विशालशुभ्रं नमामि ते रूपमिदं भवानि ॥२४९॥
ॐ नमस्तेऽस्तु महादेवि नमस्ते परमेश्वरि । नमो भगवतीशानि शिवायै ते नमो नमः ॥२५०॥
त्वन्मयोऽहं त्वदाधारस्त्वमेव च गतिर्मम । त्वामेव शरणं यास्ये प्रसीद परमेश्वरि ॥२५१॥
मया नास्ति समो लोके देवो वा दानवोऽपि वा । जगन्मातैव मत्पुत्री संभूता तपसा यतः ॥२५२॥
एषा तवाम्बिका देवि किलाभूत्पितृकन्यका । मेनाऽशेषजगन्मातुरहो पुण्यस्य गौरवम् ॥२५३॥
पाहि माममरेशानि मेनया सह सर्वदा । नमामि तव पादाब्जं व्रजामि शरणं शिवाम् ॥२५४॥
अहो मे सुमहद्भाग्यं महादेवीसमागमात् । आज्ञापय महादेवि किं करिष्यामि शंकरि ॥२५५॥
एतावदुक्त्वा वचनं तदा हिमगिरीश्वरः । सम्प्रेक्षणमाणो गिरिजां प्राञ्जलिः पार्श्वतोऽभवत् ॥२५६॥
अथ सा तस्य वचनं निशम्य जगतोऽरणिः । सस्मितं प्राह पितरं स्मृत्वा पशुपतिं पतिम् ॥२५७॥
देव्युवाच ॥
श्रृणुष्व चैतत् प्रथमं गुह्यमीश्वरगोचरम् । उपदेशं गिरिश्रेष्ठ सेवितं ब्रह्मवादिभिः ॥२५८॥

यन्मे साक्षात् परं रूपमैश्वरं दृष्टमद्भुतम् । सर्वशक्तिसमायुक्तमनन्तं प्रेरकं परम् ॥२५९॥
शान्तः समाहितमना दम्भाहंकारवर्जितः । तन्निष्ठस्तत्परो भूत्वा तदेव शरणं व्रज ॥२६०॥
भक्त्या त्वनन्यया तात मद्भावं परमाश्रितः । सर्वयज्ञतपोदानैस्तदेवार्चय सर्वदा ॥२६१॥
तदेव मनसा पश्य तद् ध्यायस्व जपस्व च । ममोपदेशात् संसारं नाशयामि तवानघ ॥२६२॥
अहं वै मत्परान् भक्तानैश्वरं योगमास्थितान् । संसारसागरादस्मादुद्धराम्यचिरेण तु ॥२६३॥
ध्यानेन कर्मयोगेन भक्त्या ज्ञानेन चैव हि । प्राप्याऽहं ते गिरिश्रेष्ठ नान्यथा कर्मकोटिभिः ॥२६४॥
श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक् कर्म वर्णाश्रमात्मकम् । अध्यात्मज्ञानसहितं मुक्तये सततं कुरु ॥२६५॥
धर्मात्संजायते भक्तिर्भक्त्या संप्राप्यते परम् । श्रुतिस्मृतिभ्यामुदितो धर्मो यज्ञादिको मतः ॥२६६॥
नान्यतो जायते धर्मो वेदाद् धर्मो हि निर्बभौ । तस्मान्मुमुक्षुर्धर्मार्थी मद्रूपं वेदमाश्रयेत् ॥२६७॥
ममैवैषा परा शक्तिर्वेदसंज्ञा पुरातनी । ऋग्यजुः सामरूपेण सर्गादौ संप्रवर्तते ॥२६८॥
तेषामेव च गुप्त्यर्थं वेदानां भगवानजः । ब्राह्मणादीन् ससर्जाथ स्वे स्वे कर्मण्ययोजयत् ॥२६९॥
ये न कुर्वन्ति तद् धर्मं तदर्थं ब्रह्मनिर्मितम् । तेषामधस्तान्नरकांस्तामिस्रादीनकल्पयत् ॥२७०॥
न च वेदादृते किञ्चिच्छास्त्रंधर्माभिधायकम् । योऽन्यत्र रमते सोऽसौ न सम्भाष्यो द्विजातिभिः ॥२७१॥
यानि शास्त्राणि दृश्यन्ते लोकेऽस्मिन् विविधानि तु । श्रुतिस्मृतिविरुद्धानि निष्ठा तेषां हि तामसी ॥२७२॥
कापालं पञ्चरात्रं च यामलं वाममार्हतम् । एवंविधानि चान्यानि मोहनार्थानि तानि तु ॥२७३॥
ये कुशास्त्राभियोगेन मोहयन्तीह मानवान् । मया सृष्टानि शास्त्राणि मोहायैषां भवान्तरे ॥२७४॥
वेदार्थवित्तमैः कार्यं यत् स्मृतं कर्म वैदिकम् । तत्प्रयत्नेन कुर्वन्ति मत्प्रियास्ते हि ये नराः ॥२७५॥
वर्णानामनुकम्पार्थं मन्नियोगाद् विराट् स्वयम् । स्वायम्भुवो मनुर्धर्मान् मुनीनां पूर्वमुक्तवान् ॥२७६॥
श्रुत्वा चान्येऽपि मुनयस्तन्मुखाद् धर्ममुत्तमम् । चक्रुर्धर्मप्रतिष्ठार्थं धर्मशास्त्राणि चैव हि ॥२७७॥
तेषु चान्तर्हितेष्वेवं युगान्तेषु महर्षयः । ब्रह्मणो वचनात्तानि करिष्यन्ति युगे युगे ॥२७८॥
अष्टादश पुराणानि व्यासेन कथितानि तु । नियोगाद् ब्रह्मणो राजंस्तेषु धर्मः प्रतिष्ठितः ॥२७९॥
अन्यान्युपपुराणानि तच्छिष्यैः कथितानि तु । युगे युगेऽत्र सर्वेषां कर्ता वै धर्मशास्त्रवित् ॥२८०॥
शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्द एव च । ज्योतिः शास्त्रं न्यायविद्या मीमांसा चोपबृंहणम् ॥२८१॥
एवं चतुर्दशैतानि विद्यास्थानानि सत्तम । चतुर्वेदैः सहोक्तानि धर्मो नान्यत्र विद्यते ॥२८२॥
एवं पैतामहं धर्मं मनुव्यासादयः परम् । स्थापयन्ति ममादेशाद् यावदाभूतसंप्लवम् ॥२८३॥
ब्रह्मणा सह ते सर्वे संप्राप्ते प्रतिसंचरे । परस्यान्ते कृतात्मानः प्रविशन्ति परं पदम् ॥२८४॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धर्मार्थं वेदमाश्रयेत् । धर्मेण सहितं ज्ञानं परं ब्रह्म प्रकाशयेत् ॥२८५॥
ये तु सङ्गान् परित्यज्य मामेव शरणं गताः । उपासते सदा भक्त्या योगमैश्वरमास्थिताः ॥२८६॥
सर्वभूतदयावन्तः शान्ता दान्ता विमत्सराः । अमानिनो बुद्धिमन्तस्तापसाः शंसितव्रताः ॥२८७॥
मच्चित्ता मद्गतप्राणा मज्ज्ञानकथने रताः । संन्यासिनो गृहस्थाश्च वनस्था ब्रह्मचारिणः ॥२८८॥
तेषां नित्याभियुक्तानां मायातत्त्वं समुत्थितम् । नाशयामि तमः कृत्स्नं ज्ञानदीपेन मा चिरात् ॥२८९॥
ते सुनिर्धूततमसो ज्ञानेनैकेन मन्मयाः । सदानन्दास्तु संसारे न जायन्ते पुनः पुनः ॥२९०॥
तस्मात् सर्वप्रकारेण मद्भक्तो मत्परायणः । मामेवार्चय सर्वत्र मेनया सह संगतः ॥२९१॥
अशक्तो यदि मे ध्यातुमैश्वरं रूपमव्ययम् । ततो मे सकलं रूपं कालाद्यं शरणं व्रज ॥२९२॥
यद्यत् स्वरूपं मे तात मनसो गोचरं भवेत् । तन्निष्ठस्तत्परो भूत्वा तदर्चनपरो भव ॥२९३॥
यत्तु मे निष्कलं रूपं चिन्मात्रं केवलं शिवम् । सर्वोपाधिविनिर्मुक्तमनन्तममृतं परम् ॥२९४॥
ज्ञानेनैकेन तल्लभ्यं क्लेशेन परमं पदम् । ज्ञानमेव प्रपश्यन्तो मामेव प्रविशन्ति ते ॥२९५॥
तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः । गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥२९६॥
मामनाश्रित्य परमं निर्वाणममलं पदम् । प्राप्यते न हि राजेन्द्र ततो मां शरणं व्रज ॥२९७॥
एकत्वेन पृथक्त्वेन तथा चोभयतोऽपि वा । मामुपास्य महाराज ततो यास्यासि तत्पदम् ॥२९८॥
मामनाश्रित्य तत् तत्त्वं स्वभावविमलं शिवम् । ज्ञायते न हि राजेन्द्र ततो मां शरणं व्रज ॥२९९॥
तस्मात् त्वमक्षरं रूपं नित्यं चारूपमैश्वरम् । आराधय प्रयत्नेन ततो बन्धं प्रहास्यसि ॥३००॥
कर्मणा मनसा वाचा शिवं सर्वत्र सर्वदा । समाराधय भावेन ततो यास्यसि तत्पदम् ॥३०१॥

न वै पश्यन्ति तत् तत्त्वं मोहिता मम मायया । अनाद्यनन्तं परमं महेश्वरमजं शिवम् ॥३०२॥
सर्वभूतात्मभूतस्थं सर्वाधारं निरञ्जनम् । नित्यानन्दं निराभासं निर्गुणं तमसः परम् ॥३०३॥
अद्वैतमचलं ब्रह्म निष्कलं निष्प्रपञ्चकम् । स्वसंवेद्यमवेद्यं तत् परे व्योम्नि व्यवस्थितम् ॥३०४॥
सूक्ष्मेण तमसा नित्यं वेष्टिता मम मायया । संसारसागरे घोरे जायन्ते च पुनः पुनः ॥३०५॥
भक्त्या त्वनन्यया राजन् सम्यग् ज्ञानेन चैव हि । अन्वेष्टव्यं हि तद् ब्रह्म जन्मबन्धनिवृत्तये ॥३०६॥
अहंकारं च मात्सर्यं कामं क्रोधं परिग्रहम् । अधर्माभिनिवेशं च त्यक्त्वा वैराग्यमास्थितः ॥३०७॥
सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि । अन्वीक्ष्य चात्मनात्मानं ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥३०८॥
ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा सर्वभूताभयप्रदः । ऐश्वरीं परमां भक्तिं विन्देतानन्यगामिनीम् ॥३०९॥
वीक्षते तत्परं तत्त्वमैश्वरं ब्रह्मनिष्कलम् । सर्वसंसारनिर्मुक्तो ब्रह्मण्येवावतिष्ठते ॥३१०॥
ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठायं परस्य परमः शिवः । अनन्तस्याव्ययस्यैकः स्वात्माधारो महेश्वरः ॥३११॥
ज्ञानेन कर्मयोगेन भक्तियोगेन वा नृप । सर्वसंसारमुक्त्यर्थमीश्वरं सततं श्रय ॥३१२॥
एष गुह्योपदेशस्ते मया दत्तो गिरीश्वर । अन्वीक्ष्य चैतदखिलं यथेष्टं कर्तुमर्हसि ॥३१३॥
अहं वै याचिता देवैः संजाता परमेश्वरात् । विनिन्द्य दक्षं पितरं महेश्वरविनिन्दकम् ॥३१४॥
धर्मसंस्थापनार्थाय तवाराधनकारणात् । मेनादेहसमुत्पन्ना त्वामेव पितरं श्रिता ॥३१५॥
स त्वं नियोगाद्देवस्य ब्रह्मणः परमात्मनः । प्रदास्यसे मां रुद्राय स्वयंवरसमागमे ॥३१६॥
तत्सम्बन्धाच्च ते राजन् सर्वे देवाः सवासवाः । त्वां नमस्यन्ति वै तात प्रसीदति च शंकरः ॥३१७॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मां विद्धीश्वरगोचराम् । संपूज्य देवमीशानं शरण्यं शरणं व्रज ॥३१८॥
स एवमुक्तो भगवान् देवदेव्या गिरीश्वरः । प्रणम्य शिरसा देवीं प्राञ्जलिः पुनरब्रवीत् ॥३१९॥
विस्तरेण महेशानि योगं माहेश्वरं परम् । ज्ञानं वै चात्मनो योगं साधनानि प्रचक्ष्व मे ॥३२०॥
तस्यैतत् परमं ज्ञानमात्मयोगमुत्तमम् । यथावद् व्याजहारेशा साधनानि च विस्तरात् ॥३२१॥
निशम्य वदनाम्भोजाद् गिरीन्द्रो लोकपूजितः । लोकमातुः परं ज्ञानं योगासक्तोऽभवत्पुनः ॥३२२॥
प्रददौ च महेशाय पार्वतीं भाग्यगौरवात् । नियोगाद् ब्रह्मणः साध्वीं देवानां चैव संनिधौ ॥३२३॥
य इमं पठतेऽध्यायं देव्या माहात्म्यकीर्तनम् । शिवस्य संनिधौ भक्त्या सुचिस्तद्भावभावितः ॥३२४॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो दिव्ययोगसमन्वितः । उल्लङ्घ्य ब्रह्मणो लोकं देव्याः स्थानमवाप्नुयात् ॥३२५॥
यश्चैतत् पठति स्तोत्रं ब्राह्मणानां समीपतः । देव्याः समाहितमनाः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥३२६॥
नाम्नामष्टसहस्रं तु देव्या यत् समुदीरितम् । ज्ञात्वार्कमण्डलगतां सम्भाव्य परमेश्वरीम् ॥३२७॥
अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्भक्तियोगसमन्वितः । संस्मरन्परमं भावं देव्या माहेश्वरं परम् ॥३२८॥
अनन्यमानसो नित्यं जपेदामरणाद् द्विजः । सोऽन्तकाले स्मृतिं लब्ध्वा परं ब्रह्माधिगच्छति ॥३२९॥
अथवा जायते विप्रो ब्राह्मणानां कुले शुचौ । पूर्वसंस्कारमाहात्म्याद् ब्रह्मविद्यामवाप्य सः ॥३३०॥
सम्प्राप्य योगं परमं दिव्यं तत् पारमेश्वरम् । शान्तः सर्वगातो भूत्वा शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥३३१॥
प्रत्येकं चाथ नामानि जुहुयात् सवनत्रयम् । पूतनादिकृतैर्दोषैर्ग्रहदोषैश्च मुच्यते ॥३३२॥
जपेद् वाहरहर्नित्यं संवत्सरमतन्द्रितः । श्रीकामः पार्वतीं देवीं पूजयित्वा विधानतः ॥३३३॥
सम्पूज्य पार्श्वतः शम्भुं त्रिनेत्रं भक्तिसंयुतः । लभते महतीं लक्ष्मीं महादेवप्रसादतः ॥३३४॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन जप्तव्यं हि द्विजातिभिः । सर्वपापापनोदार्थं देव्या नाम सहस्रकम् ॥३३५॥
प्रसङ्गात् कथितं विप्रा देव्या माहात्म्यमुत्तमम् । अतः परं प्रजासर्गं भृग्वादीनां निबोधत ॥३३६॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकादशोऽध्यायः ॥११॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-६५०+३३६=९८६

॥ अथ द्वादशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥

भृगोः ख्यात्यां समुत्पन्ना लक्ष्मीर्नारायणप्रिया । देवौ धाताविधातारौ मेरोर्जामातरौ शुभौ ॥१॥
आयतिर्नियतिश्चैव मैरोः कन्ये महात्मनः । धाताविधात्रोस्ते भार्य्ये तयोर्जातौ सुतावुभौ ॥२॥
प्राणश्चैव मृकण्डुश्च मार्कण्डेयो मृकण्डुतः । तथा वेदशिरा नाम प्राणस्य द्युतिमान् सुतः ॥३॥

मरीचेरपि संभूतिः पौर्णमासमसूयत । कन्याचतुष्टयं चैव सर्वलक्षणसंयुतम् ॥४॥
तुष्टिर्ज्येष्ठा तथा वृष्टिः कृष्टिश्चापचितिस्तथा । विरजाः पर्वतश्चैव पौर्णमासस्य तौ सुतौ ॥५॥
क्षमा तु सुषुवे पुत्रान् पुलहस्य प्रजापतेः । कर्दमं च वरीयांसं सहिष्णुं मुनिसत्तमम् ॥६॥
तथैव च कनीयासं तपोनिर्धूतकल्पषम् । अनसूया तथैवात्रेर्जज्ञे पुत्रानकल्पषान् ॥७॥
सोमं दुर्वाससं चैव दत्तात्रेयं च योगिनम् । स्मृतिश्चाङ्गिरसः पुत्रीर्जज्ञे लक्षणसंयुताः ॥८॥
सिनीवालीं कुहूं चैव राकामनुमतीं तथा । प्रीत्यां पुलस्त्यो भगवान् दम्भोजिमसृजत् प्रभुः ॥९॥
पूर्वजन्मनि सोऽगस्त्यः स्मृतः स्वायम्भुवेऽन्तरे । वेदबाहुं तथा कन्यां सन्नतिं नाम नामतः ॥१०॥
पुत्राणां षष्टिसाहस्रं संततिः सुषुवे क्रतोः । ते चोर्ध्वरेतसः सर्वे वालखिल्या इति स्मृताः ॥११॥
वसिष्ठश्च तथोर्ज्जायां सप्तपुत्रानजीजनत् । कन्यां च पुण्डरीकाक्षां सर्वशोभासमन्विताम् ॥१२॥
रजोहश्चोर्ध्वबाहुश्च सवनश्चानगस्तथा । सुतपाः शुक्र इत्येते सप्त पुत्रा महौजसः ॥१३॥
योऽसौ रुद्रात्मको वह्निर्ब्रह्मणस्तनयो द्विजाः । स्वाहा तस्मात् सुतान् लेभे त्रीनुदारान् महौजसः ॥१४॥
पावकः पवमानश्च शुचिरग्निश्च ते त्रयः । निर्मथ्यः पवमानः स्याद् वैद्युतः पावकः स्मृतः ॥१५॥
यश्चासौ तपते सूर्यः शुचिरग्निस्त्वसौ स्मृतः । तेषां तु संततावन्ये चत्वारिंश्च पञ्च च ॥१६॥
पावकः पवमानश्च शुचिस्तेषां पिता च यः । एते चैकोनपञ्चाशद् वह्नयः परिकीर्तिताः ॥१७॥
सर्वे तपस्विनः प्रोक्ताः सर्वे यज्ञेषु भागिनः । रुद्रात्मकाः स्मृताः सर्वे त्रिपुण्ड्राङ्कितमस्तकाः ॥१८॥
अयज्वानश्च यज्वानः पितरो ब्रह्मणः सुताः । अग्निष्वात्ता बर्हिषदो द्विधा तेषां व्यवस्थितिः ॥१९॥
तेभ्यः स्वधा सुतां जज्ञे मेनां वैतरणीं तथा । ते उभे ब्रह्मवादिन्यौ योगिन्यौ मुनिसत्तमाः ॥२०॥
असूत मेना मैनाकं क्रौञ्चं तस्यानुजं तथा । गङ्गा हिमवतो जज्ञे सर्वलोकैकपावनी ॥२१॥
स्वयोगाग्निबलाद् देवीं पुत्रीं लेभे महेश्वरीम् । यथावत् कथितं पूर्वं देव्या माहात्म्यमुत्तमम् ॥२२॥
(धारिणी मेरुराजस्य पत्नी पद्मसमानना । देवौ दाताविधातारौ मेरोर्जामातरावुभौ ॥)
एषा दक्षस्य कन्यानां मयाप्तयानुसंततिः । व्याख्याता भवतामद्य मनोः सृष्टिं निबोधत ॥२३॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-९८६+२३=१,००९

॥ अथ त्रयोदशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
प्रियव्रतोत्तानपादौ मनोः स्वायम्भुवस्य तु । धर्मज्ञौ तौ महावीर्यौ शतरूपा व्यजीजनत् ॥१॥
ततस्तूत्तानपादस्य ध्रुवो नाम सुतोऽभवत् । भक्तो नारायणे देवे प्राप्तवान् स्थानमुत्तमम् ॥२॥
ध्रुवात् श्लिष्टिंच भव्यं च भार्या शम्भुर्व्यजायत । श्लिष्टेराधत्त सुच्छाया पञ्च पुत्रानकल्पषान् ॥३॥
वसिष्ठवचनाद् देवी तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् । आराध्य पुरुषं विष्णुं शालग्रामे जनार्दनम् ॥४॥
रिपुं रिपुञ्जयं विप्रं वृकलं वृषतेजसम् । नारायणपरान् शुद्धान् स्वधर्मपरिपालकान् ॥५॥
रिपोराधत्त महिषी चाक्षुषं सर्वतेजसम् । सोऽजीजनत् पुष्करिण्यां वैरण्यां चाक्षुषं मनुम् ॥
प्रजापतेरात्मजायां वीरणस्य महात्मनः ॥६॥
मनोरजायन्त दश नड्वलायां महौजसः । कन्यायां सुमहावीर्या वैराजस्य प्रजापतेः ॥७॥
ऊरुः पूरुः शतद्युम्नस्तपस्वी सत्यवाक् शुचिः । अग्निष्टुदतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चाभिमन्युकः ॥८॥
ऊरोरजनयत् पुत्रान् षडाग्नेयी महाबलान् । अङ्गं सुमनसं स्वातिं क्रतुमङ्गिरसं गयम् ॥९॥
अङ्गाद् वेनोऽभवत् पश्चाद् वैन्यो वेनादजायत । योऽसौ पृथुरिति ख्यातः प्रजापालो महाबलः ॥१०॥
येन दुग्धा मही पूर्वं प्राजानां हितकारणात् । नियोगाद् ब्रह्मणः सार्धं देवेन्द्रेण महौजसा ॥११॥
वेनपुत्रस्य वितते पुरा पैतामहे मखे । सूतः पौराणिको जज्ञे मायारूपः स्वयं हरिः ॥१२॥
प्रवक्ता सर्वशास्त्राणां धर्मज्ञो गुणवत्सलः । तं मां वित्त मुनिश्रेष्ठाः पूर्वोद्भूतं सनातनम् ॥१३॥
अस्मिन् मन्वन्तरे व्यासः कृष्णद्वैपायनः स्वयम् । श्रावयामास मां प्रीत्या पुराणं पुरुषो हरिः ॥१४॥
मदन्वये तु ये सूताः संभूता वेदवर्जिताः । तेषां पुराणवक्तृत्वं वृत्तिरासीदजाज्ञया ॥१५॥
स तु वैन्यः पृथुर्धीमान् सत्यसंधो जितेन्द्रियः । सार्वभौमो महातेजाः स्वधर्मपरिपालकः ॥१६॥

तस्य बाल्यात् प्रभृत्येव भक्तिर्नारायणेऽभवत् । गोवर्धनगिरिं प्राप्तः तपस्तेपे जितेन्द्रियः ॥१७॥
तपसा भगवान् प्रीतः शङ्खचक्रगदाधरः । आगत्य देवो राजानं प्राह दामोदरः स्वयम् ॥१८॥
धार्मिकौ रूपसंपन्नौ सर्वशस्त्रभृतां वरौ । मत्प्रसादादसंदिग्धं पुत्रौ तव भविष्यतः ॥
एवमुक्त्वा हृषीकेशः स्वकीयां प्रकृतिं गतः ॥१९॥
वैन्योऽपि वेदविधिना निश्चलां भक्तिमुद्वहन् । अपालयत् स्वकं राज्यं न्यायेन मधुसूदने ॥२०॥
अचिरादेव तन्वङ्गी भार्या तस्य शुचिस्मिता । शिखण्डिनं हविर्धानमन्तर्धाना व्यजायत ॥२१॥
शिखण्डनोऽभवत् पुत्रः सुशील इति विश्रुतः । धार्मिको रूपसम्पन्नो वेदवेदाङ्गपारगः ॥२२॥
सोऽधीत्य विधिवद् वेदान् धर्मेण तपसि स्थितः । मतिं चक्रे भाग्ययोगात् संन्यांसं प्रति धर्मवित् ॥२३॥
स कृत्वा तीर्थसंसेवां स्वाध्याये तपसि स्थितः । जगाम हिमवत्पृष्ठं कदाचित् सिद्धसेवितम् ॥२४॥
तत्र धर्मपदं नाम धर्मसिद्धिप्रदं वनम् । अपश्यद् योगिनां गम्यमगम्यं ब्रह्मविद्विषाम् ॥२५॥
तत्र मन्दाकिनी नाम सुपुण्या विमला नदी । पद्मोत्पलवनोपेता सिद्धाश्रमविभूषिता ॥२६॥
स तस्या दक्षिणे तीरे मुनीन्द्रैर्योगिभिर्युतम् । सुपुण्यमाश्रमं रम्यमपश्यत् प्रीतिसंयुतः ॥२७॥
मन्दाकिनीजले स्नात्वा संतर्प्य पितृदेवताः । अर्चयित्वा महादेवं पुष्पैः पद्मोत्पलादिभिः ॥२८॥
ध्यात्वार्कसंस्थमीशानं शिरस्याधाय चाञ्जलिम् । संप्रेक्षमाणो भास्वन्तं तुष्टाव परमेश्वरम् ॥२९॥
रुद्राध्यायेन गिरिशं रुद्रस्य चरितेन च । अन्यैश्च विविधैः स्तोत्रैः शांभवैर्वेदसम्भवैः ॥३०॥
अथास्मिन्नन्तरेऽपश्यत् समायान्तं महामुनिम् । श्वेताश्वतरनामानं महापाशुपतोत्तमम् ॥३१॥
भस्मसंदिग्धसर्वाङ्गं कौपीनाच्छादनान्वितम् । तपसा कर्षितात्मानं शुक्लयज्ञोपवीतिनम् ॥३२॥
समाप्य संस्तवं शंभोरानन्दास्राविलेक्षणः । ववन्दे शिरसा पादौ प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥३३॥
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यन्मे साक्षान्मुनीश्वरः । योगीश्वरोऽद्य भगवान् दृष्टो योगविदां वरः ॥३४॥
अहो मे सुमहद्भाग्यं तपांसि सफलानि मे । किं करिष्यामि शिष्योऽहं तव मां पालयानघ ॥३५॥
सोऽनुगृह्याथ राजानं सुशीलं शीलसंयुतम् । शिष्यत्वे परिजग्राह तपसा क्षीणकल्मषम् ॥३६॥
सांन्यासिकं विधिं कृत्स्नं कारयित्वा विचक्षणः । ददौ तदैश्वरं ज्ञानं स्वशाखाविहितं व्रतम् ॥३७॥
अशेषवेदसारं तत् पशुपाशविमोचनम् । अन्त्याश्रममिति ख्यातं ब्रह्मादिभिरनुष्ठितम् ॥३८॥
उवाच शिष्यान् सम्प्रेक्ष्य ये तदाश्रमवासिनः । ब्राह्मणान् क्षत्रिया वैश्यान् ब्रह्मचर्यपरायणान् ॥३९॥
मया प्रवर्तितां शाखामधीत्यैवेह योगिनः । समासते महादेवं ध्यायन्तो निष्कलं शिवम् ॥४०॥
इह देवो महादेवो रममाणः सहोमया । अध्यास्ते भगवानीशो भक्तानामनुकम्पया ॥४१॥
इहाशेषजगद्धाता पुरा नारायणः स्वयम् । आराधयन्महादेवं लोकानां हितकाम्यया ॥४२॥
इहैव देवमीशानं देवानामपि दैवतम् । आराध्य महतीं सिद्धिं लेभिरे देवदानवाः ॥४३॥
इहैव मुनयः पूर्वं मरीच्याद्या महेश्वरम् । दृष्ट्वा तपोबलाज्ज्ञानं लेभिरे सार्वकालिकम् ॥४४॥
तस्मात् त्वमपि राजेन्द्र तपोयोगसमन्वितः । तिष्ठ नित्यं मया सार्धं ततः सिद्धिमवाप्स्यसि ॥४५॥
एवमाभाष्य विप्रेन्द्रो देवं ध्यात्वा पिनाकिनम् । आचचक्षे महामन्त्रं यथावत् स्वार्थसिद्धये ॥४६॥
सर्वपापोपशमनं वेदसारं विमुक्तिदम् । अग्निरित्यादिकं पुण्यमृषिभिः सम्प्रवर्तितम् ॥४७॥
सोऽपि तद्वचनाद् राजा सुशीलः श्रद्धयान्वितः । साक्षात् पाशुपतो भूत्वा वेदाभ्यासरतोऽभवत् ॥४८॥
भस्मोद्धूलितसर्वाङ्गः कन्दमूलफलाशनः । शान्तो दान्तो जितक्रोधः संन्यासविधिमाश्रितः ॥४९॥
हविर्धानस्तथाग्नेय्यां जनयामास सत्सुतम् । प्राचीनबर्हिषं नाम्ना धनुर्वेदस्य पारगम् ॥५०॥
प्राचीनबर्हिर्भगवान् सर्वशस्त्रभृतां वरः । समुद्रतनयायां वै दश पुत्रानजीजनत् ॥५१॥
प्रचेतसस्ते विख्याता राजानः प्रथितौजसः । अधीतवन्तः स्वं वेदं नारायणपरायणाः ॥५२॥
दशभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापतिः । दक्षो जज्ञे महाभागो यः पूर्वं ब्रह्मणः सुतः ॥५३॥
स तु दक्षो महेशेन रुद्रेण सह धीमता । कृत्वा विवादं रुद्रेण शप्तः प्राचेतसोऽभवत् ॥५४॥
समायान्तं महादेवो दक्षं देव्या गृहं हरः । दृष्ट्वा यथोचितां पूजां दक्षाय प्रददौ स्वयम् ॥५५॥
तदा वै तमसाविष्टः सोऽधिकां ब्रह्मणः सुतः । पूजामनर्हामन्विच्छन् जगाम कुपितो गृहम् ॥५६॥
कदाचित् स्वगृहं प्राप्तां सतीं दक्षः सुदुर्मनाः । भर्त्रा सह विनिन्द्यैनां भर्त्सयामसा वै रुषा ॥५७॥
अन्ये जामातरः श्रेष्ठा भर्तुस्तव पिनाकिनः । त्वमप्यसत्सुताऽस्माकं गृहाद् गच्छ यथागतम् ॥५८॥

तस्य तद्वाक्यमाकर्ण्य सा देवी शंकरप्रिया । विनिन्द्य पितरं दक्षं ददाहात्मानमात्मना ॥५९॥
प्रणम्य पशुभर्तारं भर्तारं कृत्तिवाससम् । हिमवद्दुहिता साभूत् तपसा तस्य तोषिता ॥६०॥
ज्ञात्वा तद्भगवान् रुद्रः प्रपन्नार्तिहरो हरः । शशाप दक्षं कुपितः समागत्याथ तद्गृहम् ॥६१॥
त्यक्त्वा देहमिमं ब्रह्मं क्षत्रियाणां कुलोद्भवः । स्वस्यां सुतायां मूढात्मा पुत्रमुत्पादयिष्यसि ॥६२॥
एवमुक्त्वा महादेवो ययौ कैलासपर्वतम् । स्वायम्भुवोऽपि कालेन दक्षः प्राचेतसोऽभवत् ॥६३॥
एतद्वः कथितं सर्वं मनोः स्वायम्भुवस्य तु । विसर्गं दक्षपर्यन्तं श्रृण्वतां पापनाशनम् ॥६४॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-१,००९+६४=१,०७३

॥ अथ चतुर्दशोऽध्यायः ॥

नैमिषेया ऊचुः ।
देवानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम् । उत्पत्तिं विस्तरात् सूत ब्रूहि वैवस्वतेऽन्तरे ॥१॥
स शप्तः शंभुना पूर्वं दक्षः प्राचेतसो नृपः । किमकार्षीन्महाबुद्धे श्रोतुमिच्छाम साम्प्रतम् ॥२॥
सूत उवाच ॥
वक्ष्ये नारायणेनोक्तं पूर्वकल्पानुषङ्गिकम् । त्रिकालबद्धं पापघ्नं प्रजासर्गस्य विस्तरम् ॥३॥
स शप्तः शंभुना पूर्वं दक्षः प्राचेतसो नृपः । विनिन्द्य पूर्ववैरेण गङ्गाद्वरेऽयजद् भवम् ॥४॥
देवाश्च सर्वे भागार्थमाहूता विष्णुना सह । सहैव मुनिभिः सर्वैरागता मुनिपुंगवाः ॥५॥
दृष्ट्वा देवकुलं कृत्स्नं शंकरेण विनागतम् । दधीचो नाम विप्रर्षिः प्राचेतसमथाब्रवीत् ॥६॥
दधीच उवाच ॥
ब्रह्माद्यस्तु पिशाचान्ता यस्याज्ञानुविधायिनः । स देवः सांप्रतं रुद्रो विधिना किं न पूज्यते ॥७॥
दक्ष उवाच ॥
सर्वेष्वेव हि यज्ञेषु न भागः परिकल्पितः । न मन्त्रा भार्यया सार्धं शंकरस्येति नेज्यते ॥८॥
विहस्य दक्षं कुपितो वचः प्राह महामुनिः । श्रृण्वतां सर्वदेवानां सर्वज्ञानमयः स्वयम् ॥९॥
दधीच उवाच ॥
यतः प्रवृत्तिर्विश्वात्मा यश्चास्य परमेश्वरः । संपूज्यते सर्वयज्ञैर्विदित्वा किल शंकरः ॥१०॥
दक्ष उवाच ॥
न ह्ययं शंकरो रुद्रः संहर्ता तामसो हरः । नग्नः कपाली विदितो विश्वात्मा नोपपद्यते ॥११॥
ईश्वरो हि जगत्स्रष्टा प्रभुर्नारायणः स्वराट् । सत्त्वात्मकोऽसौ भगवानिज्यते सर्वकर्मसु ॥१२॥
दधीच उवाच ॥
किं त्वया भगवानेष सहस्रांशुर्न दृश्यते । सर्वलोकैकसंहर्ता कालात्मा परमेश्वरः ॥१३॥
यं गृणन्तीह विद्वांसो धार्मिका ब्रह्मवादिनः । सोऽयं साक्षी तीव्ररोचिः कालात्मा शांकरी तनुः ॥१४॥
एष रुद्रो महादेवः कपर्दी च घृणी हरः । आदित्यो भगवान् सूर्यो नीलग्रीवो विलोहितः ॥१५॥
संस्तूयते सहस्रांशुः सामगाध्वर्युहोतृभिः । पश्यैनं विश्वकर्माणं रुद्रमूर्तिं त्रयीमयम् ॥१६॥
दक्ष उवाच ॥
य एते द्वादशादित्या आगता यज्ञभागिनः । सर्वे सूर्या इति ज्ञेया न ह्यन्यो विद्यते रविः ॥१७॥
एवमुक्ते तु मुनयः समायाता दिदृक्षवः । बाढमित्यब्रुवन् वाक्यं तस्य साहाय्यकारिणः ॥१८॥
तमसाविष्टमनसो न पश्यन्ति वृषध्वजम् । सहस्रशोऽथ शतशो भूय एव विनिन्द्यते ॥१९॥
निन्दन्तो वैदिकान् मन्त्रान् सर्वभूतपतिं हरम् । अपूजयन् दक्षवाक्यं मोहिता विष्णुमायया ॥२०॥
देवाश्च सर्वे भागार्थमागता वासवादयः । नापश्यन् देवमीशानमृते नारायणं हरिम् ॥२१॥
हिरण्यगर्भो भगवान् ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः । पश्यतामेव सर्वेषां क्षणादन्तरधीयत ॥२२॥
अन्तर्हिते भगवति दक्षो नारायणं हरिम् । रक्षकं जगतां देवं जगाम शरणं स्वयम् ॥२३॥
प्रवर्तयामास च तं यज्ञं दक्षोऽथ निर्भयः । रक्षते भगवान् विष्णुः शरणागतरक्षकः ॥२४॥
पुनः प्राह च तं दक्षं दधीचो भगवानृषिः । संप्रेक्ष्यर्षिगणान् देवान् सर्वान् वै रुद्रविद्विषः ॥२५॥

अपूज्यपूजने चैव पूज्यानां चाप्यपूजने । नरः पापमवाप्नोति महद् वै नात्र संशयः ॥२६॥
असतां प्रग्रहो यत्र सतां चैव विमानना । दण्डो दैवकृतस्तत्र सद्यः पतति दारुणः ॥२७॥
एवमुक्त्वा तु विप्रर्षिः शशापेश्वरविद्विषः । समागतान् ब्राह्मणांस्तान् दक्षसाहाय्यकारिणः ॥२८॥
यस्माद् बहिष्कृता वेदा भवद्भिः परमेश्वरः । विनिन्दितो महादेवः शंकरो लोकवन्दितः ॥२९॥
भविष्यध्वं त्रयीबाह्याः सर्वेऽपीश्वरविद्विषः । निन्दन्तो ह्यैश्वरं मार्गं कुशास्त्रासक्तमानसाः ॥३०॥
मिथ्याधीतसमाचारा मिथ्याज्ञानप्रलापिनः । प्राप्य घोरं कलियुगं कलिजैः किल पीडिताः ॥३१॥
त्यक्त्वा तपोबलं कृत्स्नं गच्छध्वं नरकान् पुनः । भविष्यति हृषीकेशः स्वाश्रितोऽपि पराङ् मुखः ॥३२॥
एवमुक्त्वा तु विप्रर्षिर्विरराम तपोनिधिः । जगाम मनसा रुद्रमशेषाघविनाशनम् ॥३३॥
एतस्मिन्नन्तरे देवी महादेवं महेश्वरम् । पतिं पशुपतिं देवं ज्ञात्वैतत् प्राह सर्वदृक् ॥३४॥
देव्युवाच ॥
दक्षो यज्ञेन यजते पिता मे पूर्वजन्मनि । विनिन्द्य भवतो भावमात्मानं चापि शंकर ॥३५॥
देवाः सहर्षिभिश्चासंस्तत्र साहाय्यकारिणः । विनाशयाशु तं यज्ञं वरमेकं वृणोम्यहम् ॥३६॥
एवं विज्ञापितो देव्या देवदेव परः प्रभुः । ससर्ज सहसा रुद्रं दक्षयज्ञजिघांसया ॥३७॥
सहस्रशीर्षपादं च सहस्राक्षं महाभुजम् । सहस्रपाणिं दुर्धर्षं युगान्तानलसंनिभम् ॥३८॥
दंष्ट्राकरालं दुष्प्रेक्ष्यं शङ्खचक्रगदाधरम् । दण्डहस्तं महानादं शार्ङ्गिणं भूतिभूषणम् ॥३९॥
वीरभद्र इति ख्यातं देवदेवसमन्वितम् । स जातमात्रो देवेशमुपतस्थे कृताञ्जलिः ॥४०॥
तमाह दक्षस्य मखं विनाशय श्वोऽस्त्विति । विनिन्द्य मां स यजते गङ्गाद्वारे गणेश्वर ॥४१॥
ततो बन्धुप्रयुक्तेन सिंहेनैकेन लीलया । वीरभद्रेण दक्षस्य विनाशमगमत् क्रतुः ॥४२॥
मन्युना चोमया सृष्टा भद्रकाली महेश्वरी । तया च सार्धं वृषभं समारुह्य ययौ गणः ॥४३॥
अन्ये सहस्रशो रुद्रा निसृष्टास्तेन धीमता । रोमजा इति विख्यातास्तस्य साहाय्यकारिणः ॥४४॥
शूलशक्तिगदाहस्ताष्टङ्कोपलकरास्तथा । कालाग्निरुद्रसंकाशा नादयन्तो दिशो दश ॥४५॥
सर्वे वृषभमारूढाः सभार्याश्चातिभीषणाः । समावृत्य गणश्रेष्ठं ययुर्दक्षमखं प्रति ॥४६॥
सर्वे सम्प्राप्य तं देशं गङ्गाद्वारमिति श्रुतम् । ददृशुर्यज्ञदेशं तं दक्षस्यामिततेजसः ॥४७॥
देवाङ्गनासहस्राढ्यमप्सरोगीतनादितम् । वेणुवीणानिनादाढ्यं वेदवादाभिनादितम् ॥४८॥
दृष्ट्वा सहर्षिभिर्देवैः समासीनं प्रजापतिम् । उवाच भद्रया रुद्रैर्वीरभद्रः स्मयन्निव ॥४९॥
वयं ह्यनुचराः सर्वे शर्वस्यामिततेजसः । भागाभिलिप्सया भागान् प्राप्ता यच्छध्वमीप्सितान् ॥५०॥
अथ चेत् कस्यचिदियमाज्ञा मुनिसुरोत्तमाः । भागो भवद् भ्यो देयस्तु नास्मभ्यमिति कथ्यताम् ॥
तं ब्रूताज्ञापयति यो वेत्स्यामो हि वयं ततः ॥५१॥
एवमुक्ता गणेशेन प्रजापतिपुरः सराः । देवा ऊचुर्यज्ञभागे न च मन्त्रा इति प्रभुम् ॥५२॥
मन्त्रा ऊचुः सुरान् यूयं तमोपहतचेतसः । ये नाध्वरस्य राजानं पूजयध्वं महेश्वरम् ॥५३॥
ईश्वरः सर्वभूतानां सर्वभूततनुर्हरः । पूज्यते सर्वयज्ञेषु सर्वाभ्युदसिद्धिदः ॥५४॥
एवमुक्ता अपीशानं मायया नष्टचेतनसः । न मेनिरे ययुर्मन्त्रा देवान् मुक्त्वा स्वमालयम् ॥५५॥
ततः स रुद्रो भगवान् सभार्यः सगणेश्वरः । स्पृशन् कराभ्यां ब्रह्मर्षिं दधीचं प्राह देवताः ॥५६॥
मन्त्राः प्रमाणं न कृता युष्माभिर्बलदर्पितैः । यस्मात् प्रसह्य तस्माद् वो नाशयाम्यद्य गर्वितम् ॥५७॥
इत्युक्त्वा यज्ञशालां तां ददाह गणपुङ्गवः । गणेश्वराश्च संक्रुद्धा यूपानुत्पाट्य चिक्षिपुः ॥५८॥
प्रस्तोत्रा सह होत्रा च अश्वं चैव गणेश्वराः । गृहीत्वा भीषणाः सर्वे गङ्गास्रोतसि चिक्षिपुः ॥५९॥
वीरभद्रोऽपि दीप्तात्मा शक्रस्योद्यच्छतः करम् । व्यष्टम्भयददीनात्मा तथाऽन्येषां दिवौकसाम् ॥६०॥
भगस्य नेत्रे चोत्पाट्य कराग्रेणैव लीलया । निहत्य मुष्टिना दन्तान् पूष्णश्चैवमपातयत् ॥६१॥
तथा चन्द्रमसं देवं पादाङ्गुष्ठेन लीलया । धर्षयामास बलवान् स्मयमानो गणेश्वरः ॥६२॥
वह्नेर्हस्तद्वयं छित्त्वा जिह्वामुत्पाट्य लीलया । जघान मूर्ध्नि पादेन मुनीनपि मुनीश्वराः ॥६३॥
तथा विष्णुं सहरुडं समायान्तं महाबलः । विव्याध निशितैर्बाणैः स्तम्भयित्वा सुदर्शनम् ॥६४॥
समालोक्य महाबाहुरागत्य गरुडो गणम् । जघान पक्षैः सहसा ननादाम्बुनिधिर्यथा ॥६५॥
ततः सहस्रशो भद्रः ससर्ज गरुडान् स्वयम् । वैनतेयादभ्यधिकान् गरुडं ते प्रदुद्रुवुः ॥६६॥

तान् दृष्ट्वा गरुडो धीमान् पलायत महाजवः । विसृज्य माधवं वेगात् तदद्भुतमिवाभवत् ॥६७॥
अन्तर्हिते वैनतेये भगवान् पद्मसंभवः । आगत्य वारयामास वीरभद्रं च केशवम् ॥६८॥
प्रसादयामास च तं गौरवात् परमेष्ठिनः । संस्तूय भगवानीशः साम्बस्तत्रागमत् स्वयम् ॥६९॥
वीक्ष्य देवाधिदेवं तं साम्बं सर्वगणैर्वृतम् । तुष्टाव भगवान् ब्रह्मा दक्षः सर्वे दिवौकसः ॥७०॥
विशेषात् पार्वतीं देवीमीश्वरार्धशरीरिणीम् । स्तोत्रैर्नानाविधैर्दक्षः प्रणम्य च कृताञ्जलिः ॥७१॥
ततो भगवती देवी प्रहसन्ती महेश्वरम् । प्रसन्नमानसा रुद्रं वचः प्राह घृणानिधिः ॥७२॥
त्वमेव जगतः स्रष्टा शासिता चैव रक्षकः । अनुग्राह्यो भगवता दक्षश्चापि दिवौकसः ॥७३॥
ततः प्रहस्य भगवान् कपर्दी नीललोहितः । उवाच प्रणतान् देवान् प्राचेतसमथो हरः ॥७४॥
गच्छध्वं देवताः सर्वाः प्रसन्नो भवतामहम् । सम्पूज्यः सर्वयज्ञेषु न निन्द्योऽहं विशेषतः ॥७५॥
त्वं चापि शृणु मे दक्ष वचनं सर्वरक्षणम् । त्यक्त्वा लोकैषणामेतां मद्भक्तो भव यत्नतः ॥७६॥
भविष्यसि गणेशानः कल्पान्तेऽनुग्रहान्मम । तावत् तिष्ठ ममादेशात् स्वाधिकारेषु निर्वृतः ॥७७॥
एवमुक्त्वा स भगवान् सपत्नीकः सहानुगः । अदर्शनमनुप्राप्तो दक्षस्यामिततेजसः ॥७८॥
अन्तर्हिते महादेवे शंकरे पद्मसम्भवः । व्याजहार स्वयं दक्षमशेषजगतो हितम् ॥७९॥

ब्रह्मोवाच ॥

किं तवापगतो मोहः प्रसन्ने वृषभध्वजे । यदाचष्ट स्वयं देवः पालयैतदतन्द्रितः ॥८०॥
सर्वेषामेव भूतानां हृद्येष वसतीश्वरः । पश्यन्त्येनं ब्रह्मभूता विद्वांसो वेदवादिनः ॥८१॥
स आत्मा सर्वभूतानां स बीजं परमा गतिः । स्तूयते वैदिकैर्मन्त्रैर्देवदेवो महेश्वरः ॥८२॥
तमर्चयति यो रुद्रं स्वात्मन्येकं सनातनम् । चेतसा भावयुक्तेन स याति परमं पदम् ॥८३॥
तस्मादनादिमध्यान्तं विज्ञाय परमेश्वरम् । कर्मणा मनसा वाचा समाराधय यत्नतः ॥८४॥
यत्नात् परिहरेशस्य निन्दामात्मविनाशिनीम् । भवन्ति सर्वदोषाय निन्दकस्य क्रिया यतः ॥८५॥
यस्तवैष महायोगी रक्षको विष्णुरव्ययः । स देवदेवो भगवान् महादेवो न संशयः ॥८६॥
मन्यन्ते ये जगद्योनिं विभिन्नं विष्णुमीश्वरात् । मोहादवेदनिष्ठत्वात् ते यान्ति नरकं नराः ॥८७॥
वेदानुवर्तिनो रुद्रं देवं नारायणं तथा । एकीभावेन पश्यन्ति मुक्तिभाजो भवन्ति ते ॥८८॥
यो विष्णुः स स्वयं रुद्रो यो रुद्रः स जनार्दनः । इति मत्वा यजेद् देवं स याति परमां गतिम् ॥८९॥
सृजत्येतज्जगत्सर्वं विष्णुस्तत् पश्यतीश्वरः । इत्थं जगत् सर्वमिदं रुद्रनारायणोद्भवम् ॥९०॥
तस्मात् त्यक्त्वा हरेर्निन्दां विष्णावपि समाहितः । समाश्रयेन्महादेवं शरण्यं ब्रह्मवादिनाम् ॥९१॥
उपश्रुत्याथ वचनं विरिञ्चस्य प्रजापतिः । जगाम शरणं देवं गोपतिं कृत्तिवाससम् ॥९२॥
येऽन्ये शापाग्निनिर्दग्धा दधीचस्य महर्षयः । द्विषन्तो मोहिता देवं सम्बभूवुः कलिष्वथ ॥९३॥
त्यक्त्वा तपोबलं कृत्स्नं विप्राणां कुलसम्भवाः । पूर्वसंस्कारमहात्म्याद् ब्रह्मणो वचनादिह ॥९४॥
मुक्तशापास्ततः सर्वे कल्पान्ते रौरवादिषु । निपात्यमानाः कालेन संप्राप्यादित्यवर्चसम् ॥
ब्रह्माणं जगतामीशमनुज्ञाताः स्वयम्भुवा ॥९५॥
समाराध्य तपोयोगादीशानं त्रिदशाधिपम् । भविष्यन्ति यथा पूर्वं शंकरस्य प्रसादतः ॥९६॥
एतद्वः कथितं सर्वं दक्षयज्ञनिषूदनम् । श्रृणुध्वं दक्षपुत्रीणां सर्वासां चैव संततिम् ॥९७॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्त्र्यां संहितायां पूर्वविभागे चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-१,०७३+९७=१,१७०

॥ अथ पञ्चदशोऽध्यायः ॥

सूतः उवाच ॥

प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयम्भुवा । ससर्ज देवान् गन्धर्वान् ऋषींश्चैवासुरोरगान् ॥१॥
यदास्य सृजमानस्य न व्यवर्धन्त ताः प्रजाः । तदा ससर्ज भूतानि मैथुनेनैव धर्मतः ॥२॥
अशिक्न्यां जनयामास वीरणस्य प्रजापतेः । सुतायां धर्मयुक्तायां पुत्राणां तु सहस्रकम् ॥३॥
तेषु पुत्रेषु नष्टेषु मायया नारदस्य तु । षष्टिं दक्षोऽसृजत् कन्या वैरण्यां वै प्रजापतिः ॥४॥
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश । विंशत् सप्त च सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने ॥५॥

द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे कृशाश्वाय धीमते । द्वे चैवाङ्गिरसे तद्वत् तासां वक्ष्येऽथ विस्तरम् ॥६॥
अरुन्धती वसुर्जामी लम्बा भानुर्मरुत्वती । संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या विश्वा च भामिनी ॥७॥
धर्मपत्न्यो दश त्वेतास्तासां पुत्रान् निबोधत । विश्वाया विश्वदेवास्तु साध्या साध्यानजीजनत् ॥८॥
मरुत्वन्तो मरुत्वत्यां वसवोऽष्टौ वसोः सुताः । भानोस्तु भानवश्चैव मुहूर्तास्तु मुहूर्तजाः ॥९॥
लम्बायाश्चाथ घोषो वै नागवीथी तु यामिजा । पृथिवीविषयं सर्वमरुन्धत्यामजायत ॥
संकल्पायास्तु संकल्पो धर्मपुत्रा दश स्मृताः ॥१०॥
(येत्वनेकवसुप्राणा देवा ज्योतिः पुरोगमाः । वसवोऽष्टौ समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरम् ॥)
आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः । प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥११॥
आपस्य पुत्रो वैतण्डयः श्रमः श्रान्तो धुनिस्तथा । ध्रुवस्य पुत्रो भगवान् कालो लोकप्रकाशनः ॥१२॥
सोमस्य भगवान् वर्चा धरस्य द्रविणः सुतः । पुरोजवोऽनिलस्य स्यादविज्ञातगतिस्तथा ॥१३॥
कुमारो ह्यनलस्यासीत् सेनापतिरिति स्मृतः । देवलो भगवान् योगी प्रत्यूषस्याभवत् सुतः ॥
विश्वकर्मा प्रभासस्य शिल्पकर्ता प्रजापतिः ॥१४॥
अदितिर्दितिदनुस्तद्वदरिष्टा सुरसा तथा । सुरभिर्विनता चैव ताम्रा क्रोधवशा इरा ॥
कद्रुर्मुनिश्च धर्मज्ञा तत्पुत्रान् वै निबोधत ॥१५॥
अंशो धाता भगस्त्वष्टा मित्रोऽथ वरुणोऽर्यमा । विवस्वान् सविता पूषा ह्यंशुमान् विष्णुरेव च ॥१६॥
तुषिता नाम ते पूर्वं चाक्षुषस्यान्तरे मनोः । वैवस्वतेऽन्तरे प्रोक्ता आदित्याश्चादितेः सुताः ॥१७॥
दितिः पुत्रद्वयं लेभे कश्यपाद् वलसंयुतम् । हिरण्यकशिपुं ज्येष्ठं हिरण्याक्षं तथापरम् ॥१८॥
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो महाबलपराक्रमः । आराध्य तपसा देवं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ॥
दृष्ट्वा लेभे वरान् दिव्यान् स्तुत्वाऽसौ विविधैः स्तवैः ॥१९॥
अथ तस्य बलाद् देवाः सर्व एव सुरर्षयः । बाधितास्ताडिता जग्मुर्देवदेवं पितामहम् ॥२३॥
शरण्यं शरणं देवं शम्भुं सर्वजगन्मयम् । ब्रह्माणं लोककर्तारं त्रातारं पुरुषं परम् ॥
कूटस्थं जगतामेकं पुराणं पुरुषोत्तमम् ॥२१॥
स याचितो देववरैर्मुनिभिश्च मुनीश्वराः । सर्वदेवहितार्थाय जगाम कमलासनः ॥२२॥
संस्तूयमानः प्रणतैर्मुनीन्द्रैरमरैरपि । क्षीरोदस्योत्तरं कूलं यत्रास्ते हरिरीश्वरः ॥२३॥
दृष्ट्वा देवं जगद्योनिं विष्णुं विश्वगुरुं शिवम् । ववन्दे चरणौ मूर्ध्ना कृताञ्जलिरभाषत ॥२४॥
ब्रह्मोवाच ॥
त्वं गतिः सर्वभूतानामनन्तोऽस्यखिलात्मकः । व्यापी सर्वामरवपुर्महायोगी सनातनः ॥२५॥
त्वमात्मा सर्वभूतानां प्रधानं प्रकृतिः परा । वैराग्यैश्वर्यनिरतो वागतीतो निरञ्जनः ॥२६॥
त्वं कर्ता चैव भर्ता च विहन्ता सुरविद्विषाम् । त्रातुमर्हस्यनन्तेश त्रातासि परमेश्वरः ॥२७॥
इत्थं स विष्णुर्भगवान् ब्रह्मणा सम्प्रबोधितः । प्रोवाचोन्निद्रपद्माक्षः पीतवासासुरद्विषः ॥२८॥
किमर्थं सुमहावीर्याः सप्रजापतिकाः सुराः । इमं देशमनुप्राप्ताः किं वा कार्यं करोमि वः ॥२९॥
देवा ऊचुः ॥
हिरण्यकशिपुर्नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः । बाधते भगवन् दैत्यो देवान् सर्वान् सहर्षिभिः ॥३०॥
अवध्यः सर्वभूतानां त्वामृते पुरुषोत्तम । हन्तुमर्हसि सर्वेषां त्वं त्राताऽसि जगन्मय ॥३१॥
श्रुत्वा तद्दैवतैरुक्तं स विष्णुर्लोकभावनः । वधाय दैत्यमुख्यस्य सोऽसृजत् पुरुषं स्वयम् ॥३२॥
मेरुपर्वतवर्ष्माणं घोररूपं भयानकम् । शङ्खचक्रगदापाणिं तं प्राह गरुडध्वजः ॥३३॥
हत्वा तं दैत्यराजं त्वं हिरण्यकशिपुं पुनः । इमं देशं समागन्तुं क्षिप्रमर्हसि पौरुषात् ॥३४॥
निशम्य वैष्णवं वाक्यं प्रणम्य पुरुषोत्तमम् । महापुरुषमव्यक्तं ययौ दैत्यमहापुरम् ॥३५॥
विमुञ्चन् भैरवं नादं शङ्खचक्रगदाधरः । आरुह्य गरुडं देवो महामेरुरिवापरः ॥३६॥
आकर्ण्य दैत्यप्रवरा महामेघरवोपमम् । समाचचक्षिरे नादं तथा दैत्यपतेर्भयात् ॥३७॥
असुरा ऊचुः ॥
कश्चिदागच्छति महान् पुरुषो देवचोदितः । विमुञ्चन् भैरवं नादं तं जानीमोऽमनार्दन ॥३८॥
ततः सहासुरवरैर्हिरण्यकशिपुः स्वयम् । संनद्धैः सायुधैः पुत्रैः प्रह्लादाद्यैस्तदा ययौ ॥३९॥

दृष्ट्वा तं गरुडासीनं सूर्यकोटिसमप्रभम् । पुरुषं पर्वताकारं नारायणमिवापरम् ॥४०॥
दुद्रुवुः केचिदन्योन्यमूचुः सम्भ्रान्तलोचनाः । अयं स देवो देवानां गोप्ता नारायणो रिपुः ॥४१॥
अस्माकमव्ययो नूनं तत्सुतो वा समागतः । इत्युक्त्वा शस्त्रवर्षाणि ससृजुः पुरुषाय ते ॥
तानि चाशेषतो देवो नाशयामास लीलया ॥४२॥
तदा हिरण्यकशिपोश्चत्वारः प्रथितौजसः । पुत्रं नारायणोद्भूतं युयुधुर्मेघनिः स्वनाः ॥
प्रह्लादश्चानुह्लादः संह्लादो ह्लाद एव च ॥४३॥
प्रह्लादः प्राहिणोद् ब्राह्ममनुह्लादोऽथ वैष्णवम् । संह्लादश्चापि कौमारमाग्नेयं ह्लाद एव च ॥४४॥
तानि तं पुरुषं प्राप्य चत्वार्यस्त्राणि वैष्णवम् । न शेकुर्बाधितुं विष्णुं वासुदेवं यथा तथा ॥४५॥
अथासौ चतुरः पुत्रान् महाबाहुर्महाबलः । प्रगृह्य पादेषु करैः चिक्षेप च ननाद च ॥४६॥
विमुक्तेष्वथ पुत्रेषु हिरण्यकशिपुः स्वयम् । पादेन ताडयामास वेगेनोरसि तं बली ॥४७॥
स तेन पीडितोऽत्यर्थं गरुडेन तथाशुगः । अदृश्यः प्रययौ तूर्णं यत्र नारायणः प्रभुः ॥
गत्वा विज्ञापयामास प्रवृत्तमखिलं तदा ॥४८॥
संचिन्त्य मनसा देवः सर्वज्ञानमयोऽमलः । नरस्यार्धतनुं कृत्वा सिंहस्यार्धतनुं तथा ॥४९॥
नृसिंहवपुरव्यक्तो हिरण्यकशिपोः पुरे । आविर्बभूव सहसा मोहयन् दैत्यपुंगवान् ॥५०॥
दंष्ट्राकरालो योगात्मा युगान्तदहनोपमः । समारुह्यात्मनः शक्तिं सर्वसंहारकारिकाम् ॥
भाति नारायणोऽनन्तो यथा मध्यंदिने रविः ॥५१॥
दृष्ट्वा नृसिंहवपुषं प्रह्लादं ज्येष्ठपुत्रकम् । वधाय प्रेरयामास नरसिंहस्य सोऽसुरः ॥५२॥
इमं नृसिंहवपुषं पूर्वस्माद् बहुशक्तिकम् । सहैव त्वनुजैः सर्वैर्नाशयाशु मयेरितः ॥५३॥
तत्संनियोगादसुरः प्रह्लादो विष्णुमव्ययम् । युयुधे सर्वयत्नेन नरसिंहेन निर्जितः ॥५४॥
ततः संचोदितो दैत्यो हिरण्याक्षस्तदानुजः । ध्यात्वा पशुपतेरस्त्रं ससर्ज च ननाद च ॥५५॥
तस्य देवाधिदेवस्य विष्णोरमिततेजसः । न हानिमकरोदस्त्रं तथा देवस्य शूलिनः ॥५६॥
दृष्ट्वा पराहतं त्वस्त्रं प्रह्लादो भाग्यगौरवात् । मेने सर्वात्मकं देवं वासुदेवं सनातनम् ॥५७॥
संत्यज्य सर्वशस्त्राणि सत्त्वयुक्तेन चेतसा । ननाम शिरसा देवं योगिनां हृदयेशयम् ॥५८॥
स्तुत्वा नारायणैः स्तोत्रैः ऋग्यजुः सामसंभवैः । निवार्य पितरं भ्रातृन् हिरण्याक्षं तदाऽब्रवीत् ॥५९॥
अयं नारायणोऽनन्तः शाश्वतो भगवानजः । पुराणपुरुषो देवो महायोगी जगन्मयः ॥६०॥
अयं धाता विधाता च स्वयंज्योतिर्निरञ्जनः । प्रधानपुरुषस्तत्त्वं मूलप्रकृतिरव्ययः ॥६१॥
ईश्वरः सर्वभूतानामन्तर्यामी गुणातिगः । गच्छध्वमेनं शरणं विष्णुमव्यक्तमव्ययम् ॥६२॥
एवमुक्ते सुदुर्बुद्धिर्हिरण्यकशिपुः स्वयम् । प्रोवाच पुत्रमत्यर्थं मोहितो विष्णुमायया ॥६३॥
अयं सर्वात्मना वध्यो नृसिंहोऽल्पपराक्रमः । समागतोऽस्मद्भवनमिदानीं कालचोदितः ॥६४॥
विहस्य पितरं पुत्रो वचः प्राह महामतिः । मा निन्दस्वैनमीशानं भूतानामेकमव्ययम् ॥६५॥
कथं देवो महादेवः शाश्वतः कालवर्जितः । कालेन हन्यते विष्णुः कालात्मा कालरूपधृक् ॥६६॥
ततः सुवर्णकशिपुर्दुरात्मा विधिचोदितः । निवारितोऽपि पुत्रेण युयोध हरिमव्ययम् ॥६७॥
संरक्तनयनोऽन्तो हिरण्यनयनाग्रजम् । नखैर्विदारयामास प्रह्लादस्यैव पश्यतः ॥६८॥
हते हिरण्यकशिपौ हिरण्याक्षो महाबलः । विसृज्य पुत्रं प्रह्लादं दुद्रुवे भयविह्वलः ॥६९॥
अनुह्लादादयः पुत्रा अन्ये च शतशोऽसुराः । नृसिंहदेहसम्भूतैः सिंहैर्नीता यमालयम् ॥७०॥
ततः संहृत्य तद्रूपं हरिर्नारायणः प्रभुः । स्वमेव परमं रूपं ययौ नारायणाह्वयम् ॥७१॥
गते नारायणे दैत्यः प्रह्लादोऽसुरसत्तमः । अभिषेकेण युक्तेन हिरण्याक्षमयोजयत् ॥७२॥
स बाधयामास सुरान् रणे जित्वा मुनीनपि । लब्ध्वाऽन्धकं महापुत्रं तपसाराध्य शंकरम् ॥७३॥
देवाञ्जित्वा सदेवेन्द्रान् बध्वा च धरणीमिमाम् । नीत्वा रसातलं चक्रे वन्दीमिन्दीवरप्रभाम् ॥७४॥
ततः सब्रह्मका देवाः परिम्लानमुखश्रियः । गत्वा विज्ञापयामासुर्विष्णवे हरिमन्दिरम् ॥७५॥
स चिन्तयित्वा विश्वात्मा तद्वधोपायमव्ययः । सर्वदेवमयं शुभ्रं वाराहं वपुरादधे ॥७६॥
गत्वा हिरण्यनयनं हत्वा तं पुरुषोत्तमः । दंष्ट्रयोद्धारयामास कल्पादौ धरणीमिमाम् ॥७७॥
त्यक्त्वा वराहसंस्थानं संस्थाप्य च सुरद्विजान् । स्वामेव प्रकृतिं दिव्यां ययौ विष्णुः परं पदम् ॥७८॥

तस्मिन् हतेऽमररिपौ प्रह्लादौ विष्णुतत्परः । अपालयत् स्वकं राज्यं भावं त्यक्त्वा तदाऽऽसुरम् ॥७९॥
इयाज विधिवद् देवान् विष्णोराराधने रतः । निः सपत्नं सदा राज्यं तस्यासीद् विष्णुवैभवात् ॥८०॥
ततः कदाचिदसुरो ब्राह्मणं गृहमागतम् । तापसं नार्चयामास देवानां चैव मायया ॥८१॥
स तेन तापसोऽत्यर्थं मोहितेनावमानितः । शशापासुरराजानं क्रोधसंरक्तलोचनः ॥८२॥
यत्तद्बलं समाश्रित्य ब्राह्मणानवमन्यसे । सा भक्तिर्वैष्णवी दिव्या विनाशं ते गमिष्यति ॥८३॥
इत्युक्त्वा प्रययौ तूर्णं प्रह्लादस्य गृहाद् द्विजः । मुमोह राज्यसंसक्तः सोऽपि शापबलात् ततः ॥८४॥
बाधयामास विप्रेन्द्रान् न विवेद जनार्दनम् । पितुर्व धमनुस्मृत्य क्रोधं चक्रे हरिं प्रति ॥८५॥
तयोः समभवद् युद्धं सुघोरं रोमहर्षणम् । नारायणस्य देवस्य प्रह्लादस्यामरद्विषः ॥८६॥
कृत्वा स सुमहद् युद्धं विष्णुना तेन निर्जितः । पुर्वसंस्कारमाहात्म्यात् परस्मिन् पुरुषे हरौ ॥
संजातं तस्य विज्ञानं शरण्यं शरणं ययौ ॥८७॥
ततः प्रभृति दैत्येन्द्रो ह्यनन्यां भक्तिमुद्वहन् । नारायणे महायोगमवाप पुरुषोत्तमे ॥८८॥
हिरण्यकशिपोः पुत्रे योगसंसक्तचेतसि । अवाप तन्महद् राज्यमन्धकोऽसुरपुङ्गवः ॥८९॥
हिरण्यनेत्रतनयः शंभोर्देहसमुद्भवः । मन्दरस्थामुमां देवीं चकमे पर्वतात्मजाम् ॥९०॥
पुरा दारुवने पुण्ये मुनयो गृहमेधिनः । ईश्वराराधनार्थाय तपश्चेरुः सहस्रशः ॥९१॥
ततः कदाचिन्महति कालयोगेन दुस्तरा । अनावृष्टिरतीवोग्रा ह्यासीद् भूतविनाशिनी ॥९२॥
समेत्य सर्वे मुनयो गौतमं तपसां निधिम् । अयाचन्त क्षुधाविष्टा आहारं प्राणधारणम् ॥९३॥
स तेभ्यः प्रददावन्नं मृष्टं बहुतरं बुधः । सर्वे बुबुजिरे विप्रा निर्विशङ्केन चेतसा ॥९४॥
गते तु द्वादशे वर्षे कल्पान्त इव शंकरी । बभूव वृष्टिर्महती यथापूर्वमभूज्जगत् ॥९५॥
ततः सर्वे मुनिवराः समामन्त्र्य परस्परम् । महर्षिं गौतमं प्रोचुर्गच्छाम इति वेगतः ॥९६॥
निवारयामास च तान् कञ्चित् कालं यथासुखम् । उषित्वा मद्गृहेऽवश्यं गच्छध्वमिति पण्डिताः ॥९७॥
ततो मायामयीं सृष्ट्वा कृशां गां सर्व एव ते । समीपं प्रापयामासुगौतमस्य महात्मनः ॥९८॥
सोऽनुवीक्ष्य कृपाविष्टस्तस्याः संरक्षणोत्सुकः । गोष्ठे तां बन्धयामास स्पृष्टमात्रा ममार सा ॥९९॥
स शोकेनाभिसंतप्तः कार्याकार्यं महामुनिः । न पश्यति स्म सहसा तादृशं मुनयोऽब्रुवन् ॥१००॥
गोवध्येयं द्विजश्रेष्ठ यावत् तव शरीरगा । तावत् तेऽन्नं न भोक्तव्यं गच्छामो वयमेव हि ॥१०१॥
तेन ते मुदिताः सन्तो देवदारुवनं शुभम् । जग्मुः पापवशं नीतास्तपश्चर्तुं यथा पुरा ॥१०२॥
स तेषां मायया जातां गोवध्यां गौतमो मुनिः । केनापि हेतुना ज्ञात्वा शशापातीवकोपतः ॥१०३॥
भविष्यन्ति त्रयीबाह्या महापातकिभिः समाः । बभूवुस्ते तथा शापाज्जायमानाः पुनः पुनः ॥१०४॥
सर्वे संप्राप्य देवेशं शंकरं विष्णुमव्ययम् । अस्तुवन् लौकिकैः स्तोत्रैरुच्छिष्टा इव सर्वगौ ॥१०५॥
देवदेवौ महादेवौ भक्तानामार्तिनाशनौ । कामवृत्त्या महायोगौ पापान्नस्त्रातुमर्हतः ॥१०६॥
तदा पार्श्वस्थितं विष्णुं संप्रेक्ष्य वृषभध्वजः । किमेतेषां भवेत् कार्यं प्राह पुण्यैषिणामिति ॥१०७॥
ततः स भगवान् विष्णुः शरण्यो भक्तवत्सलः । गोपतिं प्राह विप्रेन्द्रानालोक्य प्रणतान् हरिः ॥१०८॥
न वेदबाह्ये पुरुषे पुण्यलेशोऽपि शंकर । संगच्छते महादेव धर्मो वेदाद् विनिर्बभौ ॥१०९॥
तथापि भक्तवात्सल्याद् रक्षितव्या महेश्वर । अस्माभिः सर्व एवेमे गन्तारो नरकानपि ॥११०॥
तस्माद् वै वेदबाह्यानां रक्षणार्थाय पापिनाम् । विमोहनाय शास्त्राणि करिष्यामो वृषध्वज ॥१११॥
एवं सम्बोधितो रुद्रो माधवेन मुरारिणा । चकार मोहशास्त्राणि केशवोऽपि शिवेरितः ॥११२॥
कापालं नाकुलं वामं भैरवं पूर्वपश्चिमम् । पञ्चरात्रं पाशुपतं तथान्यानि सहस्रशः ॥११३॥
सृष्ट्वा तावूचतुर्देवौ कुर्वाणाः शास्त्रचोदितम् । पतन्तो निरये घोरे बहून् कल्पान् पुनः पुनः ॥११४॥
जायन्तो मानुषे लोके क्षीणपापचयास्ततः । ईश्वराराधनबलाद् गच्छध्वं सुकृतां गतिम् ॥
वर्तध्वं मत्प्रसादेन नान्यथा निष्कृतिर्हि वः ॥११५॥
एवमीश्वरविष्णुभ्यां चोदितास्ते महर्षयः । आदेशं प्रत्यपद्यन्त शिरसाऽसुरविद्विषः ॥११६॥
चक्रुस्तेऽन्यानि शास्त्राणि तत्र तत्र रताः पुनः । शिष्यानध्यापयामासुर्दर्शयित्वा फलानि तु ॥११७॥
मोहयन्त इमं लोकमवतीर्य महीतले । चकार शंकरो भिक्षां हितायैषां द्विजैः सह ॥११८॥
कपालमालाभरणः प्रेतभस्मावगुण्ठितः । विमोहयँल्लोकमिमं जटामण्डलमण्डितः ॥११९॥

निक्षिप्य पार्वतीं देवीं विष्णावमिततेजसि । नियोज्याङ्गभवं रुद्रं भैरवं दुष्टनिग्रहे ॥१२०॥
दत्त्वा नारायणे देवीं नन्दिनं कुलनन्दिनम् । संस्थाप्य तत्र च गणपान् देवान्निद्रपुरोगमान् ॥१२१॥
प्रस्थितेऽथ महादेवे विष्णुर्विश्वतनुः स्वयम् । स्त्रीरूपधारी नियतं सेवते स्म महेश्वरीम् ॥१२२॥
ब्रह्मा हुताशनः शक्रो यमोऽन्ये सुरपुङ्गवाः । सिषेविरे महादेवीं स्त्रीवेशं शोभनं गताः ॥१२३॥
नन्दीश्वरश्च भगवान् शंभोरत्यन्तवल्लभः । द्वारदेशे गणाध्यक्षो यथापूर्वमतिष्ठत ॥१२४॥
एतस्मिन्नन्तरे दैत्यो ह्यन्धको नाम दुर्मतिः । आहर्तुकामो गिरिजामाजगामाथ मन्दरम् ॥१२५॥
संप्राप्तमन्धकं दृष्ट्वा शंकरः कालभैरवः । न्यषेधयदमेयात्मा कालरूपधरो हरः ॥१२६॥
तयोः समभवद् युद्धं सुघोरं रोमहर्षणम् । शूलेनोरसि तं दैत्यमाजघान वृषध्वजः ॥१२७॥
ततः सहस्रशो दैत्यः ससर्जान्धकसंज्ञितान् । नन्दीश्वरादयो दैत्यैरन्धकैरभिनिर्जिताः ॥१२८॥
घण्टाकर्णो मेघनादश्चण्डेशश्चण्डतापनः । विनायको मेघवाहः सोमनन्दी च वैद्युतः ॥१२९॥
सर्वेऽन्धकं दैत्यवरं संप्राप्यातिबलान्विताः । युयुधुः शूलशक्त्यृष्टिगिरिकूटपरश्वधैः ॥१३०॥
भ्रामयित्वाथ हस्ताभ्यां गृहीतचरणद्वयाः । दैत्येन्द्रेणातिबलिना क्षिप्तास्ते शतयोजनम् ॥१३१॥
ततोऽन्धकनिसृष्टास्ते शतशोऽथ सहस्रशः । कालसूर्यप्रतीकाशा भैरवं त्वभिदुद्रुवुः ॥१३२॥
हा हेति शब्दः सुमहान् बभूवातिभयङ्करः । युयोध भैरवो रुद्रः शूलमादाय भीषणम् ॥१३३॥
दृष्ट्वाऽन्धकानां सुबलं दुर्जयं निर्जितो हरः । जगाम शरणं देवं वासुदेवमजं विभुम् ॥१३४॥
सोऽसृजद् भगवान् विष्णुर्देवीनां शतमुत्तमम् । देवीपार्श्वस्थितो देवो विनाशायामरद्विषाम् ॥१३५॥
तदान्धकसहस्रं तु देवीभिर्यमसादनम् । नीतं केशवमाहात्म्याल्लीलयैव रणाजिरे ॥१३६॥
दृष्ट्वा पराहतं सैन्यमन्धकोऽपि महासुरः । पराङ्मुखो रणात् तस्मात् पलायत महाजवः ॥१३७॥
ततः क्रीडां महादेवः कृत्वा द्वादशवार्षिकीम् । हिताय लोके भक्तानामाजगामाथ मन्दरम् ॥१३८॥
संप्राप्तमीश्वरं ज्ञात्वा सर्व एव गणेश्वराः । समागम्योपतस्थुस्तं भानुमन्तमिव द्विजाः ॥१३९॥
प्रविश्य भवनं पुण्यमयुक्तानां दुरासदम् । ददर्श नन्दिनं देवं भैरवं केशवं शिवः ॥१४०॥
प्रणामप्रवणं देवं सोऽनुगृह्याथ नन्दिनम् । आघ्राय मूर्धमीशानः केशवं परिषस्वजे ॥१४१॥
दृष्ट्वा देवी महादेवं प्रीतिविस्फारितेक्षणा । ननाम शिरसा तस्य पादयोरीश्वरस्य सा ॥१४२॥
निवेद्य विजयं तस्मै शंकरायाथ शंकरी । भैरवो विष्णुमाहात्म्यं प्रणतः पार्श्वगोऽवदत् ॥१४३॥
श्रुत्वा तद्विजयं शम्भुर्विक्रमं केशवस्य च । समास्ते भगवानीशो देव्या सह वरासने ॥१४४॥
ततो देवगणाः सर्वे मरीचिप्रमुखा द्विजाः । आजग्मुर्मन्दरं द्रष्टुं देवदेवं त्रिलोचनम् ॥१४५॥
येन तद् विजितं पूर्वं देवीनां शतमुत्तमम् । समागतं दैत्यसैन्यमीशदर्शनवाञ्छया ॥१४६॥
दृष्ट्वा वरासनासीनं देव्या चन्द्रविभूषणम् । प्रणेमुरादराद् देव्यो गायन्ति स्मातिलालसाः ॥१४७॥
प्रणेमुर्गिरिजां देवीं वामपार्श्वे पिनाकिनः । देवासनगतं देवं नारायणमनामयम् ॥१४८॥
दृष्ट्वा सिंहासनासीनं देव्या नारायणेन च । प्रणम्य देवमीशानं पृष्टवत्यो वराङ्गनाः ॥१४९॥

कन्या ऊचुः ॥

कस्त्वं विभ्राजसे कान्त्या केयं बालारविप्रभा । कोऽन्वयं भाति वपुषा पङ्कजायतलोचनः ॥१५०॥
निशम्य तासां वचनं वृषेन्द्रवरवाहनः । व्याजहार महायोगी भूताधिपतिरव्ययः ॥१५१॥
अहं नारायणो गौरी जगन्माता सनातनी । विभज्य संस्थितो देवः स्वात्मानं बहुधेश्वरः ॥१५२॥
न मे विदुः परं तत्त्वं देवाद्या न महर्षयः । एकोऽयं वेद विश्वात्मा भवानी विष्णुरेव च ॥१५३॥
अहं हि निष्क्रियः शान्तः केवलो निष्परिग्रहः । मामेव केशवं देवमाहुर्देवीमथाम्बिकाम् ॥१५४॥
एष धाता विधाता च कारणं कार्यमेव च । कर्ता कारयिता विष्णुर्भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥१५५॥
भोक्ता पुमानप्रमेयः संहर्ता कालरूपधृक् । स्रष्टा पाता वासुदेवो विश्वात्मा विश्वतोमुखः ॥१५६॥
कूटस्थो ह्यक्षरो व्यापी योगी नारायणा ह्ययम् । तारकः पुरुषो ह्यात्मा केवलं परमं पदम् ॥१५७॥
सैषा माहेश्वरी गौरी मम शक्तिर्निरञ्जना । शान्ता सत्या सदानन्दा परं पदमिति श्रुतिः ॥१५८॥
अस्याः सर्वमिदं जातमत्रैव लयमेष्यति । एषैव सर्वभूतानां गतीनामुत्तमा गतिः ॥१५९॥
तयाहं संगतो देव्या केवलो निष्कलः परः । पश्याम्यशेषमेवेदं यस्तद् वेद स मुच्यते ॥१६०॥
तस्मादनादिमद्वैतं विष्णुमात्मानमीश्वरम् । एकमेव विजानध्वं ततो यास्यथ निर्वृतिम् ॥१६१॥

मन्यन्ते विष्णुमव्यक्तमात्मानं श्रद्धयान्विताः । ये भिन्नदृष्ट्यापीशानं पूजयन्तो न मे प्रियाः ॥१६२॥
द्विषन्ति ये जगत्सूतिं मोहिता रौरवादिषु । पच्यमाना न मुच्यन्ते कल्पकोटिशतैरपि ॥१६३॥
तसमादशेषभूतानां रक्षको विष्णुरव्ययः । यथावदिह विज्ञाय ध्येयः सर्वापदि प्रभुः ॥१६४॥
श्रुत्वा भगवतो वाक्यं देव्यः सर्वगणेश्वराः । नेमुर्नारायणं देवं देवीं च हिमशैलजाम् ॥१६५॥
प्रार्थयामासुरीशाने भक्तिं भक्तजनप्रिये । भवानीपादयुगले नारायणपदाम्बुजे ॥१६६॥
ततो नारायणं देवं गणेशा मातरोऽपि च । न पश्यन्ति जगत्सूतिं तदद्भुतमिवाभवत् ॥१६७॥
तदन्तरे महादैत्यो ह्यन्धको मन्मथार्दितः । मोहितो गिरिजां देवीमाहर्तुं गिरिमाययौ ॥१६८॥
अथानन्तवपुः श्रीमान् योगी नारायणोऽमलः । तत्रैवाविरभूद् दैत्यैर्युद्धाय पुरुषोत्तमः ॥१६९॥
कृत्वाऽथ पार्श्वे भगवन्तमीशो युद्धाय विष्णुं गणदेवमुख्यैः । शिलादपुत्रेण च मातृकाभिः स कालरुद्रोऽभिजगाम देवः ॥१७०॥
त्रिशूलमादाय कृशानुकल्पं स देवदेवः प्रययौ पुरस्तात् । तमन्वयुस्ते गणराजवर्या जगाम देवोऽपि सहस्रबाहुः ॥१७१॥
रराज मध्ये भगवान् सुराणां विवाहनो वारिजपर्णवर्णः । तदा सुमेरोः शिखराधिरूढस्त्रिलोकदृष्टिर्भगवानिवार्कः ॥१७२॥
जगत्यनादिर्भगवानमेयो हरः सहस्राकृतिराविरासीत् । त्रिशूलपाणिर्गगने सुघोषः पपात देवोपरि पुष्पवृष्टिः ॥१७३॥
समागतं वीक्ष्य गणेशराजं समावृतं देवरिपुर्गणेशैः । युयोध शक्रेण समातृकाभिर्गणैरशेषैरमरप्रधानैः ॥१७४॥
विजित्य सर्वानपि बाहुवीर्यात्स संयुगे शंभुमनन्तधाम । समाययौ यत्र स कालरुद्रो विमानमारुह्य विहीनसत्त्वः ॥१७५॥
दृष्ट्वान्धकं समयान्तं भगवान् गरुडध्वजः । व्याजहार महादेवं भैरवं भूतिभूषणम् ॥१७६॥
हन्तुमर्हसि दैत्येशमन्धकं लोककण्टकम् । त्वामृते भगवान् शक्तो हन्ता नान्योऽस्य विद्यते ॥१७७॥
त्वं हर्ता सर्वलोकानां कालात्मा ह्यैश्वरी तनुः । स्तूयते विविधैर्मन्त्रैर्वेदविद्भिर्विचक्षणैः ॥१७८॥
स वासुदेवस्य वचो निशम्य भगवान् हरः । निरीक्ष्य विष्णुं हनने दैत्यन्द्रस्य मतिं दधौ ॥१७९॥
जगाम देवतानीकं गणानां हर्षमुत्तमम् । स्तुवन्ति भैरवं देवमन्तरिक्षचरा जनाः ॥१८०॥
जयानन्त महादेव कालमूर्ते सनातन । त्वमग्निः सर्वभूतानामन्तश्चरसि नित्यशः ॥१८१॥
त्वं यत्रज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वं धाता हरिरव्ययः । त्वं ब्रह्मा त्वं महादेवस्त्वं धाम परमं पदम् ॥१८२॥
ओङ्कारमूर्तिर्योगात्मा त्रयीनेत्रस्त्रिलोचनः । महाविभूतिर्देवेशो जयाशेषजगत्पते ॥१८३॥
ततः कालाग्निरुद्रोऽसौ गृहीत्वाऽन्धकमीश्वरः । त्रिशूलाग्रेषु विन्यस्य प्रननर्त सतां गतिः ॥१८४॥
दृष्ट्वाऽन्धकं देवगणाः शूलप्रोतं पितामहः । प्रणेमुरीश्वरं देवं भैरवं भवमोचकम् ॥१८५॥
अस्तुवन् मुनयः सिद्धा जगुर्गन्धर्वकिन्नराः । अन्तरिक्षेऽप्सरः सङ्घा नृत्यन्तिस्म मनोरमाः ॥१८६॥
संस्थापितोऽथ शूलाग्रे सोऽन्धको दग्धकिल्बिषः । उत्पन्नाखिलविज्ञानस्तुष्टाव परमेश्वरम् ॥१८७॥

अन्धक उवाच ॥

नमामि मूर्ध्ना भगवन्तमेकं समाहिता यं विदुरीशतत्त्वम् । पुरातनं पुण्यमनन्तरूपं कालं कविं योगवियोगहेतुम् ॥१८८॥
दंष्ट्राकरालं दिवि नृत्यमानं हुताशवक्त्रं ज्वलनार्करूपम् । सहस्रपादाक्षिशिरोऽभियुक्तं भवन्तमेकं प्रणमामि रुद्रम् ॥१८९॥
जयादिदेवामरपूजिताङ्घ्रे विभागहीनामलतत्त्वरूप । त्वमग्निरेको बहुधाऽभिपूज्यसे वाय्वादिभेदैरखिलात्मरूपः ॥१९०॥
त्वामेकमाहुः पुरुषं पुराणमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् । त्वं पश्यसीदं परिपास्यजस्रं त्वमन्तको योगिगणाभिजुष्टः ॥१९१॥
एकोऽन्तरात्मा बहुधा निविष्टो देहेषु देहादिविशेषहीनः । त्वमात्मशब्दं परमात्मतत्त्वं भवन्तमाहुः शिवमेव केचित् ॥१९२॥
त्वमक्षरं ब्रह्म परं पवित्रमानन्दरूपं प्रणवाभिधानम् । त्वमीश्वरो वेदपदेषु सिद्धः स्वयं प्रभोऽशेषविशेषहीनः ॥१९३॥
त्वमिन्द्ररूपो वरुणाग्निरूपो हंसः प्राणो मृत्युरन्तोऽसि यज्ञः । प्रजापतिर्भगवानेकरुद्रो नीलग्रीवः स्तूयसे वेदविद्भिः ॥१९४॥
नारायणस्त्वं जगतामथादिः पितामहस्त्वं प्रपितामहश्च । वेदान्तगुह्योपनिषत्सु गीतः सदाशिवस्त्वं परमेश्वरोऽसि ॥१९५॥
नमः परस्तात् तमसः परस्मै परात्मने पञ्चपदान्तराय । त्रिशक्त्यतीताय निरञ्जनाय सहस्रशक्त्यासनसंस्थिताय ॥१९६॥
त्रिमूर्तयेऽनन्तपदात्ममूर्ते जगन्निवासाय जगन्मयाय । नमो ललाटार्पितलोचनाय नमो जनानां हृदि संस्थिताय ॥१९७॥
फणीन्द्रहाराय नमोऽस्तु तुभ्यं मुनीन्द्रसिद्धार्चितपादयुग्म । ऐश्वर्यधर्मासनसंस्थिताय नमः परान्ताय भवोद्भवाय ॥१९८॥
सहस्रचन्द्रार्कविलोचनाय नमोऽस्तु ते सोम सुमध्यमाय । नमोऽस्तु ते देव हिरण्यबाहो नमोऽम्बिकायाः पतये मृडाय ॥१९९॥
नमोऽतिगुह्याय गुहान्तराय वेदान्तविज्ञानसुनिश्चिताय । त्रिकालहीनामलधामधाम्ने नमो महेशाय नमः शिवाय ॥२००॥
एवं स्तुवन्तं भगवान् शूलाग्रादवरोप्य तम् । तुष्टः प्रोवाच हस्ताभ्यां स्पृष्ट्वा च परमेश्वरः ॥२०१॥
प्रीतोऽहं सर्वथा दैत्य स्तवेनानेन साम्प्रतम् । संप्राप्य गाणपत्यं मे संनिधाने वसामरः ॥२०२॥
अरोगश्छिन्नसंदेहो देवैरपि सुपूजितः । नन्दीश्वरस्यानुचरः सर्वदुःखविवर्जितः ॥२०३॥

एवं व्याहृतमात्रे तु देवदेवेन देवताः । गणेश्वरा महादेवमन्धकं देवसंनिधौ ॥२०४॥
सहस्रसूर्यसंकाशं त्रिनेत्रं चन्द्रचिह्नितम् । नीलकण्ठं जटामौलिं शूलासक्तमहाकरम् ॥२०५॥
दृष्ट्वा तं तुष्टुवुर्दैत्यमाश्चर्यं परमं गताः । उवाच भगवान् विष्णुर्देवदेवं स्मयन्निव ॥२०६॥
स्थाने तव महादेव प्रभावः पुरुषो महान् । नेक्षतेऽज्ञानजान् दोषान् गृह्णाति च गुणानपि ॥२०७॥
इतीरितोऽथ भैरवो गणेशदेवपुङ्गवैः । सकेशवः सहान्धको जगाम शंकरान्तिकम् ॥२०८॥
निरीक्ष्य देवमागतं स शंकरः सहान्धकम् । समाधवं समातृकं जगाम निर्वृतिं हरः ॥२०९॥
प्रगृह्य पाणिनेश्वरो हिरण्यलोचनात्मजम् । जगाम यत्र शैलजा विमानमीशवल्लभा ॥२१०॥
विलोक्य सा समागतं भवं भवार्तिहारिणम् । अवाप सान्धकं सुखं प्रसादमन्धकं प्रति ॥२११॥
अथान्धको महेश्वरीं ददर्श देवपार्श्वगाम् । पपात दण्डवत्क्षितौ ननाम पादपद्मयोः ॥२१२॥
नमामि देववल्लभामनादिमद्रिजामिमाम् । यतः प्रधानपूरुषौ निहन्ति याऽखिलं जगत् ॥२१३॥
विभाति या शिवासने शिवेन साकमव्यया । हिरण्मयेऽतिनिर्मले नमामि तां तामिमामजाम् ॥२१४॥
यदन्तराखिलं जगज्जगन्ति यान्ति संक्षयम् । नमामि यत्र तामुमामशेषबेदवर्जिताम् ॥२१५॥
न जायते न हीयते न वर्धते च तामुमाम् । नमामि या गुणातिगां गिरीशपुत्रिकामिमाम् ॥२१६॥
क्षमस्व देवि शैलजे कृतं मया विमोहतः । सुरासुरैर्यदर्चितं नमामि ते पदाम्बुजम् ॥२१७॥
इत्थं भगवती गौरी भक्तिनम्रेण पार्वती । संस्तुता दैत्यपतिना पुत्रत्वे जगृहेऽन्धकम् ॥२१८॥
ततः स मातृभिः सार्धं भैरवो रुद्रसम्भवः । जगामानुज्ञया शम्भोः पातालं परमेश्वरः ॥२१९॥
यत्र सा तामसी विष्णोर्मूर्तिः संहारकारिका । समास्ते हरिरव्यक्तो नृसिंहाकृतिरीश्वरः ॥२२०॥
ततोऽनन्ताकृतिः शंभुः शेषेणापि सुपूजितः । कालाग्निरुद्रो भगवान् युयोजात्मानमात्मनि ॥२२१॥
युञ्जतस्तस्य देवस्य सर्वा एवाथ मातरः । बुभुक्षिता महादेवं प्रणम्याहुस्त्रिशूलिनम् ॥२२२॥

मातर ऊचुः ॥

बुभुक्षिता महादेव अनुज्ञा दीयतां त्वया । त्रैलोक्यं भक्षयिष्यामो नान्यथा तृप्तिरस्तिनः ॥२२३॥
एतावदुक्तवा वचनं मातरो विष्णुसम्भवाः । भक्षयाञ्चक्रिरे सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥२२४॥
ततः स भैरवो देवो नृसिंहवपुषं हरिम् । दध्यौ नारायणं देवं क्षणात्प्रादुरभूद्धरिः ॥२२५॥
विज्ञापयामास च तं भक्षयन्तीह मातरः । निवारयाशु त्रैलोक्यं त्वदीया भगवन्निति ॥२२६॥
संस्मृता विष्णुना देव्यो नृसिंहवपुषा पुनः । उपतस्थुर्महादेवं नरसिंहाकृतिं च तम् ॥२२७॥
संप्राप्य सन्निधिं विष्णोः सर्व संहारकारिकाः । प्रददुः शम्भवे शक्तिं भैरवायातितेजसे ॥२२८॥
अपश्यंस्ता जगत्सूतिं नृसिंहमथ भैरवम् । क्षणादेकत्वमापन्नं शेषाहिं चापि मातरः ॥२२९॥
व्याजहार हृषीकेशो ये भक्ताः शूलपाणिनः । ये च मां संस्मरन्तीह पालनीयाः प्रयत्नतः ॥२३०॥
ममैव मूर्तिरतुला सर्वसंहारकारिका । महेश्वरांशसम्भूता भुक्तिमुक्तिप्रदात्वियम् ॥२३१॥
अनन्तो भगवान् कालो द्विधाऽवस्था ममैव तु । तामसी राजसी मूर्तिर्देवदेवश्चतुर्मुखः ॥२३२॥
सोऽयं देवो दुराधर्षः कालो लोकप्रकालनः । भक्षयिष्यति कल्पान्ते रुद्रात्मा निखिलं जगत् ॥२३३॥
या सा विमोहिका मूर्तिर्मम नारायणाह्वया । सत्त्वोद्रिक्ताजगत् कृत्स्नं संस्थापयति नित्यदा ॥२३४॥
स हि विष्णुः परं ब्रह्म परमात्मा परा गतिः । मूलप्रकृतिरव्यक्ता सदानन्देति कथ्यते ॥२३५॥
इत्येवं बोधिता देव्यो विष्णुना विश्वमातरः । प्रपेदिरे महादेवं तमेव शरणं हरम् ॥२३६॥
एतद् वः कथितं सर्वं मयान्धकनिबर्हणम् । माहात्म्यं देवदेवस्य भैरवस्यामितौजसः ॥२३७॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-१,१७०+२३७=१,४०७

॥ अथ षोडशोऽध्यायः ॥

श्रीकूर्म उवाच ।

अन्धके निगृहीते वै प्रह्लादस्य महात्मनः । विरोचनो नाम सुतो बभूव नृपतिः पुरा ॥१॥
देवाञ्जित्वा सदेवेन्द्रान बहून् वर्षान् महासुरः । पालयामास धर्मेण त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥२॥
तस्यैवं वर्तमानस्य कदाचिद् विष्णुचोदितः । सनत्कुमारो भगवान् पुरं प्राप महामुनिः ॥३॥

दृष्ट्वा सिंहासनगतो ब्रह्मपुत्रं महासुरः । ननामोत्थाय शिरसा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥४॥
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि संप्राप्तो मे पुरातनः । योगीश्वरोऽद्य भगवान् यतोऽसौ ब्रह्मवित् स्वयम् ॥५॥
किमर्थमागतो ब्रह्मन् स्वयं देवः पितामहः । ब्रूहि मे ब्रह्मणः पुत्र किं कार्यं करवाण्यहम् ॥६॥
सोऽब्रवीद् भगवान् देवो धर्मयुक्तं महासुरम् । द्रष्टुमभ्यागतोऽहं वै भवन्तं भाग्यवानसि ॥७॥
सुदुर्लभा नीतिरेषा दैत्यानां दैत्यसत्तम । त्रिलोके धार्मिको नूनं त्वादृशोऽन्यो न विद्यते ॥८॥
इत्युक्तोऽसुरराजस्तं पुनः प्राह महामुनिम् । धर्माणां परमं धर्मं ब्रूहि मे ब्रह्मवित्तम ॥९॥
सोऽब्रवीद् भगवान् योगी दैत्येन्द्राय महात्मने । सर्वगुह्यतमं धर्ममात्मज्ञानमनुत्तमम् ॥१०॥
स लब्ध्वा परमं ज्ञानं दत्त्वा च गुरुदक्षिणाम् । निधाय पुत्रे तद्राज्यं योगाभ्यासरतोऽभवत् ॥११॥
स तस्य पुत्रो मतिमान् बलिर्नाम महासुरः । ब्रह्मण्यो धार्मिकोऽत्यर्थं विजिग्येऽथ पुरंदरम् ॥१२॥
कृत्वा तेन महद् युद्धं शक्रः सर्वामरैर्वृतः । जगाम निर्जितो विष्णुं देवं शरणमच्युतम् ॥१३॥
तदन्तरेऽदितिर्देवी देवमाता सुदुःखिता । दैत्येन्द्राणां वधार्थाय पुत्रो मे स्यादिति स्वयम् ॥१४॥
तताप सुमहद् घोरं तपोराशिस्तपः परम् । प्रपन्ना विष्णुमव्यक्तं शरण्यं शरणं हरिम् ॥१५॥
कृत्वा हृत्पद्मकिञ्जल्के निष्कलं परमं पदम् । वासुदेवमनाद्यन्तमानन्दं व्योम केवलम् ॥१६॥
प्रसन्नो भगवान् विष्णुः शङ्खचक्रगदाधरः । आविर्बभूव योगात्मा देवमातुः पुरो हरिः ॥१७॥
दृष्ट्वा समागतं विष्णुमदितिर्भक्तिसंयुता । मेने कृतार्थमात्मानं तोषयामास केशवम् ॥१८॥

अदितिरुवाच ॥

जयाशेषदुःखौघनाशैकहेतो जयानन्तमाहात्म्ययोगाभियुक्त । जयानादिमध्यान्तविज्ञानमूर्ते जयाशेषकल्पामलानन्दरूप ॥१९॥
नमो विष्णवे कालरूपाय तुभ्यं नमो नारसिंहाय शेषाय तुभ्यम् । नमः कालरुद्राय संहारकर्त्रे नमो वासुदेवाय तुभ्यं नमस्ते ॥२०॥
नमो विश्वमायाविधानाय तुभ्यं नमो योगगम्याय सत्याय तुभ्यम् । नमो धर्मविज्ञाननिष्ठाय तुभ्यं नमस्ते वराहाय भूयो नमस्ते ॥२१॥
नमस्ते सहस्त्रार्कचन्द्राभमूर्ते नमो वेदविज्ञानधर्माभिगम्य । नमो देवदेवादिदेवाय तुभ्यं प्रभो विश्वयोनेऽथ भूयो नमस्ते ॥२२॥
नमः शम्भवे सत्यनिष्ठाय तुभ्यं नमो हेतवे विश्वरूपाय तुभ्यम् । नमो योगपीठान्तरस्थाय तुभ्यं शिवायैकरूपाय भूयो नमस्ते ॥२३॥
एवं स भगवान् कृष्णो देवमात्रा जगन्मयः । तोषितश्छन्दयामास वरेण प्रहसन्निव ॥२४॥
प्रणम्य शिरसा भूमौ सा वव्रे वरमुत्तमम् । त्वामेव पुत्रं देवानां हिताय वरये वरम् ॥२५॥
तथास्त्वित्याह भगवान् प्रपन्नजनवत्सलः । दत्त्वा वरानप्रमेयस्तत्रैवान्तरधीयत ॥२६॥
ततो बहुतिथे काले भगवन्तं जनार्दनम् । दधार गर्भं देवानां माता नारायणं स्वयम् ॥२७॥
समाविष्टे हृषीकेशे देवमातुरथोदरम् । उत्पाता जज्ञिरे घोरा बलेर्वैरोचनेः पुरे ॥२८॥
निरीक्ष्य सर्वानुत्पातान् दैत्येन्द्रो भयविह्वलः । प्रह्लादमसुरं वृद्धं प्रणम्याह पितामहम् ॥२९॥

बलिरुवाच ॥

पितामह महाप्राज्ञ जायन्तेऽस्मत्पुरेऽधुना । किमुत्पाता भवेत् कार्यमस्माकं किंनिमित्तकाः ॥३०॥
निशम्य तस्य वचनं चिरं ध्यात्वा महासुरः । नमस्कृत्य हृषीकेशमिदं वचनमब्रवीत् ॥३१॥

प्रह्लाद उवाच ॥

यो यज्ञैरिज्यते विष्णुर्यस्य सर्वमिदं जगत् । दधारासुरनाशार्थं माता तं त्रिदिवौकसाम् ॥३२॥
यस्मादभिन्नं सकलं भिद्यते योऽखिलादपि । स वासुदेवो देवानां मातुर्देहं समाविशत् ॥३३॥
न यस्य देवा जानन्ति स्वरूपं परमार्थतः । स विष्णुरदितेर्देहं स्वेच्छयाऽद्य समाविशत् ॥३४॥
यस्माद् भवन्ति भूतानि यत्र संयान्ति संक्षयम् । सोऽवतीर्णो महायोगी पुराणपुरुषो हरिः ॥३५॥
न यत्र विद्यते नामजात्यादिपरिकल्पना । सत्तामात्रात्मरूपोऽसौ विष्णुरंशेन जायते ॥३६॥
यस्य सा जगतां माता शक्तिस्तद्धर्मधारिणी । माया भगवती लक्ष्मीः सोऽवतीर्णो जनार्दनः ॥३७॥
यस्य सा तामसी मूर्त्तिः शंकरो राजसी तनुः । ब्रह्मा संजायते विष्णुरंशेनैकेन सत्त्वभृत् ॥३८॥
इत्थं विचिन्त्य गोविन्दं भक्तिनम्रेण चेतसा । तमेव गच्छ शरणं ततो यास्यसि निर्वृतिम् ॥३९॥
ततः प्रह्लादवचनाद् बलिर्वैरोचनिर्हरिम् । जगाम शरणं विश्वं पालयामास धर्मतः ॥४०॥
काले प्राप्ते महाविष्णुं देवानां हर्षवर्धनम् । असूत कश्यपाच्चैनं देवमाताऽदितिः स्वयम् ॥४१॥
चतुर्भुजं विशालाक्षं श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् । नीलमेघप्रतीकाशं भ्राजमानं श्रियावृतम् ॥४२॥
उपतस्थुः सुराः सर्वे सिद्धाः साध्याश्च चारणाः । उपेन्द्र इन्द्रप्रमुखा ब्रह्मा चर्षिगणैर्वृतः ॥४३॥

कृतोपनयनो वेदानध्यैष्ट भगवान् हरिः । समाचारं भरद्वाजात् त्रिलोकाय प्रदर्शयन् ॥४४॥
एवं हि लौकिकं मार्गं प्रदर्शयति स प्रभुः । स यत् प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥४५॥
ततः कालेन मतिमान् बलिर्वैरोचनिः स्वयम् । यज्ञैर्यज्ञेश्वरं विष्णुमर्चयामास सर्वगम् ॥४६॥
ब्राह्मणान् पूजयामास दत्त्वा बहुतरं धनम् । ब्रह्मर्षयः समाजग्मुर्यज्ञवाटं महात्मनः ॥४७॥
विज्ञाय विष्णुर्भगवान् भरद्वाजप्रचोदितः । आस्थाय वामनं रूपं यज्ञदेशमथागमत् ॥४८॥
कृष्णाजिनोपवीताङ्ग आषाढेन विराजितः । ब्राह्मणो जटिलो वेदानुद्गिरन् भस्ममण्डितः ॥४९॥
सम्प्राप्यासुरराजस्य समीपं भिक्षुको हरिः । स्वपादैर्विमितं देशमयाचत बलिं त्रिभिः ॥५०॥
प्रक्षाल्य चरणौ विष्णोर्बलिर्भावसमन्वितः । आचामयित्वा भृङ्गारमादाय स्वर्णनिर्मितम् ॥५१॥
दास्ये तवेदं भवते पदत्रयं प्रीणातु देवो हरिरव्ययाकृतिः । विचिन्त्य देवस्य कराग्रपल्लवे निपातयामास जलं सुशीतलम् ॥५२॥
विचक्रमे पृथिवीमेष एतामथान्तरिक्षं दिवमादिदेवः । व्यपेतरागं दितिजेश्वरं तं प्रकर्तुकामः शरणं प्रपन्नम् ॥५३॥
आक्रम्य लोकत्रयमीशपादः प्राजापत्याद् ब्रह्मलोकं जगाम । प्रणेमुरादित्यसहस्त्रकल्पं ये तत्र लोके निवसन्ति सिद्धाः ॥५४॥
अथोपतस्थे भगवाननादिः पितामहास्तोषयामास विष्णुम् । भित्त्वा तदण्डस्य कपालमूर्ध्वं जगाम दिव्याभरणानि भूयः ॥५५॥
अथाण्डभेदान्निपपात शीतलं महाजलं तत् पुण्यकृद्भिश्च जुष्टम् । प्रवर्तते चापि सरिद्वरा तदा गङ्गेत्युक्ता ब्रह्मणा व्योमसंस्था ॥५६॥
गत्वा महान्तं प्रकृतिं प्रधानं ब्रह्माणमेकं पुरुषं स्वबीजम् । अतिष्ठदीशस्य पदं तदव्ययं दृष्ट्वा देवास्तत्र तत्र स्तुवन्ति ॥५७॥
आलोक्य तं पुरुषं विश्वकायं महान् बलिर्भक्तियोगेन विष्णुम् । ननाम नारायणमेकमव्ययं स्वचेतसा यं प्रणमन्ति देवाः ॥५८॥
तमब्रवीद् भगवानादिकर्त्ता भूत्वा पुनर्वामनो वासुदेवः । ममैव दैत्याधिपतेऽधुनेदं लोकत्रयं भवता भावदत्तम् ॥५९॥
प्रणम्य मूर्ध्ना पुनरेव दैत्यो निपातयामास जलं कराग्रे । दास्ये तवात्मानमनन्तधाम्ने त्रिविक्रमायामितविक्रमाय ॥६०॥
प्रगृह्य सूनोरपि संप्रदत्तं प्रह्लादसूनोरथ शङ्खपाणिः । जगाद दैत्यं जगदन्तरात्मा पातालमूलं प्रविशेति भूयः ॥६१॥
समास्यतां भवता तत्र नित्यं भुक्त्वा भोगान् देवतानामलभ्यान् । ध्यायस्व मां सततं भक्तियोगात् प्रवेक्ष्यसे कल्पदाहे पुनर्माम् ॥६२॥
उक्त्वैवं दैत्यसिंहं तं विष्णुः सत्यपराक्रमः । पुरंदराय त्रैलोक्यं ददौ विष्णुरुरुक्रमः ॥६३॥
संस्तुवन्ति महायोगं सिद्धा देवर्षिकिन्नराः । ब्रह्मा शक्रोऽथ भगवान् रुद्रादित्यमरुद्गणाः ॥६४॥
कृत्वैतदद्भुतं कर्म विष्णुर्वामनरूपधृक् । पश्यतामेव सर्वेषां तत्रैवान्तरधीयत ॥६५॥
सोऽपि दैत्यवरः श्रीमान् पातालं प्राप चोदितः । प्रह्लादेनासुरवरैर्विष्णु भक्तस्तुतत्परः ॥६६॥
अपृच्छद् विष्णुमाहात्म्यं भक्तियोगमनुत्तमम् । पूजाविधानं प्रह्लादं तदाहासौ चकार सः ॥६७॥
अथ रथचरणंसशङ्खपाणिं सरसिजोलचनमीशमप्रमेयम् । शरणमुपपयौ स भावयोगात् प्रणयगतिं प्रणिधाय कर्मयोगम् ॥६८॥
एष वः कथितो विप्रा वामनस्य पराक्रमः । स देवकार्याणि सदा करोति पुरुषोत्तमः ॥६९॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे षोडशोऽध्याय ॥१६॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-१,४०७+६९=१,४७६

॥ अथ सप्तदशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
बलेः पुत्रशतं त्वासीन्महाबलपराक्रमम् । तेषां प्रधानो द्युतिमान् बाणो नाम महाबलः ॥१॥
सोऽतीव शंकरे भक्तो राजा राज्यमपालयत् । त्रैलोक्यं वशमानीय बाधयामास वासवम् ॥२॥
ततः शक्रादयो देवा गत्वोचुः कृत्तिवाससम् । त्वदीयो बाधते ह्यस्मान् बाणो नाम महासुरः ॥३॥
व्याहृतो दैवतैः सर्वैर्देवदेवो महेश्वरः । ददाह बाणस्य पुरं शरेणैकेन लीलया ॥४॥
दह्यमाने पुरे तस्मिन् बाणो रुद्रं त्रिशूलिनम् । ययौ शरणमीशानं गोपतिं नीललोहितम् ॥५॥
मूर्धन्याधाय तल्लिङ्गं शाम्भवं भीतिवर्जितः । निर्गत्य तु पुरात् तस्मात् तुष्टाव परमेश्वरम् ॥६॥
संस्तुतो भगवानीशः शंकरो नीललोहितः । गाणपत्येन बाणं तं योजयामास भावतः ॥७॥
अथाभवन् दनोः पुत्रास्ताराद्या ह्यतिभीषणाः । तारस्तथा शम्बरश्च कपिलः शंकरस्तथा ॥
स्वर्भानुर्वृषपर्वा च प्राधान्येन प्रकीर्तिताः ॥८॥
सुरसायाः सहस्रं तु सर्पाणामभवद् द्विजाः । अनेकशिरसां तद्वत् खेचराणां महात्मनाम् ॥९॥
अरिष्टा जनयामास गन्धर्वाणां सहस्रकम् । अनन्ताद्या महानागाः काद्रवेयाः प्रकीर्तिताः ॥१०॥
ताम्रा च जनयामास षट् कन्या द्विजपुंगवाः । शुकीं श्येनीं च भासीं च सुग्रीवां ग्रन्थिकां शुचिम् ॥११॥

गास्तथा जनयामास सुरभिर्महिषीस्तथा । इरा वृक्षलतावल्लीस्तृणजातीश्च सर्वशः ॥१२॥
तथा वै यक्षरक्षांसि मुनिरप्सरसस्तथा । रक्षोगणं क्रोधवशा जनयामास सत्तमाः ॥१३॥
विनतायाश्च पुत्रौ द्वौ प्रख्यातौ गरुडारुणौ । तयोश्च गरुडो धीमान् तपस्तप्त्वा सुदुश्चरम् ॥
प्रसादाच्छूलिनः प्राप्तो वाहनत्वं हरेः स्वयम् ॥१४॥
आराध्य तपसा रुद्रं महादेवं तथाऽरुणः । सारथ्ये कल्पितः पूर्वं प्रीतेनार्कस्य शम्भुना ॥१५॥
एते कश्यपदायादाः कीर्त्तिताः स्थाणुजङ्गमाः । वैवस्वतेऽन्तरे ह्ययस्मिञ्छृण्वतां पापनाशनाः ॥१६॥
सप्तविंशत् सुताः प्रोक्ताः सोमपत्न्यश्च सुव्रताः । अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीह षोडश ॥१७॥
बहुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रो विद्युतः स्मृताः । तद्वदङ्गिरसः पुत्रा ऋषयो ब्रह्मसत्कृताः ॥१८॥
कृशाश्वस्य तु देवर्षेर्देवप्रहरणाः सुताः । एते युगसहस्रान्ते जायन्ते पुनरेव हि ॥
मन्वन्तरेषु नियतं तुल्य कार्यैः स्वनामभिः ॥१९॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-१,४७६+१९=१,४९५

॥ अथाष्टादशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥

एतानुत्पाद्य पुत्रांस्तु प्रजासंतानकारणात् । कश्यपो गोत्रकामस्तु चचार सुमहत् तपः ॥१॥
तस्य वै तपतोऽत्यर्थं प्रादुर्भूतौ सुताविमौ । वत्सरश्चासितश्चैव तावुभौ ब्रह्मवादिनौ ॥२॥
वत्सरान्नैध्रुवो जज्ञे रैभ्यश्च सुमहायशाः । रैभ्यस्य जज्ञिरे शूद्राः पुत्रा श्रुतिमतां वराः ॥३॥
च्यवनस्य सुता पत्नी नै ध्रुवस्य महात्मनः । सुमेधा जनयामास पुत्रान् वै कुण्डपायिनः ॥४॥
असितस्यैकपर्णायां ब्रह्मिष्ठः समपद्यत । नाम्ना वै देवलः पुत्रो योगाचार्यो महातपाः ॥५॥
शाण्डिल्यानां परः श्रीमान् सर्वतत्त्वार्थवित् सुधीः । प्रसादात् पार्वतीशस्य योगमुत्तममाप्तवान् ॥६॥
शाण्डिल्या नैध्रुवा रैभ्यास्त्रयः पुत्रास्तु काश्यपाः । नरप्रकृतयो विप्राः पुलस्त्यस्य वदामि वः ॥७॥
तृणबिन्दोः सुता विप्रा नाम्ना त्विलविला स्मृता । पुलस्त्याय तु राजर्षिस्तां कन्यां प्रत्यपादयत् ॥८॥
ऋषिस्त्वैलविलिस्तस्यां विश्रवाः समपद्यत । तस्य पत्न्यश्चतस्रस्तु पौलस्त्यकुलवर्धिकाः ॥९॥
पुष्पोत्कटा च वाका च कैकसी देववर्णिनी । रूपलावण्यसंपन्नास्तासां वै श्रृणुत प्रजाः ॥१०॥
ज्येष्ठं वैश्रवणं तस्य सुषुवे देववर्णिनी । कैकस्यजनयत् पुत्रं रावणं राक्षसाधिपम् ॥११॥
कुम्भकर्णं शूर्पणखां तथैव च विभीषणम् । पुष्पोत्कटाप्यजनयत् पुत्रान् विश्रवसः शुभान् ॥१२॥
महोदरं प्रहस्तं च महापार्श्वं खरं तथा । कुम्भीनसीं तथा कन्यां वाकायां श्रृणुत प्रजाः ॥१३॥
त्रिशिरा दूषणश्चैव विद्युज्जिह्वो महाबलः । इत्येते क्रूरकर्माणः पौलस्त्या राक्षसा दश ॥
सर्वे तपोबलोत्कृष्टा रुद्रभक्ताः सुभीषणाः ॥१४॥
पुलहस्य मृगाः पुत्राः सर्वे व्यालाश्च दंष्ट्रिणः । भूताः पिशाचाः सर्पाश्च शूकरा हस्तिनस्तथा ॥१५॥
अनपत्यः क्रतुस्तस्मिन् स्मृतो वैवस्वतेऽन्तरे । मरीचेः कश्यपः पुत्रः स्वयमेव प्रजापतिः ॥१६॥
भृगोरप्यभवच्छक्रो दैत्याचार्यो महातपाः । स्वाध्याययोगनिरतो हरभक्तो महाद्युतिः ॥१७॥
अत्रेः पुत्रोऽभवद्वह्निः सोदर्यास्ताः पतिव्रताः । कृशाश्वस्य तु विप्रेन्द्रा घृताच्यामिति न श्रुतम् ॥१८॥
स तासु जनयामास स्वस्त्यात्रेयान् महौजसः । वेदवेदाङ्गनिरतांस्तपसा हतकिल्बिषान् ॥१९॥
नारदस्तु वसिष्ठाय ददौ देवीमरुन्धतीम् । ऊर्ध्वरेतास्तत्र मुनिः शापाद् दक्षस्य नारदः ॥२०॥
हर्यश्वेषु तु नष्टेषु मायया नारदस्य तु । शशाप नारदं दक्षः क्रोधसंरक्तलोचनः ॥२१॥
यस्मान्मम सुताः सर्वे भवतो मायया द्विज । क्षयं नीतास्त्वशेषेण निरपत्यो भविष्यति ॥२२॥
अरुन्धत्यां वसिष्ठस्तु शक्तिमुत्पादयत् सुतम् । शक्तेः पराशरः श्रीमान् सर्वज्ञस्तपतां वरः ॥२३॥
आराध्य देवदेवेशमीशानं त्रिपुरान्तकम् । लेभे त्वप्रतिमं पुत्रं कृष्णाद्वैपायनं प्रभुम् ॥२४॥
द्वैपायनाच्छुको जज्ञे भगवानेव शंकरः । अंशांशेनावतीर्योर्व्यां स्वं प्राप परमं पदम् ॥२५॥
शुकस्यास्याभवन् पुत्राः पञ्चात्यन्ततपस्विनः । भूरिश्रवाः प्रभुः शंभुः कृष्णो गौरश्च पञ्चमः ॥
कन्या कीर्तिमती चैवं योगमाता धृतव्रता ॥२६॥

एतेऽत्रिवंशाः कथिता ब्रह्मणा ब्रह्मवादिनाम् । अत ऊर्ध्वं निबोधध्वं कश्यपाद्राजसंततिम् ॥२७॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे अष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-१,४९५+२७=१,५२२

॥ अथैकोनविंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥

अदितिः सुषुवे पुत्रमादित्यं कश्यपात् प्रभुम् । तस्यादित्यस्य चैवासीद् भार्याणां तु चतुष्टयम् ॥
संज्ञा राज्ञी प्रभा छाया पुत्रांस्तासां निबोधत ॥१॥
संज्ञा त्वाष्ट्री च सुषुवे सूर्यान्मनुमनुत्तमम् । यमं च यमुनां चैव राज्ञी रैवतमेव च ॥२॥
प्रभा प्रभातमादित्याच्छाया सावर्णिमात्मजम् । शनिं च तपतीं चैव विष्टिं चैव यथाक्रमम् ॥३॥
मनोस्तु प्रथमस्यासन् नव पुत्रास्तु संयमाः । इक्ष्वाकुर्नभगश्चैव धृष्टः शर्यातिरेव च ॥४॥
नरिष्यन्तश्च नाभागो ह्यरिष्टः करुषस्तथा । पृषध्रश्च महातेजा नवैते शक्रसंनिभाः ॥५॥
इला ज्येष्ठा वरिष्ठा च सोमवंशंविवृद्धये । बुधस्य गत्वा भवनं सोमपुत्रेण संगता ॥६॥
असूत सौम्यजं देवी पुरूरवसमुत्तमम् । पितृणां तृप्तिकर्तारं बुधादिति हि नः श्रुतम् ॥७॥
सम्प्राप्य पुस्त्वममलं सुद्युम्न इति विश्रुतः । इला पुत्रत्रयं लेभे पुनः स्त्रीत्वमविन्दत ॥८॥
उत्कलश्च गयश्चैव विनताश्वस्तथैव च । सर्वे तेऽप्रतिमप्रख्याः प्रपन्नाः कमलोद्भवम् ॥९॥
इक्ष्वाकोश्चाभवद् वीरो विकुक्षिर्नाम पार्थिवः । ज्येष्ठः पुत्रशतस्यापि दश पञ्च च तत्सुताः ॥१०॥
तेषांज्येष्ठः ककुत्स्थोऽभूत् काकुत्स्थो हि सुयोधनः । सुयोधनात् पृथुः श्रीमान् विश्वकश्च पृथोः सुतः ॥११॥
विश्वकादार्द्रको धीमान् युवनाश्वस्तु तत्सुतः । स गोकर्णमनुप्राप्य युवनाश्वः प्रतापवान् ॥१२॥
दृष्ट्वा तु गौतमं विप्रं तपन्तमनलप्रभम् । प्रणम्य दण्डवद् भूमौ पुत्रकामो महीपतिः ॥
अपृच्छत् कर्मणा केन धार्मिकं प्राप्नुयात् सुतम् ॥१३॥

गौतम उवाच ॥

आराध्य पूर्वपुरुषं नारायणमनामयम् । अनादिनिधनं देवं धार्मिकं प्राप्नुयात् सुतम् ॥१४॥
यस्य पुत्रः स्वयं ब्रह्मा पौत्रः स्यान्नीललोहितः । तमादिकृष्णमीशानमाराध्याप्नोति सत्सुतम् ॥१५॥
न यस्य भगवान् ब्रह्मा प्रभावं वेत्ति तत्त्वतः । तमाराध्य हृषीकेशं प्राप्नुयाद्धार्मिकं सुतम् ॥१६॥
स गौतमवचः श्रुत्वा युवनाश्वो महीपतिः । आराधयन्हृषीकेशं वासुदेवं सनातनम् ॥१७॥
तस्य पुत्रोऽभवद् वीरः सावस्तिरिति विश्रुतः । निर्मिता येन सावस्तिर्गौडदेशे महापुरी ॥१८॥
तस्माच्च बृहदश्वोऽभूत् तस्मात् कुवलयाश्वकः । धुन्धुमारत्वमगमद् धुन्धुं हत्वा महासुरम् ॥१९॥
धुन्धुमारस्य तनयास्त्रयः प्रोक्ता द्विजोत्तमाः । दृढाश्वश्चैव दण्डाश्वः कपिलाश्वस्तथैव च ॥२१॥
दृढाश्वस्य प्रमोदस्तु हर्यश्वस्तस्य चात्मजः । हर्यश्वस्य निकुम्भस्तु निकुम्भात् संहताश्वकः ॥२१॥
कृताश्वश्च रणाश्वश्च संहताश्वस्य वै सुतौ । युवनाश्वो रणाश्वस्य शक्रतुल्यबलो युधि ॥२२॥
कृत्वा तु वारुणीमिष्टिमृषीणां वै प्रसादतः । लेभे त्वप्रतिमं पुत्रं विष्णुभक्तमनुत्तमम् ॥
मान्धातारं महाप्राज्ञं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥२३॥
मान्धातुः पुरुकुत्सोऽभूदम्बरीषश्च वीर्यवान् । मुचुकुन्दश्च पुण्यात्मा सर्वे शक्रसमा युधि ॥२४॥
अम्बरीषस्य दायादो युवनाश्वोऽपरः स्मृतः । हरितो युवनाश्वस्य हारितस्तत्सुतोऽभवत् ॥२५॥
पुरुकुत्सस्य दायादस्त्रसदस्युर्महायशाः । नर्मदायां समुत्पन्नः सम्भूतिस्तत्सुतोऽभवत् ॥२५॥
विष्णुवृद्धः सुतस्तस्य त्वनरण्योऽभवत्ततः । बृहदश्वोऽनरण्यस्य हर्यश्वस्तत्सुतोऽभवत् ॥२७॥
सोऽतीव धार्मिको राजा कर्दमस्य प्रजापतेः । प्रसादाद्धार्मिकं पुत्रं लेभे सूर्यपरायणम् ॥२८॥
स तु सूर्यं समभ्यर्च्य राजा वसुमनाः शुभम् । लेभे त्वप्रतिमं पुत्रं त्रिधन्वानमरिंदमम् ॥२९॥
अयजच्चाश्वमेधेन शत्रून् जित्वा द्विजोत्तमाः । स्वाध्यायवान् दानशीलस्तितिक्षुर्धर्मतत्परः ॥३०॥
ऋषयस्तु समाजग्मुर्यज्ञवाटं महात्मनः । वसिष्ठकश्यपमुखा देवाश्चेन्द्रपुरोगमाः ॥३१॥
तान् प्रणम्य महाराजः पप्रच्छ विनयान्वितः । समाप्य विधिवद् यज्ञं वसिष्ठादीन् द्विजोत्तमान् ॥३२॥

वसुमना उवाच ॥

किंस्विच्छ्रेयस्करतरं लोकेऽस्मिन् ब्राह्मणर्षभाः । यज्ञस्तपो वा संन्यासो ब्रूत मे सर्ववेदिनः ॥३३॥
वसिष्ठ उवाच ॥
अधीत्य वेदान् विधिवत् पुत्रानुत्पाद्य धर्मतः । इष्ट्वा यज्ञेश्वरं यज्ञैर्गच्छेद् वनमथात्मवान् ॥३४॥
पुलस्त्य उवाच ॥
आराध्य तपसा देवं योग्निं परमेष्ठिनम् । प्रव्रजेद् विधिवद् यज्ञैरिष्ट्वा पूर्वं सुरोत्तमान् ॥३५॥
पुलह उवाच ॥
यमाहुरेकं पुरुषं पुराणं परमेश्वरम् । तमाराध्य सहस्रांशुं तपसा मोक्षमाप्नुयात् ॥३६॥
जमदग्निरुवाच ॥
अजस्य नाभावध्येकमीश्वरेण समर्पितम् । बीजं भगवता येन स देवस्तपसेज्यते ॥३७॥
विश्वामित्र उवाच ॥
योऽग्निः सर्वात्मकोऽनन्तः स्वयंभूर्विश्वतोमुखः । स रुद्रस्तपसोग्रेण पूज्यते नेतरैर्मखैः ॥३८॥
भरद्वाज उवाच ॥
यो यज्ञैरिज्यते देवो जातवेदाः सनातनः । स सर्वदैवततनुः पूज्यते परमेश्वरः ॥३९॥
अत्रिरुवाच ॥
यतः सर्वमिदं जातं यस्यापत्यं प्रजापतिः । तपः सुमहदास्थाय पूज्यते स महेश्वरः ॥४०॥
गौतम उवाच ॥
यतः प्रधानपुरुषौ यस्य शक्तिमयं जगत् । स देवदेवस्तपसा पूजनीयः सनातनः ॥४१॥
कश्यप उवाच ॥
सहस्रनयनो देवः साक्षी शम्भुः प्रजापतिः । प्रसीदति महायोगी पूजितस्तपसा परः ॥४२॥
क्रतुरुवाच ॥
प्राप्ताध्ययनयज्ञस्य लब्धपुत्रस्य चैव हि । नान्तरेण तपः कश्चिद्धर्मः शास्त्रेषु दृश्यते ॥४३॥
इत्याकर्ण्य स राजर्षिस्तान् प्रणम्यातिहृष्टधीः । विसर्जयित्वा संपूज्य त्रिधन्वानमथाब्रवीत् ॥४४॥
आराधयिष्ये तपसा देवमेकाक्षराह्वयम् । प्राणं बृहन्तं पुरुषमादित्यान्तरसंस्थितम् ॥४५॥
त्वं तु धर्मरतो नित्यं पालयैतदतन्द्रितः । चातुर्वर्ण्यसमायुक्तमशेषं क्षितिमण्डलम् ॥४६॥
एवमुक्त्वा स तद्राज्यं निधायात्मभवे नृपः । जगामारण्यमनघस्तपस्तप्तुमनुत्तमम् ॥४७॥
हिमवच्छिखरे रम्ये देवदारुवने शुभे । कन्दमूलफलाहारैरुत्पन्नैरयजत् सुरान् ॥४८॥
संवत्सरशतं साग्रं तपोनिर्धूतकल्मषः । जजाप मनसा देवीं सावित्रीं वेदमातरम् ॥४९॥
तस्यैवं जपतो देवः स्वयम्भूः परमेश्वरः । हिरण्यगर्भो विश्वात्मा तं देशमगमत् स्वयम् ॥५०॥
दृष्ट्वा देवं समायान्तं ब्रह्माणं विश्वतोमुखम् । ननाम शिरसा तस्य पादयोर्नाम कीर्तयन् ॥५१॥
नमो देवाधिदेवाय ब्रह्मणे परमात्मने । हिरण्यमूर्तये तुभ्यं सहस्राक्षाय वेधसे ॥५२॥
नमो धात्रे विधात्रे च नमो वेदात्ममूर्तये । सांख्ययोगाधिगम्याय नमस्ते ज्ञानमूर्तये ॥५३॥
नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं स्रष्टे सर्वार्थवेदिने । पुरुषाय पुराणाय योगिनां गुरवे नमः ॥५४॥
ततः प्रसन्नो भगवान् विरिञ्चो विश्वभावनः । वरं वरय भद्रं ते वरदोऽस्मीत्यभाषत ॥५५॥
राजोवाच ॥
जपेयं देवदेवेश गायत्रीं वेदमातरम् । भूयो वर्षशतं साग्रं तावदायुर्भवेन्मम ॥५६॥
बाढमित्याह विश्वात्मा समालोक्य नराधिपम् । स्पृष्ट्वा कराभ्यां सुप्रीतस्तत्रैवान्तरधीयत ॥५७॥
सोऽपि लब्धवरः श्रीमान् जजापातिप्रसन्नधीः । शान्तस्त्रिषवणस्नायी कन्दमूलफलाशनः ॥५८॥
तस्य पूर्णे वर्षशते भगवानुग्रदीधितिः । प्रादुरासीन्महायोगी भानोर्मण्डलमध्यतः ॥५९॥
तं दृष्ट्वा वेदविदुषं मण्डलस्थं सनातनम् । स्वयंभुवमनाद्यन्तं ब्रह्माणं विस्मयं गतः ॥६०॥
तुष्टाव वैदिकैर्मन्त्रैः सावित्र्या च विशेषतः । क्षणादपश्यत् पुरुषं तमेव परमेश्वरम् ॥६१॥
चतुर्मुखं जटामौलिमष्टहस्तं त्रिलोचनम् । चन्द्रावयवलक्ष्माणं नरनारीतनुं हरम् ॥६२॥
भासयन्तं जगत् कृत्स्नं नीलकण्ठं स्वरश्मिभिः । रक्ताम्बरधरं रक्तं रक्तमाल्यानुलेपनम् ॥६४॥
तद्भावभावितो दृष्ट्वा सद्भावेन परेण हि । ननाम शिरसा रुद्रं सावित्र्यानेन चैव हि ॥६४॥

नमस्ते नीलकण्ठाय भास्वते परमेष्ठिने । त्रयीमयाय रुद्राय कालरूपाय हेतवे ॥६५॥
तदा प्राह महादेवो राजानं प्रीतमानसः । इमानि मे रहस्यानि नामानि श्रृणु चानघ ॥६६॥
सर्ववेदेषु गीतानि संसारशमनानि तु । नमस्कुरुष्व नृपते एभिर्मां सततं शुचिः ॥६७॥
अध्यायं शतरुद्रीयं यजुषां सारमुद्धृतम् । जपस्वानन्यचेतस्को मय्यासक्तमना नृप ॥६८॥
ब्रह्मचारी मिताहारो भस्मनिष्ठः समाहितः । जपेदामरणाद् रुद्रं स याति परमं पदम् ॥६९॥
इत्युक्त्वा भगवान् रुद्रो भक्तानुग्रहकाम्यया । पुनः संवत्सरशतं राज्ञे ह्यायुरकल्पयत् ॥७०॥
दत्त्वाऽस्मै तत् परं ज्ञानं वैराग्यं परमेश्वरः । क्षणादन्तर्दधे रुद्रस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥७१॥
राजाऽपि तपसा रुद्रं जजापानन्यमानसः । भस्मच्छन्नस्त्रिषवणं स्नात्वा शान्तः समाहितः ॥७२॥
जपतस्तस्य नृपतेः पूर्णे वर्षशते पुनः । योगप्रवृत्तिरभवत् कालात् कालात्मकं परम् ॥७३॥
विवेश तद् वेदसारं स्थानं वै परमेष्ठिनः । भानोः स मण्डलं शुभ्रं ततो यातो महेश्वरम् ॥७४॥
यः पठेच्छृणुयाद्वापि राज्ञश्चरितमुत्तमम् । सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥७५॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-१,५२२+७५=१,५९७

॥ अथ विंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
त्रिधन्वा राजपुत्रस्तु धर्मेणापालयन्महीम् । तस्य पुत्रोऽभवद् विद्वांस्त्रय्यारुण इति स्मृतः ॥१॥
तस्य सत्यव्रतो नाम कुमारोऽभून्महाबलः । भार्या सत्यधना नाम हरिश्चन्द्रमजीजनत् ॥२॥
हरिश्चन्द्रस्य पुत्रोऽभूद् रोहितो नाम वीर्यवान् । हरितो रोहितस्याथ धुन्धुस्तस्य सुतोऽभवत् ॥३॥
विजयश्च सुदेवश्च धुन्धुपुत्रौ बभूवतुः । विजयस्याभवत् पुत्रः कारुको नाम वीर्यवान् ॥४॥
कारुकस्य वृकः पुत्रस्तमाद् बाहुरजायत । सगरस्तस्य पुत्रोऽभूद् राजा परमधार्मिकः ॥५॥
द्वे भार्ये सगरस्यापि प्रभा भानुमती तथा । ताभ्यामाराधितः प्रादादौर्वाग्निर्वरमुत्तमम् ॥६॥
एकं भानुमती पुत्रमगृह्णादसमञ्जसम् । प्रभा षष्टिसहस्त्रं तु पुत्राणां जगृहे शुभा ॥७॥
असमञ्जस्य तनयो ह्यंशुमान् नाम पार्थिवः । तस्य पुत्रो दिलीपस्तु दिलीपात् तु भगीरथः ॥८॥
येन भागीरथी गङ्गा तपः कृत्वाऽवतारिता । प्रसादाद् देवदेवस्य महादेवस्य धीमतः ॥९॥
भगीरथस्य तपसा देवः प्रीतमना हरः । बभार शिरसा गङ्गां सोमान्ते सोमभूषणः ॥१०॥
भगीरथसुतश्चापि श्रुतो नाम बभूव ह । नाभागस्तस्य दायादः सिन्धुद्वीपस्ततोऽभवत् ॥११॥
अयुतायुः सुतस्तस्य ऋतुपर्णस्तु तत्सुतः । ऋतुपर्णस्य पुत्रोऽभूत् सुदासो नाम धार्मिकः ॥
सौदासस्तस्य तनयः ख्यातः कल्माषपादकः ॥१२॥
वसिष्ठस्तु महातेजाः क्षेत्रे कल्माषपादके । अश्मकं जनयामसा तमिक्ष्वाकुकुलध्वजम् ॥१३॥
अश्मकस्योत्कलायां तु नकुलो नाम पार्थिवः । स हि रामभयाद् राजा वनं प्राप सुदुःखितः ॥१४॥
बिभ्रत् स नारीकवचं तस्माच्छतरथोऽभवत् । तस्माद् बिलिबिलिः श्रीमान्वृद्धशर्मा च तत्सुतः ॥१५॥
तस्माद् विश्वसहस्तस्मात् खट्वाङ्ग इति विश्रुतः । दीर्घबाहुः सुतस्तस्य रघुस्तस्मादजायत ॥१६॥
रघोरजः समुत्पन्नो राजा दशरथस्ततः । रामो दाशरथिर्वीरो धर्मज्ञो लोकविश्रुतः ॥१७॥
भरतो लक्ष्मणश्चैव शत्रुघ्नश्च महाबलः । सर्वे शक्रसमा युद्धे विष्णुशक्तिसमन्विताः ॥
जज्ञे रावणनाशार्थं विष्णुरंशेन विश्वकृत् ॥१८॥
रामस्य सुभगा भार्या जनकस्यात्मजा शुभा । सीता त्रिलोकविख्याता शीलौदार्यगुणान्विता ॥१९॥
तपसा तोषिता देवी जनकेन गिरीन्द्रजा । प्रायच्छज्जानकीं सीतां राममेवाश्रितां पतिम् ॥२०॥
प्रीतश्च भगवानीशस्त्रिशूली नीललोहितः । प्रददौ शत्रुनाशार्थं जनकायाद्भुतं धनुः ॥२१॥
स राजा जनको विद्वान् दातुकामः सुतामिमाम् । अघोषयदमित्रघ्नो लोकेऽस्मिन् द्विजपुंगवाः ॥२२॥
इदं धनुः समादातुं यः शक्नोति जगत्त्रये । देवो वा दानवो वाऽपि स सीतां लब्धुमर्हति ॥२३॥
विज्ञाय रामो बलवान् जनकस्य गृहं प्रभुः । भञ्जयामास चादाय गत्वाऽसौ लीलयैव हि ॥२४॥
उद्ववाह च तां कन्यां पार्वतीमिव शंकरः । रामः परमधर्मात्मा सेनामिव च षण्मुखः ॥२५॥

ततो बहुतिथे काले राजा दशरथः स्वयम् । रामं ज्येष्ठं सुतं वीरं राजानं कर्तुमारभत् ॥२६॥
तस्याथ पत्नी सुभगा कैकेयी चारुभाषिणी । निवारयामास पतिं प्राह सम्भ्रान्तमानसा ॥२७॥
मत्सुतं भरतं वीरं राजानं कर्तुमर्हसि । पूर्वमेव वरो यस्माद् दत्तो मे भवता यतः ॥२८॥
स तस्या वचनं श्रुत्वा राजा दुःखितमानसः । बाढमित्यब्रवीद् वाक्यं तथा रामोऽपि धर्मवित् ॥२९॥
प्रणम्याथ पितुः पादौ लक्ष्मणेन सहाच्युतः । ययौ वनं सपत्नीकः कृत्वा समयमात्मवान् ॥३०॥
संवत्सराणां चत्वारि दश चैव महाबलः । उवास तत्र मतिमान् लक्ष्मणेन सह प्रभुः ॥३१॥
कदाचिद् वसतोऽरण्ये रावणो नाम राक्षसः । परिव्राजकवेषेण सीतां हृत्वा ययौ पुरीम् ॥३२॥
अदृष्ट्वा लक्ष्मणो रामः सीतामाकुलितेन्द्रियौ । दुःखशोकाभिसंतप्तौ बभूवतुररिंदमौ ॥३३॥
ततः कदाचित् कपिना सुग्रीवेण द्विजोत्तमाः । वानराणामभूत् सख्यं रामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥३४॥
सुग्रीवस्यानुगो वीरो हनुमान् नाम वानरः । वायुपुत्रौ महातेजा रामस्यासीत् प्रियः सदा ॥३५॥
स कृत्वा परमं धैर्यं रामाय कृतनिश्चयः । आनयिष्यामि तां सीतामित्युक्त्वा विचचार ह ॥३६॥
महीं सागरपर्यन्तां सीतादर्शनतत्परः । जगाम रावणपुरीं लङ्कां सागरसंस्थिताम् ॥३७॥
तत्राथ निर्जने देशे वृक्षमूले शुचिस्मिताम् । अपश्यदमलां सीतां राक्षसीभिः समावृताम् ॥३८॥
अश्रुपूर्णेक्षणां हृद्यां संस्मरन्तीमनिन्दिताम् । राममिन्दीवरश्यामं लक्ष्मणं चात्मसंस्थितम् ॥३९॥
निवेदयित्वा चात्मानं सीतायै रहसि स्वयम् । असंशयाय प्रददावस्यै रामाङ्गुलीयकम् ॥४०॥
दृष्ट्वाङ्गुलीयकं सीता पत्युः परमशोभनम् । मेने समागतं रामं प्रीतिविस्फारितेक्षणा ॥४१॥
समाश्वास्य तदा सीतां दृष्ट्वा रामस्य चान्तिकम् । नयिष्ये त्वां महाबाहुरुक्त्वा रामं ययौ पुनः ॥४२॥
निवेदयित्वा रामाय सीतादर्शनमात्मवान् । तस्थौ रामेण पुरतो लक्ष्मणेन च पूजितः ॥४३॥
ततः स रामो बलवान् सार्धं हनुमता स्वयम् । लक्ष्मणेन च युद्धाय बुद्धिं चक्रे हि रक्षसाम् ॥४४॥
कृत्वाऽथ वानरशतैर्लङ्कामार्गं महोदधेः । सेतुं परमधर्मात्मा रावणं हतवान् प्रभुः ॥४५॥
सपत्नीकं च ससुतं सभ्रातृकमरिन्दमः । आनयामास तां सीतां वायुपुत्रसहायवान् ॥४६॥
सेतुमध्ये महादेवमीशानं कृत्तिवाससम् । स्थापयामास लिङ्गस्थं पूजयामास राघवः ॥४७॥
तस्य देवो महादेवः पार्वत्या सह शंकरः । प्रत्यक्षमेव भगवान् दत्तवान् वरमुत्तमम् ॥४८॥
यत् त्वया स्थापितं लिङ्गं द्रक्ष्यन्तीह द्विजातयः । महापातकसंयुक्तास्तेषां पापं विनश्यतु ॥४९॥
अन्यानि चैव पापानि स्नातस्यात्र महोदधौ । दर्शनादेव लिङ्गस्य नाशं यान्ति न संशयः ॥५०॥
यावत् स्थास्यन्ति गिरयो यावदेषा च मेदिनी । यावत् सेतुश्च तावच्च स्थास्याम्यत्र तिरोहितः ॥५१॥
स्नानं दानं जपः श्राद्धं भविष्यत्यक्षयं कृतम् । स्मरणादेव लिङ्गस्य दिनपापं प्रणश्यति ॥५२॥
इत्युक्त्वा भगवाञ्छम्भुः परिष्वज्य तु राघवम् । सनन्दी सगणो रुद्रस्तत्रैवान्तरधीयत ॥५३॥
रामोऽपि पालयामास राज्यं धर्मपरायणः । अभिषिक्तो महातेजा भरतेन महाबलः ॥५४॥
विशेषाद् ब्राह्मणान् सर्वान् पूजयामस चेश्वरम् । यज्ञेन यज्ञहन्तारमश्वमेधेन शंकरम् ॥५५॥
रामस्य तनयो जज्ञे कुश इत्यभिविश्रुतः । लवश्च सुमहाभागः सर्वतत्त्वार्थवित् सुधीः ॥५६॥
अतिथिस्तु कुशाज्जज्ञे निषधस्तत्सुतोऽभवत् । नलस्तु निषधस्याभून्नभास्तमादजायत ॥५७॥
नभसः पुण्डरीकाक्षः क्षेमधन्वा च तत्सुतः । तस्य पुत्रोऽभवद् वीरो देवानीकः प्रतापवान् ॥५८॥
अहीनगुस्तस्य सुतो सहस्वांस्तत्सुतोऽभवत् । तस्माच्चन्द्रावलोकस्तु तारापीडस्तु तत्सुतः ॥५९॥
तारापीडाच्चन्द्रगिरिर्भानुवित्तस्ततोऽभवत् । श्रुतायुरभवत् तस्मादेते इक्ष्वाकुवंशजाः ॥
सर्वे प्राधान्यतः प्रोक्ताः समासेन द्विजोत्तमाः ॥६०॥
य इमं श्रृणुयान्नित्यमिक्ष्वाकोर्वंशमुत्तमम् । सर्वपापविनिर्मुक्तो स्वर्गलोके महीयते ॥६१॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे विंशोऽध्यायः ॥२०॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-१,५९७+६१=१,६५८

॥ अथैकविंशोऽध्यायः ॥

रोमहर्षण उवाच ॥

ऐलः पुरूरवाश्चाथ राजा राज्यमपालयत् । तस्य पुत्रा बभूवुर्हि षडिन्द्रसमतेजसः ॥१॥

आयुर्मायुरमावायुर्विश्वायुश्चैव वीर्यवान् । शतायुश्च श्रुतायुश्च दिव्याश्चैवोर्वशीसुताः ॥२॥
आयुषस्तनया वीराः पञ्चैवासन् महौजसः । स्वर्भानुतनयायां वै प्रभायामिति नः श्रुतम् ॥३॥
नहुषः प्रथमस्तेषां धर्मज्ञो लोकविश्रुतः । नहुषस्य तु दायादाः षडिन्द्रोपमतेजसः ॥४॥
उत्पन्नाः पितृकन्यायां विरजायां महाबलाः । यतिर्ययातिः संयातिरायतिः पञ्चकोऽश्वकः ॥५॥
तेषां ययातिः पञ्चानां महाबलपराक्रमः । देवयानीमुशनसः सुतां भार्यामवाप सः ॥
शर्मिष्ठामासुरीं चैव तनयां वृषपर्वणः ॥६॥
यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत । द्रुह्युं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा चाप्यजीजनत् ॥७॥
सोऽभ्यषिञ्चदतिक्रम्य ज्येष्ठं यदुमनिन्दितम् । पुरुमेव कनीयांसं पितुर्वचनपालकम् ॥८॥
दिशि दक्षिणपूर्वस्यां तुर्वसुं पुत्रमादिशत् । दक्षिणापरयो राजा यदुं ज्येष्ठं न्ययोजयत् ॥
प्रतीच्यामुत्तारायां च द्रुह्युं चानुमकल्पयत् ॥९॥
तैरियं पृथिवी सर्वा धर्मतः परिपालिता । राजाऽपि दारसहितो नवं प्राप महायशाः ॥१०॥
यदोरप्यभवन् पुत्राः पञ्च देवसुतोपमाः । सहस्रजित् तथा ज्येष्ठः क्रोष्टुर्नीलोऽजितोरघुः ॥११॥
सहस्रजित्सुतस्तद्वच्छतजिन्नाम पार्थिवः । सुताः शतजितोऽप्यासंस्त्रयः परमधार्मिकाः ॥१२॥
हैहयश्च हयश्चैव राजा वेणुहयः परः । हैहयस्याभवत् पुत्रो धर्म इत्यभिविश्रुतः ॥१३॥
तस्य पुत्रोऽभवद् विप्रा धर्मनेत्रः प्रतापवान् । धर्मनेत्रस्य कीर्तिस्तु संजितस्तत्सुतोऽभवत् ॥१४॥
महिष्मान् संजितस्याभूद् भद्रश्रेण्यस्तदन्वयः । भद्रश्रेण्यस्य दायादो दुर्दमो नाम पार्थिवः ॥१५॥
दुर्दमस्य सुतो धीमान् धनको नाम वीर्यवान् । धनकस्य तु दायादाश्चत्वारो लोकसम्मताः ॥१६॥
कृतवीर्यः कृताग्निश्च कृतवर्मा तथैव च । कृतौजाश्च चतुर्थोऽभूत् कार्तवीर्योऽर्जुनोऽभवत् ॥१७॥
सहस्रबाहुर्द्युतिमान् धनुर्वेदविदां वरः । तस्य रामोऽभवन्मृत्युर्जामदग्न्यो जनार्दनः ॥१८॥
तस्य पुत्रशतान्यासन् पञ्च तत्र महारथाः । कृतास्त्रा बलिनः शूरा धर्मात्मानो मनस्विनः ॥१९॥
शूरश्च शूरसेनश्च धृष्णः कृष्णस्तथैव च । जयध्वजश्च बलवान् नारायणपरो नृपः ॥२०॥
शूरसेनादयः सर्वे चत्वारः प्रथितौजसः । रुद्रभक्ता महात्मानः पूजयन्ति स्म शंकरम् ॥२१॥
जयध्वजस्तु मतिमान् देवं नारायणं हरिम् । जगाम शरणं विष्णुं दैवतं धर्मतत्परः ॥२२॥
तमूचुरितरे पुत्रा नायं धर्मस्तवानघ । ईश्वराराधनरतः पिताऽस्माकमभूदिति ॥२३॥
तानब्रवीन्महातेजा एष धर्मः परो मम । विष्णोरंशेन सम्भूता राजानो यन्महीतले ॥२४॥
राज्यं पालयिताऽवश्यं भगवान् पुरुषोत्तमः । पूजनीयो यतो विष्णुः पालको जगतो हरिः ॥२५॥
सात्त्विकी राजसी चैव तामसी च स्वयम्भुवः । तिस्रस्तु मूर्तयः प्रोक्ताः सृष्टिस्थित्यन्तहेतवः ॥२६॥
सत्त्वात्मा भगवान् विष्णुः संस्थापयति सर्वदा । सृजेद् ब्रह्मा रजोमूर्तिः संहरेत् तामसो हरः ॥२७॥
तस्मान्महीपतीनां तु राज्यं पालयतामयम् । आराध्यो भगवान् विष्णुः केशवः केशिमर्दनः ॥२८॥
निशम्य तस्य वचनं भ्रातरोऽन्ये मनस्विनः । प्रोचुः संहारकृद् रुद्रः पूजनीयो मुमुक्षुभिः ॥२९॥
अयं हि भगवान् रुद्रः सर्वं जगदिदं शिवः । तमोगुणं समाश्रित्य कल्पान्ते संहरेत् प्रभुः ॥३०॥
या सा घोरतमा मूर्तिरस्य तेजोमयी परा । संहरेद् विद्यया सर्वं संसारं शूलभृत् तया ॥३१॥
ततस्तानब्रवीद् राजा विचिन्त्यासौ जयध्वजः । सत्त्वेन मुच्यते जन्तुः सत्त्वात्मा भगवान् हरिः ॥३२॥
तमूचुर्भ्रातरो रुद्रः सेवितः सात्त्विकैर्जनैः । मोचयेत् सत्त्वसंयुक्तः पूजयेत्सततं हरम् ॥३३॥
अथाब्रवीद् राजपुत्रः प्रहसन् वै जयध्वजः । स्वधर्मो मुक्तये पन्था नान्यो मुनिभिरिष्यते ॥३४॥
तथा च वैष्णवी शक्तिर्नृपाणां देवता सदा । आराधनं परो धर्मो पुरारेरमितौजसः ॥३५॥
तमब्रवीद् राजपुत्रः कृष्णो मतिमतां वरः । यदर्जुनोऽस्मज्जनकः स धर्मं कृतवानिति ॥३६॥
एवं विवादे वितते शूरसेनोऽब्रवीद् वचः । प्रमाणमृषयो ह्यत्र ब्रूयुस्ते यत् तथैव तत् ॥३७॥
ततस्ते राजशार्दूलाः पप्रच्छुर्ब्रह्मवादिनः । गत्वा सर्वे सुसंरब्धाः सप्तर्षीणां तदाश्रमम् ॥३८॥
तानब्रुवंस्ते मुनयो वसिष्ठाद्या यथार्थतः । या यस्याभिमता पुंसः सा हि तस्यैव देवता ॥३९॥
किन्तु कार्यविशेषेण पूजिताश्चेष्टदा नृणाम् । विशेषात् सर्वदा नायं नियमो ह्यन्यथा नृपाः ॥४०॥
नृपाणां दैवतं विष्णुस्तथैव च पुरंदरः । विप्राणामग्निरादित्यो ब्रह्मा चैव पिनाकधृक् ॥४१॥
देवानां दैवतं विष्णुर्दानवानां त्रिशूलभृत् । गन्धर्वाणां तथा सोमो यक्षाणामपि कथ्यते ॥४२॥

विद्याधराणां वाग्देवी सिद्धानां भगवान्हरिः । रक्षसां शंकरो रुद्रः किंनराणां च पार्वती ॥४३॥
ऋषीणां दैवतं ब्रह्मा महादेवश्च शूलभृत् । मनूनां स्यादुमा देवी तथा विष्णुः सभास्करः ॥४४॥
गृहस्थानां च सर्वे स्युर्ब्रह्मा वै ब्रह्मचारिणाम् । वैखानसानामर्कः स्याद् यतीनां च महेश्वरः ॥४५॥
भूतानां भगवान् रुद्रः कूष्माण्डानां विनायकः । सर्वेषां भगवान् ब्रह्मा देवदेवः प्रजापतिः ॥४६॥
इत्येवं भगवान् ब्रह्मा स्वयं देवोऽभ्यभाषत । तस्माज्जयध्वजो नूनं विष्ण्वाराधनमर्हति ॥४७॥
(किंतु रुद्रेण तादात्म्यं बुध्वा पूज्यो हरिर्नरैः। अन्यथा नृपतेः शत्रुं न हरि संहरेद्यतः ॥)
तान् प्रणम्याथ ते जग्मुः पुरीं परमशोभनाम् । पालयाञ्चक्रिरे पृथ्वीं जित्वा सर्वरिपून् रणे ॥४८॥
ततः कदाचिद् विप्रेन्द्रा विदेहो नाम दानवः । भीषणः सर्वसत्त्वानां पुरीं तेषां समाययौ ॥४९॥
दंष्ट्राकरालो दीप्तात्मा युगान्तदहनोपमः । शूलमादाय सूर्याभं नादयन् वै दिशो दश ॥५०॥
तन्नादश्रवणान्मर्त्यास्तत्र ये निवसन्ति ते । तत्यजुर्जीवितं त्वन्ये दुद्रुवुर्भयविह्वलाः ॥५१॥
ततः सर्वे सुसंयत्ताः कार्तवीर्यात्मजास्तदा । युयुधुर्दानवं शक्तिगिरिकूटासिमुद्गरैः ॥५२॥
तान् सर्वान् दानवो विप्राः शूलेन प्रहसन्निव । वारयामास घोरात्मा कल्पान्ते भैरवो यथा ॥५३॥
शूरसेनादयः पञ्च राजानस्तु महाबलाः । युद्धाय कृतसंरम्भा विदेहं त्वभिदुद्रुवुः ॥५४॥
शूरोऽस्त्रं प्राहिणोद् रौद्रं शूरसेनस्तु वारुणम् । प्राजापत्यं तथा कृष्णो वायव्यं धृष्ण एव च ॥५५॥
जयध्वजश्च कौबेरमैन्द्रमाग्नेयमेव च । भञ्जयामास शूलेन तान्यस्त्राणि स दानवः ॥५६॥
ततः कृष्णो महावीर्यो गदामादाय भीषणाम् । स्पृष्ट्वा मन्त्रेण तरसा चिक्षेप न ननाद च ॥५७॥
संप्राप्य सा गादाऽस्योरो विदेहस्य शिलोपमम् । न दानवं चालयितुं शशाकान्तकसंनिभम् ॥५८॥
दुद्रुवुस्ते भयग्रस्ता दृष्ट्वा तस्यातिपौरुषम् । जयध्वजस्तु मतिमान् सस्मार जगतः पतिम् ॥५९॥
विष्णुं ग्रसिष्णुं लोकादिमप्रमेयमनामयम् । त्रातारं पुरुषं पूर्वं श्रीपतिं पीतवाससम् ॥६०॥
ततः प्रादुरभूच्चक्रं सूर्यायुतसमप्रभम् । आदेशाद् वासुदेवस्य भक्तानुग्रहकारणात् ॥६१॥
जग्राह जगतां योनिं स्मृत्वा नारायणं नृपः । प्राहिणोद् वै विदेहाय दानवेभ्यो यथा हरिः ॥६२॥
सम्प्राप्य तस्य घोरस्य स्कन्धदेशं सुदर्शनम् । पृथिव्यां पातयामास शिरोऽद्रिशिखराकृति ॥६३॥
तस्मिन् हते देवरिपौ शूराद्या भ्रातरो नृपाः । समाययुः पुरीं रम्यां भ्रातरं चाप्यपूजयन् ॥६४॥
श्रुत्वाजगाम भगवान् जयध्वजपराक्रमम् । कार्तवीर्यसुतं द्रष्टुं विश्वामित्रो महामुनिः ॥६५॥
तमागतमथो दृष्ट्वा राजा संभ्रान्तमानसः । समावेश्यासने रम्ये पूजयामास भावतः ॥६६॥
उवाच भगवान् घोरः प्रसादाद् भवतोऽसुरः । निपातितो मया संख्ये विदेहो दानवेश्वरः ॥६७॥
त्वद्वाक्याच्छिन्नसंदेहो विष्णुं सत्यपराक्रमम् । प्रपन्नः शरणं तेन प्रसादो मे कृतः शुभः ॥६८॥
यक्ष्यामि परमेशानं विष्णुं पद्मदलेक्षणम् । कथं केन विधानेन सम्पूज्यो हरिरीश्वरः ॥६९॥
कोऽयं नारायणो देवः किम्प्रभावश्च सुव्रत । सर्वमेतन्ममाचक्ष्व परं कौतूहलं हि मे ॥७०॥

विश्वामित्र उवाच ॥

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां यस्मिन् सर्वं यतो जगत् । स विष्णुः सर्वभूतात्मा तमाश्रित्य विमुच्यते ॥७१॥
स्ववर्णाश्रमधर्मेण पूज्योऽयं पुरुषोत्तमः । अकामहतभावेन समाराध्यो न चान्यथा ॥७२॥
एतावदुक्त्वा भगवान् विश्वामित्रो महामुनिः । शूराद्यैः पूजितो विप्रा जगामाथ स्वमालयम् ॥७३॥
अथ शूरादयो देवमयजन्त महेश्वरम् । यज्ञेन यज्ञगम्यं तं निष्कामा रुद्रमव्ययम् ॥७४॥
तान् वसिष्ठस्तु भगवान् याजयामास सर्ववित् । गौतमोऽत्रिरगस्त्यश्च सर्वे रुद्रपरायणाः ॥७५॥
विश्वामित्रस्तु भगवान् जयध्वजमरिंदमम् । याजयामास भूतादिमादिदेवं जनार्दनम् ॥७६॥
तस्य यज्ञे महायोगी साक्षाद् देवः स्वयं हरिः । आविरासीत् स भगवान् तदद्भुतमिवाभवत् ॥७७॥
य इमं श्रृणुयान्नित्यं जयध्वजपराक्रमम् । सर्वपापविमुक्तात्मा विष्णुलोकं स गच्छति ॥७८॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकविंशोऽध्यायः ॥२१॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-१,६५८+७८=१,७३६

॥ अथ द्वाविंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥

जयध्वजस्य पुत्रोऽभूत् तालजङ्घ इति स्मृतः । शतपुत्रास्तु तस्यासन् तालजङ्घाः प्रकीर्तिताः ॥१॥
तेषां ज्येष्ठो महावीर्यो वीतिहोत्रोऽभवन्नृपः । वृषप्रभृतयश्चान्ये यादवाः पुण्यकर्मिणः ॥२॥
वृषो वंशकरस्तेषां तस्य पुत्रोऽभवन्मधुः । मधोः पुत्रशतं त्वासीद् वृषणस्तस्य वंशभाक् ॥३॥
वीतिहोत्रसुतश्चापि विश्रुतोऽनन्त इत्युत । दुर्जयस्तस्य पुत्रोऽभूत् सर्वशास्त्रविशारदः ॥४॥
तस्य भार्या रूपवती गुणैः सर्वैरलंकृता । पतिव्रतासीत् पतिना स्वधर्मपरिपालिका ॥५॥
स कदाचिन्महाभागः कालिन्दीतीरसंस्थिताम् । अपश्यदुर्वशीं देवीं गायन्तीं मधुरस्वनाम् ॥६॥
ततः कामाहतमनास्तत्समीपमुपेत्य वै । प्रोवाच सुचिरं कालं देवि रन्तुं मयाऽर्हसि ॥७॥
सा देवी नृपतिं दृष्ट्वा रूपलावण्यसंयुतम् । रेमे तेन चिरं कालं कामदेवमिवापरम् ॥८॥
कालात् प्रबुद्धो राजा तामुर्वशीं प्राह शोभनाम् । गमिष्यामि पुरीं रम्यां हसन्ती साऽब्रवीद् वचः ॥९॥
न ह्यनेनोपभोगेन भवता राजसुन्दर । प्रीतिः संजायते मह्यं स्थातव्यं वत्सरं पुनः ॥१०॥
तामब्रवीत् स मतिमान् गत्वा शीघ्रतरं पुरीम् । आगमिष्यामि भूयोऽत्र तन्मेऽनुज्ञातुमर्हसि ॥११॥
तमब्रवीत् सा सुभगा तथा कुरु विशाम्पते । नान्ययाऽप्सरसा तावद् रन्तव्यं भवता पुनः ॥१२॥
ओमित्युक्त्वा ययौ तूर्णं पुरीं परमशोभनाम् । गत्वा पतिव्रतां पत्नीं दृष्ट्वा बीतोऽभवन्नृपः ॥१३॥
सम्प्रेक्ष्य सा गुणवती भार्या तस्य पतिव्रता । भीतं प्रसन्नया प्राह वाचा पीनपयोधरा ॥१४॥
स्वामिन् किमत्र भवतो भीतिरद्य प्रवर्तते । तद् ब्रूहि मे यथा तत्त्वं न राज्ञां कीर्तयेत्विदम् ॥१५॥
स तस्या वाक्यमाकर्ण्य लज्जावनतमानसः । नोवाच किञ्चिन्नृपतिजर्ज्ञानदृष्ट्या विवेद सा ॥१६॥
न भेतव्यं त्वया स्वामिन् कार्यं पापविशोधनम् । भीते त्वयि महाराज राष्ट्रं ते नाशमेष्यति ॥१७॥
तदा स राजा द्युतिमान् निर्गत्य तु पुरात्ततः । गत्वा कण्वाश्रमं पुण्यं दृष्ट्वा तत्र महामुनिम् ॥१८॥
निशम्य कण्ववदनात् प्रायश्चित्तविधिं शुभम् । जगाम हिमवत्पृष्ठं समुद्दिश्य महाबलः ॥१९॥
सोऽपश्यत् पथि राजेन्द्रो गन्धर्ववरमुत्तमम् । भ्राजमानं श्रिया व्योम्नि भूषितं दिव्यमालया ॥२०॥
वीक्ष्य मालाममित्रघ्नः सस्माराप्सरसां वराम् । उर्वशीं तां मनश्चक्रे तस्या एवेयमर्हति ॥२१॥
सोऽतीव कामुको राजा गन्धर्वेणाथ तेन हि । चकार सुमहद् युद्धं मालामादातुमुद्यतः ॥२२॥
विजित्य समरे मालां गृहीत्वा दुर्जयो द्विजाः । जगाम तामप्सरसं कालिन्दीं द्रष्टुमादरात् ॥२३॥
अदृष्ट्वाऽप्सरसं तत्र कामबाणाभिपीडितः । बभ्राम सकलां पृथ्वीं सप्तद्वीपसमन्विताम् ॥२४॥
आक्रम्य हिमवत्पार्श्वमुर्वशीदर्शनोत्सुकः । जगाम शैलप्रवरं हेमकूटमिति श्रुतम् ॥२५॥
तत्र तत्राप्सरोवर्या दृष्ट्वा तं सिंहविक्रमम् । कामं संदधिरे घोरं भूषितं चित्रमालया ॥२६॥
संस्मरन्नुर्वशीवाक्यं तस्यां संसक्तमानसः । न पश्यति स्म ताः सर्वागिरिश्रृङ्गाणि जग्मिवान् ॥२७॥
तत्राप्यप्सरसं दिव्यामदृष्ट्वा कामपीडितः । देवलोकं महामेरुं ययौ देवपराक्रमः ॥२८॥
स तत्र मानसं नाम सरस्त्रैलोक्यविश्रुतम् । भेजे श्रृङ्गाण्यतिक्रम्य स्वबाहुबलभावितः ॥२९॥
स तस्य तीरे सुभगां चरन्तीमतिलालसाम् । दृष्ट्वाननवद्याङ्गीं तस्यै मालां ददौ पुनः ॥३०॥
स मालया तदा देवीं भूषितां प्रेक्ष्य मोहितः । रेमे कृतार्थमात्मानं जानानः सुचिरं तया ॥३१॥
अथोर्वशी राजवर्यं रतान्ते वाक्यमब्रवीत् । किं कृतं भवता पूर्वं पु रीं गत्वा वृथा नृप ॥३२॥
स तस्यै सर्वमाचष्ट पत्न्या यत् समुदीरितम् । कण्वस्य दर्शनं चैव मालापहरणं तथा ॥३३॥
श्रुत्वैतद् व्याहृतं तेन गच्छेत्याह हितैषिणी । शापं दास्यति ते कण्वो ममापि भवतः प्रिया ॥३४॥
तयाऽसकृन्महाराजः प्रोक्तोऽपि मदमोहितः । न तत्याजाथ तत्पार्श्वं तत्र संन्यस्तमानसः ॥३५॥
ततोर्वशी कामरूपा राज्ञे स्वं रूपमुत्कटम् । सुरोमशं पिङ्गलाक्षं दर्शयामास सर्वदा ॥३६॥
तस्यां विरक्तचेतस्कः स्मृत्वा कण्वाभिभाषितम् । धिङ्मामिति विनिश्चित्य तपः कर्तुं समारभत् ॥३७॥
संवत्सरद्वादशकं कन्दमूलफलाशनः । भूय एव द्वादशकं वायुभक्षोऽभवन्नृपः ॥३८॥
गत्वा कण्वाश्रमं भीत्या तस्मै सर्वं न्यवेदयत् । वासमप्सरसा भूयस्तपोयोगमनुत्तमम् ॥३९॥
वीक्ष्य तं राजशार्दूलं प्रसन्नो भगवानृषिः । कर्तुकामो हि निर्बीजं तस्याघमिदमब्रवीत् ॥४०॥

कण्व उवाच ॥

गच्छ वाराणसीं दिव्यामीश्वराध्युषितां पुरीम् । आस्ते मोचयितुं लोकं तत्र देवो महेश्वरः ॥४१॥
स्नात्वा संतर्प्य विधिवद् गङ्गायांदेवताः पितृन् । दृष्ट्वा विश्वेश्वरं लिङ्गंकिल्बिषान्मोक्ष्यसेऽखिलात् ॥४२॥

प्रणम्य शिरसा कण्वमनुज्ञाप्य च दुर्जयः । वाराणस्यां हरं दृष्ट्वा पापान्मुक्तोऽभवत् ततः ॥४३॥
जगाम स्वपुरीं शुभ्रां पालयामास मेदिनीम् । याजयामास तं कण्वो याचितो घृणया मुनिः ॥४४॥
तस्य पुत्रोऽथ मतिमान् सुप्रतीक इति श्रुतः । बभूव जातमात्रं तं राजानमुपतस्थिरे ॥४५॥
उर्वश्यां च महावीर्याः सप्त देवसुतोपमाः । कन्या जगृहिरे सर्वा गन्धर्व्यो दयिता द्विजाः ॥४६॥
एष व कथितः सम्यक् सहस्रजित उत्तमः । वंशः पापहरो नृणां क्रोष्टोरपि निबोधत ॥४७॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्त्र्यां संहितायां पूर्वविभागे द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-१,७३६+४७=१,७८३

॥ अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
क्रोष्टेरेकोऽभवत् पुत्रो वृजिनीवानिति श्रुतिः । तस्य पुत्रो महान् स्वातिरुशङ्गुस्तत्सुतोऽभवत् ॥१॥
उशङ्गोरभवत् पुत्रो नाम्ना चित्ररथो बली । अथ चैत्ररथिर्लोके शशबिन्दुरिति स्मृतः ॥२॥
तस्य पुत्रः पृथुयशा राजाऽभूद् धर्मतत्परः । पृथुकर्मा च तत्पुत्रस्तस्मात् पृथुजयोऽभवत् ॥३॥
पृथुकीर्तिरभूत् तस्मात् पृथुदानस्ततोऽभवत् । पृथुश्रवास्तस्य पुत्रस्तस्यासीत् पृथुसत्तमः ॥४॥
उशना तस्य पुत्रोऽभूत् सितेषुस्तत्सुतोऽभवत् । तस्याभूद् रुक्मकवचः परावृत्तस्य सत्तमाः ॥५॥
परावृतः सुतो जज्ञे ज्यामघो लोकविश्रुतः । तस्माद् विदर्भः संजज्ञे विदर्भात् क्रथकैशिकौ ॥६॥
रोमपादस्तृतीयस्तु बभ्रुस्तस्यात्मजो नृपः । धृतिस्तस्याभवत् पुत्रः संन्तस्तस्याप्यभूत् सुतः ॥७॥
संन्तस्य पुत्रो बलवान् नाम्ना विश्वसहस्तु सः। तस्य पुत्रो महावीर्यः प्रजावान् कौशिकस्ततः ॥
अभूत् तस्य सुतो धीमान् सुमन्तुस्तत्सुतोऽनलः ॥८॥
कैशिकस्य सुतश्चेदिश्चैद्यास्तस्याभवन् सुताः । तेषां प्रधानो ज्योतिष्मान् वपुष्मांस्तत्सुतोऽभवत् ॥९॥
वपुष्मतो बृहन्मेधा श्रीदेवस्तत्सुतोऽभवत् । तस्य वीतरथो विप्रा रुद्रभक्तो महाबलः ॥१०॥
क्रथस्याप्यभवत् कुन्तीर्वृष्णीस्तस्याभवत् सुतः । वृष्णेर्निवृत्तिरुत्पन्नो दशार्हस्तस्य तु द्विजाः ॥११॥
दशार्हपुत्रोऽप्यारोहो जीमूतस्तत्सूतोऽभवत् । जैमूतिरभवद् वीरो विकृतिः परवीरहा ॥१२॥
तस्य भीमरथः पुत्रः तस्मान्नवरथोऽभवत् । दानधर्मरतो नित्यं सम्यक्शीलपरायणः ॥१३॥
कदाचिन्मृगयां यातो दृष्ट्वा राक्षसमूर्जितम् । दुद्राव महताविष्टो भयेन मुनिपुंगवाः ॥१४॥
अन्वधावत संक्रुद्धो राक्षसस्तं महाबलः । दुर्योधनोऽग्निसंकाशः शूलासक्तमहाकरः ॥१५॥
राजा नवरथो भीत्या नातिदूरादनुत्तमम् । अपश्यत् परमं स्थानं सरस्वत्या सुगोपितम् ॥१६॥
स तद्वेगेन महता संप्राप्य मतिमान् नृपः । ववन्दे शिरसा दृष्ट्वा साक्षाद् देवीं सरस्वतीम् ॥१७॥
तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिर्बद्धाञ्जलिरमित्रजित् । पपात दण्डवद् भूमौ त्वामहं शरणं गतः ॥१८॥
नमस्यामि महादेवीं साक्षाद् देवीं सरस्वतीम् । वाग्देवतामनाद्यन्तामीश्वरीं ब्रह्मचारिणीम् ॥१९॥
नमस्ये जगतां योनिं योगिनीं परमां कलाम् । हिरण्यगर्भमहिषीं त्रिनेत्रां चन्द्रशेखराम् ॥२०॥
नमस्ये परमानन्दां चित्कलां ब्रह्मरूपिणीम् । पाहि मां परमेशानि भीतं शरणमागतम् ॥२१॥
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धो राजानं राक्षसेश्वरः । हन्तुं समागतः स्थानं यत्र देवी सरस्वती ॥२२॥
समुद्यम्य तदा शूलं प्रवेष्टुं बलदर्पितः । त्रिलोकमातुस्तत्स्थानं शशाङ्कादित्यसंनिभम् ॥२३॥
तदन्तरे महद्भूतं युगान्तादित्यसंनिभम् । शूलेनोरसि निर्भिद्य पातयामास तं भुवि ॥२४॥
गच्छेत्याह महाराज न स्थातव्यं त्वया पुनः । इदानीं निर्भयस्तूर्णं स्थानेऽस्मिन् राक्षसो हतः ॥२५॥
ततः प्रणम्य हृष्टात्मा राजा नवरथः पराम् । पुरीं जगाम विप्रेन्द्राः पुरंदरपुरोपमाम् ॥२६॥
स्थापयामास देवेशीं तत्र भक्तिसमन्वितः । ईजे च विविधैर्यज्ञैर्होमैर्देवीं सरस्वतीम् ॥२७॥
तस्य चासीद् दशरथः पुत्रः परमधार्मिकः । देव्या भक्तो महातेजाः शकुनिस्तस्य चात्मजः ॥२८॥
तस्मात् करम्भः संभूतो देवरातोऽभवत् ततः । ईजे स चाश्वमेधेन देवक्षत्रश्च तत्सुतः ॥२९॥
मधुस्तस्य तु दायादस्तस्मात् कुरुवशोऽभवत् । पुत्रद्वयमभूत् तस्य सुत्रामा चानुरेव च ॥३०॥
अनोस्तु पुरुकुत्सोऽभूदंशुस्तस्य च रिक्थभाक् । अथांशोः सत्त्वतो नाम विष्णुभक्तः प्रतापवान् ॥
महात्मा दाननिरतो धनुर्वेदविदां वरः ॥३१॥

स नारदस्य वचनाद् वासुदेवार्चनान्वितम् । शास्त्रं प्रवर्तयामास कुण्डगोलादिभिः श्रुतम् ॥३२॥
तस्य नाम्ना तु विख्यातं सात्त्वतं नाम शोभनम् । प्रवर्तते महाशास्त्रं कुण्डादीनां हितावहम् ॥३३॥
सात्त्वतस्तस्य पुत्रोऽभूत् सर्वशास्त्रविशारदः । पुण्यश्लोको महाराजस्तेन वै तत्प्रवर्तितम् ॥३४॥
सात्त्वतः सत्त्वसंपन्नः कौशल्यां सुषुवे सुतान् । अन्धकं वै महाभोजं वृष्णिं देवावृधं नृपम् ॥
ज्येष्ठं च भजमानाख्यं धनुर्वेदविदां वरम् ॥३५॥
तेषां देवावृधो राजा चचार परमं तपः । पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम भूयादिति प्रभुः ॥३६॥
तस्य बभ्रुरिति ख्यातः पुण्यश्लोकोऽभवन्नृपः । धार्मिको रूपसंपन्नस्तत्त्वज्ञानरतः सदा ॥३७॥
भजमानस्य सृञ्जय्यां भजमानाद्विजज्ञिरे । तेषां प्रधानौ विख्यातौ निमिः कृकण एव च ॥३८॥
महाभोजकुले जाता भोजा वैमातृकास्तथा । वृष्णेः सुमित्रो बलवाननमित्रः शिनिस्तथा ॥३९॥
अनमित्रादभून्निघ्नो निघ्नस्य द्वौ बभूवतुः । प्रसेनस्तु महाभागः सत्राजिन्नाम चोत्तमः ॥४०॥
अनमित्राच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठाद् वृष्णिनन्दनात् । सत्यवान् सत्यसंपन्नः सत्यकस्तत्सुतोऽभवत् ॥४१॥
सात्यकिर्युयुधानस्तु तस्यासङ्गोऽभवत् सुतः । कुणिस्तस्य सुतो धीमांस्तस्य पुत्रो युगंधरः ॥४२॥
माद्र्या वृष्णेः सुतो जज्ञे पृश्निर्वै यदुनन्दनः । जज्ञाते तनयौ पृश्नेः श्वफल्कश्चित्रकश्च ह ॥४३॥
श्वफल्कः काशिराजस्य सुतां भार्यामविन्दत । तस्यामजनयत् पुत्रमक्रूरं नाम धार्मिकम् ॥
उपमङ्गुस्तथा मङ्गुरन्ये च बहवः सुताः ॥४४॥
अक्रूरस्य स्मृतः पुत्रो देववानिति विश्रुतः । उपदेवश्च पुण्यात्मा तयोर्विश्वप्रमाथिनौ ॥४५॥
चित्रकस्याभवत् पुत्रः पृथुर्विपृथुरेव च । अश्वग्रीवः सुबाहुश्च सुपार्श्वकगवेषणौ ॥४६॥
अन्धकात् कास्यदुहिता लेभे च चतुरः सुतान् । कुकुरं भजमानं च शुचिं कम्बलबर्हिषम् ॥४७॥
कुकुरस्य सुतो वृष्णिर्वृष्णेस्तु तनयोऽभवत् । कपोतरोमा विपुलस्तस्य पुत्रो विलोमकः ॥४८॥
तस्यासीत् तुम्बुरुसखा विद्वान् पुत्रो नलः किल । ख्यायते तस्य नामानुरनोरानकदुन्दुभिः ॥४९॥
स गोवर्धनमासाद्य ततापं विपुलं तपः । वरं तस्मै ददौ देवो ब्रह्मा लोकमहेश्वरः ॥५०॥
वंशस्य चाक्षयां कीर्तिं ज्ञानयोगमनुत्तमम् । गुरोरप्यधिकं विप्राः कामरूपित्वमेव च ॥५१॥
स लब्ध्वा वरमव्यग्रो वरेण्यं वृषवाहनम् । पूजयामास गानेन स्थाणुं त्रिदशपूजितम् ॥५२॥
तस्य गानरतस्याथ भगवानम्बिकापतिः । कन्यारत्नं ददौ देवो दुर्लभं त्रिदशैरपि ॥५३॥
तया स सङ्गतो राजा गानयोगमनुत्तमम् । अशिक्षयदमित्रघ्नः प्रियां तां भ्रान्तलोचनाम् ॥५४॥
तस्यामुत्पादयामास सुभुजं नाम शोभनम् । रूपलावण्यसंपन्नां ह्रीमतीमपि कन्यकाम् ॥५५॥
ततस्तं जननी पुत्रं बाल्ये वयसि शोभनम् । शिक्षयामास विधिवद् गानविद्यां च कन्यकाम् ॥५६॥
कृतोपनयनो वेदानधीत्य विधिवद् गुरोः । उद्ववाहात्मजां कन्यां गन्धर्वाणां तु मानसीम् ॥५७॥
तस्यामुत्पादयामास पञ्च पुत्राननुत्तमान् । वीणावादनतत्त्वज्ञान् गानशास्त्रविशारदान् ॥५८॥
पुत्रैः पौत्रैः सपत्नीको राजा गानविशारदः । पूजयामास गानेन देवं त्रिपुरनाशनम् ॥५९॥
ह्रीमती चापि या कन्या श्रीरिवायतलोचना । सुबाहुर्नाम गन्धर्वस्तामादाय ययौ पुरीम् ॥६०॥
तस्यामप्यभवन् पुत्रा गन्धर्वस्य सुतेजसः । सुषेणवीरसुग्रीवसुभोजनरवाहनाः ॥६१॥
अथासीदभिजित् पुत्रो वीरस्त्वानकदुन्दुभेः । पुनर्वसुश्चाभिजितः सम्बभूवाहुकः सुतः ॥६२॥
आहुकस्योग्रसेनश्च देवकश्च द्विजोत्तमाः । देवकस्य सुता वीरा जज्ञिरे त्रिदशोपमाः ॥६३॥
देववानुपदेवश्च सुदेवो देवरक्षितः । तेषां स्वसारः सप्तासन् वसुदेवाय ता ददौ ॥६४॥
वृकदेवोपदेवा च तथान्या देवरक्षिता । श्रीदेवा शान्तिदेवा च सहदेवा च सुव्रता ॥
देवकी चापि तासां तु वरिष्ठाऽभूत् सुमध्यमा ॥६५॥
उग्रसेनस्य पुत्रोऽभून्न्यग्रोधः कंस एव च । सुभूमी राष्ट्रपालश्च तुष्टिमाञ्छङ्कुरेव च ॥६६॥
भजमानाद्भूत् पुत्रः प्रख्यातोऽसौ विदूरथः । तस्य शूरः शमिस्तस्मात् प्रतिक्षात्रस्ततोऽभवत् ॥६७॥
स्वयम्भोजस्ततस्तस्माद् हृदिकः शत्रुतापनः । कृतवर्माऽथ तत्पुत्रो देवलस्तत्सुतः स्मृतः ॥
स शूरस्तत्सुतो धीमान् वसुदेवोऽथ तत्सुतः ॥६८॥
वसुदेवावन्महाबाहुर्वासुदेवो जगद्गुरुः । बभूव देवकीपुत्रो देवैरभ्यर्थितो हरिः ॥६९॥
रोहिणी च महाभागा वसुदेवस्य शोभना । असूत पत्नी संकर्षं रामं ज्येष्ठं हलायुधम् ॥७०॥

स एव परमात्माऽसौ वासुदेवो जगन्मयः । हलायुधः स्वयं साक्षाच्छेषः संकर्षणः प्रभुः ॥७१॥
भृगुशापच्छलेनैव मानयन् मानुषीं तनुम् । बभूव तस्यां देवक्यां रोहिण्यामपि माधवः ॥७२॥
उमादेहसमुद्भूता योगनिद्रा च कौशीकी । नियोगाद् वासुदेवस्य यशोदातनया ह्यभूत् ॥७३॥
ये चान्ये वसुदेवस्य वासुदेवाग्रजाः सुताः । प्रागेव कंसस्तान् सर्वान् जघान मुनिपुंगवाः ॥७४॥
सुषेणश्च तथोदायी भद्रसेनो महाबलः । ऋजुदासो भद्रदासः कीर्तिमानपि पूर्वजः ॥७५॥
हतेष्वेतेषु सर्वेषु रोहिणी वसुदेवतः । असूत रामं लोकेशं बलभद्रं हलायुधम् ॥७६॥
जातेऽथ रामे देवानामादिमात्मानमच्युतम् । असूत देवकी कृष्णं श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ॥७७॥
रेवती नाम रामस्य भार्यासीत् सुगुणान्विता । तस्यामुत्पादयामास पुत्रौ द्वौ निशितोल्मुकौ ॥७८॥
षोडशस्त्रीसहस्राणि कृष्णस्याक्लिष्टकर्मणः । बभूवुरात्मजास्तासु शतशोऽथ सहस्रशः ॥७९॥
चारुदेष्णः सुचारुश्च चारुवेषो यशोधरः । चारुश्रवाश्चारुयशाः प्रद्युम्नः शंख एव च ॥८०॥
रुक्मिण्यां वासुदेवस्य महाबलपराक्रमाः । विशिष्टाः सर्वपुत्राणां संबभूवुरिमे सुताः ॥८१॥
तान् दृष्ट्वा तनयान् वीरान् रौक्मिणेयाञ्जनार्दनम् । जाम्बवत्यब्रवीत् कृष्णं भार्या तस्य शुचिस्मिता ॥८२॥
मम त्वं पुण्डरीकाक्ष विशिष्टं गुणवत्तमम् । सुरेशसदृशं पुत्रं देहि दानवसूदन ॥८३॥
जाम्बवत्या वचः श्रुत्वा जगन्नाथः स्वयं हरिः । समारेभे तपः कर्तुं तपोनिधिररिंदमः ॥८४॥
तच्छृणुध्वं मुनिश्रेष्ठा यथाऽसौ देवकीसुतः । दृष्ट्वा लेभे सुतं रुद्रं तप्त्वा तीव्रं महत् तपः ॥८५॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-१,७८३+८५=१,८६८

॥ अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
अथ देवो हृषीकेशो भगवान् पुरुषोत्तमः । ततापघोरं पुत्रार्थं निदानं तपसस्तपः ॥१॥
स्वेच्छयाऽप्यवतीर्णोऽसौ कृतकृत्योऽपि विश्वधृक् । चचार स्वात्मनो मूलं बोधयन् भावमैश्वरम् ॥२॥
जगाम योगिभिर्जुष्टं नानापक्षिसमाकुलम् । आश्रमं तूपमन्योर्वै मुनीन्द्रस्य महात्मनः ॥३॥
पतत्त्रिराजमारूढः सुपर्णमतितेजसम् । शङ्खचक्रगदापाणिः श्रीवत्सकृतलक्षणः ॥४॥
नानाद्रुमलताकीर्णं नानापुष्पोपशोभितम् । ऋषीणामाश्रमैर्जुष्टं वेदघोषनिनादितम् ॥५॥
सिंहर्क्षशरभाकीर्णं शार्दूलगजसंयुतम् । विमलस्वादुपानीयैः सरोभिरुपशोभितम् ॥६॥
आरामैर्विविधैर्जुष्टं देवतायतनैः शुभैः । ऋषिकैर्ऋषिपुत्रैश्च महामुनिगणैस्तथा ॥७॥
वेदाध्ययनसंपन्नैः सेवितं चाग्निहोत्रिभिः । योगिभिर्ध्याननिरतैर्नासाग्रन्यस्तलोचनैः ॥८॥
उपेतं सर्वतः पुण्यं ज्ञानिभिस्तत्त्वदर्शिभिः । नदीभिरभितो जुष्टं जापकैर्ब्रह्मवादिभिः ॥९॥
सेवितं तापसैः पुण्यैरीशाराधनतत्परैः । प्रशान्तैः सत्यसंकल्पैर्निःशोकैर्निरुपद्रवैः ॥१०॥
भस्मावदातसर्वाङ्गै रुद्रजाप्यपरायणैः । मुण्डितैर्जटिलैः शुद्धैस्तथान्यैश्च शिखाजटैः ॥
सेवितं तापसैर्नित्यं ज्ञानिभिर्ब्रह्मचारिभिः ॥११॥
तत्राश्रमवरे रम्ये सिद्धाश्रमविभूषिते । गङ्गा भगवती नित्यं वहत्येवाघनाशिनी ॥१२॥
स तानन्विष्य विश्वात्मा तापसान् वीतकल्मषान् । प्रणामेनाथ वचसा पूजयामास माधवः ॥१३॥
तं ते दृष्ट्वा जगद्योनिं शङ्खचक्रगदाधरम् । प्रणेमुर्भक्तिसंयुक्ता योगिनां परमं गुरुम् ॥१४॥
स्तुवन्ति वैदिकैर्मन्त्रैः कृत्वा हृदि सनातनम् । प्रोचुरन्योन्यमव्यक्तमादिदेवं महामुनिम् ॥१५॥
अयं स भगवानेकः साक्षान्नारायणः परः । अगच्छत्यधुना देवः पुराणपुरुषः स्वयम् ॥१६॥
अयमेवाव्ययः स्रष्टा संहर्ता चैव रक्षकः । अमूर्तो मूर्तिमान् भूत्वा मुनीन् द्रष्टुमिहागतः ॥१७॥
एष धाता विधाता च समागच्छति सर्वगः । अनादिरक्षयोऽनन्तो महाभूतो महेश्वरः ॥१८॥
श्रुत्वा बुध्वा हरिस्तेषां वचांसि वचनातिगः । ययौ स तूर्णं गोविन्दः स्थानं तस्य महात्मनः ॥१९॥
उपस्पृश्याथ भावेन तीर्थे तीर्थे स यादवः । चकार देवकीसूनुर्देवर्षिपितृतर्पणम् ॥२०॥
नदीनां तीरसंस्थानि स्थापितानि मुनीश्वरैः । लिङ्गानि पूजयामास शम्भोरमिततेजसः ॥२१॥
दृष्ट्वा दृष्ट्वा समायान्तं यत्र यत्र जनार्दनम् । पूजयाञ्चक्रिरे पुष्पैरक्षतैस्तत्र वासिनः ॥२२॥

समीक्ष्य वासुदेवं तं शार्ङ्गशङ्खासिधारिणम्। तस्थिरे निश्चलाः सर्वे शुभाङ्गं तन्निवासिनः ॥२३॥
यानि तत्रारुरुक्षूणां मानसानि जनार्दनम्। दृष्ट्वा समीहितान्यासन् निष्क्रामन्ति पुरा हरिम् ॥२४॥
अथावगाह्य गङ्गायां कृत्वा देवादितर्पणम्। आदाय पुष्पवर्याणि मुनीन्द्रस्याविशद् गृहम्॥२५॥
दृष्ट्वा तं योगिनां श्रेष्ठं भस्मोद्धूलितविग्रहम्। जटाचीरधरं शान्तं ननाम शिरसा मुनिम्॥२६॥
आलोक्य कृष्णमायान्तं पूजयामास तत्त्ववित्। आसने चासयामास योग्निां प्रथमातिथिम्॥२७॥
उवाच वचसां योनिं जानीमः परमं पदम्। विष्णुमव्यक्तसंस्थानं शिष्यभावेन संस्थितम् ॥२८॥
स्वागतं ते हृषीकेश सफलानि तपांसि नः। यत् साक्षादेव विश्वात्मा मद्गेहं विष्णुरागतः॥२९॥
त्वां न पश्यन्ति मुनयो यतन्तोऽपि हि योगिनः। तादृशस्याथ भवतः किमागमनकारणम्॥३०॥
श्रुत्वोपमन्योस्तद् वाक्यं भगवान् केशिमर्दनः। व्याजहार महायोगी वचनं प्रणिपत्य तम्॥३१॥
श्रीकृष्ण उवाच॥
भगवन् द्रष्टुमिच्छामि गिरीशं कृत्तिवाससम्। सम्प्राप्तो भवतः स्थानं भगवद्दर्शनोत्सुकः॥३२॥
कथं स भगवानीशो दृश्यो योगविदां वरः। मयाऽचिरेण कुत्राहं द्रक्ष्यामि तमुमापतिम्॥३३॥
इत्याह भगवानुक्तो दृश्यते परमेश्वरः। भक्त्या चोग्रेण तपसा तत्कुरुष्वेह यत्नतः॥३४॥
इहेश्वरं देवदेवं मुनीन्द्रा ब्रह्मवादिनः। ध्यायन्तोऽत्रासते देवं जापिनस्तापसाश्च ये ॥३५॥
इह देवः सपत्नीको भगवान् वृषभध्वजः। क्रीडते विविधैर्भूतैर्योगिभिः परिवारितः॥३६॥
इहाश्रमे पुरा रुद्रात् तपस्तप्त्वा सुदारुणम्। लेभे महेश्वराद् योगं वसिष्ठो भगवानृषिः॥३७॥
इहैव भगवान् व्यासः कृष्णद्वैपायनः प्रभुः। दृष्ट्वा तं परमं ज्ञानं लब्धवानीश्वरेश्वरम्॥३८॥
इहाश्रमवरे रम्ये तपस्तप्त्वा कपर्दिनः। अविन्दत् पुत्रकान् रुद्रात् सूरयोर्भक्तिसंयुता॥३९॥
इहैव देवताः पूर्वं कालाद् भीता महेश्वरम्। दृष्टवन्तो हरं श्रीमन्निर्भया निर्वृतिं ययुः॥४०॥
इहाराध्य महादेवं सावर्णिस्तपतां वरः। लब्धवान् परमं योगं ग्रन्थकारत्वमुत्तमम्॥४१॥
प्रवर्तयामास शुभां कृत्वा वै संहितां द्विजः। पौराणिकीं सुपुण्यार्थां सच्छिष्येषु द्विजातिषु॥४२॥
इहैव संहितां दृष्ट्वा कापेयः शांशपायनः। महादेवं चकारेमां पौराणीं तन्नियोगतः॥
द्वादशैव सहस्राणि श्लोकानां पुरुषोत्तम॥४३॥
इह प्रवर्तिता पुण्या द्व्यष्टसाहस्रिकोत्तरा। वायवीयोत्तरं नाम पुराणं वेदसम्मितम् ॥
(द्विजः पौराणिकीं पुण्यां प्रसादेन द्विजोत्तमैः)। इहैव ख्यापितं शिष्यैः शांशपायनभाषितम्॥४४॥
याज्ञवल्क्यो महायोगी दृष्ट्वात्र तपसा हरम्। चकार तन्नियोगेन योगशास्त्रमनुत्तमम्॥४५॥
इहैव भृगुणा पूर्वं तप्त्वा वै परमं तपः। शुक्रो महेश्वरात् पुत्रो लब्धो योगविदां वरः॥४६॥
तस्मादिहैव देवेशं तपस्तप्त्वा महेश्वरम्। द्रष्टुमर्हसि विश्वेशमुग्रं भीमं कपर्दिनम्॥४७॥
एवमुक्त्वा ददौ ज्ञानमुपमन्युर्महामुनिः। व्रतं पाशुपतं योगं कृष्णायाक्लिष्टकर्मणे॥४८॥
स तेन मुनिवर्येण व्याहृतो मधुसूदनः। तत्रैव तपसा देवं रुद्रमाराधयत् प्रभुः॥४९॥
भस्मोद्धूलितसर्वाङ्गो मुण्डो वल्कलसंयुतः। जजाप रुद्रमनिशं शैकाहितमानसः॥५०॥
ततो बहुतिथे काले सोमः सोमार्धभूषणः। अदृश्यत महादेवो व्योम्नि देव्या महेश्वरः॥५१॥
किरीटिनं गदिनं चित्रमालं पिनाकिनं शूलिनं देवदेवम्। शार्दूलचर्माम्बरसंवृताङ्गं देव्या महादेवमसौ ददर्श॥५२॥
परश्वधासक्तकरं त्रिनेत्रं नृसिंहचर्मावृतसर्वगात्रम्। समुद्गिरन्तं प्रणवं बृहन्तं सहस्रसूर्यप्रतिमं ददर्श॥५३॥
प्रभुं पुराणं पुरुषं पुरुस्तात् सनातनं योगिनमीशितारम्। अणोरणीयांसमनन्तशक्तिं प्राणेश्वरं शम्भमसौ ददर्श॥५४॥
न यस्य देवा न पितामहोऽपि नेन्द्रो न चाग्निर्वरुणो न मृत्युः। प्रभावमद्यापि वदन्ति रुद्रं तमादिदेवं पुरतो ददर्श॥५५॥
तदान्वपश्यद् गिरिशस्य वामे स्वात्मानमव्यक्तमनन्तरूपम्। स्तुवन्तमीशं बहुभिर्वचोभिः शङ्खासिचक्रार्पितहस्तमाद्यम्॥५६॥
कृताञ्जलिं दक्षिणतः सुरेशं हंसाधिरूढं पुरुषं ददर्श। स्तुवानमीशस्य परं प्रभावं पितामहं लोकगुरुं दिविस्थम्॥५७॥
गणेश्वरानर्कसहस्रकल्पान् नन्दीश्वरादीनमितप्रभावान्। त्रिलोकभर्तुः पुरतोऽन्वपश्यत् कुमारमग्निप्रतिमं सशाखम्॥५८॥
मरीचिमत्रिं पुलहं पुलस्त्यं प्रचेतसं दक्षमथापि कण्वम्। पराशरं तत्परतो वसिष्ठं स्वायंभुवं चापि मनुं ददर्श॥५९॥
तुष्टाव मन्त्रैरमरप्रधानं बद्धाञ्जलिर्विष्णुरुदारबुद्धिः। प्रणम्य देव्या गिरिशं सभक्त्या स्वात्मन्यथात्मानमसौ विचिन्त्य॥६०॥
श्रीकृष्ण उवाच॥
नमोऽस्तु ते शाश्वत सर्वयोने ब्रह्माधिपं त्वामृषयो वदन्ति। तपश्च सत्त्वं च रजस्तमश्च त्वामेव सर्वं प्रवदन्ति सन्तः॥६१॥

त्वं ब्रह्मा हरिरथ विश्वयोनिरग्निः संहर्ता दिनकरमण्डलाधिवासः ।
प्राणस्त्वं हुतवहवासवादिभेदस्त्वामेकं शरणमुपैमि देवमीशम् ॥६२॥
सांख्यास्त्वां अगुणमथाहुरेकरूपं योगास्थं सततमुपासते हृदिस्थम् ।
वेदास्त्वामभिदधतीह रुद्रमग्निं त्वामेकं शरणमुपैमि देवमीशम् ॥६३॥
त्वात्पादे कुसुममथापि पत्रमेकं दत्त्वासौ भवति विमुक्तविश्वबन्धः ।
सर्वाघं प्रणुदति सिद्धयोगिजुष्टं स्मृत्वा ते पदयुगलं भवत्प्रसादात् ॥६४॥
यस्याशेषविभागहीनममलं हृद्यन्तरावस्थितं तत्त्वं ज्योतिमनन्तमेकमचलं सत्यं परं सर्वगम् ॥
स्थानं प्राहुरनादिमध्यनिधनं यस्मादिदं जायते नित्यं त्वामहमुपैमि सत्यविभवं विश्वेश्वरं त शिवम् ॥६५॥
ॐ नमो नीलकण्ठाय त्रिनेत्राय च रंहसे । महादेवाय ते नित्यमीशानाय नमो नमः ॥६६॥
नमः पिनाकिने तुभ्यं नमो मुण्डाय दण्डिने । नमस्ते वज्रहस्ताय दिग्वस्त्राय कपर्दिने ॥६७॥
नमो भैरवनादाय कालरूपाय दंष्ट्रिणे । नागयज्ञोपवीताय नमस्ते वह्निरेतसे ॥६८॥
नमोऽस्तु ते गिरीशाय स्वाहाकाराय ते नमः । नमो मुक्ताट्टहासाय भीमाय च नमो नमः ॥६९॥
नमस्ते कामनाशाय नमः कालप्रमाथिने । नमो भैरववेषाय हराय च निषङ्गिणे ॥७०॥
नमोऽस्तु ते त्र्यम्बकाय नमस्ते कृत्तिवाससे । नमोऽम्बिकाधिपतये पशूनां पतये नमः ॥७१॥
नमस्ते व्योमरूपाय व्योमाधिपतये नमः । नरनारीशरीराय सांख्ययोगप्रवर्तिने ॥७२॥
नमो भैरवनाथाय देवानुगतलिङ्गिने । कुमारगुरवे तुभ्यं देवदेवाय ते नमः ॥७३॥
तमो यज्ञाधिपतये नमस्ते ब्रह्मचारिणे । मृगव्याधाय महते ब्रह्माधिपतये नमः ॥७४॥
नमो हंसाय विश्वाय मोहनाय नमो नमः । योगिने योगगम्याय योगमायाय ते नमः ॥७५॥
नमस्ते प्राणपालाय घण्टानादप्रियाय च । कपालिने नमस्तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः ॥७६॥
नमो नमो नमस्तुभ्यं भूय एव नमो नमः । मह्यं सर्वात्मना कामान् प्रयच्छ परमेश्वर ॥७७॥
सूत उवाच ॥
एवं हि भक्त्या देवेशमभिष्टूय स माधवः । पपात पादयोर्विप्रा देवदेव्योः स दण्डवत् ॥७८॥
उत्थाप्य भगवान् सोमः कृष्णं केशिनिषूदनम् । बभाषे मधुरं वाक्यं मेघगम्भीरनिःस्वनः ॥७९॥
किमर्थं पुण्डरीकाक्ष तपस्तप्तं त्वयाऽव्यय । त्वमेव दाता सर्वेषां कामानां कामिनामिह ॥८०॥
त्वं हि सा परमा मूर्तिर्मम नारायणाह्वया । नानवाप्तं त्वया तात विद्यते पुरुषोत्तम ॥८१॥
वेत्थ नारायणानन्तमात्मानं परमेश्वरम् । महादेवं महायोगं स्वेन योगेन केशव ॥८२॥
श्रुत्वा तद्वचनं कृष्णः प्रहसन् वै वृषध्वजम् । उवाचान्वीक्ष्य विश्वेशं देवीं च हिमशैलजाम् ॥८३॥
ज्ञातं हि भवता सर्वं स्वेन योगेन शंकर । इच्छाम्यात्मसमं पुत्रं त्वद्भक्तं देहि शंकर ॥८४॥
तथास्त्वित्याह विश्वात्मा प्रहृष्टमनसा हरः । देवीमालोक्य गिरिजां केशवं परिषस्वजे ॥८५॥
ततः सा जगतां माता शंकरार्धशरीरिणी । व्याजहार हृषीकेशं देवी हिमगिरीन्द्रजा ॥८६॥
वत्स जाने तवानन्ता निश्चलां सर्वदाच्युत । अनन्यामीश्वरे भक्तिमात्मन्यपि च केशव ॥८७॥
त्वं हि नारायणः साक्षात् सर्वात्मा पुरुषोत्तमः । प्रार्थितो दैवतैः पूर्वं संजातो देवकीसुतः ॥८८॥
पश्य त्वमात्मनात्मानमात्मीयममलं पदम् । नावयोर्विद्यते भेद एकं पश्यन्ति सूरयः ॥८९॥
इमानिमान् वरानिष्टान् मत्तो गृह्णीष्व केशव । सर्वज्ञत्वं तथैश्वर्यं ज्ञानं तत् पारमेश्वरम् ॥
ईश्वरे निश्चलां भक्तिमात्मन्यपि परं बलम् ॥९०॥
एवमुक्तस्तया कृष्णो महादेव्या जनार्दनः । आशिषं शिरसागृह्णाद् देवोऽप्याह महेश्वरः ॥९१॥
प्रगृह्य कृष्णं भगवानथेशः करेण देव्या सह देवदेवः । संपूज्यमानो मुनिभिः सुरेशैर्जगाम कैलासगिरिं गिरीशः ॥९२॥

इति श्रीकूर्मपूराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-१,८६८+९२=१,९६०

॥ अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
प्रविश्य मेरुशिखरं कैलासं कनकप्रभम् । रराम भगवान् सोमः केशवेन महेश्वरः ॥१॥

अपश्यंस्ते महात्मानं कैलासगिरिवासिनः । पूजयाञ्चक्रिरे कृष्णं देवदेवमथाच्युतम् ॥२॥
चतुर्बाहुमुदाराङ्गं कालमेघसमप्रभम् । किरीटिनं शार्ङ्गपाणि श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ॥३॥
दीर्घबाहुं विशालाक्षं पीतवाससमच्युतम् । दधानमुरसा मालां वैजयन्तीमनुत्तमाम् ॥४॥
भ्राजमानं श्रिया दिव्यं युवानमतिकोमलम् । पद्माङ्घ्रिनयनं चारु सुस्मितं सुगतिप्रदम् ॥५॥
कदाचित् तत्र लीलार्थं देवकीनन्दवर्धनः । भ्राजमानः श्रीया कृष्णश्चचार गिरिकन्दरे ॥६॥
गन्धर्वाप्सरसां मुख्या नागकन्याश्च कृत्स्नशः । सिद्धा यक्षाश्च गन्धर्वास्तत्र तत्र जगन्मयम् ॥७॥
दृष्ट्वाश्चर्यं परं गत्वा हर्षादुत्फुल्लोचनाः । मुमुचुः पुष्पवर्षाणि तस्य मूर्ध्नि महात्मनः ॥८॥
गन्धर्वकन्यका दिव्यास्तद्वदप्सरसां वराः । दृष्ट्वा चकमिरे कृष्णं स्रस्तवस्त्रविभूषणाः ॥९॥
काश्चिद् गायन्ति विविधां गीतिं गीतविशारदाः । सम्प्रेक्ष्य देवकीसूनुं सुन्दरं काममोहिताः ॥१०॥
काश्चिद्विलासबहुला नृत्यन्ति स्म तदग्रतः । संप्रेक्ष्य सस्थिताः काश्चित् पपुस्तद्वदनामृतम् ॥११॥
काश्चिद् भूषणवर्याणि स्वाङ्गादादाय सादरम् । भूषयाञ्चक्रिरे कृष्णं कामिन्यो लोकभूषणम् ॥१२॥
काश्चिद् भूषणवर्याणि समादाय तदङ्गतः । स्वात्मानं भूषयामासुः स्वात्मकैरपि माधवम् ॥१३॥
काश्चिदागत्य कृष्णस्य समीपं काममोहिताः । चुचुम्बुर्वदनाम्भोजं हरेर्मुग्धमृगेक्षणा ॥१४॥
प्रगृह्य काश्चिद् गोविन्दं करेण भवनं स्वकम् । प्रापयामासलोकादिं मायया तस्य मोहिता ॥१५॥
तासां स भगवान् कृष्णः कामान् कमललोचनः । बहूनि कृत्वा रूपाणि पूरयामास लीलया ॥१६॥
एवं वै सुचिरं कालं देवदेवपुरे हरिः । रेमे नारायणः श्रीमान् मायया मोहयञ्जगत् ॥१७॥
गते बहुतिथे काले द्वारवत्यां निवासिनः । बभूवुर्विह्वला भीता गोविन्दविरहे जनाः ॥१८॥
ततः सुपर्णो बलवान् पूर्वमेव विसर्जितः । कृष्णेन मार्गमाणस्तं हिमवन्तं ययौ गिरिम् ॥१९॥
अदृष्ट्वा तत्र गोविन्दं प्रणम्य शिरसा मुनिम् । आजगामोपमन्युं तं पुरीं द्वारवतीं पुनः ॥२०॥
तदन्तरे महादैत्या राक्षसाश्चातिभीषणाः । आजग्मुर्द्वारकां शुभ्रां भीषयन्तः सहस्रशः ॥२१॥
स तान् सुपर्णो बलवान् कृष्णतुल्यपराक्रमः । हत्वा युद्धेन महता रक्षति स्म पुरीं शुभाम् ॥२२॥
एतस्मिन्नेव काले तु नारदो भगवानृषिः । दृष्ट्वा कैलासशिखरे कृष्णं द्वारवतीं गतः ॥२३॥
तं दृष्ट्वा नारदमृषिं सर्वे तत्र निवासिनः । प्रोचुर्नारायणो नाथः कुत्रास्ते भगवान् हरिः ॥२४॥
स तानुवाच भगवान् कैलासशिखरे हरिः । रमतेऽद्य महायोगी तं दृष्ट्वाहमिहागतः ॥२५॥
तस्योपश्रुत्य वचनं सुपर्णः पततां वरः । जगामाकाशगो विप्राः कैलासं गिरिमुत्तमम् ॥२६॥
ददर्श देवकीसूनुं भवने रत्नमण्डिते । वरासनस्थं गोविन्दं देवदेवान्तिके हरिम् ॥२७॥
उपास्यमानममरैर्दिव्यस्त्रीभिः समन्ततः । महादेवगणैः सिद्धैर्योगिभिः परिवारितम् ॥२८॥
प्रणम्य दण्डवद् भूमौ सुपर्णः शंकरं शिवम् । निवेदयामास हरिं प्रवृत्तिं द्वारका पुरे ॥२९॥
ततः प्रणम्य शिरसा शंकरं नीललोहितम् । आजगाम पुरीं कृष्णः सोऽनुज्ञातो हरेण तु ॥३०॥
आरुह्य कश्यपसुतं स्त्रीगणैरभिपूजितः । वचोभिरमृतास्वादैर्मानितो मधुसूदनः ॥३१॥
वीक्ष्य यान्तममित्रघ्नं गन्धर्वाप्सरसां वराः । अन्वगच्छन् महोयोगं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥३२॥
विसर्जयित्वा विश्वात्मा सर्वा एवाङ्गना हरिः । ययौ स तूर्णं गोविन्दो दिव्यां द्वारवतीं पुरीम् ॥३३॥
गते मुररिपौ नैव कामिन्यो मुनिपुङ्गवाः । निशेव चन्द्ररहिता विना तेन चकाशिरे ॥३४॥
श्रुत्वा पौरजनास्तूर्णं कृष्णागमनमुत्तमम् । मण्डयाञ्चक्रिरे दिव्यां पुरीं द्वारवतीं शुभाम् ॥३५॥
पताकाभिर्विशालाभिर्ध्वजै रत्नपरिष्कृतैः । लाजादिभिः पुरीं रम्यां भूषयाञ्चक्रिरे तदा ॥३६॥
अवादयन्त विविधान् वादित्रान् मधुरस्वनान् । शङ्खान् सहस्रशो दध्मुर्वीणावादान् वितेनिरे ॥३७॥
प्रविष्टमात्रे गोविन्दे पुरीं द्वारवतीं शुभाम् । अगायन् मधुरं गानं स्त्रियो यौवनशालिनः ॥३८॥
दृष्ट्वा ननृतुरीशानं स्थिताः प्रासादमूर्धसु । मुमुचुः पुष्पवर्षाणि वसुदेवसुतोपरि ॥३९॥
प्रविश्य भवनं कृष्ण आशीर्वादाभिवर्धितः । वरासने महायोगी भाति देवीभिरन्वितः ॥४०॥
सुरम्ये मण्डपे शुभ्रे शङ्खाद्यैः परिवारितः । आत्मजैरभितो मुख्यैः स्त्रीसहस्रैश्च संवृतः ॥४१॥
तत्रासनवरे रम्ये जाम्बवत्या सहाच्युतः । भ्राजते मालया देवो यथा देव्या समन्वितः ॥४२॥
आजग्मुर्देवगन्धर्वा द्रष्टुं लोकादिमव्ययम् । महर्षयः पूर्वजाता मार्कण्डेयादयो द्विजाः ॥४३॥
ततः स भगवान् कृष्णो मार्कण्डेयं समागतम् । ननामोत्थाय शिरसा स्वासनं च ददौ हरिः ॥४४॥

संपूज्य तानृषिगणान् प्रणामेन महाभुजः । विसर्जयामास हरिर्दत्त्वा तदभिवाञ्छितान् ॥४५॥
तदा मध्याह्नसमये देवदेवः स्वयं हरिः । स्नात्वा शुक्लाम्बरो भानुमुपतिष्ठन् कृताञ्जलिः ॥४६॥
जजाप जाप्यं विधिवत् प्रेक्षमाणो दिवाकरम् । तर्पयामास देवेशो देवान् मुनिगणान् पितृन् ॥४७॥
प्रविश्य देवभवनं मार्कण्डेयेन चैव हि । पूजयामास लिङ्गस्थं भूतेशं भूतिभूषणम् ॥४८॥
समाप्य नियमं सर्वं नियन्ताऽसौ नृणां स्वयम् । भोजयित्वा मुनिवरं ब्राह्मणानभिपूज्य च ॥४९॥
कृत्वात्मयोगं विप्रेन्द्रा मार्कण्डेयेन चाच्यु तः । कथाः पौराणिकीं पुण्याश्चक्रे पुत्रादिभिर्वृतः ॥५०॥
अथैतत् सर्वमखिलं दृष्ट्वा कर्म महामुनिः । मार्कण्डेयो हसन् कृष्णं बभाषे मधुरं वचः ॥५१॥
मार्कण्डेय उवाच ॥
कः समाराध्यते देवो भवता कर्मभिः शुभैः । ब्रूहि त्वं कर्मभिः पूज्यो योगिनां ध्येय एव च ॥५२॥
त्वं हि तत् परमं ब्रह्म निर्वाणममलं पदम् । भारावतरणार्थाय जातो वृष्णिकुले प्रभुः ॥५३॥
तमब्रवीन्महाबाहुः कृष्णो ब्रह्मविदां वरः । श्रृण्वतामेव पुत्राणां सर्वेषां प्रहसन्निव ॥५४॥
श्रीभगवानुवाच ॥
भवता कथितं सर्वं तथ्यमेव न संशयः । तथापि देवमीशानं पूजयामि सनातनम् ॥५५॥
न मे विप्रास्ति कर्तव्यं नानवाप्तं कथञ्चन । पूजयामि तथापीशं जानन्नेतत् परं शिवम् ॥५६॥
न वै पश्यन्ति तं देवं मायया मोहिता जनाः । ततोऽहं स्वात्मनो मूलं ज्ञापयन् पूजयामि तम् ॥५७॥
न च लिङ्गार्चनात् पुण्यं लोकेस्मिन् भीतिनाशनम् । तथा लिङ्गे हितायैषां लोकानां पूजयेच्छिवम् ॥५८॥
योऽहं तल्लिङ्गमित्याहुर्वेदवादविदो जनाः । ततोऽहमात्ममीशानं पूजयाम्यात्मनैव तत् ॥५९॥
तस्यैव परमा मूर्तिस्तन्मयोऽहं न संशयः । नावयोर्विद्यते भेदो वेदेष्वेवं विनिश्चयः ॥६०॥
एष देवो महादेवः सदा संसारभीरुभिः । ध्येयः पूज्यश्च वन्द्यश्च ज्ञेयो लिङ्गे महेश्वरः ॥६१॥
मार्कण्डेय उवाच ॥
किं तल्लिङ्गं सुरश्रेष्ठ लिङ्गे सम्पूज्यते च कः । ब्रूहि कृष्ण विशालाक्ष गहनं ह्येतदुत्तमम् ॥६२॥
श्रीभगवानुवाच ॥
अव्यक्तं लिङ्गमित्याहुरानन्दं ज्योतिरक्षरम् । वेदा महेश्वरं देवमाहुर्लिङ्गिनमव्ययम् ॥६३॥
पुरा चैकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजङ्गमे । प्रबोधार्थं ब्रह्मणो मे प्रादुर्भूतः स्वयं शिवः ॥६४॥
तस्मात् कालात् समारभ्य ब्रह्मा चाहं सदैव हि । पूजयावो महादेवं लोकानां हितकाम्यया ॥६५॥
मार्कण्डेय उवाच ॥
कथं लिङ्गमभूत् पूर्वमैश्वरं परमं पदम् । प्रबोधार्थं स्वयं कृष्ण वक्तुमर्हसि साम्प्रतम् ॥६६॥
श्रीभगवानुवाच ॥
आसीदेकार्णवं घोरमविभागं तमोमयम् । मध्ये चैकार्णवे तस्मिन् शङ्खचक्रगदाधरः ॥६७॥
सहस्रशीर्षा भूत्वाऽहं सहस्राक्षः सहस्रपात् । सहस्रबाहुर्युक्तात्मा शयितोऽहं सनातनः ॥६८॥
एतस्मिन्नन्तरे दूरे पश्यमि ह्यमितप्रभम् । कोटिसूर्यप्रतीकाशं भ्राजमानं श्रियावृतम् ॥६९॥
चतुर्वक्त्रं महायोगिन् पुरुषं काञ्चनप्रभम् । कृष्णाजिनधरं देवमृग्यजुः सामभिः स्तुतम् ॥७०॥
निमेषमात्रेण स मां प्राप्तो योगविदां वरः । व्याजहार स्वयं ब्रह्मा स्मयमानो महाद्युतिः ॥७१॥
कस्त्वं कुतो वा किं चेह तिष्ठसे वह मे प्रभो । अहं कर्ता हि लोकानां स्वयम्भूः प्रपितामहः ॥७२॥
एवमुक्तस्तदा तेन ब्रह्मणाऽहमुवाच ह । अहं कर्ताऽस्मि लोकानां संहर्ता च पुनः पुनः ॥७३॥
एवं विवादे वितते मायया परमेष्ठिनः । प्रबोधार्थं परं लिङ्गं प्रादुर्भूतं शिवात्मकम् ॥७४॥
कालानलसमप्रख्यं ज्वालामालासमाकुलम् । क्षयवृद्धिविनिर्मुक्तमादिमध्यान्तवर्जितम् ॥७५॥
ततो मामाह भगवानधो गच्छ त्वमाशु वै । अन्तमस्य विजानीम ऊर्ध्वं गच्छेऽहमित्यजः ॥७६॥
तदाशु समयं कृत्वा गतावूर्ध्वमधश्च द्वौ । पितामहोऽप्यहं नान्तं ज्ञातवन्तौ समाः शतम् ॥७७॥
ततो विस्मयमापन्नौ भीतौ देवस्य शूलिनः । मायया मोहितौ तस्य ध्यायन्तौ विश्वमीश्वरम् ॥७८॥
प्रोच्चरन्तौ महानादमोङ्कारं परमं पदम् । प्रह्वाञ्जलिपुटोपेतौ शम्भुं तष्टुवतुः परम् ॥७९॥
ब्रह्मविष्णू ऊचतुः ॥
अनादिमूलसंसाररागेवैद्याय शम्भवे । नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्तये ॥८०॥

प्रलयार्णवसंस्थाय प्रलयोद्भूतिहेतवे । नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्तये ॥८१॥
ज्वालामालावृताङ्गाय ज्वलनस्तम्भरूपिणे । नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्तये ॥८२॥
आदिमध्यान्तहीनाय स्वबावामलदीप्तये । नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्तये ॥८३॥
महादेवाय महते ज्योतिषेऽनन्ततेजसे । नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्तये ॥८४॥
प्रधानपुरुषेशाय व्योमरूपाय वेधसे । नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्तये ॥८५॥
निर्विकाराय सत्याय नित्यायामलतेजसे । नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्तये ॥८६॥
वेदान्तसाररुपाय कालरुपाय धीमते । नमः शिवाय शान्ताय ब्रह्मणे लिङ्गमूर्तये ॥८७॥
एवं संस्तूयमानस्तु व्यक्तो भूत्वा महेश्वरः । भाति देवो महायोगी सूर्यकोटिसमप्रभः ॥८८॥
वक्त्रकोटिसहस्रेण ग्रसमान इवाम्बरम् । सहस्रहस्तचरणः सूर्यसोमाग्निलोचनः ॥८९॥
पिनाकपाणिर्भगवान् कृत्तिवासास्त्रिशूलभृत् । व्यालयज्ञोपवीतश्च मेघदुन्दुभिनिःस्वनः ॥९०॥
अथोवाच महादेवः प्रीतोऽहं सुरसत्तमौ । पश्येतं मां महादेवं भयं सर्वं प्रमुच्यताम् ॥९१॥
युवां प्रसूतौ गात्रेभ्यो मम पूर्वं सनातनौ । अयं मे दक्षिणे पार्श्वे ब्रह्मा लोकपितामहः ॥
वामपार्श्वे च मे विष्णुः पालको हृदये हरः ॥९२॥
प्रीतोऽहं युवयोः सम्यक् वरं दद्मि यथेप्सितम् । एवमुक्त्वाऽथ मां देवो महादेवः स्वयं शिवः ॥
आलिङ्ग्य देवं ब्रह्माणं प्रसादाभिमुखोऽभवत् ॥९३॥
ततः प्रहृष्टमनसौ प्रणिपत्य महेश्वरम् । ऊचतुः प्रेक्ष्य तद्वक्त्रं नारायणपितामहौ ॥९४॥
यदि प्रीतिः समुत्पन्ना यदि देयो वरश्च नौ । भक्तिर्भवतु नौ नित्यं त्वयि देव महेश्वरे ॥९५॥
ततः स भगवानीशः प्रहसन् परमेश्वरः । उवाच मां महादेवः प्रीतः प्रीतेन चेतसा ॥९६॥
देव उवाच ॥
प्रलयस्थितिसर्गाणां कर्ता त्वं धरणीपते । वत्स वत्स हरे विश्वं पालयैतच्चराचरम् ॥९७॥
त्रिधा भिन्नोऽस्म्यहं विष्णो ब्रह्मविष्णुहराख्यया । सर्गरक्षालयगुणैर्निर्गुणोऽपि निरञ्जनः ॥९८॥
सम्मोहं त्यज भो विष्णो पालयैनं पितामहम् । भविष्यत्येव भगवांस्तव पुत्रः सनातनः ॥९९॥
अहं च भवतो वक्त्रात् कल्पादौ घोररूपधृक् । शूलपाणिर्भविष्यामि क्रोधजस्तव पुत्रकः ॥१००॥
एवमुक्त्वा महादेवो ब्रह्माणं मुनिसत्तम । अनुगृह्य च मां देवस्तत्रैवान्तरधीयत ॥१०१॥
ततः प्रभृति लोकेषु लिङ्गार्चा सुप्रतिष्ठिता । लिङ्गं तल्लयनाद् ब्रह्मन् ब्रह्मणः परमं वपुः ॥१०२॥
एतल्लिङ्गस्य माहात्म्यं भाषितं ते मयाऽनघ । एतद् बुध्यन्ति योगज्ञा न देवा न च दानवाः ॥१०३॥
एतद्धि परमं ज्ञानमव्यक्तं शिवसञ्ज्ञितम् । येन सूक्ष्ममचिन्त्यं तत् पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥१०४॥
तस्मै भगवते नित्यं नमस्कारं प्रकुर्महे । महादेवाय रुद्राय देवदेवाय लिङ्गिने ॥१०५॥
नमो वेदरहस्याय नीलकण्ठाय वै नमः । विभीषणाय शान्ताय स्थाणवे हेतवे नमः ॥१०६॥
ब्रह्मणे वामदेवाय त्रिनेत्राय महीयसे । शंकराय महेशाय गिरीशाय शिवाय च ॥१०७॥
नमः कुरुष्व सततं ध्यायस्व मनसा हरम् । संसारसागरादस्मादचिरादुद्धरिष्यसि ॥१०८॥
एवं स वासुदेवेन व्याहृतो मुनिपुङ्गवः । जगाम मनसा देवमीशानं विश्वतोमुखम् ॥१०९॥
प्रणम्य शिरसा कृष्णमनुज्ञातो महामुनिः । जगाम चेप्सितं देशं देवदेवस्य शूलिनः ॥११०॥
य इमं श्रावयेन्नित्यं लिङ्गाध्यायमनुत्तमम् । श्रृणुयाद् वा पठेद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥१११॥
श्रुत्वा सकृदपि ह्येतत् तपश्चरणमुत्तमम् । वासुदेवस्य विप्रेन्द्राः पापं मुञ्चति मानवः ॥११२॥
जपेद् वाहरहर्नित्यं ब्रह्मलोके महीयते । एवमाह महायोगी कृष्णद्वैपायनः प्रभुः ॥११३॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥
आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः-१,९६०+११३=२,०७३

॥ अथ षड्विंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
ततो लब्धवरः कृष्णो जाम्बवत्यां महेश्वरात् । अजीजनन्महात्मानं साम्बमात्मजमुत्तमम् ॥१॥
प्रद्युम्नस्याप्यभूत् पुत्रो ह्यनिरुद्धो महाबलः । तावुभौ गुणसम्पन्नौ कृष्णस्यैवापरे तनू ॥२॥

हत्वा च कंसं नरकमन्यांश्च शतशोऽसुरान् । विजित्य लीलया शक्रं जित्वा बाणं महासुरम् ॥३॥
स्थापयित्वा जगत् कृत्स्नं लोके धर्मांश्च शाश्वतान् । चक्रे नारायणो गन्तुं स्वस्थानं बुद्धिमुत्तमाम् ॥४॥
एतस्मिन्नन्तरे विप्रा भृग्वाद्याः कृष्णमीश्वरम् । आजग्मुर्द्वारकां द्रष्टुं कृतकार्यं सनातनम् ॥५॥
स तानुवाच विश्वात्मा प्रणिपत्याभिपूज्य च । आसनेषूपविष्टान् वै सह रामेण धीमता ॥६॥
गमिष्ये तत् परं स्थानं स्वकीयं विष्णुसंज्ञितम् । कृतानि सर्वकार्याणि प्रसीदध्वं मुनीश्वराः ॥७॥
इदं कलियुगं घोरं संप्राप्तमधुनाशुभम् । भविष्यन्ति जनाः सर्वे ह्यस्मिन् पापानुवर्तिनः ॥८॥
प्रवर्तयध्वं मज्ज्ञानं ब्राह्मणानां हितावहम् । येनेमे कलिजैः पापैर्मुच्यन्ते हि द्विजोत्तमाः ॥९॥
ये मां जनाः संस्मरन्ति कलौ सकृदपि प्रभुम् । तेषां नश्यतु तत् पापं भक्तानां पुरुषोत्तमे ॥१०॥
येऽर्चयिष्यन्तिमां भक्त्या नित्यं कलियुगे द्विजाः । विधिना वेददृष्टेन ते गमिष्यन्ति तत् पदम् ॥११॥
ये ब्राह्मणा वंशजाता युष्माकं वै सहस्रशः । तेषां नारायणे भक्तिर्भविष्यति कलौ युगे ॥१२॥
परात् परतरं यान्ति नारायणपरायणाः । न ते तत्र गमिष्यन्ति ये द्विषन्ति महेश्वरम् ॥१३॥
ध्यानं होमं तपस्तप्तं ज्ञानं यज्ञादिको विधिः । तेषां विनश्यति क्षिप्रं ये निन्दन्ति पिनाकिनम् ॥१४॥
यो मां समाश्रयेन्नित्यमेकान्तं भावमाश्रितः । विनिन्द्य देवमीशानं स याति नरकायुतम् ॥१५॥
तस्मात् सा परिहर्तव्या निन्दा पशुपतेर्द्विजाः । कर्मणा मनसा वाचा तद्भक्तेष्वपि यत्नतः ॥१६॥
ये तु दक्षाध्वरे शप्ता दधीचेन द्विजोत्तमाः । भविष्यन्ति कलौ भक्तैः परिहार्याः प्रयत्नतः ॥१७॥
हे उत्तम द्विजगण ! दक्ष प्रजापतिका यज्ञमा शिवनिन्दा गरेका कारण दधीचिले जुन् ब्राह्मणहरूलाई श्राप दिनु भएको थियो, ती कलियुगमा जन्मन्छन् । भक्तजनले तिनलाई प्रयत्नपूर्वक परित्याग गर्नु पर्दछ ।१७।
द्विषन्तो देवमीशानं युष्माकं वंशसंभवाः । शप्ताश्च गौतमेनोर्व्यां न संभाष्या द्विजोत्तमैः ॥१८॥
इत्येवमुक्ताः कृष्णेन सर्वे ते वै महर्षयः । ओमित्युक्त्वा ययुस्तूर्णं स्वानि स्थानानि सत्तमाः ॥१९॥
ततो नारायणः कृष्णो लीलयैव जगन्मयः । संहृत्य स्वकुलं सर्वं ययौ तत् परमं पदम् ॥२०॥
इत्येष वः समासेन राज्ञां वंशोऽनुकीर्तितः । न शक्यो विस्तराद् वक्तुं किं भूयः श्रोतुमिच्छथ ॥२१॥
यः पठेच्छृणुयाद् वापि वंशानां कथनं शुभम् । सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥२२॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,०७३+२२=२,०९५

॥ अथ सप्तविंशोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः ॥
कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुर्युगम् । एषां स्वभावं सूताद्य कथयस्व समासतः ॥१॥
सूत उवाच ॥
गते नारायणे कृष्णे स्वमेव परमं पदम् । पार्थः परमधर्मात्मा पाण्डवः शत्रुतापनः ॥२॥
कृत्वा चेवोत्तरविधिं शोकेन महतावृतः । अपश्यत् पथि गच्छन्तं कृष्णद्वैपायनं मुनिम् ॥३॥
शिष्यैः प्रशिष्यैरभितः संवृतं ब्रह्मवादिनम् । पपात दण्डवद् भूमौ त्यक्त्वा शोकं तदाऽर्जुनः ॥४॥
उवाच परमप्रीतः कस्माद् देशान्महामुने । इदानीं गच्छसि क्षिप्रं कं वा देशं प्रति प्रभो ॥५॥
संदर्शनाद् वै भवतः शोको मे विपुलो गतः । इदानीं मम यत् कार्यं ब्रूहि पद्मदलेक्षण ॥६॥
तमुवाच महायोगी कृष्णद्वैपायनः स्वयम् । उपविश्य नदीतिरे शिष्यैः परिवृतो मुनिः ॥७॥
व्यास उवाच ॥
इदं कलियुगं घोरं संप्राप्तं पाण्डुनन्दन । ततो गच्छामि देवस्य वाराणसीं महापुरीम् ॥८॥
अस्मिन् कलियुगे घोरे लोकाः पापानुवर्तिनः । भविष्यन्ति महापापा वर्णाश्रमविवर्जिताः ॥९॥
नान्यत् पश्यामि जन्तूनां मुक्त्वा वाराणसीं पुरीम् । सर्वपापप्रशमनं प्रायश्चित्तं कलौ युगे ॥१०॥
कृतं त्रेता द्वापरं च सर्वेष्वेतेषु वै नराः । भविष्यन्ति महात्मानो धार्मिकाः सत्यवादिनः ॥११॥
त्वं हि लोकेषु विख्यातो धृतिमाञ् जनवत्सलः । पालयाद्य परं धर्मं स्वकीयं मुच्यसे भयात् ॥१२॥
एवमुक्तो भगवता पार्थः परपुरञ्जयः । पृष्टवान् प्रणिपत्यासौ युगधर्मान् द्विजोत्तमाः ॥१३॥
तस्मै प्रोवाच सकलं मुनिः सत्यवतीसुतः । प्रणम्य देवमीशानं युगधर्मान् सनातनान् ॥१४॥

व्यास उवाच॥

वक्ष्यामि ते समासेन युगधर्मान् नरेश्वर। न शक्यते मया पार्थ विस्तरेणाभिभाषितुम्॥१५॥
आद्यं कृतयुगं प्रोक्तं ततस्त्रेतायुगं बुधैः। तृतीयं द्वापरं पार्थ चतुर्थं कलिरुच्यते॥१६॥
ध्यानं परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते। द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दानमेव कलौ युगे॥१७॥
सत्ययुगमा ध्यान, त्रेतायुगमा ज्ञान, द्वापरयुगमा यज्ञ र कलियुगमा दानलाई एकमात्र श्रेष्ठ साधन भनेर बताइएको छ।१७।
ब्रह्मा कृतयुगे देवस्त्रेतायां भगवान् रविः। द्वापरे दैवतं विष्णुः कलौ रुद्रो महेश्वरः॥१८॥
सत्ययुगमा ब्रह्मा, त्रेतायुगमा सूर्य, द्वापरयुगमा विष्णु र कलियुगमा महेश्वर रुद्र प्रमुख देवता हुन्।१८।
ब्रह्मा विष्णुस्तथा सूर्यः सर्व एव कलिष्वपि। पूज्यते भगवान् रुद्रश्चतुर्ष्वपि पिनाकधृक्॥१९॥
ब्रह्मा, विष्णु र सूर्य-यि सबै कलियुगमा पूजिन्छन् तर पिनाक धनुषधारी भगवान् रुद्र चारै युगमा पूजिने गर्दछन्।१९।
आद्ये कृतयुगे धर्मश्चतुष्पादः सनातनः। त्रेतायुगे त्रिपादः स्याद् द्विपादो द्वापरे स्थितः॥
त्रिपादहीनस्तिष्ये तु सत्तामात्रेण तिष्ठति॥२०॥
कृते तु मिथुनोत्पत्तिर्वृत्तिः साक्षाद् अलोलुपा। प्रजास्तृप्ताः सदा सर्वाः सदानन्दाश्च भोगिनः॥२१॥
अधमोत्तमत्वं नास्त्यासां निर्विशेषाः पुरञ्जय। तुल्यमायुः सुखं रूपं तासां तस्मिन् कृते युगे॥२२॥
विशोकाः सत्त्वबहुला एकान्तबहुलास्तथा। ध्याननिष्ठास्तपोनिष्ठा महादेवपरायणाः॥२३॥
ता वै निष्कामचारिण्यो नित्यं मुदितमानसाः। पर्वतोदधिवासिन्यो ह्यनिकेताः परंतप॥२४॥
रसोल्लासा कालयोगात् त्रेताख्ये नश्यते ततः। तस्यां सिद्धौ प्रणष्टायामन्या सिद्धिरवर्तत॥२५॥
अपां सौक्ष्म्ये प्रतिहते तदा मेघात्मना तु वै। मेघेभ्यः स्तनयित्नुभ्यः प्रवृत्तं वृष्टिसर्जनम्॥२६॥
(सत्ययुगमा बादल आफैं जलमय हुने गर्दथे। तिनमा यति धेरै जलको मात्रा
हुन्थ्यो कि अरु कसैको सहयोग बिना नै ती पानी पार्न
सक्षम थिए। तर द्वापर युग लागेपछि बादलमा भएको अत्यधिक जलको मात्रामा ह्रास भयो।
त्यसैले विद्युतको सहयोग लिएर मात्र बादलले पानी वर्षाउन सक्ने भए।)
सकृदेव तया वृष्ट्या संयुक्ते पृथिवीतले। प्रादुरासंस्तदा तासां वृक्षा वै गृहसंज्ञिताः॥२७॥
सर्वप्रत्युपयोगस्तु तासां तेभ्यः प्रजायते। वर्तयन्ति स्म तेभ्यस्तास्त्रेतायुगमुखे प्रजाः॥२८॥
ततः कालेन महता तासामेव विपर्ययतात्। रागलोभात्मको भावस्तदा ह्याकस्मिकोऽभवत्॥२९॥
(विपर्यय-गर्न हुने कर्म नगर्नु र गर्न नहुने कर्म गर्नु)
विपर्ययेण तासां तु तेन तत्कालभाविता। प्रणश्यन्ति ततः सर्वे वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः॥३०॥
ततस्तेषु प्रनष्टेषु विभ्रान्ता मैथुनोद्भवाः। अभिध्यायन्ति तां सिद्धिं सत्याभिध्यायिनस्तदा॥३१॥
प्रादुर्बभूवुस्तासां तु वृक्षास्ते गृहसंज्ञिताः। वस्त्राणि ते प्रसूयन्ते फलान्याभरणानि च॥३२॥
तेष्वेव जायते तासां गन्धवर्णरसान्वितम्। अमाक्षिकं महावीर्यं पुटके पुटके मधु॥३३॥
तेन ता वर्तयन्ति स्म त्रेतायुगमुखे प्रजाः। हृष्टपुष्टास्तया सिद्ध्या सर्वा वै विगतज्वराः॥३४॥
ततः कालान्तरेणैव पुनर्लोभावृतास्तदा। वृक्षांस्तान् पर्यगृह्णन्त मधु वामाक्षिकं बलात्॥३५॥
तासां तेनापचारेण पुनर्लोभकृतेन वै। प्रणष्टा मधुना सार्द्धं कल्पवृक्षाः क्वचित् क्वचित्॥३६॥
शीतवर्षातपैस्तीव्रैस्ततस्ता दुःखिता भृशम्। द्वन्द्वैः सम्पीड्यमानास्तु चक्रुरावरणानि च॥३७॥
कृत्वा द्वन्द्वप्रतीघातान् वार्तोपायमचिन्तयन्। नष्टेषु मधुना सार्द्धं कल्पवृक्षेषु वै तदा॥३८॥
ततः प्रादुर्बभौ तासां सिद्धिस्त्रेतायुगे पुनः। वार्तायाः साधिका ह्यन्या वृष्टिस्तासां निकामतः॥३९॥
तासां वृष्ट्यूदकानीह यानि निम्नैर्गतानि तु। अवहन् वृष्टिसंतत्या स्रोतः स्थानानि निम्नगाः॥४०॥
ये पुनस्तदपां स्तोका आपन्नाः पृथिवीतले। अपां भूमेश्च संयोगादोषध्यस्तास्तदाऽभवन्॥४१॥
अफालकृष्टाश्चानुप्ता ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश। ऋतुपुष्पफलैश्चैव वृक्षगुल्माश्च जज्ञिरे॥४२॥
ततः प्रादुरभूत् तासां रागो लोभश्च सर्वशः। अवश्यं भावितार्थेन त्रेतायुगवशेन वै॥४३॥
(सुख सुविधा धेरै भएपछि पनि राग उत्पन्न हुन्छ)
ततस्ताः पर्यगृह्णन्त नदीक्षेत्राणि पर्वतान्। वृक्षगुल्मौषधीश्चैव प्रसह्य तु यथाबलम्॥४४॥
विपर्ययेण तासां ता ओषध्यो विविशुर्महीम्। पितामहनियोगेन दुदोह पृथिवीं पृथुः॥४५॥
ततस्ता जगृहुः सर्वा अन्योन्यं क्रोधमूर्च्छिताः। वसुदारधनाद्यांस्तु बलात् कालबलेन तु॥४६॥

मर्यादायाः प्रतिष्ठार्थं ज्ञात्वैतद् भगवानजः । ससर्ज क्षत्रियान् ब्रह्मा ब्राह्मणानां हिताय च ॥४७॥
वर्णाश्रमव्यवस्थां च त्रेतायां कृतवान् प्रभुः । यज्ञप्रवर्तनं चैव पशुहिंसाविवर्जितम् ॥४८॥
द्वापरेष्वथ विद्यन्ते मतिभेदाः सदा नृणाम् । रागो लोभस्तथा युद्धं तत्त्वानामविनिश्चयः ॥४९॥
एको वेदश्चतुष्पादस्त्रेतास्विह विधीयते । वेदव्यासैश्चतुर्धा तु व्यस्यते द्वापरादिषु ॥५०॥
(सत्य र त्रेतामा वेद एउटै हुन्छ तर त्यसका चार पाद हुन्छन् । द्वापर र
कलिमा एक वेदलाई चार वेदकारुपमा विभाजन गरिन्छ ।
यि चार वेदका पनि ११३ शाखा हुन्छन् । पढ्ने र बुझ्ने क्षमतामा
आउने ह्रास नै यसो हुनुको कारण हुन्छ भनेर व्यासले बताएका छन् ।)
ऋषिपुत्रैः पुनर्भेदाद् भिद्यन्ते दृष्टिविभ्रमैः । मन्त्रब्राह्मणविन्यासैः स्वरवर्णविपर्ययैः ॥५१॥
संहिता ऋग्यजुः साम्नां संहन्यन्ते श्रुतर्षिभिः । सामान्याद् वैकृताच्चैव दृष्टिभेदैः क्वचित् क्वचित् ॥५२॥
ब्राह्मणं कल्पसूत्राणि मन्त्रप्रवचनानि च । इतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि सुव्रत ॥५३॥
अवृष्टिर्मरणं चैव तथैव व्याध्युपद्रवाः । वाङ् मनः कायजैर्दुःखैर्निर्वेदो जायते नृणाम् ॥५४॥
निर्वेदाज्जायते तेषां दुःखमोक्षविचारणा । विचारणाच्च वैराग्यं वैराग्याद् दोषदर्शनम् ॥५५॥
दोषाणां दर्शनाच्चैव द्वापरे ज्ञानसंभवः । एषा रजस्तमोयुक्ता वृत्तिर्वै द्वापरे स्मृता ॥५६॥
आद्ये कृते तु धर्मोऽस्ति स त्रेतायां प्रवर्तते । द्वापरे व्याकुलीभूत्वा प्रणश्यति कलौ युगे ॥५७॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,०९५+५७=२,१५२

॥ अथाष्टाविंशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥
तिष्ये मायामसूयां च वधं चैव तपस्विनाम् । साधयन्ति नरा नित्यं तमसा व्याकुलीकृताः ॥१॥
कलौ प्रमारको रोगः सततं क्षुद्भयं तथा । अनावृष्टिभयं घोरं देशानां च विपर्ययः ॥२॥
अधार्मिका अनाचारा महाकोपाल्पतेजसः । अनृतं ब्रुवते लुब्धास्तिष्ये जाताः सुदुःष्प्रजाः ॥३॥
दुरिष्टैर्दुरधीतैश्च दुराचारैर्दुरागमैः । विप्राणां कर्मदोषैश्च प्रजानां जायते भयम् ॥४॥
नाधीयते कलौ वेदान् न यजन्ति द्विजातयः । यजन्त्यन्यायतो वेदान् पठन्ते चाल्पबुद्धयः ॥५॥
शूद्राणां मन्त्रयौनैश्च सम्बन्धो ब्राह्मणैः सह । भविष्यति कलौ तस्मिञ् शयनासनभोजनैः ॥६॥
राजानः शूद्रभूयिष्ठा ब्राह्मणान् बाधयन्ति च । भ्रूणहत्या वीरहत्या प्रजायेते नरेश्वर ॥७॥
स्नानं होमं जपं दानं देवतानां तथाऽर्चनम् । अन्यानि चैव कर्माणि न कुर्वन्ति द्विजातयः ॥८॥
विनिन्दन्ति महादेवं ब्राह्मणान् पुरुषोत्तमम् । आम्नायधर्मशास्त्राणि पुराणानि कलौ युगे ॥९॥
कुर्वन्त्यवेददृष्टानि कर्माणि विविधानि तु । स्वधर्मेऽभिरुचिर्नैव ब्राह्मणानां प्रजायते ॥१०॥
कुशीलचर्याः पाषण्डैर्वृथारूपैः समावृताः । बहुयाचनको लोको भविष्यन्ति परस्परम् ॥११॥
अट्टशूला जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः । प्रमदाः केशशूलिन्यो भविष्यन्ति कलौ युगे ॥१२॥
शुक्लदन्ताजिनाख्याश्च मुण्डाः काषायवाससः । शूद्रा धर्मं चरिष्यन्ति युगान्ते समुपस्थिते ॥१३॥
शस्यचौरा भविष्यन्ति तथा चैलाभिमर्षिणः । चौराश्चौरस्य हर्तारो हर्तुर्हर्ता तथाऽपरः ॥१४॥
दुःखप्रचुरताल्पायुर्देहोत्सादः सरोगता । अधर्माभिनिवेशित्वात् तमोवृत्तं कलौ स्मृतम् ॥१५॥
काषायिणोऽथ निर्ग्रन्थास्तथा कापालिकाश्च ये । वेदविक्रयिणश्चान्ये तीर्थविक्रयिणः परे ॥१६॥
आसनस्थान् द्विजान् दृष्ट्वा चलन्त्यल्पबुद्धयः । ताडयन्ति द्विजेन्द्रांश्च शूद्रा राजोपजीविनः ॥१७॥
उच्चासनस्थाः शूद्रास्तु द्विजमध्ये परंतप । ज्ञात्वा न हिंसते राजा कलौ कालबलेन तु ॥१८॥
पुष्पैश्च हसितैश्चैव तथान्यैर्मङ्गलैर्द्विजाः । शूद्रानभ्यर्चयन्त्यल्पश्रुतभाग्यबलान्विताः ॥१९॥
न प्रेक्षन्तेऽर्चितांश्चापि शूद्रा द्विजवरान् नृप । सेवावसरमालोक्य द्वारि तिष्ठन्ति च द्विजाः ॥२०॥
वाहनस्थान् समावृत्य शूद्राञ् शूद्रोपजीविनः । सेवन्ते ब्राह्मणास्तत्र स्तुवन्ति स्तुतिभिः कलौ ॥२१॥
अध्यापयन्ति वै वेदाञ् शूद्रञ् शूद्रोपजीविनः । पठन्ति वैदिकान् मन्त्रान् नास्तिक्यं घोरमाश्रिताः ॥२२॥
तपोयज्ञफलानां च विक्रेतारो द्विजोत्तमाः । यतयश्च भविष्यन्ति शतशोऽथ सहस्रशः ॥२३॥

नाशयन्ति ह्यधीतानि नाधिगच्छन्ति चानघ । गायन्ति लौकिकैर्गानैर्दैवतानि नराधिप ॥२४॥
वामपाशुपताचारास्तथा वै पाञ्चरात्रिकाः । भविष्यन्ति कलौ तस्मिन् ब्राह्मणाः क्षत्रियास्तथा ॥२५॥
ज्ञानकर्मण्युपरते लोके निष्क्रियतां गते । कीटमूषकसर्पाश्च धर्षयिष्यन्ति मानवान् ॥२६॥
कुर्वन्ति चावताराणि ब्राह्मणानां कुलेषु वै । दधीचशापनिर्दग्धाः पुरा दक्षाध्वरे द्विजाः ॥२७॥
निन्दन्ति च महादेवं तमसाविष्टचेतसः । वृथा धर्मं चरिष्यन्ति कलौ तस्मिन् युगान्तिके ॥२८॥
ये चान्ये शापनिर्दग्धा गौतमस्य महात्मनः । सर्वे ते च भविष्यन्ति ब्राह्मणाद्याः स्वजातिषु ॥२९॥
विनिन्दन्ति हृषीकेशं ब्राह्मणाः ब्रह्मवादिनः । वेदबाह्यव्रताचारा दुराचारा वृथाश्रमाः ॥३०॥
मोहयन्ति जनान् सर्वान् दर्शयित्वा फलानि च । तमसाविष्टमनसो बैडालव्रतिकाधमाः ॥३१॥
कलौ रुद्रो महादेवो लोकानामीश्वरः परः । न देवता भवेन्नृणां देवतानां च दैवतम् ॥३२॥
करिष्यत्यवताराणि शंकरो नीललोहितः । श्रौतस्मार्तप्रतिष्ठार्थं भक्तानां हितकाम्यया ॥३३॥
उपदेक्ष्यति तज्ज्ञानं शिष्याणां ब्रह्मसंज्ञितम् । सर्ववेदान्तसारं हि धर्मान् वेदनिदर्शितान् ॥३४॥
ये तं प्रीताः निषेवन्ते येन केनोपचारतः । विजित्य कलिजान् दोषान् यान्ति ते परमं पदम् ॥३५॥
अनायासेन सुमहत् पुण्यमाप्नोति मानवः । अनेकदोषदुष्टस्य कलेरेष महान् गुणः ॥३६॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन प्राप्य माहेश्वरं युगम् । विशेषाद् ब्राह्मणो रुद्रमीशानं शरणं व्रजेत् ॥३७॥
ये नमन्ति विरूपाक्षमीशानं कृत्तिवाससम् । प्रसन्नचेतसो रुद्रं ते यान्ति परमं पदम् ॥३८॥
यथा रुद्रनमस्कारः सर्वकर्मफलो ध्रुवम् । अन्यदेवनमस्कारान्न तत्फलमवाप्नुयात् ॥३९॥
एवंविधे कलियुगे दोषाणामेवशोधनम् । महादेवनमस्कारो ध्यानं दानमिति श्रुतिः ॥४०॥
तस्मादनीश्वरानन्यान् त्यक्त्वा देवं महेश्वरम् । समाश्रयेद् विरूपाक्षं यदीच्छेत् परमं पदम् ॥४१॥
नार्चयन्तीह ये रुद्रं शिवं त्रिदशवन्दितम् । तेषां दानं तपो यज्ञो वृथा जीवितमेव च ॥४२॥
नमो रुद्राय महते देवदेवाय शूलिने । त्र्यम्बकाय त्रिनेत्राय योगिनां गुरवे नमः ॥४४॥
नमोऽस्तु वामदेवाय महादेवाय वेधसे । शंभवे स्थाणवे नित्यं शिवाय परमेष्ठिने ॥
नमः सोमाय रुद्राय महाग्रासाय हेतवे ॥४४॥
प्रपद्येऽहं विरूपाक्षं शरण्यं ब्रह्मचारिणम् । महादेवं महायोगमीशानं चाम्बिकापतिम् ॥४५॥
योगिनां योगदातारं योगमायासमावृतम् । योगिनां गुरुमाचार्यं योगिगम्यं पिनाकिनम् ॥४६॥
संसारतारणं रुद्रं ब्रह्माणं ब्रह्मणोऽधिपम् । शाश्वतं सर्वगं शान्तं ब्रह्मण्यं ब्राह्मणप्रियम् ॥४७॥
कपर्दिनं कालमूर्तिममूर्तिं परमेश्वरम् । एकमूर्तिं महामूर्तिं वेदवेद्यं दिवस्पतिम् ॥४८॥
नीलकण्ठं विश्वमूर्तिं व्यापिनं विश्वरेतसम् । कालाग्निं कालदहनं कामदं कामनाशनम् ॥४९॥
नमस्ये गिरिशं देवं चन्द्रावयवभूषणम् । विलोहितं लेलिहानमादित्यं परमेष्ठिनम् ॥
उग्रं पशुपतिं भीमं भास्करं परमं तपः ॥५०॥
इत्येतल्लक्षणं प्रोक्तं युगानां वै समासतः । अतीतानागतानां वै यावन्मन्वन्तरक्षयः ॥५१॥
मन्वन्तरेण चैकेन सर्वाण्येवान्तराणि वै । व्याख्यातानि न संदेहः कल्पः कल्पेन चैव हि ॥५२॥
मन्वन्तरेषु चैतेषु अतीतानागतेषु वै । तुल्याभिमानिनः सर्वे नामरूपैर्भवन्त्युत ॥५३॥
एवमुक्तो भगवता किरीटी श्वेतवाहनः । बभार परमां भक्तिमीशानेऽव्यभिचारिणीम् ॥५४॥
नमश्चकार तमृषिं कृष्णद्वैपायनं प्रभुम् । सर्वज्ञं सर्वकर्तारं साक्षाद् विष्णुं व्यवस्थितम् ॥५५॥
तमुवाच पुनर्व्यासः पार्थं परपुञ्जयम् । कराभ्यां सुशुभाभ्यां च संस्पृश्य प्रणतं मुनिः ॥५६॥
धन्योऽस्यनुगृहीतोऽसि त्वादृशोऽन्यो न विद्यते । त्रैलोक्ये शंकरे नूनं भक्तः परपुरञ्जय ॥५७॥
दृष्टवानसि तं देवं विश्वाक्षं विश्वतोमुखम् । प्रत्यक्षमेव सर्वेशं रुद्रं सर्वजगद्गुरुम् ॥५८॥
ज्ञानं तदैश्वरं दिव्यं यथावद् विदितं त्वया । स्वयमेव हृषीकेशः प्रीत्योवाच सनातनः ॥५९॥
गच्छ गच्छ स्वकं स्थानं न शोकं कर्तुमर्हसि । व्रजस्व परया भक्त्या शरण्यं शरणं शिवम् ॥६०॥
एवमुक्त्वा स भगवाननुगृह्यार्जुनं प्रभुः । जगाम शंकरपुरीं समाराधयितुं भवम् ॥६१॥
पाण्डवेयोऽपि तद् वाक्यात् संप्राप्य शरणं शिवम् । संत्यज्य सर्वकर्माणि तद्भक्तिपरमोऽभवत् ॥६२॥
नार्जुनेन समः शम्भोर्भक्त्या भूतो भविष्यति । मुक्त्वा सत्यवतीसूनुं कृष्णं वा देवकीसुतम् ॥६३॥
तस्मै भगवते नित्यं नमः सत्याय धीमते । पाराशर्याय मुनये व्यासायामिततेजसे ॥६४॥

कृष्णद्वैपायनः साक्षाद् विष्णुरेव सनातनः । को ह्यन्यस्तत्त्वतो रुद्रं वेत्ति तं परमेश्वरम् ॥६५॥
नमः कुरुध्वं तमृषिं कृष्णं सत्यवतीसुतम् । पाराशर्यं महात्मानं योगिनं विष्णुमव्ययम् ॥६६॥
एवमुक्तास्तु मुनयः सर्व एव समाहिताः । प्रेणेमुस्तं महात्मानं व्यासं सत्यवतीसुतम् ॥६७॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,१५२+६७=२,२१९

॥ अथैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः ॥
प्राप्य वाराणसीं दिव्यां कृष्णद्वैपायनो मुनिः । किमकार्षीन्महाबुद्धिः श्रोतुं कौतूहलं हि नः ॥१॥
सूत उवाच ॥
प्राप्य वाराणसीं दिव्यामुपस्पृश्य महामुनिः । पूजयामास जाह्नव्यां देवं विश्वेश्वरं शिवम् ॥२॥
तमागतं मुनिं दृष्ट्वा तत्र ये निवसन्ति वै । पूजयाञ्चक्रिरे व्यासं मुनयो मुनिपुङ्गवम् ॥३॥
पप्रच्छुः प्रणताः सर्वे कथाः पापविनाशिनीः । महादेवाश्रयाः पुण्यां मोक्षधर्मान् सनातनान् ॥४॥
स चापि कथयामास सर्वज्ञो भगवानृषिः । माहात्म्यं देवदेवस्य धर्मान् वेदनिदर्शितान् ॥५॥
तेषां मध्ये मुनीन्द्राणां व्यासशिष्यो महामुनिः । पृष्ट्वान् जैमिनिर्व्यासं गूढमर्थं सनातनम् ॥६॥
जैमिनिरुवाच ॥
भगवन् संशयं त्वेकं छेत्तुमर्हसि तत्त्वतः । न विद्यते ह्यविदितं भवता परमर्षिणः ॥७॥
केचिद् ध्यानं प्रशंसन्ति धर्ममेवापरे जनाः । अन्ये सांख्यं तथा योगं तपस्त्वन्ये महर्षयः ॥८॥
ब्रह्मचर्यमथो मौनमन्ये प्राहुर्महर्षयः । अहिंसां सत्यमप्यन्ये संन्यासमपरे विदुः ॥९॥
केचिद् दयां प्रशंसन्ति दानमध्ययनं तथा । तीर्थयात्रां तथा केचिदन्ये चेन्द्रियनिग्रहम् ॥१०॥
किमेतेषां भवेज्ज्यायः प्रब्रूहि मुनिपुङ्गव । यदि वा विद्यतेऽप्यन्यद् गुह्यं तद्वक्तुमर्हसि ॥११॥
श्रुत्वा स जैमिनेर्वाक्यं कृष्णद्वैपायनो मुनिः । प्राह गम्भीरया वाचा प्रणम्य वृषकेतनम् ॥१२॥
भगवानुवाच ॥
साधु साधु महाभाग यत्पृष्टं भवता मुने । वक्ष्ये गुह्यतमाद् गुह्यं श्रुण्वन्त्वन्ये महर्षयः ॥१३॥
ईश्वरेण पुरा प्रोक्तं ज्ञानमेतत् सनातनम् । गूढमप्राज्ञविद्विष्टं सेवितं सूक्ष्मदर्शिभिः ॥१४॥
नाश्रद्दधाने दातव्यं नाभक्ते परमेष्ठिनः । न वेदविद्विषि शुभं ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ॥१५॥
मेरुश्रृङ्गे महा देवमीशानं त्रिपुरद्विषम् । देवासनगता देवी महादेवमपृच्छत ॥१६॥
देव्युवाच ॥
देवदेव महादेव भक्तानामार्तिनाशन । कथं त्वां पुरुषो देवमचिरादेव पश्यति ॥१७॥
सांख्ययोगस्तथा ध्यानं कर्मयोगोऽथ वैदिकः । आयासबहुलान्याहुर्यानि चान्यानि शंकर ॥१८॥
येन विभ्रान्तचित्तानां योगिनां कर्मिणामपि । दृश्यो हि भगवान् सूक्ष्मः सर्वेषामपि देहिनाम् ॥१९॥
एतद् गुह्यतमं ज्ञानं गूढं ब्रह्मादिसेवितम् । हिताय सर्वभक्तानां ब्रूहि कामाङ्गनाशन ॥२०॥
ईश्वर उवाच ॥
अवाच्यमेतद् विज्ञानं ज्ञानमज्ञैर्बहिष्कृतम् । वक्ष्ये तव यथातत्त्वं यदुक्तं परमर्षिभिः ॥२१॥
परं गुह्यतमं क्षेत्रं मम वाराणसी पुरी । सर्वेषामेव भूतानां संसारार्णवतारिणी ॥२२॥
तत्र भक्ता महादेवि मदीयं व्रतमास्थिताः । निवसन्ति महात्मानः परं नियममास्थिताः ॥२३॥
उत्तमं सर्वतीर्थानां स्थानानामुत्तमं च तत् । ज्ञानानामुत्तमं ज्ञानमविमुक्तं परं मम ॥२४॥
स्थानान्तरं पवित्राणि तीर्थान्यायतनानि च । श्मशानेसंस्थितान्येव दिव्यभूमिगतानि च ॥२५॥
भूर्लोके नैव संलग्नमन्तरिक्षे ममालयम् । अयुक्तास्तन्न पश्यन्ति युक्ताः पश्यन्ति चेतसा ॥२६॥
श्मसानमेतद् विख्यातमविमुक्तमिति श्रुतम् । कालो भूत्वा जगदिदं संहराम्यत्र सुन्दरि ॥२७॥
देवीदं सर्वगुह्यानां स्थानं प्रियतमं मम । मद्भक्तास्तत्र गच्छन्ति मामेव प्रविशन्ति ते ॥२८॥
दत्तं जप्तं हुतं चेष्टं तपस्तप्तं कृतं च यत् । ध्यानमध्ययनं ज्ञानं सर्वं तत्राक्षयं भवेत् ॥२९॥
जन्मान्तरसहस्रेषु यत्पापं पूर्वसंचितम् । अविमुक्तं प्रविष्टस्य तत्सर्वं व्रजति क्षयम् ॥३०॥

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा ये वर्णसंकराः । स्त्रियो म्लेच्छाश्च ये चान्ये संकीर्णाः पापयोनयः ॥३१॥
कीटाः पिपीलिकाश्चैव ये चान्ये मृगपक्षिणः । कालेन निधनं प्राप्ता अविमुक्ते वरानने ॥३२॥
चन्द्रार्धमौलयस्त्र्यक्षा महावृषभवाहनाः । शिवे मम पुरे देवि जायन्ते तत्र मानवाः ॥३३॥
नाविमुक्ते मृतः कश्चिन्नरकं याति किल्बिषः। ईश्वरानुगृहीता हि सर्वे यान्ति परां गतिम् ॥३४॥
मोक्षं सुदुर्लभं मत्वा संसारं चातिभीषणम् । अश्मना चरणौ हत्वा वाराणस्यां वसेन्नरः ॥३५॥
दुर्लभा तपसा चापि पूतस्य परमेश्वरि । यत्र तत्र विपन्नस्य गतिः संसारमोक्षणी ॥३६॥
प्रसादाज्जायते ह्येतन्मम शैलेन्द्रनन्दिनि । अप्रबुद्धा न पश्यन्ति मम मायाविमोहिताः ॥३७॥
अविमुक्तं न सेवन्ति मूढा ये तमसावृताः । विण्मूत्ररेतसां मध्ये संवसन्ति पुनः पुनः ॥३८॥
हन्यमानोऽपि यो विद्वान् वसेद् विघ्नशतैरपि । स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥३९॥
जन्ममृत्युजरामुक्तं परं याति शिवालयम् । अपुनर्मरणानां हि सा गतिर्मोक्षकाङ्क्षिणाम् ॥
यां प्राप्य कृतकृत्यः स्यादिति मन्यन्ति पण्डिताः ॥४०॥
न दानैर्न तपोभिश्च न यज्ञैर्नापि विद्यया । प्राप्यते गतिरुत्कृष्टा याऽविमुक्ते तु लभ्यते ॥४१॥
नानावर्णा विवर्णाश्च चण्डालाद्या जुगुप्सिताः । किल्बिषैः पूर्णदेहा ये विशिष्टैः पातकैस्तथा ॥
भेषजं परमं तेषामविमुक्तं विदुर्बुधाः ॥४२॥
अविमुक्तं परं ज्ञानमविमुक्तं परं पदम् । अविमुक्तं परं तत्त्वमविमुक्तं परं शिवम् ॥४३॥
कृत्वा वै नैष्ठिकीं दीक्षामविमुक्ते वसन्ति ये । तेषां तत्परमं ज्ञानं ददाम्यन्ते परं पदम् ॥४४॥
प्रयागं नैमिषं पुण्यं श्रीशैलोऽथ महालयः । केदारं भद्रकर्णं च गया पुष्करमेव च ॥४५॥
कुरुक्षेत्रं रुद्रकोटिर्नर्मदाहाटकेश्वरम् । शालिग्रामं च कुब्जाम्रं कोकामुखमनुत्तमम् ॥
प्रभासं विजयेशानं गोकर्णं भद्रकर्णकम् ॥४६॥
एतानि पुण्यस्थानानि त्रैलोक्ये विश्रुतानि ह । न यास्यन्ति परं मोक्षं वाराणस्यां यथा मृताः ॥४७॥
वाराणस्यां विशेषेण गङ्गा त्रिपथगामिनी । प्रविष्टा नाशयेत् पापं जन्मान्तरशतैः कृतम् ॥४८॥
अन्यत्र सुलभा गङ्गा श्राद्धं दानं तथा जपः । व्रतानि सर्वमेवैतद् वाराणस्यां सुदुर्लभम् ॥४९॥
यजेत जुहुयान्नित्यं ददात्यर्चयतेऽमरान् । वायुभक्षश्च सततं वाराणस्यां स्थितो नरः ॥५०॥
यदि पापो यदि शठो यदि वाऽधार्मिको नरः । वाराणसीं समासाद्य पुनाति सकलं नरः ॥५१॥
वाराणस्यां महादेवं येऽर्चयन्ति स्तुवन्ति वै । सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते विज्ञेया गणेश्वराः ॥५२॥
अन्यत्र योगज्ञानाभ्यां संन्यासादथवान्यतः । प्राप्यते तत् परं स्थानं सहस्रेणैव जन्मना ॥५३॥
ये भक्ता देवदेवेशे वाराणस्यां वसन्ति वै । ते विन्दन्ति परं मोक्षमेकेनैव तु जन्मना ॥५४॥
यत्र योगस्तथा ज्ञानं मुक्तिरेकेन जन्मना । अविमुक्तं समासाद्य नान्यद् गच्छेत् तपोवनम् ॥५५॥
यतो मया न मुक्तं तदविमुक्तं ततः स्मृतम् । तदेव गुह्यं गुह्यानामेतद् विज्ञाय मुच्यते ॥५६॥
ज्ञानध्यानाभिनिष्ठानां परमानन्दमिच्छताम् । या गतिर्विहिता सुभ्रु साविमुक्ते मृतस्य तु ॥५७॥
यानि चैवाविमुक्तस्य देहे तूक्तानि कृत्स्नशः । पुरी वाराणसी तेभ्यः स्थानेभ्यो ह्यधिकाशुभा ॥५८॥
यत्र साक्षान्महादेवो देहान्ते स्वयमीश्वरः । व्याचष्टे तारकं ब्रह्म तत्रैव ह्यविमुक्तकम् ॥५९॥
यत् तत् परतरं तत्त्वमविमुक्तमिति श्रुतम् । एकेन जन्मना देवि वाराणस्यां तदाप्नुयात् ॥६०॥
भ्रूमध्ये नाभिमध्ये च हृदये चैव मूर्धनि । यथाविमुक्तमादित्ये वाराणस्यां व्यवस्थितम् ॥६१॥
वरणस्यास्तथा चास्या मध्ये वाराणसी पुरी । तत्रैव संस्थितं तत्त्वं नित्यमेवाविमुक्तकम् ॥६२॥
वाराणस्याः परं स्थानं न भूतं न भविष्यति । यत्र नारायणो देवो महादेवो दिवेश्वरः ॥६३॥
तत्र देवाः सगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः । उपासते मां सततं देवदेवः पितामहम् ॥६४॥
महापातकिनो ये च ये तेभ्यः पापकृत्तमाः । वाराणसीं समासाद्य ते यान्ति परमां गतिम् ॥६५॥
तस्मान्मुमुक्षुर्नियतो वसेद् वै मरणान्तिकम् । वाराणस्यां महादेवाज्ज्ञानं लब्ध्वा विमुच्यते ॥६६॥
किन्तु विघ्ना भविष्यन्ति पापोपहतचेतसः । ततो नैव चरेत् पापं कायेन मनसा गिरा ॥६७॥
एतद् रहस्यं वेदानां पुराणानां च सुव्रताः । अविमुक्ताश्रयं ज्ञानं न कश्चिद् वेत्ति तत्त्वतः ॥६८॥
देवतानामृषीणां च शृण्वतां परमेष्ठिनाम् । देव्यै देवेन कथितं सर्वपापविनाशनम् ॥६९॥
यथा नारायणः श्रेष्ठो देवानां पुरुषोत्तमः । यथेश्वराणां गिरिशः स्थानानां चैतदुत्तमम् ॥७०॥

यैः समाराधितो रुद्रः पूर्वस्मिन्नेव जन्मनि । तं विन्दन्ति परं क्षेत्रमविमुक्तं शिवालयम् ॥७१॥
कलिकल्मषसंभूता येषामुपहता मतिः । न तेषां वेदितुं शक्यं स्थानं तत् परमेष्ठिनः ॥७२॥
ये स्मरन्ति सदा कालं विन्दन्ति च पुरीमिमाम् । तेषां विनश्यति क्षिप्रमिहामुत्र च पातकम् ॥७३॥
यानि चेह प्रकुर्वन्ति पातकानि कृतालयाः । नाशयेत् तानि सर्वाणि देवः कालतनुः शिवः ॥७४॥
आगच्छतामिदं स्थानं सेवितुं मोक्षकाङ्क्षिणाम् । मृतानां च पुनर्जन्म न भूयो भवसागरे ॥७५॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन वाराणस्यां वसेन्नरः । योगी वाप्यथवाऽयोगी पापी वा पुण्यकृत्तमः ॥७६॥
न वेदवचनात् पित्रोर्न चैव गुरुवादतः । मतिरुत्क्रमणीया स्यादविमुक्तागतिं प्रति ॥७७॥
सूत उवाच ॥
इत्येवमुक्त्वा भगवान् व्यासो वेदविदां वरः । सहैव शिष्यप्रवरैर्वाराणस्यां चचार ह ॥७८॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्त्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,२१९+७८=२,२९७

॥ अथ त्रिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
स शिष्यैः संवृतो धीमान् गुरुर्द्वैपायनो मुनिः । जगाम विपुलं लिङ्गमोंकारं मुक्तिदायकम् ॥१॥
तत्राभ्यर्च्य महादेवं शिष्यैः सह महामुनिः । प्रोवाच तस्य माहात्म्यं मुनीनां भावितात्मनाम् ॥२॥
इदं तद् विमलं लिङ्गमोंकारं नाम शोभनम् । अस्य स्मरणमात्रेण मुच्यते सर्वपातकैः ॥३॥
एतत् परतरं ज्ञानं पञ्चायतनमुत्तमम् । सेवितं सूरिभिर्नित्यं वाराणस्यां विमोक्षदम् ॥४॥
अत्र साक्षान्महादेवः पञ्चायतनविग्रहः । रमते भगवान् रुद्रो जन्तूनामपवर्गदः ॥५॥
यत् तत् पाशुपतं ज्ञानं पञ्चार्थमिति शक्यते । तदेतद् विमलं लिङ्गमोङ्कारे समवस्थितम् ॥६॥
शान्त्यतीता तथा शान्तिर्विद्या चैव परा कला । प्रतिष्ठा च निवृत्तिश्च पञ्चार्थं लिङ्गमैश्वरम् ॥७॥
पञ्चानामपि देवानां ब्रह्मादीनां सदाश्रयम् । ओंकारबोधकं लिङ्गं पञ्चायतनमुच्यते ॥८॥
संस्मरेदैश्वरं लिङ्गं पञ्चायतनमव्ययम् । देहान्ते तत्परं ज्योतिरानन्दं विशते बुधः ॥९॥
अत्र देवर्षयः पूर्वं सिद्धा ब्रह्मर्षयस्तथा । उपास्य देवमीशानं प्राप्तवन्तः परं पदम् ॥१०॥
मत्स्योदर्यास्तटे पुण्यं स्थानं गुह्यतमं शुभम् । गोचर्ममात्रं विप्रेन्द्रा ओङ्कारेश्वरमुत्तमम् ॥११॥
कृत्तिवासेश्वरं लिङ्गं मध्यमेश्वरमुत्तमम् । विश्वेश्वरं तथोंकारं कपर्दीश्वरमेव च ॥१२॥
एतानि गुह्यलिङ्गानि वाराणस्यां द्विजोत्तमाः । न कश्चिदिह जानाति विना शम्भोरनुग्रहात् ॥१३॥
एवमुक्त्वा ययौ कृष्णः पाराशर्यो महामुनिः । कृत्तिवासेश्वरं लिङ्गं द्रष्टुं देवस्य शूलिनः ॥१४॥
समभ्यर्च्य तथा शिष्यैर्माहात्म्यं कृत्तिवाससः । कथयामास शिष्येभ्यो भगवान् ब्रह्मवित्तमः ॥१५॥
अस्मिन् स्थाने पुरा दैत्यो हस्ती भूत्वा भवान्तिकम् । ब्राह्मणान् हन्तुमायातो येऽत्र नित्यमुपासते ॥१६॥
तेषां लिङ्गान्महादेवः प्रादुरासीत् त्रिलोचनः । रक्षणार्थं द्विजश्रेष्ठा भक्तानां भक्तवत्सलः ॥१७॥
हत्वा गजाकृतिं दैत्यं शूलेनावज्ञया हरः । वसस्तस्याकरोत् कृत्तिं कृत्तिवासेश्वरस्ततः ॥१८॥
अत्र सिद्धिं परां प्राप्ता मुनयो मुनिपुंगवाः । तेनैव च शरीरेण प्राप्तास्तत् परमं पदम् ॥१९॥
विद्या विद्येश्वरा रुद्राः शिवाये च प्रकीर्तिताः । कृत्तिवासेश्वरं लिङ्गं नित्यमावृत्य संस्थिताः ॥२०॥
ज्ञात्वा कलियुगं घोरमधर्मबहुलं जनाः । कृत्तिवासं न मुञ्चन्ति कृतार्थास्ते न संशयः ॥२१॥
जन्मान्तरसहस्रेण मोक्षोऽन्यत्राप्यते न वा । एकेन जन्मना मोक्षः कृत्तिवासे तु लभ्यते ॥२२॥
आलयः सर्वसिद्धानामेतत् स्थानं वदन्ति हि । गोपितं देवदेवेन महादेवेन शम्भुना ॥२३॥
युगे युगे ह्यत्र दान्ता ब्राह्मणा वेदपारागाः । उपासते महादेवं जपन्ति शतरुद्रियम् ॥२४॥
स्तुवन्ति सततं देवं त्र्यम्बकं कृत्तिवाससम् । ध्यायन्ति हृदये देवं स्थाणुं सर्वान्तरं शिवम् ॥२५॥
गायन्ति सिद्धाः किल गीतकानि ये वाराणस्यां निवसन्ति विप्राः । तेषामथैकेन भवेन मुक्तिर्ये कृत्तिवासं शरणं प्रपन्नाः ॥२६॥
सम्प्राप्य लोके जगतामभीष्टं सुदुर्लभं विप्रकुलेषु जन्म । ध्याने समाधाय जपन्ति रुद्रं ध्यायन्ति चित्ते यतयो महेशम् ॥२७॥
आराधयन्ति प्रभुमीशितारं वाराणसीमध्यगता मुनिन्द्राः । यजन्ति यज्ञैरभिसंधिहीनाः स्तुवन्ति रुद्रं प्रणमन्ति शम्भुम् ॥२८॥
नमो भवायामलयोगधाम्ने स्थाणुं प्रपद्ये गिरिशं पुराणम् । स्मरामि रुद्रं हृदये निविष्टं जाने महादेवमनेकरूपम् ॥२९॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायांपूर्वविभागे त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,२९७+२९=२,३२६

॥ अथैकत्रिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
समाभाष्य मुनीन् धीमान् देवदेवस्य शूलिनः । जगाम लिङ्गं तद् द्रष्टुं कपर्दीश्वरमव्ययम् ॥१॥
स्नात्वा तत्र विधानेन तर्पयित्वा पितॄन् द्विजाः । पिशाचमोचने तीर्थे पूजयामास शूलिनम् ॥२॥
तत्राश्चर्यमपश्यंस्ते मुनयो गुरुणा सह । मेनिरे क्षेत्रमाहात्म्यं प्रणेमुर्गिरिशं हरम् ॥३॥
कश्चिदभ्याजगामेमं शार्दूलो घोररूपधृक् । मृगीमेकां भक्षयितुं कपर्दीश्वरमुत्तमम् ॥४॥
तत्र सा भीतहृदया कृत्वा कृत्वा प्रदक्षिणम् । धावमाना सुसम्भ्रान्ता व्याघ्रस्य वशमागता ॥५॥
तां विदार्य नखैस्तीक्ष्णैः शार्दूलः सुमहाबलः । जगाम चान्यविजनं देशं दृष्ट्वा मुनीश्वरान् ॥६॥
मृतमात्रा च सा बाला कपर्दीशाग्रतो मृगी । अदृश्यत महाज्वाला व्योम्नि सूर्यसमप्रभा ॥७॥
त्रिनेत्रा नीलकण्ठा च शशाङ्काङ्कितमूर्धजा । वृषाधिरूढा पुरुषैस्तादृशैरेव संवृता ॥८॥
पुष्पवृष्टिं विमुञ्चन्ति खेचरास्तस्य मूर्धनि । गणेश्वरः स्वयं भूत्वा न दृष्टस्तत्क्षणात् ततः ॥९॥
दृष्ट्वैतदाश्चर्यवरं जैमिनिप्रमुखा द्विजाः । कपर्दीश्वरमाहात्म्यं पप्रच्छुर्गुरुमच्युतम् ॥१०॥
तेषां प्रोवाच भगवान् देवाग्रे चोपविश्य सः । कपर्दीशस्य माहात्म्यं प्रणम्य वृषभध्वजम् ॥११॥
इदं देवस्य तल्लिङ्गं कपर्दीश्वरमुत्तमम् । स्मृत्वैवाशेषपापौघं क्षिप्रमस्य विमुञ्चति ॥१२॥
कामक्रोधादयो दोषा वाराणसीनिवासिनाम् । विघ्नाः सर्वे विनश्यन्ति कपर्दीश्वरपूजनात् ॥१३॥
तस्मात् सदैव द्रष्टव्यं कपर्दीश्वरमुत्तमम् । पूजितव्यं प्रयत्नेन स्तोतव्यं वैदिकैः स्तवैः ॥१४॥
ध्यायतामत्र नियतं योगिनां शान्तचेतसाम् । जायते योगसिद्धिः सा षण्मासे न संशयः ॥१५॥
ब्रह्महत्यादयः पापा विनश्यन्त्यस्य पूजनात् । पिशाचमोचने कुण्डे स्नातस्यात्र समीपतः ॥१६॥
अस्मिन् क्षेत्रे पुरा विप्रास्तपस्वी शंसितव्रतः । शङ्कुकर्ण इति ख्यातः पूजयामास शंकरम् ॥
जजाप रुद्रमनिशं प्रणवं ब्रह्मरूपिणम् ॥१७॥
पुष्पधूपादिभिः स्तोत्रैर्नमस्कारैः प्रदक्षिणैः । उवाच तत्र योगात्मा कृत्वा दीक्षां तु नैष्ठिकीम् ॥१८॥
कदाचिदागतं प्रेतं पश्यति स्म क्षुधान्वितम् । अस्थिचर्मपिनद्धाङ्गं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः ॥१९॥
तं दृष्ट्वा स मुनिश्रेष्ठः कृपया परया युतः । प्रोवाच को भवान् कस्माद् देशाद् देशमिमं श्रितः ॥२०॥
तस्मै पिशाच क्षुधया पीड्यमानोऽब्रवीद् वचः । पूर्वजन्मन्यहं विप्रो धनधान्यसमन्वितः ॥
पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तः कुटुम्बभरणोत्सुकः ॥२१॥
न पूजिता मया देवा गावोऽप्यतिथयस्तथा । न कदाचित् कृतं पुण्यमल्पं वा स्वल्पमेव वा ॥२२॥
एकदा भगवान् देवो गोवृषेश्वरवाहनः । विश्वेश्वरो वाराणस्यां दृष्टः स्पृष्टो नमस्कृतः ॥२३॥
तदाचिरेण कालेन पञ्चत्वमहमागतः । न दृष्टं तन्मया घोरं यमस्य वदनं मुने ॥२४॥
ईदृशीं योनिमापन्नः पैशाचीं क्षुधयाऽन्वितः । पिपासयाऽधुनाक्रान्तो न जानामि हिताहितम् ॥२५॥
यदि कंचित् समुद्धर्तुमुपायं पश्यसि प्रभो । कुरुष्व तं नमस्तुभ्यं त्वामहं शरणं गतः ॥२६॥
इत्युक्तः शङ्कुकर्णोऽथ पिशाचमिदमब्रवीत् । त्वादृशो न हि लोकेऽस्मिन् विद्यते पुण्यकृत्तमः ॥२७॥
यत्त्वया भगवान् पूर्वं दृष्टो विश्वेश्वरः शिवः । संस्पृष्टो वन्दितो भूयः कोऽन्यस्त्वत्सदृशो भुवि ॥२८॥
तेन कर्मविपाकेन देशमेतं समागतः । स्नानं कुरुष्व शीघ्रं त्वमस्मिन् कुण्डे समाहितः ॥
येनेमां कुत्सितां योनिं क्षिप्रमेव प्रहास्यसि ॥२९॥
स एवमुक्तो मुनिना पिशाचो दयालुना देववरं त्रिनेत्रम् । स्मृत्वा कपर्दीश्वरमीशितारं चक्रे समाधाय मनोऽवगाहम् ॥३०॥
तदाऽवगाढो मुनिसंनिधाने ममार दिव्याभरणोपपन्नः । अदृश्यतार्कप्रतिमे विमाने शशाङ्कचिह्नाङ्कितचारुमौलिः ॥३१॥
विभाति रुद्रैरुदितो दिविस्थैः समावृतो योगिभिरप्रमेयैः । सवालखिल्यादिभिरेष देवो यथोदये भानुरशेषदेवः ॥३२॥
स्तुवन्ति सिद्धा दिवि देवसङ्घा नृत्यन्ति दिव्याप्सरसोऽभिरामाः । मुञ्चन्ति वृष्टिं कुसुमाम्बुमिश्रां गन्धर्वविद्याधरकिंनराद्याः ॥३३॥
संस्तूयमानोऽथ मुनीन्द्रसङ्घैरवाप्य बोधं भगवत्प्रसादात् । समाविशन्मण्डलमेतदग्र्यं त्रयीमयं यत्र विभाति रुद्रः ॥३४॥
दृष्ट्वा विमुक्तं स पिशाचभूतं मुनिः प्रहृष्टो मनसा महेशम् । विचिन्त्य रुद्रं कविमेवमग्निं प्रणम्य तुष्टाव कपर्दिनं तम् ॥३५॥

शङ्कुकर्ण उवाच ॥

कपर्दिनं त्वां परतः परस्ताद् गोप्तारमेकं पुरुषं पुराणम् । व्रजामि योगेश्वरमीशितारमादित्यमग्निं कपिलाधिरूढम् ॥३६॥
त्वां ब्रह्मपारं हृदि सन्निविष्टं हिरण्मयं योगिनमादिमन्तम् । व्रजामि रुद्रं शरणं दिविस्थं महामुनिं ब्रह्ममयं पवित्रम् ॥३७॥
सहस्रपादाक्षिशिरोऽभियुक्तं सहस्रबाहुं तमसः परस्तात् । त्वां ब्रह्मपारं प्रणमामि शम्भुं हिरण्यगर्भाधिपतिं त्रिनेत्रम् ॥३८॥
यतः प्रसूतिर्जगतो विनाशो येनावृतं सर्वमिदं शिवेन । तं ब्रह्मपारं भगवन्तमीशं प्रणम्य नित्यं शरणं प्रपद्ये ॥३९॥
अलिङ्गमालोकविहीनरूपं स्वयम्प्रभं चित्पतिमेकरुद्रम् । तं ब्रह्मपारं परमेश्वरं त्वां नमस्करिष्ये न यतोऽन्यदस्ति ॥४०॥
यं योगिनस्त्यक्तसबीजयोगा लब्ध्वा समाधिं परमात्मभूताः । पश्यन्ति देवं प्रणतोऽस्मि नित्यं तं ब्रह्मपारं भवतः स्वरूपम् ॥४१॥
न यत्र नामानिविशेषतृप्तिर्न संदृशे तिष्ठति यत्स्वरूपम् । तं ब्रह्मपारं प्रणतोऽस्मि नित्यं स्वयम्भुवं त्वां शरणं प्रपद्ये ॥४२॥
यद् वेदवेदाभिरता विदेहं सब्रह्मविज्ञानमभेदमेकम् । पश्यन्त्यनेकं भवतः स्वरूपं तद्ब्रह्मपारं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥४३॥
यतः प्रधानं पुरुषः पुराणो विवर्तते यं प्रणमन्ति देवाः । नमामि तं ज्योतिषि संनिविष्टं कालं बृहन्तं भवतः स्वरूपम् ॥४४॥
व्रजामि नित्यं शरणं गुहेशं स्थाणुं प्रपद्ये गिरिशं पुराणम् । विश्वं प्रपद्ये हरमिन्दुमौलिं पिनाकिनं त्वां शरणं व्रजामि ॥४५॥
स्तुत्वैवं शङ्कुकर्णोऽसौ भगवन्तं कपर्दिनम् । पपात दण्डवद् भूमौ प्रोच्चरन् प्रणवं परम् ॥४६॥
तत्क्षणात् परमं लिङ्गं प्रादुर्भूतं शिवात्मकम् । ज्ञानमानन्दमद्वैतं कोटिकालाग्निसन्निभम् ॥४७॥
शङ्कुकर्णोऽथ मुक्तात्मा तदात्मा सर्वगोऽमलः । निलिल्ये विमले लिङ्गे तदद्भुतमिवाभवत् ॥४८॥
एतद् रहस्यमाख्यातं माहात्म्यं च कपर्दिनः । न कश्चिद् वेत्ति तमसा विद्वानप्यत्र मुह्यति ॥४९॥
य इमां श्रृणुयान्नित्यं कथां पापप्रणाशिनीम् । भक्तः पापविशुद्धात्मा रुद्रसामीप्यमाप्नुयात् ॥५०॥
पठेच्च सततं शुद्धो ब्रह्मपारं महास्तवम् । प्रातर्मध्याह्नसमये स योगं प्राप्नुयात् परम् ॥५१॥
इहैव नित्यं वत्स्यामो देवदेवं कपर्दिनम् । द्रक्ष्यामः सततं देवं पूजयामोऽथ शूलिनम् ॥५२॥
इत्युक्त्वा भगवान् व्यासः शिष्यैः सह महामुनिः । उवास तत्र युक्तात्मा पूजयन् वै कपर्दिनम् ॥५३॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकत्रिंशोध्यायः ॥३१॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,३२६+५३=२,३७९

॥ अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥

उषित्वा तत्र भगवान् कपर्दीशान्तिके पुनः । ययौ द्रष्टुं मध्यमेशं बहुवर्षगणान् प्रभुः ॥१॥
तत्र मन्दाकिनीं पुण्यामृषिसङ्घनिषेविताम् । नदीं विमलपानीयां दृष्ट्वा हृष्टोऽभवन्मुनिः ॥२॥
स तामन्वीक्ष्य मुनिभिः सह द्वैपायनः प्रभुः । चकार भावपूतात्मा स्नानं स्नानविधानवित् ॥३॥
संतर्प्य विधिवद् देवानृषीन् पितृगणांस्तथा । पूजयामास लोकादिं पुष्पैर्नानाविधैर्भवम् ॥४॥
प्रविश्य शिष्यप्रवरैः सार्धं सत्यवतीसुतः । मध्यमेश्वरमीशानमर्चयामास शूलिनम् ॥५॥
ततः पाशुपताः शान्ता भस्मोद्धूलितविग्रहाः । द्रष्टुं समागता रुद्रं मध्यमेश्वरमीश्वरम् ॥६॥
ओंकारासक्तमनसो वेदाध्ययनतत्पराः । जटिला मुण्डिताश्चापि शुक्लयज्ञोपवीतिनः ॥७॥
कौपीनवसनाः केचिदपरे चाप्यवाससः । ब्रह्मचर्यरताः शान्ता वेदान्तज्ञानतत्पराः ॥८॥
दृष्ट्वा द्वैपायनं विप्राः शिष्यैः परिवृतं मुनिम् । पूजयित्वा यथान्यायमिदं वचनमब्रुवन् ॥९॥
को भवान् कुत आयातः सह शिष्यैर्महामुने । प्रोचुः पैलादयः शिष्यास्तानृषीन् ब्रह्मभावितान् ॥१०॥
अयं सत्यवतीसूनुः कृष्णद्वैपायनो मुनिः । व्यासः स्वयं हृषीकेशो येन वेदाः पृथक् कृताः ॥११॥
यस्य देवो महादेवः साक्षादेव पिनाकधृक् । अंशांशेनाभवत् पुत्रो नाम्ना शुक इति प्रभुः ॥१२॥
यः स साक्षान्महादेवं सर्वभावेन शंकरम् । प्रपन्नः परया भक्त्या यस्य तज्ज्ञानमैश्वरम् ॥१३॥
ततः पाशुपताः सर्वे हृष्टसर्वतनूरुहाः । नेमुरव्यग्रमनसः प्रोचुः सत्यवतीसुतम् ॥१४॥
भगवन् भवता ज्ञातं विज्ञानं परमेष्ठिनः । प्रसादाद् देवदेवस्य यत् तन्माहेश्वरं परम् ॥१५॥
तद्वदास्माकमव्यक्तं रहस्यं गुह्यमुत्तमम् । क्षिप्रं पश्येम तं देवं श्रुत्वा भगवतो मुखात् ॥१६॥
विसर्जयित्वा ताञ्छिष्यान् सुमन्तुप्रमुखांस्तदा । प्रोवाच तत्परं ज्ञानं योगिभ्यो योगवित्तमः ॥१७॥
तत्क्षणादेव विमलं संभूतं ज्योतिरुत्तमम् । लीनास्तत्रैव ते विप्राः क्षणादन्तरधीयत ॥१८॥
ततः शिष्यान् समाहूय भगवान् ब्रह्मवित्तमः । प्रोवाच मध्यमेशस्य माहात्म्यं पैलपूर्वकान् ॥१९॥

अस्मिन् स्थाने स्वयं देवो देव्या सह महेश्वरः । रमते भगवान् नित्यं रुद्रैश्च परिवारितः ॥२०॥
अत्र पूर्वं हृषीकेशो विश्वात्मा देवकीसुतः । उवास वत्सरं कृष्णः सदा पाशुपतैर्वृतः ॥२१॥
भस्मोद्धूलितसर्वाङ्गो रुद्राध्ययनतत्परः । आराधयन् हरिः शम्भुं कृत्वा पाशुपतं व्रतम् ॥२२॥
तस्य ते बहवः शिष्या ब्रह्मचर्यपरायणाः । लब्ध्वा तद्वचनाज्ज्ञानं दृष्टवन्तो महेश्वरम् ॥२३॥
तस्य देवो महादेवः प्रत्यक्षं नीललोहितः । ददौ कृष्णस्य भगवान् वरदो वरमुत्तमम् ॥२४॥
येऽर्चयिष्यन्ति गोविन्दं मद्भक्ता विधिपूर्वकम् । तेषां तदैश्वरं ज्ञानमुत्पत्स्यति जगन्मय ॥२५॥
नमस्योऽर्चयितव्यश्च ध्यातव्यो मत्परैर्जनैः । भविष्यसि न संदेहो मत्प्रसादाद् द्विजातिभिः ॥२६॥
येऽत्र द्रक्ष्यन्ति देवेशं स्नात्वा रुद्रं पिनाकिनम् । ब्रह्महत्यादिकं पापं तेषामाशु विनश्यति ॥२६॥
प्राणांस्त्यजन्ति ये मर्त्याः पापकर्मरता अपि । ते यान्ति तत् परं स्थानं नात्र कार्या विचारणा ॥२८॥
धन्यास्तु खलु ते विप्रा मन्दाकिन्यां कृतोदकाः । अर्चयन्ति महादेवं मध्यमेश्वरमीश्वरम् ॥२९॥
स्नानं दानं तपः श्राद्धं पिण्डनिर्वपणं त्विह । एकैकशः कृतं विप्राः पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥३०॥
संनिहत्यामुपस्पृश्य राहुग्रस्ते दिवाकरे । यत् फलं लभते मर्त्यस्तस्माद् दशगुणं त्विह ॥३१॥
एवमुक्त्वा महायोगी मध्यमेशान्तिके प्रभुः । उवास सुचिरं कालं पूजयन् वै महेश्वरम् ॥३२॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,३७९+३२=२,४११

॥ अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
ततः सर्वाणि गुह्यानि तीर्थान्यायतनानि च । जगाम भगवान् व्यासो जैमिनिप्रमुखैर्वृतः ॥१॥
प्रयागं परमं तीर्थं प्रयागादधिकं शुभम् । विश्वरूपं तथा तीर्थं कालतीर्थमनुत्तमम् ॥२॥
आकाशाख्यं महातीर्थं तीर्थं चैवार्षभं परम् । स्वर्नीलं च महातीर्थं गौरीतीर्थमनुत्तमम् ॥३॥
प्राजापत्यं तथा तीर्थं स्वर्गद्वारं तथैव च । जम्बुकेश्वरमित्युक्तं धर्माख्यं तीर्थमुत्तमम् ॥४॥
गयातीर्थं महातीर्थं तीर्थं चैव महानदी । नारायणं परं तीर्थं वायुतीर्थमनुत्तमम् ॥५॥
ज्ञानतीर्थं परं गुह्यं वाराहं तीर्थमुत्तमम् । यमतीर्थं महापुण्यं तीर्थं संवर्तकं शुभम् ॥६॥
अग्नितीर्थं द्विजश्रेष्ठाः कलशेश्वरमुत्तमम् । नागतीर्थं सोमतीर्थं सूर्यतीर्थं तथैव च ॥७॥
पर्वताख्यं महागुह्यं मणिकर्णमनुत्तमम् । घटोत्कचं तीर्थवरं श्रीतीर्थं च पितामहम् ॥८॥
गङ्गातीर्थं तु देवेशं ययातेस्तीर्थमुत्तमम् । कापिलं चैव सोमेशं ब्रह्मतीर्थमनुत्तमम् ॥९॥
अत्र लिङ्गं पुरानीय ब्रह्मा स्नातुं यदा गतः । तदानीं स्थापयामास विष्णुस्तल्लिङ्गमैश्वरम् ॥१०॥
ततः स्नात्वा समागत्य ब्रह्मा प्रोवाच तं हरिम् । मयानीतमिदं लिङ्गं कस्मात् स्थापितवानसि ॥११॥
तमाह विष्णुस्त्वत्तोऽपि रुद्रे भक्तिर्दृढा यतः । तस्मात् प्रतिष्ठितं लिङ्गंनाम्ना तव भविष्यति ॥१२॥
भूतेश्वरं तथा तीर्थं तीर्थं धर्मसमुद्भवम् । गन्धर्वतीर्थं परमं वाह्नेयं तीर्थमुत्तमम् ॥१३॥
दौर्वासिकं व्योमतीर्थं चन्द्रतीर्थं द्विजोत्तमाः । चित्राङ्गदेश्वरं पुण्यं पुण्यं विद्याधरेश्वरम् ॥१४॥
केदारंतीर्थमुख्याख्यं कालञ्जरमनुत्तमम् । सारस्वतं प्रभासं च भद्रकर्णं ह्रदं शुभम् ॥१५॥
लौकिकाख्यं महातीर्थं तीर्थं चैव हिमालयम् । हिरण्यगर्भं गोप्रेक्ष्यं तीर्थं चैव वृषध्वजम् ॥१६॥
उपशान्तं शिवं चैव व्याघ्रेश्वरमनुत्तमम् । त्रिलोचनं महातीर्थं लोलार्कं चोत्तराह्वयम् ॥१७॥
कपालमोचनं तीर्थं ब्रह्महत्याविनाशनम् । शुक्रेश्वरं महापुण्यमानन्दपुरमुत्तमम् ॥१८॥
एवमादीनि तीर्थानि प्राधान्यात् कथितानि तु । न शक्यं विस्तराद् वक्तुं तीर्थसंख्या द्विजोत्तमाः ॥१९॥
तेषु सर्वेषु तीर्थेषु स्नात्वाऽभ्यर्च्य पिनाकिनम् । उपोष्य तत्र तत्रासौ पाराशर्यो महामुनिः ॥२०॥
तर्पयित्वा पितॄन् देवान् कृत्वा पिण्डप्रदानकम् । जगाम पुनरेवापि यत्र विश्वेश्वरः शिवः ॥२१॥
स्नात्वाऽभ्यर्च्य परं लिङ्गं शिष्यैः सह महामुनिः । उवाच शिष्यान् धर्मात्मा स्वान् देशान् गन्तुमर्हथा ॥२२॥
ते प्रणम्य महात्मानं जग्मुः पैलादयो द्विजाः । वासं च तत्र नियतो वाराणस्यां चकार सः ॥२३॥
शान्तो दान्तस्त्रिषवणं स्नात्वाऽभ्यर्च्य पिनाकिनम् । भैक्षाहारो विशुद्धात्मा ब्रह्मचर्यपरायणः ॥२४॥
कदाचिद् वसता तत्र व्यासेनामिततेजसा । भ्रममाणेन भिक्षा तु नैव लब्धा द्विजोत्तमाः ॥२५॥

ततः क्रोधावृततनुर्नराणामिह वासिनाम् । विघ्नं सृजामि सर्वेषां येन सिद्धिर्विहीयते ॥२६॥
तत्क्षणात्सा महादेवी शंकरार्धशरीरिणी । प्रादुरासीत् स्वयं प्रीत्या वेषं कृत्वा तु मानुषम् ॥२७॥
भो भो व्यास महाबुद्धे शप्तव्या भवता न हि । गृहाण भिक्षां मत्तस्त्वमुक्त्वैवं प्रददौ शिवा ॥२८॥
उवाच च महादेवी क्रोधनस्त्वं भवान् यतः । इह क्षेत्रे न वस्तव्यं कृतघ्नोऽसि यतः सदा ॥२९॥
एवमुक्तः स भगवान् ध्यानाज्ज्ञात्वा परां शिवाम् । उवाच प्रणतो भूत्वा स्तुत्वा च प्रवरैः स्तवैः ॥३०॥
चतुर्दश्यामथाष्टम्यां प्रवेशं देहि शांकरि । एवमस्त्वित्यनुज्ञाय देवी चान्तरधीयत ॥३१॥
एवं स भगवान् व्यासो महायोगी पुरातनः । ज्ञात्वा क्षेत्रगुणान् सर्वान् स्थितस्तस्याथ पार्श्वतः ॥३२॥
एवं व्यासं स्थितं ज्ञात्वा क्षेत्रं सेवन्ति पण्डिताः । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन वाराणस्यां वसेन्नरः ॥३३॥
सूत उवाच ॥
यः पठेदविमुक्तस्य माहात्म्यं श्रृणुयादपि । श्रावयेद् वा द्विजान् शान्तान् सोऽपि याति परां गतिम् ॥३४॥
श्राद्धे वा दैविके कार्ये रात्रावहनि वा द्विजाः । नदीनां चैव तीरेषु देवतायतनेषु च ॥३५॥
स्नात्वा समाहितमना दम्भमात्सर्यवर्जितः । जपेदीशं नमस्कृत्य स याति परमां गतिम् ॥३६॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,४११+३६=२,४४७

॥ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः ॥
माहात्म्यमविमुक्तस्य यथावत् तदुदीरितम् । इदानीं तु प्रयागस्य माहात्म्यं ब्रूहि सुव्रत ॥१॥
यानि तीर्थानि तत्रैव विश्रुतानि महान्ति वै । इदानीं कथयास्माकं सूत सर्वार्थविद् भवान् ॥२॥
सूत उवाच ॥
श्रृणुध्वमृषयः सर्वे विस्तरेण ब्रवीमि वः । प्रयागस्य च माहात्म्यं यत्र देवः पितामहः ॥३॥
मार्कण्डेयेन कथितं कौन्तेयाय महात्मने । यथा युधिष्ठिरायैतत् तद्वक्ष्ये भवतामहम् ॥४॥
निहत्य कौरवान् सर्वान् भ्रातृभिः सह पार्थिवः । शोकेन महताविष्टा मुमोह स युधिष्ठिरः ॥५॥
अचिरेणाथ कालेन मार्कण्डेयो महातपाः । संप्राप्तो हास्तिनपुरं राजद्वारे स तिष्ठति ॥६॥
द्वारपालोऽपि तं दृष्ट्वा राज्ञः कथितवान् द्रुतम् । मार्कण्डेयो द्रष्टुमिच्छंस्त्वामास्ते द्वार्यसौ मुनिः ॥७॥
त्वरितो धर्मपुत्रस्तु द्वारमेत्याह तत्परम् । द्वारमभ्यागतस्येह स्वागतं ते महामुने ॥८॥
अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे तारितं कुलम् । अद्य मे पितरस्तुष्टास्त्वयि तुष्टे महामुने ॥९॥
सिंहासनमुपस्थाप्य पादशौचार्चनादिभिः । युधिष्ठिरो महात्मेति पूजयामास तं मुनिम् ॥१०॥
मार्कण्डेयस्ततस्तुष्टः प्रोवाच स युधिष्ठिरम् । किमर्थं मुह्यसे विद्वन् सर्वं ज्ञात्वाहमागतः ॥११॥
ततो युधिष्ठिरो राजा प्रणम्याह महामुनिम् । कथय त्वं समासेन येन मुच्येत किल्बिषैः ॥१२॥
निहता वहवो युद्धे पुंसो निरपराधिनः । अस्माभिः कौरवैः सार्धं प्रसङ्गान्मुनिपुंगव ॥१३॥
येन हिंसासमुद्भूताज्जन्मान्तरकृतादपि । मुच्यते पातकादस्मात् तद् भवान् वक्तुमर्हति ॥१४॥
मार्कण्डेय उवाच ॥
श्रृणु राजन् महाभाग यन्मां पृच्छसि भारत् । प्रयागगमनं श्रेष्ठं नराणां पापनाशनम् ॥१५॥
तत्र देवो महादेवो रुद्रो विश्वामरेश्वरः । समास्ते भगवान् ब्रह्मा स्वयम्भूरपि दैवतैः ॥१६॥
युधिष्ठिर उवाच ॥
भगवञ्च्छ्रोतुमिच्छामि प्रयागगमने फलम् । मृतानां का गतिस्तत्र स्नातानामपि किं फलम् ॥१७॥
ये वसन्ति प्रयागे तु ब्रूहि तेषां तु किं फलम् । भवता विदितं ह्येतत् तन्मे ब्रूहि नमोऽस्तु ते ॥१८॥
मार्कण्डेय उवाच ॥
कथयिष्यामि ते वत्स या चेष्टा यच्च तत्फलम् । पुरा महर्षिभिः सम्यक् कथ्यमानं मया श्रुतम् ॥१९॥
एतत् प्रजापतेः क्षेत्रं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । अत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥२०॥
तत्र ब्रह्मादयो देवा रक्षां कुर्वन्ति संगताः । बहून्यन्यानि तीर्थानि सर्वपापापहानि तु ॥२१॥
कथितुं नेह शक्नोमि बहुवर्षशतैरपि । संक्षेपेण प्रवक्ष्यामि प्रयागस्येह कीर्तनम् ॥२२॥

षष्टिर्धनुः सहस्राणि यानि रक्षन्ति जाह्नवीम् । यमुनां रक्षति सदा सविता सप्तवाहनः ॥२३॥
प्रयागे तु विशेषेण स्वयं वसति वासवः । मण्डलं रक्षति हरिः सर्वदेवैश्च सम्मितम् ॥२४॥
न्यग्रोधं रक्षते नित्यं शूलपाणिर्महेश्वरः । स्थानं रक्षन्ति वै देवाः सर्वपापहरं शुभम् ॥२५॥
स्वकर्मणावृतो लोको नैव गच्छति तत्पदम् । स्वल्पं स्वल्पतरं पापं यदा तस्य नराधिप ॥
प्रयागं स्मरमाणस्य सर्वमायाति संक्षयम् ॥२६॥
दर्शनात् तस्य तीर्थस्य नाम संकीर्तनादपि । मृत्तिकालम्भनाद् वापि नरः पापात् प्रमुच्यते ॥२७॥
पञ्च कुण्डानि राजेन्द्र येषां मध्ये तु जाह्नवी । प्रयागं विशतः पुंसः पापं नश्यति तत्क्षणात् ॥२८॥
योजनानां सहस्रेषु गङ्गां यः स्मरते नरः । अपि दुष्कृतकर्माऽसौ लभते परमां गतिम् ॥२९॥
कीर्तनान्मुच्यते पापाद् दृष्ट्वा भद्राणि पश्यति । तथोपस्पृश्य राजेन्द्र स्वर्गलोके महीयते ॥३०॥
व्याधितो यदि वा दीनः क्रुद्धो वाऽपि भवेन्नरः । (पितृणां तारकश्चैव सर्वपापप्रणाशनम् ।
यैः प्रयागे कृतो वासः उत्तीर्णो भवसागरः ॥) गङ्गायमुनमासाद्य त्यजेत् प्राणान् प्रयत्नतः ॥३१॥
दीप्तकाञ्चनवर्णाभैर्विमानैर्भानुवर्णिभिः । ईप्सिताँल्लभते कामान्वदन्ति मुनिपुङ्गवाः ॥३२॥
सवरत्नमयैर्दिव्यैर्नानाध्वजसमाकुलैः । वराङ्गनासमाकीर्णैर्मोदते शुभलक्षणः ॥३३॥
गीतवादित्रनिर्घोषैः प्रसुप्तः प्रतिबुध्यते । यावन्न स्मरते जन्म तावत् स्वर्गे महीयते ॥३४॥
तस्मात् स्वर्गात् परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा नरोत्तम । हिरण्यरत्नसंपूर्णे समृद्धे जायते कुले ॥३५॥
तदेव स्मरते तीर्थं स्मरणात् तत्र गच्छति । देशस्थो यदि वाऽरण्ये विदेशे यदि वा गृहे ॥३६॥
प्रयागं स्मरमाणस्तु यस्तु प्राणान् परित्यजेत् । ब्रह्मलोकमवाप्नोति वदन्ति मुनिपुंगवाः ॥३७॥
सर्वकामफला वृक्षा मही यत्र हिरण्मयी । ऋषयो मुनयः सिद्धास्तत्र लोके स गच्छति ॥३८॥
स्त्रीसहस्राकुले रम्ये मन्दाकिन्यास्तटे शुभे । मोदते मुनिभिः सार्धं स्वकृतेनेह कर्मणा ॥३९॥
सिद्धचारणगन्धर्वैः पूज्यते दिवि दैवतैः । ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो जम्बुद्वीपपतिर्भवेत् ॥४०॥
ततः शुभानि कर्माणि चिन्तयानः पुनः पुनः । गुणवान् वृत्तसम्पन्नो भवतीह न संशयः ॥
कर्मणा मनसा वाचा सत्यधर्मप्रतिष्ठितः ॥४१॥
गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु ग्रामं प्रतीच्छति । सुवर्णमथ मुक्तां वा तथैवान्यान् प्रतिग्रहान् ॥४२॥
स्वकार्ये पितृकार्ये वा देवताभ्यर्चनेऽपि वा । निष्फलं तस्य तत् तीर्थं यावत् तत्फलमश्नुते ॥४३॥
अतस्तीर्थे न गृह्णीयात् पुण्येष्वायतनेषु च । निमित्तेषु च सर्वेषु अप्रमत्तो द्विजो भवेत् ॥४४॥
कपिलां पाटलावर्णां यस्तु धेनुं प्रयच्छति । स्वर्णश्रृङ्गीं रौप्यखुरां चैलकण्ठां पयस्विनीम् ॥४५॥
तयावद्रोरोमाणि तस्या वै सन्ति गात्रेषु सत्तम । तावद् वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥४६॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,४४७+४६=२,४९३

॥ अथ पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥
कथयिष्यामि ते वत्स तीर्थयात्राविधिक्रमम् । आर्षेण तु विधानेन यथा दृष्टं यथा श्रुतम् ॥१॥
प्रयागतीर्थयात्रार्थी यः प्रयाति नरः क्वचित् । बलीवर्दं समारूढः श्रृणु तस्यापि यत्फलम् ॥२॥
नरके वसते घोरे समाः कल्पशतायुतम् । ततो निवर्तते घोरो गवां क्रोधो हि दारुणः ॥
सलिलं च न गृह्णन्ति पितरस्तस्य देहिनः ॥३॥
यस्तु पुत्रांस्तथा बालान् स्नापयेत् पाययेत् तथा । यथात्मानं तथा सर्वान् दानं विप्रेषु दापयेत् ॥४॥
ऐश्वर्याल्लोभमोहाद् वा गच्छेद् यानेन यो नरः । निष्फलं तस्य तत् तीर्थं तस्माद्यानं विवर्जयेत् ॥५॥
गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु कन्यां प्रयच्छति । आर्षेण तु विवाहेन यथा विभवविस्तरम् ॥६॥
न स पश्यति तं घोरं नरकं तेन कर्मणा । उत्तरान् स कुरून् गत्वा मोदते कालमक्षयम् ॥७॥
वटमूलं समाश्रित्य यस्तु प्राणान् परित्यजेत् । सर्वलोकानतिक्रम्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥८॥
तत्र ब्रह्मादयो देवा दिशश्च सदिगीश्वराः । लोकपालाश्च सिद्धाश्च पितरो लोकसम्मताः ॥९॥
सनत्कुमारप्रमुखास्तथा ब्रह्मर्षयोऽपरे । नागाः सुपर्णाः सिद्धाश्च तथा नित्यं समासते ॥

हरिश्च भगवानास्ते प्रजापतिपुरस्कृतः ॥१०॥
गङ्गायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम् । प्रयागं राजशार्दूल त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥११॥
तत्राभिषेकं यः कुर्यात् संगमे शंसितव्रतः । तुल्यं फलवाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः ॥१२॥
न मातृवचनात् तात न लोकवचनादपि । मतिरुत्क्रमणीया ते प्रयागगामनं प्रति ॥१३॥
दश तीर्थ सहस्राणि षष्टिकोटयस्तथापरे । तेषां सान्निध्यमत्रैव तीर्थानां कुरुनन्दन ॥१४॥
या गतिर्योगयुक्तस्य सत्त्वस्थस्य मनीषिणः । सा गतिस्त्यजतः प्राणान् गङ्गायमुनसंगमे ॥१५॥
न ते जीवन्ति लोकेऽस्मिन् यत्र तत्र युधिष्ठिर । ये प्रयागं न संप्राप्तास्त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥१६॥
एवं दृष्ट्वा तु तत् तीर्थं प्रयागं परमं पदम् । मुच्यते सर्वपापेभ्यः शशाङ्क इव राहुणा ॥१७॥
कम्बलाश्वतरौ नागौ यमुनादक्षिणे तटे । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च मुच्यते सर्वपातकैः ॥१८॥
तत्र गत्वा नरः स्थानं महादेवस्य धीमतः । आत्मानं तारयेत् पूर्वं दशातीतान् दशापरान् ॥१९॥
कृत्वाऽभिषेकं तु नरः सोऽश्वमेधफलं लभेत् । स्वर्गलोकमवाप्नोति यावदाहूतसंप्लवम् ॥२०॥
पूर्वपार्श्वे तु गङ्गायास्त्रैलोक्येख्यातिमान् नृप । अवटः सर्वसामुद्रः प्रतिष्ठानं च विश्रुतम् ॥२१॥
ब्रह्मचारी जितक्रोधस्त्रिरात्रं यदि तिष्ठति । सर्वपापविशुद्धात्मा सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥२२॥
उत्तरेण प्रतिष्ठानं भागीरथ्यास्तु सव्यतः । हंसप्रपतनं नाम तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥२३॥
अश्वमेधफलं तत्र स्मृतमात्रात् तु जायते । यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च तावत् स्वर्गे महीयते ॥२४॥
उर्वशीपुलिने रम्ये विपुले हंसपाण्डुरे । परित्यजति यः प्राणान् श्रृणु तस्यापि यत् फलम् ॥२५॥
षष्टिर्षसहस्राणि षष्टिर्षशतानि च । आस्ते स पितृभिः सार्धं स्वर्गलोके नराधिप ॥२६॥
अथ संध्यावटे रम्ये ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः । नरः शुचिरुपासीत ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥२७॥
कोटितीर्थं समाश्रित्य यस्तु प्राणान् परित्यजेत् । कोटिवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥२८॥
यत्र गङ्गा महाभागा बहुतीर्थतपोवना । सिद्धंक्षेत्रं हि तज्ज्ञेयं नात्र कार्या विचारणा ॥२९॥
क्षितौ तारयते मर्त्यान् नागांस्तारयतेऽप्यधः । दिवि तारयते देवांस्तेन त्रिपथगा स्मृता ॥३०॥
यावदस्थीनि गङ्गायां तिष्ठन्ति पुरुषस्य तु । तावद् वर्षसहस्त्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥३१॥
तीर्थानां परमं तीर्थं नदीनां परमा नदी । मोक्षदा सर्वभूतानां महापातकिनामपि ॥३२॥
सर्वत्र सुलभा गङ्गा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा । गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसंगमे ॥३३॥
सर्वेषामेव भूतानां पापोपहतचेतसाम् । गतिमन्वेषमाणानां नास्ति गङ्गासमा गतिः ॥३४॥
पवित्राणां पवित्रं च मङ्गलानां च मङ्गलम् । माहेश्वरात् परिभ्रष्टा सर्वपापहरा शुभा ॥३५॥
कृते तु नैमिषं तीर्थं त्रेतायां पुष्करं परम् । द्वापरे तु कुरुक्षेत्रं कलौ गङ्गा विशिष्यते ॥३६॥
गङ्गामेव निषेवन्ते प्रयागे तु विशेषतः । नान्यत् कलियुगोद्भूतं मलं हन्तुं सुदुष्करम् ॥३७॥
अकामो वा सकामो वा गङ्गायां यो विपद्यते । स मृतो जायते स्वर्गे नरकं च न पश्यति ॥३८॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥३५॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,४९३+३८=२,५३१

॥ अथ षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥

षष्टिस्तीर्थसहस्राणि षष्टिस्तीर्थशतानि च । माघमासे गमिष्यन्ति गङ्गायमुनसंगमम् ॥१॥
गवां शतसहस्रस्य सम्यग् दत्तस्य यत् फलम् । प्रयागे माघमासे तु त्र्यहं स्नातस्य तत् फलम् ॥२॥
गङ्गायमुनयोर्मध्ये कार्षाग्निं (गुइँठाको आगो) यस्तु साधयेत् । अहीनाङ्गोऽप्यरोगश्च पञ्चेन्द्रियसमन्वितः ॥३॥
यावन्ति रोमकूपाणि तस्य गात्रेषु मानद । तावद् वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥४॥
ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो जम्बूद्वीपपतिर्भवेत् । भुक्त्वा स विपुलान् भोगांस्तत् तीर्थं भजते पुनः ॥५॥
जलप्रवेशं यः कुर्यात् संगमे लोकविश्रुते । राहुग्रस्तो यथा सोमो विमुक्तः सर्वपातकैः ॥६॥
सोमलोकमवाप्नोति सोमेन सह मोदते । षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च ॥७॥
स्वर्गतः शक्रलोकेऽसौ मुनिगन्धर्वसेवितः । ततो भ्रष्टस्तु राजेन्द्र समृद्धे जायते कुले ॥८॥
अधः शिरास्त्वयोधारामुर्ध्वपादः पिबेन्नरः । शतं वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥९॥

तस्माद् भ्रष्टस्तु राजेन्द्र अग्निहोत्री भवेन्नरः । भुक्त्वा तु विपुलान् भोगांस्तत् तीर्थं भजते पुनः ॥१०॥
यः स्वदेहं विकर्तेद् वा शकुनिभ्यः प्रयच्छति । विहगैरुपभुक्तस्य श्रृणु तस्यापि यत्फलम् ॥११॥
शतं वर्षसहस्राणि सोमलोके महीयते । ततस्तस्मात् परिभ्रष्टो राजा भवति धार्मिकः ॥१२॥
गुणवान् रूपसंपन्नो विद्वान् सुप्रियवाक्यवान् । भुक्त्वा तु विपुलान् भोगांस्तततीर्थं भजते पुनः ॥१३॥
उत्तरे यमुनातीरे प्रयागस्य तु दक्षिणे । ऋणप्रमोचनं नाम तीर्थं तु परमं स्मृतम् ॥१४॥
एकरात्रोषितः स्नात्वा ऋणैस्तत्र प्रमुच्यते । सूर्यलोकमवाप्नोति अनृणश्च सदा भवेत् ॥१५॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे षट् त्रिंशोऽध्यायः ॥३६॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,५३१+१५=२,५४६

॥ अथ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥
तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता । समागता महाभागा यमुना यत्र निम्नगा ॥१॥
येनैव निःसृता गङ्गा तेनैव यमुना गता । योजनानां सहस्रेषु कीर्तनात् पापनाशनी ॥२॥
तत्र स्नात्वा च पीत्वा च यमुनायां युधिष्ठिर । सर्वपापविनिर्मुक्तः पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥
प्राणांस्त्यजति यस्तत्र स याति परमां गतिम् ॥३॥
अग्नितीर्थमिति ख्यातं यमुनादक्षिणे तटे । पश्चिमे धर्मराजस्य तीर्थं त्वनरकं (न नरक, अनरक) स्मृतम् ॥
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः ॥४॥
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां स्नात्वा संतर्पयेच्छुचिः । धर्मराजं महापापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥५॥
दश तीर्थसहस्राणि त्रिंशत्कोटयस्तथापराः । प्रयागे संस्थितानि स्युरेवमाहुर्मनीषिणः ॥६॥
तिस्रः कोटयोऽर्धकोटिश्च तीर्थानां वायुरब्रवीत् । दिवि भूम्यन्तरिक्षे च तत्सर्वं जाह्नवी स्मृता ॥७॥
यत्र गङ्गा महाभागा स देशस्तत् तपोवनम् । सिद्धिक्षेत्रं तु तज्ज्ञेयं गङ्गातीरसमाश्रितम् ॥८॥
यत्र देवो महादेवो देव्या सह महेश्वरः । आस्ते वटेश्वरो नित्यं तत् तीर्थं तत् तपोवनम् ॥९॥
इदं सत्यं द्विजातीनां साधूनामात्मजस्य च । सुहृदां च जपेत् कर्णे शिष्यस्यानुगतस्य च ॥१०॥
इदं धन्यमिदं स्वर्ग्यमिदं मेध्यमिदं सुखम् । इदं पुण्यमिदं रम्यं पावनं धर्म्यमुत्तमम् ॥११॥
महर्षीणामिदं गुह्यं सर्वपापप्रमोचनम् । अत्राधीत्य द्विजोऽध्यायं निर्मलत्वमवाप्नुयात् ॥१२॥
यश्चेदं श्रृणुयान्नित्यं तीर्थं पुण्यं सदा शुचिः । जातिस्मरत्वं लभते नाकपृष्ठे च मोदते ॥१३॥
प्राप्यन्ते तानि तीर्थानि सद्भिः शिष्टानुदर्शिभिः । स्नाहि तीर्थेषु कौरव्य न च वक्रमतिर्भव ॥१४॥
एवमुक्त्वा स भगवान् मार्कण्डेयो महामुनिः । तीर्थानि कथयामास पृथिव्यां यानि कानिचित् ॥१५॥
भूसमुद्रादिसंस्थानं प्रमाणं ज्योतिषां स्थितम् । पृष्टः प्रोवाच सकलमुक्त्वाऽथ प्रययो मुनिः ॥१६॥
य इदं कल्यमुत्थाय पठतेऽथ श्रुणोति वा । मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ॥१७॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पुर्वविभागे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३७॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,५४६+१७=२,५६३

॥ अथाष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥

श्रीकूर्म उवाच ॥
एवमुक्तास्तु मुनयो नैमिषीया महामतिम् । पप्रच्छुरुत्तरं सूतं पृथिव्यादिविनिर्णयम् ॥१॥
ऋषय ऊचुः ॥
कथितो भवता सूत सर्गः स्वायम्भुवः शुभः । इदानीं श्रोतुमिच्छामस्त्रिलोकस्यास्य मण्डलम् ॥२॥
यावन्तः सागरा द्वीपास्तथा वर्षाणि पर्वताः । वनानि सरितः सूर्यग्रहाणां स्थितिरेव च ॥३॥
यदाधारमिदं कृत्स्नं येषां पृथ्वी पुरा त्वियम् । नृपाणां तत्समासेन सूत वक्तुमिहार्हसि ॥४॥
सूत उवाच ॥
वक्ष्ये देवादिदेवाय विष्णवे प्रभविष्णवे । नमस्कृत्याप्रमेयाय यदुक्तं तेन धीमता ॥५॥

स्वायम्भुवस्य तु मनोः प्रागुक्तो यः प्रियव्रतः । पुत्रस्तस्याभवन् पुत्राः प्रजापतिसमा दश ॥६॥
अग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च वपुष्मान् द्युतिमांस्तथा । मेधा मेधातिथिर्हव्यः सवनः पुत्र एव च ॥७॥
ज्योतिष्मान् दशमस्तेषां महाबलपराक्रमः । धार्मिको दाननिरतः सर्वभूतानुकम्पकः ॥८॥
मेधाग्निबाहुपुत्रास्तु त्रयो योगपरायणाः । जातिस्मरा महाभागा न राज्ये दधिरे मतिम् ॥९॥
प्रियव्रतोऽभ्यषिञ्चद् वै सप्तद्वीपेषु सप्त तान् । जम्बुद्वीपेश्वरं पुत्रमग्नीध्रमकरोन्नृपः ॥१०॥
प्लक्षद्वीपेश्वरश्चैव तेन मेधातिथिः कृतः । शाल्मलेशं वपुष्मन्तं नरेन्द्रमभिषिक्तवान् ॥११॥
ज्योतिष्मन्तं कुशद्वीपे राजानं कृतवान् प्रभुः । द्युतिमन्तं च राजानं क्रौञ्चद्वीपे समादिशत् ॥१२॥
शाकद्वीपेश्वरं चापि हव्यं चक्रे प्रियव्रतः । पुष्कराधिपतिं चक्रे सवनं च प्रजापतिः ॥१३॥
पुष्करे सवनस्यापि महावीतः सुतोऽभवत् । धातकिश्चैव द्वावेतौ पुत्रौ पुत्रवतां वरौ ॥१४॥
महावीतं स्मृतं वर्षं तस्य स्यात्तु महात्मनः । नाम्ना तु धातकेश्चापि धातकीखण्डमुच्यते ॥१५॥
शाकद्वीपेश्वरस्याथ हव्यस्याप्यभवन् सुताः । जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मणीचकः ॥
कुसुमोत्तरोऽथ मोदाकिः सप्तमः स्यान्महाद्रुमः ॥१६॥
जलदं जलदस्याथ वर्षं प्रथममुच्यते । कुमारस्य तु कौमारं तृतीयं सुकुमारकम् ॥१७॥
मणीचकं चतुर्थं तु पञ्चमं कुसुमोत्तरम् । मोदाकं षष्ठमित्युक्तं सप्तमं तु महाद्रुमम् ॥१८॥
क्रौञ्चद्वीपेश्वरस्यापि सुता द्युतिमतोऽभवन् । कुशलः प्रथमस्तेषां द्वितीयस्तु मनोहरः ॥१९॥
उष्णस्तृतीयः संप्रोक्तश्चतुर्थः प्रवरः स्मृतः । अन्धकारो मुनिश्चैव दुन्दुभिश्चैव सप्तमः ॥
तेषां स्वनामभिर्देशाः क्रौञ्चद्वीपाश्रयाः शुभाः ॥२०॥
ज्योतिष्मतः कुशद्वीपे सप्तैवासन् महौजसः । उद्भेदो वेणुमांश्चैवाश्वरथो लम्बनो धृतिः ॥
षष्ठः प्रभाकरश्चापि सप्तमः कपिलः स्मृतः ॥२१॥
स्वनामचिह्नितान् यत्र तथा वर्षाणि सुव्रताः । ज्ञेयानि सप्त तान्येषु द्वीपेष्वेवं न यो मतः ॥२२॥
शाल्मलिद्वीपनाथस्य सुताश्चासन् वपुष्मतः । श्वेतश्च हरितश्चैव जीमूतो रोहितस्तथा ॥
वैद्युतो मानसश्चैव सप्तमः सुप्रभो मतः ॥२३॥
प्लक्षद्वीपेश्वरस्यापि सप्त मेधातिथेः सुताः । ज्येष्ठः शान्तमयस्तेषां शिशिरस्तु सुखोदयः ॥
आनन्दश्च शिवश्चैव क्षेमकश्च ध्रुवस्तथा ॥२४॥
प्लक्षद्वीपादिषु ज्ञेयाः शाकद्वीपान्तिकेषु वै । वर्णाश्रमविभागेन स्वधर्मो मुक्तये द्विजाः ॥२५॥
जम्बुद्वीपेश्वरस्यापि पुत्रास्त्वासन् महाबलाः । अग्नीध्रस्य द्विजश्रेष्ठास्तन्नामानि निबोधत ॥२६॥
नाभिः किंपुरुषश्चैव तथा हरिरिलावृतः । रम्यो हिरण्वांश्च कुरुर्भद्राश्वः केतुमालकः ॥२७॥
जम्बुद्वीपेश्वरो राजा स चाग्नीध्रो महामतिः । विभज्य नवधा तेभ्यो यथान्यायं ददौ पुनः ॥२८॥
नाभेस्तु दक्षिणं वर्षं हिमाह्वं प्रददौ पुनः । हेमकूटं ततो वर्षं ददौ किंपुरुषाय तु ॥२९॥
तृतीयं नैषधं वर्षं हरये दत्तवान् पिता । इलावृताय प्रददौ मेरुमध्यमिलावृतम् ॥३०॥
नीलाचलाश्रृतं वर्षं रम्याय प्रददौ पिता । श्वेतं यदुत्तरं वर्षं पित्रा दत्तं हिरण्वते ॥३१॥
यदुत्तरं श्रृङ्गवतो वर्षं तत् कुरुवे ददौ । मेरोः पूर्वेण यद् वर्षं भद्राश्वाय न्यवेदयत् ॥
गन्धमादनवर्षं तु केतुमालाय दत्तवान् ॥३२॥
वर्षेष्वेतेषु तान् पुत्रानभिषिच्य नराधिपः । संसारकष्टतां ज्ञात्वा तपस्तेपे वनं गतः ॥३३॥
हिमाह्वयं तु यस्यैतन्नाभेरासीन्महात्मनः । तस्यर्षभोऽभवत् पुत्रो मरुदेव्यां महाद्युतिः ॥३४॥
ऋषभाद् भरतो जज्ञे वीरः पुत्रशताग्रजः । सोऽभिषिच्यर्षभः पुत्रं भरतं पृथिवीपतिः ॥
वानप्रस्थाश्रमं गत्वा तपस्तेपे यथाविधि ॥३५॥
तपसा कर्षितोऽत्यर्थं कृशो धमनिसन्ततः । ज्ञानयोगरतो भूत्वा महापाशुपतोऽभवत् ॥३६॥
सुमतिर्भरतस्याभूत् पुत्रः परमधार्मिकः । सुमतेस्तैजसस्तस्मादिन्द्रिद्युम्नो व्यजायत ॥३७॥
परमेष्ठी सुतस्तस्मात् प्रतीहारस्तदन्वयः । प्रतिहर्तेति विख्यात उत्पन्नस्तस्य चात्मजः ॥३८॥
भवस्तस्मादथोद्गीथः प्रस्तावस्तत्सुतोऽभवत् । पृथुस्ततस्ततो रक्तो नक्तस्यापि गयः सुतः ॥३९॥
नरो गयस्य तनयस्तस्य पुत्रो विराडभूत् । तस्य पुत्रो महावीर्यो धीमांस्तस्मादजायत ॥४०॥
धीमतोऽपि ततश्चाभूद् भौचनस्तत्सुतोऽभवत् । त्वष्टा त्वष्टुश्च विरजो रजस्तस्याप्यभूत् सुतः ॥४१॥

शतजिद् रथजित्तस्य जज्ञे पुत्रशतं द्विजाः । तेषां प्रधानो बलवान् विश्वज्योतिरिति स्मृतः ॥४२॥
आराध्य देवं ब्रह्माणं क्षेमकं नाम पार्थिवम् । असूत पुत्रं धर्मज्ञं महाबाहुमरिंदमम् ॥४३॥
एते पुरस्ताद् राजानो महासत्त्वा महौजसः । एषां वंशप्रसूतैश्च भुक्तेयं पृथिवी पुरा ॥४४॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे अष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥३८॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,५६३+४४=२,६०७

॥ अथैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि संक्षेपेण द्विजोत्तमाः । त्रैलोक्यस्यास्य मानं वो न शक्यं विस्तरेण तु ॥१॥
भूर्लोकोऽथ भुवर्लोकः स्वर्लोकोऽथ महस्ततः । जनस्तपश्च सत्यं च लोकास्त्वण्डोद्भवा मताः ॥२॥
सूर्याचन्द्रमसौ यावत् किरणैरेवभासतः । तावद् भूर्लोक आख्यातः पुराणे द्विजपुंगवाः ॥३॥
यावत्प्रमाणो भूर्लोको विस्तरात् परिमण्डलात् । भुवर्लोकोऽपि तावान्स्यान्मण्डलाद् भास्करस्य तु ॥४॥
ऊर्ध्वं यन्मण्डलं व्योम ध्रुवो यावद् व्यवस्थितः । स्वर्लोकः समाख्यातस्तत्र वायोस्तु नेमयः ॥५॥
(नेमि- रथका पाङ्गाको माथिल्लो भागमा फलामको बाटुलो घेरा बनाइएको हुन्छ, यसैका कारण पाङ्गा बलियोसँग आफ्नो स्थानमा बस्दछ र छरिँदैन ।
आवहः प्रवहश्चैव तथैवानुवहः परः । संवहो विवहश्चाथ तदूर्ध्वं स्यात् परावहः ॥६॥
तथा परिवहश्चोर्ध्वं वायोर्वै सप्त नेमयः । भूमेर्योजनलक्षे तु भानोर्वै मण्डलं स्थितम् ॥७॥
लक्षे दिवाकरस्यापि मण्डलं शशिनः स्मृतम् । नक्षत्रमण्डलं कृत्स्नं तल्लक्षेण प्रकाशते ॥८॥
द्वे लक्षे ह्युत्तरे विप्रा बुधो नक्षत्रमण्डलात् । तावत्प्रमाणभागे तु बुधस्याप्युशनाः स्थितः ॥९॥
अङ्गारकोऽपि शुक्रस्य तत्प्रमाणो व्यवस्थितः । लक्षद्वयेन भौमस्य स्थितो देवपुरोहितः ॥१०॥
सौरिर्द्विलक्षेण गुरोर्ग्रहाणामथ मण्डलम् । सप्तर्षिमण्डलं तस्माल्लक्षमात्रे प्रकाशते ॥११॥
ऋषीणां मण्डलादूर्ध्वं लक्षमात्रे स्थितो ध्रुवः । मेढीभूतः समस्तस्य ज्योतिश्चक्रस्य वै ध्रुवः ॥
तत्र धर्मः स भगवान् विष्णुर्नारायणः स्थितः ॥१२॥
नवयोजनसाहस्रो विष्कम्भः सवितुः स्मृतः । त्रिगुणस्तस्य विस्तारो मण्डलस्य प्रमाणतः ॥१३॥
द्विगुणस्तस्य विस्ताराद् विस्तारः शशिनः स्मृतः । तुल्यस्तयोस्तु स्वर्भानुर्भूत्वाऽधस्तात् प्रसर्पति ॥१४॥
उद्धृत्य पृथिवीच्छायां निर्मितो मण्डलाकृतिः । स्वर्भानोस्तु वृहत् स्थानं तृतीयं यत् तमोमयम् ॥१५॥
चन्द्रस्य षोडशो भागो भार्गवस्य विधीयते । भार्गवात् पादहीनस्तु विज्ञेयो वै बृहस्पतिः ॥१६॥
बृहस्पतेः पादहीनौ भौमसौरावुभौ स्मृतौ । विस्तारान्मण्डलाच्चैव पादहीनस्तयोर्बुधः ॥१७॥
तारानक्षत्ररूपाणि वपुष्मन्तीह यानि वै । बुधेन तानि तुल्यानि विस्तारान्मण्डलात् तथा ॥१८॥
तारानक्षत्ररूपाणि हीनानि तु परस्परात् । शतानि पञ्च चत्वारि त्रीणि द्वे चैव योजने ॥१९॥
सर्वावरनिकृष्टानि तारकामण्डलानि तु । योजनान्यर्धमात्राणि तेभ्यो ह्रस्वं न विद्यते ॥२०॥
उपरिष्टात् त्रयस्तेषां ग्रहा ये दूरसर्पिणः । सौरोऽङ्गिराश्च वक्रश्च ज्ञेया मन्दविचारिणः ॥२१॥
तेभ्योऽधस्ताच्च चत्वारः पुनरन्ये महाग्रहाः । सूर्यः सोमो बुधश्चैव भार्गवश्चैव शीघ्रगाः ॥२२॥
दक्षिणायनमार्गस्थो यदा चरति रश्मिमान् । तदा पूर्वग्रहाणां वै सूर्योऽधस्तात् प्रसर्पति ॥२३॥
विस्तीर्णं मण्डलं कृत्वा तस्योर्ध्वं चरते शशी । नक्षत्रमण्डलं कृत्स्नं सोमादूर्ध्वं प्रसर्पति ॥२४॥
नक्षत्रेभ्यो बुधश्चोर्ध्वं बुधादूर्ध्वं तु भार्गवः । वक्रस्तु भार्गवादूर्ध्वं वक्रादूर्ध्वं बृहस्पतिः ॥२५॥
तस्माच्छनैश्चरोऽप्यूर्ध्वं तस्मात् सप्तर्षिमण्डलम् । ऋषीणां चैव सप्तानां ध्रुवश्चोर्ध्वं व्यवस्थितः ॥२६॥
योजनानां सहस्राणि भास्करस्य रथो नव । ईषादण्डस्तथैव स्याद् द्विगुणो द्विजसत्तमाः ॥२७॥
सार्धकोटिस्तथा सप्त नियुतान्यधिकानि तु । योजनानां तु तस्याक्षस्तत्र चक्रं प्रतिष्ठितम् ॥२८॥
त्रिनाभिमति पञ्चारे षण्णेमिन्यक्षयात्मके । संवत्सरमये कृत्स्नं कालचक्रं प्रतिष्ठितम् ॥२९॥
चत्वारिंशत् सहस्राणि द्वितीयोऽक्षो विवस्वतः । पञ्चान्यानि तु सार्धानि स्यन्दनस्य द्विजोत्तमाः ॥३०॥
अक्षप्रमाणमुभयोः प्रमाणं तद्युगार्धयोः । ह्रस्वोऽक्षस्तद्युगार्धेन ध्रुवाधारो रथस्य तु ॥३१॥
द्वितीयेऽक्षे तु तच्चक्रं संस्थितं मानसाचले । हयाश्च सप्त छन्दांसि तन्नामानि निबोधत ॥३२॥

गायत्री च बृहत्युष्णिक् जगती पङ्क्तिरेव च । अनष्टुप् त्रिष्टुबितयुक्ताश्छन्दांसि हरयो हरेः ॥३३॥
मानसोपरि माहेन्द्री प्राच्यां दिशि महापुरी । दक्षिणेन यमस्याथ वरुणस्य तु पश्चिमे ॥३४॥
उत्तरेषु च सोमस्य तन्नामानि निबोधत । अमरावती संयमनी सुखा चैव विभा क्रमात् ॥३५॥
काष्ठां गतो दक्षिणतः क्षिप्तेषुरिव सर्पति । ज्योतिषां चक्रमादाय देवदेवः प्रजापतिः ॥३६॥
दिवसस्य रविर्मध्ये सर्वकालं व्यवस्थितः । सप्तद्वीपेषु विप्रेन्द्रा निशामध्यस्य सम्मुखम् ॥३७॥
उदयास्तमने चैव सर्वकालं तु सम्मुखे । अशेषासु दिशास्वेव तथैव विदिशासु च ॥३८॥
कुलालचक्रपर्यन्तो भ्रमत्येष यथेश्वरः । करोत्यहस्तथा रात्रिं विमुञ्चन् मेदिनीं द्विजाः ॥३९॥
दिवाकरकरैरेतत् पूरितं भुवनत्रयम् । त्रैलोक्यं कथितं सद्भिर्लोकानां मुनिपुंगवाः ॥४०॥
आदित्यमूलमखिलं त्रैलोक्यं नात्र संशयः । भवत्यस्मात् जगत् कृत्स्नं सदेवासुरमानुषम् ॥४१॥
रुद्रेन्द्रोपेन्द्रचन्द्राणां विप्रेन्द्राणां दिवौकसाम् । द्युतिर्द्युतिमतां कृत्स्नं यत्तेजः सार्वलौकिकम् ॥४२॥
सर्वात्मा सर्वलोकेशो महादेवः प्रजापतिः । सूर्य एव त्रिलोकस्य मूलं परमदैवतम् ॥४३॥
द्वादशान्ये तथादित्या देवास्ते येऽधिकारिणः । निर्वहन्ति पदं त्यस्य तदंशा विष्णुमूर्तयः ॥४४॥
सर्वे नमस्यन्ति सहस्रभानुं गन्धर्वयक्षोरगकिन्नराद्याः । यजन्ति यज्ञैर्विविधैर्द्विजेन्द्राश्छन्दोमयं ब्रह्ममयं पुराणम् ॥४५॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,६०७+४५=२,६५२

॥ अथ चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
स रथोऽधिष्ठितो देवैरादित्यैर्वसुभिस्तथा । गन्धर्वैरप्सरोभिश्च ग्रामणीसर्पराक्षसैः ॥१॥
धातार्यमाश्च मित्रश्च वरुणः शक्र एव च । विवस्वानथ पूषा च पर्जन्यश्चांशुरेव च ॥२॥
भगस्त्वष्टा च विष्णुश्च द्वादशैते दिवाकराः । आप्याययति वै भानुः वसन्तादिषु वै क्रमात् ॥३॥
पुलस्त्यः पुलहश्चात्रिर्वसिष्ठश्चाङ्गिरा भृगुः । भरद्वाजो गौतमश्च कश्यपः क्रतुरेव च ॥४॥
जमदग्निः कौशिकश्च मुनयो ब्रह्मवादिनः । स्तुवन्ति देवं विविधैश्छन्दोभिस्ते यथाक्रमम् ॥५॥
रथकृच्च रथौजाश्च रथचित्रः सुबाहुकः । रथस्वनोऽथ वरुणः सुषेणः सेनजित्तथा ॥६॥
तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च रथजित् सत्यजित् तथा । ग्रामण्यो देवदेवस्य कुर्वतेऽभीशुसंग्रहम् ॥७॥
अथ हेतिः प्रहेतिश्च पौरुषेयो वधस्तथा । सर्पो व्याघ्रस्तथापश्च वातो विद्युद्दिवाकरः ॥८॥
ब्रह्मोपेतश्च विप्रेन्द्रा यज्ञोपेतस्तथैव च । राक्षसप्रवरा ह्येते प्रयान्ति पुरतः क्रमात् ॥९॥
वासुकिः कङ्कनीरश्च तक्षकः सर्पपुंगवः । एलापत्रः शङ्खपालस्तथैरावतसंज्ञितः ॥१०॥
धनंजयो महापद्मस्तथा कर्कोटको द्विजाः । कम्बलाश्वतरश्चैव वहन्त्येनं यथाक्रमम् ॥११॥
तुम्बुरुर्नारदो हाहा हूहूर्विश्वावसुस्तथा । उग्रसेनो वसुरूचिरर्वावसुरथापरः ॥१२॥
चित्रसेनस्तथोर्णायुर्धृतराष्ट्रो द्विजोत्तमाः । सूर्यवर्चा द्वादशैते गन्धर्वा गायतां वराः ॥
गायन्ति विविधैर्गानैर्भानुं षड्जादिभिः क्रमात् ॥१३॥
क्रतुस्थलाप्सरोवर्या तथान्या पुञ्जिकस्थला । मेनका सहजन्या च प्रम्लोचा च द्विजोत्तमाः ॥१४॥
अनुम्लोचा घृताची च विश्वाची चोर्वशी तथा । अन्या च पूर्वचित्तिः स्यादन्या चैव तिलोत्तमा ॥१५॥
ताण्डवैर्विविधैरेनं वसन्तादिषु वै क्रमात् । तोषयन्ति महादेवं भानुमात्मानमव्ययम् ॥१६॥
एवं देवा वसन्त्यर्के द्वौ द्वौ मासौ क्रमेण तु । सूर्यमाप्याययन्त्येते तेजसा तेजसां निधिम् ॥१७॥
ग्रथितैः स्वैर्वचोभिस्तु स्तुवन्ति मुनयो रविम् । गन्धर्वाप्सरसश्चैनं नृत्यगेयैरुपासते ॥१८॥
ग्रामणीयक्षभूतानि कुर्वतेऽभीषुसंग्रहम् । सर्पा वहन्ति देवेशं यातुधानाः प्रयान्ति च ॥१९॥
वालखिल्या नयन्त्यस्तं परिवार्योदयाद् रविम् । एते तपन्ति वर्षन्ति भान्ति वान्ति सृजन्ति च ॥
भूतानामशुभं कर्म व्यपोहन्तीह कीर्तिताः ॥२०॥
एते सहैव सूर्येण भ्रमन्ति दिवि सानुगाः । विमाने च स्थितो नित्यं कामगे वातरंहसि ॥२१॥
वर्षन्तश्च तपन्तश्च ह्लादयन्तश्च वै प्रजाः । गोपयन्तीह भूतानि सर्वाणीहायुगक्षयात् ॥२२॥
एतेषामेव देवानां यथावीर्यं यथातपः । यथायोगं यथासत्त्वं स एष तपति प्रभुः ॥२३॥

अहोरात्रव्यवस्थानकारणं स प्रजापतिः । पितृदेवमनुष्यादीन् स सदाप्याययेद् रविः ॥२४॥
तत्र देवो महादेवो भास्वान् साक्षान्महेश्वरः । भासते वेदविदुषां नीलग्रीवः सनातनः ॥२५॥
स एष देवो भगवान् परमेष्ठी प्रजापतिः । स्थानं तद् विदुरादित्ये वेदज्ञा वेदविग्रहम् ॥२६॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,६५२+२६=२,६७८

॥ अथैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥

एवमेष महादेवो देवदेवः पितामहः । करोति नियतं कालं कालात्मा ह्यैश्वरी तनुः ॥१॥
तस्य ये रश्मयो विप्राः सर्वलोकप्रदीपकाः । तेषां श्रेष्ठाः पुनः सप्त रश्मयो ग्रहयोनयः ॥२॥
सुषुम्नो हरिकेशश्च विश्वकर्मा तथैव च । विश्वश्रवाः पुनश्चान्यः संयद्वसुरतः परः ॥३॥
अर्वावसुरिति ख्यातः स्वरडन्यः प्रकीर्तितः । सुषुम्नः सूर्यरश्मिस्तु पुष्णाति शिशिरद्युतिम् ॥४॥
तिर्यगूर्ध्वप्रचारोऽसौ सुषुम्नः परिपठ्यते । हरिकेशस्तु यः प्रोक्तो रश्मिर्नक्षत्रपोषकः ॥५॥
विश्वकर्मा तथा रश्मिर्बुधं पुष्णाति सर्वदा । विश्वव्यचास्तु यो रश्मिः शुक्रं पुष्णाति नित्यदा ॥६॥
संयद्वसुरिति ख्यातः यः पुष्णाति स लोहितम् । बृहस्पतिं प्रपुष्णाति रश्मिरर्वावसुः प्रभोः ॥
शनैश्चरं प्रपुष्णाति सप्तमस्तु सुराट् तथा ॥७॥
एवं सूर्यप्रभावेण सर्वा नक्षत्रतारकाः । वर्धन्ते वर्धिता नित्यं नित्यमाप्याययन्ति च ॥८॥
दिव्यानां पार्थिवानां च नैशानां चैव सर्वशः । आदानान्नित्यमादित्यस्तेजसां तमसां प्रभुः ॥९॥
आदत्ते स तु नाडीनां सहस्रेण समंततः । नादेयांश्चैव सामुद्रान् कुप्यांश्चैव सहस्रदृक् ॥
स्थावरञ्जङ्गमांश्चैव यच्च कुल्यादिकं पयः ॥१०॥
तस्य रश्मिसहस्रं तच्छीतवर्षोष्णनिस्रवम् । तासां चतुःशतं नाड्यो वर्षन्ते चित्रमूर्तयः ॥११॥
वन्दनाश्चैव याज्याश्च केतना भूतनास्तथा । अमृता नामतः सर्वा रश्मयो वृष्टिसर्जनाः ॥१२॥
हिमोद्वाहाश्च ता नाड्यो रश्मयस्त्रिशतं पुनः । रश्म्यो मेष्यश्च पौष्यश्च ह्लादिन्यो हिमसर्जनाः ॥
चन्द्रास्ता नामतः सर्वाः पीताभाः स्युर्गभस्तयः ॥१३॥
शुक्राश्च ककुभश्चैव गावो विश्वभृतस्तथा । शुक्रास्ता नामतः सर्वास्त्रिविधा घर्मसर्जनाः ॥१४॥
समं बिभर्ति ताभिः स मनुष्यपितृदेवताः । मनुष्यानौषधेनेह स्वधया च पितृनपि ॥
अमृतेन सुरान् सर्वांस्त्रीभिस्त्रिंस्तर्पयत्यसौ ॥१५॥
वसन्ते ग्रैष्मिके चैव शतैः स तपति त्रिभिः । शरद्यपि च वर्षासु चतुर्भिः सम्प्रवर्षति ॥
हेमन्ते शिशिरे चैव हिममुत्सृजति त्रिभिः ॥१६॥
वरुणो माघमासे तु सूर्यः पूषा तु फल्गुने । चैत्रे मासि भवेदंशो धाता वैशाखतापनः ॥१७॥
ज्येष्ठामूले भवेदिन्द्रः आषाढे सविता रविः । विवस्वान् श्रावणे मासि प्रौष्टपद्यां भगः स्मृतः ॥१८॥
पर्जन्योऽश्वयुजि त्वष्टा कार्तिके मासि भास्करः । मार्गशीर्षे भवेन्मित्रः पौषे विष्णुः सनातनः ॥१९॥
पञ्चरश्मिसहस्राणि वरुणस्यार्ककर्मणि । षड्भिः सहस्रैः पूषा तु देवोंऽशः सप्तभिस्तथा ॥२०॥
धाताऽष्टभिः सहस्रैस्तु नवभिस्तु शतक्रतुः । विवस्वान् दशभिः पाति पात्येकादशभिर्भगः ॥२१॥
सप्तभिस्तपते मित्रस्त्वष्टा चैवाष्टभिस्तपेत् । अर्यमा दशभिः पाति पर्जन्यो नवभिस्तपेत् ॥
षड्भी रश्मिसहस्रैस्तु विष्णुस्तपति विश्वसृक् ॥२२॥
वसन्ते कपिलः सूर्यो ग्रीष्मे काञ्चनसप्रभः । श्वेतो वर्षासु वर्णेन पाण्डुरः शरदि प्रभुः ॥
हेमन्ते ताम्रवर्णः स्याच्छिशिरे लोहितो रविः ॥२३॥
औषधीषु बलं धत्ते स्वधामपि पितृष्वथ । सूर्योऽमरत्वममृते त्रयं त्रिषु नियच्छति ॥२४॥
अन्ये चाष्टौ ग्रहा ज्ञेयाः सूर्येणाधिष्ठिता द्विजाः । चन्द्रमाः सोमपुत्रश्च शुक्रश्चैव बृहस्पतिः ॥
भौमो मन्दस्तथा राहुः केतुमानपि चाष्टमः ॥२५॥
सर्वे ध्रुवे निबद्धा वै ग्रहास्ते वातरश्मिभिः । भ्राम्यमाणा यथायोगं भ्रमन्त्यनुदिवाकरम् ॥२६॥
अलातचक्रवद् यान्ति वातचक्रेरिता द्विजाः । यस्माद् वहति तान् वायुः प्रवहस्तेन स स्मृतः ॥२७॥

रथस्त्रिचक्रः सोमस्य कुन्दाभास्तस्य वाजिनः । वामदक्षिणतो युक्ता दश तेन निशाकरः ॥२८॥
वीथ्याश्रयाणि चरति नक्षत्राणि रविर्यथा । ह्रासवृद्धी च विप्रेन्द्रा ध्रुवाधाराणि सर्वदा ॥२९॥
स सोमः शुक्लपक्षे तु भास्करे परतः स्थिते । आपूर्यते परस्यान्ते सततं दिवसक्रमात् ॥३०॥
क्षीणायितं सुरैः सोममाप्याययति नित्यदा । एकेन रश्मिना विप्राः सुषुम्नाख्येन भास्करः ॥३१॥
एषा सूर्यस्य वीर्येण सोमस्याप्यायिता तनुः । पौर्णमास्यां स दृश्येत संपूर्णे दिवसक्रमात् ॥३२॥
सम्पूर्णमर्धमासेन तं सोमममृतात्मकम् । पिबन्ति देवता विप्रा यतस्तेऽमृतभोजनाः ॥३३॥
ततः पञ्चदशे भागे किंचिच्छिष्टे कलात्मके । अपराह्णे पितृगणा जघन्यं पर्युपासते ॥३४॥
पिबन्ति द्विकलं कालं शिष्टा तस्य कला तु या । सुधामृतमयीं पुण्यां तामिन्दोरमृतात्मिकाम् ॥३५॥
निः सृतं तदमावास्यां गभस्तिभ्यः स्वधामृतम् । मासतृप्तिमवाश्यन्ति पितरः सन्ति निर्वृताः ॥३६॥
न सोमस्य विनाशः स्यात् सुधा देवैस्तु पीयते । एवं सूर्यनिमित्तोऽस्य क्षयो वृद्धिश्च सत्तमाः ॥३७॥
सोमपुत्रस्य चाष्टाभिर्वाजिभिर्वायुवेगिभिः । वारिजैः स्यन्दनो युक्तस्तेनासौ याति सर्वतः ॥३८॥
शुक्रस्य भूमिजैरश्वैः स्यन्दनो दशभिर्वृतः । अष्टभिश्चाथ भौमस्य रथो हैमः सुशोभनः ॥३९॥
बृहस्पतेरथोष्टाश्वः स्यन्दनो हेमनिर्मितः । रथो रूप्यमयोऽष्टाश्वो मन्दस्यायसनिर्मितः ॥
स्वर्भानोर्भास्करारेश्च तथाष्टाभिर्हयैर्वृतः ॥४०॥
एते महाग्रहाणां वै समाख्याता रथा नव । सर्वे ध्रुवे महाभागा निबद्धा वातरश्मिभिः ॥४१॥
ग्रहर्क्षताराधिष्ण्यानि ध्रुवे बद्धान्येशेषतः । भ्रमन्ति भ्रामयन्त्येनं सर्वाण्यनिलरश्मिभिः ॥४२॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४१॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,६७८+४२=२,७२०

॥ अथ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
ध्रुवादूर्ध्वं महर्लोकः कोटियोजनविस्तृतः । कल्पाधिकारिणस्तत्र संस्थिता द्विजपुंगवाः ॥१॥
जनलोको महर्लोकात् तथा कोटिद्वयात्मकः । सनकाद्यास्तथा तत्र संस्थिता ब्रह्मणः सुताः ॥२॥
जनलोकात् तपोलोकः कोटित्रयसमन्वितः । वैराजास्तत्र वै देवाः स्थिता दाहविवर्जिताः ॥३॥
प्राजापत्यात् सत्यलोकः कोटिषट्केन संयुतः । अपुनर्मारकास्तत्र ब्रह्मलोकस्तु स स्मृतः ॥४॥
अत्र लोकगुरुर्ब्रह्मा विश्वात्मा विश्वतोमुखः । आस्ते स योगिभिर्नित्यं पीत्वा योगामृतं परम् ॥५॥
विशन्ति यतयः शान्ता नैष्ठिका ब्रह्मचारिणः । योग्निस्तापसाः सिद्धा जापकाः परमेष्ठिनम् ॥६॥
द्वारं तद्योगिनामेकं गच्छतां परमं पदम् । तत्र गत्वा न शोचन्ति स विष्णुः स च शंकरः ॥७॥
सूर्यकोटिप्रतीकाशं पुरं तस्य दुरासदम् । न मे वर्णयितुं शक्यं ज्वालामालासमाकुलम् ॥८॥
तत्र नारायणस्यापि भवनं ब्रह्मणः पुरे । शेते तत्र हरिः श्रीमान् योगी मायामयः परः ॥९॥
स विष्णुलोकः कथितः पुनरावृत्तिवर्जितः । यान्ति तत्र महात्मानो ये प्रपन्ना जनार्दनम् ॥१०॥
ऊर्ध्वं तद् ब्रह्मसदनात् पुरं ज्योतिर्मयं शुभम् । वह्निना च परिक्षिप्तं तत्रास्ते भगवान् भवः ॥११॥
देव्या सह महादेवश्चिन्त्यमानो मनीषिभिः । योगिभिः शतसाहस्रैर्भूतै रुद्रैश्च संवृतः ॥१२॥
तत्र ते यान्ति निरता द्विजा वै ब्रह्मचारिणः । मदादेवपराः शान्तास्तापसा सत्यवादिनः ॥१३॥
निर्ममा निरहंकाराः कामक्रोधविवर्जिताः । द्रक्ष्यन्ति ब्रह्मणा युक्ता रुद्रलोकः स वै स्मृतः ॥१४॥
एते सप्त महालोकाः पृथिव्याः परिकीर्तिताः । महातलादयश्चाधः पातालाः सन्ति वै द्विजाः ॥१५॥
महातलं च पातालं सर्वरत्नोपशोभितः । प्रासादैर्विविधैः शुभ्रैर्देवतायतनैर्युतम् ॥१६॥
अनन्तेन च संयुक्तं मुचुकुन्देन धीमता । नृपेण बलिना चैव पातालस्वर्गवासिना ॥१७॥
शैलं रसातलं विप्राः शार्करं हि तलातलम् । पीतं सुतलमित्युक्तं वितलं विद्रुमप्रभम् ॥
सितं हि वितलं प्रोक्तं तलं चैव सितेतरम् ॥१८॥
सुपर्णेन मुनिश्रेष्ठास्तथा वासुकिना शुभम् । रसातलमिति ख्यातं तथान्यैश्च निषेवितम् ॥१९॥
विरोचनहिरण्याक्षतक्षकाद्यैश्च सेवितम् । तलातलमिति ख्यातं सर्वशोभासमन्वितम् ॥२०॥
वैनतेयादिभिश्चैव कालनेमिपुरोगमैः । पूर्वदेवैः समाकीर्णं सुतलं च तथापरैः ॥२१॥

वितलं यवनाद्यैश्च तारकाग्निमुखैस्तथा । महान्तकाद्यैर्नागैश्च प्रह्लादेनासुरेण च ॥२२॥
वितलं चैव विख्यातं कम्बलाहीन्द्रसेवितम् । महाजम्भेन वीरेण हयग्रीवेण वै तथा ॥२३॥
शङ्कुकर्णेन सम्भिन्नं तथा नमुचिपूर्वकैः । तथान्यैर्विविधैर्नागैस्तलं चैव सुशोभनम् ॥२४॥
तेषामधस्तान्नरका मायाद्याः परिकीर्तिताः । पापिनस्तेषु पच्यन्ते न ते वर्णयितुं क्षमाः ॥२५॥
पातालानामधश्चास्ते शेषाख्या वैष्णवी तनुः । कालाग्निरुद्रो योगात्मा नारसिंहोऽपि माधवः ॥२६॥
योऽनन्तः पठ्यते देवो नागरूपी जनार्दनः । तदाधारमिदं सर्वं स कालाग्निमपाश्रितः ॥२७॥
तमाविश्य महायोगी कालस्तद्वदनोत्थितः । विषज्वालामयोऽन्तेऽसौ जगत् संहरति स्वयम् ॥२८॥
सहस्रमायोऽप्रतिमः संहर्ता शंकरोद्भवः । तामसी शाम्भवी मूर्तिः कालो लोकप्रकालनः ॥२९॥
इती श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,७२०+२९=२,७४९

॥ अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
एतद् ब्रह्माण्डमाख्यातं चतुर्दशविधं महत् । अतः परं प्रवक्ष्यामि भूर्लोकस्यास्य निर्णयम् ॥१॥
जम्बुद्वीपः प्रधानोऽयं प्लक्षः शाल्मलिरेव च । कुशः क्रौञ्चश्च शाकश्च पुष्करश्चैव सप्तमः ॥२॥
एते सप्त महाद्वीपाः समुद्रैः सप्तभिर्वृताः । द्वीपाद् द्वीपो महानुक्तः सागरादपि सागरः ॥३॥
क्षारोदेक्षुरसोदश्च सुरोदश्च घृतोदकः । दध्योदः क्षीरसलिलः स्वादूदश्चेति सागराः ॥४॥
पञ्चाशत्कोटिविस्तीर्णा ससमुद्रा धरा स्मृता । द्वीपैश्च सप्तभिर्युक्ता योजनानां समासतः ॥५॥
जम्बूद्वीपः समस्तानां द्वीपानां मध्यतः शुभः । तस्य मध्ये महामेरुर्विश्रुतः कनकप्रभः ॥६॥
चतुरशीतिसाहस्रो योजनैस्तस्य चोच्छ्रयः । प्रविष्टः षोडशाधस्ताद् द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तृतः ॥७॥
मूले षोडशसाहस्रो विस्तारस्तस्य सर्वतः । भूपद्मस्यास्य शैलोऽसौ कर्णिकात्वेन संस्थितः ॥८॥
हिमवान् हेमकूटश्च निषधश्चास्य दक्षिणे । नीलः श्वेतश्च शृङ्गी च उत्तरे वर्षपर्वताः ॥९॥
लक्षप्रमाणौ द्वौ मध्ये दशहीनास्तथा परे । सहस्रद्वितयोच्छायास्तावद्विस्तारिणश्च ते ॥१०॥
भारतं दक्षिणं वर्षं ततः किंपुरुषं स्मृतम् । हरिवर्षं तथैवान्यन्मेरोर्दक्षिणतो द्विजाः ॥११॥
रम्यकं चोत्तरं वर्षं तस्यैवानु हिरण्मयम् । उत्तरे कुरवश्चैव यथैते भारतास्तथा ॥१२॥
नवसाहस्रमेकैकमेतेषां द्विजसत्तमाः । इलावृतं च तन्मध्ये तन्मध्ये मेरुरुच्छ्रितः ॥१३॥
मेरोश्चतुर्दिशं तत्र नवसाहस्रविस्तृतम् । इलावृतं महाभागाश्चत्वारस्तत्र पर्वताः ॥
विष्कम्भा रचिता मेरोर्योजनायुतमुच्छ्रिताः ॥१४॥
पूर्वेण मन्दरो नाम दक्षिणे गन्धमादनः । विपुलः पश्चिमे पार्श्वे सुपार्श्वश्चोत्तरः स्मृतः ॥१५॥
कदम्बस्तेषु जम्बुश्च पिप्पलो वट एव च । जम्बूद्वीपस्य सा जम्बूर्नामहेतुर्महर्षयः ॥१६॥
महागजप्रमाणानि जम्ब्वास्तस्याः फलानि च । पतन्ति भूभृतः पृष्ठे शीर्यमाणानि सर्वतः ॥१७॥
रसेन तस्याः प्रख्याता तत्र जम्बूनदीति वै । सरित् प्रवर्तते चापि पीयते तत्र वासिभिः ॥१८॥
न स्वेदो न च दौर्गन्ध्यं न जरा नेन्द्रियक्षयः । तत्पानात् सुस्थमनसां नराणां तत्र जायते ॥१९॥
तौरकृत् तत्र सम्प्राप्य वायुना सुविशोषिता । जाम्बूनदाख्यं भवति सुवर्णं सिद्धभूषणम् ॥२०॥
भद्राश्वः पूर्वतो मेरोः केतुमालश्च पश्चिमे । वर्षे द्वे तु मुनिश्रेष्ठास्तयोर्मध्ये इलावृतम् ॥२१॥
वनं चैत्ररथं पूर्वे दक्षिणे गन्धमादनम् । वैभ्राजं पश्चिमे विद्यादुत्तरे सवितुर्वनम् ॥२२॥
अरुणोदं महाभद्रमसितोदं च मानसम् । सरांस्येतानि चत्वारि देवयोग्यानि सर्वदा ॥२३॥
सितान्तश्च कुमुद्वांश्च कुररी माल्यवांस्तथा । वैकङ्को मणिशैलश्च वृक्षवांश्चाचलोत्तमाः ॥२४॥
महानीलोऽथ रुचकः सबिन्दुर्मन्दरस्तथा । वेणुमांश्चैव मेघश्च निषधो देवपर्वतः ॥
इत्येते देवरचिताः सिद्धावासाः प्रकीर्तिताः ॥२५॥
अरुणोदस्य सरसः पूर्वतः केसराचलः । त्रिकूटशिखरश्चैव पतङ्गो रुचकस्तथा ॥२६॥
निषधो वसुधारश्च कलिङ्गस्त्रिशिखः शुभः । समूलो वसुधारश्च कुरवश्चैव सानुमान् ॥२७॥
ताम्रातश्च विशालश्च कुमुदो वेणुपर्वतः । एकशृङ्गो महाशैलो गजशैलः पिशाचकः ॥२८॥

पञ्चशैलोऽथ कैलासो हिमवांश्चाचलोत्तमः । इत्येते देवचरिता उत्कटाः पर्वतोत्तमाः ॥२९॥
महाभद्रस्य सरसो दक्षिणे केसराचलः । शिखिवासश्च वैदूर्यः कपिलो गन्धमादनः ॥३०॥
जारुधिश्च सुगन्धिश्च श्रीशृङ्गश्चाचलोत्तमः । सुपार्श्वश्च सुपक्षश्च कङ्कः कपिल एव च ॥३१॥
पिञ्जरो भद्रशैलश्च सुसशश्च महाबलः । अञ्जनो मधुमांस्तद्वत् कुमुदो मुकुटस्तथा ॥३२॥
सहस्रशिखरश्चैव पाण्डुरः कृष्ण एव च । पारिजातो महाशैलस्तथैव कपिलोदकः ॥३३॥
सुषेणः पुण्डरीकश्च महामेघस्तथैव च । एते पर्वतराजानः सिद्धगन्धर्वसेविताः ॥३४॥
असितोदस्य सरसः पश्चिमे केसराचलः । शङ्खकूटोऽथ वृषभो हंसो नागस्तथा परः ॥३५॥
कालाञ्जनः शुक्रशैलो नीलः कमल एव च । (पारिजातो महाशैल शैलः कनक एव च ॥)
पुष्पकश्च सुमेघश्च वाराहो विरजास्तथा ॥ मयूरः कपिलश्चैव महाकपिल एव च ॥३६॥
इत्येते देवगन्धर्वसिद्धसङ्घनिषेविताः । सरसो मानसस्येह उत्तरे केसराचलाः ॥३७॥
एतेषां शैलमुख्यानामन्तरेषु यथाक्रमम् । सन्ति चैवान्तरद्रोण्यः सरांसि च वनानि च ॥३८॥
वसन्ति तत्र मुनयः सिद्धाश्च ब्रह्मभाविताः । प्रसन्नाः शान्तरजसः सर्वदुःखविवर्जिताः ॥३९॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां सहितायां पूर्वविभागे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,७४९+३९=२,७८८

॥ अथ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
चतुर्दशसहस्राणि योजनानां महापुरी । मेरोरुपरि विख्याता देवदेवस्य वेधसः ॥१॥
तत्रास्ते भगवान् ब्रह्मा विश्वात्मा विश्वभावनः । उपास्यमानो योगीन्द्रैर्मुनीन्द्रोपेन्द्रशंकरैः ॥२॥
तत्र देवेश्वरेशानं विश्वात्मानं प्रजापतिम् । सनत्कुमारो भगवानुपास्ते नित्यमेव हि ॥३॥
स सिद्धऋषिगन्धर्वैः पूज्यमानः सुरैरपि । समास्ते योगयुक्तात्मा पीत्वा तत्परमामृतम् ॥४॥
तत्र देवादिदेवस्य शम्भोरमिततेजसः । दीप्तमायतनं शुभ्रं पुरस्ताद् ब्रह्मणः स्थितम् ॥५॥
दिव्यकान्तिसमायुक्तं चतुर्द्वारं सुशोभनम् । महर्षिगणसंकीर्णं ब्रह्मविद्भिर्निषेवितम् ॥६॥
देव्या सह महादेवः शशाङ्कार्काग्निलोचनः । रमते तत्र विश्वेशः प्रमथैः प्रमथेश्वरः ॥७॥
तत्र वेदविदः शान्ता मुनयो ब्रह्मचारिणः । पूजयन्ति महादेवं तापसाः सत्यवादिनः ॥८॥
तेषां साक्षान्महादेवो मुनीनां ब्रह्मवादिनाम् । गृह्णाति पूजां शिरसा पार्वत्या परमेश्वरः ॥९॥
तत्रैव पर्वतवरे शक्रस्य परमा पुरी । नाम्नाऽमरावती पूर्वे सर्वशोभासमन्विता ॥१०॥
तमिन्द्रमप्सरः सङ्घा गन्धर्वा गीततत्पराः । उपासते सहस्राक्षं देवास्तत्र सहस्रशः ॥११॥
ये धार्मिका वेदविदो यागहोमपरायणाः । तेषां तत् परमं स्थानं देवानामपि दुर्लभम् ॥१२॥
तस्य दक्षिणदिग्भागे वह्नेरमिततेजसः । तेजोवती नाम पुरी दिव्याश्चर्यसमन्विता ॥१३॥
तत्रास्ते भगवान् वह्निर्भ्राजमानः स्वतेजसा । जपिनां होमिनां स्थानं दानवानां दुरासदम् ॥१४॥
दक्षिणे पर्वतवरे यमस्यापि महापुरी । नाम्ना संयमनी दिव्या सिद्धगन्धर्वसेविता ॥१५॥
तत्र वैवस्वतं देवं देवाद्याः पर्युपासते । स्थानं तत् सत्यसंधानां लोके पुण्यकृतां नृणाम् ॥१६॥
तस्यास्तु पश्चिमे भागे निर्ऋतेस्तु महात्मनः । रक्षोवती नाम पुरी राक्षसैः सर्वतो वृता ॥१७॥
तत्र ते निर्ऋतिं देवं राक्षसाः पर्युपासते । गच्छन्ति तां धर्मरता ये वै तामसवृत्तयः ॥१८॥
पश्चिमे पर्वतवरे वरुणस्य महापुरी । नाम्ना शुद्धवती पुण्या सर्वकामर्द्धिसंयुता ॥१९॥
तत्राप्सरोगणैः सिद्धैः सेव्यमानोऽमराधिपः । आस्ते स वरुणो राजा तत्र गच्छन्ति येऽम्बुदाः ॥
तीर्थयात्रापरा नित्यं ये च लोकेऽघमर्षिणः ॥२०॥
तस्या उत्तरदिग्भागे वायोरपि महापुरी । नाम्ना गन्धवती पुण्या तत्रास्तेऽसौ प्रभञ्जनः ॥२१॥
अप्सरोगणगन्धर्वैः सेव्यमानोऽमरप्रभुः । प्राणायामपरा मर्त्या स्थानं तद्यान्ति शाश्वतम् ॥२२॥
तस्याः पूर्वेण दिग्भागे सोमस्य परमा पुरी । नाम्ना कान्तिमती शुभ्रा तत्र सोमो विराजते ॥२३॥
तत्र ये भोगनिरता स्वधर्मं पर्युपासते । तेषां तद्रचितं स्थानं नानाभोगसमन्वितम् ॥२४॥
तस्याश्च पूर्वदिग्भागे शंकरस्य महापुरी । नाम्ना यशोवती पुण्या सर्वेषां सुदुरासदा ॥२५॥

तत्रेशानस्य भवनं रुद्रेणाधिष्ठितं शुभम् । गणेश्वरस्य विपुलं तत्रास्ते स गणैर्वृतः ॥२६॥
तत्र भोगाभिलिप्सूनां भक्तानां परमेष्ठिनः । निवासः कल्पितः पूर्वं देवदेवेन शूलिना ॥२७॥
विष्णुपादाद् विनिष्क्रान्ता प्लावयित्वेन्दुमण्डलम् । समन्ताद् ब्रह्मणः पुर्यां गङ्गा पतति वै दिवः ॥२८॥
सा तत्र पतिता दिक्षु चतुर्धा ह्यभवद् द्विजाः । सीता चालकनन्दा च सुचक्षुर्भद्रनामिका ॥२९॥
पूर्वेण सीता शैलात् तु शैलं यात्यन्तरिक्षतः । ततश्च पूर्ववर्षेण भद्राश्वेनैति चार्णवम् ॥३०॥
तथैवालकनन्दा च दक्षिणादेत्य भारतम् । प्रयाति सागरं भित्त्वा सप्तभेदा द्विजोत्तमाः ॥३१॥
सुचक्षुः पश्चिमगिरीनतीत्य सकलांस्तथा । पश्चिमं केतुमालाख्यं वर्षं गत्वैति चार्णवम् ॥३२॥
भद्रा तथोत्तरगिरीनुत्तरांश्च तथा कुरून् । अतीत्य चोत्तराम्भोधिं समभ्येति महर्षयः ॥३३॥
आनीलनिषधायामौ माल्यवान् गन्धमादनः । तयोर्मध्यगतो मेरुः कर्णिकाकारसंस्थितः ॥३४॥
भारताः केतुमालाश्च भद्राश्वाः कुरवस्तथा । पत्राणि लोकपद्मस्य मर्यादाशैलबाह्यतः ॥३५॥
जठरो देवकूटश्च मर्यादापर्वतावुभौ । दक्षिणोत्तरमायामावानीलनिषधायतौ ॥३६॥
गन्धमादनकैलासौ पूर्वपश्चायतावुभौ । अशीतियोजनायामावर्णवान्तर्व्यवस्थितौ ॥३७॥
निषधः पारियात्रश्च मर्यादापर्वताविमौ । मेरोः पश्चिमदिग्भागे यथापूर्वौ तथा स्थितौ ॥३८॥
त्रिश्रृङ्गो जारुधिस्तद्वदुत्तरे वर्षपर्वतौ । पूर्वपश्चायतावेतौ अर्णवान्तर्व्यवस्थितौ ॥३९॥
मर्यादापर्वताः प्रोक्ता अष्टाविह मया द्विजाः । जठराद्याः स्थिता मेरोश्चतुर्दिक्षु महर्षयः ॥४०॥
इती श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,७८८+४०=२,८२८

॥ अथ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
केतुमाले नराः कालाः सर्वे पनसभोजनाः । स्त्रियश्चोत्पलपत्राभा जीवन्ति च वर्षायुतम् ॥१॥
भद्राश्वे पुरुषाः शुक्लाः स्त्रियश्चन्द्रांशुसन्निभाः । दश वर्षसहस्राणि जीवन्ते आम्रभोजनाः ॥२॥
रम्यके पुरुषा नार्यो रमन्ति रजतप्रभाः । दशवर्षसहस्राणि शतानि दश पञ्च च ॥
जीवन्ति चैव सत्त्वस्था न्यग्रोधफलभोजनाः ॥३॥
हिरण्मये हिरण्याभाः सर्वे च लकुचाशनाः । एकादशसहस्त्राणि शतानि दश पञ्च च ॥
जीवन्ति पुरुषा नार्यो देवलोकस्थिता इव ॥४॥
त्रयोदशसहस्राणि शतानि दश पञ्च च । जीवन्ति कुरुवर्षे तु श्यामाङ्गाः क्षीरभोजनाः ॥५॥
सर्वे मैथुनाज्जाताः नित्यं सुखनिषेविनः । चन्द्रद्वीपे महादेवं यजन्ति सततं शिवम् ॥६॥
तथा किंपुरुषे विप्रा मानवा हेमसंनिभाः । दशवर्षहस्राणि जीवन्ति प्लक्षभोजनाः ॥७॥
यजन्ति सततं देवं चतुर्मूर्तिं चतुर्मुखम् । ध्याने मनः समाधाय सादरं भक्तिसंयुताः ॥८॥
तथा च हरिवर्षे तु महारजतसन्निभाः । दशवर्षसहस्राणि जीवन्तीक्षुरसाशिनः ॥९॥
तत्र नारायणं देवं विश्वयोनिं सनातनम् । उपासते सदा विष्णुं मानवा विष्णुभाविताः ॥१०॥
तत्र चन्द्रप्रभं शुभ्रं शुद्धस्फटिकनिर्मितम् । विमानं वासुदेवस्य पारिजातवनाश्रितम् ॥११॥
चतुर्द्वारमनौपम्यं चतुस्तोरणसंयुतम् । प्राकारैर्दशभिर्युक्तं दुराधर्षं सुदुर्गमम् ॥१२॥
स्फाटिकैर्मण्डपैर्युक्तं देवराजगृहोपमम् । स्वर्णस्तम्भसहस्रैश्च सर्वतः समलंकृतम् ॥१३॥
हेमसोपानसंयुक्तं नानारत्नोपशोभितम् । दिव्यसिंहासनोपेतं सर्वशोभासमन्वितम् ॥१४॥
सरोभिः स्वादुपानीयैर्नदीभिश्चोपशोभितम् । नारायणपरैः शुद्धैर्वेदाध्ययनतत्परैः ॥१५॥
योगिभिश्च समाकीर्णं ध्यायद्भिः पुरुषं हरिम् । स्तुवद्भिः सततं मन्त्रैर्नमस्यद्भिश्च माधवम् ॥१६॥
तत्र देवादिदेवस्य विष्णोरमिततेजसः । राजानः सर्वकालं तु महिमानं प्रकुर्वते ॥१७॥
गायन्ति चैव नृत्यन्ति विलासिन्यो मनोरमाः । स्त्रियो यौवनशालिन्यः सदा मण्डनतत्पराः ॥१८॥
इलावृते पद्मवर्णा जम्बूरसफालशिनः । त्रयोदश सहस्राणि वर्षाणां वै स्थिरायुषः ॥१९॥
भारते तु स्त्रियः पुंसो नानावर्णाः प्रकीर्तिताः । नानादेवार्चने युक्ता नानाकर्माणि कुर्वते ॥
परमायुः स्मृतं तेषां शतं वर्षाणि सुव्रताः ॥२०॥

नानाहाराश्च जीवन्ति पुण्यपापनिमित्ततः । नवयोजनसाहस्रं वर्षमेतत् प्रकीर्तितम् ॥
कर्मभूमिरियं विप्रा नराणामधिकारिणाम् ॥२१॥
महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः । विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तात्र कुलपर्वताः ॥२२॥
इन्द्रद्युम्नः कशेरुक्मांस्ताम्रवर्णो गभस्तिमान् । नागद्वीपस्तथा सौम्यो गन्धर्वस्त्वथ वारुणः ॥२३॥
अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः । योजनानां सहस्रं तु द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरः ॥२४॥
पूर्वे किरातास्तस्यान्ते पश्चिमे यवनास्तथा । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः मध्ये शूद्रास्तथैव च ॥२५॥
इज्यायुद्धवणिज्याभिर्वर्तयन्त्यत्र मानवाः । स्रवन्ते पावना नद्यः पर्वतेभ्यो विनिः सृताः ॥२६॥
शतद्रुश्चन्द्रभागा च सरयूर्यमुना तथा । इरावती वितस्ता च विपाशा देविका कुहूः ॥२७॥
गोमती धूतपापा च बाहुदा च दृषद्वती । कौशिकी लोहिता चैव हिमवत्पादनिःसृताः ॥२८॥
वेदस्मृतिर्वेदवती व्रतघ्नी त्रिदिवा तथा । वर्णाशा वन्दना चैव सदानीरा मनोरमा ॥२९॥
चर्मण्वती तथा दूर्या विदिशा वेत्रवत्यपि । शिग्रुः स्वशिल्पापि तथा पारियात्राश्रयाः स्मृताः ॥३०॥
नर्मदा सुरसा शोणा दशार्णा च महानदी । मन्दाकिनी चित्रकूटा तामसी च पिशाचिका ॥३१॥
चित्रोत्पला विपाशा च मञ्जुला वालुवाहिनी । ऋक्षवत्पादजा नद्यः सर्वपापहरा नृणाम् ॥३२॥
तापी पयोष्णी निर्विन्ध्या शीघ्रोदा च महानदी । वेण्या वैतरणी चैव बलाका च कुमुद्वती ॥३३॥
तथा चैव महागौरी दुर्गा चान्तः शिला तथा । विन्ध्यपादप्रसूतास्ता नद्यः पुण्यजलाः शुभाः ॥३४॥
गोदावरी भीमरथी कृष्णा वेणा च मत्सरी । तुङ्गभद्रा सुप्रयोगा कावेरी च द्विजोत्तमाः ॥
दक्षिणापथगा नद्यः सह्यपादाद्विनिःसृताः ॥३५॥
ऋतुमाला ताम्रपर्णी पुष्पवत्युत्पलावती । मलयान्निःसृता नद्यः सर्वाः शीतजलाः स्मृताः ॥३६॥
ऋषिकुल्या त्रिसामा च गन्दमादनगामिनी । रूपा पालासिनी चैव ऋषिका वंशकारिणी ॥
शुक्तिमत्पादसंजाताः सर्वपापहरा नृणाम् ॥३७॥
आसां नद्युपनद्यश्च शतशो द्विजपुंगवाः । सर्वपापहराः पुण्याः स्नानदानादिकर्मसु ॥३८॥
तास्विमे कुरुपाञ्चाला मध्यदेशादयो जनाः । पूर्वदेशादिकाश्चैव कामरूपनिवासिनः ॥३९॥
पुण्ड्राः कलिङ्गा मगधा दाक्षिणात्याश्च कृत्स्नशः । तथापरान्ताः सौराष्ट्राः शूद्राभीरास्तथाऽर्बुदाः ॥४०॥
मालका मालवाश्चैव पारियात्रनिवासिनः । सौवीराः सैन्धवा हूणा शाल्वाः कल्पनिवासिनः ॥४१॥
मद्रा रामास्तथाम्बष्ठाः पारसीकास्तथैव च । आसां पिबन्ति सलिलं वसन्ति सरितां सदा ॥४२॥
चत्वारि भारते वर्षे युगानि कवयोऽब्रुवन् । कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चान्यत्र न क्वचित् ॥४३॥
यानि किंपुरुषाद्यानि वर्षाण्यष्टौ महर्षयः । न तेषु शोको नायासो नोद्वेगः क्षुद्भयं न च ॥४४॥
स्वस्थाः प्रजा निरातङ्काः सर्वदुःखविवर्जिताः । रमन्ते विविधैर्भावैः सर्वाश्च स्थिरयौवनाः ॥४५॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४५॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,८२८+४५=२,८७३

॥ अथ षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
हेमकूटगिरेः शृङ्गे महाकूटैः सुशोभनम् । स्फाटिकं देवदेवस्य विमानं परमेष्ठिनः ॥१॥
तत्र देवादिदेवस्य भूतेशस्य त्रिशूलिनः । देवाः सिद्धगणा यक्षाः पूजां नित्यं प्रकुर्वते ॥२॥
स देवो गिरिशः सार्धं महादेव्या महेश्वरः । भूतैः परिवृतो नित्यं भाति तत्र पिनाकधृक् ॥३॥
विभक्तचारुशिखरः कैलासो यत्र पर्वतः । निवासः कोटियक्षाणां कुबेरस्य च धीमतः ॥४॥
तत्रापि देवदेवस्य भवस्यायतनं महत् ॥४॥
मन्दाकिनी तत्र दिव्या रम्या सुविमलोदका । नदी नानाविधैः पद्मैरनेकैः समलंकृता ॥५॥
देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसकिंनरैः । उपस्पृष्टजला नित्यं सुपुण्या सुमनोरमा ॥६॥
अन्याश्च नद्यः शतशः स्वर्णपद्मैरलंकृताः । तासां कूलेषु देवस्य स्थानानि परमेष्ठिनः ॥
देवर्षिगणजुष्टानि तथा नारायणस्य च ॥७॥
सितान्तशिखरे चापि पारिजातवनं शुभम् । तत्र शक्रस्य विपुलं भवनं रत्नमण्डितम् ॥

स्फाटिकस्तम्भसंयुक्तं हेमगोपुरसंयुतम् ॥८॥
तत्राथ देवदेवस्य विष्णोर्विश्वामरेशितुः । सुपुण्यं भवनं रम्यं सर्वरत्नोपशोभितम् ॥९॥
तत्र नारायणः श्रीमान् लक्ष्म्या सह जगत्पतिः । आस्ते सर्वामरश्रेष्ठः पूज्यमानः सनातनः ॥१०॥
तथा च वसुधारे तु वसूनां रत्नमण्डितम् । स्थानानामष्टकं पुण्यं दुराधर्षं सुरद्विषाम् ॥११॥
रत्नधारे गिरिवरे सप्तर्षीणां महात्मनाम् । सप्ताश्रमाणि पुण्यानि सिद्धावासैर्युतानि तु ॥१२॥
तत्र हैमं चतुर्द्वारं वज्रनीलादिमण्डितम् । सुपुण्यं सुमहत् स्थानं ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥१३॥
तत्र देवर्षयो विप्राः सिद्धा ब्रह्मर्षयोऽपरे । उपासते सदा देवं पितामहमजं परम् ॥१४॥
स तैः सम्पूजितो नित्यं देव्या सह चतुर्मुखः । आस्ते हिताय लोकानां शान्तानां परमा गतिः ॥१५॥
अथैकश्रृङ्गशिखरे महापद्मैरलंकृतम् । स्वच्छामृतजलं पुण्यं सुगन्धं सुमहत् सरः ॥१६॥
जैगीषव्याश्रमं तत्र योगीन्द्रैरुपशोभितम् । तत्रासौ भगवान् नित्यमास्ते शिष्यैः समावृतः ॥
प्रशान्तदोषैरक्षुद्रैर्ब्रह्मविद्भिर्महात्मभिः ॥१७॥
शङ्खो मनोहरश्चैव कौशिकः कृष्ण एव च । सुमना वेदनादश्च शिष्यास्तस्य प्रधानतः ॥१८॥
सर्वे योगरताः शान्ता भस्मोद्धूलितविग्रहाः । उपासते महावीर्या ब्रह्मविद्यापरायणाः ॥१९॥
तेषामनुग्रहार्थाय यतीनां शान्तचेतसाम् । सान्निध्यं कुरुते भूयो देव्या सह महेश्वरः ॥२०॥
अन्यानि चाश्रमाणि स्युस्तस्मिन् गिरिवरोत्तमे । मुनीनां युक्तमनसां सरांसि सरितस्तथा ॥२१॥
तेषु योगरता विप्रा जापकाः संयतेन्द्रियाः । ब्रह्मण्यासक्तमनसो रमन्ते ज्ञानतत्पराः ॥२२॥
आत्मन्यात्मानमाधाय शिखान्तान्तरसंस्थितम् । ध्यायन्ति देवमीशानं येन सर्वमिदं ततम् ॥२३॥
सुमेघे वासवस्थानं सहस्रादित्यसंनिभम् । तत्रास्ते भगवानिन्द्रः शच्या सह सुरेश्वरः ॥२४॥
गजशैले तु दुर्गाया भवनं मणितोरणम् । आस्ते भगवती दुर्गा तत्र साक्षान्महेश्वरी ॥२५॥
उपास्यमाना विविधैः शक्तिभेदैरितस्ततः । पीत्वा योगामृतं लब्ध्वा साक्षादानन्दमैश्वरम् ॥२६॥
सुनीलस्य गिरेः श्रृङ्गे नानाधातुसमुज्ज्वले । राक्षसानां पुराणि स्युः सरांसि शतशो द्विजाः ॥२७॥
तथा पुरशतं विप्राः शतश्रृङ्गे महाचले । स्फाटिकस्तम्भसंयुक्तं यक्षाणाममितौजसाम् ॥२८॥
श्वेतोदरगिरेः श्रृङ्गे सुपर्णस्य महात्मनः । प्राकारगोपुरोपेतं मणितोरणमण्डितम् ॥२९॥
स तत्र गरुडः श्रीमान् साक्षाद् विष्णुरिवापरः । ध्यात्वास्ते तत् परं ज्योतिरात्मानं विष्णुमव्ययम् ॥३०॥
अन्यच्च भवनं पुण्यं श्रीश्रृङ्गे मुनिपुंगवाः । श्रीदेव्याः सर्वरत्नाढ्यं हैमं सुमणितोरणम् ॥३१॥
तत्र सा परमा शक्तिर्विष्णोरतिमनोरमा । अनन्तविभवा लक्ष्मीर्जगत्संमोहनोत्सुका ॥३२॥
अध्यास्ते देवगन्धर्वसिद्धचारणवन्दिता । विचिन्त्य जगतो योनिः स्वशक्तिकिरणोज्ज्वला ॥३३॥
तत्रैव देवदेवस्य विष्णोरायतनं महत् । सरांसि तत्र चत्वारि विचित्रकमलाश्रया ॥३४॥
तथा सहस्रशिखरे विद्याधरपुराष्टकम् । रत्नसोपानसंयुक्तं सरोभिश्चोपशोभितम् ॥३५॥
नद्यो विमलपानीयाश्चित्रनीलोत्पलाकराः । कर्णिकारवनं दिव्यं तत्रास्ते शंकरोमया ॥३६॥
परिपात्रे महाशैले महालक्ष्म्याः पुरं शुभम् । रम्यप्रासादसंयुक्तं घण्टाचामरभूषितम् ॥३७॥
नृत्यद्भिरप्सरः सङ्घैरितश्चेतश्च शोभितम् । मृदङ्गमुरजोद्घुष्टं वीणावेणुनिनादितम् ॥३८॥
गन्धर्वकिंनराकीर्णं संवृतं सिद्धपुंगवैः । भास्वद्भित्तिसमाकीर्णं महाप्रासादसंकुलम् ॥३९॥
गणेश्वराङ्गनाजुष्टं धार्मिकाणां सुदर्शनम् । तत्र सा वसते देवी नित्यं योगपरायणा ॥४०॥
महालक्ष्मीर्महादेवी त्रिशूलवरधारिणी । त्रिनेत्रा सर्वशक्तीभिः संवृता सदसन्मया ॥
पश्यन्ति तत्र मुनयः सिद्धा ये ब्रह्मवादिनः ॥४१॥
सुपार्श्वस्योत्तरे भागे सरस्वत्याः पुरोत्तमम् । सरांसि सिद्धजुष्टानि देवभोग्यानि सत्तमाः ॥४२॥
पाण्डुरस्य गिरेः श्रृङ्गे विचित्रद्रुमसंकुले । गन्धर्वाणां पुरशतं दिव्यस्त्रीभिः समावृतम् ॥४३॥
तेषु नित्यं मदोत्सिक्ता नरानार्यस्तथैव च । क्रीडन्ति मुदिता नित्यं विलासैर्भोगतत्पराः ॥४४॥
अञ्जनस्य गिरेः श्रृङ्गे नारीणां पुरमुत्तमम् । वसन्ति तत्राप्सरसो रम्भाद्या रतिलालसाः ॥४५॥
चित्रसेनादयो यत्र समायान्त्यर्थिनः सदा । सा पुरी सर्वरत्नाढ्या नैकप्रस्रवणैर्युता ॥४६॥
अनेकानि पुराणि स्युः कौमुदे चापि सुव्रताः । रुद्राणां शान्तरजसामीश्वरार्पितचेतसाम् ॥४७॥
तेषु रुद्रा महायोगा महेशान्तरचारिणः । समासते पुरं ज्योतिरारूढाः स्थानमुत्तमम् ॥४८॥

पिञ्जरस्य गिरेः शृङ्गे गणेशानां पुरत्रयम् । नन्दीश्वरस्य कपिला तत्रास्ते सुयशा यतिः ॥४९॥
तथा च जारुधेः शृङ्गे देवदेवस्य धीमतः । दीप्तमायतनं पुण्यं भास्करस्यामितौजसः ॥५०॥
तस्यैवोत्तरदिग्भागे चन्द्रस्थानमनुत्तमम् । रमते तत्र रम्योऽसौ भगवान् शीतदीधितिः ॥५१॥
अन्यच्च भवनं दिव्यं हंसशैले महर्षयः । सहस्रयोजनायामं सुवर्णमणितोरणम् ॥५२॥
तत्रास्ते भगवान् ब्रह्मा सिद्धसङ्घैरभिष्टुतः । सावित्र्या सह विश्वात्मा वासुदेवादिभिर्युतः ॥५३॥
तस्य दक्षिणदिग्भागे सिद्धानां पुरमुत्तमम् । सनन्दनादयो यत्र वसन्ति मुनिपुंगवाः ॥५४॥
पञ्चशैलस्य शिखरे दानवानां पुरत्रयम् । नातिदूरेण तस्माच्च दैत्याचार्यस्य धीमतः ॥५५॥
सुगन्धशैलशिखरे सरिद्भिरुपशोभितम् । कर्दमस्याश्रमं पुण्यं तत्रास्ते भगवानृषिः ॥५६॥
तस्यैव पूर्वदिग्भागे किञ्चिद् वै दक्षिणाश्रिते । सनत्कुमारो भगवांस्तत्रास्ते ब्रह्मवित्तमः ॥५७॥
सर्वेष्वेतेषु शैलेषु ततान्येषु मुनीश्वराः । सरांसि विमला नद्यो देवानामालयानि च ॥५८॥
सिद्धलिङ्गानि पुण्यानि मुनिभिः स्थापितानि तु । वन्यान्याश्रमवर्याणि संख्यातुं नैव शक्नुयाम् ॥५९॥
एष संक्षेपतः प्रोक्तो जम्बूद्वीपस्य विस्तरः । न शक्यं विस्तराद् वक्तुं मया वर्षशतैरपि ॥६०॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४६॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,८७३+६०=२,९३३

॥ अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
जम्बूद्वीपस्य विस्ताराद् द्विगुणेन समन्ततः । संवेष्टयित्वा क्षीरोदं प्लक्षद्वीपो व्यवस्थितः ॥१॥
प्लक्षद्वीपे च विप्रेन्द्राः सप्तासन् कुलपर्वताः । सिद्धायुताः सुपर्वाणः सिद्धसङ्घनिषेविताः ॥२॥
गोमेदः प्रथमस्तेषां द्वितीयश्चन्द्र उच्यते । नारदो दुन्दुभिश्चैव सोमस्य ऋषभस्तथा ॥
वैभ्राजः सप्तमः प्रोक्तो ब्रह्मणोऽत्यन्तवल्लभः ॥३॥
तत्र देवर्षिगन्धर्वैः सिद्धैश्च भगवानजः । उपास्यते स विश्वात्मा साक्षी सर्वस्य विश्वसृक् ॥४॥
तेषु पुण्या जनपदा आधयो व्याधयो न च । न तत्र पापकर्तारः पुरुषा वा कथञ्चन ॥५॥
तेषां नद्यश्च सप्तैव वर्षाणां तु समुद्रगाः । तासु ब्रह्मर्षयो नित्यं पितामहमुपासते ॥६॥
अनुतप्ता शिखे चैव विपापा त्रिदिवा कृता । अमृता सुकृता चैव नामतः परिकीर्तिताः ॥७॥
क्षुद्रनद्यस्त्वसंख्याताः सरांसि सुबहून्यपि । न चैतेषु युगावस्था पुरुषा वै चिरायुषः ॥८॥
आर्यकाः कुरवाश्चैव विदशा भाविनस्तथा । ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्रास्तस्मिन् द्वीपे प्रकीर्तिताः ॥९॥
इज्यते भगवान् सोमो वर्णैस्तत्र निवासिभिः । तेषां च सोमसायुज्यं सारूप्यं मुनिपुंगवाः ॥१०॥
सर्वे धर्मपरा नित्यं नित्यं मुदितमानसाः । पञ्चवर्षसहस्राणि जीवन्ति च निरामयाः ॥११॥
प्लक्षद्वीपप्रमाणं तु द्विगुणेन समन्ततः । संवेष्ट्येक्षुरसाम्भोधिं शाल्मलिः संव्यवस्थितः ॥१२॥
सप्त वर्षाणि तत्रापि सप्तैव कुलपर्वताः । ऋज्वायताः सुपर्वाणः सप्त नद्यश्च सुव्रताः ॥१३॥
कुमुदश्चोन्नतश्चैव तृतीयश्च बलाहकः । द्रोणः कंसस्तु महिषः ककुद्मान् सप्त पर्वताः ॥१४॥
योनी तोया वितृष्णा च चन्द्रा शुक्ला विमोचिनी । निवृत्तिश्चेति ता नद्यः स्मृता पापहरा नृणाम् ॥१५॥
न तेषु विद्यते लोभः क्रोधो वा द्विजसत्तमाः । न चैवास्ति युगावस्था जना जीवन्त्यनामयाः ॥१६॥
यजन्ति सततं तत्र वर्णा वायुं सनातनम् । तेषां तस्याथ सायुज्यं सारूप्यं च सलोकता ॥१७॥
कपिला ब्राह्मणाः प्रोक्ता राजानश्चारुणास्तथा । पीता वैश्याः स्मृताः कृष्णा द्वीपेऽस्मिन् वृषला द्विजाः ॥१८॥
शाल्मलस्य तु विस्ताराद् द्विगुणेन समन्ततः । संवेष्ट्य तु सुरोदाब्धिं कुशद्वीपो व्यवस्थितः ॥१९॥
विद्रुमश्चैव हेमश्च द्युतिमान् पुष्पवांस्तथा । कुशेशयो हरिश्चाथ मन्दरः सप्त पर्वताः ॥२०॥
धुतपापा शिवा चैव पवित्रा सम्मता तथा । विद्युदम्भा मही चेति नद्यस्तत्र जलावहाः ॥२१॥
अन्याश्च शतशो विप्रा नद्यो मणिजलाः शुभाः । तासु ब्रह्माणमीशानं देवाद्याः पर्युपासते ॥२२॥
ब्राह्मणा द्रविणो विप्राः क्षत्रियाः शुष्मिणस्तथा । वैश्याः स्नेहास्तु मन्देहाः शूद्रास्तत्र प्रकीर्तिताः ॥२३॥
सर्वे विज्ञानसम्पन्ना मैत्रादिगुणसंयुताः । यथोक्तकारिणः सर्वे सर्वे भूतहिते रताः ॥२४॥
यजन्ति विविधैर्यज्ञैर्ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । तेषां च ब्रह्मसायुज्यं सारूप्यं च सलोकता ॥२५॥

कुशद्वीपस्य विस्ताराद् द्विगुणेन समन्ततः । क्रौञ्चद्वीपस्ततो विप्रा वेष्टयित्वा घृतोदधिम् ॥२६॥
क्रौञ्चो वामनकश्चैव तृतीयश्चान्धकारकः । देवावृच्च विविन्दश्च पुण्डरीकस्तथैव च ॥
नाम्ना च सप्तमः प्रोक्तः पर्वतो दुन्दुभिस्वनः ॥२७॥
गौरी कुमुद्विती चैव संध्या रात्रिर्मनोजवा । कोभिश्च पुण्डरीका च नद्यः प्राधान्यतः स्मृताः ॥२८॥
पुष्कराः पुष्कला धन्यास्तिष्यास्तस्य क्रमेण वै । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव द्विजोत्तमाः ॥२९॥
अर्चयन्ति महादेवं यज्ञदानसमाधिभिः । व्रतोपवासैर्विविधैर्होमैः स्वाध्यायतर्पणैः ॥३०॥
तेषां वै रुद्रसायुज्यं सारूप्यं चातिदुर्लभम् । सलोकता च सामीप्यं जायते तत्प्रसादतः ॥३१॥
क्रौञ्चद्वीपस्य विस्ताराद् द्विगुणेन समन्ततः । शाकद्वीपः स्थितो विप्रा आवेष्ट्य दधिसागरम् ॥३२॥
उदयो रैवतश्चैव श्यामाकोऽस्तगिरिस्तथा । आम्बिकेयस्तथा रम्यः केशरी चेति पर्वताः ॥३३॥
सुकुमारी कुमारी च नलिनी रेणुका तथा । इक्षुका धेनुका चैव गभस्तिश्चेति निम्नगाः ॥३४॥
आसां पिबन्तः सलिलं जीवन्ते तत्र मानवाः । अनामया ह्यशोकाश्च रागद्वेषविवर्जिताः ॥३५॥
मगाश्च मगधाश्चैव मानवा मन्दगास्तथा । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चात्र क्रमेण तु ॥३६॥
यजन्ति सततं देवं सर्वलोकैकसाक्षिणम् । व्रतोपवासैर्विविधैर्देवदेवं दिवाकरम् ॥३७॥
तेषां सूर्येण सायुज्यं सामीप्यं च सरूपता । सलोकता च विप्रेन्द्रा जायते तत्प्रसादतः ॥३८॥
शाकद्वीपं समावृत्य क्षीरोदः सागरः स्थितः । श्वेतद्वीपश्च तन्मध्ये नारायणपरायणाः ॥३९॥
तत्र पुण्या जनपदा नानाश्चर्यसमन्विताः । श्वेतास्तत्र नरा नित्यं जायन्ते विष्णुतत्पराः ॥४०॥
नाधयो व्याधयस्तत्र जरामृत्युभयं न च । क्रोधलोभविनिर्मुक्ता मायामात्सर्यवर्जिताः ॥४१॥
नित्यपुष्टा निरातङ्का नित्यानन्दाश्च भोगिनः । नारायणपराः सर्वे नारायणपरायणाः ॥४२॥
केचिद् ध्यानपरा नित्यं योगिनः संयतेन्द्रियाः । केचिज्जपन्ति तप्यन्ति केचिद् विज्ञानिनोऽपरे ॥४३॥
अन्ये निर्बीजयोगेन ब्रह्मभावेन भाविताः । ध्यायन्ति तत् परं व्योम वासुदेवं परं पदम् ॥४४॥
एकान्तिनो निरालम्बा महाभागवताः परे । पश्यन्ति परमं ब्रह्म विष्ण्वाख्यं तमसः परम् ॥४५॥
सर्वे चतुर्भुजाकाराः शङ्खचक्रगदाधराः । सुपीतवाससः सर्वे श्रीवत्साङ्कितवक्षसः ॥४६॥
अन्ये महेश्वरपरास्त्रिपुण्ड्राङ्कितमस्तकाः । सुयोगोद्भूतिकरणा महागरुडवाहनाः ॥४७॥
सर्वशक्तिसमायुक्ता नित्यानन्दाश्च निर्मलाः । वसन्ति तत्र पुरुषा विष्णोरन्तरचारिणः ॥४८॥
तत्र नारायणस्यान्यद् दुर्गमं दुरतिक्रमम् । नारायणं नाम पुरं व्यासाद्यैरुपशोभितम् ॥४९॥
हेमप्राकारसंयुक्तं स्फाटिकैर्मण्डपैर्युतम् । प्रभासहस्रकलिलं दुराधर्षं सुशोभनम् ॥
हर्म्यप्राकारसंयुक्तमट्टालकसमाकुलम् ॥५०॥
हेमगोपुरसाहस्रैर्नानारत्नोपशोभितैः । शुभ्रास्तरणसंयुक्तै विचित्रैः समलंकृतम् ॥५१॥
नन्दनैर्विविधाकारैः स्रवन्तीभीश्च शोभितम् । सरोभिः सर्वतो युक्तं वीणावेणुनिनादितम् ॥५२॥
पताकाभिर्विचित्राभिरनेकाभिश्च शोभितम् । वीथीभिः सर्वतो युक्तं सोपानै रत्नभूषितैः ॥५३॥
नारीशतसहस्राढ्यं दिव्यगेयसमन्वितम् । हंसकारण्डवाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ॥
चतुर्द्वारमनौपम्यमगम्यं देवविद्विषाम् ॥५४॥
तत्र तत्राप्सरः सङ्घैर्नृत्यद्भिरुपशोभितम् । नानागीतविधानज्ञैर्देवानामपि दुर्लभैः ॥५५॥
नानाविलाससम्पन्नैः कामुकैरतिकोमलैः । प्रभूतचन्द्रवदनैर्नूपुरारावसंयुतैः ॥५६॥
ईषत्स्मितैः सुबिम्बोष्ठैर्बालमुग्धमृगेक्षणैः । अशेषविभवोपेतैर्भूषितैस्तनुमध्यमैः ॥५७॥
सुराजहंसचलनैः सुवेषैर्मधुरस्वनैः । संलापालापकुशलैर्दिव्याभरणभूषितैः ॥५८॥
स्तनभारविनम्रैश्च मदघूर्णितलोचनैः । नानावर्णविचित्राङ्गैर्नानाभोगरतिप्रियैः ॥५९॥
प्रफुल्लकुसुमोद्यानैरितश्चेतश्च शोभितम् । असंख्येयगुणं शुद्धमगम्यं त्रिदशैरपि ॥६०॥
श्रीमत्पवित्रं देवस्य श्रीपतेरमितौजसः । तस्य मध्येऽतितेजस्कमुच्चप्राकारतोरणम् ॥६१॥
स्थानं तद् वैष्णवं दिव्यं योगिनामपि दुर्लभम् । तन्मध्ये भगवानेकः पुण्डरीकदलद्युतिः ॥
शेतेऽशेषजगत्सूतिः शेषाहिशयने हरिः ॥६२॥
विचिन्त्यमानो योगीन्द्रैः सनन्दनपुरोगमैः । स्वात्मानन्दामृतं पीत्वा परं तत् तमसः परः ॥६३॥
सुपीतवसनोऽनन्तो महामायो महाभुजः । क्षीरोदकन्यया नित्यं गृहीतचरणद्वयः ॥६४॥

सा च देवी जगद्वन्द्या पादमूले हरिप्रिया । समास्ते तन्मना नित्यं पीत्वा नारायणामृतम् ॥६५॥
न तत्राधार्मिका यान्ति न च देवान्तराश्रयाः । वैकुण्ठं नाम तत् स्थानं त्रिदशैरपि वन्दितम् ॥६६॥
न मेऽत्र भवति प्रज्ञा कृत्स्नशास्त्रन्निरूपणे । एतावच्छक्यते वक्तुं नारायणपुरं हि तत् ॥६७॥
स एव परमं ब्रह्म वासुदेवः सनातनः । शेते नारायणः श्रीमान् मायया मोहयञ्जगत् ॥६८॥
नारायणादिदं जातं तस्मिन्नेव व्यवस्थितम् । तमेवाभ्येति कल्पान्ते स एव परमा गतिः ॥६९॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥४७॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-२,९३३+६९=३,००२

॥ अथाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
शाकद्वीपस्य विस्ताराद् द्विगुणेन व्यवस्थितः । क्षीरार्णवं समाश्रित्य द्वीपं पुष्करसंज्ञितम् ॥१॥
एक एवात्र विप्रेन्द्राः पर्वतो मानसोत्तरः । योजनानां सहस्राणि सार्धं पञ्चाशदुच्छ्रितः ॥
तावदेव च विस्तीर्णः सर्वतः पारिमण्डलः ॥२॥
स एव द्वीप पश्चार्द्धे मानसोत्तरसंज्ञितः । एक एव महासानुः संनिवेशाद् द्विधा कृतः ॥३॥
तस्मिन् द्वीपे स्मृतौ द्वौ तु पुण्यौ जनपदौ शुभौ । अपरौ मानसस्याथ पर्वतस्यानुमण्डलौ ॥
महावीतं स्मृतं वर्षं धातकीखण्डमेव च ॥४॥
स्वादूदकेनोदधिना पुष्करः परिवारितः । तस्मिन् द्वीपे महावृक्षो न्यग्रोधोऽमरपूजितः ॥५॥
तस्मिन् निवसति ब्रह्मा विश्वात्मा विश्वभावनः । तत्रैव मुनिशार्दूलः शिवनारायणालयः ॥६॥
वसत्यत्र महादेवो हरोऽर्ध हरिरव्ययः । संपूज्यमानो ब्रह्माद्यैः कुमाराद्यैश्च योगिभिः ॥
गन्धर्वैः किन्नरैर्यक्षैरीश्वरः कृष्णपिङ्गलः ॥७॥
स्वस्थास्तत्र प्रजाः सर्वा ब्रह्मणा सदृशत्विषः । निरामया विशोकाश्च रागद्वेषविवर्जिताः ॥८॥
सत्यानृते न तत्रास्तां नोत्तमाधममध्यमाः । न वर्णाश्रमधर्माश्च न नद्यो न च पर्वताः ॥९॥
परेण पुष्करेणाथ समावृत्य स्थितो महान् । स्वादूदकसमुद्रस्तु समन्ताद् द्विजसत्तमाः ॥१०॥
परेण तस्य महती दृश्यते लोकसंस्थितिः । काञ्चनी द्विगुणा भूमिः सर्वा चैव शिलोपमा ॥११॥
तस्याः परेण शैलस्तु मर्यादा भानुमण्डलः । प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकालोकः स उच्यते ॥१२॥
योजनानां सहस्राणि दश तस्योच्छ्रयः स्मृतः । तावानेव च विस्तारो लोकालोको महागिरिः ॥१३॥
समावृत्य तु तं शैलं सर्वतो वै समस्थितम् । तमश्चाण्डकटाहेन समन्तात् परिवेष्टितम् ॥१४॥
एते सप्त महालोकाः पातालाः सप्तकीर्तिता । ब्रह्माण्डस्यैष विस्तारः संक्षेपेण मयोदितः ॥१५॥
अण्डानामीदृशानां तु कोटयो ज्ञेयाः सहस्रशः । सर्वगत्वात् प्रधानस्य कारणस्याव्ययात्मनः ॥१६॥
अण्डेष्वेतेषु सर्वेषु भुवनानि चतुर्दश । तत्र तत्र चतुर्वक्त्रा रुद्रा नारायणादयः ॥१७॥
दशोत्तरमथैकैकमण्डावरणसप्तकम् । समन्तात् संस्थितं विप्रा यत्र यान्ति मनीषिणः ॥१८॥
अनन्तमेकमव्यक्तनादिनिधनं महत् । अतीत्य वर्तते सर्वं जगत् प्रकृतिरक्षरम् ॥१९॥
अनन्तत्वमनन्तस्य यतः संख्या न विद्यते । तदव्यक्तमिति ज्ञेयं तद् ब्रह्म परमं पदम् ॥२०॥
अनन्त एष सर्वत्र सर्वस्थानेषु पठ्यते । तस्य पूर्वं मयाप्युक्तं यत्तन्माहात्म्यमव्ययम् ॥२१॥
गतः स एष सर्वत्र सर्वस्थानेषु वर्तते । भूमौ रसातले चैव आकाशे पवनेऽनले ॥
अर्णवेषु च सर्वेषु दिवि चैव न सशयः ॥२२॥
तथा तमसि सत्त्वे च एष एव महाद्युतिः । अनेकधा विभक्ताङ्गः क्रीडते पुरुषोत्तमः ॥२३॥
महेश्वरः परोऽव्यक्तादण्डमव्यक्तसम्भवम् । अण्डाद् ब्रह्मा समुत्पन्नस्तेन सृष्टमिदं जगत् ॥२४॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,००२+२४=३,०२६

॥ अथैकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः ॥
अतीतानागतानीह यानि मन्वन्तराणि तु । तानि त्वं कथयास्माकं व्यासांश्च द्वापरे युगे ॥१॥
वेदशाखाप्रणयनं देवदेवस्य धीमतः । तथावतारान् धर्मार्थमीशानस्य कलौ युगे ॥२॥
कियन्तो देवदेवस्य शिष्याः कलियुगेषु वै । एतत् सर्वं समासेन सूत वक्तुमिहार्हसि ॥३॥
सूत उवाच ॥
मनुः स्वायम्भुवः पूर्वं ततः स्वारोचिषो मनुः । उत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा ॥४॥
षडेते मनवोऽतीताः साम्प्रतं तु रवेः सुतः । वैवस्वतोऽयं यस्यैतत् सप्तमं वर्ततेऽन्तरम् ॥५॥
स्वायम्भुवं तु कथितं कल्पादावन्तरं मया । अत ऊर्ध्वं निबोधध्वं मनोः स्वारोचिषस्य तु ॥६॥
पारावताश्च तुषिता देवाः स्वारोचिषेऽन्तरे । विपश्चिन्नाम देवेन्द्रो बभूवासुरसूदनः ॥७॥
ऊर्ज्जस्तम्भस्तथा प्राणो दान्तोऽथ वृषभस्तथा । तिमिरश्चार्वरीवांश्च सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥८॥
चैत्रकिंपुरुषाद्याश्च सुताः स्वारोचिषस्य तु । द्वितीयमेतदाख्यातमन्तरं श्रृणु चोत्तरम् ॥९॥
तृतीयेऽप्यन्तरे विप्रा उत्तमो नाम वै मनुः । सुशान्तिस्तत्र देवेन्द्रो बभूवामित्रकर्षणः ॥१०॥
सुधामानस्तथा सत्यः शिवाश्चाथ प्रतर्दनाः । वशवर्तिनश्च पञ्चैते गणा द्वादशकाः स्मृताः ॥११॥
रजोर्ध्वश्चोर्ध्वबाहुश्च सवनश्चानघस्तथा । सुतपाः शुक्र इत्येते सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥१२॥
तामसस्यान्तरे देवाः सुरा वाहरयस्तथा । सत्याश्च सुधियश्चैव सप्तविंशतिका गणाः ॥१३॥
शिबिरिन्द्रस्तथैवासीच्छतयज्ञोपलक्षणः । बभूव शंकरे भक्तो महादेवार्चने रतः ॥१४॥
ज्योतिर्धर्मा पृथुः काव्यश्चैत्रोऽग्निर्वनकस्तथा । पीवरस्त्वृषयो ह्येते सप्त तत्रापि चान्तरे ॥१५॥
पञ्चमे चापि विप्रेन्द्रा रैवतो नाम नामतः । मनुर्वसुश्च तत्रेन्द्रो बभूवासुरमर्दनः ॥१६॥
अमिताभा भूतयरया वैकुण्ठाः स्वच्छमेधसः । एते देवगणास्तत्र चतुर्दश चतुर्दश ॥१७॥
हिरण्यरोमा वेदश्रीरूर्ध्वबाहुस्तथैव च । वेदबाहुः सुधामा च पर्जन्यश्च महामुनिः ॥
एते सप्तर्षयो विप्रास्तत्रासन् रैवतेऽन्तरे ॥१८॥
स्वारोचिषश्चोत्तमश्च तामसो रैवतस्तथा । प्रियव्रतान्वया ह्येते चत्वारो मनवः स्मृताः ॥१९॥
षष्ठे मन्वन्तरे चासीच्चाक्षुषस्तु मनुर्द्विजाः । मनोजवस्तथैवेन्द्रो देवानपि निबोधतः ॥२०॥
आद्याः प्रसूता भाव्याश्च पृथुनाश्च दिवौकसः । महानुभावा लेख्याश्च पञ्चैते ह्यष्टका गणाः ॥२१॥
सुमेधा विरजाश्चैव हविष्मानुत्तमो मधुः । अतिनामा सहिष्णुश्च सप्तासन्नृषयः शुभाः ॥२२॥
विवस्वतः सुतो विप्राः श्राद्धदेवो महाद्युतिः । मनुः स वर्तते धिमान् साम्प्रतं सप्तमेऽन्तरे ॥२३॥
आदित्या वसवो रुद्रा देवास्तत्र मरुद्गणाः । पुरंदरस्तथैवेन्द्रो बभूव परवीरहा ॥२४॥
वसिष्ठः कश्यपश्चात्रिर्जमदग्निश्च गौतमः । विश्वामित्रो भरद्वाजः सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ॥२५॥
विष्णुशक्तिरनौपम्या सत्त्वोद्रिक्ता स्थिता स्थितौ । तदंशभूता राजानः सर्वे च त्रिदिवौकसः ॥२६॥
स्वायम्भुवेऽन्तरे पूर्वमाकूत्यां मानसः सुतः । रुचेः प्रजापतेर्यज्ञस्तदंशेनाभवद् द्विजाः ॥२७॥
ततः पुनरसौ देवः प्राप्ते स्वारोचिषेऽन्तरे । तुषितायां समुत्पन्नस्तुषितैः सह दैवतैः ॥२८॥
औत्तमेऽप्यन्तरे विष्णुः सत्यैः सह सुरोत्तमैः । सत्यायामभवत् सत्यः सत्यरूपो जनार्दनः ॥२९॥
तामसस्यान्तरे चैव सम्प्राप्ते पुनरेव हि । हर्यायां हरिभिर्देवैर्हरिरेवाभवद्धरिः ॥३०॥
रैवतेऽप्यन्तरे चैव सम्भूत्यां मानसोऽभवत् । सम्भूतो मानसैः सार्धं देवैः सह महाद्युतिः ॥३१॥
चाक्षुषेऽप्यन्तरे चैव वैकुण्ठः पुरुषोत्तमः । विकुण्ठायामसौ जज्ञे वैकुण्ठैर्दैवतैः सह ॥३२॥
मन्वन्तरेऽत्र सम्प्राप्ते तथा वैवस्वतेऽन्तरे । वामनः कश्यपाद् विष्णुरदित्यां सम्बभूव ह ॥३३॥
त्रिभिः क्रमैरिमाँल्लोकाञ्जित्वा येन महात्मना । पुरन्दराय त्रैलोक्यं दत्तं निहतकण्टकम् ॥३४॥
इत्येतास्तनवस्तस्य सप्त मन्वन्तरेषु वै । सप्त चैवाभवन् विप्रा याभिः संरक्षिताः प्रजाः ॥३५॥
यस्माद् विष्टमिदं कृत्स्नं वामनेन महात्मना । तस्मात् स वै स्मृतो विष्णुर्विशेर्धातोः प्रवेशनात् ॥३६॥
एष सर्वं सृजत्यादौ पाति हन्ति च केशवः । भूतान्तरात्मा भगवान् नारायण इति श्रुतिः ॥३७॥
एकांशेन जगत् सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः । चतुर्धा संस्थितो व्यापी सगुणो निर्गुणोऽपि च ॥३८॥
एका भगवतो मूर्तिर्ज्ञानरूपा शिवामला । वासुदेवाभिधाना सा गुणातीता सुनिष्कला ॥३९॥
द्वितीया कालसंज्ञान्या तामसी शेषसंज्ञिता । निहन्ति सकलं चान्ते वैष्णवी परमा तनुः ॥४०॥

सत्त्वोद्रिक्ता तथैवान्या प्रद्युम्नेति च संज्ञिता । जगत् स्थापयते सर्वं स विष्णुः प्रकृतिर्ध्रुवा ॥४१॥
चतुर्थी वासुदेवस्य मूर्तिर्ब्राह्मीति संज्ञिता । राजसी चानिरुद्धस्य पुरुषः सृष्टिकारिका ॥४२॥
यः स्वपित्यखिलं भूत्वा प्रद्युम्नेन सह प्रभुः । नारायणाख्यो ब्रह्माऽसौ प्रजासर्गं करोति सः ॥४३॥
या सा नारायणतनुः प्रद्युम्नाख्या मुनीश्वराः । तया संमोहयेद् विश्वं सदेवासुरमानुषम् ॥४४॥
सैव सर्वजगन्सूतिः प्रकृतिः परिकीर्तिता । वासुदेवो ह्यनन्तात्मा केवलो निर्गुणो हरिः ॥४५॥
प्रधानं पुरुषं कालस्तत्त्वत्रयमनुत्तमम् । वासुदेवात्मकं नित्यमेतद् विज्ञाय मुच्यते ॥४६॥
एकं चेदं चतुष्पादं चतुर्धा पुनरच्युतः । बिभेद वासुदेवोऽसौ प्रद्युम्नो हरिरव्ययः ॥४७॥
कृष्णद्वैपायनो व्यासो विष्णुर्नारायणः स्वयम् । अपान्तरतमाः पूर्वं स्वेच्छया ह्यभवद्धरिः ॥४८॥
अनाद्यन्तं परं ब्रह्म न देवा नर्षयो विदुः । एकोऽयं वेद भगवान् व्यासो नारायणः प्रभुः ॥४९॥
इत्येतद् विष्णुमाहात्म्यमुक्तं वो मुनिपुंगवाः । एतत् सत्यं पुनः सत्यमेवं ज्ञात्वा न मुह्यति ॥५०॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥४९॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,०२६+५०=३,०७६

॥ अथ पञ्चाशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥

अस्मिन् मन्वन्तरे पूर्वं वर्तमाने महान् विभुः । द्वापरे प्रथमे व्यासो मनुः स्वायम्भुवो मतः ॥१॥
बिभेद बहुधा वेदं नियोगाद् ब्रह्मणः प्रभोः । द्वितीये द्वापरे चैव वेदव्यासः प्रजापतिः ॥२॥
तृतीये चोशना व्यासश्चतुर्थे स्याद् बृहस्पतिः । सविता पञ्चमे व्यासः षष्ठे मृत्युः प्रकीर्तितः ॥३॥
सप्तमे च तथैवेन्द्रो वसिष्ठश्चाष्टमे मतः । सारस्वतश्च नवमे त्रिधामा दशमे स्मृतः ॥४॥
एकादशे तु त्रिषभः शततेजास्ततः परः । त्रयोदशे तथा धर्मस्तरक्षुस्तु चतुर्दशे ॥५॥
त्र्यारुणिर्वै पञ्चदशे षोडशे तु धनञ्जयः । कृतञ्जयः सप्तदशे ह्यष्टादशे ऋतञ्जयः ॥६॥
ततो व्यासो भरद्वाजस्तस्मादूर्ध्वं तु गौतमः । राजश्रवाश्चैकविंशस्तस्माच्छुष्मायणः परः ॥७॥
तृणबिन्दुस्त्रयोविंशे वाल्मीकिस्तत्परः स्मृतः । पञ्चविंशे तथा शक्तिः षड्विंशे तु पराशरः ॥८॥
सप्तविंशे तथा व्यासो जातूकर्णो महामुनिः । अष्टाविंशे पुनः प्राप्ते ह्यस्मिन् वै द्वापरे द्विजाः ॥
पराशरसुतो व्यासः कृष्णद्वैपायनोऽभवत् ॥९॥
स एव सर्ववेदानां पुराणानां प्रदर्शकः । पाराशर्यो महायोगी कृष्णद्वैपायनो हरिः ॥१०॥
आराध्य देवमीशानं दृष्ट्वा साम्बं त्रिलोचनम् । तत्प्रसादादसौ व्यासं वेदानामकरोत् प्रभुः ॥११॥
अथ शिष्यान् प्रजग्राह चतुरो वेदपारगान् । जैमिनिं च सुमन्तुं च वैशम्पायनमेव च ॥
पैलं तेषां चतुर्थं च पञ्चमं मां महामुनिः ॥१२॥
ऋग्वेदश्रावकं पैलं जग्राह स महामुनिः । यजुर्वेदप्रवक्तारं वैशम्पायनमेव च ॥१३॥
जैमिनिं सामवेदस्य श्रावकं सोऽन्वपद्यत । तथैवाथर्ववेदस्य सुमन्तुमृषिसत्तमम् ॥
इतिहासपुराणानि प्रवक्तुं मामयोजयत् ॥१४॥
एक आसीद्यजुर्वेदस्तं चतुर्धा व्यकल्पयत् । चातुर्होत्रमभूद् यस्मिंस्तेन यज्ञमथाकरोत् ॥१५॥
आध्वर्यवं यजुर्भिः स्यादृग्भिर्होत्रं द्विजोत्तमाः । औद्गात्रं सामभिश्चक्रे ब्रह्मत्वं चाप्यथर्वभिः ॥१६॥
ततः स ऋच उद्धृत्य ऋग्वेदं कृतवान् प्रभुः । यजूंषि च यजुर्वेदं सामवेदं च सामभिः ॥१७॥
एकविंशतिभेदेन ऋग्वेदं कृतवान् पुरा । शाखानां तु शतेनैव यजुर्वेदमथाकरोत् ॥१८॥
सामवेदं सहस्रेण शाखानां प्रबिभेद सः । अथर्वाणमथो वेदं बिभेद नवकेन तु ॥१९॥
भेदैरष्टादशैर्व्यासः पुराणं कृतवान् प्रभुः । सोऽयमेकश्चतुष्पादो वेदः पूर्वं पुरातनात् ॥२०॥
ओङ्कारो ब्रह्मणो जातः सर्वदोषविशोधनः । वेदविद्यो हि भगवान् वासुदेवः सनातनः ॥२१॥
स गीयते परो वेदे यो वेदैनं स वेदवित् । एतत् परतरं ब्रह्म ज्योतिरानन्दमुत्तमम् ॥२२॥
वेदवाक्योदितं तत्त्वं वासुदेवः परं पदम् । वेदविद्यमिमं वेत्ति वेदं वेदपरो मुनिः ॥२३॥
अवेदं परमं वेत्ति वेदनिष्ठः सदेश्वरः । स वेदवेद्यो भगवान् वेदमूर्तिर्महेश्वरः ॥
स एव वेदो वेद्यश्च तमेवाश्रित्य मुच्यते ॥२४॥

इत्येदक्षरं वेद्यमोङ्कारं वेदमव्ययम् । अवेद्यं च विजानाति पाराशर्यो महामुनिः ॥२५॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे पञ्चाशोऽध्यायः ॥५०॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,०७६+२५=३,१०१

॥ अथैकपञ्चाशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
वेदव्यासावताराणि द्वापरे कथितानि तु । महादेवावताराणि कलौ श्रृणुत सुव्रताः ॥१॥
आद्ये कलियुगे श्वेतो देवदेवो महाद्युतिः । नाम्ना हिताय विप्राणामभूद् वैवस्वतेऽन्तरे ॥२॥
हिमवच्छिखरे रम्ये सकले पर्वतोत्तमे । तस्य शिष्याः शिखायुक्ता वभूवुरमितप्रभाः ॥३॥
श्वेतः श्वेतशिखश्चैव श्वेतास्यः श्वेतलोहितः । चत्वारस्ते महात्मानो ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥४॥
सुभानो दमनश्चाथ सुहोत्रः कङ्कणस्तथा । लोकाक्षिरथ योगीन्द्रो जैगीषव्यस्तु सप्तमे ॥५॥
अष्टमे दधिवाहः स्यान्नवमे ऋषभः प्रभुः । भृगुस्तु दशमे प्रोक्तस्तस्मादुग्रः परः स्मृतः ॥६॥
द्वादशेऽत्रि समाख्यातो बाली चाथ त्रयोदशे । चतुर्दशे गौतमस्तु वेदशीर्षा ततः परम् ॥७॥
गोकर्णश्चाभवत् तस्माद् गुहावासः शिखण्डयथ । जटामाल्यट्टहासश्च दारुको लाङ्गली क्रमात् ॥८॥
श्वेतस्तथा परः शूली डिण्डी मुण्डी च वै क्रमात् । सहिष्णुः सोमशर्मा च नकुलीशोऽन्तिमे प्रभुः ॥९॥
वैवस्वतेऽन्तरे शम्भोरवतारास्त्रिशूलिनः । अष्टाविंशतिराख्याता ह्यन्ते कलियुगे प्रभोः ॥
तीर्थे कार्यावतारे स्याद् देवेशो नकुलीश्वरः ॥१०॥
तत्र देवादिदेवस्य चत्वारः सुतपोधनाः । शिष्या बभूवुश्चान्येषां प्रत्येकं मुनिपुंगवाः ॥११॥
प्रसन्नमनसो दान्ता ऐश्वरीं भक्तिमाश्रिताः । क्रमेण तान् प्रवक्ष्यामि योगिनो योगवित्तमान् ॥१२॥
श्वेतः श्वेतशिखश्चैव श्वेतास्यः श्वेतलोहितः । दुन्दुभिः शतरूपश्च ऋचीकः केतुमांस्तथा ॥
विकेशश्च विशोकश्च विशापः शापनाशनः ॥१३॥
सुमुखो दुर्मुखश्चैव दुर्दमो दुरतिक्रमः । सनकः सनातनश्चैव कुमारश्च सनन्दनः ॥१४॥
दालभ्यश्च महायोगी धर्मात्मनो महौजसः । सुधामा विरजाश्चैव शङ्खपात्रज एव च ॥१५॥
सारस्वतस्तथा मेघो घनवाहः सुवाहनः । कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पञ्चशिखो मुनिः ॥१६॥
पराशरश्च गर्गश्च भार्गवश्चाङ्गिरास्तथा । बलबन्धुर्निरामित्रः केतुश्रृङ्गस्तपोधनः ॥१७॥
लम्बोदरश्च लम्बश्च लाम्बाक्षो लम्बकेशकः । सर्वज्ञः समबुद्धिश्च साध्यः सत्यस्तथैव च ॥१८॥
सुधामा काश्यपश्चैव वसिष्ठो वारिजास्तथा । अत्रिरुग्रस्तथा चैव श्रवणोऽथ श्रविष्ठकः ॥१९॥
कुणिश्च कुणिबाहुश्च कुशरीरः कुनेत्रकः । कश्यपो ह्युशना चैव च्यवनोऽथ बृहस्पतिः ॥२०॥
उतथ्यो वामदेवश्च महाकायो महानिलः । वाचश्रवाः सुपीकश्च श्यावाश्वः सपथीश्वरः ॥२१॥
हिरण्यनाभः कौशल्यो लोकाक्षिः कुथुमिस्तथा । सुमन्तुर्वर्च्चरी विद्वान् कबन्धः कुशिकन्धरः ॥२२॥
प्लक्षो दार्भायणिश्चैव केतुमान् गौतमस्तथा । भल्लाची मधुपिङ्गश्च श्वेतकेतुस्तपोनिधिः ॥२३॥
उशिजो बृहदुक्थश्च देवलः कपिरेव च । शालहोत्रोऽग्निवेश्यश्च युवनाश्वः शरद्वसुः ॥२४॥
छगलः कुण्डकर्णश्च कुन्तश्चैव प्रवाहकः । उलूको विद्युतश्चैव शाद्वको ह्याश्वलायनः ॥२५॥
अक्षपादः कुमारश्च उलूको वत्स एव च । कुशिकश्चैव गर्गश्च मित्रको ऋष्य एव च ॥२६॥
शिष्या एते महात्मानः सर्वावर्तेषु योगिनाम् । विमला ब्रह्मभूयिष्ठा ज्ञानयोगपरायणाः ॥२७॥
कुर्वन्ति चावताराणि ब्राह्मणानां हिताय हि । योगेश्वराणामादेशाद् वेदसंस्थापनाय वै ॥२८॥
ये ब्राह्मणाः संस्मरन्ति नमस्यन्ति च सर्वदा । तर्पयन्त्यर्चयन्त्येतान् ब्रह्मविद्यामवाप्नुयुः ॥२९॥
इदं वैवस्वतं प्रोक्तमन्तरं विस्तरेण तु । भविष्यति च सावर्णो दक्षसावर्ण एव च ॥३०॥
दशमो ब्रह्मसावर्णो धर्मसावर्ण एव च । द्वादशो रुद्रसावर्णो रोचमानस्त्रयोदशः ॥
भौत्यश्चतुर्दशः प्रोक्तो भविष्या मनवः क्रमात् ॥३१॥
अयं वः कथितो ह्यंशः पूर्वो नारायणेरितः । भूतभव्यैर्वर्तमानैराख्यानैरुपबृंहितः ॥३२॥
यः पठेच्छृणुयाद् वापि श्रावयेद् वा द्विजोत्तमान् । सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मणा सह मोदते ॥३३॥
पठेद् देवालये स्नात्वा नदीतीरेषु चैव हि । नारायणं नमस्कृत्य भावेन पुरुषोत्तमम् ॥३४॥

नमो देवादिदेवाय देवानां परमात्मने । पुरुषाय पुराणाय विष्णवे कूर्मरूपिणे ॥३५॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायां पूर्वविभागे एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥५१॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,१०१+३५=३,१३६

॥ पूर्वविभागः समाप्तः ॥

॥ अथोपरिविभाग ॥

(ईश्वरगीता प्रारम्भ)

॥ अथ प्रथमोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः ॥
भवता कथितः सम्यक् सर्गः स्वायम्भुवस्ततः । ब्रह्माण्डस्यास्य विस्तारो मन्वन्तरविनिश्चयः ॥१॥
तत्रेश्वरेश्वरो देवो वर्णिभिर्धर्मतत्परैः । ज्ञानयोगरतैर्नित्यमाराध्यः कथितस्त्वया ॥२॥
तद्वदाशेषसंसारदुःखनाशमनुत्तमम् । ज्ञानं ब्रह्मैकविषयं येन पश्येम तत्परम् ॥३॥
त्वं हि नारायण साक्षात् कृष्णद्वैपायनात् प्रभो । अवाप्ताखिलविज्ञानस्तत्त्वां पृच्छामहे पुनः ॥४॥
श्रुत्वा मुनीनां तद् वाक्यं कृष्णद्वैपायनं प्रभुम् । सूतः पौराणिकः स्मृत्वा भाषितुं ह्युपचक्रमे ॥५॥
अथास्मिन्नन्तरे व्यासः कृष्णद्वैपायनः स्वयम् । आजगाम मुनिश्रेष्ठा यत्र सत्रं समासते ॥६॥
तं दृष्ट्वा वेदविद्वांसं कालमेघसमद्युतिम् । व्यासं कमलपत्राक्षं प्रणेमुर्द्विजपुंगवाः ॥७॥
पपात दण्डवद् भूमौ दृष्ट्वासौ लोमहर्षणः । प्रदक्षिणीकृत्य गुरुं प्राञ्जलिः पार्श्वगोऽभवत् ॥८॥
पृष्टास्तेऽनामयं विप्राः शौनकाद्या महामुनिम् । समाश्वास्यासनं तस्मै तद्योग्यं समकल्पयन् ॥९॥
अथैतानब्रवीद् वाक्यं पराशरसुतः प्रभुः । कच्चिन्न तपसो हानिः स्वाध्यायस्य श्रुतस्य च ॥१०॥
ततः स सूतः स्वगुरुं प्रणम्याह महामुनिम् । ज्ञानं तद् ब्रह्मविषयं मुनीनां वक्तुमर्हसि ॥११॥
इमे हि मुनयः शान्तास्तापसा धर्मतत्पराः । शुश्रूषा जायते चैषां वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥१२॥
ज्ञानं विमुक्तिदं दिव्यं यन्मे साक्षात् त्वयोदितम् । मुनीनां व्याहृतं पूर्वं विष्णुना कूर्मरूपिणा ॥१३॥
श्रुत्वा सूतस्य वचनं मुनिः सत्यवतीसुतः । प्रणम्य शिरसा रुद्रं वचः प्राह सुखावहम् ॥१४॥
व्यास उवाच ॥
वक्ष्ये देवो महादेवः पृष्टो योगीश्वरैः पुरा । सनत्कुमारप्रमुखैः स्वयं यत् समभाषत ॥१५॥
सनत्कुमारः सनकस्तथैव च सनन्दनः । अङ्गिरा रुद्रसहितो भृगुः परमधर्मवित् ॥१६॥
कणादः कपिलो योगी वामदेवो महामुनिः । शुक्रो वसिष्ठो भगवान् सर्वे संयतमानसाः ॥१७॥
परस्परं विचार्यैते संशयाविष्टचेतसः । तप्तवन्तस्तपो घोरं पुण्ये बदरिकाश्रमे ॥१८॥
अपश्यंस्ते महायोगमृषिं धर्मसुतं शुचिम् । नारायणमनाद्यन्तं नरेण सहितं तदा ॥१९॥
संस्तूय विविधैः स्तोत्रैः सर्वे वेदसमुद्भवैः । प्रणेमुर्भक्तिसंयुक्ता योगिनो योगवित्तमम् ॥२०॥
विज्ञाय वाञ्छितं तेषां भगवानपि सर्ववित् । प्राह गम्भीरया वाचा किमर्थं तप्यते तपः ॥२१॥
अब्रुवन् हृष्टमनसो विश्वात्मानं सनातनम् । साक्षान्नारायणं देवमागतं सिद्धिसूचकम् ॥२२॥
वयं संशयमापन्नाः सर्वे वै ब्रह्मवादिनः । भवन्तमेकं शरणं प्रपन्नाः पुरुषोत्तमम् ॥२३॥
त्वं हि तद् वेत्थ परमं सर्वज्ञो भगवानृषिः । नारायणः स्वयं साक्षात् पुराणोऽव्यक्तपूरुषः ॥२४॥
नह्यन्यो विद्यते वेत्ता त्वामृते परमेश्वर । शुश्रूषास्माकमखिलं संशयं छेत्तुमर्हसि ॥२५॥
किं कारणमिदं कृत्स्नं कोऽनुसंसरते सदा । कश्चिदात्मा च का मुक्तिः संसारः किंनिमित्तकः ॥२६॥
कः संसारयतीशानः को वा सर्वं प्रपश्यति । किं तत् परतरं ब्रह्म सर्वं नो वक्तुमर्हसि ॥२७॥
एवमुक्ता तु मुनयः प्रापश्यन् पुरुषोत्तमम् । विहाय तापसं रूपं संस्थितं स्वेन तेजसा ॥२८॥
विभ्राजमानं विमलं प्रभामण्डलमण्डितम् । श्रीवत्सवक्षसं देवं तप्तजाम्बूनदप्रभम् ॥२९॥
शङ्खचक्रगदापाणिं शार्ङ्गहस्तं श्रियावृतम् । न दृष्टस्तत्क्षणादेव नरस्तस्यैव तेजसा ॥३०॥
तदन्तरे महादेवः शशाङ्काङ्कितशेखरः । प्रसादाभिमुखो रुद्रः प्रादुरासीन्महेश्वरः ॥३१॥

निरीक्ष्य ते जगन्नाथं त्रिनेत्रं चन्द्रभूषणम् । तुष्टुवुर्हृष्टमनसो भक्त्या तं परमेश्वरम् ॥३२॥
जयेश्वर महादेव जय भूतपते शिव । जयाशेषमुनीशान तपसाभिप्रपूजित ॥३३॥
सहस्रमूर्ते विश्वात्मन् जगद्यन्त्रप्रवर्तक । जयानन्त जगज्जन्मत्राणसंहारकारक ॥३४॥
सहस्रचरणेशान शम्भो योगीन्द्रवन्दित । जयाम्बिकापते देव नमस्ते परमेश्वर ॥३५॥
संस्तुतो भगवानीशस्त्र्यम्बको भक्तवत्सलः । समालिङ्ग्य हृषीकेशं प्राह गम्भीरया गिरा ॥३६॥
किमर्थं पुण्डरीकाक्ष मुनीन्द्रा ब्रह्मवादिनः । इमं समागता देशं किं वा कार्यं मयाच्युत ॥३७॥
आकर्ण्य भगवद्वाक्यं देवदेवो जनार्दनः । प्राह देवो महादेवं प्रसादाभिमुखं स्थितम् ॥३८॥
इमे हि मुनयो देव तापसाः क्षीणकल्मषाः । अभ्यागतानां शरणं सम्यग्दर्शनकाङ्क्षिणः ॥३९॥
यदि प्रसन्नो भगवान् मुनीनां भावितात्मनाम् । सन्निधौ मम तज्ज्ञानं दिव्यं वक्तुमिहार्हसि ॥४०॥
त्वं हि वेत्सि स्वमात्मानं न ह्यन्यो विद्यते शिव । ततस्त्वमात्मनात्मानं मुनीन्द्रेभ्यः प्रदर्शय ॥४१॥
एवमुक्त्वा हृषीकेशः प्रोवाच मुनिपुङ्गवान् । प्रदर्शयन् योगसिद्धिं निरीक्ष्य वृषभध्वजम् ॥४२॥
संदर्शनान्महेशस्य शंकरस्याथ शूलिनः । कृतार्थं स्वयमात्मानं ज्ञातुमर्हथ तत्त्वतः ॥४३॥
प्रष्टुमर्हथ विश्वेशं प्रत्यक्षं पुरतः स्थितम् । ममैव संनिधावेष यथावद् वक्तुमीश्वरः ॥४४॥
निशम्य विष्णुवचनं प्रणम्य वृषभध्वजम् । सनत्कुमारप्रमुखाः पृच्छन्ति स्म महेश्वरम् ॥४५॥
अथास्मिन्नन्तरे दिव्यमासनं विमलं शिवम् । किमप्यचिन्त्यं गगनादीश्वरार्हं समुद्बभौ ॥४६॥
तत्राससाद योगात्मा विष्णुना सह विश्वकृत् । तेजसा पूरयन् विश्वं भाति देवो महेश्वरः ॥४७॥
ततो देवादिदेवेशं शंकरं ब्रह्मवादिनः । विभ्राजमानं विमले तस्मिन् ददृशुरासने ॥४८॥
यं प्रपश्यन्ति योगस्थाः स्वात्मन्यात्मानमीश्वरम् । अनन्यतेजसं शान्तं शिवं ददृशिरे किल ॥४९॥
यतः प्रसूतिर्भूतानां यत्रैतत् प्रविलीयते । तमासनस्थं भूतानामीशं ददृशिरे किल ॥५०॥
यदन्तरा सर्वमेतद् यतोऽभिन्नमिदं जगत् । स वासुदेवमासीनं तमीशं ददृशुः किल ॥५१॥
प्रोवाच पृष्टो भगवान् मुनीनां परमेश्वरः । निरीक्ष्य पुण्डरीकाक्षं स्वात्मयोगमनुत्तमम् ॥५२॥
तच्छृणुध्वं यथान्यायमुच्यमानं मयानघाः । प्रशान्तमानसाः सर्वे ज्ञानमीश्वरभाषितम् ॥५३॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) प्रथमोऽध्यायः ॥१॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,१३६+५३=३,१८९

॥ अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥

ईश्वर उवाच ॥
अवाच्यमेतद् विज्ञानमात्मगुह्यं सनातनम् । यन्न देवा विजानन्ति यतन्तोऽपि द्विजातयः ॥१॥
इदं ज्ञानं समाश्रित्य ब्रह्मभूता द्विजोत्तमाः । न संसारं प्रपद्यन्ते पूर्वेऽपि ब्रह्मवादिनः ॥२॥
गुह्याद् गुह्यतमं साक्षाद् गोपनीयं प्रयत्नतः । वक्ष्ये भक्तिमतामद्य युष्माकं ब्रह्मवादिनाम् ॥३॥
आत्मायः केवलः स्वस्थः शुद्धः सूक्ष्मः सनातनः । अस्ति सर्वान्तरः साक्षाच्चिन्मात्रस्तमसः परः ॥४॥
सोऽन्तर्यामी स पुरुषः स प्राणः स महेश्वरः । स कालोऽग्निस्तदव्यक्तं स एवेदमिति श्रुतिः ॥५॥
अस्माद् विजायते विश्वमत्रैव प्रविलीयते । स मायी मायया बद्धः करोति विविधास्तनूः ॥६॥
न चाप्ययं संसरति न च संसारयेत् प्रभुः । नायं पृथ्वी न सलिलं न तेजः पवनो नभः ॥७॥
न प्राणो न मनोऽव्यक्तं न शब्दः स्पर्श एव च । न रूपरसगन्धाश्च नाहं कर्ता न वागपि ॥८॥
न पाणिपादौ नो पायुर्न चोपस्थं द्विजोत्तमाः । न कर्ता न च भोक्ता वा न च प्रकृतिपूरुषौ ॥
न माया नैव च प्राणाश्चैतन्यं परमार्थतः ॥९॥
यथा प्रकाशतमसोः सम्बन्धो नोपपद्यते । तद्वदैक्यं न सम्बन्धः प्रपञ्चपरमात्मनोः ॥१०॥
छायातपौ यथा लोके परस्परविलक्षणौ । तद्वत् प्रपञ्चपुरुषौ विभिन्नौ परमार्थतः ॥११॥
यद्यात्मा मलिनोऽस्वस्थो विकारी स्यात् स्वभावतः । नहि तस्य भवेन्मुक्तिर्जन्मान्तरशतैरपि ॥१२॥
यदि स्वभावैले आत्मा मलिन, अस्वस्थ र विकारले युक्त हुन्थ्यो भने उसको मुक्ति सैयौं जुनीमा पनि हुँदैनथ्यो ।
पश्यन्ति मुनयो युक्ताः स्वात्मानं परमार्थतः । विकारहीनं निर्दुःखमानन्दात्मानमव्ययम् ॥१३॥
अहं कर्ता सुखी दुःखी कृशः स्थूलेति या मतिः । सा चाहंकारकर्तृत्वादात्मन्यारोप्यते जनैः ॥१४॥

वदन्ति वेदविद्वांसः साक्षिणं प्रकृतेः परम् । भोक्तारमक्षरं शुद्धं सर्वत्र समवस्थितम् ॥१५॥
तस्मादज्ञानमूलो हि संसारः सर्वदेहिनाम् । अज्ञानादन्यथा ज्ञानात् तच्च प्रकृतिसङ्गतम् ॥१६॥
नित्योदितं स्वयं ज्योतिः सर्वगः पुरुषः परः । अहंकाराविवेकेन कर्ताहमिति मन्यते ॥१७॥
पश्यन्ति ऋषयोऽव्यक्तं नित्यं सदसदात्मकम् । प्रधानं प्रकृतिं बुद्ध्वा कारणं ब्रह्मवादिनः ॥१८॥
तेनायं संगतो ह्यात्मा कूटस्थोऽपि निरञ्जनः । स्वात्मानमक्षरं ब्रह्म नावबुद्ध्येत तत्त्वतः ॥१९॥
अनात्मन्यात्मविज्ञानं तस्माद् दुःखं तथेतरत् । रागद्वेषादयो दोषाः सर्वे भ्रान्तिनिबन्धनाः ॥२०॥
कर्माण्यस्य भवेद् दोषः पुण्यापुण्यमिति स्थितिः । तद्वशादेव सर्वेषां सर्वदेहसमुद्भवः ॥२१॥
नित्यः सर्वत्रगो ह्यात्मा कूटस्थो दोषवर्जितः । एकः स भिद्यते शक्त्या मायया न स्वभावतः ॥२२॥
तस्माद्द्वैतमेवाहुर्मुनयः परमार्थतः । भेदो व्यक्तस्वभावेन सा च मायात्मसंश्रया ॥२३॥
यथा हि धूमसम्पर्कान्नाकाशो मलिनो भवेत् । अन्तः करणजैर्भावैरात्मा तद्वन्न लिप्यते ॥२४॥
यथा स्वप्रभया भाति केवलः स्फटिकोऽमलः । उपाधिहीनो विमलस्तथैवात्मा प्रकाशते ॥२५॥
ज्ञानस्वरूपमेवाहुर्जगदेतद् विचक्षणाः । अर्थस्वरूपमेवाज्ञा पश्यन्त्यन्ये कुदृष्टयः ॥२६॥
कूटस्थो निर्गुणो व्यापी चैतन्यात्मा स्वभावतः । दृश्यते ह्यर्थरूपेण पुरुषैर्भ्रान्तदृष्टिभिः ॥२७॥
यथा संलक्ष्यते रक्तः केवलः स्फटिको जनैः । रक्तिकाद्युपधानेन तद्वत् परमपूरुषः ॥२८॥
तस्मादात्माक्षरः शुद्धो नित्यः सर्वगतोऽव्ययः । उपासितव्यो मन्तव्यः श्रोतव्यश्च मुमुक्षुभिः ॥२९॥
यदा मनसि चैतन्यं भाति सर्वत्रगं सदा । योगिनोऽव्यवधानेन तदा सम्पद्यते स्वयम् ॥३०॥
यदा सर्वाणि भूतानि स्वात्मन्येवाभिपश्यति । सर्वभूतेषु चात्मानं ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥३१॥
यदा सर्वाणि भूतानि समाधिस्थो न पश्यति । एकीभूतः परेणासौ तदा भवति केवलः ॥३२॥
यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि स्थिताः । तदासावमृतीभूतः क्षेमं गच्छति पण्डितः ॥३३॥
यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति । तत एव च विस्तारं ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥३४॥
यदा पश्यति चात्मानं केवलं परमार्थतः । मायामात्रं जगत् कृत्स्नं तदा भवति निर्वृतः ॥३५॥
यदा जन्मजरादुःखव्याधीनामेकभेषजम् । केवलं ब्रह्मविज्ञानं जायतेऽसौ तदा शिवः ॥३६॥
यथा नदीनदा लोके सागरेणैकतां ययुः । तद्वदात्माक्षरेणासौ निष्कलेनैकतां व्रजे त् ॥३७॥
तस्माद् विज्ञानमेवास्ति न प्रपञ्चो न संसृतिः । अज्ञानेनावृतं लोको विज्ञानं तेन मुह्यति ॥३८॥
तज्ज्ञानं निर्मलं सूक्ष्मं निर्विकल्पं यदव्ययम् । अज्ञानमितरत् सर्वं विज्ञानमिति मे मतम् ॥३९॥
एतद्वः परमं सांख्यं भाषितं ज्ञानमुत्तमम् । सर्ववेदान्तसारं हि योगस्तत्रैकचित्तता ॥४०॥
योगात् सञ्जायते ज्ञानं ज्ञानाद् योगः प्रवर्तते । योगज्ञानाभियुक्तस्य नावाप्यं विद्यते क्वचित् ॥४१॥
यदेव योगिनो यान्ति सांख्यैस्तदधिगम्यते । एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स तत्त्ववित् ॥४२॥
अन्ये च योगिनो विप्रा ऐश्वर्यासक्तचेतसः । मज्जन्ति तत्र तत्रैव न त्वात्मैषामिति श्रुतिः ॥४३॥
यत्तत् सर्वगतं दिव्यमैश्वर्यमचलं महत् । ज्ञानयोगाभियुक्तस्तु देहान्ते तदवाप्नुयात् ॥४४॥
एष आत्माहमव्यक्तो मायावी परमेश्वरः । कीर्तितः सर्ववेदेषु सर्वात्मा सर्वतोमुखः ॥४५॥
सर्वकामः सर्वरसः सर्वगन्धोऽजरोऽमरः । सर्वतः पाणिपादोऽहमन्तर्यामी सनातनः ॥४६॥
अपाणिपादो जवनो ग्रहीता हृदि संस्थितः । अचक्षुरपि पश्यामि तथाकर्णः शृणोम्यहम् ॥४७॥
वेदाहं सर्वमेवेदं न मां जानाति कश्चन । प्राहुर्महान्तं पुरुषं मामेकं तत्त्वदर्शिनः ॥४८॥
पश्यन्ति ऋषयो हेतुमात्मनः सूक्ष्मदर्शिनः । निर्गुणामलरूपस्य यत्तदैश्वर्यमुत्तमम् ॥४९॥
यन्न देवा विजानन्ति मोहिता मम मायया । वक्ष्ये समाहिता यूयं शृणुध्वं ब्रह्मवादिनः ॥५०॥
नाहं प्रशास्ता सर्वस्य मायातीतः स्वभावतः । प्रेरयामि तथापीदं कारणं सूरयो विदुः ॥५१॥
यन्मे गुह्यतमं देहं सर्वगं तत्त्वदर्शिनः । प्रविष्टा मम सायुज्यं लभन्ते योगिनोऽव्ययम् ॥५२॥
तेषां हि वशमापन्ना माया मे विश्वरूपिणी । लभन्ते परमं शुद्धं निर्वाणं ते मया सह ॥५३॥
न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि । प्रसादान्मम योगीन्द्रा एतद् वेदानुशासनम् ॥५४॥
तत्पुत्रशिष्ययोगिभ्यो दातव्यं ब्रह्मवादिभिः । मदुक्तमेतद् विज्ञानं सांख्ययोगसमाश्रयम् ॥५५॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,१८९+५५=३,२४४

॥ अथ तृतीयोऽध्यायः ॥

ईश्वर उवाच ॥

अव्यक्तादभवत् कालः प्रधानं पुरुषः परः । तेभ्यः सर्वमिदं जातं तस्माद् ब्रह्ममयं जगत् ॥१॥
सर्वतः पाणिपादं तत् सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् । सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥२॥
सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् । सर्वाधारं सदानन्दमव्यक्तं द्वैतवर्जितम् ॥३॥
सर्वोपमानरहितं प्रमाणातीतगोचरम् । निर्विकल्पं निराभासं सर्वावासं परामृतम् ॥४॥
अभिन्नं भिन्नसंस्थानं शाश्वतं ध्रुवमव्ययम् । निर्गुणं परमं व्योम तज्ज्ञानं सूरयो विदुः ॥५॥
स आत्मा सर्वभूतानां स बाह्याभ्यन्तरः परः । सोऽहं सर्वत्रगः शान्तो ज्ञानात्मा परमेश्वरः ॥६॥
मया ततमिदं विश्वं जगदव्यक्तमूर्तिना । मत्स्थानि सर्वभूतानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥७॥
प्रधानं पुरुषं चैव तत्त्वद्वयमुदाहृतम् । तयोरनादिरुद्दिष्टः कालः संयोजकः परः ॥८॥
त्रयमेतदनाद्यन्तमव्यक्ते समवस्थितम् । तदात्मकं तदन्यत् स्यात् तद्रूपं मामकं विदुः ॥९॥
महदाद्यं विशेषान्तं सम्प्रसूतेऽखिलं जगत् । या सा प्रकृतिरुद्दिष्टा मोहिनी सर्वदेहिनाम् ॥१०॥
पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुङ्क्ते यः प्राकृतान् गुणान् । अहंकारविमुक्तत्वात् प्रोच्यते पञ्चविंशकः ॥११॥
आद्यो विकारः प्रकृतेर्महानिति च कथ्यते । विज्ञानशक्तिर्विज्ञाता ह्यहंकारस्तदुत्थितः ॥१२॥
एक एव महानात्मा सोऽहंकारोऽभिधीयते । स जीवः सोऽन्तरात्मेति गीयते तत्त्वचिन्तकैः ॥१३॥
तेन वेदयते सर्वं सुखं दुःखं च जन्मसु । स विज्ञानात्मकस्तस्य मनः स्यादुपकारकम् ॥१४॥
तेनाविवेकतस्तस्मात् संसारः पुरुषस्य तु । स चाविवेकः प्रकृतौ सङ्गात् कालेन सोऽभवत् ॥१५॥
कालः सृजति भूतानि कालः संहरति प्रजाः । सर्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद् वशे ॥१६॥
काल (समय)ले जीवको सृष्टि गर्दछ र कालले नै जीवको संहार पनि गर्दछ ।
सबै कालका वश(नियन्त्रण) मा हुन्छन्, काल कसैको वशमा छैन ।
सोऽन्तरा सर्वमेवेदं नियच्छति सनातनः । प्रोच्यते भगवान् प्राणः सर्वज्ञः पुरुषोत्तमः ॥१७॥
सर्वेन्द्रियेभ्यः परमं मन आहुर्मनीषिणः । मनसश्चाप्यहंकारमहंकारान्महान् परः ॥१८॥
महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः परः । पुरुषाद् भगवान् प्राणस्तस्य सर्वमिदं जगत् ॥१९॥
प्राणात् परतरं व्योम व्योमातीतोऽग्निरीश्वरः । सोऽहं सर्वत्रगः शान्तो ज्ञानात्मा परमेश्वरः ॥
नास्ति मत्तः परं भूतं मां विज्ञाय विमुच्यते ॥२०॥
नित्यं हि नास्ति जगति भूतं स्थावरजङ्गमम् । ऋते मामेकमव्यक्तं व्योमरूपं महेश्वरम् ॥२१॥
सोऽहं सृजामि सकलं संहरामि सदा जगत् । मायी मायामयो देवः कालेन सह सङ्गतः ॥२२॥
मत्सन्निधावेष कालः करोति सकलं जगत् । नियोजयत्यनन्तात्मा ह्येतद् वेदानुशासनम् ॥२३॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) तृतीयोऽध्यायः ॥३॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,२४४+२३=३,२६७

॥ अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥

ईश्वर उवाच ॥

वक्ष्ये समाहिता यूयं श्रृणुध्वं ब्रह्मवादिनः । माहात्म्यं देवदेवस्य येनेदं सम्प्रवर्तते ॥१॥
नाहं तपोभिविर्विधैर्न दानेन न चेज्यया । शक्यो हि पुरुषैर्ज्ञातुमृते भक्तिमनुत्तमाम् ॥२॥
अहं हि सर्वभावानामन्तस्तिष्ठामि सर्वगः । मां सर्वसाक्षिणं लोको न जानाति मुनीश्वराः ॥३॥
यस्यान्तरा सर्वमिदं यो हि सर्वान्तरः परः । सोऽहं धाता विधाता च कालोऽग्निर्विश्वतोमुखः ॥४॥
न मां पश्यन्ति मुनयः सर्वेऽपि त्रिदिवौकसः । ब्रह्मा च मनवः शक्रो ये चान्ये प्रथितौजसः ॥५॥
गृणन्ति सततं वेदा मामेकं परमेश्वरम् । यजन्ति विविधैरग्निं ब्राह्मणा वैदिकैर्मखैः ॥६॥
सर्वे लोका नमस्यन्ति ब्रह्मा लोकपितामहः । ध्यायन्ति योगिनो देवं भूताधिपतिमीश्वरम् ॥७॥
अहं हि सर्वहविषां भोक्ता चैव फलप्रदः । सर्वदेवतनुर्भूत्वा सर्वात्मा सर्वसंस्थितः ॥८॥

मां पश्यन्तीह विद्वांशो धार्मिका वेदवादिनः । तेषां संनिहितो नित्यं ये भक्त्या मामुपासते ॥९॥
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या धार्मिका मामुपासते । तेषां ददामि तत् स्थानमानन्दं परमं पदम् ॥१०॥
अन्येऽपि ये स्वधर्मस्थाः शूद्राद्या नीचजातयः । भक्तिमन्तः प्रमुच्यन्ते कालेन मयि संगताः ॥११॥
न मद्भक्ता विनश्यन्ति मद्भक्ता वीतकल्मषाः । आदावेतत् प्रतिज्ञातं न मे भक्तः प्रणश्यति ॥१२॥
यो वै निन्दति तं मूढो देवदेवं स निन्दति । यो हि पूजयेद् भक्त्या स पूजयति मां सदा ॥१३॥
पत्रं पुष्पं फलं तोयं मदाराधनकारणात् । यो मे ददाति नियतं स मे भक्तः प्रियो मतः ॥१४॥
अहं हि जगतामादौ ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । विदधौ दत्तवान् वेदानशेषानात्मनिःसृतान् ॥१५॥
अहमेव हि सर्वेषां योगिनां गुरुरव्ययः । धार्मिकाणां च गोप्ताहं निहन्ता वेदविद्विषाम् ॥१६॥
अहं वै सर्वसंसारान्मोचको योगिनामिह । संसारहेतुरेवाहं सर्वसंसारवर्जितः ॥१७॥
अहमेव हि संहर्ता संस्रष्टा परिपालकः । मायावी मामीका शक्तिर्माया लोकविमोहिनी ॥१८॥
ममैव च परा शक्तिर्या सा विद्येति गीयते । नाशयामि च तां मायां योगिनां हृदि संस्थितः ॥१९॥
अहं हि सर्वशक्तीनां प्रवर्तकनिवर्तकः । आधारभूतः सर्वासां निधानममृतस्य च ॥२०॥
एका सर्वान्तरा शक्तिः करोति विविधं जगत् । आस्थाय ब्रह्मणो रूपं मन्मयी मदधिष्ठिता ॥२१॥
अन्या च शक्तिर्विपुला संस्थापयति मे जगत् । भूत्वा नारायणोऽनन्तो जगन्नाथो जगन्मयः ॥२२॥
तृतीया महती शक्तिर्निहन्ति सकलं जगत् । तामसी मे समाख्याता कालाख्या रुद्ररूपिणी ॥२३॥
ध्यानेन मां प्रपश्यन्ति केचिज्ज्ञानेन चापरे । अपरे भक्तियोगेन कर्मयोगेन चापरे ॥२४॥
सर्वेषामेव भक्तानामिष्टः प्रियतरो मम । यो हि ज्ञानेन मां नित्यमाराधयति नान्यथा ॥२५॥
अन्ये च हरये भक्ता मदाराधनकाङ्क्षिणः । तेऽपि मां प्राप्नुवन्त्येव नावर्तन्ते च वै पुनः ॥२६॥
मया ततमिदं कृत्स्नं प्रधानपुरुषात्मकम् । मय्येव संस्थितं विश्वं मया सम्प्रेर्यते जगत् ॥२७॥
नाहं प्रेरयिता विप्राः परमं योगमाश्रितः । प्रेरयामि जगत्कृत्स्नमेतद्यो वेद सोऽमृतः ॥२८॥
पश्याम्यशेषमेवेदं वर्तमानं स्वभावतः । करोति कालो भगवान् महायोगेश्वरः स्वयम् ॥२९॥
योगः सम्प्रोच्यते योगी मायी शास्त्रेषु सूरिभिः । योगेश्वरोऽसौ भगवान् महादेवो महान् प्रभुः ॥३०॥
महत्त्वं सर्वतत्त्वानां परत्वात् परमेष्ठिनः । प्रोच्यते भगवान् ब्रह्मा महान् ब्रह्ममयोऽमलः ॥३१॥
यो मामेवं विजानाति महायोगेश्वरेश्वरम् । सोऽविकल्पेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥३२॥
सोऽहं प्रेरयिता देवः परमानन्दमाश्रितः । नृत्यामि योगी सततं यस्तद् वेद स वेदवित् ॥३३॥
इति गुह्यतमं ज्ञानं सर्ववेदेषु निष्ठितम् । प्रसन्नचेतसे देयं धार्मिकायाहिताग्नये ॥३४॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,२६७+३४=३,३०१

॥ अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥
एतावदुक्त्वा भगवान् योगिनां परमेश्वरः । ननर्त परमं भावमैश्वरं सम्प्रदर्शयन् ॥१॥
तं ते ददृशुरीशानं तेजसां परमं निधिम् । नृत्यमानं महादेवं विष्णुना गगनेऽमले ॥२॥
यं विदुर्योगतत्त्वज्ञा योगिनो यतमानसाः । तमीशं सर्वभूतानामाकाशे ददृशुः किल ॥३॥
यस्य मायामयं सर्वं येनेदं प्रेर्यते जगत् । नृत्यमानः स्वयं विप्रैर्विश्वेशः खलु दृश्यते ॥४॥
यत् पादपङ्कजं स्मृत्वा पुरुषोऽज्ञानजं भयम् । जहाति नृत्यमानं तं भूतेशं ददृशुः किल ॥५॥
यं विनिद्रा जितश्वासाः शान्ता भक्तिसमन्विताः । ज्योतिर्मयं प्रपश्यन्ति स योगी दृश्यते किल ॥६॥
योऽज्ञानान्मोचयेत् क्षिप्रं प्रसन्नो भक्तवत्सलः । तमेव मोचनं रुद्रमाकाशे ददृशुः परम् ॥७॥
सहस्रशिरसं देवं सहस्रचरणाकृतिम् । सहस्रबाहुं जटिलं चन्द्रार्धकृतशेखरम् ॥८॥
वसानं चर्म वैयाघ्रं शूलासक्तमहाकरम् । दण्डपाणिं त्रयीनेत्रं सूर्यसोमाग्निलोचनम् ॥९॥
ब्रह्माण्डं तेजसा स्वेन सर्वमावृत्य च स्थितम् । दंष्ट्राकरालं दुर्धर्षं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥१०॥
अण्डस्थं चाण्डबाह्यस्थं बाह्यमभ्यन्तरं परम् । सृजन्तमनलज्वालं दहन्तमखिलं जगत् ॥
नृत्यन्तं ददृशुर्देवं विश्वकर्माणमीश्वरम् ॥११॥

महादेवं महायोगं देवानामपि दैवतम् । पशूनां पतिमीशानं ज्योतिषां ज्योतिरव्ययम् ॥१२॥
पिनाकिनं विशालाक्षं भेषजं भवरोगिणाम् । कालात्मानं कालकालं देवदेवं महेश्वरम् ॥१३॥
उमापतिं विरूपाक्षं योगानन्दमयं परम् । ज्ञानवैराग्यनिलयं ज्ञानयोगं सनातनम् ॥१४॥
शाश्वतैश्वर्यविभवं धर्माधारं दुरासदम् । महेन्द्रोपेन्द्रनमितं महर्षिगणवन्दितम् ॥१५॥
आधारं सर्वशक्तीनां महायोगेश्वरेश्वरम् । योगिनां परमं ब्रह्म योगिनां योगवन्दितम् ॥
योगिनां हृदि तिष्ठन्तं योगमायासमावृतम् ॥१६॥
क्षणेन जगतो योनिं नारायणमनामयम् । ईश्वरेणैकतापन्नमपश्यन् ब्रह्मवादिनः ॥१७॥
दृष्ट्वा तदैश्वरं रूपं रुद्रनारायणात्मकम् । कृतार्थं मेनिरे सन्तः स्वात्मानं ब्रह्मवादिनः ॥१८॥
सनत्कुमारः सनको भृगुश्च सनातनश्चैव सनन्दनश्च । रैभ्योऽङ्गिरा वामदेवोऽथ शुक्रो महर्षिरत्रिः कपिलो मरीचिः ॥१९॥
दृष्ट्वाऽथ रुद्रं जगदीशितारं तं पद्मनाभाश्रितवामभागम् । ध्यात्वा हृदिस्थं प्रणिपत्य मूर्ध्ना बद्ध्वाञ्जलिं स्वेषु शिरःसु भूयः ॥२०॥
ओङ्कारमुच्चार्य विलोक्य देवमन्तःशरीरे निहितं गुहायाम् । समस्तुवन् ब्रह्ममयैर्वचोभिरानन्दपूर्णायतमानसास्ते ॥२१॥
मुनय ऊचुः ॥
त्वामेकमीशं पुरुषं पुराणं प्राणेश्वरं रुद्रमनन्तयोगम् । नमाम सर्वे हृदि सन्निविष्टं प्रचेतसं ब्रह्ममयं पवित्रम् ॥२२॥
त्वां पश्यन्ति मुनयो ब्रह्मयोनिं दान्ताः शान्ता विमलं रुक्मवर्णम् । ध्यात्वात्मस्थमचलं स्वे शरीरे कविं परेभ्यः परमं परं च ॥२३॥
त्वत्तः प्रसूता जगतः प्रसूतिः सर्वात्मभूस्त्वं परमाणुभूतः । अणोरणीयान् महतो महीयांस्त्वामेव सर्वे प्रवदन्ति सन्तः ॥२४॥
हिरण्यगर्भो जगदन्तरात्मा त्वत्तोऽधिजातः पुरुषः पुराणः । संजायमानो भवता विसृष्टो यथाविधानं सकलं ससर्ज ॥२५॥
त्वत्तो वेदाः सकलाः सम्प्रसूतास्त्वय्येवान्ते संस्थितिं ते लभन्ते । पश्यामस्त्वां जगतो हेतुभूतं नृत्यन्तं स्वे हृदये सन्निविष्टम् ॥२६॥
त्वयैवेदं भ्राम्यते ब्रह्मचक्रं मायावी त्वं जगतामेकनाथः । नमामस्त्वां शरणं संप्रपन्ना योगात्मानं चित्पतिं दिव्यनृत्यम् ॥२७॥
पश्यामस्त्वां परमाकाशमध्ये नृत्यन्तं ते महिमानं स्मरामः । सर्वात्मानं बहुधा संनिविष्टं ब्रह्मानन्दमनुभूयानुभूय ॥२८॥
ॐकारस्ते वाचको मुक्तिबीजं त्वमक्षरं प्रकृतौ गूढरूपम् । तत्त्वां सत्यं प्रवदन्तीह सन्तः स्वयम्प्रभं भवतो यत्प्रकाशम् ॥२९॥
स्तुवन्ति त्वां सततं सर्ववेदा नमन्ति त्वामृषयः क्षीणदोषाः । शान्तात्मानः सत्यसंधा वरिष्ठं विशन्ति त्वां यतयो ब्रह्मनिष्ठाः ॥३०॥
एको वेदो बहुशाखो ह्यनन्तस्त्वामेवैकं बोधयत्येकरूपम् । वेद्यं त्वां शरणं ये प्रपन्नास्तेषां शान्तिः शाश्वती ने तरेषाम् ॥३१॥
भवानीशोऽनादिमांस्तेजराशिर्ब्रह्मा विश्वं परमेष्ठी वरिष्ठः । स्वात्मानन्दमनुभूयाधिशेते स्वयं ज्योतिरचलो नित्यमुक्तः ॥३२॥
एको रुद्रस्त्वं करोषीह विश्वं त्वं पालयस्यखिलं विश्वरूपः । त्वामेवान्ते निलयं विन्दतीदं नमामस्त्वां शरणं सम्प्रपन्नाः ॥३३॥
त्वामेकमाहुः कविमेकरुद्रं प्राणं बृहन्तं हरिमग्निमीशम् । इन्द्रं मृत्युमनिलं चेकितानं धातारमादित्यमनेकरूपम् ॥३४॥
त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् । त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषोत्तमोऽसि ॥३५॥
त्वमेव विष्णुश्चतुराननस्त्वं त्वमेव रुद्रो भगवानधीशः । त्वं विश्वनाथः प्रकृतिः प्रतिष्ठासर्वेश्वरस्त्वं परमेश्वरोऽसि ॥३६॥
त्वामेकमाहुः पुरुषं पुराणमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् । चिन्मात्रमव्यक्तमचिन्त्यरूपं खं ब्रह्म शून्यं प्रकृतिं निर्गुणं च ॥३७॥
यदन्तरा सर्वमिदं विभाति यदव्ययं निर्मलमेकरूपम् । किमप्यचिन्त्यं तव रूपमेतत् तदन्तरा यत्प्रतिभाति तत्त्वम् ॥३८॥
योगेश्वरं भद्रमनन्तशक्तिं परायणं ब्रह्मतनुं पुराणम् । नमाम सर्वे शरणार्थिनस्त्वां प्रसीद भूताधिपते महेश ॥३९॥
त्वत्पादपद्मस्मरणादशेषसंसारबीजं विलयं प्रयाति । मनो नियम्य प्रणिधाय कायं प्रसादयामो वयमेकमीशम् ॥४०॥
नमो भवायास्तु भवोद्भवाय कालाय सर्वाय हराय तुभ्यम् । नमोऽस्तु रुद्राय कपर्दिने ते नमोऽग्नये देव नमः शिवाय ॥४१॥
ततः स भगवान् प्रीतः कपर्दी वृषवाहनः । संहृत्य परमं रूपं प्रकृतिस्थोऽभवद् भवः ॥४२॥
ते भवं भूतभव्येशं पूर्ववत् समवस्थितम् । दृष्ट्वा नारायणं देवं विस्मितं वाक्यमब्रुवन् ॥४३॥
भगवन् भूतभव्येश गोवृषाङ्कितशासन । दृष्ट्वा ते परमं रूपं निर्वृताः स्म सनातन ॥४४॥
भवत्प्रसादादमले परस्मिन् परमेश्वरे । अस्माकं जायते भक्तिस्त्वय्येवाव्यभिचारिणी ॥४५॥
इदानीं श्रोतुमिच्छामो माहात्म्यं तव शंकर । भूयोऽपि तारयन्नित्यं याथात्म्यं परमेष्ठिनः ॥४६॥
स तेषां वाक्यमाकर्ण्य योगिनां योगसिद्धिदः । प्राहः गम्भीरया वाचा समालोक्य च माधवम् ॥४७॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,३०१+४७=३,३४८

॥ अथ षष्ठोऽध्यायः ॥

ईश्वर उवाच ॥

श्रृणुध्वमृषयः सर्वे यथावत् परमेष्ठिनः । वक्ष्यामीशस्य माहात्म्यं यत्तद्वेदविदो विदुः ॥१॥
सर्वलोकैकनिर्माता सर्वलोकैकरक्षिता । सर्वलोकैकसंहर्ता सर्वात्माहं सनातनः ॥२॥
सर्वेषामेव वस्तूनामन्तर्यामी पिता ह्यहम् । मध्ये चान्तः स्थितं सर्वं नाहं सर्वत्र संस्थितः ॥३॥
भवद्भिरद्भुतं दृष्टं यत्स्वरूपं तु मामकम् । ममैषा ह्युपमा विप्रा मायया दर्शिता मया ॥४॥
सर्वेषामेव भावानामन्तरा समवस्थितः । प्रेरयामि जगत् कृत्स्नं क्रियाशक्तिरियं मम ॥५॥
ययेदं चेष्टते विश्वं तत्स्वभावानुवर्ति च । सोऽहं कालो जगत् कृत्स्नं प्रेरयामि कलात्मकम् ॥६॥
एकांशेन जगत् कृत्स्नं करोमि मुनिपुंगवाः । संहराम्येकरूपेण स्थिताऽवस्था ममैव तु ॥७॥
आदिमध्यान्तनिर्मुक्तो मायातत्त्वप्रवर्तकः । क्षोभयामि च सर्गादौ प्रधानपुरुषावुभौ ॥८॥
ताभ्यां सञ्जायते विश्वं संयुक्ताभ्यां परस्परम् । महदादिक्रमेणैव मम तेजो विजृम्भते ॥९॥
यो हि सर्वजगत्साक्षी कालचक्रप्रवर्तकः । हिरण्यगर्भो मार्तण्डः सोऽपि मद्देहसम्भवः ॥१०॥
तस्मै दिव्यं स्वमैश्वर्यं ज्ञानयोगं सनातनम् । दत्तवानात्मजान् वेदान् कल्पादौ चतुरो द्विजाः ॥११॥
स मन्नियोगतो देवो ब्रह्मा मद्भावभावितः । दिव्यं तन्मामकैश्वर्यं सर्वदा वहति स्वयम् ॥१२॥
स सर्वलोकनिर्माता मन्नियोगेन सर्ववित् । भूत्वा चतुर्मुखः सर्गं सृजत्येवात्मसम्भवः ॥१३॥
योऽपि नारायणोऽनन्तो लोकानां प्रभवाव्ययः । ममैव परमा मूर्तिः करोति परिपालनम् ॥१४॥
योऽन्तकः सर्वभूतानां रुद्रः कालात्मकः प्रभुः । मदाज्ञयाऽसौ सततं संहरिष्यति मे तनुः ॥१५॥
हव्यं वहति देवानां कव्यं कव्याशिनामपि । पाकं च कुरुते वह्निः सोऽपि मच्छक्तिनोदितः ॥१६॥
भुक्तमाहारजातं च पचते तदहर्निशम् । वैश्वानरोऽग्निर्भगवानीश्वरस्य नियोगतः ॥१७॥
योऽपि सर्वाम्भसां योनिर्वरुणो देवपुंगवः । सोऽपि संजीवयेत् कृत्स्नमीशस्यैव नियोगतः ॥१८॥
योऽन्तस्तिष्ठति भूतानां बहिर्देवः प्रभञ्जनः । मदाज्ञयाऽसौ भूतानां शरीराणि बिभर्ति हि ॥१९॥
योऽपि सञ्जीवनो नृणां देवानाममृताकरः । सोमः स मन्नियोगेन चोदितः किल वर्तते ॥२०॥
यः स्वभासा जगत् कृत्स्नं प्रकाशयति सर्वदा । सूर्यो वृष्टिं वितनुते शास्त्रेणैव स्वयम्भुवः ॥२१॥
योऽप्यशेषजगच्छास्ता शक्रः सर्वामरेश्वरः । यज्वनां फलदो देवो वर्ततेऽसौ मदाज्ञया ॥२२॥
यः प्रशास्ता ह्यसाधूनां वर्तते नियमादिह । यमो वैवस्वतो देवो देवदेवनियोगतः ॥२३॥
योऽपि सर्वधनाध्यक्षो धनानां सम्प्रदायकः । सोऽपीश्वरनियोगेन कुबेरो वर्तते सदा ॥२४॥
यः सर्वरक्षसां नाथस्तामसानां फलप्रदः । मन्नियोगादसौ देवो वर्तते निर्ऋतिः सदा ॥२५॥
वेतालगणभूतानां स्वामी भोगफलप्रदः । ईशानः किल भक्तानां सोऽपि तिष्ठन्ममाज्ञया ॥२६॥
यो वामदेवोऽङ्गिरसः शिष्यो रुद्रगणाग्रणीः । रक्षाको योगिनां नित्यं वर्ततेऽसौ मदाज्ञया ॥२७॥
यश्च सर्वजगत्पूज्यो वर्तते विघ्नकारकः । विनायको धर्मरतः सोऽपि मद्वचनात् किल ॥२८॥
योऽपि ब्रह्मविदां श्रेष्ठो देवसेनापतिः प्रभुः । स्कन्दोऽसौ वर्तते नित्यं स्वयम्भूर्विधिचोदितः ॥२९॥
ये च प्रजानां पतयो मरीच्याद्या महर्षयः । सृजन्ति विविधं लोकं परस्यैव नियोगतः ॥३०॥
या च श्रीः सर्वभूतानां ददाति विपुलां श्रियम् । पत्नी नारायणस्यासौ वर्तते मदनुग्रहात् ॥३१॥
वाचं ददाति विपुलां या च देवी सरस्वती । सापीश्वरनियोगेन चोदिता सम्प्रवर्तते ॥३२॥
याऽशेषपुरुषान् घोरान्नरकात् तारयिष्यति । सावित्री संस्मृता देवी देवाज्ञानुविधायिनी ॥३३॥
पार्वती परमा देवी ब्रह्मविद्याप्रदायिनी । यापि ध्याता विशेषेण सापि मद्वचनानुगा ॥३४॥
योऽनन्तमहिमानन्तः शेषोऽशेषामरप्रभुः । दधाति शिरसा लोकं सोऽपि देवनियोगतः ॥३५॥
योऽग्निः संवर्तको नित्यं वडवारूपसंस्थितः । पिबत्यखिलमम्भोधिमीश्वरस्य नियोगतः ॥३६॥
ये चतुर्दश लोकेऽस्मिन् मनवः प्रथितौजसः । पालयन्ति प्रजाः सर्वास्तेऽपि तस्य नियोगतः ॥३७॥
आदित्या वसवो रुद्रा मरुतश्च तथाऽश्विनौ । अन्याश्च देवताः सर्वा मच्छास्त्रेणैव धिष्ठिताः ॥३८॥
गन्धर्वा गरुडा ऋक्षाः सिद्धाः साध्याश्चचारणाः । यक्षरक्षः पिशाचाश्च स्थिताः सृष्ठाः स्वयम्भुवः ॥३९॥
कलाकाष्ठानिमेषाश्च मुहूर्ता दिवसाः क्षपाः । ऋतवः पक्षमासाश्च स्थिताः शास्त्रे प्रजापतेः ॥४०॥
युगमन्वन्तराण्येव मम तिष्ठन्ति शासने । पराश्चैव परार्धाश्च कालभेदास्तथा परे ॥४१॥
चतुर्विधानि भूतानि स्थावराणि चराणि च । नियोगादेव वर्तन्ते देवस्य परमात्मनः ॥४२॥
पातालानि च सर्वाणि भुवनानि च शासनात् । ब्रह्माण्डानि च वर्तन्ते सर्वाण्येव स्वयम्भुवः ॥४३॥

अतीतान्यप्यसंख्यानि ब्रह्माण्डानि ममाज्ञया । प्रवृत्तानि पदार्थौघैः सहितानि समन्ततः ॥४४॥
ब्रह्माण्डानि भविष्यन्ति सह वस्तुभिरात्मगैः । वहिष्यन्ति सदैवाज्ञां परस्य परमात्मनः ॥४५॥
भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च । भूतादिरादिप्रकृतिर्नियोगे मम वर्तते ॥४६॥
याशेषजगतां योनिर्मोहिनी सर्वदेहिनाम् । माया विवर्तते नित्यं सापीश्वरनियोगतः ॥४७॥
यो वै देहभृतां देवः पुरुषः पठ्यते परः । आत्मासौ वर्तते नित्यमीश्वरस्य नियोगतः ॥४८॥
विधूय मोहकलिलं यया पश्यति तत् पदम् । सापि विद्या मशेशस्य नियोगवशवर्तिनी ॥४९॥
बहुनात्र किमुक्तेन मम शक्त्यात्मकं जगत् । मयैव प्रेर्यते कृत्स्नं मय्येव प्रलयं व्रजेत् ॥५०॥
अहं हि भगवानीशः स्वयं ज्योतिः सनातनः । परमात्मा परं ब्रह्म मत्तो ह्यन्यन्न विद्यते ॥५१॥
इत्येतत् परमं ज्ञानं युष्माकं कथितं मया । ज्ञात्वा विमुच्यते जन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ॥५२॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) षष्ठोऽध्यायः ॥६॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,३४८+५२=३,४००

॥ अथ सप्तमोऽध्यायः ॥

ईश्वर उवाच ॥

श्रृणुध्वमृषयः सर्वे प्रभावं परमेष्ठिनः । यं ज्ञात्वा पुरुषो मुक्तो न संसारे पतेत् पुनः ॥१॥
परात् परतरं ब्रह्म शाश्वतं निष्कलं ध्रुवम् । नित्यानन्दं निर्विकल्पं तद्धाम परमं मम ॥२॥
अहं ब्रह्मविदां ब्रह्मा स्वयम्भूर्विश्वतोमुखः । मायाविनामहं देवः पुराणो हरिरव्ययः ॥३॥
योगिनामस्म्यहं शम्भुः स्त्रीणां देवी गिरीन्द्रजा । आदित्यानामहं विष्णुर्वसूनामस्मि पावकः ॥४॥
रुद्राणां शंकरश्चाहं गरुडः पततामहम् । ऐरावतो गजेन्द्राणां रामः शस्त्रभृतामहम् ॥५॥
ऋषीणां च वसिष्ठोऽहं देवानां च शतक्रतुः । शिल्पिनां विश्वकर्माऽहं प्रह्लादोऽस्म्यमरद्विषाम् ॥६॥
मुनीनामप्यहं व्यासो गणानां च विनायकः । वीराणां वीरभद्रोऽहं सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥७॥
पर्वतानामहं मेरुर्नक्षत्राणां च चन्द्रमाः । वज्रं प्रहरणानां च व्रतानां सत्यमस्म्यहम् ॥८॥
अनन्तो भोगिनां देवः सेनानीनां च पावकिः । आश्रमाणां च गृहस्थोऽहमीश्वराणां महेश्वरः ॥९॥
महाकल्पश्च कल्पानां युगानां कृतमस्म्यहम् । कुबेरः सर्वयक्षाणां गणेशानां च वीरकः ॥१०॥
प्रजापतीनां दक्षोऽहं निर्ऋतिः सर्वरक्षसाम् । वायुर्बलवतामस्मि द्वीपानां पुष्करोऽस्म्यहम् ॥११॥
मृगेन्द्राणां च सिंहोऽहं यन्त्राणां धनुरेव च । वेदानां सामवेदोऽहं यजुषां शतरुद्रियम् ॥१२॥
सावित्री सर्वजप्यानां गुह्यानां प्रणवोऽस्म्यहम् । सूक्तानां पौरुषं सूक्तं ज्येष्ठसाम च सामसु ॥१३॥
सर्ववेदार्थविदुषां मनुः स्वायम्भुवोऽस्म्यहम् । ब्रह्मावर्तस्तु देशानां क्षेत्राणामविमुक्तकम् ॥१४॥
विद्यानामात्मविद्याहं ज्ञानानामैश्वरं परम् । भूतानामस्म्यहं व्योम सत्त्वानां मृत्युरेव च ॥१५॥
पाशानामस्म्यहं माया कालः कलयतामहम् । गतीनां मुक्तिरेवाहं परेषां परमेश्वरः ॥१६॥
यच्चान्यदपि लोकेऽस्मिन् सत्त्वं तेजोबलाधिकम् । तत्सर्वं प्रतिजानीध्वं मम तेजोविजृम्भितम् ॥१७॥
आत्मानः पशवः प्रोक्ताः सर्वे संसारवर्तिनः । तेषां पतिरहं देवः स्मृतः पशुपतिर्बुधैः ॥१८॥
मायापाशेन बध्नामि पशूनेतान् स्वलीलया । मामेव मोचकं प्राहुः पशूनां वेदवादिनः ॥१९॥
मायापाशेन बद्धानां मोचकोऽन्यो न विद्यते । मामृते परमात्मानं भूताधिपतिमव्ययम् ॥२०॥
चतुर्विंशतितत्त्वानि माया कर्म गुणा इति । एते पाशाः पशुपतेः क्लेशाश्च पशुबन्धनाः ॥२१॥
मनो बुद्धिरहंकारः खानिलाग्निजलानि भूः । एताः प्रकृतयस्त्वष्टौ विकाराश्च तथापरे ॥२२॥
श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं चैव तु पञ्चमम् । पायूपस्थं करौ पादौ वाक् चैव दशमी मता ॥२३॥
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धस्तथैव च । त्रयोविंशतिरेतानि तत्त्वानि प्राकृतानि तु ॥२४॥
चतुर्विंशकमव्यक्तं प्रधानं गुणलक्षणम् । अनादिमध्यनिधनं कारणं जगतः परम् ॥२५॥
सत्त्वं रजस्तमश्चेति गुणत्रयमुदाहृतम् । साम्यावस्थितिमेतेषामव्यक्तं प्रकृतिं विदुः ॥२६॥
सत्त्वं ज्ञानं तमोऽज्ञानं रजो मिश्रमुदाहृतम् । गुणानां बुद्धिवैषम्याद् वैषम्यं कवयो विदुः ॥२७॥
धर्माधर्माविति प्रोक्तौ पाशौ द्वौ कर्मसंज्ञितौ । मय्यर्पितानि कर्माणि निबन्धाय विमुक्तये ॥२८॥
अविद्यामस्मितां रागं द्वेषं चाभिनिवेशकम् । क्लेशाख्यानचलान् प्राहुः पाशानात्मनिबन्धनान् ॥२९॥

एतेषामेव पाशानां माया कारणमुच्यते । मूलप्रकृतिरव्यक्ता सा शक्तिर्मयि तिष्ठति ॥३०॥
स एव मूलप्रकृतिः प्रधानं पुरुषोऽपि च । विकारा महदादीनि देवदेवः सनातनः ॥३१॥
स एव बन्धः स च बन्धकर्ता स एव पाशः पशवः स एव । स वेद सर्वं न च तस्य वेत्ता तमाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ॥३२॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) सप्तमोऽध्यायः ॥७॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,४००+३२=३,४३२

॥ अथाष्टमोऽध्यायः ॥

ईश्वर उवाच ॥
अन्यद् गुह्यतमं ज्ञानं वक्ष्ये ब्राह्मणपुंगवाः । येनासौ तरते जन्तुर्घोरं संसारसागरम् ॥१॥
अहं ब्रह्ममयः शान्तः शाश्वतो निर्मलोऽव्ययः । एकाकी भगवानुक्तः केवलः परमेश्वरः ॥२॥
मम योनिर्महद् ब्रह्म तत्र गर्भं दधाम्यहम् । मूल मायाभिधानं तं ततो जातमिदं जगत् ॥३॥
प्रधानं पुरुषो ह्यात्मा महान् भूतादिरेव च । तन्मात्राणि महाभूतानीन्द्रियाणि च जज्ञिरे ॥४॥
ततोऽण्डमभवद्धैमं सूर्यकोटिसमप्रभम् । तस्मिन् जज्ञे महाब्रह्मा मच्छक्त्या चोपबृंहितः ॥५॥
ये चान्ये बहवो जीवा मन्मयाः सर्व एव ते । न मां पश्यन्ति पितरं मायया मम मोहिताः ॥६॥
याश्च योनिषु सर्वासु सम्भवन्ति हि मूर्तयः । तासां माया परा योनिर्मामेव पितरं विदुः ॥७॥
यो मामेवं विजानाति बीजिनं पितरं प्रभुम् । स धीरः सर्वलोकेषु न मोहमधिगच्छति ॥८॥
ईशानः सर्वविद्यानां भूतानां परमेश्वरः । ओङ्कारमूर्तिर्भगवानहं ब्रह्मा प्रजापतिः ॥९॥
समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् । विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥१०॥
समं पश्यन् हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् । न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ॥११॥
विदित्वा सप्त सूक्ष्माणि षडङ्गं च महेश्वरम् । प्रधानविनियोगज्ञः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥१२॥
सर्वज्ञता तृप्तिरनादिबोधः स्वतन्त्रता नित्यमलुप्तशक्तिः । अनन्तशक्तिश्च विभोर्विदित्वा षडाहुरङ्गानि महेश्वरस्य ॥१३॥
तन्मात्राणि मन आत्मा च तानि सूक्ष्माण्याहुः सप्ततत्त्वात्मकानि ।
या सा हेतुः प्रकृतिः सा प्रधानं बन्धः प्रोक्तो विनियोगोऽपि तेन ॥१४॥
या सा शक्तिः प्रकृतौ लीनरूपा वेदेषूक्ता कारणं ब्रह्मयोनिः । तस्या एकः परमेष्ठी परस्तान्महेश्वरः पुरुषः सत्यरूपः ॥१५॥
ब्रह्म योगी परमात्मा महीयान् व्योमव्यापी वेदवेद्यः पुराणः । एको रुद्रो मृत्युमव्यक्तमेकं बीजं विश्वं देव एकः स एव ॥१६॥
तमेवैकं प्राहुरन्येऽप्यनेकं त्वेकात्मानं केचिदन्यत्तथाहुः । अणोरणीयान् महतो महीयान् महादेवः प्रोच्यते वेदविद्भिः ॥१७॥
एवं हि यो वेद गुहाशयं परं प्रभुं पुराणं पुरुषं विश्वरूपम् । हिरण्मयं बुद्धिमतां परां गतिं स बुद्धिमान् बुद्धिमतीत्य तिष्ठति ॥१८॥
इति श्रीकूर्मपाराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) अष्टमोऽध्यायः ॥८॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,४३२+१८=३,४५०

॥ अथ नवमोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः ॥
निष्कलो निर्मलो नित्यो निष्क्रियः परमेश्वरः । तन्नो वद महादेव विश्वरूपः कथं भवान् ॥१॥
ईश्वर उवाच ॥
नाहं विश्वो न विश्वं च मामृते विद्यते द्विजाः । मायानिमित्तमत्रास्ति सा चात्मानमपाश्रिता ॥२॥
अनादिनिधना शक्तिर्मायाव्यक्तसमाश्रया । तन्निमित्तः प्रपञ्चोऽयमव्यक्तादभवत् खलु ॥३॥
अव्यक्तं कारणं प्राहुरानन्दं ज्योतिरक्षरम् । अहमेव परं ब्रह्म मत्तो ह्यन्यन्न विद्यते ॥४॥
तस्मान्मे विश्वरूपत्वं निश्चितं ब्रह्मवादिभिः । एकत्वे च पृथक्त्वं च प्रोक्तमेतन्निदर्शनम् ॥५॥
अहं तत् परमं ब्रह्म परमात्मा सनातनः । अकारणं द्विजाः प्रोक्तो न दोषो ह्यात्मनस्तथा ॥६॥
अनन्ता शक्तयोऽव्यक्ते मायाद्याः संस्थिता ध्रुवाः । तस्मिन् दिवि स्थितं नित्यमव्यक्तं भाति केवलम् ॥७॥
याभिस्तल्लक्ष्यते भिन्नंमभिन्नं तु स्वभावतः । एकया मम सायुज्यमनादिनिधनं ध्रुवम् ॥८॥
पुंसोऽभूदन्यया भूतिरन्यया तत्तिरोहितम् । अनादिमध्यं तिष्ठन्तं युज्यतेऽविद्यया किल ॥९॥

तदेतत् परमं व्यक्तं प्रभामण्डलमण्डितम्। तदक्षरं परं ज्योतिस्तद् विष्णोः परमं पदम्॥१०॥
तत्र सर्वमिदं प्रोतमोतं चैवाखिलं जगत्। तदेव च जगत् कृत्स्नं तद् विज्ञाय विमुच्यते॥११॥
यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् विभेति न कुतश्चन॥१२॥
वेदाहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात्। तद्विज्ञाय परिमुच्येत विद्वान्नित्यानन्दी भवति ब्रह्मभूतः॥१३॥
यस्मात् परं नापरमस्ति किञ्चित् यज्ज्योतिषां ज्योतिरेकं दिविस्थम्।
तदेवात्मानं मन्यमानोऽथ विद्वानात्मनन्दी भवति ब्रह्मभूतः॥१४॥
तदप्ययं कलिलं गूढदेहं ब्रह्मानन्दममृतं विश्वधाम। वदन्त्येवं ब्राह्मणा ब्रह्मनिष्ठा यत्र गत्वा न निवर्तेत भूयः॥१५॥
हिरण्मये परमाकाशतत्त्वे यदर्चिषि प्रविभातीव तेजः। तद्विज्ञाने परिपश्यन्ति धीरा विभ्राजमानं विमलं व्योम धाम॥१६॥
ततः परं परिपश्यन्ति धीरा आत्मन्यात्मानमनुभूयानुभूय। स्वयम्प्रभुः परमेष्ठी महीयान् ब्रह्मानन्दी भगवानीश एषः॥१७॥
एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा। तमेवैकं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम्॥१८॥
सर्वाननशिरोग्रीवः सर्वभूतगुहाशयः। सर्वव्यापी च भगवान् न तस्मादन्यदिष्यते॥१९॥
इत्येतदैश्वरं ज्ञानमुक्तं वो मुनिपुंगवाः। गोपनीयं विशेषेण योगिनामपि दुर्लभम्॥२०॥
इति श्रीकूर्मपाराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) नवमोऽध्यायः॥९॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,४५०+२०=३,४७०

॥ अथ दशमोऽध्यायः ॥

ईश्वर उवाच॥
अलिङ्गमेकमव्यक्तं लिङ्गं ब्रह्मेति निश्चितम्। स्वयंज्योतिः परं तत्त्वं परे व्योम्नि व्यवस्थितम्॥१॥
अव्यक्तं कारणं यत्तदक्षरं परमं पदम्। निर्गुणं शुद्धविज्ञानं तद् वै पश्यन्ति सूरयः॥२॥
तन्निष्ठाः शान्तसंकल्पा नित्यं तद्भावभाविताः। पश्यन्ति तत् परं ब्रह्म यत्तल्लिङ्गमिति श्रुतिः॥३॥
अन्यथा नहि मां द्रष्टुं शक्यं वै मुनिपुंगवाः। नहि तद् विद्यते ज्ञानं यतस्तज्ज्ञायते परम्॥४॥
एतत्तत्परमं ज्ञानं केवलं कवयो विदुः। अज्ञानमितरत् सर्वं यस्मान्मायामयं जगत्॥५॥
यज्ज्ञानं निर्मलं शुद्धं निर्विकल्पं यदव्ययम्। ममात्मासौ तदेवेमिति प्राहुर्विपश्चितः॥६॥
येऽप्यनेकं प्रपश्यन्ति तेऽपि पश्यन्ति तत्परम्। आश्रिताः परमां निष्ठां बुद्ध्वैकं तत्त्वमव्ययम्॥७॥
ये पुनः परमं तत्त्वमेकं वानेकमीश्वरम्। भक्त्या मां सम्प्रपश्यन्ति विज्ञेयास्ते तदात्मकाः॥८॥
साक्षादेव प्रपश्यन्ति स्वात्मानं परमेश्वरम्। नित्यानन्दं निर्विकल्पं सत्यरूपमिति स्थितिः॥९॥
भजन्ते परमानन्दं सर्वगं यत्तदात्मकम्। स्वात्मन्यवस्थिताः शान्ताः परेऽव्यक्ते परस्य तु॥१०॥
एषा विमुक्तिः परमा मम सायुज्यमुत्तमम्। निर्वाणं ब्रह्मणा चैक्यं कैवल्यं कवयो विदुः॥११॥
तस्मादनादिमध्यान्तं वस्त्वेकं परमं शिवम्। स ईश्वरो महादेवस्तं विज्ञाय विमुच्यते॥१२॥
न तत्र सूर्यः प्रविभातीह चन्द्रो न नक्षत्राणि तपनो नोत विद्युत्। तद्भासेदमखिलं भाति नित्यं तन्नित्यभासमचलं सद्विभाति॥१३॥
नित्योदितं संविदा निर्विकल्पं शुद्धं बृहन्तं परमं यद्विभाति। अत्रान्तरे ब्रह्मविदोऽथ नित्यं पश्यन्ति तत्त्वमचलं यत् स ईशः॥१४॥
नित्यानन्दममृतं सत्यरूपं शुद्धं वदन्ति पुरुषं सर्ववेदाः। तमोमिति प्रणवेनेशितारं ध्यायन्ति वेदार्थविनिश्चितार्थाः॥१५॥
न भूमिरापो न मनो न वह्निः प्राणोऽनिलो गगनं नोत बुद्धिः। न चेतनोऽन्यत् परमाकाशमध्ये विभाति देवः शिव एव केवलः॥१६॥
इत्येतदुक्तं परमं रहस्यं ज्ञानामृतं सर्ववेदेषु गूढम्। जानाति योगी विजनेऽथ देशे युञ्जीत योगं प्रयतो ह्यजस्रम्॥१७॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) दशमोऽध्यायः॥१०॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,४७०+१७=३,४८७

॥ अथैकादशोऽध्यायः ॥

ईश्वर उवाच॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि योगं परमदुर्लभम्। येनात्मानं प्रपश्यन्ति भानुमन्तमिवेश्वरम्॥१॥
योगाग्निर्दहति क्षिप्रमशेषं पापपञ्जरम्। प्रसन्नं जायते ज्ञानं साक्षान्निर्वाणसिद्धिदम्॥२॥
योगात्संजायते ज्ञानं ज्ञानाद् योगः प्रवर्तते। योगज्ञानाभियुक्तस्य प्रसीदति महेश्वरः॥३॥

एककालं द्विकालं वा त्रिकालं नित्यमेव वा । ये युञ्जन्ति ह मद्योगं ते विज्ञेया महेश्वराः ॥४॥
योगस्तु द्विविधो ज्ञेयो ह्यभावः प्रथमो मतः । अपरस्तु महायोगः सर्वयोगोत्तमोत्तमः ॥५॥
शून्यं सर्वनिराभासं स्वरूपं यत्र चिन्त्यते । अभावयोगः स प्रोक्तो येनात्मानं प्रपश्यति ॥६॥
यत्र पश्यति चात्मानं नित्यानन्दं निरञ्जनम् । मयैक्यं स महायोगो भाषितः परमेश्वरः ॥७॥
ये चान्ये योगिनां योगाः श्रूयन्ते ग्रन्थविस्तरे । सर्वे ते ब्रह्मयोगस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥८॥
यत्र साक्षात् प्रपश्यन्ति विमुक्ता विश्वमीश्वरम् । सर्वेषामेव योगानां स योगः परमो मतः ॥९॥
सहस्रशोऽथ शतशो ये चेश्वरबहिष्कृताः । न ते पश्यन्ति मामेकं योगिनो यतमानसाः ॥१०॥
प्राणायामस्तथा ध्यानं प्रत्याहारोऽथ धारणा । समाधिश्च मुनिश्रेष्ठा यमो नियम आसनम् ॥११॥
मय्येकचित्ततायोगो वृत्त्यन्तरनिरोधतः । तत्साधनानि चान्यानि युष्माकं कथितानि तु ॥१२॥
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ । यमाः संक्षेपतः प्रोक्ताश्चित्तशुद्धिप्रदा नृणाम् ॥१३॥
कर्मणा मनसा वाचा सर्वभूतेषु सर्वदा । अक्लेशजननं प्रोक्ता त्वहिंसा परमर्षिभिः ॥१४॥
अहिंसायाः परो धर्मो नास्त्यहिंसा परं सुखम् । विधिना या भवेद्धिंसा त्वहिंसैव प्रकीर्तिता ॥१५॥
सत्येन सर्वमाप्नोति सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितम् । यथार्थकथनाचारः सत्यं प्रोक्तं द्विजातिभिः ॥१६॥
परद्रव्यापहरणं चौर्याद् वाथ बलेन वा । स्तेयं तस्यानाचरणादस्तेयं धर्मसाधनम् ॥१७॥
कर्मणा मनसा वाचा सर्वावस्थासु सर्वदा । सर्वत्र मैथुनत्यागं ब्रह्मचर्यं प्रचक्षते ॥१८॥
द्रव्याणामप्यनादानमापद्यपि यथेच्छया । अपरिग्रह इत्याहुस्तं प्रयत्नेन पालयेत् ॥१९॥
तपः स्वाध्यायसंतोषाः शौचमीश्वरपूजनम् । समासान्नियमाः प्रोक्ता योगसिद्धिप्रदायिनः ॥२०॥
उपवासपराकादिकृच्छ्रचान्द्रायणादिभिः । शरीरशोषणं प्राहुस्तापसास्तप उत्तमम् ॥२१॥
वेदान्तशतरुद्रीयप्रणवादिजपं बुधाः । सत्त्वसिद्धिकरं पुंसां स्वाध्यायं परिचक्षते ॥२२॥
स्वाध्यायस्य त्रयो भेदा वाचिकोपांशुमानसाः । उत्तरोत्तरवैशिष्ट्यं प्राहुर्वेदार्थवेदिनः ॥२३॥
यः शब्दबोधजननः परेषां श्रृण्वतां स्फुटम् । स्वाध्यायो वाचिकः प्रोक्त उपांशोरथ लक्षणम् ॥२४॥
ओष्ठयोः स्पन्दमात्रेण परस्याशब्दबोधकः । उपांशुरेष निर्दिष्टः साहस्रवाचिकाज्जपः ॥२५॥
यत्पदाक्षरसङ्गत्या परिस्पन्दनवर्जितम् । चिन्तनं सर्वशब्दानां मानसं तं जपं विदुः ॥२६॥
यदृच्छालाभतो नित्यमलं पुंसो भवेदिति । प्राशस्त्यमृषयः प्राहुः संतोषं सुखलक्षणम् ॥२७॥
बाह्यमाभ्यन्तरं शौचं द्विधा प्रोक्तं द्विजोत्तमाः । मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाह्यं मनः शुद्धिरथान्तरम् ॥२८॥
स्तुतिस्मरणपूजाभिर्वाङ्मनः कायकर्मभिः । सुनिश्चला शिवे भक्तिरेतदीश्वरपूजनम् ॥२९॥
यमाः सनियमाः प्रोक्ताः प्राणायामं निबोधत । प्राणः स्वदेहजो वायुरायामस्तन्निरोधनम् ॥३०॥
उत्तमाधममध्यत्वात् त्रिधायं प्रतिपादितः । य एव द्विविधः प्रोक्तः सगर्भोऽगर्भ एव च ॥३१॥
मात्राद्वादशको मन्दश्चतुर्विंशतिमात्रकः । मध्यमः प्राणसंरोधः षट् त्रिंशन्मात्रिकोत्तमः ॥३२॥
प्रस्वेदकम्पनोच्छ्वासजनकस्तु यथाक्रमम् । मन्दमध्यममुख्यानामानन्दादुत्तमोत्तमः ॥३३॥
सगर्भमाहुः सजपमगर्भं विजपं बुधाः । एतद् वै योगिनामुक्तं प्राणायामस्य लक्षणम् ॥३४॥
सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह । त्रिर्जपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥३५॥
रेचकः पूरकश्चैव प्राणायामोऽथ कुम्भकः । प्रोच्यते सर्वशास्त्रेषु योगिभिर्यतमानसैः ॥३६॥
रेचको बाह्यनिश्वासः पूरकस्तन्निरोधनः । साम्येन संस्थितिर्या सा कुम्भकः परिगीयते ॥३७॥
इन्द्रियाणां विचरतां विषयेषु स्वभावतः । निग्रहः प्रोच्यते सद्भिः प्रत्याहारस्तु सत्तमाः ॥३८॥
हृत्पुण्डरीके नाभ्यां वा मूर्ध्नि पर्वमस्तके । एवमादिषु देशेषु धारणा चित्तबन्धनम् ॥३९॥
देशावस्थितिमालम्ब्य बुद्धेर्या वृत्तिसंततिः । वृत्त्यन्तरैरसृष्टा या तद्ध्यानं सूरयो विदुः ॥४०॥
एकाकारः समाधिः स्याद् देशालम्बनवर्जितः । प्रत्ययो ह्यर्थमात्रेण योगसाधनमुत्तमम् ॥४१॥
धारणा द्वादशायामा ध्यानं द्वादश धारणाः । ध्यानं द्वादशकं यावत् समाधिरभिधीयते ॥४२॥
आसनं स्वस्तिकं प्रोक्तं पद्ममर्धासनं तथा । साधनानां च सर्वेषामेतत्साधनमुत्तमम् ॥४३॥
ऊर्वोरुपरि विप्रेन्द्राः कृत्वा पादतले उभे । समासीनात्मनः पद्ममेतदासनमुत्तमम् ॥४३॥
एकं पादमथैकस्मिन् विन्यस्योरुणि सत्तमाः । आसीतार्धासनमिदं योगसाधनमुत्तमम् ॥४५॥
उभे कृत्वा पादतले जानूर्वोरन्तरेण हि । समासीतात्मनः प्रोक्तमासनं स्वस्तिकं परम् ॥४६॥

अदेशकाले योगस्य दर्शनं हि न विद्यते । अग्न्यभ्याशे जले वापि शुष्कपर्णचये तथा ॥४७॥
जन्तुव्याप्ते श्मशाने च जीर्णगोष्ठे चतुष्पथे । सशब्दे सभये वापि चैत्यवल्मीकसंचये ॥४८॥
अशुभे दुर्जनाक्रान्ते मशकादिसमन्विते । नाचरेद् देहबाधे वा दौर्मनस्यादिसम्भवे ॥४९॥
सुगुप्ते सुशुभे देशे गुहायां पर्वतस्य तु । नद्यास्तीरे पुण्यदेशे देवतायतने तथा ॥५०॥
गृहे वा सुशुभे रम्ये विजने जन्तुवर्जिते । युञ्जीत योगी सततमात्मानं मत्परायणः ॥५१॥
नमस्कृत्याथ योगीन्द्रान् सशिष्यांश्च विनायकम् । गुरुं चैवाथ मां योगी युञ्जीत सुसमाहितः ॥५२॥
आसनं स्वस्तिकं बद्ध्वा पद्ममर्धमथापि वा । नासिकाग्रे समां दृष्टिमीषदुन्मीलितेक्षणः ॥५३॥
कृत्वाथ निर्भयः शान्तस्त्यक्त्वा मायामयं जगत् । स्वात्मन्यवस्थितं देवं चिन्तयेत् परमेश्वरम् ॥५४॥
शिखाग्रे द्वादशाङ्गुल्ये कल्पयित्वाथ पङ्कजम् । धर्मकन्दसमुद्भूतं ज्ञाननालं सुशोभनम् ॥५५॥
ऐश्वर्याष्टदलं श्वेतं परं वैराग्यकर्णिकम् । चिन्तयेत् परमं कोशं कर्णिकायां हिरण्मयम् ॥५६॥
सर्वशक्तिमयं साक्षाद् यं प्राहुर्दिव्यमव्ययम् । ओंकारवाच्यमव्यक्तं रश्मिजालसमाकुलम् ॥५७॥
चिन्तयेत् तत्र विमलं परं ज्योतिर्यदक्षरम् । तस्मिन् ज्योतिषि विन्यस्यस्वात्मानं तदभेदतः ॥५८॥
ध्यायीताकाशमध्यस्थमीशं परमकारणम् । तदात्मा सर्वगो भूत्वा न किंचिदपि चिन्तयेत् ॥५९॥
एतद् गुह्यतमं ध्यानं ध्यानान्तरमथोच्यते । चिन्तयित्वा तु पूर्वोक्तं हृदये पद्ममुत्तमम् ॥६०॥
आत्मानमथ कर्तारं तत्रानलसमत्विषम् । मध्ये वह्निशिखाकारं पुरुषं पञ्चविंशकम् ॥६१॥
चिन्तयेत् परमात्मानं तन्मध्ये गगनं परम् । ओंकारबोधितं तत्त्वं शाश्वतं शिवमच्युतम् ॥६२॥
अव्यक्तं प्रकृतौ लीनं परं ज्योतिरनुत्तमम् । तदन्तः परमं तत्त्वमात्माधारं निरञ्जनम् ॥६३॥
ध्यायीत तन्मयो नित्यमेकरूपं महेश्वरम् । विशोध्य सर्वतत्त्वानि प्रणवेनाथवा पुनः ॥६४॥
संस्थाप्य मयि चात्मानं निर्मले परमे पदे । प्लावयित्वात्मनो देहं तेनैव ज्ञानवारिणा ॥६५॥
मदात्मा मन्मयो भस्म गृहीत्वा ह्यग्निहोत्रजम् । तेनोद्धृत्य तु सर्वाङ्गमग्निरित्यादिमन्त्रतः ॥
चिन्तयेत् स्वात्मनीशानं परं ज्योतिः स्वरूपिणम् ॥६६॥
एष पाशुपतो योगः पशुपाशविमुक्तये । सर्ववेदान्तसारोऽयमत्याश्रममिति श्रुतिः ॥६७॥
एतत् परतरं गुह्यं मत्सायुज्योपपादकम् । द्विजातीनां तु कथितं भक्तानां ब्रह्मचारिणाम् ॥६८॥
ब्रह्मचर्यमहिंसा च क्षमा शौचं तपो दमः । संतोषः सत्यमास्तिक्यं व्रताङ्गानि विशेषतः ॥६९॥
एकेनाप्यथ हीनेन व्रतमस्य तु लुप्यते । तस्मादात्मगुणोपेतो मद्व्रतं वोढुमर्हति ॥७०॥
वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः । बहवोऽनेन योगेन पूता मद्भावमागताः ॥७१॥
ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् । ज्ञानयोगेन मां तस्माद् यजेत परमेश्वरम् ॥७२॥
अथवा भक्तियोगेन वैराग्येण परेण तु । चेतसा बोधयुक्तेन पूजयेन्मां सदा शुचिः ॥७३॥
सर्वकर्माणि संन्यस्य भिक्षाशी निष्परिग्रहः । प्राप्नोति मम सायुज्यं गुह्यमेतन्मयोदितम् ॥७४॥
अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च । निर्ममो निरहंकारो यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥७५॥
संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः । मय्यर्पितमनो बुद्धिर्यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥७६॥
यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः । हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स हि मे प्रियः ॥७७॥
अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः । सर्वारम्भपरित्यागी भक्तिमान् यः स मे प्रियः ॥७८॥
तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येन केनचित् । अनिकेतः स्थिरमतिर्मद्भक्तो मामुपैष्यति ॥७९॥
सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मत्परायणः । मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं परमं पदम् ॥८०॥
चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः । निराशीर्निर्ममो भूत्वा मामेकं शरणं व्रजेत् ॥८१॥
त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गं नित्यतृप्तो निराश्रयः । कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव तेन निबध्यते ॥८२॥
निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः । शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति तत्पदम् ॥८३॥
यदृच्छालाभतुष्टस्य द्वन्द्वातीतस्य चैव हि । कुर्वतो मत्प्रसादार्थं कर्म संसारनाशनम् ॥८४॥
मन्मना मन्नमस्कारो मद्याजी मत्परायणः । मामुपैष्यति योगीशं ज्ञात्वा मां परमेश्वरम् ॥८५॥
मद्बुद्धयो मां सततं बोधयन्तः परस्परम् । कथयन्तश्च मां नित्यं मम सायुज्यमाप्नुयुः ॥८६॥
एवं नित्याभियुक्तानां मायेयं कर्मसान्वगम् । नाशयामि तमः कृत्स्नं ज्ञानदीपेन भास्वता ॥८७॥
मद्बुद्धयो मां सततं पूजयन्तीह ये जनाः । तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥८८॥

येऽन्ये च कामभोगार्थं यजन्ते ह्यन्यदेवताः । तेषां तदन्तं विज्ञेयं देवतानुगतं फलम् ॥८९॥
ये चान्यदेवताभक्ताः पूजयन्तीह देवताः । मद्भावनासमायुक्ता मुच्यन्ते तेऽपि मानवाः ॥९०॥
तस्मादनीश्वरानन्यांस्त्यक्त्वा देवानशेषतः । मामेव संश्रयेदीशं स याति परमं पदम् ॥९१॥
त्यक्त्वा पुत्रादिषु स्नेहं निः शोको निष्परिग्रहः । यजेच्चामरणाल्लिङ्गं विरक्तः परमेश्वरम् ॥९२॥
येऽर्चयन्ति सदा लिङ्गं त्यक्त्वा भोगानशेषतः । एकेन जन्मना तेषां ददामि परमैश्वरम् ॥९३॥
परात्मनः सदा लिङ्गं केवलं सन्निरञ्जनम् । ज्ञानात्मकं सर्वगतं योगिनां हृदि संस्थितम् ॥१४॥
ये चान्ये नियता भक्तो भावयित्वा विधानतः । यत्र क्वचन तल्लिङ्गमर्चयन्ति महेश्वरम् ॥९५॥
जले वा वह्निमध्ये वा व्योम्नि सूर्येऽथवाऽन्यतः । रत्नादौ भावयित्वेशमर्चयेल्लिङ्गमैश्वरम् ॥९६॥
सर्वं लिङ्गमयं ह्येतत् सर्वं लिङ्गे प्रतिष्ठितम् । तस्माल्लिङ्गेऽर्चयेदीशं यत्र क्वचन शाश्वतम् ॥९७॥
अग्नौ क्रियावतामप्सु व्योम्नि सूर्ये मनीषिणाम् । काष्ठादिष्वेव मूर्खाणां हृदि लिङ्गं तु योगिनाम् ॥९८॥
यद्यनुत्पन्नविज्ञानो विरक्तः प्रीतिसंयुतः । यावज्जीवं जपेद्युक्तः प्रणवं ब्रह्मणो वपुः ॥९९॥
अथवा शतरुद्रीयं जपेदामरणाद् द्विजः । एकाकी यतचित्तात्मा स याति परमं पदम् ॥१००॥
वसेद् वामरणाद् विप्रो वाराणस्यां समाहितः । सोऽपीश्वरप्रसादेन याति तत् परमं पदम् ॥१०१॥
तत्रोत्क्रमणकाले हि सर्वेषामेव देहिनाम् । ददाति तत् परं ज्ञानं येन मुच्यते बन्धनात् ॥१०२॥
वर्णाश्रमविधिं कृत्स्नं कुर्वाणो मत्परायणः । तेनैव जन्मना ज्ञानं लब्ध्वा याति शिवं पदम् ॥१०३॥
येऽपि तत्र वसन्तीह नीचा वा पापयोनयः । सर्वे तरन्ति संसारमीश्वरानुग्रहाद् द्विजाः ॥१०४॥
किन्तु विघ्ना भविष्यन्ति पापोपहतचेतसाम् । धर्मं समाश्रयेत् तस्मान्मुक्तये नियतं द्विजाः ॥१०५॥
एतद् रहस्यं वेदानां न देयं यस्य कस्यचित् । धार्मिकायैव दातव्यं भक्ताय ब्रह्मचारिणे ॥१०६॥
व्यास उवाच ॥
इत्येतदुक्त्वा भगवानात्मयोगमनुत्तमम् । व्याजहार समासीनं नारायणमनामयम् ॥१०७॥
मयैतद् भाषितं ज्ञानं हितार्थं ब्रह्मवादिनाम् । दातव्यं शान्तचित्तेभ्यः शिष्येभ्यो भवता शिवम् ॥१०८॥
उक्त्वैवमथ योगीन्द्रानब्रवीद् भगवानजः । हिताय सर्वभक्तानां द्विजातीनां द्विजोत्तमाः ॥१०९॥
भवन्तोऽपि हि मज्ज्ञानं शिष्याणां विधिपूर्वकम् । उपदेक्ष्यन्ति भक्तानां सर्वेषां वचनान्मम ॥११०॥
अयं नारायणो योऽहमीश्वरो नात्र संशयः । नान्तरं ये प्रपश्यन्ति तेषां देयमिदं परम् ॥१११॥
ममैषा परमा मूर्त्तिर्नारायणसमाह्वया । सर्वभूतात्मभूतस्था शान्ता चाक्षरसंज्ञिता ॥११२॥
ये त्वन्यथा प्रपश्यन्ति लोके भेददृशो जनाः । न ते मां सम्प्रपश्यन्ति जायन्ते च पुनः पुनः ॥११३॥
ये त्वेनं विष्णुमव्यक्तं मां वा देवं महेश्वरम् । एकीभावेन पश्यन्ति न तेषां पुनरुद्भवः ॥११४॥
तस्मादनादिनिधनं विष्णुमात्मानमव्ययम् । मामेव संप्रपश्यध्वं पूजयध्वं तथैव हि ॥११५॥
येऽन्यथा मां प्रपश्यन्ति मत्वेवं देवतान्तरम् । ते यान्ति नरकान् घोरान् नाहं तेषु व्यवस्थितः ॥११६॥
मूर्खं वा पण्डितं वापि ब्राह्मणं वा मदाश्रयम् । मोचयामि श्वपाकं वा न नारायणनिन्दकम् ॥११७॥
तस्मादेष महायोगी मद्भक्तैः पुरुषोत्तमः । अर्चनीयो नमस्कार्यो मत्प्रीतिजननाय हि ॥११८॥
एवमुक्त्वा समालिङ्ग्य वासुदेवं पिनाकधृक् । अन्तर्हितोऽभवत् तेषां सर्वेषामेव पश्यताम् ॥११९॥
नारायणोऽपि भगवांस्तापसं वेषमुत्तमम् । जग्राह योगिनः सर्वांस्त्यक्त्वा वै परमं वपुः ॥१२०॥
ज्ञातं भवद्भिरमलं प्रसादात् परमेष्ठिनः । साक्षादेव महेशस्य ज्ञानं संसारनाशनम् ॥१२१॥
गच्छध्वं विज्वराः सर्वे विज्ञानं परमेष्ठिनः । प्रवर्तयध्वं शिष्येभ्यो धार्मिकेभ्यो मुनीश्वराः ॥१२२॥
इदं भक्ताय शान्ताय धार्मिकायाहिताग्नये । विज्ञानमैश्वरं देयं ब्राह्मणाय विशेषतः ॥१२३॥
एवमुक्त्वा स विश्वात्मा योगिनां योगवित्तमः । नारायणो महायोगी जगामादर्शनं स्वयम् ॥१२४॥
तेऽपि देवादिदेवेशं नमस्कृत्य महेश्वरम् । नारायणं च भूतादिं स्वानि स्थानानि भेजिरे ॥१२५॥
सनत्कुमारो भगवान् संवर्ताय महामुनिः । दत्तवानैश्वरं ज्ञानं सोऽपि सत्यव्रताय तु ॥१२६॥
सनन्दनोऽपि योगीन्द्रः पुलहाय महर्षये । प्रददौ गौतमायाथ पुलहोऽपि प्रजापतिः ॥१२७॥
अङ्गिरा वेदविदुषे भरद्वाजाय दत्तवान् । जैगीषव्याय कपिलस्तथा पञ्चशिखाय च ॥१२८॥
पराशरोऽपि सनकात् पिता मे सर्वतत्त्वदृक् । लेभेतत्परमं ज्ञानं तस्माद् वाल्मीकिराप्तवान् ॥१२९॥
मामुवाच पुरा देवः सतीदेहभवाङ्गजः । वामदेवो महायोगी रुद्रः किल पिनाकधृक् ॥१३०॥

नारायणोऽपि भगवान् देवकीतनयो हरिः । अर्जुनाय स्वयं साक्षात् दत्तवानिदमुत्तमम् ॥१३१॥
यदहं लब्धवान् रुद्राद् वामदेवादनुत्तमम् । विशेषाद् गिरिशे भक्तिस्तस्मादारभ्य मेऽभवत् ॥१३२॥
शरण्यं शरणं रुद्रं प्रपन्नोऽहं विशेषतः । भूतेशं गिरशं स्थाणुं देवदेवं त्रिशूलिनम् ॥१३३॥
भवन्तोऽपि हि तं देवं शम्भुं गोवृषवाहनम् । प्रपद्यध्वं सपत्नीकाः सपुत्राः शरणं शिवम् ॥१३४॥
वर्तध्वं तत्प्रसादेन कर्मयोगेन शंकरम् । पूजयध्वं महादेव गोपतिं व्यालभूषणम् ॥१३५॥
एवमुक्तेऽथ मुनयः शौनकाद्या महेश्वरम् । प्रणेमुः शाश्वतं स्थाणुं व्यासं सत्यवतीसुतम् ॥१३६॥
अब्रुवन् हृष्टमनसः कृष्णद्वैपायनं प्रभुम् । साक्षाद्देवं हृषीकेशं सर्वलोकमहेश्वरम् ॥१३७॥
भवत्प्रसादादचला शरण्ये गोवृषध्वजे । इदानीं जायते भक्तिर्या देवैरपि दुर्लभा ॥१३८॥
कथयस्व मुनिश्रेष्ठ कर्मयोगमनुत्तमम् । येनासौ भगवानीशः समाराध्यो मुमुक्षुभिः ॥१३९॥
त्वत्संनिधावेष सूतः श्रृणोतु भगवद्वचः । तद्वदाखिललोकानां रक्षणं धर्मसंग्रहम् ॥१४०॥
यदुक्तं देवदेवेन विष्णुना कूर्मरूपिणा । पृष्टेन मुनिभिः पूर्वं शक्रेणामृतमन्थने ॥१४१॥
श्रुत्वा सत्यवतीसूनुः कर्मयोगं सनातनम् । मुनीनां भाषितं कृष्णः प्रोवाच सुसमाहितः ॥१४२॥
य इमं पठते नित्यं संवादं कृत्तिवाससः । सनत्कुमारप्रमुखैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥१४३॥
श्रावयेद् वा द्विजान् शुद्धान् ब्रह्मचर्यपरायणान् । यो वा विचारयेदर्थं स याति परमां गतिम् ॥१४४॥
यश्चैतच्छृणुयान्नित्यं भक्तियुक्तो दृढव्रतः । सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥१४५॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन पठितव्यो मनीषिभिः । श्रोतव्यश्चाथ मन्तव्यो विशेषाद् ब्राह्मणैः सदा ॥१४६॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे (ईश्वरगीतासु) एकादशोऽध्यायः ॥११॥
आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः-३,४८७+१४६=३,६३३

(ईश्वरगीता समाप्ता)

॥ अथ द्वादशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥

श्रृणुध्वमृषयः सर्वे वक्ष्यमाणं सनातनम् । कर्मयोगं ब्राह्मणानामात्यन्तिकफलप्रदम् ॥१॥
आम्नायसिद्धमखिलं ब्राह्मणानुप्रदर्शितम् । ऋषीणां श्रृण्वतां पूर्वं मनुराह प्रजापतिः ॥२॥
सर्वपापहरं पुण्यमृषिसङ्घैर्निषेवितम् । समाहितधियो यूयं श्रृणुध्वं गदतो मम ॥३॥
कृतोपनयनो वेदानधीयीत द्विजोत्तमाः । गर्भाष्टमेऽमे वाब्दे स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥४॥
दण्डी च मेखली सूत्री कृष्णाजिनधरो मुनिः । भिक्षाहारो गुरुहितो वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥५॥
कार्पासमुपवीतार्थं निर्मितं ब्रह्मणा पुरा । ब्राह्मणानां त्रिवित् सूत्रं कौशं वा वस्त्रमेव वा ॥६॥
सदोपवीती चैव स्यात् सदा बद्धशिखो द्विजः । अन्यथा यत् कृतं कर्म तद् भवत्ययथाकृतम् ॥७॥
वसेदविकृतं वासः कार्पासं वा कषायकम् । तदेव परिधानीयं शुक्लमच्छिद्रमुत्तमम् ॥८॥
उत्तरं तु समाख्यातं वासः कृष्णाजिनं शुभम् । अभावे दिव्यमजिनं रौरवं वा विधीयते ॥९॥
उद्धृत्य दक्षिणं बाहुं सव्ये बाहौ समर्पितम् । उपवीतं भवेन्नित्यं निवीतं कण्ठसज्जने ॥१०॥
सव्यं बाहुं समुद्धृत्य दक्षिणे तु धृतं द्विजाः । प्राचीनावीतमित्युक्तं पैत्रे कर्मणि योजयेत् ॥११॥
अग्न्यगारे गवां गोष्ठे होमे जप्ये तथैव च । स्वाध्याये भोजने नित्यं ब्राह्मणानां च सन्निधौ ॥१२॥
उपासने गुरूणां च संध्ययोः साधुसंगमे । उपवीती भवेन्नित्यं विधिरेष सनातनः ॥१३॥
मौञ्जी त्रिवृत् समा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला । मुञ्जाभावे कुशेनाहुर्ग्रन्थिनैकेन वा त्रिभिः ॥१४॥
धारयेद् बैल्वपालाशौ दण्डौ केशान्तकौ द्विजः । यज्ञार्हवृक्षजं वाऽथ सौम्यमव्रणमेव च ॥१५॥
सायं प्रातर्द्विजः संध्यामुपासीत समाहितः । कामाल्लोभाद् भयान्मोहात् त्यक्तेन पतितो भवेत् ॥१६॥
अग्निकार्यं ततः कुर्यात् सायं प्रातः प्रसन्नधीः । स्नात्वा संतर्पयेद् देवानृषीन् पितृगणांस्तथा ॥१७॥
देवताभ्यर्चनं कुर्यात् पुष्पैः पत्रेण चाम्बुना । अभिवादनशीलः स्यान्नित्यं वृद्धेषु धर्मतः ॥१८॥
असावहं भो नामेति सम्यक् प्रणतिपूर्वकम् । आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थं तन्द्रादिपरिवर्जितः ॥१९॥
आयुष्मान् भव सौम्येति वाच्यो विप्रोऽभिवादने । अकारश्चास्य नाम्नोऽन्ते वाच्यः पूर्वाक्षरः प्लुतः ॥२०॥

न कुर्याद् योऽभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादनम् । नाभिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥२१॥
व्यस्तपाणिना कार्यमुपसंग्रहणं गुरोः । सव्येन सव्यः स्प्रष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणः ॥२२॥
लौकिकं वैदिकं चापि तथाध्यात्मिकमेव वा । आददीत यतो ज्ञानं तं पूर्वमभिवादयेत् ॥२३॥
नोदकं धारयेद् भैक्षं पुष्पाणि समिधस्तथा । एवंविधानि चान्यानि न दैवाद्येषु कर्मसु ॥२४॥
ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रबन्धुमनामयम् । वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव तु ॥२५॥
उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव महीपतिः । मातुलः श्वशुरस्त्राता मातामहपितामहौ ॥
वर्णज्येष्ठः पितृव्यश्च पुंसोऽत्र गुरवः स्मृताः ॥२६॥
माता मातामही गुर्वी पितुर्मातुश्च सोदराः । श्वश्रूः पितामही ज्येष्ठा धात्री च गुरवः स्त्रियः ॥२७॥
इत्युक्तो गुरुवर्गोऽयं मातृतः पितृतो द्विजाः । अनुवर्त्तनमेतेषां मनोवाक्कायकर्मभिः ॥२८॥
गुरुं दृष्ट्वा समुत्तिष्ठेदभिवाद्य कृताञ्जलिः । नैतैरुपविशेत् सार्धं विवदेन्नात्मकारणात् ॥२९॥
जीवितार्थमपि द्वेषाद् गुरुभिर्नैव भाषणम् । उदितोऽपि गुणैरन्यैर्गुरुद्वेषी पतत्यधः ॥३०॥
गुरूणामपि सर्वेषां पूज्याः पञ्च विशेषतः । तेषामाद्यास्त्रयः श्रेष्ठास्तेषां माता सुपूजिता ॥३१॥
यो भावयति या सूते येन विद्योपदिश्यते । ज्येष्ठो भ्राता च भर्ता च पञ्चैते गुरवः स्मृताः ॥३२॥
आत्मनः सर्वयत्नेन प्राणत्यागेन वा पुनः । पूजनीया विशेषेण पञ्चैते भूतिमिच्छता ॥३३॥
यावत् पिता च माता च द्वावेतौ निर्विकारिणौ । तावत् सर्वं परित्यज्य पुत्रः स्यात् तत्परायणः ॥३४॥
पिता माता च सुप्रीतौ स्यातां पुत्रगुणैर्यदि । स पुत्रः सकलं धर्ममाप्नुयात् तेन कर्मणा ॥३५॥
नास्ति मातृसमं दैवं नास्ति पितृसमो गुरुः । तयोः प्रत्युपकारोऽपि न कथञ्चन विद्यते ॥३६॥
तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यात् कर्मणा मनसा गिरा । न ताभ्यामननुज्ञातो धर्ममन्यं समाचरेत् ॥३७॥
वर्जयित्वा मुक्तिफलं नित्यं नैमित्तिकं तथा । धर्मसारः समुद्दिष्टः प्रेत्यानन्तफलप्रदः ॥३८॥
सम्यगाराध्य वक्तारं विसृष्टस्तदनुज्ञया । शिष्यो विद्याफलं भुङ्क्ते प्रेत्य चापद्यते दिवि ॥३९॥
यो भ्रातरं पितृसमं ज्येष्ठं मूर्खोऽवमन्यते । तेन दोषेण स प्रेत्य निरयं घोरमृच्छति ॥४०॥
पुंसा वर्त्मनिविष्टेन पूज्यो भर्ता तु सर्वदा । अपि मातरि लोकेऽस्मिन् उपकाराद्धि गौरवम् ॥४१॥
ये नरा भर्तृपिण्डार्थं स्वान् प्राणान् संत्यजन्ति हि । तेषामथाक्षयाँल्लोकान् प्रोवाच भगवान् मनुः ॥४२॥
मातुलांश्च पितृव्यांश्च श्वशुरानृत्विजो गुरून् । असावहमिति ब्रूयुः प्रत्युत्थाय यवीयसः ॥४३॥
अवाच्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् । भोभवत्पूर्वकं त्वेनमभिभाषेत धर्मवित् ॥४४॥
अभिवाद्यश्च पूज्यश्च शिरसा वन्द्य एव च । ब्राह्मणः क्षत्रियाद्यैश्च श्रीकामैः सादरं सदा ॥४५॥
नाभिवाद्यास्तु विप्रेण क्षत्रियाद्याः कथञ्चन । ज्ञानकर्मगुणोपेता यद्यप्येते बहुश्रुताः ॥४६॥
ब्राह्मणः सर्ववर्णानां स्वस्ति कुर्यादिति श्रुतिः । सवर्णेषु सवर्णानां कार्यमेवाभिवादनम् ॥४७॥
गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः । पतिरेव गुरुः स्त्रीणां सर्वत्राभ्यागतो गुरुः ॥४८॥
विद्या कर्म वयो बन्धुर्वित्तं भवति पञ्चमम् । मान्यस्थानानि पञ्चाहुः पूर्वं पूर्वं गुरूत्तरात् ॥४९॥
पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भूयांसि बलवन्ति च । यत्र स्युः सोऽत्र मानार्हः शूद्रोऽपि दशमीं गतः ॥५०॥
पन्था देयो ब्राह्मणाय स्त्रियै राज्ञे ह्यचक्षुषे । वृद्धाय भारमग्नाय रोगिणे दुर्बलाय च ॥५१॥
भिक्षामाहृत्य शिष्टानां गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् । निवेद्य गुरवेऽश्नीयाद् वाग्यतस्तदनुज्ञया ॥५२॥
भवत्पूर्वं चरेद् भैक्ष्यमुपनीतो द्विजोत्तमः । भवन्मध्यं तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥५३॥
मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं निजाम् । भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या चैनं न विमानयेत् ॥५४॥
सजातीयगृहेष्वेव सार्ववर्णिकमेव वा । भैक्ष्यस्य चरणं प्रोक्तं पतितादिषु वर्जितम् ॥५५॥
वेदयज्ञैरहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्मसु । ब्रह्मचारी हरेद् भैक्षं गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ॥५६॥
गुरोः कुले न भिक्षेत न ज्ञातिकुलबन्धुषु । अलाभे त्वन्यगेहानां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥५७॥
सर्वं वा विचरेद् ग्रामं पूर्वोक्तानामसम्भवे । नियम्य प्रयतो वाचं दिशस्त्वनवलोकयन् ॥५८॥
समाहृत्य तु तद् भैक्षं यावदर्थममायया । भुञ्जीत प्रयतो नित्यं वाग्यतोऽनन्यमानसः ॥५९॥
भैक्ष्येण वर्तयेन्नित्यं नैकान्नादी भवेद् व्रती । भैक्ष्येण व्रतिनो वृत्तिरुपवाससमा स्मृता ॥६०॥
पूजयेदशनं नित्यमद्याच्चैतदकुत्सयन् । दृष्ट्वा हृष्येत् प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्वशः ॥६१॥
अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं चातिभोजनम् । अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात् तत्परिवर्जयेत् ॥६२॥

प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत सूर्याभिमुख एव वा । नाद्यादुदङ्मुखो नित्यं विधिरेष सनातनः ॥६३॥
प्रक्षाल्य पाणिपादौ च भुञ्जानो द्विरुपस्पृशेत् । शुचौ देशे समासीनो भुक्त्वा च द्विरुपस्पृशेत् ॥६४॥
इती श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,६३३+६४=३,६९७

॥ अथ त्रयोदशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥
भुक्त्वा पीत्वा च सुप्त्वा च स्नात्वा रथ्योपसर्पणे । ओष्ठावलोमोकौ स्पृष्ट्वा वासो विपरिधाय च ॥१॥
रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेऽयुक्तभाषणे । ष्ठीवित्वाध्ययनारम्भे कासश्वासागमे तथा ॥२॥
चत्वरं वा श्मशानं वा समाक्रम्य द्विजोत्तमः । संध्ययोरुभयोस्तद्वदाचान्तोऽप्याचमेत् पुनः ॥३॥
चण्डालम्लेच्छसंभाषे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे । उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं चापि तथाविधम् ॥
आचामेदश्रुपाते वा लोहितस्य तथैव च ॥४॥
भोजने संध्ययोः स्नात्वा पीत्वा मूत्रपुरीषयोः । आचान्तोऽप्याचमेत् सुप्त्वा सकृत्सकृदथान्यतः ॥५॥
अग्नेर्गवामथालम्भे स्पृष्ट्वा प्रयतमेव वा । स्त्रीणामथात्मनः स्पर्शे नीवीं वा परिधाय च ॥६॥
उपस्पृशेज्जलं वार्द्रं तृणं वा भूमिमेव वा । केशानां चात्मनः स्पर्शे वाससोऽक्षालितस्य च ॥७॥
अनुष्णाभिरफेनाभिरदुष्टाभिश्च धर्मतः । शौचेप्सुः सर्वदाचामेदासीनः प्रागुदङ्मुखः ॥८॥
शिरः प्रावृत्य कण्ठं वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा । अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥९॥
सोपानत्को जलस्थो वा नोष्णीषी वाचमेद् बुधः । न चैव वर्षधाराभिर्न तिष्ठन् नोद्धृतोदकैः ॥१०॥
नैकहस्तार्पितजलैर्विना सूत्रेण वा पुनः । न पादुकासनस्थो वा बहिर्जानुरथापि वा ॥११॥
न जल्पन् न हसन् प्रेक्षन् शयानः प्रह्व एव च । नावीक्षिताभिः फेनाद्यैरुपेताभिरथापि वा ॥१२॥
शूद्राशुचिकरोन्मुक्तैर्न क्षाराभिस्तथैव च । न चैवाङ्गुलिभिः शब्दं न कुर्वन् नान्यमानसः ॥१३॥
न वर्णरसदुष्टाभिर्न चैव प्रदरोदकैः । न पाणिक्षुभिताभिर्वा न बहिष्कक्ष एव वा ॥१४॥
हृद्गाभिः पूयते विप्रः कण्ठ्याभिः क्षत्रियः शुचिः । प्राशिताभिस्तथावैश्यः स्त्रीशूद्रौ स्पर्शतोऽन्ततः ॥१५॥
अङ्गुष्ठमूलान्तरतो रेखायां ब्राह्ममुच्यते । अन्तराङ्गुष्ठदेशिन्यो पितृणां तीर्थमुत्तमम् ॥१६॥
कनिष्ठामूलतः पश्चात् प्राजापत्यं प्रचक्षते । अङ्गुल्यग्रे स्मृतं दैवं तद्देवार्थं प्रकीर्त्तितम् ॥१७॥
मूले वा दैवमार्षं स्यादाग्नेयं मध्यतः स्मृतम् । तदेव सौमिकं तीर्थमेतज्ज्ञात्वा न मुह्यति ॥१८॥
ब्राह्मेणैव तु तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत् । कायेन वाऽथ दैवेन पैत्रेण न तु वै द्विजाः ॥१९॥
त्रिः प्राश्नीयादपः पूर्वं ब्राह्मणः प्रयतस्ततः । संमृज्याङ्गुष्ठमूलेन मुखं वै समुपस्पृशेत् ॥२०॥
अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु स्पृशेन्नेत्रद्वयं ततः । तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नासापुटद्वयम् ॥२१॥
कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन श्रवणे समुपस्पृशेत् । सर्वासामथ योगेन हृदयं तु तलेन वा ॥
संस्पृशेद् वा शिरसस्तद्वदङ्गुष्ठेनाथवा द्वयम् ॥२२॥
त्रिः प्राश्नीयाद् यदम्भस्तु सुप्रीतास्तेन देवताः । ब्रह्मा विष्णुर्महेशश्च भवन्तीत्यनुशुश्रुमः ॥२३॥
गङ्गा च यमुना चैव प्रीयेते परिमार्जनात् । संस्पृष्टयोर्लोचनयोः प्रीयेते शशिभास्करौ ॥२४॥
नासत्यदस्रौ प्रीयेते स्पृष्टे नासापुटद्वये । श्रोत्रयोः स्पृष्टयोस्तद्वत् प्रीयेते चानिलानलौ ॥२५॥
संस्पृष्टे हृदये चास्य प्रीयन्ते सर्वदेवताः । मूर्ध्नि संस्पर्शनादेक प्रीतः स पुरुषो भवेत् ॥२६॥
नोच्छिष्टं कुर्वते नित्यं विप्रुषोऽङ्गं नयन्ति याः । दन्तवद् दन्तलग्नेषु जिह्वास्पर्शेऽशुचिर्भवेत् ॥२७॥
स्पृशन्ति बिन्दवः पादौ य आचामयतः परान् । भूमिकास्ते समा ज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत् ॥२८॥
मधुपर्के च सोमे च ताम्बूलस्य च भक्षणे । फलमूलेक्षुदण्डे न दोषं प्राह वै मनुः ॥२९॥
प्रचरंश्चान्नपानेषु द्रव्यहस्तो भवेन्नरः । भूमौ निक्षिप्य तद् द्रव्यमाचम्याभ्युक्षयेत् तु तत् ॥३०॥
तैजसं वै समादाय यद्युच्छिष्टो भवेद् द्विजः । भूमौ निक्षिप्य तद् द्रव्यमाचम्याभ्युक्षयेत् तु तत् ॥३१॥
यद्यमन्नं समादाय भवेदुच्छेषणान्वितः । अनिधायैव तद् द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ॥
वस्त्रादिषु विकल्पः स्यात् तत्संस्पृष्ट्वाचमेदिह ॥३२॥
अरण्येऽनुदके रात्रौ चौरव्याघ्राकुले पथि । कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा द्रव्यहस्तो न दुष्यति ॥३३॥

निधाय दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्रमुदङ्मुखः । अह्नि कुर्याच्छकृन्मूत्रं रात्रौ चेद् दक्षिणामुखः ॥३४॥
अन्तर्धाय महीं काष्ठैः पत्रैर्लोष्ठतृणेन वा । प्रावृत्य च शिरः कुर्याद् विण्मूत्रस्य विसर्जनम् ॥३५॥
छायाकूपनदीगोष्ठचैत्याम्भः पथि भस्मसु । अग्नौ चैव श्मशाने च विण्मूत्रे न समाचरेत् ॥३६॥
न गोमये न कृष्टे वा महावृक्षे न शाड्वले । न तिष्ठन् वा न निर्वासा न च पर्वतमस्तके ॥३७॥
न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन । न ससत्त्वेषु गर्तेषु न गच्छन् वा समाचरेत् ॥३८॥
तुषाङ्गारकपालेषु राजमार्गे तथैव च । न क्षेत्रे न विमले वाऽपि न तीर्थे न चतुष्पथे ॥३९॥
नोद्यानोदसमीपे वा नोषरे न पराशुचौ । न सोपानत्पादुको वा छत्री वा नान्तरिक्षके ॥४०॥
न चैवाभिमुखे स्त्रीणां गुरुब्राह्मणयोर्गवाम् । न देवदेवालययोरपामपि कदाचन ॥४१॥
न ज्योतींषि निरीक्षन् वा न संध्याभिमुखोऽपि वा । प्रत्यादित्यं प्रत्यनलं प्रतिसोमं तथैव च ॥४२॥
आहृत्य मृत्तिकां कूलाल्लेपगन्धापकर्षणम् । कुर्यादतन्द्रितः शौचं विशुद्धैरुद्धृतोदकैः ॥४३॥
नाहरेन्मृत्तिकां विप्रः पांशुलान्न च कर्दमान् । न मार्गान्नोषराद् देशाच्छौचोच्छिष्टा परस्य च ॥४४॥
न देवायतनात् कूपाद् ग्रामान्न च जलात् तथा । उपस्पृशेत् ततो नित्यं पूर्वोक्तेन विधानतः ॥४५॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,६९७+४५=३,७४२

॥ अथ चतुर्दशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ।
एवं दण्डादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः । आहूतोऽध्ययनं कुर्याद् वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥१॥
नित्यमुद्य(द्ध)तपाणिः स्यात् सन्ध्याचारः समन्वितः । आस्यतामिति चोक्तः सन्नासीताभिमुखं गुरोः ॥२॥
प्रतिश्रवणसम्भाषे शयानो न समाचरेत् । नासीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन्न पराङ् मुखः ॥३॥
नीचं शय्यासनं चास्य सर्वदा गुरुसंनिधौ । गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेष्टासनो भवेत् ॥४॥
नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम् । न चैवास्यानुकुर्वीत गतिभाषितचेष्टितम् ॥५॥
गुरोर्यत्र प्रतीवादो निन्दा चापि प्रवर्तते । कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः ॥६॥
दूरस्थो नार्चयेदेनं न क्रुद्धो नान्तिके स्त्रियाः । न चैवास्योत्तरं ब्रूयात् स्थिते नासीत संनिधौ ॥७॥
उदकुम्भं कुशान् पुष्पं समिधोऽस्याहरेत् सदा । मार्जनं लेपनं नित्यमङ्गानां वै समाचरेत् ॥८॥
नास्य निर्माल्यशयनं पादुकोपानहावपि । आक्रमेदासनं चास्य छायादीन् वा कदाचन ॥९॥
साधयेद् दन्तकाष्ठादीन् लब्धं चास्मै निवेदयेत् । अनापृच्छ्य न गन्तव्यं भवेत् प्रियहिते रतः ॥१०॥
न पादौ सारयेदस्य संनिधाने कदाचन । जृम्भितं हसितं चैव कण्ठप्रावरणं तथा ॥
वर्जयेत् संनिधौ नित्यमवस्फोटनमेव च ॥११॥
यथाकालमधीयीत यावन्न विमना गुरुः । आसीताधो गुरोर्गच्छेत् फलके वा समाहितः ॥१२॥
आसने शयने याने नैव तिष्ठेत् कदाचन । धावन्तमनुधावेत गच्छन्तमनुगच्छति ॥१३॥
गोऽश्वोष्ट्रयानप्रासादप्रस्तरेषु कटेषु च । आसीत गुरुणा सार्धं शिलाफलकनौषु च ॥१४॥
जितेन्द्रियः स्यात् सततं वश्यात्माक्रोधनः शुचिः । प्रयुञ्जीत सदा वाचं मधुरां हितभाषिणीम् ॥१५॥
गन्धमाल्यं रसं कल्यां शुक्तं प्राणिविहिंसनम् । अभ्यङ्गं चाञ्जनोपानच्छत्रधारणमेव च ॥१६॥
(शुक्तः-स्वभावले मिठो तर कालवश जलमा राख्ने आदि गर्नाले अमिलो भएको कुरा)
कामं लोभं भयं निद्रां गीतवादित्रनर्तनम् । आतर्जनं परीवादं स्त्रीप्रेक्षालम्भनं तथा ॥
परोपघातं पैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥१७॥
उदकुम्भं सुमनसो गोशकृन्मृत्तिकां कुशान् । आहरेद् यावदर्थानि भैक्ष्यं चाहरहश्चरेत् ॥१८॥
कृतं च लवणं सर्वं वर्ज्यं पर्युषितं च यत् । अनृत्यदर्शी सततं भवेद् गीतादिनिःस्पृहः ॥१९॥
नादित्यं वै समीक्षेत न चरेद् दन्तधावनम् । एकान्तमशुचिस्त्रीभिः शूद्रान्त्यैरभिभाषणम् ॥२०॥
गुरूच्छिष्टं भेषजार्थं प्रयुञ्जीत न कामतः । कलापकर्षणस्नानं नाचरेद्धि कदाचन ॥२१॥
न कुर्यान्मानसं विप्रो गुरोस्त्यागे कदाचन । मोहाद् वा यदि वा लोभात् त्यक्तेन पतितो भवेत् ॥२२॥
लौकिकं वैदिकं चापि तथाध्यात्मिकमेव च । आददीत यतो ज्ञानं न तं द्रुह्येत् कदाचन ॥२३॥

गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः । उत्पथप्रतिपन्नस्य मनुस्त्यागं समब्रवीत् ॥२४॥
(त्याग्नु :-उदासीन हुनु द्वेष नराख्नु भन्ने अर्थमा)
गुरोर्गुरौ संनिहिते गुरुवद् भक्तिमाचरेत् । न चातिसृष्टो गुरुणा स्वान् गुरूनभिवादयेत् ॥२५॥
विद्यागुरुष्वेतदेव नित्या वृत्तिः स्वयोनिषु । प्रतिषेधत्सु चाधर्माद्धितं चोपदिशत्स्वपि ॥२६॥
श्रेयत्सु गुरुवद् वृत्तिं नित्यमेव समाचरेत् । गुरुपुत्रेषु दारेषु गुरोश्चैव स्वबन्धुषु ॥२७॥
बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यज्ञकर्मणि । अध्यापयन् गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥२८॥
उत्सादनं वै गात्राणां स्नापनोच्छिष्टभोजने । न कुर्याद् गुरुपुत्रस्य पादयोः शौचमेव च ॥२९॥
गुरुवत् परिपूज्यास्तु सवर्णा गुरुयोषितः । असवर्णास्तु सम्पूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥३०॥
अभ्यञ्जनं स्नापनं च गात्रोत्सादनमेव च । गुरुपत्न्या न कार्याणि केशानां च प्रसाधनम् ॥३१॥
गुरुपत्नी तु युवती नाभिवाद्येह पादयोः । कुर्वीत वन्दनं भूम्यामसावहमिति ब्रुवन् ॥३२॥
विप्रोष्य पादग्रहणमन्वहं चाभिवादनम् । गुरुदारेषु कुर्वीत सतां धर्ममनुस्मरन् ॥३३॥
मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूश्चाथ पितृष्वसा । सम्पूज्या गुरुपत्नीच समस्ता गुरुभार्यया ॥३४॥
भ्रातुर्भार्योपसंगृह्या सवर्णाहन्यहन्यपि । विप्रोष्य तूपसंग्राह्या ज्ञातिसम्बन्धियोषितः ॥३५॥
पितुर्भगिन्या मातुश्च ज्यायस्यां च स्वसर्यपि । मातृवद् वृत्तिमातिष्ठेन्माता ताभ्यो गरीयसी ॥३६॥
एवमाचारसम्पन्नमात्मवन्तमदाम्भिकम् । वेदमध्यापयेद् धर्मं पुराणाङ्गानि नित्यशः ॥३७॥
संवत्सरोषिते शिष्ये गुरुर्ज्ञानमनिर्दिशन् । हरते दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वसतो गुरुः ॥३८॥
आचार्यपुत्रः शुश्रूषुर्ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः । शक्तोऽन्नदोऽर्थी स्वः साधुरध्याप्या देश धर्मतः ॥३९॥
कृतज्ञश्च तथाद्रोही मेधावी शुभकृन्नरः । आप्तः प्रियोऽथ विधिवत् षडध्याप्या द्विजातयः ॥
एतेषु ब्रह्मणो दानमन्यत्र तु यथोदितान् ॥४०॥
आचम्य संयतो नित्यमधीयीत उदङ्मुखः । उपसंगृह्य तत्पादौ वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥
अधीष्व भो इति ब्रूयाद् विरामोऽस्त्विति चारभेत् ॥४१॥
प्राक्कूलान् पर्युपासीनः पवित्रैश्चैव पावितः । प्राणायामैस्त्रिभिः पूतस्तत ओङ्कारमर्हति ॥४२॥
ब्राह्मणः प्रणवं कुर्यादन्ते च विधिवद् द्विजः । कुर्यादध्ययनं नित्यं स ब्रह्माञ्जलिपूर्वतः ॥४३॥
सर्वेषामेव भूतानां वेदश्चक्षुः सनातनम् । अधीयीताप्ययं नित्यं ब्राह्मण्याच्च्यवतेऽन्यथा ॥४४॥
योऽधीयीत ऋचो नित्यं क्षीराहुत्या स देवताः । प्रीणाति तर्पयन्त्येनं कामैस्तृप्ताः सदैव हि ॥४५॥
यजूंष्यधीते नियतं दध्ना प्रीणाति देवताः । सामान्यधीते प्रीणाति घृताहुतिभिरन्वहम् ॥४६॥
अथर्वाङ्गिरसो नित्यं मध्वा प्रीणाति देवताः । धर्माङ्गानि पुराणानि मांसैस्तर्पयते सुरान् ॥४७॥
अपां समीपे नियतो नैत्यकं विधिमाश्रितः । गायत्रीमप्यधीयीत गत्वारण्यं समाहितः ॥४८॥
सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् । गायत्रीं वै जपेन्नित्यं जपयज्ञः प्रकीर्तितः ॥४९॥
गायत्रीं चैव वेदांश्च तुलयाऽतोलयत् प्रभुः । एकतश्चतुरो वेदान् गायत्रीं च तथैकतः ॥५०॥
ओंकारमादितः कृत्वा व्याहृतीस्तदनन्तरम् । ततोऽधीयीत सावित्रीमेकाग्रः श्रद्धयान्वितः ॥५१॥
पुराकल्पे समुत्पन्ना भूर्भुवःस्वः सनातनाः । महाव्याहृतयस्तिस्रः सर्वाशुभनिबर्हणाः ॥५२॥
प्रधानं पुरुषः कालो विष्णुर्ब्रह्मा महेश्वरः । सत्त्वं रजस्तमस्तिस्रः क्रमाद् व्याहृतयः स्मृताः ॥५३॥
ओंकारस्तत् परं ब्रह्म सावित्री स्यात् तदक्षरम् । एष मन्त्रो महायोगः सारात् सार उदाहृतः ॥५४॥
योऽधीतेऽहन्यहन्येतां गायत्रीं वेदमातरम् । विज्ञायार्थं ब्रह्मचारी स याति परमां गतिम् ॥५५॥
गायत्री वेदजननी गायत्री लोकपावनी । न गायत्र्याः परं जप्यमेतद् विज्ञाय मुच्यते ॥५६॥
श्रावणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः । आषाढ्यां प्रोष्ठपद्यां वा वेदोपाकरणं स्मृतम् ॥५७॥
उत्सृज्य ग्रामनगरं मासान् विप्रोऽर्धपञ्चमान् । अधीयीत शुचौ देशे ब्रह्मचारी समाहितः ॥५८॥
पुष्ये तु छन्दसां कुर्याद् बहिरुत्सर्जनं द्विजः । माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमेऽहनि ॥५९॥
छन्दांस्यूर्ध्वमथोभ्यस्येच्छुक्लपक्षेषु वै द्विजः । वेदाङ्गानि पुराणानि कृष्णपक्षे च मानवम् ॥६०॥
इमान् नित्यमनध्यायानधीयानो विवर्जयेत् । अध्यापनं च कुर्वाणो ह्यभ्यसन्नपि यत्नतः ॥६१॥
कर्णश्रवेऽनिले रात्रौ दिवा पांशुसमूहने । विद्युत्स्तनितवर्षेषु महोल्कानां च सम्प्लवे ॥
आकालिकमनध्यायमेतेष्वाह प्रजापतिः ॥६२॥

एतानभ्युदितान् विद्याद् यदा प्रादुष्कृताग्निषु । तदा विद्यादनध्यायमनृतौ चाभ्रदर्शने ॥६३॥
निर्घाते भूमिचलने ज्योतिषां चोपसर्जने । एतानाकालिकान् विद्यादनध्यायानृतावपि ॥६४॥
प्रादुष्कृतेष्वग्निषु तु विद्युत्स्तनितनिस्वने । सज्योतिः स्यादनध्यायः शेषरात्रौ यथा दिवा ॥६५॥
नित्यानध्याय एव स्याद् ग्रामेषु नगरेषु च । धर्मनैपुण्यकामानां पूतिगन्धे च नित्यशः ॥६६॥
अन्तः शवगते ग्रामे वृषलस्य च संनिधौ । अनध्यायो रुद्यमाने समवाये जनस्य च ॥६७॥
उदके मध्यरात्रे च विण्मूत्रे च विसर्जने । उच्छिष्टः श्राद्धभुक् चैव मनसापि न चिन्तयेत् ॥६८॥
प्रतिगृह्य द्विजो विद्वानेकोदिष्ट(नेकोऽनुदिष्ट)स्य केतनम् । त्र्यहं न कीर्तयेद् ब्रह्म राज्ञो राहोश्च सूतके ॥६९॥
यावदेकोऽनुदिष्टस्य स्नेहो गन्धश्च तिष्ठति । विप्रस्य विदुषो देहे तावद् ब्रह्म न कीर्तयेत् ॥७०॥
शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा चैवावसिक्थकाम् । नाधीयीतामिषं जग्ध्वा सूतकान्नाद्यमेव च ॥७१॥
नीहारे बाणशब्दे च संध्ययोरुभयोरपि । अमावास्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यष्टमीषु च ॥७२॥
उपाकर्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् । अष्टकासु त्वहोरात्रं ऋत्वन्त्यासु च रात्रिषु ॥७३॥
(अष्टका :-मंसिर, पुष र माघ महिनाका कृष्ण पक्षका सप्तमी, अष्टमी र नवमी)
मार्गशीर्षे तथा पौषे माघमासे तथैव च । तिस्रोऽष्टकाः समाख्याता कृष्णपक्षेतु सूरिभिः ॥७४॥
श्लेष्मातकस्य छायायां शाल्मलेर्मधुकस्य च । कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकपित्थयोः ॥७५॥
समानविद्ये च मृते तथा सब्रह्मचारिणि । आचार्ये संस्थिते वापि त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ॥७६॥
छिद्राण्येतानि विप्राणां येऽनध्यायाः प्रकीर्तिताः । हिंसन्ति राक्षसास्तेषु तस्मादेतान् विवर्जयेत् ॥७७॥
नैत्यिके नास्त्यनध्यायः संध्योपासन एव च । उपाकर्मणि कर्मान्ते होममन्त्रेषु चैव हि ॥७८॥
एकामृचमथैकं वा यजुः सामाथवा पुनः । अष्टकाद्यास्वधीयीत मारुते चातिवायति ॥७९॥
अनध्यायस्तु नाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः । न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्येतानि वर्जयेत् ॥८०॥
एष धर्मः समासेन कीर्तितो ब्रह्मचारिणाम् । ब्रह्मणाभिहितः पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥८१॥
योऽन्यत्र कुरुते यत्नमनधीत्य श्रुतिं द्विजः । स सम्मूढो न सम्भाष्यो वेदबाह्यो द्विजातिभिः ॥८२॥
(वेद नपढी एक दिन पनि अरु शास्त्र नपढ्नु)
न वेदपाठमात्रेण संतुष्टो वै भवेद् द्विजः । पाठमात्रावसन्नस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥८३॥
योऽधीत्य विधिवद् वेदं वेदार्थं न विचारयेत् । स चावयः: शूद्रकल्पः पात्रतां न प्रपद्यते ॥८४॥
यदि त्वात्यन्तिकं वासं कर्तुमिच्छति वै गुरौ । युक्तः परिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणात् ॥८५॥
गत्वा वनं वा विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम् । अधीयीत सदा नित्यं ब्रह्मनिष्ठः समाहितः ॥८६॥
सावित्रीं शतरुद्रीयं वेदान्तांश्च विशेषतः । अभ्यसेत् सततं युक्ते भस्मस्नानपरायणः ॥८७॥
एतद् विधानं परमं पुराणं वेदागमे सम्यगिहेरितश्च । पुरा महर्षिप्रवराभिपृष्टः स्वायम्भुवो यन्मनुराह देवः ॥८८॥
एवमीश्वरसमर्पितान्तरो योऽनुतिष्ठति विधिं विधानवित् । मोहजालमपहाय सोऽमृतो याति तत् पदमनामयं शिवम् ॥८९॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,७४२+८९=३,८३१

॥ अथ पञ्चदशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥
वेदं वेदौ तथा वेदान् वेदान् वा चतुरो द्विजाः । अधीत्य चाभिगम्यार्थं ततः स्नायाद् द्विजोत्तमाः ॥१॥
गुरवे तु धनं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया । चीर्णव्रतोऽथ युक्तात्मा सशक्तः स्नातुमर्हति ॥२॥
वैणवीं धारयेद् यष्टिमन्तर्वासस्तथोत्तरम् । यज्ञोपवीतद्वितयं सोदकं च कमण्डलुम् ॥३॥
छत्रं चोष्णीषममलं पादुके चाप्युपानहौ । रौक्मे च कुण्डले वेदं कृत्तकेशनखः शुचिः ॥४॥
स्वाध्याये नित्ययुक्तः स्याद् बहिर्माल्यं न धारयेत् । अन्यत्रकाञ्चनाद् विप्रो न रक्तां बिभृयात् स्रजम् ॥५॥
(बहिर्माल्य :-शीरमा माला नलगाउनु, घाँटीमा मात्र लगाउनु)
शुक्लाम्बरधरो नित्यं सुगन्धः प्रियदर्शनः । न जीर्णमलवद् वासा भवेद् वै वैभवे सति ॥६॥
न रक्तमुल्बणं चान्यधृतं वासो न कुण्डिकाम् । नोपानहौ स्रजं चाथ पादुके च प्रयोजयेत् ॥७॥
उपवीतमलंकारं दर्भान् तथा कृष्णाजिनानि च । नापसव्यं परीदध्याद् वासो न विकृतं वसेत् ॥८॥

आहरेद् विधिवद् दारान् सदृशानात्मनः शुभान् । रूपलक्षणसंयुक्तान् योनिदोषविवर्जितान् ॥९॥
अमातृगोत्रप्रभवामसमानर्षिगोत्रजाम् । आहरेद् ब्राह्मणो भार्यां शीलशौचसमन्विताम् ॥१०॥
ऋतुकालाभिगामी स्याद् यावत् पुत्रोऽभिजायते । वर्जयेत् प्रतिषिद्धानि प्रयत्नेन दिनानि तु ॥११॥
षष्ठ्यष्टमीं पञ्चदशीं द्वादशीं च चतुर्दशीम् । ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं तद्वज्जन्मत्रयाहनि ॥१२॥
आदधीतावसथ्याग्निं जुहुयाज्जातवेदसम् । व्रतानि स्नातको नित्यं पावनानि च पालयेत् ॥१३॥
वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः । अकुर्वाणः पतत्याशु नरकानतिभीषणान् ॥१४॥
अभ्यसेत् प्रयतो वेदं महायज्ञांश्च हापयेत् । कुर्याद् गृह्याणि कर्माणि संध्योपासनमेव च ॥१५॥
सख्यं समाधिकैः कुर्यादुपेयादीश्वरं सदा । दैवतान्यपि गच्छेत कुर्याद् भार्याभिपोषणम् ॥१६॥
न धर्मं ख्यापयेद् विद्वान् न पापं गूहयेदपि । कुर्वीतात्महितं नित्यं सर्वभूतानुकम्पकः ॥१७॥
वयसः कर्मणोऽर्थस्य श्रुतस्याभिजनस्य च । वेषवाग्बुद्धिसारूप्यमाचरन् विचरेत् सदा ॥१८॥
श्रुतिस्मृत्युदितः सम्यक् साधुभिर्यश्च सेवितः । तमाचारं निषेवेत नेहेतान्यत्र कर्हिचित् ॥१९॥
येनास्य पितरो याता येन याताः पितामहाः । तेन यायात् सतां मार्गं तेन गच्छन् न रिष्यति ॥२०॥
यदि शास्त्रबाट आफ्नो मार्ग निर्धारण गर्नमा कुनै कारण समर्थ नभए शास्त्रोक्त विधिले आफ्ना आमा, बा वा हजुरबा जुन मार्गबाट गएका छन्, त्यही मार्गलाई आफूले पनि अनुसरण गर्नु पर्दछ । यही नै सज्जनको मार्ग हो । यो मार्ग समात्नेको कहिल्यै पतन हुँदैन ।२०।
नित्यं स्वाध्यायशीलः स्यान्नित्यं यज्ञोपवीतवान् । सत्यवादी जितक्रोधो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥२१॥
संध्यास्नानपरो नित्यं ब्रह्मयज्ञपरायणः । अनसूयो मृदुर्दान्तो गृहस्थः प्रेत्य वर्धते ॥२२॥
वीतरागभयक्रोधो लोभमोहविवर्जितः । सावित्रीजाप्यनिरतः श्राद्धकृन्मुच्यते गृही ॥२३॥
मातापित्रोर्हिते युक्तो गोब्राह्मणहिते रतः । दान्तो यज्वा देवभक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥२४॥
त्रिवर्गसेवी सततं देवतानां च पूजनम् । कुर्यादहरहर्नित्यं नमस्येत् प्रयतः सुरान् ॥२५॥
विभागशीलः सततं क्षमायुक्तो दयालुकः । गृहस्थस्तु समाख्यातो न गृहेण गृही भवेत् ॥२६॥
आफ्नो सम्पत्ति धर्म अनुसार बाँडेर खर्च गर्ने (पाँच भाग लगाएर खर्च गर्ने-धर्मका लागि, यशका लागि, सम्पत्ति बढाउनका लागि, उपभोगका लागि र आफन्त वा परिवारका लागि), क्षमाशील र दयावान् व्यक्ति नै "गृहस्थ" भनेर चिनिन्छ । घरमा बसेर मात्र कोही पनि गृहस्थ हुँदैन ।२६।
क्षमा दया च विज्ञानं सत्यं चैव दमः शमः । अध्यात्मनिरत ज्ञानमेतद् ब्राह्मणलक्षणम् ॥२७॥
एतस्मान्न प्रमाद्येत विशेषेण द्विजोत्तमः । यथाशक्ति चरेत् कर्म निन्दितानि विवर्जयेत् ॥२८॥
विधूय मोहकलिलं लब्ध्वा योगमनुत्तमम् । गृहस्थो मुच्यते बन्धात् नात्र कार्या विचारणा ॥२९॥
विगर्हातिक्रमाक्षेपहिंसाबन्धवधात्मनाम् । अन्यमन्युसमुत्थानां दोषाणां मर्षणं क्षमा ॥३०॥
स्वदुःखेष्विव कारुण्यं परदुःखेषु सौहृदात् । दयेति मुनयः प्राहुः साक्षाद् धर्मस्य साधनम् ॥३१॥
चतुर्दशानां विद्यानां धारणं हि यथार्थतः । विज्ञानमिति तद् विद्याद् यत्र धर्मो विवर्धते ॥३२॥
अधीत्य विधिवद् विद्यामर्थं चैवोपलभ्य तु । धर्मकार्यान्निवृत्तश्चेन्न तद् विज्ञानमिष्यते ॥३३॥
सत्येन लोकाञ्जयति सत्यं तत्परमं पदम् । यथाभूतप्रवादं तु सत्यमाहुर्मनीषिणः ॥३४॥
दमः शरीरोपरमः शमः प्रज्ञाप्रसादजः । अध्यात्ममक्षरं विद्याद् यत्र गत्वा न शोचति ॥३५॥
यया स देवो भगवान् विद्यया वेद्यते परः । साक्षाद् देवो महादेवस्तज्ज्ञानमिति कीर्तितम् ॥३६॥
तन्निष्ठस्तत्परो विद्वान्नित्यमक्रोधनः शुचिः । महायज्ञपरो विप्रो भवेत्तदनुत्तमम् ॥३७॥
धर्मस्यायतनं यत्नाच्छरीरं परिपालयेत् । न हि देहं विना रुद्रः पुरुषैर्विद्यते परः ॥३८॥
धर्म मार्फत प्रयत्नपूर्वक आफ्नो शरीरलाई पालनपोषण गर्नु । शरीर बिना मानिस परमात्मा रुद्रलाई जान्न सक्दैन ।३८।
नित्यधर्मार्थकामेषु युज्येत नियतो द्विजः । न धर्मवर्जितं काममर्थं वा मनसा स्मरेत् ॥३९॥
सीदन्नपि हि धर्मेण न त्वधर्मं समाचरेत् । धर्मो हि भगवान् देवो गतिः सर्वेषु जन्तुषु ॥४०॥
भूतानां प्रियकारी स्यात् न परद्रोहकर्मधीः । न वेददेवतानिन्दां कुर्यात् तैश्च न संवसेत् ॥४१॥
यस्त्विमं नियतं विप्रो धर्माध्यायं पठेच्छुचिः । अध्यापयेत् श्रावयेद् वा ब्रह्मलोके महीयते ॥४२॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,८३१+४२=३,८७३

॥ अथ षोडशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥

न हिंस्यात् सर्वभूतानिनानृतं वा वदेत् क्वचित् । नाहितं नाप्रियं वाक्यं न स्तेनः स्याद् कदाचन ॥१॥
तृणं वा यदि वा शाकं मृदं वा जलमेव वा । परस्यापहरञ्जन्तुर्नरकं प्रतिपद्यते ॥२॥
न राज्ञः प्रतिगृह्णीयान्न शूद्रात्पतितादपि । न चान्यस्मादशक्तश्च निन्दितान् वर्जयेद् बुधः ॥३॥
नित्यं याचनको न स्यात् पुनस्तं नैव याचयेत् । प्राणानपहरत्येवं याचकस्तस्य दुर्मतिः ॥४॥
न देवद्रव्यहारी स्याद् विशेषेण द्विजोत्तमः । ब्रह्मस्वं वा नापहरेदापद्यपि कदाचन ॥५॥
न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते । देवस्वं चापि यत्नेन सदा परिहरेत् ततः ॥६॥
पुष्पे शाकोदके काष्ठे तथा मूले फले तृणे । अदत्तादानमस्तेयं मनुः प्राह प्रजापतिः ॥७॥
ग्रहीतव्यानि पुष्पाणि देवार्चनविधौ द्विजाः । नैकस्मादेव नियतमननुज्ञाय केवलम् ॥८॥
तृणं काष्ठं फलं पुष्पं प्रकाशं वै हरेद् बुधः । धर्मार्थं केवलं ग्राह्यं ह्यन्यथा पतितो भवेत् ॥९॥
तिलमुद्गयवादीनां मुष्टिर्ग्राह्या पथि स्थितैः । क्षुधार्तैर्नान्यथा विप्रा धर्मविद्भिरिति स्थितिः ॥१०॥
न धर्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत् । व्रतेन पापं प्रच्छाद्य कुर्वन् स्त्रीशूद्रदम्भनम् ॥११॥
प्रेत्येह चेदृशो विप्रो गर्ह्यते ब्रह्मवादिभिः । छद्मनाचरितं यच्च व्रतं रक्षांसि गच्छति ॥१२॥
अलिङ्गी लिङ्गिवेषेण यो वृत्तिमुपजीवति । स लिङ्गिनां हरेदेनस्तिर्यग्योनौ च जायते ॥१३॥
बैडालव्रतिनः पापा लोके धर्मविनाशकाः । सद्यः पतन्ति पापेन कर्मणस्तस्य तत् फलम् ॥१४॥
पाखण्डिनो विकर्मस्थान् वामाचारांस्तथैव च । पञ्चरात्रान् पाशुपतान् वाङ् मात्रेणापि नार्चयेत् ॥१५॥
वेदनिन्दारतान् मर्त्यान् देवनिन्दारतांस्तथा । द्विजनिन्दारतांश्चैव मनसापि न चिन्तयेत् ॥१६॥
याजनं योनिसम्बन्धं सहवासं च भाषणम् । कुर्वाणः पतते जन्तुस्तस्माद् यत्नेन वर्जयेत् ॥१७॥
देवद्रोहाद् गुरुद्रोहः कोटिकोटिगुणाधिकः । ज्ञानापवादो नास्तिक्यं तस्मात् कोटिगुणाधिकम् ॥१८॥
गोभिश्च दैवतैर्विप्रैः कृष्या राजोपसेवया । कुलान्यकुलतां यान्ति यानि हीनानि धर्मतः ॥१९॥
कुविवाहैः क्रियालोपैर्वेदानध्ययनेन च । कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥२०॥
अनृतात् पारदार्याच्च तथाऽभक्ष्यस्य भक्षणात् । अश्रौतधर्माचरणात् क्षिप्रं नश्यति वै कुलम् ॥२१॥
अश्रोत्रियेषु वै दानाद् वृषलेषु तथैव च । विहिताचारहीनेषु क्षिप्रं नश्यति वै कुलम् ॥२२॥
नाधार्मिकैर्वृते ग्रामे न व्याधिबहुले भृशम् । न शूद्रराज्ये निवसेन्न पाखण्डजनैर्वृते ॥२३॥
हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये पूर्वपश्चिमयोः शुभम् । मुक्त्वा समुद्रयोर्देशं नान्यत्र निवसेद् द्विजः ॥२४॥
कृष्णो वा यत्र चरति मृगो नित्यं स्वभावतः । पुण्याश्च विश्रुता नद्यस्तत्र वा निवसेद् द्विजः ॥२५॥
अर्द्धक्रोशान्नदीकूलं वर्जयित्वा द्विजोत्तमः । नान्यत्र निवसेत् पुण्यां नान्त्यजग्रामसन्निधौ ॥२६॥
न संवसेच्च पतितैर्न चण्डालैर्न पुक्कसैः । न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥२७॥
एकशय्यासनं पङ्क्तिर्भाण्डपक्वान्नमिश्रणम् । याजनाध्यापनं योनिस्तथैव सहभोजनम् ॥२८॥
सहाध्यायस्तु दशमः सहयाजनमेव च । एकादश समुद्दिष्टा दोषाः साङ्कर्यसंज्ञिताः ॥२९॥
समीपे वा व्यवस्थानात् पापं संक्रमते नृणाम् । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन साङ्कर्यं परिवर्जयेत् ॥३०॥
एकपङ्क्त्युपविष्टा ये न स्पृशन्ति परस्परम् । भस्मना कृतमर्यादा न तेषां संकरो भवेत् ॥३१॥
अग्निना भस्मना चैव सलिलेन विशेषतः । द्वारेण स्तम्भमार्गेण षड् भिः पङ्क्तिर्विभिद्यते ॥३२॥
न कुर्याच्छुष्कवैराणि विवादं च न पैशुनम् । परक्षेत्रे गां चरन्तीं न चाचक्षीत कस्यचित् ॥
न संवदेत् सूतके च न कञ्चिन्मर्मणि स्पृशेत् ॥३३॥
न सूर्यपरिवेषं वा नेन्द्रचापं शवाग्निकम् । परस्मै कथयेद् विद्वान् शशिनं वा कदाचन ॥३४॥
न कुर्याद् बहुभिः सार्द्धं विरोधं बन्धुभिस्तथा । आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥३५॥
तिथिं पक्षस्य न ब्रूयात् न नक्षत्राणि विनिर्दिशेत् । नोदक्यामभिभाषेत नाशुचिं वा द्विजोत्तमः ॥३६॥
न देवगुरुविप्राणां दीयमानं तु वारयेत् । न चात्मानं प्रशंसेद् वा परनिन्दां च वर्जयेत् ॥
वेदनिन्दां देवनिन्दां प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥३७॥
यस्तु देवानृषीन् विप्रान्वेदान् वा निन्दति द्विजः । न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा शास्त्रेष्विह मुनीश्वराः ॥३८॥

निन्दयेद् वै गुरुं देवं वेदं वा सोपबृंहणम् । कल्पकोटिशतं साग्रं रौरवे पच्यते नरः ॥३९॥
तूष्णीमासीत निन्दायां न ब्रूयात् किंचिदुत्तरम् । कर्णौ पिधाय गन्तव्यं न चैतानवलोकयेत् ॥४०॥
वर्जयेद् वै रहस्यानि परेषां गूहयेद् बुधः । विवादं स्वजनैः सार्द्धं न कुर्याद् वै कदाचन ॥४१॥
न पापं पापिनां ब्रूयादपापं वा द्विजोत्तमाः । स तेन तुल्यदोषः स्यान्मिथ्या द्विर्दोषवान् भवेत् ॥४२॥
यानि मिथ्याभिशस्तानां पतन्त्यश्रूणि रोदनात् । तानि पुत्रान् पशून् घ्नन्ति तेषां मिथ्याभिशंसिनाम् ॥४३॥
ब्रह्महत्यासुरापाने स्तेयगुर्वङ्गनागमे । दृष्टं विशोधनं वृद्धैर्नास्ति मिथ्याभिशंसने ॥४४॥
नेक्षेतोद्यन्तमादित्यं शशिनं चानिमित्ततः । नास्तं यान्तं न वारिस्थं नोपसृष्टं न मध्यगम् ॥
तिरोहितं वाससा वा नादर्शान्तरगामिनम् ॥४५॥
न नग्नां स्त्रियमीक्षेत पुरुषं वा कदाचन । न च मूत्रं पुरीषं वा न च संस्पृष्टमैथुनम् ॥
नाशुचिः सूर्यसोमादीन् ग्रहानालोकयेद् बुधः ॥४६॥
पतितव्यङ्गचण्डालानुच्छिष्टान् नावलोकयेत् । नाभिभाषेत च परमुच्छिष्टो वाऽवगुण्ठितः ॥४७॥
न पश्येत् प्रेतसंस्पर्शी न क्रुद्धस्य गुरोर्मुखम् । न तैलोदकयोश्छायां न पत्नीं भोजने सति ॥
नामुक्तबन्धनाङ्गां वा नोन्मत्तं मत्तमेव वा ॥४८॥
नाश्नीयात् भार्यया सार्द्धंनैनामीक्षेत चाश्नतीम् । क्षुवन्तीं जृम्भमाणां वा नासनस्थां यथासुखम् ॥४९॥
नोदके चात्मनो रूपं न कूलं श्वभ्रमेव वा । न लङ्घयेच्च मूत्रं वा नाधितिष्ठेत् कदाचन ॥५०॥
न शूद्राय मतिं दद्यात् कृशरं पायसं दधि । नोच्छिष्टं वा मधु घृतं न च कृष्णाजिनं हविः ॥५१॥
न चैवास्मै व्रतं दद्यान्न च धर्मं वदेद् बुधः । न च क्रोधवशं गच्छेद् द्वेषं रागं च वर्जयेत् ॥५२॥
लोभं दम्भं तथा यत्नादसूयां ज्ञानकुत्सनम् । इर्ष्यां मदं तथा शोकं मोहं च परिवर्जयेत् ॥५३॥
न कुर्यात् कस्यचित् पीडां सुतं शिष्यं च ताडयेत् । न हीनानुपसेवेत न च तीक्ष्णमतीन् क्वचित् ॥५४॥
नात्मानं चावमन्येत दैन्यं यत्नेन वर्जयेत् । न विशिष्टानसत्कुर्यात् नात्मानं वा शपेद् बुधः ॥५५॥
न नखैर्विलिखेद् भूमिं गां च संवेशयेन्न हि । न नदीषु नदीं ब्रूयात् पर्वतेषु च पर्वतान् ॥५६॥
आवासे भोजने वाऽपि न त्यजेत् सहयायिनम् । नावगाहेदपो नग्नो वह्निं नातिव्रजेत् पदा ॥५७॥
शिरोऽभ्यङ्गावशिष्टेन तैलेनाङ्गं न लेपयेत् । न सर्पशस्त्रैः क्रीडेत स्वानि खानि न संस्पृशेत् ॥
रोमाणि च रहस्यानि नाशिष्टेन सह व्रजेत् ॥५८॥
न पाणिपादवग्नेच चापलानि समाश्रयेत् । न शिश्नोदरचापल्यं न च श्रवणयोः क्वचित् ॥५९॥
न चाङ्गनखवादं वै कुर्यान्नाञ्जलिना पिबेत् । नाभिहन्याज्जलं पद् भ्यां पाणिना वा कदाचन ॥६०॥
न शातयेदिष्टकाभिः फलानि न फलेन च । न म्लेच्छभाषां शिक्षेत नाकर्षेच्च पदासनम् ॥६१॥
न भेदनमधिस्फोटं छेदनं वा विलेखनम् । कुर्याद् विमर्दनं धीमान् नाकस्मादेव निष्फलम् ॥६२॥
नोत्सङ्गेभक्षयेद् भक्ष्यान् वृथा चेष्टां च नाचरेत् । न नृत्येदथवा गायेन्न वादित्राणि वादयेत् ॥६३॥
न संहताभ्यां पाणिभ्यां कण्डूयेदात्मनः शिरः । न लौकिकैः स्तवैर्देवांस्तोषयेद् बाह्यजैरपि ॥६४॥
नाक्षैः क्रीडेन्न धावेत नाप्सु विण्मूत्रमाचरेत् । नोच्छिष्टः संविशेन्नित्यं न नग्नः स्नानमाचरेत् ॥६५॥
न गच्छेन्न पठेद् वापि न चैव स्वशिरः स्पृशेत् । न दन्तैर्नखरोमाणि छिन्द्यात् सुप्तं न बोधयेत् ॥६६॥
न बालातपमासेवेत् प्रेतधूमं विवर्जयेत् । नैकः सुप्याच्छून्यगृहे स्वयं नोपानहौ हरेत् ॥६७॥
नाकारणाद् वा निष्ठीवेन्न बाहुभ्यां नदीं तरेत् । न पादक्षालनं कुर्यात् पादेनैव कदाचन ॥६८॥
नाग्नौ प्रतापयेत् पादौ न कांस्ये धावयेद् बुधः । नाभिप्रसारयेद् देवं ब्राह्मणान् गामथापि वा ॥
वाय्वग्निगुरुविप्रान् वा सूर्यं वा शशिनं प्रति ॥६९॥
अशुद्धः शयनं यानं स्वाध्यायं स्नानवाहनम् । बहिर्निष्क्रमणं चैव न कुर्वीत कथञ्चन ॥७०॥
स्वप्नमध्ययनं स्नानमुच्चारं भोजनं गतिम् । उभयोः संध्ययोर्नित्यं मध्याह्ने चैव वर्जयेत् ॥७१॥
न स्पृशेत् पाणिनोच्छिष्टो विप्रोगोब्राह्मणानलान् । न चासनं पदा वापि न देवप्रतिमां स्पृशेत् ॥७२॥
नाशुद्धोऽग्निं परिचरेन्न देवान् कीर्तयेदृषीन् । नावगाहेदगाधाम्बु धारयेन्नानिमित्ततः ॥७३॥
न वामहस्तेनोद्धृत्य पिबेद् वक्त्रेण वा जलम् । नोत्तरेदनुपस्पृश्य नाप्सु रेतः समुत्सृजेत् ॥७४॥
अमेध्यलिप्तमन्यद् वा लोहितं वा विषाणि वा । व्यतिक्रमेन्न स्रवन्तीं नाप्सु मैथुनमाचरेत् ॥
चैत्यं वृक्षं न वै छिन्द्यान्नाप्सु ष्ठीवनमाचरेत् ॥७५॥

नास्थिभस्मकपालानि न केशान्न च कण्टकान् । तुषाङ्गारकरीषं वा नाधितिष्ठेत् कदाचन ॥७६॥
न चाग्निं लङ्घयेद् धीमान् नोपदध्यादधः क्वचित् । न चैनं पादतः कुर्यान्मुखेन न धमेद् बुधः ॥७७॥
न कूपमवरोहेत नावेक्षेताशुचिः क्वचित् । अग्नौ न प्रक्षिपेदग्निं नाद्भिः प्रशमयेत् तथा ॥७८॥
सुहृन्मरणमार्तिं वा न स्वयं श्रावयेत् परान् । अपण्यं कूटपण्यं वा विक्रये न प्रयोजयेत् ॥७९॥
न वह्निं मुखनिश्वासैर्ज्वालयेन्नाशुचिर्बुधः । पुण्यस्थानोदकस्थाने सीमान्तं वा कृषेन्न तु ॥८०॥
न भिन्द्यात् पूर्वसमयमभ्युपेतं कदाचन । परस्परं पशून् व्यालान् पक्षिणे नावबोधयेत् ॥८१॥
परबाधं न कुर्वीत जलवातातपादिभिः । कारयित्वा स्वकर्माणि कारून् पश्चान्न वञ्चयेत् ॥
सायंप्रातर्गृहद्वारान् भिक्षार्थं नावघट्टयेत् ॥८२॥
बहिर्माल्यं बहिर्गन्धं भार्यया सह भोजनम् । विगृह्य वादं कुद्वारप्रवेशं च विवर्जयेत् ॥८३॥
(बहिर्माल्यं-घाँटीबाट बाहिर निकालिएको वा अरुले लगाएको माला)
न खादन्ब्राह्मणस्तिष्ठेन्न जल्पेद् वा हसन् बुधः । स्वमग्निं नैव हस्तेन स्पृशेन्नाप्सु चिरं वसेत् ॥८४॥
न पक्षकेणोपधमेन्न शूर्पेण न पाणिना । मुखे नैव धमेदग्निं मुखादग्निरजायत ॥८५॥
परस्त्रियं न भाषेत नायाज्यं याजयेद् द्विजः । नैकश्चरेत् सभां विप्रः समवायं च वर्जयेत् ॥८६॥
न देवायतनं गच्छेत् कदाचिद् वाऽप्रदक्षिणम् । न वीजयेद् वा वस्त्रेण न देवायतने स्वपेत् ॥८७॥
नैकोऽध्वानं प्रपद्येत नाधार्मिकजनैः सह । न व्याधिदूषितैर्वापि न शूद्रैः पतितेन वा ॥८८॥
नोपानद्वर्जितो वाथ जलादिरहितस्तथा । न रात्रौ वारिणा सार्द्धं न विना च कमण्डलुम् ॥
नाग्निगोब्राह्मणादीनामन्तरेण व्रजेत् क्वचित् ॥८९॥
न वत्सतन्त्रीं विततामतिक्रामेत् क्वचिद् द्विजः । न निन्देद् योगिनः सिद्धान् व्रतिनो वा यतींस्तथा ॥९०॥
देवतायतनं प्राज्ञो देवानां चैव मन्त्रिणाम् । नाक्रामेत् कामतश्छायां ब्राह्मणानां च गोरपि ॥९१॥
स्वां तु नाक्रमयेच्छायां पतिताद्यैर्न रोगिभिः । नाङ्गारभस्मकेशादिष्वधितिष्ठेत् कदाचन ॥९२॥
वर्जयेन्मार्जनीरेणुं स्नानवस्त्रघटोदकम् । न भक्षयेदभक्ष्याणि नापेयं च पिबेद् द्विजः ॥९३॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे षोडशोऽध्यायः ॥१६॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,८७३+९३=३,९६६

॥ अथ सप्तदशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥
नाद्याच्छूद्रस्य विप्रोऽन्नं मोहाद् वा यदि वाऽन्यतः । स शूद्रयोनिं व्रजति यस्तु भुङ्क्ते ह्यनापदि ॥१॥
षण्मासान् यो द्विजो भुङ्क्ते शूद्रस्यान्नं विगर्हितम् । जीवन्नेव भवेच्छूद्रो मृतः श्वा चाभिजायते ॥२॥
ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्रस्य च मुनीश्वराः । यस्यान्नेनोदरस्थेन मृतस्तद्योनिमाप्नुयात् ॥३॥
राजान्नं नर्तकान्नं च तक्ष्णोऽन्नं कर्मकारिणः । गणान्नं गणिकान्नं च षण्ढान्नं चैव वर्जयेत् ॥४॥
चक्रोपजीविरजकतस्करध्वजिनां तथा । गान्धर्वलोहकारान्नं सूतकान्नं च वर्जयेत् ॥५॥
कुलालचित्रकर्मान्नं वार्धुषेः पतितस्य च । पौनर्भवच्छत्रिकयोरभिशस्तस्य चैव हि ॥६॥
सुवर्णकारशैलूषव्याधबद्धातुरस्य च । चिकित्सकस्य चैवान्नं पुंश्चल्या दण्डिकस्य च ॥७॥
स्तेननास्तिकयोरन्नं देवतानिन्दकस्य च । सोमविक्रयिणश्चान्नं श्वपाकस्य विशेषतः ॥८॥
भार्याजितस्य चैवान्नं यस्य चोपपतिर्गृहे । उत्सृष्टस्य कदर्यस्य तथैवोच्छिष्टभोजिनः ॥९॥
अपाङ्क्त्यान्नं च सङ्घान्नं शस्त्रजीवस्य चैव हि । क्लीबसंन्यासिनोश्चान्नं मत्तोन्मत्तस्य चैव हि ॥
भीतस्य रुदितस्यान्नमवक्रुष्टं परिक्षुतम् ॥१०॥
ब्रह्मद्विषः पापरुचेः श्राद्धान्नं सूतकस्य च । वृथापाकस्य चैवान्नं शावान्नं श्वशुरस्य च ॥११॥
अप्रजानां तु नारीणां भृतकस्य तथैव च । कारुकान्नं विशेषेण शस्त्रविक्रयिणस्तथा ॥१२॥
शौण्डान्नं घाटिकान्नं च भिषजामन्नमेव च । विद्धप्रजननस्यान्नं परिवित्त्यन्नमेव च ॥१३॥
पुनर्भुवो विशेषेण तथैव दिधिषूपतेः । अवज्ञातं चावधूतं सरोषं विस्मयान्वितम् ॥
गुरोरपि न भोक्तव्यमन्नं संस्कारवर्जितम् ॥१४॥
दुष्कृतं हि मनुष्यस्य सर्वमन्ने व्यवस्थितम् । यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम् ॥१५॥

आर्द्धिकः कुलमित्रश्च स्वगोपालश्च नापितः । एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥१६॥
कुशीलवः कुम्भकारः क्षेत्रकर्मक एव च । एते शूद्रेषु भोज्यान्नं दत्वा स्वल्पं पणं बुधैः ॥१७॥
पायसं स्नेहपक्वं यद् गोरसं चैव सक्तवः । पिण्याकं चैव तैलं च शूद्राद् ग्राह्यं द्विजातिभिः ॥१८॥
वृन्ताकं नालिकाशाकं कुसुम्भाश्मन्तकं तथा । पलाण्डुं लशुनं शुक्तं निर्यासं चैव वर्जयेत् ॥१९॥
छत्राकं विड्वराहं च शेलुं पीयूषमेव च । विलयं सुमुखं चैव कवकानि च वर्जयेत् ॥२०॥
गृञ्जनं किंशुकं चैव ककुभाण्डं तथैव च । उदुम्बरमलाबुं च जग्ध्वा पतति वै द्विजः ॥२१॥
वृथा कृशरसंयावं पायसापूपमेव च । अनुपाकृतमांसं च देवान्नानि हवींषि च ॥२२॥
यवागूं मातुलिङ्गं च मत्स्यानप्यनुपाकृतान् । नीपं कपित्थं प्लक्षं च प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥२३॥
पिण्याकं चोद्धृतस्नेहं देवधान्य तथैव च । रात्रौ च तिलसम्बद्धं प्रयत्नेन दधि त्यजेत् ॥२४॥
नाश्नीयात् पयसा तक्रं न बीजान्युपजीवयेत् । क्रियादुष्टं भावदुष्टमसत्संगं च वर्जयेत् ॥२५॥
केशकीटावपन्नं च सहृल्लेखं च नित्यशः । श्वाघ्रातं च पुनः सिद्धं चण्डालावेक्षितं तथा ॥२६॥
उदक्यया च पतितैर्गवा चाघ्रातमेव च । अनर्चितं पर्युषितं पर्यायान्नं च नित्यशः ॥२७॥
काककुक्कुटसंस्पृष्टं कृमिभिश्चैव संयुतम् । मनुष्यैरप्यवघ्रातं कुष्ठिना स्पृष्टमेव च ॥२८॥
न रजस्वलया दत्तं न पुंश्चल्या सरोषया । मलबद्वाससा वापि परवासोऽथ वर्जयेत् ॥२९॥
विवत्सायाश्च गोः क्षीरमौष्ट्रं वानिर्दशं तथा । आविकं सन्धिनीक्षीरमपेयं मनुरब्रवीत् ॥३०॥
बलाकं हंसदात्यूहं कलविङ्कं शुकं तथा । कुररं च चकोरं च जालपादं च कोकिलम् ॥३१॥
वायसं खञ्जरीटांश्च श्येनं गृध्रं तथैव च । उलूकं चक्रवाकं च भासं पारावतानपि ॥
कपोतं टिट्टिभं चैव ग्रामकुक्कुटमेव च ॥३२॥
सिंहव्याघ्रं च मार्जारं श्वानं शूकरमेव च । श्रृगालं मर्कटं चैव गर्दभं च न भक्षयेत् ॥३३॥
न भक्षयेत् सर्वमृगान् पक्षिणोऽन्यान् वनेचरान् । जलेचरान् स्थलचरान् प्राणिनश्चेति धारणा ॥३४॥
गोधा कूर्मः शशः श्वाविच्छल्यकश्चेति सत्तमाः । भक्ष्याः पञ्चनखा नित्यं मनुराह प्रजापतिः ॥३५॥
मत्स्यान् सशल्कान् भुञ्जीयान् मांसं रौरवमेव च । निवेद्य देवताभ्यस्तु ब्राह्मणेभ्यस्तु नान्यथा ॥३६॥
मयूरं तित्तिरं चैव कपोतं च कपिञ्जलम् । वाध्रीणसं वकं भक्ष्यं मीनहंसपराजिताः ॥३७॥
शफरं सिंहतुण्डं च तथा पाठीनरोहितौ । मत्स्याश्चैते समुद्दिष्टा भक्षणाय द्विजोत्तमाः ॥३८॥
प्रोक्षितं भक्षयेदेषां मांसं च द्विजकाम्यया । यथाविधि नियुक्तं च प्राणानामपि चात्यये ॥३९॥
भक्षयेन्नैव मांसानि शेषभोजी न लिप्यते । औषधार्थमशक्तौ वा नियोगाद् यज्ञकारणात् ॥४०॥
आमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे दैवे वा मांसमुत्सृजेत् । यावन्ति पशुरोमाणि तावतो नरकान् व्रजेत् ॥४१॥
अपेयं चाप्यपेयं च तथैवास्पृश्यमेव च । द्विजातीनामनालोक्यं नित्यं मद्यमिति स्थितिः ॥४२॥
तस्मात् सर्वप्रकारेण मद्यं नित्यं विवर्जयेत् । पीत्वा पतति कर्मभ्यस्त्वसंभाष्यो भवेद् द्विजः ॥४३॥
भक्षयित्वा ह्यभक्ष्याणि पीत्वाऽपेयान्यपि द्विजः । नाधिकारी भवेत् तावद् यावद् तन्न जहात्यधः ॥४४॥
तस्मात् परिहरेन्नित्यमभक्ष्याणि प्रयत्नतः । अपेयानि च विप्रो वै तथा चेद् याति रौरवम् ॥४५॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-३,९६६+४५=४,०११

॥ अथाष्टादशोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः ॥
अहन्यहनि कर्तव्यं ब्राह्मणानां महामुने । तदाचक्ष्वाखिलं कर्म येन मुच्येत बन्धनात् ॥१॥
व्यास उवाच ॥
वक्ष्ये समाहिता यूयं श्रृणुध्वं गदतो मम । अहन्यहनि कर्तव्यं ब्राह्मणानां क्रमाद् विधिम् ॥२॥
ब्राह्मे मुहूर्ते तूत्थाय धर्ममर्थं च चिन्तयेत् । कायक्लेशं तदुद्भूतं ध्यायीत मनसेश्वरम् ॥३॥
उषः कालेऽच संप्राप्ते कृत्वा चावश्यकं बुधः । स्नायान्नदीषु सुद्धासु शौचं कृत्वा यथाविधि ॥४॥
प्रातः स्नानेन पूयन्ते येऽपि पापकृतो जनाः । तस्मात् सर्वप्रयत्नेन प्रातः स्नानं समाचरेत् ॥५॥
प्रातः स्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्टकरं शुभम् । ऋषीणामृषिता नित्यं प्रातः स्नानान्न संशयः ॥६॥

मुखे सुप्तस्य सततं लाला याः संस्रवन्ति हि । ततो नैवाचरेत् कर्म अकृत्वा स्नानमादितः ॥७॥
अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःस्वप्नं दुर्विचिन्तितम् । प्रातः स्नानेन पापानि पूयन्ते नात्र संशयः ॥८॥
अतः स्नानं विना पुंसां पावनं कर्म संस्मृतम् । होमे जप्ये विशेषेण तस्मात् स्नानं समाचरेत् ॥९॥
अशक्तावशिरस्कं वा स्नानमस्य विधीयते । आर्द्रेण वाससा वाऽथ मार्जनं कापिलं स्मृतम् ॥१०॥
असामर्थ्ये समुत्पन्ने स्नानमेवं समाचरेत् । ब्राह्मादीनामथाशक्तौ स्नानान्याहुर्मनीषिणः ॥११॥
ब्राह्ममाग्नेयमुद्दिष्टं वायव्यं दिव्यमेव च । वारुणं यौगिकं तद्वत् षोढा स्नानं प्रकीर्तितम् ॥१२॥
ब्राह्मं तु मार्जनं मन्त्रैः कुशैः सोदकबिन्दुभिः । आग्नेयं भस्मना पादमस्तकाद्देहधूलनम् ॥१३॥
गवां हि रजसा प्रोक्तं वायव्यं स्नानमुत्तमम् । यत्तु सातपवर्षेण स्नानं तद् दिव्यमुच्यते ॥१४॥
वारुणं चावगाहस्तु मानसं त्वात्मवेदनम् । यौगिकं स्नानमाख्यातं योगात्विष्णुविचिन्तनम् ॥१५॥
आत्मतीर्थमिति ख्यातं सेवितं ब्रह्मवादिभिः । मनः शुचिकरं पुंसां नित्यं तत् स्नानमाचरेत् ॥१६॥
शक्तश्चेद् वारुणं विद्वान् प्रायश्चित्ते तथैव च । प्रक्षाल्य दन्तकाष्ठं वै भक्षयित्वा विधानतः ॥१७॥
आचम्य प्रयतो नित्यं स्नानं प्रातः समाचरेत् । मध्याङ्गुलिसमस्थौल्यं द्वादशाङ्गुलसम्मितम् ॥१८॥
सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात् तदग्रेण तु धावयेत् । क्षीरवृक्षसमुद्भूतं मालतीसम्भवं शुभम् ॥
अपामार्गं च बिल्वं च करवीरं विशेषतः ॥१९॥
वर्जयित्वा निन्दितानि गृहीत्वैकं यथोदितम् । परिहृत्य दिनं पापं भक्षयेद् वै विधानवित् ॥२०॥
नोत्पाटयेद्दन्तकाष्ठंनाङ्गुल्या धारयेत् क्वचित् । प्रक्षाल्य भङ्क्त्वा तज्जह्याच्छुचौ देशे समाहितः ॥२१॥
स्नात्वा संतर्पयेद् देवानृषीन् पितृगणांस्तथा । आचम्य मन्त्रवन्नित्यं पुनराचम्य वाग्यतः ॥२२॥
सम्माज्र्य मन्त्रैरात्मानं कुशैः सोदकबिन्दुभिः । आपो हिष्ठा व्याहृतिभिः सावित्र्या वारुणैः शुभैः ॥२३॥
ओङ्कारव्याहृतियुतां गायत्रीं वेदमातरम् । जप्त्वा जलाञ्जलिं दद्याद् भास्करं प्रति तन्मनाः ॥२४॥
प्राक्कूलेषु समासीनो दर्भेषु सुसमाहितः । प्राणायामत्रयं कृत्वा ध्यायेत् संध्यामिति श्रुतिः ॥२५॥
या संध्या सा जगत्सूतिर्मायातीता हि निष्कला । ऐश्वरी तु पराशक्तिस्तत्त्वत्रयसमुद्भवा ॥२६॥
ध्यात्वाऽर्कमण्डलगतां सावित्रीं वै जपन् बुधः । प्राङ्मुखः सततं विप्रः संध्योपासनमाचरेत् ॥२७॥
संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु । यदन्यत् कुरुते किञ्चिन्न तस्य फलमाप्नुयात् ॥२८॥
अनन्यचेतसः शान्ता ब्राह्मणा वेदपारगाः । उपास्य विधिवत् संध्यां प्राप्ताः पूर्वं परां गतिम् ॥२९॥
योऽन्यत्र कुरुते यत्नं धर्मकार्ये द्विजोत्तमः । विहाय संध्याप्रणतिं स याति नरकायुतम् ॥३०॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन संध्योपासनमाचरेत् । उपासितो भवेत् तेन देवो योगतनुः परः ॥३१॥
सहस्रपरमां नित्यं शतमध्यां दशावराम् । सावित्रीं वै जपेद् विद्वान् प्राङ्मुखः प्रयतः स्थितः ॥३२॥
अथोपतिष्ठेदादित्यमुदयन्तं समाहितः । मन्त्रैस्तु विविधैः सौरैर्ऋग्यजुः सामसम्भवैः ॥३३॥
उपस्थाय महायोगं देवदेवं दिवाकरम् । कुर्वीत प्रणतिं भूमौ मूर्ध्ना तेनैव मन्त्रतः ॥३४॥
ओं खखोल्काय शान्ताय कारणत्रयहेतवे । निवेदयामि चात्मानं नमस्ते ज्ञानरूपिणे ॥
नमस्ते घृणिने तुभ्यं सूर्याय ब्रह्मरूपिणे ॥३५॥
त्वमेव ब्रह्म परममापो ज्योती रसोऽमृतम् । भूर्भुवः स्वस्त्वमोङ्कारः सर्वे रुद्राः सनातनाः ॥
पुरुषः सन्महोऽतस्त्वां प्रणमामि कपर्दिनम् ॥३६॥
त्वमेव विश्वं बहुधा जात यज्जायते च यत् । नमो रुद्राय सूर्याय त्वामहं शरणं गतः ॥३७॥
प्रचेतसे नमस्तुभ्यं नमो मीढुष्टमाय ते । नमो नमस्ते रुद्राय त्वामहं शरणं गतः ॥३८॥
हिरण्यबाहवे तुभ्यं हिरण्यपतये नमः । अम्बिकापतये तुभ्यमुमायाः पतये नमः ॥३९॥
नमोऽस्तु नीलग्रीवाय नमस्तुभ्यं पिनाकिने । विलोहिताय भर्गाय सहस्राक्षाय ते नमः ॥४०॥
नमो हंसाय ते नित्यमादित्याय नमोऽस्तु ते । नमस्ते वज्रहस्ताय त्र्यम्बकाय नमोऽस्तु ते ॥४१॥
प्रपद्ये त्वां विरूपाक्षं महान्तं परमेश्वरम् । हिरण्मयं गृहे गुप्तमात्मानं सर्वदेहिनाम् ॥४२॥
नमस्यामि परं ज्योतिर्ब्रह्माणं त्वां परां गतिम् । विश्वं पशुपतिं भीमं नरनारीशरीरिणम् ॥४३॥
नमः सूर्याय रुद्राय भास्वते परमेष्ठिने । उग्राय सर्वभक्षाय त्वां प्रपद्ये सदैव हि ॥४४॥
एतद् वै सूर्यहृदयं जप्त्वा स्तवमनुत्तमम् । प्रातः कालेऽथ मध्याह्ने नमस्कुर्याद् दिवाकरम् ॥४५॥
इदं पुत्राय शिष्याय धार्मिकाय द्विजातये । प्रदेयं सूर्यहृदयं ब्रह्मणा तु प्रदर्शितम् ॥४६॥

सर्वपापप्रशमनं वेदसारसमुद्भवम् । ब्राह्मणानां हितं पुण्यमृषिसङ्घैर्निषेवितम् ॥४७॥
अथागम्य गृहं विप्रः समाचम्य यथाविधि । प्रज्वाल्य वह्निं विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम् ॥४८॥
ऋत्विक्पुत्रोऽथ पत्नी वा शिष्यो वाऽपि सहोदरः । प्राप्यानुज्ञां विशेषेण जुहुयुर्वा यथाविधि ॥४९॥
पवित्रपाणिः पूतात्मा शुक्लाम्बरधरोत्तरः । अनन्यमानसो वह्निं जुहुयात् संयतेन्द्रियः ॥५०॥
विना दर्भेण यत्कर्म विना सूत्रेण वा पुनः । राक्षसं तद्भवेत् सर्वं नामुत्रेह फलप्रदम् ॥५१॥
दैवतानि नमस्कुर्याद् देयसारान्निवेदयेत् । दद्यात् पुष्पादिकं तेषां वृद्धांश्चैवाभिवादयेत् ॥५२॥
गुरुं चैवाप्युपासीत हितं चास्य समाचरेत् । वेदाभ्यासं ततः कुर्यात् प्रयत्नाच्छक्तितो द्विजः ॥५३॥
जपेदध्यापयेच्छिष्यान् धारयेच्च विचारयेत् । अवेक्षेत च शास्त्राणि धर्मादीनि द्विजोत्तमः ॥
वैदिकांश्चैव निगमान् वेदाङ्गानि विशेषतः ॥५४॥
उपेयादीश्वरं चाथ योगक्षेमप्रसिद्धये । साधयेद् विविधानर्थान् कुटुम्बार्थे ततो द्विजः ॥५५॥
ततो मध्याह्नसमये स्नानार्थं मृदमाहरेत् । पुष्पाक्षतान् कुशतिलान् गोमयं शुद्धमेव च ॥५६॥
नदीषु देवखातेषु तडागेषु सरस्सु च । स्नानं समाचरेन्नित्यं गर्तप्रस्रवणेषु च ॥५७॥
परकीयनिपानेषु न स्नायाद् वै कदाचन । पञ्चपिण्डान् समुद्धृत्य स्नायाद् वाऽसम्भवे पुनः ॥५८॥
मृदैकया शिरः क्षाल्यं द्वाभ्यां नाभेस्तथोपरि । अधश्च तिसृभिः कार्यः पादौ षड् भिस्तथैव च ॥५९॥
मृत्तिका च समुद्दिष्टा सार्द्रामलकमात्रिका । गोमयस्य प्रमाणं तत् तेनाङ्गं लेपयेत् ततः ॥६०॥
लेपयित्वा तु तीरस्थस्तल्लिङ्गैरेव मन्त्रतः । प्रक्षाल्याचम्य विधिवत् ततः स्नायात् समाहितः ॥६१॥
अभिमन्त्र्य जलं मन्त्रैस्तल्लिङ्गैर्वारुणैः शुभैः । भावपूतस्तदव्यक्तं ध्यायन् वै विष्णुमव्ययम् ॥६२॥
आपो नारायणोद्भूतास्ता एवास्यायनं पुनः । तस्मान्नारायणं देवं स्नानकाले स्मरेद् बुधः ॥६३॥
प्रेक्ष्य सोङ्कारमादित्यं त्रिर्निमज्जेज्जलाशये । आचान्तः पुनराचामेन्मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ॥६४॥
अन्तश्चरसि भूतेषु गुहायां विश्वतो मुखः । त्वं यज्ञस्त्वं वषट् कार आपो ज्योती रसोऽमृतम् ॥६५॥
द्रुपदां वा त्रिरभ्यस्येद् व्याहृतिंप्रणवान्विताम् । सावित्रीं वा जपेद् विद्वान् तथा चैवाघमर्षणम् ॥६६॥
ततः संमार्जनं कुर्यादापोहिष्ठा मयोभुवः । इदमापः प्रवहत व्याहृतिभिस्तथैव च ॥६७॥
ततोऽभिमन्त्र्य तत् तोयं मापो हिष्ठादिमन्त्रकैः । अन्तर्जलगतो मग्नो जपेत् त्रिरघमर्षणम् ॥६८॥
त्रिपदां वाऽथ सावित्रीं तद्विष्णोः परमं पदम् । आवर्तयेद् वा प्रणवं देवं वा संस्मरेद्धरिम् ॥६९॥
द्रुपदादिव यो मन्त्रो यजुर्वेदे प्रतिष्ठितः । अन्तर्जले त्रिरावर्त्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥७०॥
अपः पाणौ समादाय जप्त्वा वै मार्जने कृते । विन्यस्य मूर्ध्नि तत् तोयं मुच्यते सर्वपातकैः ॥७१॥
यथाऽश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः । तथाऽघमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम् ॥७२॥
अथोपतिष्ठेदादित्यं मूर्ध्नि पुष्पान्विताञ्जलिम् । प्रक्षिप्यालोकयेद् देवमुद्वयं तमसस्परि ॥७३॥
उदुत्यं चित्रमित्येते तच्चक्षुरिति मन्त्रतः । हंसः शुचिषदन्तेन सावित्र्या च विशेषतः ॥७४॥
अन्यैश्च वैदिकैर्मन्त्रैः सौरैः पापप्रणाशनैः । सावित्रीं वै जपेत् पश्चाज्जपयज्ञः स वै स्मृतः ॥७५॥
विविधानि पवित्राणि गुह्यविद्यास्तथैव च । शतरुद्रीयमथर्वशिरः सौरांश्च शक्तितः ॥७६॥
प्राक्कूलेषु समासीनः कुशेषु प्राङ्मुखः शुचिः । तिष्ठंश्चेदीक्षमाणोऽर्कं जप्यं कुर्यात् समाहितः ॥७७॥
स्फाटिकेन्द्राक्षरुद्राक्षैः पुत्रजीवसमुद्भवैः । कर्तव्या त्वक्षमाला स्यादुत्तरादुत्तमा स्मृता ॥७८॥
जपकाले न भाषेत नान्यानि प्रेक्षयेद् बुधः । न कम्पयेच्छिरोग्रीवां दन्तान्नैव प्रकाशयेत् ॥७९॥
गुह्यका राक्षसा सिद्धा हरन्ति प्रसभं यतः । एकान्ते सुशुभे देशे तस्माज्जप्यं समाचरेत् ॥८०॥
चण्डालाशौचपतितान् दृष्ट्वाचैव पुनर्जपेत् । तैरेव भाषणं कृत्वा स्नात्वा चैव जपेत् पुनः ॥८१॥
आचम्य प्रयतो नित्यं जपेदशुचिदर्शने । सौरान् मन्त्रान् शक्तितो वै पावमानीस्तु कामतः ॥८२॥
यदि स्यात् क्लिन्नवासा वै वारिमध्यगतो जपेत् । अन्यथा तु शुचौ भूम्यां दर्भेषु सुसमाहितः ॥८३॥
प्रदक्षिणं समावृत्य नमस्कृत्वा ततः क्षितौ । आचम्य च यथाशास्त्रं शक्त्या स्वाध्यायमाचरेत् ॥८४॥
ततः संतर्पयेद् देवानृषीन् पितृगणांस्तथा । अदावोङ्कारमुच्चार्य नामोऽन्ते तर्पयामि वः ॥८५॥
देवान् ब्रह्मऋषींश्चैव तर्पयेदक्षतोदकैः । तिलोदकैः पितृन् भक्त्या स्वसूत्रोक्तविधानतः ॥८६॥
अन्वारब्धेन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु । देवर्षीस्तर्पयेद् धीमानुदकाञ्जलिभिः पितृन् ॥८७॥
यज्ञोपवीती देवानां निवीती ऋषीतर्पणे । प्राचीनावीती पित्र्ये तु स्वेन तीर्थेन भावतः ॥८८॥

निष्पीड्य स्नानवस्त्रं तु समाचम्य च वाग्यतः । स्वैर्मन्त्रैरर्चयेद् देवान् पुष्पैः पत्रैरथाम्बुभिः ॥८९॥
ब्रह्माणं शंकरं सूर्यं तथैव मधुसूदनम् । अन्यांश्चाभिमतान् देवान् भक्त्या चाक्रोधनोऽत्वरः ॥९०॥
प्रदद्याद् वाथ पुष्पाणि सूक्तेन पौरुषेण तु । आपो वा देवताः सर्वास्तेन सम्यक् समर्चिताः ॥९१॥
ध्यात्वा प्रणवपूर्वं वै दैवतानि समाहितः । नमस्कारेण पुष्पाणि विन्यसेद् वै पृथक् पृथक् ॥९२॥
न विष्णवाराधनात् पुण्यं विद्यते कर्म वैदिकम् । तस्मादनादिमध्यान्तं नित्यमाराधयेद्धरिम् ॥९३॥
तद्विष्णोरिति मन्त्रेण सूक्तेन पुरुषेण तु । नैताभ्यां सदृशो मन्त्रो वेदेषूक्तश्चतुर्ष्वपि ॥९४॥
निवेदयेत स्वात्मानं विष्णावमलतेजसि । तदात्मा तन्मनाः शान्तस्तद्विष्णोरिति मन्त्रतः ॥९५॥
अथवा देवमीशानं भगवन्तं सनातनम् । आराधयेन्महादेवं भावपूतो महेश्वरम् ॥९६॥
मन्त्रेण रुद्रागायत्र्या प्रणवेनाथ वा पुनः । ईशानेनाथ वा रुद्रैस्त्र्यम्बकेन समाहितः ॥९७॥
पुष्पैः पत्रैरथाद्भिर्वा चन्दनाद्यैर्महेश्वरम् । उक्त्वा नमः शिवायेति मन्त्रेणानेन योजयेत् ॥९८॥
नमस्कुर्यान्महादेवं ऋतं सत्यमितिश्वरम् । निवेदयीत स्वात्मानं यो ब्रह्माणमितीश्वरम् ॥९९॥
प्रदक्षिणं द्विजः कुर्यात् पञ्च ब्रह्माणि वै जपन् । ध्यायीत देवमीशानं व्योममध्यगतं शिवम् ॥१००॥
अथावलोकयेदर्कं हंसः शुचिषदित्यृचा । कुर्यात् पञ्च महायज्ञान् गृहं गत्वा समाहितः ॥१०१॥
देवयज्ञं पितृयज्ञं भूतयज्ञं तथैव च । मानुष्यं ब्रह्मयज्ञं च पञ्च यज्ञान् प्रचक्षते ॥१०२॥
यदि स्यात् तर्पणादर्वाक् ब्रह्मयज्ञः कृतो न हि । कृत्वा मनुष्ययज्ञं वै ततः स्वाध्यायमाचरेत् ॥१०३॥
अग्नेः पश्चिमतो देशे भूतयज्ञान्त एव वा । कुशपुञ्जे समासीनः कुशपाणिः समाहितः ॥१०४॥
शालाग्नौ लौकिके वाग्नौ जले भूम्यामथापि वा । वैश्वदेवं ततः कुर्याद् देवयज्ञः स वै स्मृतः ॥१०५॥
यदि स्याल्लौकिके पक्षे ततोऽन्नं तत्र हूयते । शालाग्नौ तत्पचेदन्नं विधिरेष सनातनः ॥१०६॥
देवेभ्यस्तु हुतादन्नाच्छेषाद् भूतबलिं हरेत् । भूतयज्ञः स वै ज्ञेयो भूतिदः सर्वदेहिनाम् ॥१०७॥
श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च पतितादिभ्य एव च । दद्याद् भूमौ बलिं त्वन्नं पक्षिभ्योऽथ द्विजोत्तमः ॥१०८॥
सायं चान्नस्य सिद्धस्य पत्न्यमन्त्रं बलिं हरेत् । भूतयज्ञस्त्वयं नित्यं सायं प्रातर्विधीयते ॥१०९॥
एकं तु भोजयेद् विप्रं पितृनुद्दिश्य सत्तमम् । नित्यश्राद्धं तदुद्दिष्टं पितृयज्ञो गतिप्रदः ॥११०॥
उद्धृत्य वा यथाशक्ति किञ्चिदन्नं समाहितः । वेदतत्त्वार्थविदुषे द्विजायैवोपपादयेत् ॥१११॥
पूजयेदतिथिं नित्यं नमस्येदर्चयेद् द्विजम् । मनोवाक्कर्मभिः शान्तमागतं स्वगृहं ततः ॥११२॥
(अन्वारब्धेन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।) हन्तकारमथाग्रं वा भिक्षां वा शक्तितो द्विजः ।
दद्यादतिथये नित्यं बुध्येत परमेश्वरम् ॥११३॥
भिक्षामाहुर्ग्रासमात्रमग्रं तस्याश्चतुर्गुणम् । पुष्कलं हन्तकारं तु तच्चतुर्गुणमुच्यते ॥११४॥
गोदोहमात्रं कालं वै प्रतीक्ष्यो ह्यतिथिः स्वयम् । अभ्यागतान् यथाशक्ति पूजयेदतिथीं यथा ॥११५॥
भिक्षां वै भिक्षवे दद्याद् विधिवद् ब्रह्मचारिणे । दद्यादन्नं यथाशक्ति त्वर्थिभ्यो लोभवर्जितः ॥११६॥
सर्वेषामप्यलाभे त्वन्नं गोभ्यो निवेदयेत् । भुञ्जीत बन्धुभिः सार्धं वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ॥११७॥
अकृत्वा तु द्विजः पञ्च महायज्ञान् द्विजोत्तमाः । भुञ्जीत चेत् स मूढात्मा तिर्यग्योनिं स गच्छति ॥११८॥
वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रिया क्षमा । नाशयत्याशु पापानि देवानामर्चनं तथा ॥११९॥
यो मोहादथवालस्यादकृत्वा देवतार्चनम् । भुङ्क्ते स याति नरकं शूकरेष्वभिजायते ॥१२०॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कृत्वा कर्माणि वै द्विजाः । भुञ्जीत स्वजनैः सार्धं स याति परमां गतिम् ॥१२१॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे अष्टादशोऽध्यायः ॥१२१॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,०११+१२१=४,१३२

॥ अथैकोनविंशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥

प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत सूर्याभिमुख एव वा । आसीनस्त्वासने शुद्धे भूम्यां पादौ निधाय तु ॥१॥
आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः । श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखाः ॥२॥
पञ्चार्द्रो भोजनं कुर्याद् भूमौ पात्रं निधाय तु । उपवासेन तत्तुल्यं मनुराह प्रजापतिः ॥३॥
उपलिप्ते शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करौ । आचम्यार्द्राननोऽक्रोधः पञ्चार्द्रो भोजनं चरेत् ॥४॥

महाव्याहृतिभिस्त्वन्नं परिधायोदकेन तु । अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशानक्रियां चरेत् ॥५॥
स्वाहाप्रणवसंयुक्तां प्राणायाद्याहुतिं ततः । अपानाय ततो हुत्वा व्यानाय तदनन्तरम् ॥६॥
उदानाय ततः कुर्यात् समानायेति पञ्चमीम् । विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विजः ॥७॥
शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् । ध्यात्वा तन्मनसा देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ॥८॥
अमृतापिधानमसीत्युपरिष्टादपः पिबेत् । आचान्तः पुनराचामेदायं गौरिति मन्त्रतः ॥९॥
द्रुपदां वा त्रिरावर्त्य सर्वपापप्रणाशनीम् । प्राणानां ग्रन्थिरसीत्यालभेत हृदयं ततः ॥१०॥
आचम्याङ्गुष्ठमात्रेण पादाङ्गुष्ठेन दक्षिणे । निःस्रावयेद् हस्तजलमूद्ध्र्वहस्तः समाहितः ॥११॥
कृतानुमन्त्रणं कुर्यात् श्रद्धायामिति मन्त्रतः । अथाक्षरेण स्वात्मानं योजयेद् ब्रह्मणेति हि ॥१२॥
सर्वेषामेव यागानामात्मयोगः परः स्मृतः । योऽनेन विधिना कुर्यात् स याति ब्रह्मणः क्षयम् ॥१३॥
यज्ञोपवीती भुञ्जीत स्रग्गन्धालङ्कृतः शुचिः । सायंप्रापर्नान्तरा वै संध्यायां तु विशेषतः ॥१४॥
नाद्यात् सूर्यग्रहात् पूर्वं प्रति सायं शशिग्रहात् । ग्रहकाले च नाश्नीयात् स्नात्वाऽश्नीयात्तु मुक्तये ॥१५॥
मुक्ते शशिनि भुञ्जीत यदि न स्यान्महानिशा । अमुक्तयोरस्तंगतयोरद्याद् दृष्ट्वा परेऽहनि ॥१६॥
नाश्नीयात् प्रेक्षमाणानामप्रदायैव दुर्मतिः । न यज्ञशिष्टादन्यद् वा न क्रुद्धो नान्यमानसः ॥१७॥
आत्मार्थं भोजनं यस्य रत्यर्थं यस्य मैथुनम् । वृत्यर्थं यस्य चाधीतं निष्फलं तस्य जीवितम् ॥१८॥
यद्भुङ्क्ते वेष्टितशिरा यच्च भुङ्क्ते उदङ्मुखः । सोपानत्कश्च यद्भुङ्क्ते सर्वं विद्यात् तदासुरम् ॥१९॥
नार्द्धरात्रे न मध्याह्ने नाजीर्णे नार्द्रवस्त्रधृक् । न च भिन्नासनगतो न शयानः स्थितोऽपि वा ॥२०॥
न भिन्नभाजने चैव न भूम्यां न च पाणिषु । नोच्छिष्टो घृतमादद्यान्न मूर्द्धानं स्पृशेदपि ॥२१॥
न ब्रह्म कीर्तयन् वापि न निःशेषं न भार्यया । नान्धकारे न चाकाशे न च देवालयादिषु ॥२२॥
नैकवस्त्रस्तु भुञ्जीत न यानशयनस्थितः । न पादुकानिर्गतोऽथ न हसन् विलपन्नपि ॥२३॥
भुक्त्वा वै सुखमास्थाय तदन्नं परिणामयेत् । इतिहासपुराणाभ्यां वेदार्थानुपबृंहयेत् ॥२४॥
ततः संध्यामुपासीत पूर्वोक्तविधिना द्विजः । आसीनस्तु जपेद् देवीं गायत्रीं पश्चिमां प्रति ॥२५॥
न तिष्ठति तु यः पूर्वां आस्ते संध्यां तु पश्चिमाम् । स शूद्रेण समो लोके सर्वधर्मविवर्जितः ॥२६॥
हुत्वाऽग्निं विधिवन्मन्त्रैर्भुक्त्वा यज्ञावशिष्टकम् । सभृत्यबान्धवजनः स्वपेच्छुष्कपदो निशि ॥२७॥
नोत्तराभिमुखः स्वप्यात् पश्चिमाभिमुखो न च । न चाकाशे न नग्नो वा नाशुचिर्नासने क्वचित् ॥२८॥
न शीर्णायां तु खट्वायां शून्यागारे न चैव हि । नानुवंशे न पालाशे शयने वा कदाचन ॥२९॥
इत्येतदखिलेनोक्तमहन्यहनि वै मया । ब्राह्मणानां कृत्यजातमपवर्गफलप्रदम् ॥३०॥
नास्तिक्यादथवालस्यात् ब्राह्मणो न करोति यः । स याति नरकान् घोरान् काकयोनौ च जायते ॥३१॥
नान्यो विमुक्तये पन्था मुक्त्वाश्रमविधिं स्वकम् । तस्मात् कर्माणि कुर्वीत तुष्टये परमेष्ठिनः ॥३२॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे एकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,१३२+३२=४,१६४

॥ अथ विंशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥

अथ श्राद्धममावास्यां प्राप्य कार्यं द्विजोत्तमैः । पिण्डान्वाहार्यकं भक्त्या भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥१॥
पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते । अपराह्णे द्विजातीनां प्रशस्तेनामिषेण च ॥२॥
प्रतिपत्प्रभृति ह्यन्यास्तिथयः कृष्णपक्षके । चतुर्दशीं वर्जयित्वा प्रशस्ता ह्युत्तरोत्तराः ॥३॥
अमावास्याष्टकास्तिस्रः पौषमासादिषु त्रिषु । तिस्रश्चान्वष्टकाः पुण्या माघी पञ्चदशी तथा ॥४॥
त्रयोदशी मघायुक्ता वर्षासु तु विशेषतः । शस्यापाकश्राद्धकाला नित्याः प्रोक्ता दिने दिने ॥५॥
नैमित्तिकं तु कर्तव्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः । बान्धवानां च मरणे नारकी स्यादतोऽन्यथा ॥६॥
काम्यानि चैव श्राद्धानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु । अयने विषुवे चैव व्यतीपातेऽप्यनन्तकम् ॥७॥
संक्रान्त्यामक्षयं श्राद्धं तथा जन्मदिनेष्वपि । नक्षत्रेषु च सर्वेषु कार्यं काम्यं विशेषतः ॥८॥
स्वर्गं च लभते कृत्वा कृत्तिकासु द्विजोत्तमः । अपत्यमथ रोहिण्यां सौम्ये तु ब्रह्मवर्चसम् ॥९॥
रौद्राणां कर्मणां सिद्धिमार्द्रायां शौर्यमेव च । पुनर्वसौ तथा भूमिं श्रियं पुष्ये तथैव च ॥१०॥

सर्वान् कामांस्तथा सार्पे पित्र्ये सौभाग्यमेव च । अर्यम्णे तु धनं विन्द्यात् फाल्गुन्यां पापनाशनम् ॥११॥
ज्ञातिश्रैष्ठ्यं तथा हस्ते चित्रायां च बहून् सुतान् । वाणिज्यसिद्धिं स्वातौ तु विशाखासु सुवर्णकम् ॥१२॥
मैत्रे बहूनि मित्राणि राज्यं शाक्रे तथैव च । मूले कृषिं लभेद् यानसिद्धिमाप्ये समुद्रतः ॥१३॥
सर्वान् कामान् वैश्वदेवे श्रैष्ठ्यं तु श्रवणे पुनः । श्रविष्ठायां तथा कामान् वारुणे च परं बलम् ॥१४॥
अजैकपादे कुप्यं स्यादहिर्बुध्ने गृहं शुभम् । रेवत्यां बहवो गावो ह्यश्विन्यां तुरगांस्तथा ॥
याम्येऽथ जीविनं तत् स्याद्यदि श्राद्धं प्रयच्छति ॥१५॥
आदित्यवारे त्वारोग्यं चन्द्रे सौभाग्यमेव च । कौजे सर्वत्र विजयं सर्वान् कामान् बुधस्य तु ॥१६॥
विद्यामभीष्टां जीवे तु धनं वै भार्गवे पुनः । शनैश्चरे लभेदायुः प्रतिपत्सु सुतान् शुभान् ॥१७॥
कन्यका वै द्वितीयायां तृतीयायां तु विन्दति । पशून् क्षुद्रांश्चतुर्थ्यां तु पञ्चम्यां शोभनान् सुतान् ॥१८॥
षष्ठ्यां द्युतिं कृषिं चापि सप्तम्यां च धनं नरः । अष्टम्यामपि वाणिज्यं लभते श्राद्धदः सदा ॥१९॥
स्यान्नवम्यामेकखुरं दशम्यां द्विखुरं बहु । एकादश्यां तथा रूप्यं ब्रह्मवर्चस्विनः सुतान् ॥२०॥
द्वादश्यां जातरूपं च रजतं कुप्यमेव च । ज्ञातिश्रैष्ठ्यं त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां तु कुप्रजाः ॥
पञ्चदश्यां सर्वकामानाप्नोति श्राद्धदः सदा ॥२१॥
तस्माच्छ्राद्धं न कर्तव्यं चतुर्दश्यां द्विजातिभिः । शस्त्रेण तु हतानां वै तत्र श्राद्धं प्रकल्पयेत् ॥२२॥
द्रव्यब्राह्मणसम्पत्तौ न कालनियमः कृतः । तस्माद् भोगापवर्गार्थं श्राद्धं कुर्युर्द्विजातयः ॥२३॥
कर्मारम्भेषु सर्वेषु कुर्यादाभ्युदयं पुनः । पुत्रजन्मादिषु श्राद्धं पार्वणं पर्वणि स्मृतम् ॥२४॥
अहन्यहनि नित्यं स्यात् काम्यं नैमित्तिकं पुनः । एकोद्दिष्टादि विज्ञेयं वृद्धिश्राद्धं तु पार्वणम् ॥२५॥
एतत् पञ्चविधं श्राद्धं मनुना परिकीर्तितम् । यात्रायां षष्ठमाख्यातं तत्प्रयत्नेन पालयेत् ॥२६॥
शुद्धये सप्तमं श्राद्धं ब्रह्मणा परिभाषितम् । दैविकं चाष्टमं श्राद्धं यत्कृत्वा मुच्यते भयात् ॥२७॥
संन्ध्यारात्र्योर्न कर्तव्यं राहोरन्यत्र दर्शनात् । देशानां च विशेषेण भवेत् पुण्यमनन्तकम् ॥२८॥
गङ्गायामक्षयं श्राद्धं प्रयागेऽमरकण्टके । गायन्ति पितरो गाथां कीर्तयन्ति मनीषिणः ॥२९॥
एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः । तेषां तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥३०॥
गयां प्राप्यानुषङ्गेण यदि श्राद्धं समाचरेत् । तारिताः पितरस्तेन स याति परमां गतिम् ॥३१॥
वराहपर्वते चैव गङ्गायां वै विशेषतः । वाराणस्यां विशेषेण यत्र देवः स्वयं हरः ॥३२॥
गङ्गाद्वारे प्रभासे च बिल्वके नीलपर्वते । कुरुक्षेत्रे च कुब्जाम्रे भृगुतुङ्गे महालये ॥३३॥
केदारे फल्गुतीर्थे च नैमिषारण्य एव च । सरस्वत्यां विशेषेण पुष्करेषु विशेषतः ॥३४॥
नर्मदायां कुशावर्ते श्रीशैले भद्रकर्णके । वेत्रवत्यां विशाखायां गोदावर्यां विशेषतः ॥३५॥
एवमादिषु चान्येषु तीर्थेषु पुलिनेषु च । नदीनां चैव तीरेषु तुष्यन्ति पितरः सदा ॥३६॥
व्रीहिभिश्च यवैर्माषैरद्भिर्मूलफलेन वा । श्यामाकैश्च यवैः शाकैर्नीवारैश्च प्रियङ्गुभिः ॥
गोधूमैश्च तिलैर्मुद्गैर्मासं प्रीणयते पितॄन् ॥३७॥
आम्रान् पाने रतानिक्षून् मृद्वीकांश्च सदाडिमान् । विदार्याश्च भरण्डाश्च श्राद्धकाले प्रदापयेत् ॥३८॥
लाजान् मधुयुतान् दद्यात् सक्तून् शर्करया सह । दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन शृङ्गाटककशेरुकान् ॥३९॥
द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रीन् मासान् हारिणेन तु । औरभ्रेणाथ चतुरः शाकुनेनेह पञ्च तु ॥४०॥
षण्मासांश्छागमांसेन पार्षतेनाथ सप्त वै । अष्टावेणस्य मांसेन रौरवेण नवैव तु ॥४१॥
दशमासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः । शशकूर्मयोर्मांसेन मासानेकादशैव तु ॥४२॥
संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन तु । वार्ध्रीणासस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥४३॥
कालशाकं महाशल्कं खड्गलोहामिषं मधु । आनन्त्यायैव कल्पन्ते मुन्यन्नानि च सर्वशः ॥४४॥
क्रीत्वा लब्ध्वा स्वयं वाथ मृतानादृत्य वै द्विजः । दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन तदस्याक्षयमुच्यते ॥४५॥
पिप्पलीं क्रमुकं चैव तथा चैव मसूरकम् । कूष्माण्डालाबुवार्ताकान् भूस्तृणं सुरसं तथा ॥४६॥
कुसुम्भपिण्डमूलं वै तन्दुलीयकमेव च । राजमाषांस्तथा क्षीरं माहिषं च विवर्जयेत् ॥४७॥
आढक्यः कोविदारांश्च पालक्या मरिचांस्तथा । वर्जयेत् सर्वयत्नेन श्राद्धकाले द्विजोत्तमः ॥४८॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे विंशोऽध्यायः ॥२०॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,१६४+४८=४,२१२

॥ अथैकविंशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ।

स्नात्वा यथोक्तं संतर्प्य पितृंश्चन्द्रक्षये द्विजः । पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं कुर्यात् सौम्यमनाः शुचिः ॥१॥
पूर्वमेव परीक्षेत ब्राह्मणं वेदपारगम् । तीर्थं तद् हव्यकव्यानां प्रदाने चातिथिः स्मृतः ॥२॥
ये सोमपा विरजसो धर्मज्ञाः शान्तचेतसः । व्रतिनो नियमस्थाश्च ऋतुकालाभिगामिनः ॥३॥
पञ्चाग्निरप्यधीयानो यजुर्वेदविदेव च । बह्वृचश्च त्रिसौपर्णस्त्रिमधुर्वाऽथ योऽभवत् ॥४॥
त्रिणाचिकेतच्छन्दोगो ज्येष्ठसामग एव च । अथर्वशिरसोऽध्येता रुद्राध्यायी विशेषतः ॥५॥
अग्निहोत्रपरो विद्वान् न्यायविच्च षडङ्गवित् । मन्त्रब्राह्मणविच्चैव यश्च स्याद् धर्मपाठकः ॥६॥
ऋषिव्रती ऋषीकश्च तथा द्वादशवार्षिकः । ब्रह्मदेयानुसंतानो गर्भशुद्धः सहस्रदः ॥७॥
चान्द्रायणव्रतचरः सत्यवादी पुराणवित् । गुरुदेवाग्निपूजासु प्रसक्तो ज्ञानतत्परः ॥८॥
विमुक्तः सर्वतो धीरो ब्रह्मभूतो द्विजोत्तमः । महादेवार्चनरतो वैष्णवः पङ्क्तिपावनः ॥९॥
अहिंसानिरतो नित्यमप्रतिग्रहणस्तथा । सन्निणो दाननिरता विज्ञेयः पङ्क्तिपावनः ॥१०॥
युवानः श्रोत्रियाः स्वस्था महायज्ञपरायणाः । सावित्रीजापनिरता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥११॥
कुलीनाः श्रुतवन्तश्च शीलवन्तस्तपस्विनः । अग्निचित्स्नातका विप्रः विज्ञेयाः पङ्क्तिपावनाः ॥१२॥
मातापित्रोर्हिते युक्तः प्रातः स्नायी तथा द्विजः । अध्यात्मविन्मुनिर्दान्तो विज्ञेयः पङ्क्तिपावनः ॥१३॥
ज्ञाननिष्ठो महायोगी वेदान्तार्थविचिन्तकः । श्रद्धालुः श्राद्धनिरतो ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥१४॥
वेदविद्यारतः स्नातो ब्रह्मचर्यपरः सदा । अथर्वणो मुमुक्षुश्च ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥१५॥
असमानप्रवरको ह्यसगोत्रस्तथैव च । असम्बन्धी च विज्ञेयो ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥१६॥
भोजयेद् योगिनं शान्तं तत्त्वज्ञानरतं यतः । अलाभे नैष्ठिकं दान्तमुपकुर्वाणकं तथा ॥१७॥
तदलाभे गृहस्थं तु मुमुक्षुं सङ्गवर्जितम् । सर्वालाभे साधकं वा गृहस्थमपि भोजयेत् ॥१८॥
प्रकृतेर्गुणतत्त्वज्ञो यस्याश्नाति यतिर्हविः । फलं वेदविदां तस्य सहस्रादतिरिच्यते ॥१९॥
तस्माद् यत्नेन योगीन्द्रमीश्वरज्ञानतत्परम् । भोजयेद् हव्यकव्येषु अलाभादितरान् द्विजान् ॥२०॥
एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः । अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयः सदा सद्भिरनुष्ठितः ॥२१॥
मातामहं मातुलं च स्वस्रीयं श्वशुरं गुरुम् । दौहित्रं विट्पतिं बन्धुमृत्विग्याज्यौ च भोजयेत् ॥२२॥
न श्राद्धे भोजयेन्मित्रं धनैः कार्योऽस्य संग्रहः । पैशाची दक्षिणा सा हि नैवामुत्र फलप्रदा ॥२३॥
कामं श्राद्धेऽर्चयेन्मित्रं नाभिरूपमपि त्वरिम् । द्विषता हि हविर्भुक्तं भवति प्रेत्य निष्फलम् ॥२४॥
ब्राह्मणो ह्यनधीयानस्तृणाग्निरिव शाम्यति । तस्मै हव्यं न दातव्यं न हि भस्मनि हूयते ॥२५॥
यथेरिणे बीजमुप्त्वा न वप्ता लभते फलम् । तथाऽनृचे हविर्दत्त्वा न दाता लभते फलम् ॥२६॥
यावतो ग्रसते पिण्डान् हव्यकव्येष्वमन्त्रवित् । तावतो ग्रसते प्रेत्य दीप्तान् स्थूलांस्त्वयोगुडान् ॥२७॥
अपि विद्याकुलैर्युक्ता हीनवृत्ता नराधमाः । यत्रैते भुञ्जते हव्यं तद् भवेदासुरं द्विजाः ॥२८॥
यस्य वेदश्च वेदी च विच्छिद्येते त्रिपूरुषम् । स वै दुर्ब्राह्मणो नार्हः श्राद्धादिषु कदाचन ॥२९॥
शूद्रप्रेष्यो भृतो राज्ञो वृषली ग्रामयाजकः । बधबन्धोपजीवी च षडेते ब्रह्मबन्धवः ॥३०॥
दत्तानुयोगान् वृत्त्यर्थं पतितान् मनुरब्रवीत् । वेदविक्रयिणो ह्येते श्राद्धादिषु विगर्हिताः ॥३१॥
सुतविक्रयिणो ये तु परपूर्वासमुद्भवाः । असामान्यान् यजन्ते ये पतितास्ते प्रकीर्तिताः ॥३२॥
असंस्कृताध्यापका ये भृत्या वाऽध्यापयन्ति ये । अधीयते तथा वेदान् पतितास्ते प्रकीर्तिताः ॥३३॥
वृद्धश्रावकनिर्ग्रन्थाः पञ्चरात्रविदो जनाः । कापालिकाः पाशुपताः पाषण्डा ये च तद्विधाः ॥३४॥
यस्याश्नन्ति हवींष्येते दुरात्मानस्तु तामसाः । न तस्य तद् भवेच्छ्राद्धं प्रेत्य चेह फलप्रदम् ॥३५॥
अनाश्रमी द्विजो यः स्यादाश्रमी वा निरर्थकः । मिथ्याश्रमी च ते विप्रा विज्ञेयाः पङ्क्तिदूषकाः ॥३६॥
दुश्चर्मा कुनखी कुष्ठी श्वित्री च श्यावदन्तकः । विद्धयजननश्चैव स्तेनः क्लीबोऽथ नास्तिकः ॥३७॥
मद्यपो वृषलीसक्तो वीरहा दिधिषूपतिः । आगारदाही कुण्डाशी सोमविक्रयिणो द्विजाः ॥३८॥
परिवेत्ता च हिंस्रः परिवित्तिर्निराकृतिः । पौनर्भवः कुसीदश्च तथा नक्षत्रदर्शकः ॥३९॥
गीतवादित्रनिरतो व्याधितः काण एव च । हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो ह्यवकीर्णीस्तथैव च ॥४०॥

कन्यादूषी कुण्डगोलौ अभिशस्तोऽथ देवलः । मित्रध्रुक् पिशुनश्चैव नित्यं भार्यानुवर्तकः ॥४१॥
मातापित्रोर्गुरोस्त्यागी दारत्यागी तथैव च । गोत्रभिद् भ्रष्टशौचश्च काण्डस्पृष्टस्तथैव च ॥४२॥
अनपत्यः कूटसाक्षी याचको रङ्गजीवकः । समुद्रयायी कृतहा तथा समयभेदकः ॥४३॥
देवनिन्दापरश्चैव वेदनिन्दारतस्तथा । द्विजनिन्दारतश्चैते वर्ज्याः श्राद्धादिकर्मसु ॥४४॥
कृतघ्नः पिशुनः क्रूरो नास्तिको वेदनिन्दकः । मित्रध्रुक् कुहकश्चैव विशेषात् पङ्क्तिदूषकाः ॥४५॥
सर्वे पुनरभोज्यान्नास्त्वदानार्हाश्च कर्मसु । ब्रह्मभावनिरस्ताश्च वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥४६॥
शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गः संध्योपासनवर्जितः । महायज्ञविहीनश्च ब्राह्मणः पङ्क्तिदूषकः ॥४७॥
अधीतनाशनश्चैव स्नानहोमविवर्जितः । तामसो राजसश्चैव ब्राह्मणः पङ्क्तिदूषकः ॥४८॥
बहुनाऽत्र किमुक्तेन विहितान् ये न कुर्वते । निन्दितानाचरन्त्येते वर्ज्याः श्राद्धे प्रयत्नतः ॥४९॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे एकविंशोऽध्यायः ॥२१॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,२१२+४९=४,२६१

॥ अथ द्वाविंशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥
गोमयेनोदकैर्भूमिं शोधयित्वा समाहितः । संनिपत्य द्विजान् सर्वान् साधुभिः संनिमन्त्रयेत् ॥१॥
श्वो भविष्यति मे श्राद्धं पूर्वेद्युरभिपूज्य च । असम्भवे परेद्युर्वा यथोक्तैर्लक्षणैर्युतान् ॥२॥
तस्य ते पितरः श्रुत्वा श्राद्धकालमुपस्थितम् । अन्योन्यं मनसा ध्यात्वा सम्पतन्ति मनोजवाः ॥३॥
ब्राह्मणैस्तै सहाश्नन्ति पितरो ह्यन्तरिक्षगाः । वायुभूतास्तु तिष्ठन्ति भुक्त्वा यान्ति परां गतिम् ॥४॥
आमन्त्रिताश्च ते विप्राः श्राद्धकाल उपस्थिते । वसेयुर्नियताः सर्वे ब्रह्मचर्यपरायणाः ॥५॥
अक्रोधनोऽत्वरोऽमत्तः सत्यवादी समाहितः । भारं मैथुनमध्वानं श्राद्धकृद् वर्जयेज्जपम् ॥६॥
आमन्त्रितो ब्राह्मणो वा योऽन्यस्मै कुरुते क्षणम् । स याति नरकं घोरं सूकरत्वां प्रायाति च ॥७॥
आमन्त्रयित्वा यो मोहादन्यं चामन्त्रयेद् द्विजम् । स तस्मादधिकः पापी विष्ठाकीटोऽभिजायते ॥८॥
श्राद्धे निमन्त्रितो विप्रो मैथुनं योऽधिगच्छति । ब्रह्महत्यामवाप्नोति तिर्यग्योनौ च जायते ॥९॥
निमन्त्रितस्तु यो विप्रो ह्यध्वानं याति दुर्मतिः । भवन्ति पितरस्तस्य तं मासं पापभोजनाः ॥१०॥
निमन्त्रितस्तु यः श्राद्धे प्रकुर्यात् कलहं द्विजः । भवन्ति तस्य तन्मासं पितरो मलभोजनाः ॥११॥
तस्मान्निमन्त्रितः श्राद्धे नियतात्मा भवेद् द्विजः । अक्रोधनः शौचपरः कर्ता चैव जितेन्द्रियः ॥१२॥
श्वोभूते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भान् समाहितः । समूलानाहरेद् वारि दक्षिणाग्रान् सुनिर्मलान् ॥१३॥
दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं विभक्तं शुभलक्षणम् । शुचिं देशं विविक्तं च गोमयेनोपलेपयेत् ॥१४॥
नदीतीरेषु तीर्थेषु स्वभूमौ चैव सानुषु । विविक्तेषु च तुष्यन्ति दत्तेन पितरः सदा ॥१५॥
पारक्ये भूमिभागे तु पितॄणां नैव निर्वपेत् । स्वामिभिस्तद् विहन्येत मोहाद्यत् क्रियते नरैः ॥१६॥
अटव्यः पर्वताः पुण्यास्तीर्थान्यायतनानि च । सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्न हि तेषु परिग्रहः ॥१७॥
तिलान् प्रविकिरेत्तत्र सर्वतो बन्धयेदजान् । असुरोपहतं श्राद्धं तिलैः शुद्ध्यत्यजेन वा ॥१८॥
ततोऽन्नं बहुसंस्कारं नैकव्यञ्जनमच्युतम् । चोष्यपेयसमृद्धं च यथाशक्त्या प्रकल्पयेत् ॥१९॥
ततो निवृत्ते मध्याह्ने लुप्तरोमनखान् द्विजान् । अभिगम्य यथामार्गं प्रयच्छेद् दन्तधावनम् ॥२०॥
तैलमभ्यञ्जनं स्नानं स्नानीयं च पृथग्विधम् । पात्रैरौदुम्बरैर्दद्याद् वैश्वदैवत्यपूर्वकम् ॥२१॥
ततः स्नानान्निवृत्तेभ्यः प्रत्युत्थायकृताञ्जलिः । पाद्यमाचमनीयं च सम्प्रयच्छेद् यथाक्रमम् ॥२२॥
ये चात्र विश्वेदेवानां विप्राः पूर्वं निमन्त्रिताः । प्राङ्मुखान्यासनान्येषां त्रिदर्भोपहितानि च ॥२३॥
दक्षिणामुखयुक्तानि पितॄणामासनानि च । दक्षिणाग्रेकदर्भाणि प्रोक्षितानि तिलोदकैः ॥२४॥
तेषूपवेशयेदेतानासनं स्पृश्य स द्विजम् । आसध्वमिति संजल्पन् आसनास्ते पृथक् पृथक् ॥२५॥
द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ पित्र्ये त्रयश्चोदङ्मुखास्तथा । एकैकं वा भवेत् तत्र देवमातामहेष्वपि ॥२६॥
सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसम्पदम् । पञ्चैतान् विस्तरो हन्ति तस्मान्नेहेत विस्तरम् ॥२७॥
अपि वा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् । श्रुतशीलादिसम्पन्नमलक्षणविवर्जितम् ॥२८॥
उद्धृत्य पात्रे चान्नं तत् सर्वस्मात् प्रकृतात् पुनः । देवतायतने चास्मै निवेद्यान्यत् प्रवर्तयेत् ॥२९॥

प्रास्येदग्नौ तदन्नं तु दद्याद् वा ब्रह्मचारिणे । तस्मादेकमपि श्रेष्ठं विद्वांसं भोजयेद् द्विजम् ॥३०॥
भिक्षुको ब्रह्मचारी वा भोजनार्थमुपस्थितः । उपविष्टेषु यः श्राद्धे कामं तमपि भोजयेत् ॥३१॥
अतिथिर्यस्य नाश्नाति न तच्छ्राद्धं प्रशस्यते । तस्मात् प्रयत्नाच्छ्राद्धेषु पूज्या ह्यतिथयो द्विजैः ॥३२॥
आतिथ्यरहिते श्राद्धे भुञ्जते ये द्विजातयः । काकयोनिं व्रजन्त्येते दाता चैव न संशयः ॥३३॥
हीनाङ्गः पतितः कुष्ठी व्रणी पुक्कसनास्तिकौ । कुक्कुटाः शूकराः श्वानो वर्ज्याः श्राद्धेषु दूरतः ॥३४॥
बीभत्सुमशुचिं नग्नं मत्तं धूर्तं रजस्वलाम् । नीलकाषायवसनं पाषण्डांश्च विवर्जयेत् ॥३५॥
यत् तत्र क्रियते कर्म पैतृकं ब्राह्मणान् प्रति । तत्सर्वमेव कर्तव्यं वैश्वदैवत्यपूर्वकम् ॥३६॥
यथोपविष्टान् सर्वास्तानलंकुर्याद् विभूषणैः । स्रग्दामभिः शिरोवेष्टैर्धूपवासोऽनुलेपनैः ॥३७॥
ततस्त्वावाहयेद् देवान् ब्राह्मणानामनुज्ञया । उदङ्मुखो यथान्यायं विश्वे देवास इत्यृचा ॥३८॥
द्वे पवित्रे गृहीत्वाऽथ भाजने क्षालिते पुनः । शं नो देवी जलं क्षिप्त्वा यवोऽसीति यवांस्तथा ॥३९॥
या दिव्या इति मन्त्रेण हस्ते त्वर्घं विनिक्षिपेत् । प्रदद्याद् गन्धमाल्यानि धूपादीनि च शक्तितः ॥४०॥
अपसव्यं ततः कृत्वा पितृणां दक्षिणामुखः । आवाहनं ततः कुर्यादुशन्तस्त्वेत्यृचा बुधः ॥४१॥
आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदा यन्तु नस्ततः । शं नो देव्योदकं पात्रे तिलोऽसीति तिलांस्तथा ॥४२॥
क्षिप्त्वा चार्घं यथापूर्वं दत्त्वा हस्तेषु वै पुनः । संस्रवांश्च ततः सर्वान् पात्रे कुर्यात् समाहितः ॥
पितृभ्यः स्थानमेतेन न्युब्जं पात्रं निधापयेत् ॥४३॥
अग्नौ करिष्येत्यादाय पृच्छत्यन्नं घृतप्लुतम् । कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो जुहुयादुपवीतवान् ॥४४॥
यज्ञोपवीतिना होमः कर्तव्यः कुशपाणिना । प्राचीनावीतिना पित्र्यं वैश्वदेवं तु होमवत् ॥४५॥
दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान् परिचरन् पुमान् । पितृणां परिचर्यासु पातयेदितरं तथा ॥४६॥
सोमाय वै पितृमते स्वधा नम इति ब्रुवन् । अग्नये कव्यवाहनाय स्वधेति जुहुयात् ततः ॥४७॥
अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत् । महादेवान्तिके वाऽथ गोष्ठे वा सुसमाहितः ॥४८॥
ततस्तैरभ्यनुज्ञातो गत्वा वै दक्षिणां दिशम् । गोमयेनोपलिप्योर्वीं स्थानं कृत्वा तु सैकतम् ॥४९॥
मण्डलं चतुरस्रं वा दक्षिणावनतं शुभम् । त्रिरुल्लिखेत्तस्य मध्यं दर्भेणैकेन चैव हि ॥५०॥
ततः संस्तीर्य तत्स्थाने दर्भान्वै दक्षिणाग्रकान् । त्रीन् पिण्डान् निर्वपेत् तत्र हविः शेषात्समाहितः ॥५१॥
न्युप्य पिण्डांस्तु तं हस्तं निमृज्याल्लेपभागिनाम् । तेषु दर्भेष्वथाचम्य त्रिराचम्य शनैरसून् ॥
तदन्नं तु नमस्कुर्यात् पितॄनेव च मन्त्रवित् ॥५२॥
उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिके पुनः । अवजिघ्रेच्च तान् पिण्डान् यथान्युप्तान् समाहितः ॥५३॥
अथ पिण्डावशिष्टान्नं विधिना भोजयेद् द्विजान् । मांसान्यपूपान् विविधान् दद्यात् कृशरपायसम् ॥५४॥
सूपशाकफलानीक्षून् पयो दधि घृतं मधु । अन्नं चैव यथाकामं विविधं भक्ष्यपेयकम् ॥५५॥
यद् यदिष्टं द्विजेन्द्राणां तत्सर्वं विनिवेदयेत् । धान्यांस्तिलांश्च विविधान् शर्करा विविधास्तथा ॥५६॥
उष्णमन्नं द्विजातिभ्यो दातव्यं श्रेय इच्छता । अन्यत्र फलमूलेभ्यः पानकेभ्यस्तथैव च ॥५७॥
नभूमौ (नाश्रूणि) पातयेज्जानुं न कुप्येन्नानृतं वदेत् । न पादेन स्पृशेदन्नं न चैवमवधूनयेत् ॥५८॥
क्रोधेन चैव यद् दत्तं यद् भुक्तं त्वरया पुनः । यातुधाना विलुम्पन्ति जल्पता चोपपादितम् ॥५९॥
स्विन्नगात्रो न तिष्ठेत सन्निधौ तु द्विजन्मनाम् ।
न चात्र श्येनकाकादीन् पक्षिणः प्रतिषेधयेत् ॥ तद्रूपाः पितरस्तत्र समायान्ति बुभुक्षवः ॥६०॥
न दद्यात् तत्र हस्तेन प्रत्यक्षं लवणं तथा । न चायसेन पात्रेण न चैवाश्रद्धया पुनः ॥६१॥
काञ्चनेन तु पात्रेण राजतौदुम्बरेण वा । दत्तमक्षयतां याति खड्गेन च विशेषतः ॥६२॥
पात्रे तु मृण्मये यो वै श्राद्धे भोजयते पितॄन् । स याति नरकं घो रं भोक्ता चैव पुरोधसः ॥६३॥
न पंक्त्यां विषमं दद्यान्न याचेन्न च दापयेत् । याचिता दापिता दाता नरकान् यान्ति दारुणान् ॥६४॥
भुञ्जीरन् वाग्यताः शिष्टा न ब्रूयुः प्राकृतान् गुणान् । तावद्धि पितरोऽश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥६५॥
नाग्रासनोपविष्टस्तु भुञ्जीत प्रथमं द्विजः । बहूनां पश्यतां सोऽज्ञः पंक्त्या हरति किल्बिषम् ॥६६॥
न किञ्चिद् वर्जयेच्छ्राद्धे नियुक्तस्तु द्विजोत्तमः । न मांसं प्रतिषेधेत न चान्यस्यान्नमीक्षयेत् ॥६७॥
यो नाश्नाति द्विजो मांसं नियुक्तः पितृकर्मणि । स प्रेत्य पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम् ॥६८॥
स्वाध्यायं श्रावयेदेषां धर्मशास्त्राणि चैव हि । इतिहासपुराणानि श्राद्धकल्पांश्च शोभनान् ॥६९॥

ततोऽन्नमुत्सृजेद् भुक्ते अग्रतो विकिरन् भुवि । पृष्ट्वा तृप्ताः स्थ इत्येवं तृप्तानाचामयेत् ततः ॥७०॥
आचान्ताननुजानीयादभितो रम्यतामिति । स्वधाऽस्त्विति च तं ब्रूयुर्ब्राह्मणास्तदनन्तरम् ॥७१॥
ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषं निवेदयेत् । यथा ब्रूयुस्तथा कुर्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ॥७२॥
पित्र्ये स्वदितमित्येव वाक्यं गोष्ठेषु सूनृतम् । सम्पन्नमित्यभ्युदये दैवे रोचत इत्यपि ॥७३॥
विसृज्य ब्राह्मणान् तान् वै दैवपूर्वं तु वाग्यतः । दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन् याचेतेमान् वरान् पितृन् ॥७४॥
दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः संततिरेव च । श्रद्धा च नो मा व्यगमद् बहुदेयं च नोऽस्त्विति ॥७५॥
पिण्डांस्तु गोऽजविप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा । मध्यमं तु ततः पिण्डमद्यात् पत्नी सुतार्थिनी ॥७६॥
प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य ज्ञातीन् शेषेण तोषयेत् । ज्ञातिष्वपि च तुष्टेषु स्वान् भृत्यान् भोजयेत् ततः ॥
पश्चात् स्वयं च पत्नीभिः शेषमन्नं समाचरेत् ॥७७॥
नोद्वासयेत् तदुच्छिष्टं यावन्नास्तंगतो रविः । ब्रह्मचारी भवेतां तु दम्पती रजनीं तु ताम् ॥७८॥
दत्त्वा श्राद्धं तथा भुक्त्वा सेवते यस्तु मैथुनम् । महारौरवमासाद्य कीटयोनिं व्रजेत् पुनः ॥७९॥
शुचिरक्रोधनः शान्तः सत्यवादी समाहितः । स्वाध्यायं च तथाध्वानं कतौ भोक्ता च वर्जयेत् ॥८०॥
श्राद्धं भुक्त्वा परश्राद्धं भुञ्जते ये द्विजातयः । महापातिकिभिस्तुल्या यान्ति ते नरकान् बहून् ॥८१॥
एष वो विहितः सम्यक् श्राद्धकल्पः सनातनः । आमेन वर्तयेन्नित्यमुदासीनोऽथ तत्त्ववित् ॥८२॥
अनग्निरध्वगो वापि तथैव व्यसनान्वितः । आमश्राद्धं द्विजः कुर्याद् विधिज्ञः श्रद्धयान्वितः ॥
तेनाग्नौकरणं कुर्यात् पिण्डांस्तेनैव निर्वपेत् ॥८३॥
योऽनेन विधिना श्राद्धं कुर्यात् शान्तमानसः । व्यपेतकल्पषो नित्यं योगिनां वर्तते पदम् ॥८४॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन श्राद्धं कुर्याद् द्विजोत्तमः । आराधितो भवेदीशस्तेन सम्यक् सनातनः ॥८५॥
अपि मूलैर्फलैर्वापि प्रकुर्यान्निर्धनो द्विजः । तिलोदकैस्तर्पयेद् वा पितृन् स्नात्वा समाहितः ॥८६॥
न जीवत्पितृको दद्याद्धोमान्तं चाभिधीयते । येषां वापि पिता दद्यात् तेषां चैके प्रचक्षते ॥८७॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः । यो यस्य म्रीयते तस्मै देयं नान्यस्य तेन तु ॥८८॥
भोजयेद् वापि जीवन्तं यथाकामं तु भक्तितः । न जीवन्तमतिक्रम्य ददाति श्रूयते श्रुतिः ॥८९॥
द्व्यामुष्यायणिको दद्याद् बीजिक्षेत्रिकयोः समम् । रिक्थादर्धं समादद्यान्नियोगोत्पादितो यदि ॥९०॥
अनियुक्तः सुतो यश्च शुक्रतो जायते त्विह । प्रदद्याद् वीजिने पिण्डं क्षेत्रिणे तु ततोऽन्यथा ॥९१॥
द्वौ पिण्डौ निर्वपेत् ताभ्यां क्षेत्रिणे बीजिने तथा । कीर्तयेदथ चैकस्मिन् बीजिनं क्षेत्रिणं ततः ॥९२॥
मृताहनि तु कर्तव्यमेकोद्दिष्टं विधानतः । अशौचे स्वे परिक्षीणे काम्यं वै कामतः पुनः ॥९३॥
पूर्वाह्णे चैव कर्तव्यं श्राद्धमभ्युदयार्थिना । देववत्सर्वमेव स्याद् नैव कार्याः तिलक्रिया ॥९४॥
दर्भाश्च ऋजवः कार्या युग्मान् वै भोजयेद् द्विजान् । नान्दीमुखास्तु पितरः प्रीयन्तामिति वाचयेत् ॥९५॥
मातृश्राद्धं तु पूर्वं स्यात् पितृणां स्यादनन्तरम् । ततो मातामहानां तु वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ॥९६॥
दैवपूर्वं प्रदद्याद् वै न कुर्यादप्रदक्षिणम् । प्राङ् मुखो निर्वपेत् पिण्डानुपवीती समाहितः ॥९७॥
पूर्वं तु मातरः पूज्या भक्त्या वै सगणेश्वराः । स्थण्डिलेषु विचित्रेषु प्रतिमासु द्विजातिषु ॥९८॥
पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्गन्धाद्यैर्भूषणैरपि । पूजयित्वा मातृगणं कूर्याच्छ्राद्धत्रयं बुधः ॥९९॥
अकृत्वा मातृयोगं तु यः श्राद्धं परिवेषयेत् । तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः ॥१००॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,२६१+१००=४,३६१

॥ अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥
दशाहं प्राहुराशौचं सपिण्डेषु विधीयते । मृतेषु वाथ जातेषु ब्राह्मणानां द्विजोत्तमाः ॥१॥
नित्यानि चैव कर्माणि काम्यानि च विशेषतः । न कुर्याद् विहितं किञ्चित् स्वाध्यायं मनसापि च ॥२॥
हे श्रेष्ठ द्विजगण ! विद्वानहरूले ब्राह्मणहरूका लागि सपिण्डीको मरणमा अथवा जन्ममा दश दिन आशौच लाग्दछ भनेका छन् ।
यसअवधिमा विशेषतः नित्य र काम्य कुनै पनि कर्म नगर्नु । मनले पनि स्वाध्याय (वेदाध्ययन) नगर्नु ।
शुचीनक्रोधनान् भूम्यान् शालाग्नौ भावयेद् द्विजान् । शुष्कान्नेन फलैर्वापि वैतानं जुहुयात् तथा ॥३॥

यज्ञशालामा हुने अग्निकार्यका लागि पवित्र, नरिसाउने, भूमिदेवतारूपी ब्राह्मणहरूलाई नियुक्त गर्नु पर्दछ ।
सुक्खा अन्न वा फूलले वैताग्निमा होम (श्रौत होम) हाल्नु पर्दछ ।
न स्पृशेयुरिमानन्ये न च तेभ्यः समाहरेत् । चतुर्थे पञ्चमे वाह्नि संस्पर्शः कथितो बुधैः ॥४॥
सूतके तु सपिण्डानां संस्पर्शो न प्रदुष्यति । सूतकं सूतिकां चैव वर्जयित्वा नृणां पुनः ॥५॥
अरुहरूल यि आशौच लागेका व्यक्तिहरूलाई नछुनु र तिसँग कुनै कुरा पनि नलिनु ।
विद्वानहरूले चारौं वा पाँचौं दिन यिनलाई छुने विधान बताएका छन् ।
(सपिण्डीको) सूतकमा सपण्डीलाई छुन दोष छैन । तर पनि जन्मेको बालक र जन्मदिने आमालाई मानिसले छुन हुँदैन ।
अधीयानस्तथा वेदान् वेदविच्च पिता भवेत् । संस्पृश्याः सर्व एवैते स्नानान्माता दशाहतः ॥६॥
दशाहं निर्गुणे प्रोक्तमशौचं चातिनिर्गुणे । एकद्वित्रिगुणैर्युक्तः चतुस्त्र्येकदिनैः शुचिः ॥७॥
दशाहात् तु परं सम्यगधीयीत जुहोति च । चतुर्थे तस्य संस्पर्शं मनुराह प्रजापतिः ॥८॥
क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महारोगिण एव च । यथेष्टाचरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकम् ॥९॥
सूतकमा वेद अध्ययन गर्ने, यज्ञ गर्ने र वेदज्ञ बाउ नुहाउनाले नै शुद्ध वा छुन योग्य हुन्छन् ।
आमा दश दिनपछि मात्र छुन योग्य हुन्छिन् ।
निर्गुण (वेदाध्ययन र अग्निहोत्र आदि कर्म नगर्ने) वा अतिनिर्गुण मानिसका लागि दश दिनको आशौच लाग्दछ भनी बताइएको छ । एक, दुई वा तीन गुण भएकाका लागि चार, तीन र एक दिनमा शुद्ध हुने विधान छ । दश दिन भएपछि राम्ररी अध्ययन र हवन गर्नु पर्दछ । मनुले चौथो दिन एक गुण भएका आशौचीलाई छुने विधान उल्लेख गरेका छन् । क्रियाहीन, मूर्ख, महारोगी र मनलाग्दी आचरण गर्ने व्यक्तिको आशौच आजीवन लाग्दछ भनिएको छ ।
(जो स्मार्ताग्निमा नित्य होम गर्दछ उ एक गुणी हुन्छ । जो यससँगै वेदाध्ययन गर्दछ उ दुई गुणी हुन्छ । यि सँगै जो श्रौताग्नीमा समेत होम गर्दछ उ तीन गुणी हुन्छ) ।
३७६ पेज
त्रिरात्रं दशरात्रं वा ब्राह्मणानामशौचकम् । प्राक्संस्कारात् त्रिरात्रं स्यात् तस्मादूर्ध्वं दशाहकम् ॥१०॥
ब्राह्मणको आशौच अवधि तीन रात वा दश रातसम्मको हुन्छ । उपनयन हुनुपूर्व र चूडाकरण पछि मृत्यु हुँदा तीन रातको र उपनयन पछिको मृत्युमा दस रातको आशौच हुन्छ ।
ऊनद्विवार्षिके प्रेते मातापित्रोस्तदिष्यते । त्रिरात्रेण शुचिस्त्वन्यो यदि ह्यत्यन्तनिर्गुणः ॥११॥
अदन्तजातमरणे पित्रोरेकाहमिष्यते । जातदन्ते त्रिरात्रं स्याद् यदि स्यातां तु निर्गुणौ ॥१२॥
आदन्तजननात् सद्य आचौलादेकरात्रकम् । त्रिरात्रमौपनयनात् सपिण्डानामुदाहृतम् ॥१३॥
जातमात्रस्य बालस्य यदि स्यान्मरणं पितुः । मातुश्च सूतकं तत् स्यात् पिता स्यात् स्पृश्य एव च ॥१४॥
सद्य शौचं सपिण्डानां कर्तव्यं सोदरस्य च । ऊर्ध्वं दशाहादेकाहं सोदरो यदि निर्गुणः ॥१५॥
दुई वर्षभन्दा कम उमेरका बालकको मृत्युमा मात्र आमाबाउलाई तीन रात आशौच लाग्दछ ।
अती निर्गुणी सपिण्डीको मरणमा तीन रातमा शुद्धी हुन्छ । दाँत नउम्रेका बालकको मृत्युमा आमाबाउलाई एक रातको आशौच हुन्छ भनी बताइएको छ । यदि आमाबाउ निर्गुणी छन् भने तिनलाई दाँत उम्रिसकेका बालकको मृत्युमा तीन रातको आशौच लाग्दछ । दाँतउम्रनु अघिसम्मका वालकको मृत्युमा स्नान मात्रले, दाँत उम्रेर चूडाकर्म नहुँदासम्मका बालकको मृत्युमा एक रात तथा चूडाकरणपछि उपनयन नहुँदासम्मका बालकको मृत्युमा तीन रातको आशौच लाग्दछ ।
वालक जन्मनासाथ मरेमा आमाबाउलाई आशौच लाग्दछ तर बाउ स्नानपछि छुन योग्य हुन्छन् ।
सपिण्डी र सहोदर दाजुभाईलाई जन्मेको दस दिन भत्र मृत्यु हुनेको आशौच लाग्दैन नुहाउनाले नै पवित्र हुन्छन् ।
दस दिनपछिको मरणमा निर्गुणी भए एक दिनको आशौच लाग्दछ ।

अथोर्ध्वं दन्तजननात् सपिण्डानामशौचकम् । एकरात्रं निर्गुणानां चौलादूर्ध्वं त्रिरात्रकम् ॥१६॥
अदन्तजातमरणं संभवेद् यदि सत्तमाः । एकरात्रं सपिण्डानां यदि तेऽत्यन्तनिर्गुणाः ॥१७॥
व्रतादेशात् सपिण्डानामर्वाक् स्नानं विधीयते । सर्वेषामेव गुणिनामूर्ध्वं तु विषमं पुनः ॥१८॥
त्यसपछि दाँत नउम्रँदासम्म निर्गुण सपिण्डीको मृत्युमा एक रातको आशौच लाग्दछ ।

चूडाकर्म पछि हुने सपिण्डीको मरणमा तीन रातको आशौच लाग्दछ । हे श्रेष्ठजन ! सपिण्डी यदि अती निर्गुणी छ भने उसको दाँत नउम्रदै हुने मृत्युमा एक रातको आशौच लाग्दछ । उपनयन गर्नुभन्दा पहिले सपिण्डीको मृत्यु भए सबै गुणवानका लागि नुहाउने विधान छ । तर, उपनयनपछिको मृत्युमा बेग्लाबेग्लै किसिमले आशौच बार्नुपर्ने व्यवस्था छ ।

अर्वाक् षण्मासतः स्त्रीणां यदि स्याद् गर्भसंस्रवः । तदा माससमैस्तासामशौचं दिवसैः स्मृतम् ॥१९॥
तत ऊर्ध्वं तु पतने स्त्रीणां द्वादशरात्रिकम् । सद्यः शौचं सपिण्डानां गर्भस्रावाच्च वा ततः ॥२०॥

छ महिनाभन्दा पहिले गर्भस्राव भए जति महिनाको गर्भ हो त्यति नै दिनसम्म सुत्केरीलाई आशौच लाग्दछ भनी बताइएको छ । यसपछि गर्भपात भए सुत्केरी १२ रात पछि र अरु सपिण्डी नुहाएर शुद्ध हुन्छन् ।

गर्भच्युतावहोरात्रं सपिण्डेऽत्यन्तनिर्गुणे । यथेष्टाचरणे ज्ञातौ त्रिरात्रमिति निश्चयः ॥२१॥
यदि स्यात् सूतके सूतिर्मरणे वा मृतिर्भवेत् । शेषेणैव भवेच्छुद्धिरहः शेषे त्रिरात्रकम् ॥२२॥
मरणोत्पत्तियोगे तु मरणाच्छुद्धिरिष्यते । अघवृद्धिमदाशौचमूर्ध्वं चेत् तेन शुध्यति ॥२३॥
अथ चेत् पञ्चमीरात्रिमतीत्य परतो भवेत् । अघवृद्धिमदाशौचं तदा पूर्वेण शुध्यति ॥२४॥

गर्भस्राव र अती निर्गुणी सपिण्डीको मरणमा एक रातदिनको र मनलाग्दी आचरण गर्ने दाजुभाईको घरमा हुने गर्भस्रावमा तीन रातको आशौच तोकिएको छ । सुतकमा सुतक थपिए वा जुठोमा जुठो थपिए पहिलो आशौच सकिन जति दिन बाँकी छ त्यति दिनमा दोश्रो आशौचको पनि शुद्धि हुन्छ । तर, पहिलो आशौच सकिन एक दिन मात्र बाँकी भए दोश्रो आशौचको शुद्धि तीन रात पछि मात्र हुन्छ । जुठोमा सुतक परे वा सुतकमा जुठो परे जुठो सकिएपछि मात्र शुद्धि हुन्छ । आशौचमा पहिलो आशौच ठूलो छ भने पहिलो आशौचको शुद्धिले मात्र दुबै आशौचको शुद्धि हुन्छ । यदि पहिलो सूतकको पाँच रात बितेपछि अर्को सूतक पर्दछ भने दोश्रो सूतकको शुद्धि पहिलो सूतक शुद्धि हुँदा हुन्छ ।

देशान्तरगतं श्रुत्वा सूतकं शावमेव तु । तावदप्रयतो मर्त्यो यावच्छेषः समाप्यते ॥२५॥
अतीते सूतके प्रोक्तं सपिण्डानां त्रिरात्रकम् । तथैव मरणे स्नानमूर्ध्वं संवत्सराद् यदि ॥२६॥

विदेशमा भएकाको सूतक वा जुठो सुनेपछि जति दिन बाँकी छन् त्यति दिन आशौच लाग्दछ । बार्नुपर्ने दिन बितिसकेपछि एकवर्ष भित्र सुने सपिण्डीलाई तीन रात आशौच लाग्दछ भने एकवर्ष पछि सुने नुहाउनाले नै शुद्धि हुन्छ ।

३७८

वेदान्तविच्चाधीयानो योऽग्निमान् वृत्तिकर्षितः । सद्यः शौचं भवेत् तस्य सर्वावस्थासु सर्वदा ॥२७॥
स्त्रीणामसंस्कृतानां तु प्रदानात् पूर्वतः सदा । सपिण्डानां त्रिरात्रं स्यात् संस्कारे भर्तुरेव हि ॥२८॥

अविवाहित स्त्रीको पाणिग्रहण हुनुपूर्व मृत्यु भए सपिण्डीलाई जहिले पनि तीन रात आशौच लाग्दछ । संस्कार भएपछि मृत्यु भएमा भने पति र उसको कुललाई मात्र आशौच लाग्दछ ।

अहस्त्वदत्तकन्यानामशौचं मरणे स्मृतम् । ऊनद्विवर्षान्मरणे सद्यः शौचमुदाहृतम् ॥२९॥
आदन्तात् सोदरे सद्य आचौलादेकरात्रकम् । आप्रदानात् त्रिरात्रं स्याद् दशरात्रमतः परम् ॥३०॥
मातामहानां मरणे त्रिरात्रं स्यादशौचकम् । एकोदकानां मरणे सूतके चैतदेव हि ॥३१॥
पक्षिणी योनिसम्बन्धे बान्धवेषु तथैव च । एकरात्रं समुद्दिष्टं गुरौ सब्रह्मचारिणि ॥३२॥
प्रेते राजनि सज्योतिर्यस्य स्याद् विषये स्थितिः । गृहे मृतासु सर्वासु कन्यकासु त्र्यहं पितुः ॥३३॥
परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कृतकेषु च । त्रिरात्रं स्यात् तथाचार्ये स्वभार्यास्वन्यगासु च ॥३४॥
आचार्यपुत्रे पत्न्यां च अहोरात्रमुदाहृतम् । एकाहं स्यादुपाध्याये स्वग्रामे श्रोत्रियेऽपि च ॥३५॥
त्रिरात्रमसपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च । एकाहं चास्ववर्ये स्यादेकरात्रं तदिष्यते ॥३६॥
त्रिरात्रं श्वश्रूमरणात् श्वशुरे वै तदेव हि । सद्यः शौचं समुद्दिष्टं स्वगोत्रे संस्थिते सति ॥३७॥
शुद्धयेद् विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः । वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्यति ॥३८॥
क्षत्रविट्शूद्रदायादा ये स्युर्विप्रस्य बान्धवाः । तेषामशौचे विप्रस्य दशाहाच्छुद्धिरिष्यते ॥३९॥
राजन्यवैश्यावप्येवं हीनवर्णासु योनिषु । तमेव शौचं कुर्यातां विशुद्ध्यर्थमसंशयम् ॥४०॥
सर्वे तूत्तरवर्णानामशौचं कुर्युरादृताः । तद्वर्णविधिदृष्टेन स्वं तु शौचं स्वयोनिषु ॥४१॥
षड्रात्रं वा त्रिरात्रं स्यादेकरात्रं क्रमेण हि । वैश्यक्षत्रियविप्राणां शूद्रेष्वाशौचमेव तु ॥४२॥
अर्द्धमासोऽथ षड्रात्रं त्रिरात्रं द्विजपुंगवाः । शूद्रक्षत्रियविप्राणां वैश्येष्वाशौचमिष्यते ॥४३॥
षड्रात्रं वै दशाहं च विप्राणां वैश्यशूद्रयोः । अशौचं क्षत्रिये प्रोक्तं क्रमेण द्विजपुंगवाः ॥४४॥

शूद्रविट्क्षत्रियाणां तु ब्राह्मणे संस्थिते सति । दशरात्रेण शुद्धिः स्यादित्याह कमलोद्भवः ॥४५॥
असपिण्डं द्विजं प्रेतं विप्रो निर्हृत्य बन्धुवत् । अशित्वा च सहोषित्वा दशरात्रेण शुध्यति ॥४६॥
यद्यन्नमत्ति तेषां तु त्रिरात्रेण ततः शुचिः । अनदन्नन्नमह्नैव न च तस्मिन् गृहे वसेत् ॥४७॥
सोदकेष्वेतदेव स्यान्मातुराप्तेषु बन्धुषु । दशाहेन शवस्पर्शे सपिण्डश्चैव शुध्यति ॥४८॥
यदि निर्हरति प्रेतं प्रलोभाक्रान्तमानसः । दशाहेन द्विजः शुध्येद् द्वादशाहेन भूमिपः ॥४९॥
अर्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुध्यति । षड्रात्रेणाथवा सर्वे त्रिरात्रेणाथवा पुनः ॥५०॥
अनाथं चैव निर्हृत्य ब्राह्मणं धनवर्जितम् । स्नात्वा संप्राश्य तु घृतं शुध्यन्ति ब्राह्मणादयः ॥५१॥
अपरश्चेद् वरं वर्णमवरं वा वरो यदि । अशौचे संस्पृशेत् स्नेहात् तदाशौचेन शुध्यति ॥५२॥
प्रेतीभूतं द्विजं विप्रो हि अनुगच्छेत कामतः । स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥५३॥
एकाहात् क्षत्रिये शुद्धिर्वैश्ये स्याच्च द्व्यहेन तु । शूद्रे दिनत्रयं प्रोक्तं प्राणायामशतं पुनः ॥५४॥
अनस्थिसंचिते शूद्रे रौति चेद् ब्राह्मणः स्वकैः । त्रिरात्रं स्यात् तथाशौचमेकाहं त्वन्यथा स्मृतम् ॥५५॥
अस्थिसंचयनादर्वागेकाहं क्षत्रवैश्ययोः । अन्यथा चैव सज्योतिर्ब्राह्मणे स्नानमेव तु ॥५६॥
अनस्थिसंचिते विप्रे ब्राह्मणो रौति चेत् तदा । स्नानेनैव भवेच्छुद्धिः सचैलेन न संशयः ॥५७॥
यस्तैः सहाशनं कुर्याच्छयनादीनि चैव हि । बान्धवो वापरो वापि स दशाहेन शुध्यति ॥५८॥
यस्तेषामन्नमश्नाति सकृदेवापि कामतः । तदाशौचे निवृत्तेऽसौ स्नानं कृत्वा विशुध्यति ॥५९॥
यावत्तदन्नमश्नाति दुर्भिक्षोपहतो नरः । तावन्त्यहान्यशौचं स्यात् प्रायश्चित्तं ततश्चरेत् ॥६०॥
दाहाद्यशौचं कर्तव्यं द्विजानामग्निहोत्रिणाम् । सपिण्डानां तु मरणे मरणादितरेषु च ॥६१॥
सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते । समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने ॥६२॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः । लेपभाजस्त्रयश्चात्मा सापिण्ड्यं साप्तपौरुषम् ॥६३॥
अप्रत्तानां तथा स्त्रीणां सापिण्ड्यं साप्तपौरुषम् । ऊढानां भर्त्तृसापिण्ड्यं प्राह देवः पितामहः ॥६४॥
ये चैकजाता बहवो भिन्नयोनय एव च । भिन्नवर्णास्तु सापिण्ड्यं भवेत् तेषां त्रिपूरुषम् ॥६५॥
कारवः शिल्पिनो वैद्या दासीदासास्तथैव च । दातारो नियमी चैव ब्रह्मविद्ब्रह्मचारिणौ ॥६६॥
सत्रिणो व्रतिनस्तावत् सद्यः शौचा उदाहृताः । राजा चैवाभिषिक्तश्च प्राणसत्रिण एव च ॥६७॥
यज्ञे विवाहकाले च दैवयागे तथैव च । सद्यः शौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे चाप्युपद्रवे ॥६८॥
डिम्बाहवहतानां च विद्युता पार्थिवैर्द्विजैः । सद्यः शौचं समाख्यातं सर्पादिमरणे तथा ॥६९॥
अग्निमरुत्प्रपतने वीराध्वन्यप्यनाशके । गोब्राह्मणार्थे च संन्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ॥७०॥
नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् । नाशौचं कीर्त्यते सद्भिः पतिते च तथा मृते ॥७१॥
पतितानां न दाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसंचयः । ना चाश्रुपातपिण्डौ वा कार्यं श्राद्धादिकं क्वचित् ॥७२॥
व्यापादयेत् तथात्मानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः । विहितं तस्य नाशौचं नाग्निर्नाप्युदकादिकम् ॥७३॥
अथ कश्चित् प्रमादेन म्रियतेऽग्निविषादिभिः । तस्याशौचं विधातव्यं कार्यं चैवोदकादिकम् ॥७४॥
जाते कुमारे तदहः कामं कुर्यात् प्रतिग्रहम् । हिरण्यधान्यगोवासस्तिलाश्च गुडसर्पिषाम् ॥७५॥
फलानि पुष्पं शाकं च लवणं काष्ठमेव च । तोयं दधि घृतं तैलमौषधं क्षीरमेव च ॥
आशौचिनो गृहाद् ग्राह्यं शुष्कान्नं चैव नित्यशः ॥७६॥
आहिताग्निर्यथान्यायं दग्धव्यस्त्रिभिरग्निभिः । अनाहिताग्निर्गृह्येण लौकिकेनेतरो जनः ॥७७॥
देहाभावात् पलाशैस्तु कृत्वा प्रतिकृतिं पुनः । दाहः कार्यो यथान्यायं सपिण्डैः श्रद्धयान्वितैः ॥७८॥
सकृत्प्रसिञ्चन्युदकं नामगोत्रेण वाग्यताः । दशाहं बान्धवैः सार्धं सर्वे चैवार्द्रवाससः ॥७९॥
पिण्डं प्रतिदिनं दद्युः सायं प्रातर्यथाविधि । प्रेताय च गृहद्वारि चतुर्थे भोजयेद् द्विजान् ॥८०॥
द्वितीयेऽहनि कर्तव्यं क्षुरकर्म सबान्धवैः । चतुर्थे बान्धवैः सर्वैरस्थ्नां संचयनं भवेत् ॥
पूर्वं तु भोजयेद् विप्रानयुग्मान् श्रद्धया शुचीन् ॥८१॥
पञ्चमे नवमे चैव तथैवैकादशेऽहनि । अयुग्मान् भोजयेद् विप्रान् नवश्राद्धं तु तद्विदुः ॥८२॥
एकादशेऽह्नि कुर्वीत प्रेतमुद्दिश्य भावतः । द्वादशे वाथ कर्तव्यमनिन्द्ये त्वथवाहनि ॥
एकं पवित्रमेकोऽर्घः पिण्डपात्रं तथैव च ॥८३॥
एवं मृताह्नि कर्तव्यं प्रतिमासं तु वत्सरम् । सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णे संवत्सरे पुनः ॥८४॥

कुर्याच्चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विजोत्तमाः । प्रेतार्घं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत्ततः ॥८५॥
ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि । सपिण्डीकरणं श्राद्धं देवपूर्वं विधीयते ॥८६॥
पितृनावाहयेत् तत्र पुनः प्रेतं च निर्दिशेत् । ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां स्यात् पृथक्क्रियाः ॥
यस्तु कुर्यात् पृथक् पिण्डं पितृहा सोऽभिजायते ॥८७॥
मृते पितरि वै पुत्रः पिण्डमब्दं समाचरेत् । दद्याच्चान्नं सोदकुम्भं प्रत्यहं प्रेतधर्मतः ॥८८॥
पार्वणेन विधानेन संवत्सरिकमिष्यते । प्रतिसंवत्सरं कार्यं विधिरेष सनातनः ॥८९॥
मातापित्रोः सुतैः कार्यं पिण्डदानादिकं च यत् । पत्नी कुर्यात् सुताभावे पत्न्यभावे सहोदरः ॥९०॥
अनेनैव विधानेन जीवन् वा श्राद्धमाचरेत् । कृत्वा दानादिकं सर्वं श्रद्धायुक्तः समाहितः ॥९१॥
एष वः कथितः सम्यग् गृहस्थानां क्रियाविधिः । स्त्रीणां तु भर्तृशुश्रूषा धर्मो नान्य इहेष्यते ॥९२॥
स्वधर्मपरमो नित्यमीश्वरार्पितमानसः । प्राप्नोति तत्परं स्थानं यदुक्तं वेदवादिभिः ॥९३॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,३६१+९३=४,४५४

॥ अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ।
अग्निहोत्रं तु जुहुयादाद्यन्तेऽहर्निशोः सदा । दर्शेन चैव पक्षान्ते पौर्णमासेन चैव हि ॥१॥
शस्यान्ते नवसस्येष्ट्या तथर्त्वन्ते द्विजोऽध्वरैः । पशुना त्वयनस्यान्ते समान्ते सौमिकैर्मखैः ॥२॥
नानिष्ट्वा नवशस्येष्ट्या पशुना वाऽग्निनमान् द्विजः । नवान्नमद्यान्मांसं वा दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥३॥
नवेनान्नेन चानिष्ट्वा पशुहव्येन चाग्नयः । प्राणानेवात्तुमिच्छन्ति नवान्नामिषगृद्धिनः ॥४॥
सावित्रान् शान्तिहोमांश्च कुर्यात् पर्वसु नित्यशः । पितृंश्चैवाष्टकाः सर्वे नित्यमन्वष्टकासु च ॥५॥
एष धर्मः परो नित्यमपधर्मोऽन्य उच्यते । त्रयाणामिह वर्णानां गृहस्थाश्रमवासिनाम् ॥६॥
नास्तिक्यादथवालस्याद् योऽग्नीन् नाधातुमिच्छति । यजेत वा न यज्ञेन स याति नरकान् बहून् ॥७॥
तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ । कुम्भीपाकं वैतरणीमसिपत्रवनं तथा ॥८॥
अन्यांश्च नरकान् घोरान् संप्राप्यान्ते सुदुर्मतिः । अन्त्यजानां कुले विप्राः शूद्रयोनौ च जायते ॥९॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणो हि विशेषतः । आथायाग्निं विशुद्धात्मा यजेत परमेश्वरम् ॥१०॥
अग्निहोत्रात् परो धर्मो द्विजानां नेह विद्यते । तस्मादाराधयेन्नित्यमग्निहोत्रेण शाश्वतम् ॥११॥
यश्चाध्यायाग्निमालस्यान्न यष्टुं देवमिच्छति । सोऽसौ मूढो न सम्भाष्यः किं पुनर्नास्तिको जनः ॥१२॥
यस्य त्रैवार्षिकं भक्तं पर्याप्तं भृत्यवृत्तये । अधिकं चापि विद्येत स सोमं पातुमर्हति ॥१३॥
एष वै सर्वयज्ञानां सोमः प्रथम इष्यते । सोमेनाराधयेद्देवं सोमलोकमहेश्वरम् ॥१४॥
न सोमयागादधिको महेशाराधने क्रतुः । न सोमो विद्यते तस्मात् सोमेनाभ्यर्चयेत् परम् ॥१५॥
पितामहेन विप्राणामादावभिहितः शुभः । धर्मो विमुक्तये साक्षाच्छ्रौतः स्मार्तो द्विधा पुनः ॥१६॥
श्रौतस्त्रेताग्निसम्बन्धात् स्मार्तः पूर्वं मयोदितः । श्रेयस्करतमः श्रौतस्तस्माच्छ्रौतं समाचरेत् ॥१७॥
उभावभिहितौ धर्मौ वेदादेव विनिःसृतौ । शिष्टाचारस्तृतीयः स्याच्छ्रुतिस्मृत्योरलाभतः ॥१८॥
धर्मेणाधिगतो यैस्तु वेदः सपरिबृंहणः । ते शिष्टा ब्राह्मणाः प्रोक्ता नित्यमात्मगुणान्विताः ॥१९॥
तेषामभिमतो यः स्याच्चेतसा नित्यमेव हि । स धर्मः कथितः सद्भिर्नान्येषामिति धारणा ॥२०॥
पुराणं धर्मशास्त्रं च वेदानामुपबृंहणम् । एकस्माद् ब्रह्मविज्ञानं धर्मज्ञानं तथैकतः ॥२१॥
धर्मं जिज्ञासमानानां तत्प्रमाणतरं स्मृतम् । धर्मशास्त्रं पुराणानि ब्रह्मज्ञाने परा प्रमा ॥२२॥
नान्यतो जायते धर्मो ब्रह्मविद्या च वैदिकी । तस्माद् धर्मं पुराणं च श्रद्धातव्यं द्विजातिभिः ॥२३॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,४५४+२३=४,४७७

॥ पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥
एष वोऽभिहितः कृत्स्नो गृहस्थाश्रमवासिनः । द्विजातेः परमो धर्मो वर्तनानि निबोधत ॥१॥
द्विविधस्तु गृही ज्ञेयः साधकश्चाप्यसाधकः । अध्याप्नं याजनं च पूर्वस्याहुः प्रतिग्रहम् ॥
कुसीदकृषिवाणिज्यं प्रकुर्वन्तः स्वयंकृतम् ॥२॥
कृषेरभावे वाणिज्यं तदभावे कुसीदकम् । आपत्कल्पो ह्ययं ज्ञेयः पूर्वोक्तो मुख्य इष्यते ॥३॥
स्वयं वा कर्षणं कुर्याद् वाणिज्यं वा कुसीदकम् । कष्टा पापीयसी वृत्तिः कुसीदं तद्विवर्जयेत् ॥४॥
क्षात्रवृत्तिं परां प्रहुर्न स्वयं कर्षणं द्विजैः । तस्मात् क्षात्रेण वर्तेत वर्ततेनापदि द्विजः ॥५॥
तेन नावाप्यजीवंस्तु वैश्यवृत्तिं कृषिं व्रजेत् । न कथंचन कुर्वीत ब्राह्मणः कर्म कर्षणम् ॥६॥
लब्धलाभः पितॄन् देवान् ब्राह्मणांश्चापि पूजयेत् । ते तृप्तास्तस्य तं दोषं शमयन्ति न संशयः ॥७॥
देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च दद्याद् भागं तु विंशकम् । त्रिंशद्भागं ब्राह्मणानां कृषिं कुर्वन् न दुष्यति ॥८॥
वणिक् प्रदद्याद् द्विगुणं कुसीदी त्रिगुणं पुनः । कृषीपालान्न दोषेण युज्यते नात्र संशयः ॥९॥
शिलोञ्छं वाप्याददीत गृहस्थः साधकः पुनः । विद्याशिल्पादयस्त्वन्ये बहवो वृत्तिहेतवः ॥१०॥
असाधकस्तु यः प्रोक्तो गृहस्थाश्रमसंस्थितः । शिलोञ्छे तस्य कथिते द्वे वृत्ती परमर्षिभिः ॥११॥
अमृतेनाथवा जीवेन्मृतेनाप्यथवा यदि । अयाचितं स्यादमृतं मृतं भैक्षं तु याचितम् ॥१२॥
कुशूलधान्यको वा स्यात् कुम्भीधान्यक एव वा । त्र्यहैहिको वापि भवेदश्वस्तनिक एव च ॥१३॥
चतुर्णामपि वै तेषां द्विजानां गृहमेधिनाम् । श्रेयान् परः परो ज्ञेयो धर्मतो लोकजित्तमः ॥१४॥
षट्कर्मैको भवेत्तेषां त्रिभिरन्यः प्रवर्तते । द्वाभ्यामेकश्चतुर्थस्तु ब्रह्मसत्रेण जीवति ॥१५॥
वर्तयंस्तु शिलोञ्छाभ्यामग्निहोत्रपरायणः । इष्टिः पार्वायणान्तीयाः केवला निर्वपेत् सदा ॥१६॥
न लोकवृत्तिं वर्तेत वृत्तिहेतोः कथंचन । अजिह्मामशठां शुद्धां जीवेद् ब्राह्मणजीविकाम् ॥१७॥
याचित्वा वाऽपि सद्भ्योऽन्नं पितृन्देवांस्तु तोषयेत् । याचयेद् वा शुचिं दान्तं न तृप्येत स्वयं ततः ॥१८॥
यस्तु द्रव्यार्जनं कृत्वा गृहस्थस्तोषयेन्न तु । देवान् पितृंश्च विधिना शुनां योनिं व्रजत्यसौ ॥१९॥
धर्मश्चार्थश्च कामश्च श्रेयो मोक्षश्चतुष्टयम् । धर्माद्विरुद्धः कामः स्याद् ब्राह्मणानां तु नेतरः ॥२०॥
योऽर्थो धर्माय नात्मार्थं सोऽर्थोऽनर्थस्तथेतरः । तस्मादर्थं समासाद्य दद्याद् वै जुहुयाद् यजेत् ॥२१॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,४७७+२१=४,४९८

॥ अथ षड्विंशोऽध्यायः ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि दानधर्ममनुत्तमम् । ब्रह्मणाभिहितं पूर्वमृषिणां ब्रह्मवादिनाम् ॥१॥
अर्थानामुदिते पात्रे श्रद्धया प्रतिपादनम् । दानमित्यभिनिर्दिष्टं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥२॥
यद् ददाति विशिष्टेभ्यः श्रद्धया परया युतः । तद् वै वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षति ॥३॥
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं दानमुच्यते । चतुर्थं विमलं प्रोक्तं सर्वदानोत्तमोत्तमम् ॥४॥
अहन्यहनि यत् किंचिद् दीयतेऽनुपकारिणे । अनुद्दिश्य फलं तस्माद् ब्राह्मणाय तु नित्यकम् ॥५॥
यत् तु पापोपशान्त्यर्थं दीयते विदुषां करे । नैमित्तिकं तदुद्दिष्टं दानं सद्भिरनुष्ठितम् ॥६॥
अपत्यविजयैश्वर्यस्वर्गार्थं यत् प्रदीयते । दानं तत् काम्यमाख्यातमृषिभिर्धर्मचिन्तकैः ॥७॥
यदीश्वरप्रीणनार्थं ब्रह्मवित्सु प्रदीयते । चेतसा धर्मयुक्तेन दानं तद् विमलं शिवम् ॥८॥
दानधर्मं निषेवेत पात्रमासाद्य शक्तितः । उत्पत्स्यते हि तत्पात्रं यत् तारयति सर्वतः ॥९॥
कुटुम्बभक्तवसनाद् देयं यदतिरिच्यते । अन्यथा दीयते यद्धि न तद् दानं फलप्रदम् ॥१०॥
श्रोत्रियाय कुलीनाय विनीताय तपस्विने । वृत्तस्थाय दरिद्राय प्रदेयं भक्तिपूर्वकम् ॥११॥
यस्तु दद्यान्महीं भक्त्या ब्राह्मणायाहिताग्नये । स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥१२॥
इक्षुभिः संततां भुमिं यवगोधूमशालिनीम् । ददाति वेदविदुषे यः स भूयो न जायते ॥१३॥
गोचर्ममात्रामपि वा यो भूमिं सम्प्रयच्छति । ब्राह्मणाय दरिद्राय सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥१४॥
भूमिदानात् परं दानं विद्यते नेह किञ्चन । अन्नदानं तेन तुल्यं विद्यादानं ततोऽधिकम् ॥१५॥
यो ब्राह्मणाय शान्ताय शुचये धर्मशालिने । ददाति विद्यां विधिना ब्रह्मलोके महीयते ॥१६॥

दद्यादहरहस्त्वन्नं श्रद्धया ब्रह्मचारिणे । सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मणः स्थानमाप्नुयात् ॥१७॥
गृहस्थायान्नदानेन फलं प्राप्नोति मानवः । आममेचास्य दातव्यं दत्त्वाप्नोति परां गतिम् ॥१८॥
वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा । उपोष्य विधिना शान्तः शुचिः प्रयतमानसः ॥१९॥
पूजयित्वा तिलैः कृष्णैर्मधुना च विशेषतः । गन्धादिभिः समभ्यर्च्य वाचयेद् वा स्वयं वदेत् ॥२०॥
प्रीयतां धर्मराजेति यद् वा मनसि वर्तते । यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥२१॥
कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिषी । ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥२२॥
कृतान्नमुदकुम्भं च वैशाख्यां च विशेषतः । निर्दिश्य धर्मराजाय विप्रेभ्यो मुच्यते भयात् ॥२३॥
सुवर्णतिलयुक्तैस्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा । तर्पयेदुदपात्रैस्तु ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥२४॥
माघमासे तु विप्रस्तु द्वादश्यां समुपोषितः । शुक्लाम्वरधरः कृष्णैस्तिलैर्हुत्वा हुताशनम् ॥२५॥
प्रदद्याद् ब्राह्मणेभ्यस्तु तिलानेव समाहितः । जन्मप्रभृति यत्पापं सर्वं तरति वै द्विजः ॥२६॥
अमावस्यामनुप्राप्य ब्राह्मणाय तपस्विने । यत्किंचिद् देवदेवेशं दद्याच्चोद्दिश्य शंकरम् ॥२७॥
प्रीयतामीश्वरः सोमो महादेवः सनातनः । सप्तजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥२८॥
यस्तु कृष्णचतुर्दश्यां स्नात्वा देवं पिनाकिनम् । आराधयेद् द्विजमुखे न तस्यास्ति पुनर्भवः ॥२९॥
कृष्णाष्टम्यां विशेषेण धार्मिकाय द्विजातये । स्नात्वाऽभ्यर्च्य यथान्यायं पादप्रक्षालनादिभिः ॥३०॥
प्रीयतां मे महादेवो दद्याद् द्रव्यं स्वकीयकम् । सर्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥३१॥
द्विजैः कृष्णचतुर्दश्यां कृष्णाष्टम्यां विशेषतः । अमावास्यायां वै भक्तैस्तु पूजनीयस्त्रिलोचनः ॥३२॥
एकादश्यां निराहारो द्वादश्यां पुरुषोत्तमम् । अर्चयेद् बाह्मणमुखे स गच्छेत् परमं पदम् ॥३३॥
एषा तिथिर्वैष्णवीं स्याद् द्वादशी शुक्लपक्षके । तस्यामाराधयेद् देवं प्रयत्नेन जनार्दनम् ॥३४॥
यत्किञ्चिद् देवमीशानमुद्दिश्य ब्राह्मणे शुचौ । दीयते विष्णवे वापि तदनन्तफलप्रदम् ॥३५॥
यो हि यां देवतामिच्छेत् समाराधयितुं नरः । ब्राह्मणान् पूजयेद् यत्नात् स तस्यां तोषयेत् ततः ॥३६॥
द्विजानां वपुरास्थाय नित्यं तिष्ठन्ति देवताः । पूज्यन्ते ब्राह्मणालाभे प्रतिमादिष्वपि क्वचित् ॥३७॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन तत् तत् फलमभीप्सता । द्विजेषु देवता नित्यं पूजनीया विशेषतः ॥३८॥
विभूतिकामः सततं पूजयेद् वै पुरन्दरम् । ब्रह्मवर्चसकामस्तु ब्रह्माणं ब्रह्मकामुकः ॥३९॥
आरोग्यकामोऽथ रविं धनकामो हुताशनम् । कर्मणां सिद्धिकामस्तु पूजयेद् वै विनायकम् ॥४०॥
भोगकामस्तु शशिनं बलकामः समीरणम् । मुमुक्षुः सर्वसंसारात् प्रयत्नेनार्चयेद्धरिम् ॥४१॥
यस्तु योगं तथा मोक्षमन्विच्छेज्ज्ञानमैश्वरम् । सोऽर्चयेद् वै विरूपाक्षं प्रयत्नेन महेश्वरम् ॥४२॥
ये वाञ्छन्ति महायोगान् ज्ञानानि च महेश्वरम् । ते पूजयन्ति भूतेशं केशवं चापि भोगिनः ॥४३॥
वारिदस्तृप्तिमाप्नोति सुखमक्षयमन्नदः । तिलप्रदः प्रजामिष्टां दीपदश्चक्षुरुत्तमम् ॥४४॥
भूमिदः सर्वमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः । गृहदोऽग्र्याणि वेश्मानि रूप्यदो रूपमुत्तमम् ॥४५॥
वासोदश्चन्द्रसालोक्यमश्विसालोक्यमश्वदः । अनडुदः श्रियं पुष्टां गोदो व्रध्नस्य विष्टपम् ॥४६॥
यानशय्याप्रदो भार्यामैश्वर्यमभयप्रदः । धान्यदः शाश्वतं सौख्यं ब्रह्मदो ब्रह्मसात्म्यताम् ॥४७॥
धान्यान्यपि यथाशक्ति विप्रेषु प्रतिपादयेत् । वेदवित्सु विशिष्टेषु प्रेत्य स्वर्गं समश्नुते ॥४८॥
गवां घासप्रदानेन सर्वपापैः प्रमुच्यते । इन्धनानां प्रदानेन दीप्ताग्निर्जायते नरः ॥४९॥
फलमूलानि शाकानि भोज्यानि विविधानि च । प्रदद्याद् ब्राह्मणेभ्यस्तु मुदा युक्तः सदा भवेत् ॥५०॥
औषधं स्नेहमाहारं रोगिणे रोगशान्तये । ददानो रोगरहितः सुखी दीर्घायुरेव च ॥५१॥
असिपत्रवनं मार्गं क्षुरधारासमन्वितम् । तीव्रितापं च तरति छत्रोपानत्प्रदो नरः ॥५२॥
यद्यदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे । तत्तद् गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥५३॥
अयने विषुवे चैव ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः । संक्रान्त्यादिषु कालेषु दत्तं भवति चाक्षयम् ॥५४॥
प्रयागादिषु तीर्थेषु पुण्येष्वायतनेषु च । दत्त्वा चाक्षयमाप्नोति नदीषु च वनेषु च ॥५५॥
दानधर्मात् परो धर्मो भूतानां नेह विद्यते । तस्माद् विप्राय दातव्यं श्रोत्रियाय द्विजातिभिः ॥५६॥
स्वगायुर्भूतिकामेन तथा पापोपशान्तये । मुमुक्षुणा च दातव्यं ब्राह्मणेभ्यस्तथाऽन्वहम् ॥५७॥
दीयमानं तु यो मोहाद् गोविप्राग्निसुरेषु च । निवारयति पापात्मा तिर्यग्योनिं व्रजेत् तु सः ॥५८॥
यस्तु द्रव्यार्जनं कृत्वा नार्चयेद् ब्राह्मणान् सुरान् । सर्वस्वमपहृत्यैनं राजा राष्ट्रात् प्रवासयेत् ॥५९॥

यस्तु दुर्भिक्षवेलायामन्नाद्यं न प्रयच्छति । म्रियमाणेषु विप्रेषु ब्राह्मणः स तु गर्हितः ॥६०॥
न तस्मात् प्रतिगृह्णीयुर्न विशेयुश्च तेन हि । अङ्कयित्वा स्वकाद् राष्ट्रात् तं राजा विप्रवासयेत् ॥६१॥
यस्त्वसद्भ्यो ददातीह न द्रव्यं धर्मसाधनम् । स पूर्वाभ्यधिकः पापी नरके पच्यते नरः ॥६२॥
स्वाध्यायवन्तो ये विप्रा विद्यावन्तो जितेन्द्रियाः । सत्यसंयमसंयुक्तास्तेभ्यो दद्याद् द्विजोत्तमाः ॥६३॥
सुभुक्तमपि विद्वांसं धार्मिकं भोजयेद् द्विजम् । न तु मूर्खमवृत्तस्थं दशरात्रमुपोषितम् ॥६४॥
सन्निकृष्टमतिक्रम्य श्रोत्रियं यः प्रयच्छति । स तेन कर्मणा पापी दहत्यासप्तमं कुलम् ॥६५॥
यदिस्यादधिको विप्रः शीलविद्यादिभिः स्वयम् । तस्मै यत्नेन दातव्यं अतिक्रम्यापि सन्निधिम् ॥६६॥
योऽर्चितं प्रतिगृह्णीयाद् दद्यादर्चितमेव च । तावुभौ गच्छतः स्वर्गं नरकं तु विपर्यये ॥६७॥
न वार्यपि प्रयच्छेत नास्तिके हैतुकेऽपि च । पाषण्डेषु च सर्वेषु नावेदविदि धर्मवित् ॥६८॥
अपूपं च हिरण्यं च गामश्वं पृथिवीं तिलान् । अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मी भवति काष्ठवत् ॥६९॥
द्विजातिभ्यो धनं लिप्सेत् प्रशस्तेभ्यो द्विजोत्तमः । अपि वा जातिमात्रेभ्यो न तु शूद्रात् कथञ्चन ॥७०॥
वृत्तिसङ्कोचमन्विच्छेन्नेहेत धनविस्तरम् । धनलोभे प्रसक्तस्तु ब्राह्मण्यादेव हीयते ॥७१॥
वेदानधीत्य सकलान् यज्ञांश्चावाप्य सर्वशः । न तां गतिमवाप्नोति सङ्कोचाद् यामवाप्नुयात् ॥७२॥
प्रतिग्रहरुचिर्न स्यात् यात्रार्थं तु समाहरेत् । स्थित्यर्थादधिकं गृह्णन् ब्राह्मणो यात्यधोगतिम् ॥७३॥
यस्तु याचनको नित्यं न स स्वर्गस्य भाजनम् । उद्वेजयति भूतानि यथा चौरस्तथैव सः ॥७४॥
गुरून् भृत्यांश्चोज्जिहीर्षुरर्चिष्यन् देवतातिथीन् । सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्न तु तृप्येत् स्वयं ततः ॥७५॥
एवं गृहस्थो युक्तात्मा देवताऽतिथिपूजकः । वर्तमानः संयातात्मा याति तत् परमं पदम् ॥७६॥
पुत्रे निधाय वा सर्वं गत्वाऽरण्यं तु तत्त्ववित् । एकाकी विचरेन्नित्यमुदासीनः समाहितः ॥७७॥
एष वः कथितो धर्मो गृहस्थानां द्विजोत्तमाः । ज्ञात्वाऽतु तिष्ठेन्नियतं तथाऽनुष्ठापयेद् द्विजान् ॥७८॥
इति देवमनादिमेकमीशं गृहधर्मेण समर्चयेदजस्रम् । समतीत्य स सर्वभूतयोनिं प्रकृतिं वै स परं न याति जन्म ॥७९॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे षड् विंशोऽध्यायः ॥२६॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,४९८+७९=४,५७७

॥ अथ सप्तविंशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥

एवं गृहाश्रमे स्थित्वा द्वितीयं भागमायुषः । वानप्रस्थाश्रमं गच्छेत् सदारः साग्निरेव च ॥१॥
निक्षिप्य भार्यां पुत्रेषु गच्छेद् वनमथापि वा । दृष्ट्वाऽपत्यस्य चापत्यं जर्जरीकृतविग्रहः ॥२॥
शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्णे प्रशस्ते चोत्तरायणे । गत्वाऽरण्यं नियमवांस्तपः कुर्यात् समाहितः ॥३॥
फलमूलानि पूतानि नित्यमाहारमाहरेत् । यताहारो भवेत् तेन पूजयेत् पितृदेवताः ॥४॥
पूजयित्वाऽतिथिं नित्यं स्नात्वा चाभ्यर्चयेत् सुरान् । गृहादादाय चाश्नीयादष्टौ ग्रासान् समाहितः ॥५॥
जटाश्च बिभृयान्नित्यं नखरोमाणि नोत्सृजेत् । स्वाध्यायं सर्वदा कुर्यान्नियच्छेद् वाचमन्यतः ॥६॥
अग्निहोत्रं च जुहुयात् पञ्चयज्ञान् समाचरेत् । मुन्यन्नैर्विविधैर्वन्यैः शाकमूलफलेन वा ॥७॥
चीरवासा भवेन्नित्यं स्नायात् त्रिषवणं शुचिः । सर्वभूतानुकम्पी स्यात् प्रतिग्रहविवर्जितः ॥८॥
दर्शेन पौर्णमासेन यजे् नियतं द्विजः । ऋक्षेष्वाग्रयणे चैव चातुर्मास्यानि चाहरेत् ॥
उत्तरायणं च क्रमशो दक्षस्यायनमेव च ॥९॥
वासन्तैः शारदैर्मेध्यैर्मुन्यन्नैः स्वयमाहृतैः । पुरोडाशांश्चरूंश्चैव द्विविधं निर्वपेत् पृथक् ॥१०॥
देवताभ्यश्च तद् हुत्वा वन्यं मेध्यतरं हविः । शेषं समुपभुञ्जीत लवणं च स्वयं कृतम् ॥११॥
वर्जयेन्मधुमांसानि भौमानि कवचानि च । भूस्तृणं शिग्रुकं चैव श्लेष्मातकफलानि च ॥१२॥
न फालकृष्टमश्नीयादुत्सृष्टमपि केनचित् । न ग्रामजातान्यार्तोऽपि पुष्पाणि च फलानि च ॥१३॥
श्रावणेनैव विधिना वह्निं परिचरेत् सदा । न द्रुह्येत् सर्वभूतानि निर्द्वन्द्वो निर्भयो भवेत् ॥१४॥
न नक्तं किंचिदश्नीयाद् रात्रौ ध्यानपरो भवेत् । जितेन्द्रियो जितक्रोधस्तत्त्वज्ञानविचिन्तकः ॥
ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं न पत्नीमपि संश्रयेत् ॥१५॥
यस्तु पत्न्या वनं गत्वा मैथुनं कामतश्चरेत् । तद् व्रतं तस्य लुप्येत प्रायश्चित्तीयते द्विजः ॥१६॥

तत्र यो जायते गर्भो न संस्पृश्यो द्विजातिभिः । न हि वेदेऽधिकारोऽस्य तद्वंशेऽप्येवमेव हि ॥१७॥
अधः शयीत सततं सावित्रीजाप्यतत्परः । शरण्यः सर्वभूतानां संविभागपरः सदा ॥१८॥
परिवादं मृषावादं निद्रालस्यं विवर्जयेत् । एकाग्निरनिकेतः स्यात् प्रोक्षितां भूमिमाश्रयेत् ॥१९॥
मृगैः सह चरेद् वासं तैः सहैव च संवसेत् । शिलायां शर्करायां वा शयीत सुसमाहितः ॥२०॥
सद्यः प्रक्षालको वा स्यान्माससंचयिकोऽपि वा । षण्मासनिचयो वा स्यात् समानिचय एव वा ॥२१॥
त्यजेदाश्वयुजे मासि सम्पन्नं पूर्वसंचितम् । जीर्णानि चैव वासांसि शाकमूलफलानि च ॥२२॥
दन्तोलूखलिको वा स्यात् कापोतीं वृत्तिमाश्रयेत् । अश्मकुट्टो भवेद् वाऽपि कालपक्वभुगेव वा ॥२३॥
नक्तं चान्नं समश्नीयाद् दिवा चाहृत्य शक्तितः । चतुर्थकालिको वा स्यात् स्याद्वाचाष्टमकालिकः ॥२४॥
चान्द्रायणविधानैर्वा शुक्ले कृष्णे च वर्तयेत् । पक्षे पक्षे समश्नीयाद् द्विजाग्रान् कथितान् सकृत् ॥२५॥
पुष्पमूलफलैर्वापि केवलैर्वर्तयेत् सदा । स्वाभाविकैः स्वयं शीर्णैर्वैखानसमते स्थितः ॥२६॥
भूमौ वा परिवर्तेत तिष्ठेद् वा प्रपदैर्दिनम् । स्थानासनाभ्यां विहरेन्न क्वचिद् धैर्यमुत्सृजेत् ॥२७॥
ग्रीष्मे पञ्चतपाश्च स्याद् वर्षास्वभ्रावकाशकः । आर्द्रवासास्तु हेमन्ते क्रमशो वर्धयंस्तपः ॥२८॥
उपस्पृश्य त्रिषवणं पितृदेवांश्च तर्पयेत् । एकपादेन तिष्ठेत मरीचीन् वा पिबेत् तदा ॥२९॥
पञ्चाग्निर्धूमपो वा स्यादुष्मपः सोमपोऽथ वा । पयः पिबेच्छुक्लपक्षे कृष्णापक्षे तु गोमयम् ॥
शीर्णपर्णाशनो वा स्यात् कृच्छ्रैर्वा वर्तयेत् सदा ॥३०॥
योगाभ्यासरतश्च स्याद् रुद्राध्यायी भवेत् सदा । अथर्वशिरसोऽध्येता वेदान्ताभ्यासतत्परः ॥३१॥
यमान् सेवेत सततं नियमांश्चाप्यतन्द्रितः । कृष्णाजिनः सोत्तरीयः शुक्लयज्ञोपवीतवान् ॥३२॥
अथ चाग्नीन् समारोप्य स्वात्मनि ध्यानतत्परः । अनग्निरनिकेतः स्यान्मुनिर्मोक्षपरो भवेत् ॥३३॥
तापसेष्वेव विप्रेषु यात्रिकं भैक्षमाहरेत् । गृहमेधिषु चान्येषु द्विजेषु वनवासिषु ॥३४॥
ग्रामादाहृत्य चाश्नीयादष्टौ ग्रासान् वने वसन् । प्रतिगृह्य पुटेनैव पाणिना शकलेन वा ॥३५॥
विविधाश्चोपनिषद आत्मसंसिद्धये जपेत् । विद्याविशेषान् सावित्रीं रुद्राध्यायं तथैव च ॥३६॥
महाप्रास्थानिकं वासौ कुर्यादनशनं तु वा । अग्निप्रवेशमन्यद् वा ब्रह्मार्पणविधौ स्थितः ॥३७॥
यस्तु सम्यगिममाश्रमं शिवं संश्रयेदशिवपुञ्जनाशनम् । ते विशन्ति परमैश्वरं पदं यान्ति यत्र जगतोऽस्य संस्थितेः ॥३८॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,५७७+३८=४,६१५

॥ अथाष्टाविंशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥

एवं वनाश्रमे स्थित्वा तृतीयं भागमायुषः । चतुर्थमायुषो भागं संन्यासेन नयेत् क्रमात् ॥१॥
अग्नीनात्मनी संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो भवेत् । योगाभ्यासरतः शान्तो ब्रह्मविद्यापरायणः ॥२॥
यदा मनसि संजातं वैतृष्ण्यं सर्ववस्तुषु । तदा संन्यासमिच्छन्ति पतितः स्याद् विपर्यये ॥३॥
प्राजापत्यां निरूप्येष्टिमाग्नेयीमथवा पुनः । दान्तः पक्वकषायोऽसौ ब्रह्माश्रममुपाश्रयेत् ॥४॥
ज्ञानसंन्यासिनः केचिद् वेदसंन्यासिनः परे । कर्मसंन्यासिनस्त्वन्ये त्रिविधाः परिकीर्तिताः ॥५॥
यः सर्वसङ्गनिर्मुक्तो निर्द्वन्द्वश्चैव निर्भयः । प्रोच्यते ज्ञानसंन्यासी स्वात्मन्येव व्यवस्थितः ॥६॥
वेदमेवाभ्यसेन्नित्यं निर्द्वन्दो निष्परिग्रहः । प्रोच्यते वेदसंन्यासी मुमुक्षुर्विजितेन्द्रियः ॥७॥
यस्त्वग्नीनात्मसात्कृत्वा ब्रह्मार्पणपरो द्विजः । ज्ञेयः स कर्मसंन्यासी महायज्ञपरायणः ॥८॥
त्रयाणामपि चैतेषां ज्ञानी त्वभ्यधिको मतः । न तस्य विद्यते कार्यं न लिङ्गं वा विपश्चितः ॥९॥
निर्ममो निर्भयः शान्तो निर्द्वन्द्वः पर्णभोजनः । जीर्णकौपीनवासाः स्यान्नग्नो वा ध्यानतत्परः ॥१०॥
ब्रह्मचारी मिताहारो ग्रामादन्नं समाहरेत् । अध्यात्ममतिरासीत निरपेक्षो निरामिषः ॥११॥
आत्मनैव सहायेन सुखार्थी विचरेदिह । नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् ॥१२॥
कालमेव प्रतीक्षेत निदेशं भृतको यथा । नाध्येतव्यं न वक्तव्यं श्रोतव्यं न कदाचन ॥
एवं ज्ञात्वा परो योगी ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥१३॥
एकवासाऽथवा विद्वान् कौपीनाच्छादनस्तथा । मुण्डी शिखी वाऽथ भवेत् त्रिदण्डी निष्परिग्रहः ॥

काषायवासाः सततं ध्यानयोगपरायणः ॥१४॥
ग्रामान्ते वृक्षमूले वा वसेद् देवालयेऽपि वा । समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ॥
भैक्ष्येण वर्तयेन्नित्यं नैकान्नादी भवेत् क्वचित् ॥१५॥
यस्तु मोहेन वान्यस्मादेकान्नादी भवेद् यतिः । न तस्य निष्कृतिः काचिद् धर्मशास्त्रेषु कथ्यते ॥१६॥
रागद्वेषविमुक्तात्मा समलोष्टाश्मकाञ्चनः । प्राणिहंसानिवृत्तश्च मौनी स्यात् सर्वनिस्पृहः ॥१७॥
दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् । सत्यपूतां वदेद् वाणीं मनः पूतं समाचरेत् ॥१८॥
नैकत्र निवसेद् देशे वर्षाभ्योऽन्यत्र भिक्षुकः । स्नानशौचरतो नित्यं कमण्डलुकरः शुचिः ॥१९॥
ब्रह्मचर्यरतो नित्यं वनवासरतो भवेत् । मोक्षशास्त्रेषु निरतो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥२०॥
दम्भाहंकारनिर्मुक्तो निन्दापैशुन्यवर्जितः । आत्मज्ञानगुणोपेतो यतिर्मोक्षमवाप्नुयात् ॥२१॥
अभ्यसेत् सततं वेदं प्रणवाख्यं सनातनम् । स्नात्वाचम्य विधानेन शुचिर्देवालयादिषु ॥२२॥
यज्ञोपवीती शान्तात्मा कुशपाणिः समाहितः । धौतकाषायवसनो भस्मच्छन्नतनूरहः ॥२३॥
अधियज्ञं ब्रह्म जपेदाधिदैविकमेव वा । आध्यात्मिकं च सततं वेदान्ताभिहितं च यत् ॥२४॥
पुत्रेषु वाथ निवसन् ब्रह्मचारी यतिर्मुनिः । वेदमेवाभ्यसेन्नित्यं स याति परमां गतिम् ॥२५॥
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं तपः परम् । क्षमा दया च सन्तोषो व्रतान्यस्य विशेषतः ॥२६॥
वेदान्तज्ञाननिष्ठो वा पञ्च यज्ञान् समाहितः । कुर्यादहरहः स्नात्वा भिक्षान्नेनैव तेन हि ॥२७॥
होममन्त्राञ्जपेन्नित्यं काले काले समाहितः । स्वाध्यायं चान्वहं कुर्यात् सावित्रीं संध्ययोर्जपेत् ॥२८॥
ध्यायीत सततं देवमेकान्ते परमेश्वरम् । एकान्नं वर्जयेन्नित्यं कामं क्रोधं परिग्रहम् ॥२९॥
एकवासा द्विवासा वा शिखी यज्ञोपवीतवान् । कमण्डलुकरो विद्वान् त्रिदण्डी याति तत्परम् ॥३०॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,६१५+३०=४,६४५

॥ अथैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥
एवं स्वाश्रमनिष्ठानां यतीनां नियतात्मनाम् । भैक्षेण वर्तनं प्रोक्तं फलमूलैरथापि वा ॥१॥
एककालं चरेद् भैक्षं न प्रसज्येत विस्तरे । भैक्ष्य प्रसक्तो हि यतिर्विषयेष्वपि सज्जति ॥२॥
सप्तागारं चरेद् भैक्षमलाभात् तु पुनश्चरेत् । प्रक्षाल्य पात्रे भुञ्जीयादद्भिः प्रक्षालयेत् तु पुनः ॥३॥
अथवाऽन्यदुपादाय पात्रे भुञ्जीत नित्यशः । भुक्त्वा तत् संत्यजेत् पात्रं यात्रामात्रमलोलुपः ॥४॥
विधूमे सन्नमुसले व्यङ्गारे भुक्तवज्जने । वृत्ते शरावसम्पाते भिक्षां नित्यं यतिश्चरेत् ॥५॥
गोदोहमात्रं तिष्ठेत कालं भिक्षुरधोमुखः । भिक्षेत्युक्त्वा सकृत् तूष्णीमश्नीयाद् वाग्यतः शुचिः ॥६॥
प्रक्षाल्य पाणिपादौ च समाचम्य यथाविधि । आदित्ये दर्शयित्वान्नं भुञ्जीत प्राङ्मुखोत्तरः ॥७॥
हुत्वा प्राणाहुतीः पञ्च ग्रासानष्टौ समाहितः । आचम्य देवं ब्रह्माणं ध्यायीत परमेश्वरम् ॥८॥
अलाबुं दारुपात्रं च मृण्मयं वैणवं ततः । चत्वारि यतिपात्राणि मनुराह प्रजापतिः ॥९॥
प्राग्रात्रे पररात्रे च मध्यरात्रे तथैव च । संध्यास्वह्नि विशेषेण चिन्तयेन्नित्यमीश्वरम् ॥१०॥
कृत्वा हृत्पद्मनिलये विश्वाख्यं विश्वसंभवम् । आत्मानं सर्वभूतानां परस्तात् तमसः स्थितम् ॥११॥
सर्वस्याधारभूतानामानन्दं ज्योतिरव्ययम् । प्रधानपुरुषातीतमाकाशं दहनं शिवम् ॥१२॥
तदन्तः सर्वभावानामीश्वरं ब्रह्मरूपिणम् । ध्यायेदनादिमध्यान्तमानन्दादिगुणालयम् ॥१३॥
महान्तं पुरुषं ब्रह्म ब्रह्माणं सत्यमव्ययम् । सितेतरुणाकारं महेशं विश्वरूपिणम् ॥१४॥
ओंकारान्तेऽथ चात्मानं संस्थाप्य परमात्मनि । आकाशे देवमीशानं ध्यायीताकाशमध्यगम् ॥१५॥
कारणं सर्वभावानामानन्दैकसमाश्रयम् । पुराणं पुरुषं शुभ्रं ध्यायन् मुच्येत बन्धनात् ॥१६॥
यद्वा गुहायां प्रकृतं जगत्संमोहनालये । विचिन्त्य परमं व्योम सर्वभूतैककारणम् ॥१७॥
जीवनं सर्वभूतानां यत्र लोकः प्रलीयते । आनन्दं ब्रह्मणः सूक्ष्मं यत् पश्यन्ति मुमुक्षवः ॥१८॥
तन्मध्ये निहितं ब्रह्म केवलं ज्ञानलक्षणम् । अनन्तं सत्यमीशानं विचिन्त्यासीत संयतः ॥१९॥
गुह्याद् गुह्यतमं ज्ञानं यतीनामेतदीरितम् । योऽनुतिष्ठेन्महेशेन सोऽश्नुते योगमैश्वरम् ॥२०॥

तस्माद् ध्यानरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः । ज्ञानं समभ्यसेद् ब्राह्मं येन मुच्येत बन्धनात् ॥२१॥
गत्वा पृथक् स्वमात्मानं सर्वस्मादेव केवलम् । आनन्दमजरं ज्ञानं ध्यायीत च पुनः परम् ॥२२॥
यस्मात् भवन्ति भूतानि यद् गत्वा नेह जायते । स तस्मादीश्वरो देवः परस्माद् योऽधितिष्ठति ॥२३॥
यदन्तरे तद् गगनं शाश्वतं शिवमव्ययम् । यदंशस्तत्परो यः स्यात् स देवः स्यान्महेश्वरः ॥२४॥
व्रतानि यानि भिक्षूणां तथैवोपव्रतानि च । एकैकातिक्रमे तेषां प्रायश्चित्तं विधीयते ॥२५॥
उपेत्य च स्त्रियं कामात् प्रायश्चित्तं समाहितः । प्राणायामसमायुक्तं कुर्यात् सांतपनं शुचिः ॥२६॥
ततश्चरेत नियमात् कृच्छ्रं संयतमानसः । पुनराश्रममागम्य चरेद् भिक्षुरतन्द्रितः ॥२७॥
न नर्मयुक्तमनृतं हिनस्तीति मनीषिणः । तथापि च न कर्तव्यं प्रसङ्गो ह्येष दारुणः ॥२८॥
एकरात्रोपवासश्च प्राणायामशतं तथा । उक्त्वानृतं प्रकर्तव्यं यतिना धर्मलिप्सुना ॥२९॥
परमापद् गतेनापि न कार्यं स्तेयमन्यतः । स्तेयादभ्यधिकः कश्चिन्नास्त्यधर्म इति स्मृतिः ॥
हिंसा चैषापरा दिष्टा या चात्मज्ञाननाशिका ॥३०॥
यदेतद् द्रविणं नाम प्राणा ह्येते बहिश्चराः । स तस्य हरति प्राणान् यो यस्य हरते धनम् ॥३१॥
एवं कृत्वा स दुष्टात्मा भिन्नवृत्तो व्रताच्च्युतः । भूयो निर्वेदमापन्नश्चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥३२॥
विधिना शास्त्रदृष्टेन संवत्सरमिति श्रुतिः । भूयो निर्वेदमापन्नश्चरेद् भिक्षुरतन्द्रितः ॥३३॥
अकस्मादेव हिंसां तु यदि भिक्षुः समाचरेत् । कुर्यात्कृच्छ्रातिकृच्छ्रं तु चान्द्रायणमथापि वा ॥३४॥
स्कन्देदिन्द्रियदौर्बल्यात् स्त्रियं दृष्ट्वा यतिर्यदि । तेन धारयितव्या वै प्राणायामास्तु षोडश ॥
दिवास्कन्दे त्रिरात्रं स्यात् प्राणायामशतं तथा ॥३५॥
एकान्ते मधुमांसे च नवश्राद्धे तथैव च । प्रत्यक्षलवणे चोक्तं प्राजापत्यं विशोधनम् ॥३६॥
ध्याननिष्ठस्य सततं नश्यते सर्वपातकम् । तस्मान्महेश्वरं ज्ञात्वा तस्य ध्यानपरो भवेत् ॥३७॥
यद् ब्रह्म परमं ज्योतिः प्रतिष्ठाक्षरमद्वयम् । योऽन्तरात्र परं ब्रह्म स विज्ञेयो महेश्वरः ॥३८॥
एष देवो महादेवः केवलः परमः शिवः । तदेवाक्षरमद्वैतं तदादित्यान्तरं परम् ॥३९॥
यस्मान्महीयसो देवः स्वधाम्नि ज्ञानसंज्ञिते । आत्मयोगाह्वये तत्त्वे महादेवस्ततः स्मृतः ॥४०॥
नान्यं देवंमहादेवाद् व्यतिरिक्तं प्रपश्यति । तमेवात्मानमात्मेति यः स याति परमं पदम् ॥४१॥
मन्यते ये स्वमात्मानं विभिन्नं परमेश्वरात् । न ते पश्यन्ति तं देवं वृथा तेषां परिश्रमः ॥४२॥
एकमेव परं ब्रह्म विज्ञेयं तत्त्वमव्ययम् । स देवस्तु महादेवो नैतद् विज्ञाय बध्यते ॥४३॥
तस्माद् यतेत नियतं यतिः संयतमानसः । ज्ञानयोगरतः शान्तो महादेवपरायणः ॥४४॥
एष वः कथितो विप्रो यतीनामाश्रमः शुभः । पितामहेन विभुना मुनीनां पूर्वमीरितम् ॥४५॥
नापुत्रशिष्ययोगिभ्यो दद्यादिदमनुत्तमम् । ज्ञानं स्वयम्भुवा प्रोक्तं यतिधर्माश्रयं शिवम् ॥४६॥
इति यतिनियमानामेतदुक्तं विधानं पशुपतिपरितोषे यद्भवेदेकहेतुः ।
न भवति पुनरेषामुद्भवो वा विनाशः प्रणिहितमनसो ये नित्यमेवाचरन्ति ॥४७॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,६४५+४७=४,६९२

॥ अथ त्रिंशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविधिं शुभम् । हिताय सर्वविप्राणां दोषाणामपनुत्तये ॥१॥
अकृत्वा विहितं कर्म कृत्वा निन्दितमेव च । दोषमाप्नोति पुरुषः प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥२॥
प्रायश्चित्तमकृत्वा तु न तिष्ठेद् ब्राह्मणः क्वचित् । यद् ब्रूयुर्ब्राह्मणाः शान्ता विद्वांसस्तत्समाचरेत् ॥३॥
वेदार्थवित्तमः शान्तो धर्मकामोऽग्निमान् द्विजः । स एव स्यात् परो धर्मो यमेकोऽपि व्यवस्यति ॥४॥
अनाहिताग्नयो विप्रास्त्रयो वेदार्थपारगाः । यद् ब्रूयुर्धर्मकामास्ते तज्ज्ञेयं धर्मसाधनम् ॥५॥
अनेकधर्मशास्त्रज्ञा ऊहापोहविशारदाः । वेदाध्ययनसम्पन्नाः सप्तैते परिकीर्तिताः ॥६॥
मीमांसाज्ञानतत्त्वज्ञा वेदान्तकुशला द्विजाः । एकविंशतिविख्याताः प्रयाश्चित्तं वदन्ति वै ॥७॥
ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च । महापातकिनस्त्वेते यश्चैतैः सह संवसेत् ॥८॥

संवत्सरं तु पतितैः संसर्गं कुरुते तु यः । यानशय्यासनैर्नित्यं जानन् वै पतितो भवेत् ॥९॥
याजनं योनिसम्बन्धं तथैवाध्यापनं द्विजः । कृत्वा सद्यः पतेज्ज्ञानात् सह भोजनमेव च ॥१०॥
अविज्ञायाथ यो मोहात् कुर्यादध्यापनं द्विजः । संवत्सरेण पतति सहाध्ययनमेव च ॥११॥
ब्रह्माहा द्वादशाब्दानि कुटिं कृत्वा वने वसेत् । भैक्षमात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम् ॥१२॥
ब्राह्मणावसथान् सर्वान् देवागाराणि वर्जयेत् । विनिन्दन् स्वयमात्मानं ब्राह्मणं तं च संस्मरन् ॥१३॥
असंकल्पितयोग्यानि सप्तागाराणि संविशेत् । विधूमे शनकैर्नित्यं व्यङ्गारे भुक्तवज्जने ॥१४॥
एककालं चरेद् भैक्षं दोषं विख्यापयन् नृणाम् । वन्यमूलफलैर्वापि वर्तयेद् वै समाश्रितः ॥१५॥
कपालपाणिः खट्वाङ्गी ब्रह्मचर्यपरायणः । पूर्णे तु द्वादशे वर्षे ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥१६॥
अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तमिदं शुभम् । कामतो मरणाच्छुद्धिर्ज्ञेया नान्येन केनचित् ॥१७॥
कुर्यादनशनं वाऽथ भृगोः पतनमेव वा । ज्वलन्तं वा विशेदग्निं जलं वा प्रविशेत् स्वयम् ॥१८॥
ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा सम्यक् प्राणान् परित्यजेत् । ब्रह्महत्यापनोदार्थमन्तरा वा मृतस्य तु ॥१९॥
दीर्घामयान्विनं विप्रं कृत्वानामयमेव वा । दत्त्वा चान्नं सुविदुषे ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥२०॥
अश्वमेधावभृथके स्नात्वा वा शुध्यते द्विजः । सर्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणाय प्रदाय तु ॥२१॥
सरस्वत्यास्त्वरुणया संगमे लोकविश्रुते । शुध्येत् त्रिषवणस्नानात् त्रिरात्रोपोषितो द्विजः ॥२२॥
गत्वा रामेश्वरं पुण्यं स्नात्वा चैव महोदधौ । ब्रह्मचर्यादिभिर्युक्तो दृष्ट्वा रुद्रं विमुच्यते ॥२३॥
कपालमोचनं नाम तीर्थं देवस्य शूलिनः । स्नात्वाऽभ्यर्च्य पितॄन् देवान् ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥२४॥
यत्र देवादिदेवेन भैरवेणामितौजसा । कपालं स्थापितं पूर्वं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥२५॥
समभ्यर्च्य महादेवं तत्र भैरवरूपिणम् । तर्पयित्वा पितॄन् स्नात्वा मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥२६॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,६९२+२६=४,७१८

॥ अथैकत्रिंशोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः ॥
कथं देवेन रुद्रेण शंकरेणामिततेजसा । कपालं ब्रह्मणः पूर्वं स्थापितं देहजं भुवि ॥१॥
सूत उवाच ॥
श्रृणुध्वमृषयः पुण्यां कथां पापप्रणाशनीम् । माहात्म्यं देवदेवस्य महादेवस्य धीमतः ॥२॥
पुरा पितामहं देवं मेरुश्रृङ्गे महर्षयः । प्रोचुः प्रणम्य लोकादिं किमेकं तत्त्वमव्ययम् ॥३॥
स मायया महेशस्य मोहितो लोकसम्भवः । अविज्ञाय परं भावं स्वात्मानं प्राह धर्षिणम् ॥४॥
अहं धाता जगद्योनिः स्वयम्भूरेक ईश्वरः । अनादिमत्परं ब्रह्म मामभ्यर्च्य विमुच्यते ॥५॥
अहं हि सर्वदेवानां प्रवर्तकनिवर्तकः । न विद्यते चाभ्यधिको मत्तो लोकेषु कश्चन ॥६॥
तस्यैवं मन्यमानस्य जज्ञे नारायणांशजः । प्रोवाच प्रहसन् वाक्यं रोषताम्रविलोचनः ॥७॥
किं कारणमिदं ब्रह्मन् वर्तते तव साम्प्रतम् । अज्ञानयोगयुक्तस्य न त्वेतदुचितं तव ॥८॥
अहं धाता हि लोकानां जज्ञे नारायणः प्रभुः । न मामृतेऽस्य जगतो जीवनं सर्वदा क्वचित् ॥९॥
अहमेव परं ज्योतिरहमेव परा गतिः । मत्प्रेरितेन भवता सृष्टं भुवनमण्डलम् ॥१०॥
एवं विवदतोर्मोहात् परस्परजयैषिणोः । आजग्मुर्यत्र तौ देवौ वेदाश्चत्वार एव हि ॥११॥
अन्वीक्ष्य देवं ब्रह्माणं यज्ञात्मानं च संस्थितम् । प्रोचुः संविग्नहृदया याथात्म्यं परमेष्ठिनः ॥१२॥
ऋग्वेद उवाच ॥
यस्यान्तः स्थानि भूतानि यस्मात्सर्वं प्रवर्तते । यदाहुस्तत्परं तत्त्वं स देवः स्यान्महेश्वरः ॥१३॥
यजुर्वेद उवाच ॥
यो यज्ञैरखिलैरीशो योगेन च समर्च्यते । यमाहुरीश्वरं देवं स देवः स्यात् पिनाकधृक् ॥१४॥
सामवेद उवाच ॥
येनेदं भ्राम्यते विश्वं यदाकाशान्तरं शिवम् । योगिभिर्विद्यते तत्त्वं महादेवः स शंकरः ॥१५॥
अथर्ववेद उवाच ॥

यं प्रपश्यन्ति योगेशं यजन्तो यतयः परम्। महेशं पुरुषं रुद्रं स देवो भगवान् भवः ॥१६॥
एवं स भगवान् ब्रह्मा वेदानामीरितं शुभम्। श्रुत्वाह प्रहसन् वाक्यं विश्वात्माऽपि विमोहितः ॥१७॥
कथं तत्परमं ब्रह्म सर्वसङ्गविवर्जितम्। रमते भार्यया सार्धं प्रमथैश्चातिगर्वितैः ॥१८॥
इतिरितेऽथ भगवान् प्रणवात्मा सनातनः। अमूर्तो मूर्तिमान् भूत्वा वचः प्राह पितामहम् ॥१९॥

प्रणव उवाच ॥

न ह्येष भगवानीशः स्वात्मनो व्यतिरिक्तया। कदाचिद् रमते रुद्रस्तादृशो हि महेश्वरः ॥२०॥
अयं स भगवानीशः स्वयंज्योतिः सनातनः। स्वानन्दभूता कथिता देवी नागन्तुका शिवा ॥२१॥
इत्येवमुक्तेऽपि तदा यज्ञमूर्तेरजस्य च। नाज्ञानमगमन्नाशमीश्वरस्यैव मायया ॥२२॥
तदन्तरे महाज्योतिर्विरिञ्चो विश्वभावनः। प्रापश्यदद्भुतं दिव्यं पूरयन् गगनान्तरम् ॥२३॥
तन्मध्यसंस्थं विमलं मण्डलं तेजसोज्ज्वलम्। व्योममध्यगतं दिव्यं प्रादुरासीद् द्विजोत्तमाः ॥२४॥
स दृष्ट्वा वदनं दिव्यं मूर्ध्नि लोकपितामहः। तेन तन्मण्डलं घोरमालोकयदनिन्दितम् ॥२५॥
प्रजज्वालातिकोपेन ब्रह्मणः पञ्चमं शिरः। क्षणाददृश्यत महान् पुरुषो नीललोहितः ॥२६॥
त्रिशूलपिङ्गलो देवो नागयज्ञोपवीतवान्। तं प्राह भगवान् ब्रह्मा शंकरं नीललोहितम् ॥२७॥
जानामि भगवान् पूर्वं ललाटादद्य शंकरम्। प्रादुर्भूतं महेशानं मामतः शरणं व्रज ॥२८॥
श्रुत्वा सगर्ववचनं पद्मयोनेरथेश्वरः। प्राहिणोत् पुरुषं कालं भैरवं लोकदाहकम् ॥२९॥
स कृत्वा सुमहद् युद्धं ब्रह्मणा कालभैरवः। चकर्त तस्य वदनं विरिञ्चस्याथ पञ्चमम् ॥३०॥
निकृत्तवदनो देवो ब्रह्मा देवेन शम्भुना। ममार चेशयोगेन जीवितं प्राप विश्वसृक् ॥३१॥
अथानुपश्यद् गिरिशं मण्डलान्तरसंस्थितम्। समासीनं महादेव्या महादेवं सनातनम् ॥३२॥
भुजङ्गराजवलयं चन्द्रावयवभूषणम्। कोटिसूर्यप्रतीकाशं जटाजूटविराजितम् ॥३३॥
शार्दूलचर्मवसनं दिव्यमालासमन्वितम्। त्रिशूलपाणिं दुष्प्रेक्ष्यं योगिनं भूतिभूषणम् ॥३४॥
यमन्तरा योगनिष्ठाः प्रपश्यन्ति हृदीश्वरम्। तमादिदेवं ब्रह्माणं महादेवं ददर्श ह ॥३५॥
यस्य सा परमा देवी शक्तिराकाशसंस्थिता। सोऽनन्तैश्वर्ययोगात्मा महेशो दृश्यते किल ॥३६॥
यस्याशेषजगद् बीजं विलयं याति मोहनम्। सकृत्प्रणाममात्रेण स रुद्रः खलु दृश्यते ॥३७॥
योऽथ नाचारनिरतास्तद्भक्तानेव केवलम्। विमोचयति लोकात्मा नायको दृश्यते किल ॥३८॥
यस्य वेदविदः शान्ता निर्द्वन्द्वा ब्रह्मचारिणः। विदन्ति विमलं रूपं स शम्भुर्दृश्यते किल ॥३९॥
यस्य ब्रह्मादयो देवा ऋषयो ब्रह्मवादिनः। अर्चयन्ति सदा लिङ्गं विश्वेशः खलु दृश्यते ॥४०॥
यस्याशेषजगदे बीजं विलयं याति मोहनम्। सकृत्प्रणामात्रेण स रुद्रः खलु दृश्यते ॥४१॥
विद्यासहायो भगवान् यस्यासौ मण्डलान्तरम्। हिरण्यगर्भपुत्रोऽसावीश्वरो दृश्यते परः ॥४२॥
यस्याशेषजगत्सूतिर्विज्ञानतनुरीश्वरी। न मुञ्चति सदा पार्श्वं शंकरोऽसावदृश्यत ॥४३॥
पुष्पं वा यदि वा पत्रं यत्पादयुगले जलम्। दत्त्वा तरति संसारं रुद्रोऽसौ दृश्यते किल ॥४४॥
तत्संनिधाने सकलं नियच्छति सनातनः। कालं किल स योगात्मा कालकालो हि दृश्यते ॥४५॥
जीवनं सर्वलोकानां त्रिलोकस्यैव भूषणम्। सोमः स दृश्यते देवः सोमो यस्य विभूषणम् ॥४६॥
देव्या सह सदा साक्षाद् यस्य योगः स्वभावतः। गीयते परमा मुक्तिः स योगी दृश्यते किल ॥४७॥
योगिनो योगतत्त्वज्ञा वियोगाभिमुखोऽनिशम्। योगं ध्यायन्ति देव्याऽसौ स योगी दृश्यते किल ॥४८॥
सोऽनुवीक्ष्य महादेवं महादेव्या सनातनम्। वरासने समासीनमवाप परमां स्मृतिम् ॥४९॥
लब्ध्वा माहेश्वरीं दिव्यां संस्मृतिं भगवानजः। तोषयामास वरदं सोमं सोमविभूषणम् ॥५०॥

ब्रह्मोवाच ॥

नमो देवाय महते महादेव्यै नमो नमः। नमः शिवाय शान्ताय शिवायै सततं नमः ॥५१॥
ओं नमो ब्रह्मणे तुभ्यं विद्यायै ते नमो नमः। नमो मूलप्रकृतये महेशाय नमो नमः ॥५२॥
नमो विज्ञानदेहाय चिन्तायै ते नमो नमः। नमस्ते कालकालाय ईश्वरायै नमो नमः ॥५३॥
नमो नमोऽस्तु रुद्राय रुद्राण्यै ते नमो नमः। नमो नमस्ते कामाय मायायै च नमो नमः ॥५४॥
नियन्त्रे सर्वकार्याणां क्षोभिकायै नमो नमः। नमोऽस्तु ते प्रकृतये नमो नारायणाय च ॥५५॥
योगादाय नमस्तुभ्यं योगिनां गुरवे नमः। नमः संसारनाशाय संसारोत्पत्तये नमः ॥५६॥

नित्यानन्दाय विभवे नमोऽस्त्वानन्दमूर्तये । नमः कार्यविहीनाय विश्वप्रकृतये नमः ॥५७॥
ओंकारमूर्तये तुभ्यं तदन्तः संस्थिताय च । नमस्ते व्योमसंस्थाय व्योमशक्त्यै नमो नमः ॥५८॥
इति सोमाष्टकेनेशं प्रणिपत्य पितामहः । पपात दण्डवद् भूमौ गृणन् वै शतरुद्रियम् ॥५९॥
अथ देवो महादेवः प्रणतार्तिहरो हरः । प्रोवाचोत्थाप्य हस्ताभ्यां प्रीतोऽस्मि तव साम्प्रतम् ॥६०॥
दत्त्वाऽस्मै परमं योगमैश्वर्यमतुलं महत् । प्रोवाचाग्रे स्थितं देवं नीललोहितमीश्वरम् ॥६१॥
एष ब्रह्माऽस्य जगतः सम्पूज्यः प्रथमः सुतः । आत्मना रक्षणीयस्ते गुरुर्ज्येष्ठः पिता तव ॥६२॥
अयं पुराणपुरुषो न हन्तव्यस्त्वयाऽनघ । स्वयोगैश्वर्यमाहात्म्यान्मामेव शरणं गतः ॥६३॥
अयं च यज्ञो भगवान् सगर्वो भवताऽनघ । शासितव्यो विरिञ्चस्य धारणीयं शिरस्त्वया ॥६४॥
ब्रह्महत्यापनोदार्थं व्रतं लोकाय दर्शयन् । चरस्व सततं भिक्षां संस्थापय सुरद्विजान् ॥६५॥
इत्येतदुक्त्वा वचनं भगवान् परमेश्वरम् । स्थानं स्वाभाविकं दिव्यं ययौ तत्परमं पदम् ॥६६॥
ततः स भगवानीशः कपर्दी नीललोहितः । ग्राहयामास वदनं ब्रह्मणः कालभैरवम् ॥६७॥
चर त्वं पापनाशार्थं व्रतं लोकहितावहम् । कपालहस्तो भगवान् भिक्षां गृह्णातु सर्वतः ॥६८॥
उक्त्वैवं प्राहिणोत् कन्यां ब्रह्महत्यामिति श्रुताम् । दंष्ट्राकरालवदनां ज्वालामालाविभूषणाम् ॥६९॥
यावद् वाराणसीं दिव्यां पुरीमेष गमिष्यति । तावत् त्वं भीषणे कालमनुगच्छ त्रिलोचनम् ॥७०॥
एवमाभाष्य कालाग्निं प्राह देवो महेश्वरम् । अटस्व निखिलं लोकं भिक्षार्थी मन्नियोगतः ॥७१॥
यदा द्रक्ष्यसि देवेशं नारायणमनामयम् । तदाऽसौ वक्ष्यति स्पष्टमुपायं पापशोधनम् ॥७२॥
स देवदेवतावाक्यमाकर्ण्य भगवान् हरः । कपालपाणिर्विश्वात्मा चचार भुवनत्रयम् ॥७३॥
आस्थाय विकृतं वेषं दीप्यमानं स्वतेजसा । श्रीमत् पवित्रमतुलं जटाजूटविराजितम् ॥७४॥
कोटिसूर्यप्रतीकाशैः प्रमथैश्चातिगर्वितैः । भाति कालाग्निनयनो महादेवः समावृतः ॥७५॥
पीत्वा तदमृतं दिव्यमानन्दं परमेष्ठिनः । लीलाविलासबहुलो लोकानागच्छतीश्वरः ॥७६॥
तं दृष्ट्वा कालवदनं शंकरं कालभैरवम् । रूपलावण्यसम्पन्नं नारीकुलमगादनु ॥७७॥
गायन्ति विविधं गीतं नृत्यन्ति पुरतः प्रभोः । सस्मितं प्रेक्ष्य वदनं चक्रुर्भ्रूभङ्गमेव च ॥७८॥
स देवदानवादीनां देशानभ्येत्य शूलधृक् । जगाम विष्णोर्भवनं यत्रास्ते मधुसूदनः ॥७९॥
निरीक्ष्य दिव्यभवनं शंकरो लोकशंकरः । सहैव भूतप्रवरैः प्रवेष्टुमुपचक्रमे ॥८०॥
अविज्ञाय परं भावं दिव्यं तत्पारमेश्वरम् । न्यवारयत् त्रिशूलाङ्कं द्वारपालो महाबलः ॥८१॥
शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा महाभुजः । विष्वक्सेन इति ख्यातो विष्णोरंशसमुद्भवः ॥८२॥
अथैनं शंकरगणो युयुधे विष्णुसम्भवम् । भीषणो भैरवादेशात् कालवेग इति श्रुतः ॥८३॥
विजित्य तं कालवेगं क्रोधसंरक्तलोचनः । रुद्रायाभिमुखं रुद्रं चिक्षेप च सुदर्शनम् ॥८४॥
अथ देवो महादेवस्त्रिपुरारिस्त्रिशूलभृत् । तमापतन्तं सावज्ञमालोकयदमित्रजित् ॥८५॥
तदन्तरे महद्भूतं युगान्तदहनोपमम् । शूलेनोरसि निर्भिद्य पातयामास तं भुवि ॥८६॥
स शूलाभिहतोऽत्यर्थं त्यक्त्वा स्वं परमं बलम् । तत्याज जीवितं दृष्ट्वा मृत्युं व्याधिहता इव ॥८७॥
निहत्य विष्णुपुरुषं सार्धं प्रमथपुंगवैः । विवेश चान्तरगृहं समादाय कलेवरम् ॥८८॥
निरीक्ष्य जगतो हेतुमीश्वरं भगवान् हरिः । शिरो ललाटात् सम्भिद्य रक्तधारामपातयत् ॥८९॥
गृहाण भगवन् भिक्षां मदीयाममितद्युते । न विद्यतेऽनाभ्युदिता तव त्रिपुरमर्दन ॥९०॥
न सम्पूर्णं कपालं तद् ब्रह्मणः परमेष्ठिनः । दिव्यं वर्षसहस्रं तु सा च धारा प्रवाहिता ॥९१॥
अथाब्रवीत् कालरुद्रं हरिर्नारायणः प्रभुः । संस्तूय वैदिकैर्मन्त्रैर्बहुमानपुरः सरम् ॥९२॥
किमर्थमेतद् वदनं ब्रह्मणो भवता धृतम् । प्रोवाच वृत्तमखिलं भगवान् परमेश्वरः ॥९३॥
समाहूय हृषीकेशो ब्रह्महत्यामथाच्युतः । प्रार्थयामास देवेशो विमुञ्चेति त्रिशूलिनम् ॥९४॥
न तत्याजाथ सा पार्श्वं व्याहृताऽपि मुरारिणा । चिरं ध्यात्वा जगद्योनिं शंकरं प्राह सर्ववित् ॥९५॥
व्रजस्व भगवन् दिव्यां पुरीं वाराणसीं शुभाम् । यत्राखिलजगद्दोषं क्षिप्रं नाशयतीश्वरः ॥९६॥
ततः सर्वाणि गुह्यानि तीर्थान्यायतनानि च । जगाम लीलया देवो लोकानां हितकाम्यया ॥९७॥
संस्तूयमानः प्रमथैर्महायोगैरितस्ततः । नृत्यमानो महायोगी हस्तन्यस्तकलेवरः ॥९८॥
तमभ्यधावद् भगवान् हरिर्नारायणः स्वयम् । अथास्थायापरं रूपं नृत्यदर्शनलालसः ॥९९॥

निरीक्षमाणो गोविन्दं वृषेन्द्राङ्कितशासनः । सस्मितोऽनन्तयोगात्मा नृत्यति स्म पुनः पुनः ॥१००॥
अथ सानुचरो रुद्रः सहरिर्धर्मवाहनः । भेजे महादेवपुरीं वाराणसीमिति श्रुताम् ॥१०१॥
प्रविष्टमात्रे देवेशे ब्रह्महत्या कपर्दिनि । हा हेत्युक्त्वा सनादं वै पातालं प्राप दुःखिता ॥१०२॥
प्रविश्य परमं स्थानं कपालं ब्रह्मणो हरः । गणानामग्रतो देवः स्थापयामास शंकरः ॥१०३॥
स्थापयित्वा महादेवो ददौ तच्च कलेवरम् । उक्त्वा सजीवमस्त्वीशो विष्णवे स घृणानिधिः ॥१०४॥
ये स्मरन्ति ममाजस्रं कापालं वेषमुत्तमम् । तेषां विनश्यति क्षिप्रमिहामुत्र च पातकम् ॥१०५॥
आगम्य तीर्थप्रवरे स्नानं कृत्वा विधानतः । तर्पयित्वा पितॄन् देवान् मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥१०६॥
अशाश्वतं जगज्ज्ञात्वा येऽस्मिन् स्थाने वसन्ति वै । देहान्ते तत् परं ज्ञानं ददामि परमं पदम् ॥१०७॥
इतीदमुक्त्वा भगवान् समालिङ्ग्य जनार्दनम् । सहैव प्रमथेशानैः क्षणादन्तरधीयत ॥१०८॥
स लब्ध्वा भगवान् कृष्णो विष्वक्सेनं त्रिशूलिनः । स्वं देशमगत् तूर्णं गृहीत्वा परमं वपुः ॥१०९॥
एतद् वः कथितं पुण्यं महापातकनाशनम् । कपालमोचनं तीर्थं स्थाणोः प्रियकरं शुभम् ॥११०॥
य इमं पठतेऽध्यायं ब्राह्मणानां समीपतः । वाचिकैर्मानसैः पापैः कायिकैश्च विमुच्यते ॥१११॥
इति श्रीकूर्मपाराणे षट् साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,७१८+१११=४,८२९

॥ अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥
सुरापस्तु सुरां तप्तामग्निवर्णां स्वयं पिबेत् । तया स काये निर्दग्धे मुच्यते तु द्विजोत्तमः ॥१॥
गोमूत्रमग्निवर्णं वा गोशकृद्रसमेव वा । पयो घृतं जलं वाऽथ मुच्यते पातकात् ततः ॥२॥
जलार्द्रवासाः प्रयतो ध्यात्वा नारायणं हरिम् । ब्रह्महत्याव्रतं चाथ चरेत् पापप्रशान्तये ॥३॥
सुवर्णस्तेयकृद् विप्रो राजानमभिगम्य तु । स्वकर्म ख्यापयन् ब्रूयान्मा भवाननुशास्त्विति ॥४॥
गृहीत्वा मुसलं राजा सकृद् हन्यात् ततः स्वयम् । वधे तु शुद्ध्यते स्तेनो ब्राह्मणस्तपसैव वा ॥५॥
स्कन्धेनादाय मुसलं लकुटं वाऽपि खादिरम् । शक्तिं चोभयततीक्ष्णामायसं दण्डमेव वा ॥६॥
राजा तेन च गन्तव्यो मुक्तकेशेन धावता । आचक्षाणेन तत्पापमेवंकर्माऽस्मि शाधि माम् ॥७॥
शासनाद् वा विमोक्षाद् वा स्तेनः स्तेयाद् विमुच्यते । अशासित्वा तु तं राजास्तेनस्याप्नोति किल्बिषम् ॥८॥
तपसाऽपनुनुत्सुस्तु सुवर्णस्तेयजं मलम् । चीरवासा द्विजोऽरण्ये चरेद् ब्रह्महणो व्रतम् ॥९॥
स्नात्वाऽश्वमेधावभृथे पूतः स्यादथवा द्विजः । प्रदद्याद् वाऽथ विप्रेभ्यः स्वात्मतुल्यं हिरण्यकम् ॥१०॥
चरेद् वा वत्सरं कृच्छ्रं ब्रह्मचर्यपरायणः । ब्राह्मणः स्वर्णहारी तु तत्पापस्यापनुत्तये ॥११॥
गुरोर्भार्यां समारुह्य ब्राह्मणः काममोहितः । अवगूहेत् स्त्रियं तप्तां दीप्तां कार्ष्णायसीं कृताम् ॥१२॥
स्वयं वा शिश्नवृषणावुत्कृत्याधाय चाञ्जलौ । आतिष्ठेद् दक्षिणामाशामानिपातादजिह्मगः ॥१३॥
गुर्वर्थं वा हतः शुद्ध्येच्चरेद् वा ब्रह्महा व्रतम् । शाखां वा कण्टकोपेतां परिष्वज्याथ वत्सरम् ॥
अधः शयीत नियतो मुच्यते गुरुतल्पगः ॥१४॥
कृच्छ्रं वाब्दं चरेद् विप्रश्चीरवासाः समाहितः । अश्वमेधावभृथके स्नात्वा वा शुद्ध्यते नरः ॥१५॥
कालेऽष्टमे वा भुञ्जानो ब्रह्मचारी सदाव्रती । स्थानासनाभ्यां विहरंस्त्रिरह्नोऽभ्युपयन्नपः ॥१६॥
अधः शायी त्रिभिर्वर्षैस्तद् व्यपोहति पातकम् । चान्द्रायणानि वा कुर्यात् पञ्च चत्वारि वा पुनः ॥१७॥
पतितैः सम्प्रयुक्तानामथ वक्ष्यामि निष्कृतिम् । पतितेन तु संसर्गं यो येन कुरुते द्विजः ॥
स तत्पापापनोदार्थं तस्यैव व्रतमाचरेत् ॥१८॥
तप्तकृच्छ्रं चरेद् वाऽथ संवत्सरमतन्द्रितः । षाण्मासिके तु संसर्गे प्रायश्चित्तार्धमर्हति ॥१९॥
एभिर्व्रतैरपोहन्ति महापातकिनो मलम् । पुण्यतीर्थाभिगमनात् पृथिव्यां वाऽथ निष्कृतिः ॥२०॥
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । कृत्वा तैश्चापि संसर्गं ब्राह्मणः कामकारतः ॥२१॥
कुर्यादनशनं विप्रः पुण्यतीर्थे समाहितः । ज्वलन्तं वा विशेदग्निं ध्यात्वा देवं कपर्दिनम् ॥२२॥
न ह्यन्या निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिर्धर्मवादिभिः । तस्मात् पुण्येषु तीर्थेषु दहेद् वापि स्वदेहकम् ॥२३॥
गत्वा दुहितरं विप्रः स्वसारं वा स्नुषामपि । प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं मतिपूर्वमिति स्थितिः ॥२४॥

मातृष्वसां मातुलानीं तथैव च पितृष्वसाम् । भागिनेयीं समारुह्य कुर्यात् कृच्छ्रातिकृच्छ्रकौ ॥२५॥
चान्द्रायणं च कुर्वीत तस्य पापस्य शान्तये । ध्यायन् देवं जगद्योनिमनादिनिधनं परम् ॥२६॥
भ्रातृभार्यां समारुह्य कुर्यात् तत्पापशान्तये । चान्द्रायणानि चत्वारि पञ्च वा सुसमाहितः ॥२७॥
पैतृष्वस्रेयीं गत्वा तु स्वस्रीयां मातुरेव च । मातुलस्य सुतां वाऽपि गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥२८॥
सखिभार्यां समारुह्य गत्वा श्यालीं तथैव च । अहोरात्रोषितो भूत्वा ततः कृच्छ्रं समाचरेत् ॥२९॥
उदक्यागमने विप्रस्त्रिरात्रेण विशुध्यति । चाण्डालीगमने चैव तप्तकृच्छ्रत्रयं विदुः ॥
शुद्धि सांतपनेनास्य नान्यथा निष्कृतिः स्मृता ॥३०॥
मातृगोत्रां समारुह्य समानप्रवरां तथा । चाद्रायणेन शुध्येत प्रयतात्मा समाहितः ॥३१॥
ब्राह्मणो ब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रमेकं समाचरेत् । कन्यकान् दूषयित्वा तु चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥३२॥
अमानुषीषु पुरुष उदक्यायामयोनिषु । रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥३३॥
बन्धकीगमने विप्रस्त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति । गवि मैथुनमासेव्य चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥३४॥
अजावीमैथुनं कृत्वा प्राजापत्यं चरेद् द्विजः । पतितां च स्त्रियं गत्वा त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति ॥३५॥
पुल्कसीगमने चैव कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् । नटीं शैलूषकीं चैव रजकीं वेणुजीविनीम् ॥
गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात् तथा चर्मोपजीविनीम् ॥३६॥
ब्रह्मचारी स्त्रियं गच्छेत् कथञ्चित्काममोहितः । सप्तागारं चरेद् भैक्षं वसित्वा गर्दभाजिनम् ॥३७॥
उपस्पृशेत् त्रिषवणं स्वपापं परिकीर्तयन् । संवत्सरेण चैकेन तस्मात् पापात् प्रमुच्यते ॥३८॥
ब्रह्महत्याव्रतं वापि षण्मासानाचरेद् यमी । मुच्यते ह्यवकीर्णी तु ब्राह्मणानुमते स्थितः ॥३९॥
सप्तरात्रमकृत्वा तु भैक्षचर्याग्निपूजनम् । रेतसश्च समुत्सर्गे प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥४०॥
ओंकारपूर्विकाभिस्तु महाव्याहृतिभिः सदा । संवत्सरं तु भुञ्जानो नक्तं भिक्षाशनः शुचिः ॥४१॥
सावित्रीं च जपेच्चैव नित्यं क्रोधविवर्जितः । नदीतीरेषु तीर्थेषु तस्मात् पापाद् विमुच्यते ॥४२॥
हत्वा तु क्षत्रियं विप्रः कुर्याद् ब्रह्महणो व्रतम् । अकामतो वै षण्मासान् दद्यान् पञ्चशतं गवाम् ॥४३॥
अब्दं चरेत नियतो वनवासी समाहितः । प्राजापत्यं सान्तपनं तप्तकृच्छ्रं तु वा स्वयम् ॥४४॥
प्रमाप्याकामतो वैश्यं कुर्यात् संवत्सरद्वयम् । गोसहस्रं सपादं च दद्याद् ब्रह्महणो व्रतम् ॥
कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ वा कुर्याच्चान्द्रायणमथावि वा ॥४५॥
संवत्सरं व्रतं कुर्याच्छूद्रं हत्वा प्रमादतः । गोसहस्रार्धपादं च दद्यात् तत्पापशान्तये ॥४६॥
अष्टौ वर्षाणि षट् त्रीणि कुर्याद् ब्रह्महणो व्रतम् । हत्वा तु क्षत्रियं वैश्यं शूद्रं चैव यथाक्रमम् ॥४७॥
निहत्य ब्राह्मणीं विप्रस्त्वष्टवर्षं व्रतं चरेत् । राजन्यां वर्षषट् कं तु वैश्यां संवत्सरत्रयम् ॥
वत्सरेण विशुद्ध्येत शूद्रां हत्वा द्विजोत्तमः ॥४८॥
वैश्यां हत्वा प्रमादेन किञ्चिद् दद्याद् द्विजातये । अन्त्यजानां वधे चैव कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥
पराकेणाथवा शुद्धिरित्याह भगवानजः ॥४९॥
मण्डूकं नकुलं काकं दन्दशूकं च मूषिकम् । श्वानं हत्वा द्विजः कुर्यात् षोडशांशं व्रतं ततः ॥५०॥
पयः पिबेत् त्रिरात्रं तु श्वानं हत्वा सुयन्त्रितः । मार्जारं वाऽथ नकुलं योजनं वाध्वनो व्रजेत् ॥
कृच्छ्रं द्वादशरात्रं तु कुर्यादश्ववधे द्विजः ॥५१॥
अभ्रीं कार्ष्णायसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः । पलालभारं षण्डं च सैसकं चैकमाषकम् ॥५२॥
घृतकुम्भं वराहं च तिलद्रोणं च तित्तिरम् । शुकं द्विहायनं वत्सं क्रौञ्चं हत्वा त्रिहायनम् ॥५३॥
हत्वा हंसं बलाकां च बकं बर्हिणमेव च । वानरं श्येनभासौ च स्पर्शयेद् ब्राह्मणाय गाम् ॥५४॥
क्रव्यादांस्तु मृगान् हत्वा धेनुं दद्यात् पयस्विनीम् । अक्रव्यादान् वत्सतरीमुष्ट्रं हत्वा तु कृष्णलम् ॥५५॥
किञ्चिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे । अनस्थ्नां चैव हिंसायां प्राणायामेन शुध्यति ॥५६॥
फलदानां तु वृक्षाणां छेदने जप्यमृक्शतम् । गुल्मवल्लीलतानां तु पुष्पितानां च वीरुधाम् ॥५७॥
अन्येषां चैव वृक्षाणां सरसानां च सर्वशः । फलपुष्पोद्भवानां च घृतप्राशो विशोधनम् ॥५८॥
हस्तिनां च वधे दृष्टं तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् । चान्द्रायणं पराकं वा गां हत्वा तु प्रमादतः ॥
मतिपूर्वं वधे चास्याः प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥५९॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,८२९+५९=४,८८८

॥ अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

व्यास उवाच ॥
मनुष्याणां तु हरणं कृत्वा स्त्रीणां गृहस्य च । वापीकूपजलानां च शुध्येच्चान्द्रायणेन तु ॥१॥
द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मतः । चरेत् सांतपनं कृच्छ्रं तन्निर्यात्यात्मशुद्धये ॥२॥
धान्यान्नधनचौर्यं तु कृत्वा कामाद् द्विजोत्तमः । स्वजातीयगृहादेव कृच्छ्रार्द्धेन विशुद्ध्यति ॥३॥
भक्ष्यभोज्योपहरणे यानशय्यासनस्य च । पुष्पमूलफलानां च पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥४॥
तृणकाष्ठद्रुमाणां च शुष्कान्नस्य गुडस्य च । चैलचर्मामिषाणां च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥५॥
मणिमुक्ताप्रवालानां ताम्रस्य रजतस्य च । अयः कांस्योपलानां च द्वादशाहं कणाशनम् ॥६॥
कार्पासकीटजोर्णानां द्विशफैकशफस्य च । पक्षिगन्धौषधीनां च रज्ज्वाश्चैव त्र्यहं पयः ॥७॥
नरमांसाशनं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत् । काकं चैव तथा श्वानं जग्ध्वा हस्तिनमेव च ॥
वराहं कुक्कुटं चाथ तप्तकृच्छ्रेण शुध्यति ॥८॥
क्रव्यादानां च मांसानि पुरीषं मूत्रमेव च । गोगोमायुकपीनां च तदेव व्रतमाचरेत् ॥
(शिशुमारं तथाचाषं मत्यमांसं तथैव च) ॥ उपोष्य द्वादशाहं तु कूष्माण्डैर्जुहुयाद् घृतम् ॥९॥
नकुलोलूकमार्जारं जग्ध्वा सांतपनं चरेत् । श्वापदोष्ट्रखराञ्जग्ध्वा तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ॥
व्रतवच्चैव संस्कारं पूर्वेण विधिनैव तु ॥१०॥
बकं चैव बलाकं च हंसं कारण्डवं तथा । चक्रवाक ल्पवं जग्ध्वा द्वादशाहमभोजनम् ॥११॥
कपोतं टिट्टिभं चैव शुकं सारसमेव च । उलूकं जालपादं च जग्ध्वाऽप्येतद् व्रतं चरेत् ॥१२॥
शिशुमारं तथा चाषं मत्स्यमांसं तथैव च । जग्ध्वा चैव कटाहारमेतदेव चरेद् व्रतम् ॥१३॥
कोकिलं चैव मत्स्यांश्च मण्डुकं भुजगं तथा । गोमूत्रयावकाहारो मासेनैकेन शुद्ध्यति ॥१६॥
जलेचरांश्च जलजान् पत्तुदान् नखविष्किरान् । रक्तपादांस्तथा जग्ध्वा सप्ताहं चैतदाचरेत् ॥१५॥
शुनो मांसं शुष्कमांसमात्मार्थं च तथा कृतम् । भुक्त्वा मासं चरेदेतत् तत्पापस्यापनुत्तये ॥१६॥
वार्ताकं भुस्तृणं शिग्रुं खुखुण्डं करकं तथा । प्राजापत्यं चरेज्जग्ध्वा शङ्खं कुम्भीकमेव च ॥१७॥
पलाण्डुं लशुनं चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् । नालिकां तण्डुलीयं च प्राजापत्येन शुद्ध्यति ॥१८॥
अश्मान्तकं तथा पोतं तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति । प्राजापत्येन शुद्धिः स्यात् कक्कुभाण्डस्य च भक्षणे ॥१९॥
अलाबु किंशुकं चैव भुक्त्वा चैतद् व्रतं चरेत् । उदुम्बरं च कामेन तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ॥२०॥
वृथा कृसरसंयावं पायसापूपसंकुलम् । भुक्त्वा चैवं विधं त्वन्नं त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति ॥२१॥
पीत्वा क्षीराण्यपेयानि ब्रह्मचारी समाहितः । गोमूत्रयावकाहारो मासेनैकेन शुद्ध्यति ॥२२॥
अनिर्दशाहं गोक्षीरं माहिषं चाजमेव च । संधिन्याश्च विवत्सायाः पिबन् क्षीरमिदं चरेत् ॥२३॥
एतेषां च विकाराणि पीत्वा मोहेन मानवः । गोमूत्रयावकाहारः सप्तरात्रेण शुद्ध्यति ॥२४॥
भुक्त्वा चैव नवश्राद्धे मृतके सूतके तथा । चान्द्रायणेन शुद्ध्येत ब्राह्मणस्तु समाहितः ॥२५॥
यस्याग्नौ हूयते नित्यं न यस्याग्रं न दीयते । चान्द्रायणं चरेत् सम्यक् तस्यान्नप्राशने द्विजः ॥२६॥
अभोज्यानां तु सर्वेषां भुक्त्वा चान्नमुपस्कृतम् । अन्तावसायिनां चैव तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ॥२७॥
चाण्डालान्नं द्विजो भुक्त्वा सम्यक् चान्द्रायणं चरेत् । बुद्धिपूर्वं तु कृच्छ्राब्दं पुनः संस्कारमेव च ॥२८॥
असुरामद्यपानेन कुर्याच्चान्द्रायणव्रतम् । अभोज्यान्नं तु भुक्त्वा च प्राजापत्येन शुद्ध्यति ॥२९॥
विण्मूत्रप्राशनं कृत्वा रेतसश्चैतदाचरेत् । अनादिष्टेषु चैकाहं सर्वत्र तु यथार्थतः ॥३०॥
विड्वराहखरोष्ट्राणां गोमायोः कपिकाकयोः । प्राश्य मूत्रपुरीषाणि द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥३१॥
अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च । पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥३२॥
क्रव्यादां पक्षिणां चैव प्राश्य मूत्रपुरीषकम् । महासांतपनं मोहात् तथा कुर्याद् द्विजोत्तमः ॥
भासमण्डूककुररे विष्किरे कृच्छ्रमाचरेत् ॥३३॥
प्राजापत्येन शुद्ध्येत ब्राह्मणोच्छिष्टभोजने । क्षत्रिये तप्तकृच्छ्रं स्याद् वैश्ये चैवातिकृच्छ्रकम् ॥
शूद्रोच्छिष्टं द्विजो भुक्त्वा कुर्याच्चान्द्रायणव्रतम् ॥३४॥

सुराभाण्डोदरे वारि पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् । समुच्छिष्टं द्विजो भुक्त्वा त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति ॥
गोमूत्रयावकाहारः पीतशेषं च रागवान् ॥३५॥
अपो मूत्रपुरीषाद्यैर्दूषिताः प्राशयेद् यदा । तदा सांतपनं प्रोक्तं व्रतं पापविशोधनम् ॥३६॥
चाण्डालकूपभाण्डेषु यदि ज्ञानात् पिबेज्जलम् । चरेत् सांतपनं कृच्छ्रं ब्राह्मणः पापशोधनम् ॥३७॥
चाण्डालेन तु संस्पृष्टं पीत्वा वारि द्विजोत्तमः । त्रिरात्रेण विशुद्ध्येत पञ्चगव्येन चैव हि ॥३८॥
महापातकिसंस्पर्शे भुङ्क्तेऽस्नात्वा द्विजो यदि । बुद्धिपूर्वं तु मूढात्मा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥३९॥
स्पृष्ट्वा महापातकिनं चाण्डालं वा रजस्वलाम् । प्रमादाद् भोजनं कृत्वा त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति ॥४०॥
स्नानार्हो यदि भुञ्जीत अहोरात्रेण शुद्ध्यति । बुद्धिपूर्वं तु कृच्छ्रेण भगवानाह पद्मजः ॥४१॥
शुष्कपर्युषितादीनि गवादिप्रतिदूषितम् । भुक्त्वोपवासं कुर्वीत कृच्छ्रपादमथापि वा ॥४२॥
संवत्सरान्ते कृच्छ्रं तु चरेद् विप्रः पुनः पुनः । अज्ञातभुक्तशुद्ध्यर्थं ज्ञातस्य तु विशेषतः ॥४३॥
व्रात्यानां यजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्म च । अभिचारमहीनं च त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति ॥४४॥
ब्राह्मणादिहतानां तु कृत्वा दाहादिकाः क्रियाः । गोमूत्रयावकाहारः प्राजापत्येन शुद्ध्यति ॥४५॥
तैलाभ्यक्तोऽथवा कुर्याद् यदि मूत्रपुरीषके । अहोरात्रेण शुद्ध्येत श्मश्रुकर्म च मैथुनम् ॥४६॥
एकाहेन विहायाग्निं परिहार्य द्विजोत्तमः । त्रिरात्रेण विशुद्ध्येत त्रिरात्रात् षडहं पुनः ॥४७॥
दशाहं द्वादशाहं वा परिहार्य प्रमादतः । कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्यात् तत्पापस्यापनुत्तये ॥४८॥
पतिताद् द्रव्यमादाय तदुत्सर्गेण शुद्ध्यति । चरेत् सांतपनं कृच्छ्रमित्याह भगवान् मनुः ॥४९॥
अनाशकनिवृत्तास्तु प्रव्रज्यावसितास्तथा । चरेयुस्त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि च ॥५०॥
पुनश्च जातकर्मादिसंस्कारैः संस्कृता द्विजाः । शुद्ध्येयुस्तद् व्रतं सम्यक् चरेयुर्धर्मवर्द्धनाः ॥५१॥
अनुपासितसंध्यस्तु तदहर्यावके वसेत् । अनश्नन् संयतमना रात्रौ चेद् रात्रिमेव हि ॥५२॥
अकृत्वा समिदाधानं शुचिः स्नात्वा समाहितः । गायत्र्यष्टसहस्रस्य जप्यं कुर्याद् विशुद्धये ॥५३॥
उपासीत न चेत् संध्यां गृहस्थोऽपि प्रमादतः । स्नात्वा विशुद्ध्यते सद्यः परिश्रान्तस्तु संयमात् ॥५४॥
वेदोदितानि नित्यानि कर्माणि च विलोप्य तु । स्नातकव्रतलोपं तु कृत्वा चोपवसेद् दिनम् ॥५५॥
संवत्सरं चरेत् कृच्छ्रमग्न्युत्सादी द्विजोत्तमः । चान्द्रायणं चरेद् व्रात्यो गोप्रदानेन शुद्ध्यति ॥५६॥
नास्तिक्यं यदि कुर्वीत प्राजापत्यं चरेद् द्विजः । देवद्रोहं गुरुद्रोहं तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ॥५७॥
उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानं च कामतः । त्रिरात्रेण विशुद्ध्येत् तु नग्नो वा प्रविशेज्जलम् ॥५८॥
षष्ठान्नकालतामासं संहिताजप एव च । होमाश्च शाकला नित्यमपाङ्क्तानां विशोधनम् ॥५९॥
नीलं रक्तं वसित्वा च ब्राह्मणो वस्त्रमेव हि । अहोरात्रोषितः स्नातः पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥६०॥
वेदधर्मपुराणानां चण्डालस्य तु भाषणे । चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यान्न ह्यन्या तस्य निष्कृतिः ॥६१॥
उद्बन्धनादिनिहतं संस्पृश्य ब्राह्मणः क्वचित् । चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यात् प्राजापत्येन वा पुनः ॥६२॥
उच्छिष्टो यद्यनाचान्तश्चाण्डालादीन् स्पृशेद् द्विजः । प्रमादाद् वै जपेत् स्नात्वा गायत्र्यष्टसहस्रकम् ॥६३॥
द्रुपदानां शतं वापि ब्रह्मचारी समाहितः । त्रिरात्रोपोषितः सम्यक् पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥६४॥
चण्डालपतितादींस्तु कामाद् यः संस्पृशेद् द्विजः । उच्छिष्टस्तत्र कुर्वीत प्राजापत्यं विशुद्धये ॥६५॥
चाण्डालसूतकशवांस्तथा नारीं रजस्वलाम् । स्पृष्ट्वा स्नायाद् विशुद्ध्यर्थं तत्स्पृष्टं पतितं तथा ॥६६॥
चाण्डालसूतकशवैः संस्पृष्टं संस्पृशेद् यदि । प्रमादात् तत आचम्य जपं कुर्यात् समाहितः ॥६७॥
तत् स्पृष्टस्पर्शिनं स्पृष्ट्वा बुद्धिपूर्वं द्विजोत्तमः । आचमेत् तद् विशुद्ध्यर्थं प्राह देवः पितामहः ॥६८॥
भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् संस्पृशेत् यदि । कृत्वा शौचं ततः स्नायादुपोष्य जुहुयाद् घृतम् ॥६९॥
चाण्डालान्त्यशवं स्पृष्ट्वा कृच्छ्रं कुर्याद् विशुद्धये । स्पृष्ट्वाऽभ्यक्तस्त्वसंस्पृश्यमहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥७०॥
सुरां स्पृष्ट्वा द्विजः कुर्यात् प्राणायामत्रयं शुचिः । पलाण्डुं लशुनं चैव घृतं प्राश्य ततः शुचिः ॥७१॥
ब्राह्मणस्तु शुना दष्टस्त्र्यहं सायं पयः पिबेत् । नाभेरूर्ध्वं तु दष्टस्य तदेव द्विगुणं भवेत् ॥७२॥
स्यादेतत् त्रिगुणं बाह्वोर्मूर्ध्नि च स्याच्चतुर्गुणम् । स्नात्वा जपेद् वा सावित्रीं श्वभिर्दष्टो द्विजोत्तमः ॥७३॥
अनिर्वर्त्य महायज्ञान् यो भुङ्क्ते तु द्विजोत्तमः । अनातुरः सति धने कृच्छ्रार्द्धेन स शुद्ध्यति ॥७४॥
आहिताग्निरुपस्थानं न कुर्याद् यस्तु पर्वणि । ऋतौ न गच्छेद् भार्यां वा सोऽपि कृच्छ्रार्द्धमाचरेत् ॥७५॥
विनाऽद्भिरप्सु वाप्यार्तः शारीरं संनिवेश्य च । सचैलो जलमाप्लुत्य गामालभ्य विशुद्ध्यति ॥७६॥

बुद्धिपूर्वं त्वभ्युदितो जपेदन्तर्जले द्विजः । गायत्र्यष्टसहस्रं तु त्र्यहं चोपवसेद् व्रती ॥७७॥
अनुगम्येच्छया शूद्रं प्रेतीभूतं द्विजोत्तमः । गायत्र्यष्टसहस्रं च जप्यं कुर्यान्नदीषु च ॥७८॥
कृत्वा तु शपथं विप्रो विप्रस्य वधसंयुतम् । मेषैव यावकान्नेन कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥७९॥
पङ्क्त्यां विषमदानं तु कृत्वा कृच्छ्रेण शुद्ध्यति । छायां श्वपाकस्यारुह्य स्नात्वा संप्राशयेद् घृतम् ॥८०॥
ईक्षेदादित्यमशुचिर्दृष्ट्वाग्निं चन्द्रमेव वा । मानुषं चास्थि संस्पृश्य स्नानं कृत्वा विशुद्ध्यति ॥८१॥
कृत्वा तु मिथ्याध्ययनं चरेद् भैक्षं तु वत्सरम् । कृतघ्नो ब्राह्मणगृहे पञ्च संवत्सरं व्रती ॥८२॥
हुंकारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वंकारं च गरीयसः । स्नात्वाऽनश्नन्नहः शेषं प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥८३॥
ताडयित्वा तृणेनापि कण्ठं बद्ध्वापि वाससा । विवादे वापि निर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥८४॥
अवगूर्य चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने । कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ॥८५॥
गुरोराक्रोशमनृतं कृत्वा कुर्याद् विशोधनम् । एकरात्रं त्रिरात्रं वा तत्पापस्यापनुत्तये ॥८६॥
देवर्षीणामभिमुखं ष्ठीवनाक्रोशने कृते । उल्मुकेन दहेज्जिह्वां दातव्यं च हिरण्यकम् ॥८७॥
देवोद्याने तु यः कुर्यान्मूत्रोच्चारं सकृद् द्विजः । छिन्द्याच्छिश्नं तु शुद्ध्यर्थं चरेच्चान्द्रायणं तु वा ॥८८॥
देवतायतने मूत्रं कृत्वा मोहाद् द्विजोत्तमः । शिश्नस्योत्कर्तनं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत् ॥८९॥
देवतानामृषीणां च देवानां चैव कुत्सनम् । कृत्वा सम्यक् प्रकुर्वीत प्राजापत्यं द्विजोत्तमः ॥९०॥
तैस्तु संभाषणं कृत्वा स्नात्वा देवान् समर्चयेत् । दृष्ट्वा वीक्षेत भास्वन्तं स्मृत्वा विश्वेश्वरं स्मरेत् ॥९१॥
यः सर्वभूताधिपतिं विश्वेशानं विनिन्दति । न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ॥९२॥
चान्द्रायणं चरेत् पूर्वं कृच्छ्रं चैवातिकृच्छ्रकम् । प्रपन्नः शरणं देवं तस्मात् पापाद् विमुच्यते ॥९३॥
सर्वस्वदानं विधिवत् सर्वपापविशोधनम् । चान्द्रायणं च विधिना कृच्छ्रं चैवातिकृच्छ्रकम् ॥९४॥
पुण्यक्षेत्राभिगमनं सर्वपापविनाशनम् । देवताभ्यर्चनं नृणामशेषाघविनाशनम् ॥९५॥
अमावस्यां तिथिं प्राप्य यः समाराधयेच्छिवम् । ब्राह्मणान् पूजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥९६॥
कृष्णाष्टम्यां महादेवं तथा कृष्णचतुर्दशीम् । संपूज्य ब्राह्मणमुखे सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥९७॥
त्रयोदश्यां तथा रात्रौ सोपहारं त्रिलोचनम् । दृष्ट्वेशं प्रथमे यामे मुच्यते सर्वपातकैः ॥९८॥
उपोषितश्चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे समाहितः । यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ॥९९॥
वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च । प्रत्येकं तिलसंयुक्तान् दद्यात् सप्तोदकाञ्जलीन् ॥
स्नात्वा दद्याच्च पूर्वाह्णे मुच्यते सर्वपातकैः ॥१००॥
ब्रह्मचर्यमधः शय्यामुपवासं द्विजार्चनम् । व्रतेष्वेतेषु कुर्वीत शान्तः संयतमानसः ॥१०१॥
अमावस्यायां ब्रह्माणं समुद्दिश्य पितामहम् । ब्राह्मणांस्त्रीन् समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥१०२॥
षष्ठ्यामुपोषितो देवं शुक्लपक्षे समाहितः । सप्तम्यामर्चयेद् भानुं मुच्यते सर्वपातकैः ॥१०३॥
भरण्यां च चतुर्थ्यां च शनैश्चरदिने यमम् । पूजयेत् सप्तजन्मोत्थैर्मुच्यते पातकैर्नरः ॥१०४॥
एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् । द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य महापापैः प्रमुच्यते ॥१०५॥
तपो जपस्तीर्थसेवा देवब्राह्मणपूजनम् । ग्रहणादिषु कालेषु महापातकशोधनम् ॥१०६॥
यः सर्वपापयुक्तोऽपि पुण्यतीर्थेषु मानवः । नियमेन त्यजेत् प्राणान् स मुच्येत् सर्वपातकैः ॥१०७॥
ब्रह्मघ्नं वा कृतघ्नं वा महापातकदूषितम् । भर्तारमुद्धरेन्नारी प्रविष्टा सह पावकम् ॥१०८॥
एतदेव परं स्त्रीणां प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः । सर्वपापसमुद्भूतौ नात्र कार्या विचारणा ॥१०९॥
पतिव्रता तु या नारी भर्तृशुश्रूषणोत्सुका । न तस्या विद्यते पापमिह लोके परत्र च ॥११०॥
पतिव्रता धर्मरता रुद्राण्येव न संशयः । नास्याः पराभवं कर्तुं शक्नोतीह जनः क्वचित् ॥१११॥
यथा रामस्य सुभगा सीता त्रैलोक्यविश्रुता । पत्नी दाशरथेर्देवी विजिग्ये राक्षसेश्वरम् ॥११२॥
रामस्य भार्यां विमलां रावणो राक्षसेश्वरः । सीतां विशालनयनां चकमे कालचोदितः ॥११३॥
गृहीत्वा मायया वेषं चरन्तीं विजने वने । समाहर्तुं मतिं चक्रे तापसः किल कामिनीम् ॥११४॥
विज्ञाय सा च तद्भावं स्मृत्वा दाशरथिं पतिम् । जगाम शरणं वह्निमावसथ्यं शुचिस्मिता ॥११५॥
उपतस्थे महायोगं सर्वदोषविनाशनम् । कृताञ्जली रामपत्नी शाक्षात् पतिमिवाच्युतम् ॥११६॥
नमस्यामि महायोगं कृतान्तं गहनं परम् । दाहकं सर्वभूतानामीशानं कालरूपिणम् ॥११७॥
नमस्ये पावकं देवं साक्षिणं विश्वतोमुखम् । आत्मानं दीप्तवपुषं सर्वभूतहृदि स्थितम् ॥११८॥

प्रपद्ये शरणं वह्निं ब्रह्मण्यं ब्रह्मरूपिणम् । भूतेशं कृत्तिवसनं शरण्यं परमं पदम् ॥११९॥
ॐ प्रपद्ये जगन्मूर्तिं प्रभवं सर्वतेजसाम् । महायोगेश्वरं वह्निमादित्यं परमेष्ठिनम् ॥१२०॥
प्रपद्ये शरणं रुद्रं महाग्रासं त्रिशूलिनम् । कालाग्निं योगिनामीशं भोगमोक्षफलप्रदम् ॥१२१॥
प्रपद्ये त्वां विरूपाक्षं भुर्भुवः स्वः स्वरूपिणम् । हिरण्यमये गृहे गुप्तं महान्तममितौजसम् ॥१२२॥
वैश्वानरं प्रपद्येऽहं सर्वभूतेष्ववस्थितम् । हव्यकव्यवहं देवं प्रपद्ये वह्निमीश्वरम् ॥१२३॥
प्रपद्ये तत्परं तत्त्वं वरेण्यं सवितुः स्वयम् । भर्गमग्निपरं ज्योतिः रक्ष मां हव्यवाहन ॥१२४॥
इति वह्न्यष्टकं जप्त्वा रामपत्नी यशस्विनी । ध्यायन्ती मनसा तस्थौ राममुन्मीलितेक्षणा ॥१२५॥
अथावसथ्याद् भगवान् हव्यवाहो महेश्वरः । आविरासीत् सुदीप्तात्मा तेजसा प्रवहन्निव ॥१२६॥
सृष्ट्वा मायामयीं सीतां स रावणवधेप्सया । सीतामादाय धर्मिष्ठां पावकोऽन्तरधीयत ॥१२७॥
तां दृष्ट्वा तादृशीं सीतां रावणो राक्षसेश्वरः । समादाय ययौ लङ्कां सागरान्तरसंस्थिताम् ॥१२८॥
कृत्वाऽथ रावणवधं रामो लक्ष्मणसंयुतः । समादायाभवत् सीतां शङ्काकुलितमानसः ॥१२९॥
सा प्रत्ययाय भूतानां सीता मायामयी पुनः । विवेश पावकं दीप्तं ददाह ज्वलनोऽपि ताम् ॥१३०॥
दग्ध्वा मायामयीं सीतां भगवानुग्रदीधितिः । रामायादर्शयत् सीतां पावकोऽभूत् सुरप्रियः ॥१३१॥
प्रगृह्य भर्तुश्चरणौ कराभ्यां सा सुमध्यमा । चकार प्रणतिं भूमौ रामाय जनकात्मजा ॥१३२॥
दृष्ट्वा हृष्टमना रामो विस्मयाकुललोचनः । ननाम वह्निं शिरसा तोषयामास राघवः ॥१३३॥
उवाच वह्नेर्भगवान् किमेषा वरवर्णिनी । दग्धा भगवता पूर्वं दृष्टा मत्पार्श्वमागता ॥१३४॥
तमाह देवो लोकानां दाहको हव्यवाहनः । यथावृत्तं दाशरथिं भूतानामेव सन्निधौ ॥१३५॥
इयं सा मिथिलेशेन पार्वतीं रुद्रवल्लभाम् । आराध्य लब्ध्वा तपसा देव्याश्चात्यन्तवल्लभा ॥१३६॥
भर्तुः शुश्रूषणोपेता सुशीलेयं पतिव्रता । भवानीपार्श्वमानीता मया रावणकामिता ॥१३७॥
या नीता राक्षसेशेन सीता भगवताहृता । मया मायामयी सृष्टा रावणस्य वधाय सा ॥१३८॥
तदर्थं भवता दुष्टो रावणो राक्षसेश्वरः । मयोपसंहृता चैव हतो लोकविनाशनः ॥१३९॥
गृहाण विमलामेनां जानकीं वचनान्मम । पश्य नारायणं देवं स्वात्मानं प्रभवाव्ययम् ॥१४०॥
इत्युक्त्वा भगवांश्चण्डो विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः । मानितो राघवेणाग्निर्भूतैश्चान्तरधीयत ॥१४१॥
एतत् पतिव्रतानां वैं माहात्म्यं कथितं मया । स्त्रीणां सर्वाघशमनं प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ॥१४२॥
अशेषपापयुक्तस्तु पुरुषोऽपि सुसंयतः । स्वदेहं पुण्यतीर्थेषु त्यक्त्वा मुच्येत किल्बिषात् ॥१४३॥
पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु स्नात्वा पुण्येषु वा द्विजः । मुच्यते पातकैः सर्वैः समस्तैरपि पूरुषः ॥१४४॥
व्यास उवाच ॥
इत्येष मानवो धर्मो युष्माकं कथितो मया । महेशाराधनार्थाय ज्ञानयोगं च शाश्वतम् ॥१४५॥
योऽनेन विधिना युक्तो ज्ञानयोगं समाचरेत् । स पश्यति महादेवं नान्यः कल्पशतैरपि ॥१४६॥
स्थापयेद् यः परं धर्मं ज्ञानं तत्पारमेश्वरम् । न तस्मादधिको लोके स योगी परमो मतः ॥१४७॥
य संस्थापयितुं शक्तो न कुर्यान्मोहितो जनः । स योगयुक्तोऽपि मुनिर्नात्यर्थं भगवत्प्रियः ॥१४८॥
तस्मात् सदैव दातव्यं ब्राह्मणेषु विशेषतः । धर्मयुक्तेषु शान्तेषु श्रद्धया चान्वितेषु वै ॥१४९॥
यः पठेद् भवतां नित्यं संवादं मम चैव हि । सर्वपापविनिर्मुक्तो गच्छेत परमां गतिम् ॥१५०॥
श्राद्धे वा दैविके कार्ये ब्राह्मणानां च सन्निधौ । पठेत नित्यं सुमनाः श्रोतव्यं च द्विजातिभिः ॥१५१॥
योऽर्थं विचार्य युक्तात्मा श्रावयेद् ब्राह्मणान् शुचीन् । स दोषकञ्चुकं त्यक्त्वा याति देवं महेश्वरम् ॥१५२॥
एतावदुक्त्वा भगवान् व्यासः सत्यवतीसुतः । समाश्वास्य मुनीन् सूतं जगाम च यथागतम् ॥१५३॥
इती श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-४,८८८+१५३=५,०४१

॥ अथ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः ॥
तीर्थानि यानि लोकेऽस्मिन् विश्रुतानि माहन्ति च । तानि त्वं कथयास्माकं रोमहर्षण साम्प्रतम् ॥१॥
रोमहर्षण उवाच ॥

शृणुध्वं कथयिष्येऽहं तीर्थानि विविधानि च । कथितानि पुराणेषु मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥२॥
यत्र स्नानं जपो होमः श्राद्धदानादिकं कृतम् । एकैकशो मुनिश्रेष्ठाः पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥३॥
पञ्चयोजनविस्तीर्णं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः । प्रयागं प्रथितं तीर्थं तस्य माहात्म्यमीरितम् ॥४॥
अन्यच्च तीर्थप्रवरं कुरूणां देववन्दितम् । ऋषीणामाश्रमैर्जुष्टं सर्वपापविशोधनम् ॥५॥
तत्र स्नात्वा विशुद्धात्मा दम्भमात्सर्यवर्जितः । ददाति यत्किञ्चिदपि पुनात्युभयतः कुलम् ॥६॥
गयातीर्थं परं गुह्यं पितृणां चातिवल्लभम् । कृत्वा पिण्डप्रदानं तु न भूयो जायते नरः ॥७॥
सकृद् गयाभिगमनं कृत्वा पिण्डं ददाति यः । तारिताः पितरस्तेन यास्यन्ति परमां गतिम् ॥८॥
तत्र लोकहितार्थाय रुद्रेण परमात्मना । शिलातले पदं न्यस्तं तत्र पितॄन् प्रसादयेत् ॥९॥
गयाऽभिगमनं कर्तुं यः शक्तो नाभिगच्छति । शोचन्ति पितरस्तं वै वृथा तस्य परिश्रमः ॥१०॥
गायन्ति पितरो गाथाः कीर्तयन्ति महर्षयः । गयां यास्यति यः कश्चित् सोऽस्मान् संतारयिष्यति ॥११॥
यदि स्यात् पातकोपेतः स्वधर्मपरिवर्जितः । गयां यास्यति वंश्यो यः सोऽस्मान् संतारयिष्यति ॥१२॥
एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः । तेषां तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥१३॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणस्तु विशेषतः । प्रदद्याद् विधिवत् पिण्डान् गयां गत्वा समाहितः ॥१४॥
धन्यास्तु खलु ते मर्त्या गयायां पिण्डदायिनः । कुलान्युभयतः सप्त समुद्धृत्याप्नुयात् परम् ॥१५॥
अन्यच्च तीर्थप्रवरं सिद्धावासमुदाहृतम् । प्रभासमिति विख्यातं यत्रास्ते भगवान् भवः ॥१६॥
तत्र स्नानं तपः श्राद्धं ब्राह्मणानां च पूजनम् । कृत्वा लोकमवाप्नोति ब्रह्मणोऽक्षय्यमुत्तमम् ॥१७॥
तीर्थं त्रैयम्बकं नाम सर्वदेवनमस्कृतम् । पूजयित्वा तत्र रुद्रं ज्योतिष्टोमफलं लभेत् ॥१८॥
सुवर्णाक्षं महादेवं समभ्यर्च्य कपर्दिनम् । ब्राह्मणान् पूजयित्वा तु गाणपत्यं लभेद् ध्रुवम् ॥१९॥
सोमेश्वरं तीर्थवरं रुद्रस्य परमेष्ठिनः । सर्वव्याधिहरं पुण्यं रुद्रसालोक्यकारणम् ॥२०॥
तीर्थानां परमं तीर्थं विजयं नाम शोभनम् । तत्र लिङ्गं महेशस्य विजयं नाम विश्रुतम् ॥२१॥
षण्मासान् नियताहारो ब्रह्मचारी समाहितः । उषित्वा तत्र विप्रेन्द्रा यास्यन्ति परमं पदम् ॥२२॥
अन्यच्च तीर्थप्रवरं पूर्वदेशे सुशोभनम् । एकाम्रं देवदेवस्य गाणपत्यफलप्रदम् ॥२३॥
दत्त्वात्र शिवभक्तानां किञ्चिच्छश्वन्महीं शुभाम् । सार्वभौमो भवेद् राजा मुमुक्षुर्मोक्षमाप्नुयात् ॥२४॥
महानदीजलं पुण्यं सर्वपापविनाशनम् । ग्रहणे समुपस्पृश्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥२५॥
अन्या च विरजा नाम नदी त्रैलोक्यविश्रुता । तस्यां स्नात्वा नरो विप्रा ब्रह्मलोके महीयते ॥२६॥
तीर्थं नारायणस्यान्यन्नाम्ना तु पुरुषोत्तमम् । तत्र नारायणः श्रीमानास्ते परमपूरुषः ॥२७॥
पूजयित्वा परं विष्णुं स्नात्वा तत्र द्विजोत्तमः । ब्राह्मणान् पूजयित्वा तु विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥२८॥
तीर्थानां परमं तीर्थं गोकर्णं नाम विश्रुतम् । सर्वपापहरं शंभोर्निवासः परमेष्ठिनः ॥२९॥
दृष्ट्वा लिंङ्गं तु देवस्य गोकर्णेश्वरमुत्तमम् । ईप्सिताँ ल्लभते कामान् रुद्रस्य दयितो भवेत् ॥३०॥
उत्तरं चापि गोकर्णं लिङ्गं देवस्य शूलिनः । महादेवं अर्चयित्वा शिवसायुज्यमाप्नुयात् ॥३१॥
तत्र देवो महादेवः स्थाणुरित्यभिविश्रुतः । तं दृष्ट्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते तत्क्षणान्नरः ॥३२॥
अन्यत् कुब्जाम्रमतुलं स्थानं विष्णोर्महात्मनः । संपूज्य पुरुषं विष्णुं श्वेतद्वीपे महीयते ॥३३॥
यत्र नारायणो देवो रुद्रेण त्रिपुरारिणा । कृत्वा यज्ञस्य मथनं दक्षस्य तु विसर्जितः ॥३४॥
समन्ताद् योजनं क्षेत्रं सिद्धर्षिगणवन्दितम् । पुण्यमायतनं विष्णोस्तत्रास्ते पुरुषोत्तमः ॥३५॥
अन्यत् कोकामुखे विष्णोस्तीर्थमद्भुतकर्मणः । मृतोऽत्र पातकैर्मुक्तो विष्णुसारूप्यमाप्नुयात् ॥३६॥
शालग्रामं महातीर्थं विष्णोः प्रीतिविवर्धनम् । प्राणांस्तत्र नरस्त्यक्त्वा हृषीकेषं प्रपश्यति ॥३७॥
अश्वतीर्थमिति ख्यातं सिद्धावासं सुपावनम् । आस्ते हयशिरा नित्यं तत्र नारायणः स्वयम् ॥३८॥
तीर्थं त्रैलोक्यविख्यातं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः । पुष्करं सर्वपापघ्नं मृतानां ब्रह्मलोकदम् ॥३९॥
मनसा संस्मरेद् यस्तु पुष्करं वै द्विजोत्तमः । पूयते पातकैः सर्वैः शक्रेण सह मोदते ॥४०॥
तत्र देवाः सगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः । उपासते सिद्धसङ्घा ब्रह्माणं पद्मसंभवम् ॥४१॥
तत्र स्नात्वा भवेच्छुद्धो ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । पूजयित्वा द्विजवरं ब्रह्माणं सम्प्रपश्यति ॥४२॥
तत्राभिगम्य देवेशं पुरुहूतमनिन्दितम् । सुरूपो जायते मर्त्यः सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥४३॥
सप्तसारस्वतं तीर्थं ब्रह्माद्यैः सेवितं परम् । पूजयित्वा तत्र रुद्रमश्वमेधफलं लभेत् ॥४४॥

यत्र मङ्कणको रुद्रं प्रपन्नः परमेश्वरम् । आराधयामास हरं पञ्चाक्षरपरायणः ॥४५॥
नमःशिवायेति मुनिः जपन् पञ्चाक्षरं परम् । आराधयामास शिवं तपसा गोवृषध्वजम् ॥४६॥
प्रजज्वालाथ तपसा मुनिर्मङ्काकस्तदा । ननर्त हर्षवेगेन ज्ञात्वा रुद्रं समागतम् ॥४७॥
तं प्राह भगवान् रुद्रः किमर्थं नर्तितं त्वया । दृष्ट्वाऽपि देवमीशानं नृत्यति स्म पुनः पुनः ॥४८॥
सोऽन्वीक्ष्य भगवानीशः सगर्वं गर्वशान्तये । स्वकं देहं विदार्यास्मै भस्मराशिमदर्शयत् ॥४९॥
पश्येमं मच्छरीरोत्थं भस्मराशिं द्विजोत्तम । माहात्म्यमेतत् तपसस्त्वादृशोऽन्योऽपि विद्यते ॥५०॥
यत् सगर्वं हि भवता नर्तितं मुनिपुंगव । न युक्तं तापसस्यैतत् त्वत्तोऽप्यत्राधिको ह्यहम् ॥५१॥
इत्याभाष्य मुनिश्रेष्ठं स रुद्रः किल विश्वदृक् । आस्थाय परमं भावं ननर्त जगतो हरः ॥५२॥
सहस्रशीर्षा भूत्वा सहस्राक्षः सहस्रपात् । दंष्ट्राकरालवदनो ज्वालामाली भयंकरः ॥५३॥
सोऽन्वपश्यदथेषस्य पार्श्वे तस्य त्रिशूलिनः । विशाललोचनमेकां देवीं चारुविलासिनीम् ॥
सूर्यायुतसमप्रख्यां प्रसन्नवदनां शिवाम् ॥५४॥
सस्मितं प्रेक्ष्य विश्वेशं तिष्ठन्तममितद्युतिम् । दृष्ट्वा संत्रस्तहृदयो वेपमानो मुनीश्वरः ॥
ननाम शिरसा रुद्रं रुद्राध्यायं जपन् वशी ॥५५॥
प्रसन्नो भगवानीशस्त्र्यम्बको भक्तवत्सलः । पूर्ववेषं स जग्राह देवी चान्तर्हिताऽभवत् ॥५६॥
आलिङ्ग्य भक्तं प्रणतं देवदेवः स्वयं शिवः । न भेतव्यं त्वया वत्स प्राह किं ते ददाम्यहम् ॥५७॥
प्रणम्य मूर्ध्ना गिरिशं हरं त्रिपुरसूदनम् । विज्ञापयामास तदा हृष्टः प्रष्टुमना मुनिः ॥५८॥
नमोऽस्तु ते महादेव महेश्वर नमोऽस्तु ते । किमेतद् भगवद् रूपं सुघोरं विश्वतोमुखम् ॥५९॥
का च सा भगवत्पार्श्वे राजमाना व्यवस्थिता । अन्तर्हितेव च सहसा सर्वमिच्छामि वेदितुम् ॥६०॥
इत्युक्ते व्याजहारेमं तथा मङ्कणकं हरः । महेशः स्वात्मनो योगं देवीं च त्रिपुरानलः ॥६१॥
अहं सहस्रनयनः सर्वात्मा सर्वतोमुखः । दाहकः सर्वपापानां कालः कालकरो हरः ॥६२॥
मयैव प्रेर्यते कृत्स्नं चेतनाचेतनात्मकम् । सोऽन्तर्यामी स पुरुषो ह्यहं वै पुरुषोत्तमः ॥६३॥
तस्य सा परमा माया प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिका । प्रोच्यते मुनिभिः शक्तिर्जगद्योनिः सनातनी ॥६४॥
स एष मायया विश्वं व्यामोहयति विश्ववित् । नारायणः परोऽव्यक्तो मायारूप इति श्रुतिः ॥६५॥
एवमेतज्जगत् सर्वं सर्वदा स्थापयाम्यहम् । योजयामि प्रकृत्याऽहं पुरुषं पञ्चविंशकम् ॥६६॥
तथा वै संगतो देवः कूटस्थः सर्वगोऽमलः । सृजत्यशेषमेवेदं स्वमूर्तेः प्रकृतेरजः ॥६७॥
स देवो भगवान् ब्रह्मा विश्वरूपः पितामहः । तवैतत् कथितं सम्यक् स्रष्टृत्वं परमात्मनः ॥६८॥
एकोऽहं भगवान् कालो ह्यनादिश्चान्तकृद् विभुः । समास्थाय परं भावं प्रोक्तो रुद्रो मनीषिभिः ॥६९॥
मम वै साऽपरा शक्तिर्देवी विद्येति विश्रुता । दृष्टा हि भवता नूनं विद्यादेहस्त्वहं ततः ॥७०॥
एवमेतानि तत्त्वानि प्रधानपुरुषेश्वराः । विष्णुर्ब्रह्मा च भगवान् रुद्रः काल इति श्रुतिः ॥७१॥
त्रयमेतदनाद्यन्तं ब्रह्मण्येव व्यवस्थितम् । तदात्मकं तदव्यक्तं तदक्षरमिति श्रुतिः ॥७२॥
आत्मानन्दपरं तत्त्वं चिन्मात्रं परमं पदम् । आकाशं निष्कलं ब्रह्म तस्मादन्यन्न विद्यते ॥७३॥
एवं विज्ञाय भवता भक्तियोगाश्रयेण तु । सम्पूज्यो वन्दनीयोऽहं ततस्तं पश्य शाश्वतम् ॥७४॥
एतावदुक्त्वा भगवाञ्जगामादर्शनं हरः । तत्रैव भक्तियोगेन रुद्रामाराधयन्मुनिः ॥७५॥
एतत् पवित्रमतुलं तीर्थं ब्रह्मर्षिसेवितम् । संसेव्य ब्राह्मणो विद्वान् मुच्यते सर्वपातकैः ॥७६॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-५,०४१+७६=५,११७

॥ अथ पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
अन्यत् पवित्रं विपुलं तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् । रुद्रकोटिरिति ख्यातं रुद्रस्य परमेष्ठिनः ॥१॥
पुरा पुण्यतमे काले देवदर्शनतत्पराः । कोटिब्रह्मर्षयो दान्तास्तं देशमगमन् परम् ॥२॥
अहं द्रक्ष्यामि गिरिशं पूर्वमेव पिनाकिनम् । अन्योऽन्यं भक्तियुक्तानां व्याघातो जायते किल ॥३॥
तेषां भक्तिं तदा दृष्ट्वा गिरिशो योगिनां गुरुः । कोटिरूपोऽभवद् रुद्रो रुद्रकोटिस्ततः स्मृतः ॥४॥

ते स्म सर्वे महादेवं हरं गिरिगुहाशयम् । पश्यन्तः पार्वतीनाथं हृष्टपुष्टधियोऽभवन् ॥५॥
अनाद्यन्तं महादेवं पूर्वमेवाहमीश्वरम् । दृष्टवानिति भक्त्या ते रुद्रन्यस्तधियोऽभवन् ॥६॥
अथान्तरिक्षे विमलं पश्यन्ति स्म महत्तरम् । ज्योतिस्तत्रैव ते सर्वेऽभिलषन्तः परं पदम् ॥७॥
एतत् स्वदेशाध्युषितं तीर्थं पुण्यतमं शुभम् । दृष्ट्वा रुद्रं समभ्यर्च्य रुद्रसामीप्यमाप्नुयात् ॥८॥
अन्यच्च तीर्थप्रवरं नाम्ना मधुवनं स्मृतम् । तत्र गत्वा नियमवानिन्द्रस्यार्द्धासनं लभेत् ॥९॥
अथान्यत् पुष्पनगरी देशः पुण्यतमः शुभः । तत्र गत्वा पितॄन् पूज्य कुलानां तारयेच्छतम् ॥१०॥
कालञ्जरं महातीर्थं रुद्रलोके महेश्वरः । कालञ्जरं भवन्देवो यत्र भक्तप्रियो हरः ॥११॥
श्वेतो नाम शिवे भक्तो राजर्षिप्रवरः पुरा । तदाशीस्तन्नमस्कारैः पूजयामास शूलिनम् ॥१२॥
संस्थाप्य विधिना लिङ्गं भक्तियोगपुरः सरः । जजाप रुद्रमनिशं तत्र संन्यस्तमानसः ॥१३॥
स तं कालोऽथ दीप्तात्मा शूलमादाय भीषणम् । नेतुमभ्यागतो देशं स राजा यत्र तिष्ठति ॥१४॥
वीक्ष्य राजा भयाविष्टः शूलहस्तं समागतम् । कालं कालकरं घोरं भीषणं चण्डदीधितिम् ॥१५॥
उभाभ्यामथ हस्ताभ्यां स्पृष्ट्वाऽसौ लिङ्गमैश्वरम् । ननाम शिरसा रुद्रं जजाप शतरुद्रियम् ॥१६॥
जपन्तमाह राजानं नमन्तमसकृद् भवम् । एह्येहीति पुरः स्थित्वा कृतान्तः प्रहसन्निव ॥१७॥
तमुवाच भयाविष्टो राजा रुद्रपरायणः । एकमीशार्चनरतं विहायान्यं निषूदय ॥१८॥
इत्युक्तवन्तं भगवानब्रवीद् भीतमानसम् । रुद्रार्चनरतो वाऽन्यो मद्वशे को न तिष्ठति ॥१९॥
एवमुक्त्वा स राजानं कालो लोकप्रकालनः । बबन्ध पाशै राजाऽपि जजाप शतरुद्रियम् ॥२०॥
अथान्तरिक्षे विमलं दीप्यमानं तेजोराशिं भूतभर्तुः पुराणम् । ज्वालामालासंवृतं व्याप्य विश्वं प्रादुर्भूतं संस्थितं संददर्श ॥२१॥
तन्मध्येऽसौ पुरुषं रुक्मवर्णं देव्या देवं चन्द्रलेखोज्वलाङ्गम् । तेजोरूपं पश्यति स्मातिहृष्टो मेने चास्मन्नाथ आगच्छतीति ॥२२॥
आगच्छन्तं नातिदूरेऽथ दृष्ट्वा कालो रुद्रं देवदेव्या महेशम् । व्यपेतभीरखिलेशैकनाथं राजर्षिस्तं नेतुमभ्याजगाम ॥२३॥
आलोक्यासौ भगवानुग्रकर्मा देवो रुद्रो भूतभर्ता पुराणः । एवं भक्तं सत्वरं मां स्मरन्तं देहीतीमं कालरूपं ममेति ॥२४॥
श्रुत्वा वाख्यं गोपतेरुद्रभावः कालात्माऽसौ मन्यमानः स्वभावम् । बद्ध्वा भक्तं पुनरेवाऽथ पाशैः क्रुद्धो रुद्रमभिदुद्राव वेगात् ॥२५॥
प्रेक्ष्यायान्तं शैलपुत्रीमथेशः सोऽन्वीक्ष्यान्ते विश्वमायाविधिज्ञः । सावज्ञं वै वामपादेन मृत्युं श्वेतस्यैनं पश्यतो व्याजघान ॥२६॥
ममार सोऽतिभीषणो महेशपादघाततिः । रराज देवतापतिः सहोमया पिनाकधृक् ॥२७॥
निरीक्ष्य देवमीश्वरं प्रहृष्टमानसो हरम् । ननाम साम्बमव्ययं स राजपुंगवस्तदा ॥२८॥
नमो भवाय हेतवे हराय विश्वसम्भवे । नमः शिवाय धीमते नमोऽपवर्गदायिने ॥२९॥
नमो नमो नमोऽस्तु ते महाविभूतये नमः । विभागहीनरूपिणे नमो नराधिपाय ते ॥३०॥
नमोऽस्तु ते गणेश्वर प्रपन्नदुःखनाशन । अनादिनित्यभूतये वराहशृङ्गधारिणे ॥३१॥
नमो वृषध्वजाय ते कपालमालिने नमः । नमो महानटाय ते नमो वृषध्वजाय ते ॥३२॥
अथानुगृह्य शंकरः प्रणामतत्परं नृपम् । स्वगाणपत्यमव्ययं सरूपतामथो ददौ ॥३३॥
सहोमया सपार्षदः सराजपुंगवो हरः । मुनीशसिद्धवन्दितः क्षणाददृश्यतामगात् ॥३४॥
काले महेशाभिहते लोकनाथः पितामहः । अयाचत वरं रुद्रं सजीवोऽयं भवत्विति ॥३५॥
नास्ति कश्चिदपीशान दोषलेशो वृषध्वज । कृतान्तस्यैव भवता तत्कार्ये विनियोजितः ॥३६॥
स देवदेववचनाद् देवदेवेश्वरो हरः । तथास्त्वित्याह विश्वात्मा सोऽपि तादृग्विधोऽभवत् ॥३७॥
इत्येतत् परमं तीर्थं कालंजरमिति श्रुतम् । गत्वाऽभ्यर्च्य महादेवं गाणपत्यं स विन्दति ॥३८॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥३५॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-५,११७+३८=५,१५५

॥ अथ षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
इदमन्यत् परं स्थानं गुह्याद् गुह्यतमं महत् । महादेवस्य देवस्य महालयमिति श्रुतम् ॥१॥
तत्र देवादिदेवेन रुद्रेण त्रिपुरारिणा । शिलातले पदं न्यस्तं नास्तिकानां निदर्शनम् ॥२॥
तत्र पाशुपताः शान्ता भस्मोद्धूलितविग्रहाः । उपासते महादेवं वेदाध्ययनतत्पराः ॥३॥
स्नात्वा तत्र पदं शार्वं दृष्ट्वा भक्तिपुरः सरम् । नमस्कृत्वाऽथ शिरसा रुद्रसामीप्यमाप्नुयात् ॥४॥

अन्यच्च देवदेवस्य स्थानं शम्भोर्महात्मनः । केदारमिति विख्यातं सिद्धानामालयं शुभम्॥५॥
तत्र स्नात्वा महादेवमभ्यर्च्य वृषकेतनम् । पीत्वा चैवोदकं शुद्धं गाणपत्यमवाप्नुयात्॥६॥
श्राद्धदानादिकं कृत्वा ह्यक्ष्यं लभते फलम् । द्विजातिप्रवरैर्जुष्टं योगिभिर्यतमानसैः ॥७॥
तीर्थं प्लक्षावतरणं सर्वपापविनाशनम् । तत्राभ्यर्च्य श्रीनिवासं विष्णुलोके महीयते ॥८॥
अन्यच्च मगधारण्यं सर्वलोकगतिप्रदम् । अक्षयं विन्दति स्वर्गं तत्र गत्वा द्विजोत्तमः ॥९॥
तीर्थं कनखलं पुण्यं महापातकनाशनम् । यत्र देवेन रुद्रेण यज्ञो दक्षस्य नाशितः ॥१०॥
तत्र गङ्गामुपस्पृश्य शुचिर्भावसमन्वितः । मुच्यते सर्वपापैस्तु ब्रह्मलोकं लभेन्मृतः ॥११॥
महातीर्थमिति ख्यातं पुण्यं नारायणप्रियम् । तत्राभ्यर्च्य हृषीकेशं श्वेतद्वीपं सगच्छति ॥१२॥
अन्यच्च तीर्थप्रवरं नाम्ना श्रीपर्वतं शुभम् । तत्र प्राणान् परित्यज्य रुद्रस्य दयितो भवेत् ॥१३॥
तत्र सन्निहितो रुद्रो देव्या सह महेश्वरः । स्नानपिण्डादिकं तत्र कृतमक्षय्यमुत्तमम्॥१४॥
गोदावरी नदी पुण्या सर्वपापविनाशनी । तत्र स्नात्वा पितृन् देवांस्तर्पयित्वा यथाविधि॥
सर्वपापविशुद्धात्मा गोसहस्रफलं लभेत्॥१५॥
पवित्रसलिला पुण्या कावेरी विपुला नदी । तस्यां स्नात्वोदकं कृत्वा मुच्यते सर्वपातकैः॥
त्रिरात्रोपोषितेनाथ एकरात्रोषितेन वा॥१६॥
द्विजातीनां तु कथितं तीर्थानामिह सेवनम् । यस्य वाङ्मनसी शुद्धे हस्तपादौ च संस्थितौ ॥१७॥
अलोलुपो ब्रह्मचारी तीर्थानां फलमाप्नुयात्॥१७॥
स्वामितीर्थं महातीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् । तत्र सन्निहितो नित्यं स्कन्दोऽमरनमस्कृतः ॥१८॥
स्नात्वा कुमारधारायां कृत्वा देवादितर्पणम् । आराध्य षण्मुखं देवं स्कन्देन सह मोदते ॥१९॥
नदी त्रैलोक्यविख्याता ताम्रपर्णीति नामतः । तत्र स्नात्वा पितृन् भक्त्या तर्पयित्वा यथाविधि॥
पापकर्तृनपि पितृस्तारयेन्नात्र संशयः ॥२०॥
चन्द्रतीर्थमिति ख्यातं कावेर्याः प्रभवेऽक्षयम् । तीर्थे तत्र भवेद् वस्तुं मृतानां स्वर्गतिर्ध्रुवा ॥२१॥
विन्ध्यपादे प्रपश्यन्ति देवदेवं सदाशिवम् । भक्त्या ये ते न पश्यन्ति यमस्य सदनं द्विजाः ॥२२॥
देविकायां वृषो नाम तीर्थं सिद्धनिषेवितम् । तत्र स्नात्वोदकं दत्वा योगसिद्धिं च विन्दति ॥२३॥
दशाश्वमेधिकं तीर्थं सर्वपापविनाशकम् । दशानामश्वमेधानां तत्राप्नोति फलं नरः ॥२४॥
पुण्डरीकं महातीर्थं ब्राह्मणैरुपसेवितम् । तत्राभिगम्य युक्तात्मा पौण्डरीकफलं लभेत्॥२५॥
तीर्थेभ्यः परमं तीर्थं ब्रह्मतीर्थमिति श्रुतम् । ब्रह्माणमर्चयित्वा तु ब्रह्मलोके महीयते ॥२६॥
सरस्वत्या विनशनं प्लक्षप्रस्रवणं शुभम् । व्यासतीर्थं परं तीर्थं मैनाकं च नगोत्तमम्॥
यमुनाप्रभवं चैव सर्वपापविनाशनम्॥२७॥
पितृणां दुहिता देवी गन्धकालीति विश्रुता । तस्यां स्नात्वा दिवं याति मृतो जातिस्मरो भवेत् ॥२८॥
कुबेरतुङ्गं पापघ्नं सिद्धचारणसेवितम् । प्राणांस्तत्र परित्यज्य कुबेरानुचरो भवेत्॥२९॥
उमातुङ्गमिति ख्यातं यत्र सा रुद्रवल्लभा । तत्राभ्यर्च्य महादेवीं गोसहस्रफलं लभेत्॥३०॥
भृगुतुङ्गे तपस्तप्तं श्राद्धं दानं तथा कृतम् । कुलान्युभयतः सप्त पुनातीति श्रुतिर्मम ॥३१॥
काश्यपस्य महातीर्थं कालसर्पिरिति श्रुतम् । तत्र श्राद्धानि देयानि नित्यं पापक्षयेच्छया ॥३२॥
दशार्णायां तथा दानं श्राद्धं होमस्तथा जपः । अक्षयं चाव्ययं चैव कृतं भवति सर्वदा ॥३३॥
तीर्थं द्विजातिभिर्जुष्टं नाम्ना वै कुरुजाङ्गलम् । दत्त्वा तु दानं विधिवद् ब्रह्मलोके महीयते ॥३४॥
वैतरण्यां महातीर्थे स्वर्णवेद्यां तथैव च । धर्मपृष्ठे च सरसि ब्रह्मणः परमे शुभे ॥३५॥
भरतस्याश्रमे पुण्ये पुण्ये श्राद्धवटे शुभे । महाह्रदे च कौशिक्यां दत्तं भवति चाक्षयम् ॥३६॥
मुञ्जपृष्ठे पदं न्यस्तं महादेवेन धीमता । हिताय सर्वभूतानां नास्तिकानां निदर्शनम्॥३७॥
अल्पेनापि तु कालेन नरो धर्मपरायणः । पाप्मानमुत्सृजत्याशु जीर्णां त्वचमिवोरगः ॥३८॥
नाम्ना कनकनन्देति तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् । उदीच्यां मुञ्जपृष्ठस्य ब्रह्मर्षिगणसेवितम्॥३९॥
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति सशरीरा द्विजातयः । दत्तं चापि सदा श्राद्धमक्षयं समुदाहृतम्॥
ऋणैस्त्रिभिर्नरः स्नात्वा मुच्यते क्षीणकल्मषः ॥४०॥
मानसे सरसि स्नात्वा शक्रस्यार्द्धासनं लभेत् । उत्तरं मानसं गत्वा सिद्धिं प्राप्नोत्यनुत्तमाम्॥४१॥

तस्मान्निर्वर्तयेच्छ्राद्धं यथाशक्ति यथाबलम् । कामान् स लभते दिव्यान् मोक्षोपायं च विन्दति ॥४२॥
पर्वतो हिमवान्नाम नानाधातुविभूषितः । योजनानां सहस्राणि साशीतिस्त्वायतो गिरिः ॥
सिद्धचारणसंकीर्णो देवर्षिगणसेवितः ॥४३॥
तत्र पुष्करिणी रम्या सुषुम्ना नाम नामतः । तत्र गत्वा द्विजो विद्वान् ब्रह्महत्यां विमुञ्चति ॥४४॥
श्राद्धं भवति चाक्षय्यं तत्र दत्तं महोदयम् । तारयेच्च पितॄन् सम्यग् दश पूर्वान् दशापरान् ॥४५॥
सर्वत्र हिमवान् पुण्यो गङ्गा पुण्या समन्ततः । नद्यः समुद्रगाः पुण्याः समुद्रश्च विशेषतः ॥४६॥
बदर्याश्रममासाद्य मुच्यते कलिकल्मषात् । तत्र नारायणो देवो नरेणास्ते सनातनः ॥४७॥
अक्षयं तत्र दानं स्यात् जप्यं वाऽपि तथाविधम् । महादेवप्रियं तीर्थं पावनं तद् विशेषतः ॥
तारयेच्च पितॄन् सर्वान् दत्त्वा श्राद्धं समाहितः ॥४८॥
देवदारुवनं पुण्यं सिद्धगन्धर्वसेवितम् । महादेवेन देवेन तत्र दत्तं महद् वरम् ॥४९॥
मोहयित्वा मुनीन् सर्वान् समस्तैः सम्प्रपूजितः । प्रसन्नो भगवानीशो मुनीन्द्रान् प्राह भावितान् ॥५०॥
इहाश्रमवरे रम्ये निवसिष्यथ सर्वदा । मद्भावनासमायुक्तास्ततः सिद्धिमवाप्स्यथ ॥५१॥
येऽत्र मामर्चयन्तीह लोके धर्मपरा जनाः । तेषां ददामि परमं गाणपत्यं हि शाश्वतम् ॥५२॥
अत्र नित्यं वसिष्यामि सह नारायणेन च । प्राणानिह नरस्त्यक्त्वा न भूयो जन्म विन्दति ॥५३॥
संस्मरन्ति च ये तीर्थं देशान्तरगता जनाः । तेषां च सर्वपापानि नाशयामि द्विजोत्तमाः ॥५४॥
श्राद्धं दानं तपो होमः पिण्डनिर्वपणं तथा । ध्यानं जपश्च नियमः सर्वमत्राक्षयं कृतम् ॥५५॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन द्रष्टव्यं हि द्विजातिभिः । देवदारुवनं पुण्यं महादेवनिषेवितम् ॥५६॥
यत्रेश्वरो महादेवो विष्णुर्वा पुरुषोत्तमः । तत्र सन्निहिता गङ्गातीर्थान्यायतनानि च ॥५७॥
इती श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥३६॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-५,१५५+५७=५,२१२

॥ अथ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥

ऋषय ऊचुः ॥
कथं दारुवनं प्राप्तो भगवान् गोवृषध्वजः । मोहयामास विप्रेन्द्रान् सूत वक्तुमिहार्हसि ॥१॥
सूत उवाच ॥
पुरा दारुवने रम्ये देवसिद्धनिषेविते । सपुत्रदारतनयास्तपश्चेरुः सहस्रशः ॥२॥
प्रवृत्तं विविधं कर्म प्रकुर्वाणा यथाविधि । यजन्ति विविधैर्यज्ञैस्तपन्ति च महर्षयः ॥३॥
तेषां प्रवृत्तिविन्यस्तचेतसामथ शूलधृक् । ख्यापयन् स महादोषं ययौ दारुवनं हरः ॥४॥
कृत्वा विश्वगुरुं विष्णुं पार्श्वे देवो महेश्वरः । ययौ निवृत्तविज्ञानस्थापनार्थं च शंकरः ॥५॥
आस्थाय विपुलञ्चैष जनं विंशतिवत्सरः । लीलालसो महाबाहुः पीनाङ्गश्चारुलोचनः ॥६॥
चामीकरवपुः श्रीमान् पूर्णचन्द्रनिभाननः । मत्तमातङ्गगमनो दिग्वासा जगदीश्वरः ॥७॥
कुशेशयमयीं मालां सर्वरत्नैरलंकृताम् । दधानो भगवानीशः समागच्छति सस्मितः ॥८॥
योऽनन्तः पुरुषो योनिर्लोकानामव्ययो हरिः । स्त्रीवेषं विष्णुरास्थाय सोऽनुगच्छति शूलिनम् ॥९॥
सम्पूर्णचन्द्रवदनं पीनोन्नतपयोधरम् । शुचिस्मितं सुप्रसन्नं रणन्नुपुरकद्वयम् ॥१०॥
सुपीतवसनं दिव्यं श्यामलं चारुलोचनम् । उदारहंसचलनं विलासि सुमनोहरम् ॥११॥
एवं स भगवानीशो देवदारुवने हरः । चचार हरिणा सार्द्धं मायया मोहयन् जगत् ॥१२॥
दृष्ट्वा चरन्तं विश्वेशं तत्र तत्र पिनाकिनम् । मायया मोहिता नार्यो देवदेवं समन्वयुः ॥१३॥
विस्रस्तवस्त्राभरणास्त्यक्त्वा लज्जां पतिव्रताः । सहैव तेन कामार्ता विलासिन्यश्चरन्ति हि ॥१४॥
ऋषीणां पुत्रका ये स्युर्युवानो जितमानसाः । अन्वगच्छन् हृषीकेशं सर्वे कामप्रपीडिताः ॥१५॥
गायन्ति नृत्यन्ति विलासवाह्या नारीगणा नायिकमेकमीशम् । दृष्ट्वा सपत्नीकमतीवकान्तमिच्छन्त्यथालिङ्गनमाचरन्ति ॥१६॥
पदे निपेतुः स्मितमाचरन्ति गायन्ति गीतानि मुनीशपुत्राः । आलोक्य पद्मापतिमादिदेवं भ्रूभङ्गमन्ये विचरन्ति तेन ॥१७॥
आसामथैषामपि वासुदेवो मायी मुरारिर्मनसि प्रविष्टः । करोति भोगान् मनसि प्रवृत्तिं मायानुभूयन्त इतिव सम्यक् ॥१८॥
विभाति विश्वामरभूतभर्ता स माधवः स्त्रीगणमध्यविष्टः । अशेषशक्त्यासनसंनिविष्टो यथैकशक्त्या सह देवदेवः ॥१९॥

करोति नृत्यं परमप्रभावं तदा विरूढः पुनरेव भूयः । ययौ समारुह्य हरिः स्वभावं तदीशवृत्तामृतमादिदेवः ॥२०॥
दृष्ट्वा नारीकुलं रुद्रं पुत्राणामपि केशवम् । मोहयन्तं मुनिश्रेष्ठाः कोपं संदधिरे भृशम् ॥२१॥
अतीव परुषं वाक्यं प्रोचुर्देवं कपर्दिनम् । शेपुश्च शापैर्विविधैर्मायया तस्य मोहिताः ॥२२॥
तपांसि तेषां सर्वेषां प्रत्याहन्यन्त शंकरे । यथादित्यप्रकाशेन तारका नभसि स्थिताः ॥२३॥
ते भग्नतपसो विप्राः समेत्य वृषभध्वजम् । को भवानिति देवेशं पृच्छन्ति स्म विमोहिताः ॥२४॥
सोऽब्रवीद् भगवानीशस्तपश्चर्तुमिहागतः । इदानीं भार्यया देशे भवद्भिरिह सुव्रताः ॥२५॥
तस्य ते वाक्यमाकर्ण्य भृग्वाद्या मुनिपुंगवाः । ऊचुर्गृहीत्वा वसनं त्यक्त्वा भार्यां तपश्चर ॥२६॥
अथोवाच विहस्येशः पिनाकी नीललोहितः । सम्प्रेक्ष्य जगतां योनिं पार्श्वस्थं च जनार्दनम् ॥२७॥
कथं भवद्भिरुदितं स्वभार्यापोषणोत्सुकैः । त्यक्तव्या मम भार्येति धर्मज्ञैः शान्तमानसैः ॥२८॥
ऋषय ऊचुः ॥
व्यभिचाररता नार्यः संत्याज्याः पतिनेरिताः । अस्माभिरेषा सुभगा तादृशी त्यागमर्हति ॥२९॥
महादेव उवाच ॥
न कदाचिदियं विप्रा मनसाप्यन्यमिच्छति । नाहमेनामपि तथा विमुञ्चामि कदाचन ॥३०॥
ऋषय ऊचुः ॥
दृष्ट्वा व्यभिचरन्तीह ह्यस्माभिः पुरुषाधम । उक्तं ह्यसत्यं भवता गम्यतां क्षिप्रमेव हि ॥३१॥
एवमुक्ते महादेवः सत्यमेव मयेरितम् । भवतां प्रतिभात्येषेत्युक्त्वासौ विचचार ह ॥३२॥
सोऽगच्छद्धरिणा सार्द्धं मुनीन्द्रस्य महात्मनः । वसिष्ठस्याश्रमं पुण्यं भिक्षार्थी परमेश्वरः ॥३३॥
दृष्ट्वा समागतं देवं भिक्षमाणमरुन्धती । वसिष्ठस्य प्रिया भार्या प्रत्युद्गम्य ननाम तम् ॥३४॥
प्रक्षाल्य पादौ विमलं दत्त्वा चासनमुत्तमम् । सम्प्रेक्ष्य शिथिलं गात्रमभिघातहतं द्विजैः ॥
संधयामास भैषज्यैर्विषण्णा वदना सती ॥३५॥
चकार महतीं पूजां प्रार्थयामास भार्यया । को भवान् कुत आयातः किमाचारो भवानिति ॥
उवाच तां महादेवः सिद्धानां प्रवरोऽस्म्यहम् ॥३६॥
यदेतन्मण्डलं शुद्धं भाति ब्रह्ममयं सदा । एषैव देवता मह्यं धारयामि सदैव तत् ॥३७॥
इत्युक्त्वा प्रययौ श्रीमाननुगृह्य पतिव्रताम् । ताडयाञ्चक्रिरे दण्डैर्लोष्टिभिर्मुष्टिभिर्द्विजाः ॥३८॥
दृष्ट्वा चरन्तं गिरिशं नग्नं विकृतलक्षणम् । प्रोचुरेतद् भवाँल्लिङ्गमुत्पाटयतु दुर्मते ॥३९॥
तानब्रवीन्महायोगी करिष्यामीति शंकरः । युष्माकं मामके लिङ्गे यदि द्वेषोऽभिजायते ॥४०॥
इत्युक्त्वोत्पाटयामास भगवान् भगनेत्रहा । नापश्यंस्तत्क्षणेनेशं केशवं लिङ्गमेव च ॥४१॥
तदोत्पाता बभूवुर्हि लोकानां भयशंसिनः । न राजते सहस्रांशुश्चचाल पृथिवी पुनः ॥
निष्प्रभाश्च ग्रहाः सर्वे चुक्षुभे च महोदधिः ॥४२॥
अपश्यच्चानुसूयात्रेः स्वप्नं भार्या पतिव्रता । कथयामास विप्राणां भयादाकुलितेक्षणा ॥४३॥
तेजसा भासयन् कृत्स्नं नारायणसहायवान् । भिक्षमाणः शिवो नूनं दृष्टोऽस्माकं गृहेष्विति ॥४४॥
तस्या वचनमाकर्ण्य शङ्कमाना महर्षयः । सर्वे जग्मुर्महायोगं ब्रह्माणं विश्वसम्भवम् ॥४५॥
उपास्यमानममलैर्योगिभिर्ब्रह्मवित्तमैः । चतुर्वेदैर्मूर्तिमद्भिः सावित्र्या सहितं प्रभुम् ॥४६॥
आसीनमासने रम्ये नानाश्चर्यसमन्विते । प्रभासहस्रकलिले ज्ञानैश्वर्यादिसंयुते ॥४७॥
विभ्राजमानं वपुषा सस्मितं शुभ्रलोचनम् । चतुर्मुखं महाबाहुं छन्दोमयमजं परम् ॥४८॥
विलोक्य वेदपुरुषं प्रसन्नवदनं शुभम् । शिरोभिर्धरणीं गत्वा तोषयामासुरीश्वरम् ॥४९॥
तान् प्रसन्नमना देवश्चतुर्मूर्तिश्चतुर्मुखः । व्याजहार मुनिश्रेष्ठाः किमागमनकारणम् ॥५०॥
तस्य ते वृत्तमखिलं ब्रह्मणः परमात्मनः । ज्ञापयाञ्चक्रिरे सर्वे कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम् ॥५१॥
ऋषय ऊचुः ॥
कश्चिद् दारुवनं पुण्यं पुरुषोऽतीवशोभनः । भार्यया चारुसर्वाङ्ग्या प्रविष्टो नग्न एव हि ॥५२॥
मोहयामास वपुषा नारीणां कुलमीश्वरः । कन्यकानां प्रिया चास्य दूषयामास पुत्रकान् ॥५३॥
अस्माभिर्विविधाः शापाः प्रदत्ताश्च पराहताः । ताडितोऽस्माभिरत्यर्थं लिङ्गंतु विनिपातितम् ॥५४॥
अन्तर्हितश्च भगवान् सभार्यो लिङ्गमेव च । उत्पाताश्चाभवन् घोराः सर्वभूतभयंकराः ॥५५॥

क एष पुरुषो देव भीताः स्म पुरुषोत्तम । भवन्तमेव शरणं प्रपन्ना वयमच्युत ॥५६॥
त्वं हि वेत्सि जगत्यस्मिन् यत्किञ्चिदपि चेष्टितम् । अनुग्रहेण विश्वेश तदस्माननुपालय ॥५७॥
विज्ञापितो मुनिगणैर्विश्वात्मा कमलोद्भवः । ध्यात्वा देवं त्रिशूलाङ्कं कृताञ्जलिरभाषत ॥५८॥
ब्रह्मोवाच ॥
हा कष्टं भवतामद्य जातं सर्वार्थनाशनम् । धिग्बलं धिक् तपश्चर्या मिथ्यैव भवतामिह ॥५९॥
संप्राप्य पुण्यसंस्कारान्निधीनां परमं निधिम् । उपेक्षितं वृथाचारैर्भवद्भिरिह मोहितैः ॥६०॥
काङ्क्षन्ते योगिनो नित्यं यत्नतो यतयो निधिम् । यमेव तं समासाद्य हा भवद्भिरुपेक्षितम् ॥६१॥
यजन्ति यज्ञैर्विविधैर्यत्प्राप्त्यैर्वेदवादिनः । महानिधिं समासाद्य हा भवद्भिरुपेक्षितम् ॥६२॥
यं समासाद्य देवानैमैश्वर्यमखिलं जगत् । तमासाद्याक्षयनिधिं हा भवद्भिरुपेक्षितम् ॥६३॥
यत्समापत्तिजनितं विश्वेशत्वमिदं मम । तदेवोपेक्षितं दृष्ट्वा निधानं भाग्यवर्जितैः ॥६४॥
यस्मिन् समाहितं दिव्यमैश्वर्यं यत् तदव्ययम् । तमासाद्य निधिं ब्राह्मं हा भवद्भिर्वृथाकृतम् ॥६५॥
एष देवो महादेवो विज्ञेयस्तु महेश्वरः । न तस्य परमं किञ्चित् पदं समधिगम्यते ॥६६॥
देवतानामृषीणां च पितृणां चापि शाश्वतः । सहस्रयुगपर्यन्तं प्रलये सर्वदेहिनाम् ॥
संहरत्येष भगवान् कालो भूत्वा महेश्वरः ॥६७॥
एष चैव प्रजाः सर्वाः सृजत्येषः स्वतेजसा । एष चक्री च वज्री च श्रीवत्सकृतलक्षणः ॥६८॥
योगी कृतयुगे देवस्त्रेतायां यज्ञ उच्यते । द्वापरे भगवान् कालो धर्मकेतुः कलौ युगे ॥६९॥
रुद्रस्य मूर्तयस्तिस्रो याभिर्विश्वमिदं ततम् । तमो ह्यग्नी रजो ब्रह्मा सत्त्वं विष्णुरिति प्रभुः ॥७०॥
मूर्तिरन्या स्मृता चास्य दिग्वासा वै शिवा ध्रुवा । यत्र तिष्ठति तद् ब्रह्म योगेन तु समन्वितम् ॥७१॥
या चास्य पार्श्वगा भार्या भवद्भिरभिवीक्षिता । सा हि नारायणो देवः परमात्मा सनातनः ॥७२॥
तस्मात् सर्वमिदं जातं तत्रैव च लयं व्रजेत् । स एष मोचयेत् कृत्स्नं स एष परमा गतिः ॥७३॥
सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । एकश्रृङ्गो महानात्मा पुराणोऽष्टाक्षरो हरिः ॥७४॥
चतुर्वेदश्चतुर्मूर्तिस्त्रिमूर्तिस्त्रिगुणः परः । एकमूर्तिरमेयात्मा नारायण इति श्रुतिः ॥७५॥
रेतोऽस्य गर्भो भगवानापो मायातनुः प्रभुः । स्तूयते विविधैर्मन्त्रैर्ब्राह्मणैधर्ममोक्षिभिः ॥७६॥
संहृत्य सकलं विश्वं कल्पान्ते पुरुषोत्तमः । शेते योगामृतं पीत्वा यत् तद् विष्णोः परं पदम् ॥७७॥
न जायते न म्रियते वर्द्धते न च विश्वसृक् । मूलप्रकृतिरव्यक्ता गीयते वैदिकैरजः ॥७८॥
ततो निशायां वृत्तायां सिसृक्षुरखिलं जगत् । अजस्य नाभौ तद् बीजं क्षिपत्येष महेश्वरः ॥७९॥
तं मां वित्त महात्मानं ब्रह्माणं विश्वतो मुखम् । महान्तं पुरुषं विश्वमपां गर्भमनुत्तमम् ॥८०॥
न तं जानीथ जनकं मोहितास्तस्य मायया । देवदेवं महादेवं भूतानामीश्वरं हरम् ॥८२॥
एष देवो महादेवो ह्यनादिर्भगवान् हरः । विष्णुना सह संयुक्तः करोति विकरोति च ॥८२॥
न तस्य विद्यते कार्यं न तस्माद् विद्यते परम् । स वेदान् प्रददौ पूर्वं योगमायातनुर्मम ॥८३॥
स मायी मायया सर्वं करोति विकरोति च । तमेव मुक्तये ज्ञात्वा व्रजेत शरणं भवम् ॥८४॥
इतीरिता भगवता मरीचिप्रमुखा विभुम् । प्रणम्य देवं ब्रह्माणं पृच्छन्ति स्म सुदुःखिताः ॥८५॥
मुनय ऊचुः ॥
कथं पश्येम तं देवं पुनरेव पिनाकिनम् । ब्रूहि विश्वामरेशान त्राता त्वं शरणैषिणाम् ॥८६॥
पितामह उवाच ॥
यद् दृष्टं भवता तस्य लिङ्गं भुवि निपातितम् । तल्लिङ्गानुकृतीशस्य कृत्वा लिङ्गमनुत्तमम् ॥२॥
पूजयध्वं सपत्नीकाः सादरं पुत्रसंयुताः । वैदिकैरेव नियमैर्विविधैर्ब्रह्मचारिणः ॥८८॥
संस्थाप्य शांकरैर्मन्त्रैर्ऋग्यजुः सामसम्भवैः । तपः परं समास्थाय गृणन्तः शतरुद्रियम् ॥८९॥
समाहिताः पूजयध्वं सपुत्राः सह बन्धुभिः । सर्वे प्राञ्जलयो भूत्वा शूलपाणिं प्रपद्यथ ॥९०॥
ततो द्रक्ष्यथ देवेशं दुर्दर्शमकृतात्मभिः । यं दृष्ट्वा सर्वमज्ञानमधर्मश्च प्रणश्यति ॥९१॥
ततः प्रणम्य वरदं ब्रह्माणममितौजसम् । जग्मुः संहृष्टमनसो देवदारुवनं पुनः ॥९२॥
आराधयितुमारब्धा ब्रह्मणा कथितं यथा । अजानन्तः परं देवं वीतरागा विमत्सराः ॥९३॥
स्थण्डिलेषु विचित्रेषु पर्वतानां गुहासु च । नदीनां च विविक्तेषु पुलिनेषु शुभेषु च ॥९४॥

शैवालभोजनाः केचित् केचिदन्तर्जलेशयाः । केचिदभ्रावकाशास्तु पादाङ्गुष्ठाग्रविष्ठिताः ॥९५॥
दन्तोऽलूखलिनस्त्वन्ये ह्यश्मकुट्टास्तथा परे । शाकपर्णाशनः केचित् सम्प्रक्षाला मरीचिपाः ॥९६॥
वृक्षमूलनिकेताश्च शिलाशय्यास्तथा परे । कालं नयन्ति तपसा पूजयन्तो महेश्वरम् ॥९७॥
ततस्तेषां प्रसादार्थं प्रपन्नार्तिहरो हरः । चकार भगवान् बुद्धिं प्रबोधाय वृषध्वजः ॥९८॥
देवः कृतयुगे ह्यस्मिन् शृङ्गे हिमवतः शुभे । देवदारुवनं प्राप्तः प्रसन्नः परमेश्वरः ॥९९॥
भस्मपाण्डुरदिग्धाङ्गो नग्नो विकृतलक्षणः । उल्मुकव्यग्रहस्तश्च रक्तपिङ्गललोचनः ॥१००॥
क्वचिच्च हसते रौद्रं क्वचिद् गायति विस्मितः । क्वचिन्नृत्यति शृङ्गारी क्वचिद् रौति मुहुर्मुहुः ॥१०१॥
आश्रमेऽभ्यागतो भिक्षां याचते च पुनः पुनः । मायां कृत्वात्मनो रूपं देवस्तद् वनमागतः ॥१०२॥
कृत्वा गिरिसुतां गौरीं पार्श्वे देवः पिनाकधृक् । सा च पूर्ववद् देवेशी देवदारुवनं गता ॥१०३॥
दृष्ट्वा समागतं देवं देव्या सह कपर्दिनम् । प्रणेमुः शिरसा भूमौ तोषयामासुरीश्वरम् ॥१०४॥
वैदिकैर्विविधैर्मन्त्रैः सूक्तैर्माहेश्वरैः शुभैः । अथर्वशिरसा चान्ये रुद्राद्यैर्ब्रह्मभिर्भवम् ॥१०५॥
नमो देवादिदेवाय महादेवाय ते नमः । त्र्यम्बकाय नमस्तुभ्यं त्रिशूलवरधारिणे ॥१०६॥
नमो दिग्वाससे तुभ्यं विकृताय पिनाकिने । सर्वप्रणतदेवाय स्वयमप्रणतात्मने ॥१०७॥
अन्तकान्तकृते तुभ्यं सर्वसंहरणाय च । नमोऽस्तु नृत्यशीलाय नमो भैरवरूपिणे ॥१०८॥
नरनारीशरीराय योगिनां गुरवे नमः । नमो दान्ताय शान्ताय तापसाय हराय च ॥१०९॥
विभीषणाय रुद्राय नमस्ते कृत्तिवाससे । नमस्ते लेलिहानाय शितिकण्ठाय ते नमः ॥११०॥
अघोरघोररूपाय वामदेवाय वै नमः । नमः कनकमालाय देव्याः प्रियकराय च ॥१११॥
गङ्गासलिलधाराय शम्भवे परमेष्ठिने । नमो योगाधिपतये ब्रह्माधिपतये नमः ॥११२॥
प्राणाय च नमस्तुभ्यं नमो भस्माङ्गधारिणे । नमस्ते घनवाहाय दंष्ट्रिणे वह्निरेतसे ॥११३॥
ब्रह्मणश्च शिरोहर्त्रे नमस्ते कालरूपिणे । आगतिं ते न जनीमो गतिं नैव च नैव च ॥
विश्वेश्वर महादेव योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु ते ॥११४॥
नमः प्रमथनाथाय दात्रे च शुभसम्पदाम् । कपालपाणये तुभ्यं नमो मीढुष्टमाय ते ॥
नमः कनकलिङ्गाय वारिलिङ्गाय ते नमः ॥११५॥
नमो वह्न्यर्कलिङ्गाय ज्ञानलिङ्गाय ते नमः । नमो भुजंगहाराय कर्णिकारप्रियाय च ॥
किरीटिने कुण्डलिने कालकालाय ते नमः ॥११६॥
वामदेव महेशान देवदेव त्रिलोचन । क्षम्यतां यत्कृतं मोहात् त्वमेव शरणं हि नः ॥११७॥
चरितानि विचित्राणि गुह्यानि गहनानि च । ब्रह्मादीनां च सर्वेषां दुर्विज्ञेयोऽसि शंकर ॥११८॥
अज्ञानाद् यदि वा ज्ञानाद् यत्किंचित्कुरुते नरः । तत्सर्वं भगवानेन कुरुते योगमायया ॥११९॥
एवं स्तुत्वा महादेवं प्रहृष्टेनान्तरात्मना । ऊचुः प्रणम्य गिरिशं पश्यामस्त्वां यथा पुरा ॥१२०॥
तेषां संस्तवमाकर्ण्य सोमः सोमविभूषणः । स्वमेव परमं रूपं दर्शयामास शंकरः ॥१२१॥
तं ते दृष्ट्वाऽथ गिरिशं देव्या सह पिनाकिनम् । यथा पूर्वं स्थिता विप्राः प्रणेमुर्हृष्टमानसाः ॥१२२॥
ततस्ते मुनयः सर्वे संस्तूय च महेश्वरम् । भृग्वङ्गिरोवसिष्ठास्तु विश्वामित्रस्तथैव च ॥१२३॥
गौतमोऽत्रिः सुकेशश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
मरीचिः कश्यपश्चापि संवर्तश्च महातपाः । प्रणम्य देवदेवेशमिदं वचनमब्रुवन् ॥१२४॥
कथं त्वां देवदेवेश कर्मयोगेन वा प्रभो । ज्ञानेन वाऽथ योगेन पूजयामः सदैव हि ॥१२५॥
केन वा देवमार्गेण संपूज्यो भगवानिह । किं तत् सेव्यमसेव्यं वा सर्वमेतद् ब्रवीहि नः ॥१२६॥
देवदेव उवाच ॥
एतद् वः सम्प्रवक्ष्यामि गूढं गहनमुत्तमम् । ब्रह्मणे कथितं पूर्वमादावेव महर्षयः ॥१२७॥
सांख्ययोगो द्विधा ज्ञेयः पुरुषाणां हि साधनम् । योगेन सहितं सांख्यं पुरुषाणां विमुक्तिदम् ॥१२८॥
न केवलेन योगेन दृश्यते पुरुषः परः । ज्ञानं तु केवलं सम्यगपवर्गफलप्रदम् ॥१२९॥
भवन्तः केवलं योगं समाश्रित्य विमुक्तये । विहाय सांख्यं विमलमकुर्वत परिश्रमम् ॥१३०॥
एतस्मात् कारणाद् विप्रा नृणां केवलधर्मिणाम् । आगतोऽहमिमं देशं ज्ञापयन् मोहसम्भवम् ॥१३१॥
तस्माद् भवद्भिर्विमलं ज्ञानं कैवल्यसाधनम् । ज्ञातव्यं हि प्रयत्नेन श्रोतव्यं दृश्यमेव च ॥१३२॥

एकः सर्वत्रगो ह्यात्मा केवलश्चितिमात्रकः । आनन्दो निर्मलो नित्यं स्यादेतत् सांख्यदर्शनम् ॥१३३॥
एतदेव परं ज्ञानमेष मोक्षोऽत्र गीयते । एतत् कैवल्यममलं ब्रह्मभावश्च वर्णितः ॥१३४॥
आश्रित्य चैतत् परमं तन्निष्ठास्तत्परायणाः । पश्यन्ति मां महात्मानो यतयो विश्वमीश्वरम् ॥१३५॥
एतत् तत् परमं ज्ञानं केवलं सन्निरञ्जनम् । अहं हि वेद्यो भगवान् मम मूर्तिरियं शिवा ॥१३६॥
बहूनि साधनानीह सिद्धये कथितानि तु । तेषामभ्यधिकं ज्ञानं मामकं द्विजपुंगवाः ॥१३७॥
ज्ञानयोगरताः शान्ता मामेव शरणं गताः । ये हि मां भस्मनिरता ध्यायन्ति सततं हृदि ॥१३८॥
मद्भक्तिपरमा नित्यं यतयः क्षीणकल्मषाः । नाशयाम्यचिरात् तेषां घोरं संसारसागरम् ॥१३९॥
प्रशान्तः संयतमना भस्मोद्धूलितविग्रहः । ब्रह्मचर्यरतो नग्नो व्रतं पाशुपतं चरेत् ॥१४०॥
निर्मितं हि मया पूर्वं व्रतं पाशुपतं परम् । गुह्याद् गुह्यतमं सूक्ष्मं वेदसारं विमुक्तये ॥१४१॥
यद् वा कौपीनवसनः स्याद्वैकवसनो मुनिः । वेदाभ्यासरतो विद्वान् ध्यायेत् पशुपतिं शिवम् ॥१४२॥
एष पाशुपतो योगः सेवनीयो मुमुक्षुभिः । भस्मच्छन्नैर्हि सततं निष्कामैरिति विश्रुतिः ॥१४३॥
वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः । बहवोऽनेन योगेन पूता मद्भावमागताः ॥१४४॥
अन्यानि चैव शास्त्राणि लोकेऽस्मिन् मोहनानि तु । वेदवादविरुद्धानि मयैव कथितानि तु ॥१४५॥
वामं पाशुपतं सोमं लाकुलं चैव भैरवम् । असेव्यमेतत् कथितं वेदबाह्यं तथेतरम् ॥१४६॥
वेदमुर्तिरहं विप्रा नान्यशास्त्रार्थवेदिभिः । ज्ञायते मत्स्वरूपं तु मुक्त्वा वेदं सनातनम् ॥१४७॥
स्थापयध्वमिदं मार्गं पूजयध्वं महेश्वरम् । अचिरादैश्वरं ज्ञानमुत्पत्स्यति न संशयः ॥१४८॥
मयि भक्तिश्च विपुला भवतामस्तु सत्तमाः । ध्यातमात्रो हि सान्निध्यं दास्यामि मुनिसत्तमाः ॥१४९॥
इत्युक्त्वा भगवान् सोमस्तत्रैवान्तरधीयत । तोऽपि दारुवने तस्मिन् पूजयन्ति स्म शंकरम् ॥
ब्रह्मचर्यरताः शान्ता ज्ञानयोगपरायणाः ॥१५०॥
समेत्य ते महात्मानो मुनयो ब्रह्मवादिनः । वितेनिरे बहून् वादान्नध्यात्मज्ञानसंश्रयान् ॥१५१॥
किमस्य जगतो मूलमात्मा चास्माकमेव हि । कोऽपि स्यात् सर्वभावानां हेतुरीश्वर एव च ॥१५२॥
इत्येवं मन्यमानानां ध्यानमार्गावलम्बिनाम् । आविरासीन्महादेवी देवी गिरिवरात्मजा ॥१५३॥
कोटिसूर्यप्रतीकाशा ज्वालामालासमावृता । स्वभाभिर्विमलाभिस्तु पूरयन्ती नभस्तलम् ॥१५४॥
तामन्वपश्यन् गिरिजाममेयां ज्वालासहस्रान्तरसन्निविष्टाम् । प्रणेमुरेकामखिलेशपत्नीं जानन्ति ते तत् परमस्य बीजम् ॥१५५॥
अस्माकमेषा परमेशपत्नी गतिस्तथात्मा गगनाभिधाना । पश्यन्त्यथात्मानमिदं च कृत्स्नं तस्यामथैते मुनयश्च विप्राः ॥७५६॥
निरीक्षितास्ते परमेशपत्न्या तदन्तरे देवमशेषहेतुम् । पश्यन्ति शम्भुं कविमीशितारं रुद्रं बृहन्तं पुरुषं पुराणम् ॥१५७॥
आलोक्य देवीमथ देवमीशं प्रणेमुरानन्दमवापुरग्र्यम् । ज्ञानं तदीशं भगवत्प्रसादादाविर्बभौ जन्मविनाशहेतु ॥१५८॥
इयं हि सा जगतो योनिरेका सर्वात्मिका सर्वनियामिका च । माहेश्वरीशक्तिरनादिसिद्धा व्योमाभिधाना दिवि राजतीव ॥१५९॥
अस्यां महत्परमेष्ठी परस्तान्महेश्वरः शिव एकोऽथ रुद्रः । चकार विश्वं परशक्तिनिष्ठं मायामथारुह्य च देवदेवः ॥१६०॥
एको देवः सर्वभूतेषु गूढो मायी रुद्रः सकलो निष्कलश्च । स एव देवी न च तद्विभिन्न मे तज्ज्ञात्वा ह्यमृतत्वं व्रजन्ति ॥१६१॥
अन्तर्हितोऽभूद् भगवानथेशो देव्या भर्गः सह देवादिदेवः । आराधयन्ति स्म तमेव देवं वनौकसस्ते पुनरेव रुद्रम् ॥१६२॥
एतद् वः कथितं सर्वं देवदेवस्य चेष्टितम् । देवदारुवने पूर्वं पुराणे यन्मया श्रुतम् ॥१६३॥
यः पठेच्छृणुयान्नित्यं मुच्यते सर्वपातकैः । श्रावयेद् वा द्विजान् शान्तान् स याति परमां गतिम् ॥१६४॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-५,२१२+१६४=५,३७६

॥ अथाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
एषा पुण्यतमा देवी देवगन्धर्वसेविता । नर्मदा लोकविख्याता तीर्थानामुत्तमा नदी ॥१॥
तस्याः श्रृणुध्वं माहात्म्यं मार्कण्डेयेन भाषितम् । युधिष्ठिराय तु शुभं सर्वपापप्रणाशनम् ॥२॥
युधिष्ठिर उवाच ॥
श्रुतास्ते विविधा धर्मास्तत्प्रसादान्महामुने । माहात्म्यं च प्रयागस्य तीर्थानि विविधानि च ॥३॥
नर्मदा सर्वतीर्थानां मुख्या हि भवतेरिता । तस्यास्त्विदानीं माहात्म्यं वक्तुमर्हसि सत्तम ॥४॥

मार्कण्डेय उवाच

नर्मदा सरितां श्रेष्ठा रुद्रदेहाद् विनिःसृता । तारयेत् सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ॥५॥
नर्मदायास्तु माहात्म्यं पुराणे यन्मया श्रुतम् । इदानीं तत्प्रवक्ष्यामि श्रृणुष्वैकमनाः शुभम् ॥६॥
पुण्या कनखले गङ्गा कुरुक्षेत्रे सरस्वती । ग्रामे वा यदि वाऽरण्ये पुण्या सर्वत्र नर्मदा ॥७॥
त्रिभिः सारस्वतं तोयं सप्ताहेन तु यामुनम् । सद्यः पुनाति गाङ्गेयं दर्शनादेव नार्मदम् ॥८॥
कलिङ्गदेशपश्चार्द्धे पर्वतेऽमरकण्टके । पुण्या च त्रिषु लोकेषु रमणीया मनोरमा ।॥९॥
सदेवासुरगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः । तपस्तप्त्वा तु राजेन्द्र सिद्धिं तु परमां गताः ॥१०॥
तत्र स्नात्वा नरो राजन् नियमस्थो जितेन्द्रियः । उपोष्य रजनीमेकां कुलानां तारयेच्छतम् ॥११॥
योजनानां शतं साग्रं श्रूयते सरिदुत्तमा । विस्तारेण तु राजेन्द्र योजनद्वयमायता ॥१२॥
षष्टितीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथैव च । पर्वतस्य समन्तात् तु तिष्ठन्त्यमरकण्टके ॥१३॥
ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा जितक्रोधो जितेन्द्रियः । सर्वहिंसानिवृत्तस्तु सर्वभूतहिते रतः ॥१४॥
एवं सर्वसमाचारो यस्तु प्राणान् समुत्सृजेत् । तस्य पुण्यफलं राजन् श्रृणुष्वावहितो नृप ॥१५॥
शतवर्षसहस्राणि स्वर्गे मोदति पाण्डव । अप्सरोगणसंकीर्णो दिव्यस्त्रीपरिवारितः ॥१६॥
दिव्यगन्धानुलिप्तश्च दिव्यपुष्पोपशोभितः । क्रीडते देवलोके तु दैवतैः सह मोदते ॥१७॥
ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो राजा भवति धार्मिकः । गृहं तु लभतेऽसौ वै नानारत्नसमन्वितम् ॥१८॥
स्तम्भैर्मणिमयैर्दिव्यैर्वज्रवैदूर्यभूषितम् । आलेख्यवाहनैः शुभ्रैर्दासीदाससमन्वितम् ॥१९॥
राजराजेश्वरः श्रीमान् सर्वस्त्रीजनवल्लभः । जीवेद् वर्षशतं साग्रं तत्र भोगसमन्वितः ॥२०॥
अग्निप्रवेशेऽथ जले अथवाऽनशने कृते । अनिवर्तिका गतिस्तस्य पवनस्याम्बरे यथा ॥२१॥
पश्चिमे पर्वततटे सर्वपापविनाशनः । ह्रदो जलेश्वरो नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥२२॥
तत्र पिण्डप्रदानेन संध्योपासनकर्मणा । दशवर्षाणि पितरस्तर्पिताः स्युर्न संशयः ॥२३॥
दक्षिणे नर्मदाकूले कपिलाख्या महानदी । सरलार्जुनसंच्छन्ना नातिदूरे व्यवस्थिता ॥२४॥
सा तु पुण्या महाभागा त्रिषु लोकेषु विश्रुता । तत्र कोटिशतं साग्रं तीर्थानां तु युधिष्ठिर ॥२५॥
तस्मिंस्तीर्थे तु ये वृक्षाः पतिताः कालपर्ययात् । नर्मदातोयसंस्पृष्टास्ते यान्ति परमां गतिम् ॥२६॥
द्वितीया तु महाभागा विशल्यकरणी शुभा । तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा विशल्यो भवति क्षणात् ॥२७॥
कपिला च विशल्या च श्रूयते राजसत्तम । ईश्वरेण पुरा प्रोक्ता लोकानां हितकाम्यया ॥२८॥
अनाशकं तु यः कुर्यात् तस्मिंस्तीर्थे नराधिप । सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ॥२९॥
तत्र स्नात्वा नरो राजन्नश्वमेधफलं लभेत् । ये वसन्त्युत्तरे कूले रुद्रलोके वसन्ति ते ॥३०॥
सरस्वत्यां च गङ्गायां नर्मदायां युधिष्ठिर । समं स्नानं च दानं च यथा मे शंकरोऽब्रवीत् ॥३१॥
परित्यजति यः प्रणान् पर्वतेऽमरकण्टके । वर्षकोटिशतं साग्रं रुद्रलोके महीयते ॥३२॥
नर्मदायां जलं पुण्यं फेनोर्मिसमलंकृतम् । पवित्रं शिरसावन्द्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥३३॥
नर्मदा सर्वतः पुण्या ब्रह्महत्यापहारिणी । अहोरात्रोपवासेन मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥३४॥
जालेश्वरं तीर्थवरं सर्वपापविनाशनम् । तत्र गत्वा नियमवान् सर्वकामांल्लभेन्नरः ॥३५॥
चन्द्रसूर्योपरागे तु गत्वा ह्यमरकण्टकम् । अश्वमेधाद् दशगुणं पुण्यमाप्नोति मानवः ॥३६॥
एष पुण्यो गिरिवरो देवगन्धर्वसेवितः । नानाद्रुमलताकीर्णो नानापुष्पोपशोभितः ॥३७॥
तत्र संनिहितो राजन् देव्या सह महेश्वरः । ब्रह्मा विष्णुस्तथा चेन्द्रो विद्याधरगणैः सह ॥३८॥
प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात् पर्वतं ह्यमरकण्टकम् । पौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥३९॥
कावेरी नाम विपुला नदी कल्मषनाशिनी । तत्र स्नात्वा महादेवमर्चयेद् वृषभध्वजम् ॥
संगमे नर्मदायास्तु रुद्रलोके महीयते ॥४०॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे अष्टात्रिंशोऽध्यायः ॥३८॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-५,३७६+४०=५,४१६

॥ अथैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच

नर्मदा सरितां श्रेष्ठा सर्वपापविनाशिनी । मुनिभिः कथिता पूर्वमीश्वरेण स्वयम्भुवा ॥१॥

मुनिभिः संस्तुता ह्येषा नर्मदा प्रवरा नदी । रुद्रगात्राद् विनिष्क्रान्ता लोकानां हितकाम्यया ॥२॥
सर्वपापहरा नित्यं सर्वदेवनमस्कृता । संस्तुता देवगन्धर्वैरप्सरोभिस्तथैव च ॥३॥
उत्तरे चैव तत्कूले तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुते । नाम्ना भद्रेश्वरं पुण्यं सर्वपापहरं शुभम् ॥
तत्र स्नात्वा नरो राजन् दैवतैः सह मोदते ॥४॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थमाम्रातकेश्वरम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन् गोसहस्रफलं लभेत् ॥५॥
ततोऽङ्गारेश्वरं गच्छेन्नियतो नियतायनः । सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोके महीयते ॥६॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र केदारं नाम पुण्यदम् । तत्र स्नात्वोदकं कृत्वा सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥७॥
पिप्पलेशं ततो गच्छेत् सर्वपापविनाशनम् । तत्र स्नात्वा महाराज रुद्रलोके महीयते ॥८॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र विमलेश्वरमुत्तमम् । तत्र प्राणान् परित्यज्य रुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥९॥
ततः पुष्करिणीं गच्छेते स्नानं तत्र समाचरेत् । स्नातमात्रो नरस्तत्र इन्द्रस्यार्धासनं लभेत् ॥१०॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र शूलभेदमिति श्रुतम् । तत्र स्नात्वार्चयेद् देवं गोसहस्रफलं लभेत् ॥११॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र बलितीर्थमनुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन् सिंहासनपतिर्भवेत् ॥१२॥
शक्रतीर्थं ततो गच्छेत् कूले चैव तु दक्षिणे । उपोष्य रजनीमेकां स्नानं कृत्वा यथाविधि ॥१३॥
आराधयेन्महायोगं देवं नारायणं हरिम् । गोसहस्रफलं प्राप्य विष्णुलोकं स गच्छति ॥१४॥
ऋषितीर्थं ततो गत्वा सर्वपापहरं नृणाम् । स्नातमात्रो नरस्तत्र शिवलोके महीयते ॥१५॥
नारदस्य तु तत्रैव तीर्थं परमशोभनम् । स्नातमात्रो नरस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत् ॥१६॥
यत्र तप्तं तपः पूर्वं नारदेन सुरर्षिणा । प्रीतस्तस्य ददौ योगं देवदेवो महेश्वरः ॥१७॥
ब्रह्मणा निर्मितं लिङ्गं ब्रह्मेश्वरमिति श्रुतम् । यत्र स्नात्वा नरो राजन् ब्रह्मलोके महीयते ॥१८॥
ऋणतीर्थं ततो गच्छेत् स ऋणान्मुच्यते ध्रुवम् । महेश्वरं ततो गच्छेत् पर्याप्तं जन्मनः फलम् ॥१९॥
भीमेश्वरं ततो गच्छेत् सर्वव्याधिविनाशनम् । स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वदुःखैः प्रमुच्यते ॥२०॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र पिङ्गलेश्वरमुत्तमम् । अहोरात्रोपवासेन त्रिरात्रफलमाप्नुयात् ॥२१॥
तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र कपिलां यः प्रयच्छति । यावन्ति तस्या रोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च ॥
तावद् वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥२२॥
यस्तु प्राणपरित्यागं कुर्यात् तत्र नराधिप । अक्षयं मोदते कालं यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥२३॥
नर्मदातटमाश्रित्य तिष्ठन्ते ये तु मानवाः । ते मृताः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥२४॥
ततो दीप्तेश्वरं गच्छेद् व्यासतीर्थं तपोवनम् । निवर्तिता पुरा तत्र व्यासभीता महानदी ॥
हुंकारिता तु व्यासेन दक्षिणेन ततो गता ॥२५॥
प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात् तस्मिंस्तीर्थे युधिष्ठिर । प्रीतस्तस्य भवेद् व्यासो वाञ्छितं लभते फलम् ॥२६॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र इक्षुनद्यास्तु संगमम् । त्रैलोक्यविश्रुतं पुण्यं तत्र सन्निहितः शिवः ॥
तत्र स्नात्वा नरो राजन् गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥२७॥
स्कन्दतीर्थं ततो गच्छेत् सर्वपापप्रणाशनम् । आजन्मनः कृतं पापं स्नातस्तीत्रं व्यपोहति ॥२८॥
तत्र देवाः सगन्धर्वा भर्गात्मजमनुत्तमम् । उपासते महात्मानं स्कन्दं शक्तिधरं प्रभुम् ॥२९॥
ततो गच्छेदाङ्गिरसं स्नानं तत्र समाचरेत् । गोसहस्रफलं प्राप्य रुद्रलोकं स गच्छति ॥३०॥
अङ्गिरा यत्र देवेशं ब्रह्मपुत्रो वृषध्वजम् । तपसाराध्य विश्वेशं लब्धवान् योगमुत्तमम् ॥३१॥
कुशतीर्थं ततो गच्छेत् सर्वपापप्रणाशनम् । स्नानं तत्र प्रकुर्वीत अश्वमेधफलं लभेत् ॥३२॥
कोटितीर्थं ततो गच्छेत् सर्वपापप्रणाशनम् । तत्र स्नात्वा नरो राज्यं लभते नात्र संशयः ॥३३॥
चन्द्रभागां ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् । स्नातमात्रो नरस्तत्र सोमलोके महीयते ॥३४॥
नर्मदादक्षिणे कूले संगमेश्वरमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन् सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥३५॥
नर्मदायोत्तरे कूले तीर्थं परमशोभनम् । आदित्यायतनं रम्यमीश्वरेण तु भाषितम् ॥३६॥
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र दत्त्वा दानं तु शक्तितः । तस्य तीर्थप्रभावेण लभते चाक्षयं फलम् ॥३७॥
दरिद्रा व्याधिता ये तु ये च दुष्कृतकारिणः । मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यः सूर्यलोकं प्रयान्ति च ॥३८॥

मार्गेश्वरं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् । स्नातमात्रो नरस्तत्र स्वर्गलोकमवाप्नुयात् ॥३९॥
ततः पश्चिमतो गच्छेन्मरुदालयमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र शुचिर्भूत्वा प्रयत्नतः ॥४०॥
काञ्चनं तु द्विजो दद्याद् यथाविभवविस्तरम् । पुष्पकेण विमानेन वायुलोकं स गच्छति ॥४१॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र अहल्यातीर्थमुत्तमम् । स्नानमात्रादप्सरोभिर्मोदते कालमक्षयम् ॥४२॥
चैत्रमासे तु सम्प्राप्ते शुक्लपक्षे त्रयोदशी । कामदेवदिने तस्मिन्नहल्यां यस्तु पूजयेत् ॥४३॥
यत्र तत्र नरोत्पन्नो वरस्तत्र प्रियो भवेत् । स्त्रीवल्लभो भवेच्छ्रीमान् कामदेव इवापरः ॥४४॥
अयोध्यां तु समासाद्य तीर्थं शक्रस्य विश्रुतम् । स्नातमात्रो नरस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत् ॥४५॥
सोमतीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् । स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥४६॥
सोमग्रहे तु राजेन्द्र पापक्षयकरं भवेत् । त्रैलोक्यविश्रुतं राजन् सोमतीर्थं महाफलम् ॥४७॥
यस्तु चान्द्रायणं कुर्यात् तत्र तीर्थे समाहितः । सर्वपापविशुद्धात्मा सोमलोकं स गच्छति ॥४८॥
अग्निप्रवेशं यः कुर्यात् सोमतीर्थे नराधिप । जले चानशनं वापि नासौ मर्त्योऽभिजायते ॥४९॥
स्तम्भतीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् । स्नातमात्रो नरस्तत्र सोमलोके महीयते ॥५०॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र विष्णुतीर्थमनुत्तमम् । योधनीपुरमाख्यातं विष्णोः स्थानमनुत्तमम् ॥५१॥
असुरा योधितास्तत्र वासुदेवेन कोटिशः । तत्र तीर्थं समुत्पन्नं विष्णुश्रीको भवेदिह ॥
अहोरात्रोपवासेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥५२॥
नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् । कामतीर्थमिति ख्यातं यत्र कामोऽर्चयद् हरिम् ॥५३॥
तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा उपवासपरायणः । कुसुमायुधरूपेण रुद्रोलोके महीयते ॥५४॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र ब्रह्मतीर्थमनुत्तमम् । उमाहकमिति ख्यातं तत्र संतर्पयेत् पितॄन् ॥५५॥
पौर्णमास्याममावास्यां श्राद्धं कुर्याद् यथाविधि । गजरूपा शिला तत्र तोयमध्ये व्यवस्थिता ॥५६॥
तस्मिंस्तु दापयेत् पिण्डान् वैशाख्यांतु विशेषतः । स्नात्वा समाहितमना दम्भमात्सर्यवर्जितः ॥
तृप्यन्ति पितरस्तस्य यावत् तिष्ठति मेदिनी ॥५७॥
सिद्धेश्वरं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् । स्नातमात्रो नरस्तत्र गाणपत्यपदं लभेत् ॥५८॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र लिङ्गो यत्र जनार्दनः । तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र विष्णुलोके महीयते ॥५९॥
यत्र नारायणो देवो मुनीनां भावितात्मनाम् । स्वात्मानं दर्शयामास लिङ्गं तत् परमं पदम् ॥६०॥
अङ्कोलं तु ततो गच्छेत् सर्वपापविनाशनम् । स्नानं दानं च तत्रैव ब्राह्मणानां च भोजनम् ॥
पिण्डप्रिदानं च कृतं प्रेत्यानन्तफलप्रदम् ॥६१॥
त्रैयम्बकेन तोयेन यश्चरुं श्रपयेत् ततः । अङ्कोलमूले दद्याच्च पिण्डांश्चैव यथाविधि ॥
तारिताः पितरस्तेन तृप्यन्त्याचन्द्रतारकम् ॥६२॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र तापसेश्वरमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र प्राप्नुयात् तपसः फलम् ॥६३॥
शुक्लतीर्थं ततो गच्छेत् सर्वपापविनाशनम् । नास्ति तेन समं तीर्थं नर्मदायां युधिष्ठिर ॥६४॥
दर्शनात् स्पर्शनात् तस्य स्नानदानतपोजपात् । होमाच्चैवोपवासाच्च शुक्लतीर्थे महत्फलम् ॥६५॥
योजनं तत् स्मृतं क्षेत्रं देवगन्धर्वसेवितम् । शुक्लतीर्थमिति ख्यातं सर्वपापविनाशनम् ॥६६॥
पादपाग्रेण दृष्टेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति । देव्या सह सदा भर्गस्तत्र तिष्ठति शंकरः ॥६७॥
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां वैशाखे मासि सुव्रत । कैलासाच्चाभिनिष्क्रम्य तत्र सन्निहितो हरः ॥६८॥
देवदानवगन्धर्वाः सिद्धविद्याधरास्तथा । गणाश्चाप्सरसो नागास्तत्र तिष्ठन्ति पुंगव ॥६९॥
रजकेन यथा वस्त्रं शुक्लं भवति वारिणा । आजन्मनि कृतं पापं शुक्लतीर्थे व्यपोहति ॥
स्नानं दानं तपः श्राद्धमनन्तं तत्र दृश्यते ॥७०॥
शुक्लतीर्थात् परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति । पूर्वे वयसि कर्माणि कृत्वा पापानि मानवः ॥
अहोरात्रोपवासेन शुक्लतीर्थे व्यपोहति ॥७१॥
कार्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे चतुर्दशी । घृतेन स्नापयेद् देवमुपोष्य परमेश्वरम् ॥
एकविंशत्कुलोपेतो न च्यवेदैश्वरात् पदात् ॥७२॥
तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञदानेन वा पुनः । न तां गतिमवाप्नोति शुक्लतीर्थे तु यां लभेत् ॥७३॥
शुक्लतीर्थं महातीर्थमृषिसिद्धनिषेवितम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन् पुनर्जन्म न विन्दति ॥७४॥

अयने वा चतुर्दश्यां संक्रान्तौ विषुवे तथा । स्नात्वा तु सोपवासः सन् विजितात्मा समाहितः ॥७५॥
दानं दद्याद् यथाशक्ति प्रीयेतां हरिशंकरौ । एतत् तीर्थप्रभावेण सर्वं भवति चाक्षयम् ॥७६॥
अनाथं दुर्गतं विप्रं नाथवन्तमथापि वा । उद्वादयति यस्तीर्थे तस्य पुण्यफलं श्रृणु ॥७७॥
यावत् तद्रोमसंख्या तु तत्प्रसूतिकुलेषु च । तावद् वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥७८॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र यमतीर्थमनुत्तमम् । कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां माघमासे युधिष्ठिर ॥
स्नानं कृत्वा नक्तभोजी न पश्येद् योनिसङ्कटम् ॥७९॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र एरण्डीतीर्थमुत्तमम् । संगमे तु नरः स्नायादुपवासपरायणः ॥
ब्राह्मणं भोजयेदेकं कोटिर्भवति भोजिताः ॥८०॥
एरण्डीसंगमे स्नात्वा भक्तिभावात्तु रञ्जितः । मृत्तिकां शिरसि स्थाप्य अवगाह्य च तज्जलम् ॥
नर्मदोदकसम्मिश्रं मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥८१॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं कार्णाटिकेश्वरम् । गङ्गावतरते तत्र दिने पुण्ये न संशयः ॥८२॥
तत्र स्नात्वा च पीत्वा च दत्त्वा चैव यथाविधि । सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥८३॥
नन्दितीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् । प्रीयते तस्य नन्दीशः सोमलोके महीयते ॥८४॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं त्वनरकं शुभम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन् नरकं नैव पश्यति ॥८५॥
तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र स्वान्यस्थीनि विनिक्षिपेत् । रूपवान् जायते लोके धनभोगसमन्वितः ॥८६॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र कपिलातीर्थमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन् गोसहस्रफलं लभेत् ॥८७॥
ज्येष्ठमासे तु संप्राप्ते चतुर्दश्यां विशेषतः । तत्रोपोष्य नरो भक्त्या दद्याद् दीपं घृतेन तु ॥८८॥
घृतेन स्नापयेद् रुद्रं सघृतं श्रीफलं दहेत् । घण्टाभरणसंयुक्तां कपिलां वै प्रदापयेत् ॥८९॥
सर्वाभरणसंयुक्तः सर्वदेवनमस्कृतः । शिवतुल्यबलो भूत्वा शिववत् क्रीडते चिरम् ॥९०॥
अङ्गारकदिने प्राप्ते चतुर्थ्यां तु विशेषतः । स्नापयित्वा शिवं दद्याद् ब्राह्मणेभ्यस्तु भोजनम् ॥९१॥
सर्वभोगसमायुक्तो विमाने सर्वकामिकैः । गत्वा शक्रस्य भवनं शक्रेण सह मोदते ॥९२॥
ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो धनवान् भोगवान् भवेत् । अङ्गारकनवम्यां तु अमावास्यां तथैव च ॥
स्नापयेत् तत्र यत्नेन रूपवान् सुभगो भवेत् ॥९३॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र गणेश्वरमनुत्तमम् । श्रावणे मासी संप्राप्ते कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥९४॥
स्नातमात्रो नरस्तत्र रुद्रलोके महीयते । पितृणां तर्पणं कृत्वा मुच्यतेऽसावृणत्रयात् ॥९५॥
गङ्गेश्वरसमीपे तु गङ्गावदनमुत्तमम् । अकामो वा सकामो वा तत्र स्नात्वा तु मानवः ॥
आजन्मजनितैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥९६॥
तस्य वै पश्चिमे देशे समीपे नातिदूरतः । दशाश्वमेधिकं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥९७॥
उपोष्य रजनीमेकां मासि भाद्रपदे शुभे । अमावस्यां नरः स्नात्वा पूजयेद् वृषभध्वजम् ॥९८॥
काञ्चनेन विमानेन किङ्किणीजालमालिना । गत्वा रुद्रपुरं रम्यं रुद्रेण सह मोदते ॥९९॥
सर्वत्र सर्वदिवसे स्नानं तत्र समाचरेत् । पितृणां तर्पणं कुर्यादश्वमेधफलं लभेत् ॥१००॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥
आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः-५,४१६+१००=५,५१६

॥ अथ चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

मार्कण्डेय उवाच ॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र भृगुतीर्थ मनुत्तमम् । तत्र देवो भृगुः पूर्वं रुद्रमाराधयत् पुरा ॥१॥
दर्शनात् तस्य देवस्य सद्यः पापात् प्रमुच्यते । एतत् क्षेत्रं सुविपुलं सर्वपापप्रणाशनम् ॥२॥
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः । उपानहोस्तथा युग्मं देयमन्नं सकाञ्चनम् ॥
भोजनं च यथाशक्ति तदस्याक्षयमुच्यते ॥३॥
क्षरन्ति सर्वदानानि यज्ञदानं तपः क्रिया । अक्षयं तत् तपस्तप्तं भृगुतीर्थे युधिष्ठिर ॥४॥
तस्यैव तपसोग्रेण तुष्टेन त्रिपुरारिणा । सान्निध्यं तत्र कथितं भृगुतीर्थे युधिष्ठिर ॥५॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र गौतमेश्वरमुत्तमम् । यत्राराध्य त्रिशूलाङ्कं गौतमः सिद्धिमाप्नुयात ॥६॥

तत्र स्नात्वा नरो राजन् उपवासपरायणः । काञ्चनेन विमानेन ब्रह्मलोके महीयते ॥७॥
वृषोत्सर्गं ततो गच्छेच्छाश्वतं पदमाप्नुयात् । न जानन्ति नरा मूढा विष्णोर्मायाविमोहिताः ॥८॥
धौतपापं ततो गच्छेद् धौतं यत्र वृषेण तु । नर्मदायां स्थितं राजन् सर्वपातकनाशनम् ॥
तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥९॥
तत्र तीर्थे तु राजेन्द्र प्राणत्यागं करोति यः । चतुर्भुजस्त्रिनेत्रश्च हरतुल्यबलो भवेत् ॥१०॥
वसेत् कल्पायुतं साग्रं शिवतुल्यपराक्रमः । कालेन महता जातः पृथिव्यामेकराड् भवेत् ॥११॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र हंसतीर्थं मनुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन् ब्रह्मलोके महीयते ॥१२॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र सिद्धो यत्र जनार्दनः । वराहतीर्थं माख्यातं विष्णुलोकगतिप्रदम् ॥१३॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र चन्द्रतीर्थमनुत्तमम् । पौर्णमास्यां विशेषेण स्नानं तत्र समाचरेत् ॥
स्नातमात्रो नरस्तत्र चन्द्रलोके महीयते ॥१४॥
ततो गछेत राजेन्द्र कन्यातीर्थमनुत्तमम् । शुक्लपक्षे तृतीयायां स्नानं तत्र समाचरेत् ॥
स्नातमात्रो नरस्तत्र पृथिव्यामेकराड् भवेत् ॥१५॥
देवतीर्थं ततो गच्छेत् सर्वदेवनमकृतम् । तत्र स्नात्वा च राजेन्द्र दैवतैः सह मोदते ॥१६॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र शिखितीर्थमनुत्तमम् । यत् तत्र दीयते दानं सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥१७॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र तीर्थं पैतामहं शुभम् । यत्तत्र क्रियते श्राद्धं सर्वं तदक्षयं भवेत् ॥१८॥
सावित्रीतीर्थमासाद्य यस्तु प्राणान् परित्यजेत् । विधूय सर्वपापानि ब्रह्मलोके महीयते ॥१९॥
मनोहरं तु तत्रैव तीर्थं परमशोभनम् । स्नात्वा तत्र नरो राजन् दैवतैः सह मोदते ॥२०॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र मानसं तीर्थमुत्तमम् । स्नात्वा तत्र नरो राजन् रुद्रलोके महीयते ॥२१॥
स्वर्गबिन्दुं ततो गच्छेत्तीर्थं देवनमस्कृतम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन् दुर्गतिं नैव गच्छति ॥२२॥
अप्सरेशं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् । क्रीडते नाकलोकस्थो ह्यप्सरोभिः स मोदते ॥२३॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र भारभूतिमनुत्तमम् । उपोषितोऽर्चयेदीशं रुद्रलोके महीयते ॥
अस्मिंस्तीर्थे मृतो राजन् गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥२४॥
कार्तिके मासि देवेशमर्चयेत् पार्वतीपतिम् । अश्वमेधाद् दशगुणं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥२५॥
वृषभं यः प्रयच्छेत तत्र कुन्देन्दुसप्रभम् । वृषयुक्तेन यानेन रुद्रलोकं स गच्छति ॥२६॥
एतत् तीर्थं समासाद्य यस्तु प्राणान् परित्यजेत् । सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ॥२७॥
जलप्रवेशं यः कुर्यात् तस्मिंस्तीर्थे नराधिप । हंसयुक्तेन यानेन स्वर्गलोकं स गच्छति ॥२८॥
एरण्डया नर्मदायास्तु संगमं लोकविश्रुतम् । तत्र तीर्थं महापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥२९॥
उपवासपरो भूत्वा नित्यं व्रतपरायणः । तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥३०॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र नर्मदोदधिसंगमम् । जमदग्निरिति ख्यातः सिद्धो यत्र जनार्दनः ॥३१॥
तत्र स्नात्वा नरो राजन् नर्मदोदधिसंगमे । त्रिगुणं चाश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥३२॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र पिङ्गलेश्वरमुत्तमम् । तत्र स्नात्वा नरो राजन् रुद्रलोके महीयते ॥३३॥
तत्रोपवासं यः कृत्वा पश्येत विमलेश्वरम् । सप्तजन्मकृतं पापं हित्वा याति शिवालयम् ॥३४॥
ततो गच्छेत राजेन्द्र आलिकातीर्थमुत्तमम् । उपोष्य रजनीमेकां नियतो नियताशनः ॥
अस्य तीर्थस्य माहात्म्यान्मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥३५॥
एतानि तव संक्षेपात् प्राधान्यात् कथितानि तु । न शक्या विस्तराद् वक्तुं संख्या तीर्थेषु पाण्डव ॥३६॥
एषा पवित्रा विमला नदी त्रैलोक्यविश्रुता । नर्मदा सरितां श्रेष्ठा महादेवस्य वल्लभा ॥३७॥
मनसा संस्मरेद्यस्तु नर्मदां वै युधिष्ठिर । चान्द्रायणशतं साग्रं लभते नात्र संशयः ॥३८॥
अश्रद्दधानाः पुरुषा नास्तिक्यं घोरमाश्रिताः । पतन्ति नरके घोरे इत्याह परमेश्वरः ॥३९॥
नर्मदां सेवते नित्यं स्वयं देवो महेश्वरः । तेन पुण्या नदी ज्ञेया ब्रह्महत्यापहारिणी ॥४०॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट् साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-५,५१६+४०=५,५५६

॥ अथैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
इदं त्रैलोक्यविख्यातं तीर्थं नैमिशमुत्तमम् । महादेवप्रियकरं महापातकनाशनम् ॥१॥
महादेवं दिदृक्षूणामृषीणां परमेष्ठिनाम् । ब्रहामणा निर्मितं स्थानं तपस्तप्तुं द्विजोत्तमाः ॥२॥
मरीचयोऽत्रये विप्रा वसिष्ठाः क्रतवस्तथा । भृगवोऽङ्गिरसः पूर्वं ब्रह्माणं कमलोद्भवम् ॥३॥
समेत्य सर्ववरदं चतुर्मूर्तिं चतुर्मुखम् । पृच्छन्ति प्रणिपत्यैनं विश्वकर्माणमच्युतम् ॥४॥
षट्कुलीया ऊचुः ॥
भगवन् देवमीशानं तमेवैकं कपर्दिनम् । केनोपायेन पश्यामो ब्रूहि देवनमस्तम् ॥५॥
ब्रह्मोवाच ॥
सत्रं सहस्रमासध्वं वाङ्मनोदोषवर्जिताः । देशं च वः प्रवक्ष्यामि यस्मिन् देशे चरिष्यथ ॥६॥
उक्त्वा मनोमयं चक्रं स सृष्ट्वा तानुवाच ह । क्षिप्तमेतन्मया चक्रमनुव्रजत मा चिरम् ॥
यत्रास्य नेमिः शीर्येत स देशः पुरुषर्षभाः ॥७॥
ततो मुमोच तच्चक्रं ते च तत्समनुव्रजन् । तस्य वै व्रजतः क्षिप्रं यत्र नेमिरशीर्यत ॥
नैमिशं तत्स्मृतं नाम्ना पुण्यं सर्वत्र पूजितम् ॥८॥
सिद्धचारणसंकीर्णं यक्षगन्धर्वसेवितम् । स्थानं भगवतः शम्भोरेतन्नैमिशमुत्तमम् ॥९॥
अत्र देवाः सगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः । तपस्तप्त्वा पु रा देवा लेभिरे प्रवरान् वरान् ॥१०॥
इमं देशं समाश्रित्य षट्कुलीयाः समाहिताः । सत्रेणाराध्य देवेशं दृष्टवन्तो महेश्वरम् ॥११॥
अत्र दानं तपस्तप्तं स्नानं जप्यादिकं च यत् । एकैकं पावयेत् पापं सप्तजन्मकृतं द्विजाः ॥१२॥
अत्र पूर्वं स भगवानृषीणां सत्रमासताम् । स वै प्रोवाच ब्रह्माण्डं पुराणं ब्रह्मभाषितम् ॥१३॥
अत्र देवो महादेवो रुद्राण्या किल विश्वकृत् । रमतेऽद्यापि भगवान् प्रमथैः परिवारितः ॥१४॥
अत्र प्राणान् परित्यज्य नियमेन द्विजातयः । ब्रह्मलोकं गमिष्यन्ति यत्र गत्वा न जायते ॥१५॥
अन्यच्च तीर्थप्रवरं जाप्येश्वरमितिश्रुतम् । जजाप रुद्रमनिशं यत्र नन्दी महागणः ॥१६॥
प्रीतस्तस्य महादेवो देव्या सह पिनाकधृक् । ददावात्मसमानत्वं मृत्युवञ्चनमेव च ॥१७॥
अभूदृषिः स धर्मात्मा शिलादो नाम धर्मवित् । आराधयन्महादेवं पुत्रार्थं वृषभध्वजम् ॥१८॥
तस्य वर्षसहस्रान्ते तप्यमानस्य विश्वकृत् । शर्वः सोमो गणवृतो वरदोऽस्मीत्यभाषत ॥१९॥
स वव्रे वरमीशानं वरेण्यं गिरिजापतिम् । अयोनिजं मृत्युहीनं देहि पुत्रं त्वया समम् ॥२०॥
तथास्त्वित्याह भगवान् देव्या सह महेश्वरः । पश्यतस्तस्य विप्रर्षेरन्तर्द्धानं गतो हरः ॥२१॥
ततो यियक्षुः स्वां भूमिं शिलादो धर्मवित्तमः । चकर्ष लाङ्गलेनोर्वीं भित्त्वादृश्यत शोभनः ॥२२॥
संवर्तकानलप्रख्यः कुमारः प्रहसन्निव । रूपलावण्यसंपन्नस्तेजसा भासयन् दिशः ॥२३॥
कुमारतुल्योऽप्रतिमो मेघगम्भीरया गिरा । शिलादं तात तातेति प्राह नन्दी पुनः पुनः ॥२४॥
तं दृष्ट्वा नन्दनं जातं शिलादः परिषस्वजे । मुनिभ्यो दर्शयामास ये तदाश्रमवासिनः ॥२५॥
जातकर्मादिकाः सर्वाः क्रियास्तस्य चकार ह । उपनीय यथाशास्त्रं वेदमध्यापयत् सुतम् ॥२६॥
अधीतवेदो भगवान् नन्दी मतिमनुत्तमाम् । चक्रे महेश्वरं दृष्ट्वा जेष्ये मृत्युमिति प्रभुम् ॥२७॥
स गत्वा सरितं पुण्यामेकाग्रश्रद्धयान्वितः । जजाप रुद्रमनिशं महेशासक्तमानसः ॥२८॥
तस्य कोटयां तु पूर्णायां शंकरो भक्तवत्सलः । आगत्य साम्बः सगणो वरदोऽस्मीत्युवाच ह ॥२९॥
स वव्रे पुनरेवाहं जपेयं कोटिमीश्वरम् । तावदायुर्महादेव देहीति वरमीश्वर ॥३०॥
एवमस्त्विति सम्प्रोच्य देवोऽप्यन्तरधीयत । जजाप कोटिं भगवान् भूयस्तद्गतमानसः ॥३१॥
द्वितीयायां च कोटयां वै संपूर्णायां वृषध्वजः । आगत्य वरदोऽस्मीति प्राह भूतगणैर्वृतः ॥३२॥
तृतीयां जप्तुमिच्छामि कोटिं भूयोऽपि शंकर । तथास्त्वित्याह विश्वात्मा देवोऽप्यन्तरधीयत ॥३३॥
कोटित्रयेऽथ सम्पूर्णे देवः प्रीतमना भृशम् । आगत्य वरदोऽस्मीति प्राह भूतगणैर्वृतः ॥३४॥
जपेयं कोटिमन्यां वै भूयोऽपि तव तेजसा । इत्युक्ते भगवानाह न जप्तव्यं त्वया पुनः ॥३५॥
अमरो जरया त्यक्तो मम पार्श्वगतः सदा । महागणपतिर्देव्याः पुत्रो भव महेश्वरः ॥३६॥
योगीश्वरो योगनेता गणानामीश्वरेश्वरः । सर्वलोकाधिपः श्रीमान् सर्वज्ञो मद्बलान्वितः ॥३७॥
ज्ञानं तन्मामकं दिव्यं हस्तामलकवत्तव । आभूतसंप्लवस्थायी ततो यास्यसि मत्पदम् ॥३८॥

एतदुक्त्वा महादेवो गणानाहूय शंकरः । अभिषेकेण युक्तेन नन्दीश्वरमयोजयत् ॥३९॥
उद्वाहयामास च तं स्वयमेव पिनाकधृक् । मरुतां च शुभां कन्यां सुयशेति च विश्रुताम् ॥४०॥
एतज्जप्येश्वरं स्थानं देवदेवस्य शूलिनः । यत्र तत्र मृतो मर्त्यो रुद्रलोके महीयते ॥४१॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४१॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-५,५५६+४१=५,५९७

॥ अथ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
अन्यच्च तीर्थप्रवरं जप्येश्वरसमीपतः । नाम्ना पञ्चनदं पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥१॥
त्रिरात्रोपोषितस्तत्र पूजयित्वा महेश्वरम् । सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोके महीयते ॥२॥
अन्यच्च तीर्थप्रवरं शंकरस्यामितौजसः । महाभैरवमित्युक्तं महापातकनाशनम् ॥३॥
तीर्थानां च परं तीर्थं वितस्ता परमा नदी । सर्वपापहरा पुण्या स्वयमेव गिरीन्द्रजा ॥४॥
तीर्थं पञ्चतपो नाम शम्भोरमिततेजसः । यत्र देवादिदेवेन चक्रार्थं पूजितो भवः ॥५॥
पिण्डदानादिकं तत्र प्रेत्यानन्तफलप्रदम् । मृतस्तत्रापि नियमाद् ब्रह्मलोके महीयते ॥६॥
कायावरोहणं नाम महादेवालयं शुभम् । यत्र माहेश्वरा धर्मा मुनिभिः सम्प्रवर्तिताः ॥७॥
श्राद्धं दानं तपो होम उपवासस्तथाऽक्षयः । परित्यजति यः प्राणान् रुद्रलोकं स गच्छति ॥८॥
अन्यच्च तीर्थप्रवरं कन्यातीर्थमिति श्रुतम् । तत्र गत्वा त्यजेत् प्राणाँल्लोकान् प्राप्नोति शाश्वतान् ॥९॥
जामदग्न्यस्य तु शुभं रामस्याक्लिष्टकर्मणः । तत्र स्नात्वा तीर्थ वरे गोसहस्रफलं लभेत् ॥१०॥
महाकालमिति ख्यातं तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् । गत्वा प्राणान् परित्यज्य गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥११॥
गुह्याद् गुह्यतमं तीर्थं नकुलीश्वरमुत्तमम् । तत्र सन्निहितः श्रीमान् भगवान् नकुलीश्वरः ॥१२॥
हिमवच्छिखरे रम्ये गङ्गाद्वारे सुशोभने । देव्या सह महादेवो नित्यं शिष्यैश्च संवृतः ॥१३॥
तत्र स्नात्वा महादेवं पूजयित्वा वृषध्वजम् । सर्वपापैर्विमुच्येत मृतस्तज्ज्ञानमाप्नुयात् ॥१४॥
अन्यच्च देवदेवस्य स्थानं पुण्यतमं शुभम् । भीमेश्वरमिति ख्यातं गत्वा मुञ्चति पातकम् ॥१५॥
तथान्यच्चण्डवेगायाः सम्भेदः पापनाशनः । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥१६॥
सर्वेषामपि चैतेषां तीर्थानां परमा पुरी । नाम्ना वाराणसी दिव्या कोटिकोट्ययुताधिका ॥१७॥
तस्याः पुरस्तान्माहात्म्यं भाषितं वो मया त्विह । नान्यत्र लभ्यते मुक्तिर्योगिनाप्येकजन्मना ॥१८॥
एते प्राधान्यतः प्रोक्ता देशाः पापहरा नृणाम् । गत्वा संक्षालयेत् पापं जन्मान्तरशतैः कृतम् ॥१९॥
यः स्वधर्मान् परित्यज्य तीर्थसेवां करोति हि । न तस्य फलते तीर्थमहि लोके परत्र च ॥२०॥
जो आफ्नो धर्म छाडेर तीर्थ घुम्दछ, उसका लागि ती तीर्थ न यस लोकमा फलदायी हुन्छन् न परलोकमा ।२०।
प्रायश्चित्ती च विधुरस्तथा यायावरो गृही । प्रकुर्यात् तीर्थसंसेवां ये चान्यस्तादृशा जनाः ॥२१॥
सहाग्निर्वा सपत्नीको गच्छेत् तीर्थानि यत्नतः । सर्वपापविनिर्मुक्तो यथोक्तां गतिमाप्नुयात् ॥२२॥
ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य कुर्याद् वा तीर्थसेवनम् । विधाय वृत्तिं पुत्राणां भार्यां तेषु विधाय च ॥२३॥
प्रायश्चित्तप्रसङ्गेन तीर्थमाहात्म्यमीरितम् । यः पठेच्छृणुयाद् वाऽपि मुच्यते सर्वपातकैः ॥२४॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-५,५९७+२४=५,६२१

॥ अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच ॥
एतदाकर्ण्य विज्ञानं नारायणमुखेरितम् । कूर्मरूपधरं देवं पप्रच्छुर्मुनयः प्रभुम् ॥१॥
मुनयः ऊचुः ॥
कथिता भवता धर्मा मोक्षज्ञानं सविस्तरम् । लोकानां सर्गविस्तारो वंशमन्वन्तराणि च ॥२॥
प्रतिसर्गमिदानीं नो वक्तुमर्हसी माधव । भूतानां भूतभव्येश यथा पूर्वं त्वयोदितम् ॥३॥

सूत उवाच ॥

श्रुत्वा तेषां तदा वाक्यं भगवान् कूर्मरूपधृक् । व्याजहार महायोगी भूतानां प्रतिसंचरम् ॥४॥

कूर्म उवाच ॥

नित्यो नैमित्तिकश्चैव प्राकृतोऽत्यन्तिकौ तथा । चतुर्द्धाऽयं पुराणेऽस्मिन् प्रोच्यते प्रतिसंचरः ॥५॥
योऽयं संदृश्यते नित्यं लोके भूतक्षयस्त्विह । नित्यः संकीर्त्यते नाम्ना मुनिभिः प्रतिसंचरः ॥६॥
ब्राह्मो नैमित्तिको नाम कल्पान्ते यो भविष्यति । त्रैलोक्यस्यास्य कथितः प्रतिसर्गो मनीषिभिः ॥७॥
महादाद्यां विशेषान्तं यदा संयाति संक्षयम् । प्राकृतः प्रतिसर्गोऽयं प्रोच्यते कालचिन्तकैः ॥८॥
ज्ञानादात्यन्तिकः प्रोक्तो योगिनः परमात्मनि । प्रलयः प्रतिसर्गोऽयं कालचिन्तापरैर्द्विजैः ॥९॥
आत्यन्तिकश्च कथितः प्रलयोऽत्र ससाधनः । नैमित्तिकमिदानीं वः कथयिष्ये समासतः ॥१०॥
चतुर्युगसहस्रान्ते संप्राप्ते प्रतिसंचरे । स्वात्मसंस्थाः प्रजाः कर्तुं प्रतिपेदे प्रजापतिः ॥११॥
ततो भवत्यनावृष्टिस्तीव्रा सा शतवार्षिकी । भूतक्षयकरी घोरा सर्वभूतक्षयंकरी ॥१२॥
ततो यान्यल्पसाराणि सत्त्वानि पृथिवीपते । तानि चाग्रे प्रलीयन्ते भूमित्वमुपयान्ति च ॥१३॥
सप्तरश्मिरथो भूत्वा समुत्तिष्ठन् दिवाकरः । असह्यरश्मिर्भवति पिबन्नम्भो गभस्तिभिः ॥१४॥
तस्य ते रश्मयः सप्त पिबन्त्यम्बु महार्णवे । छतेनाहारेण ता दीप्ताः सूर्याः सप्त भवन्त्युत ॥१५॥
ततस्ते रश्मयः सप्त सूर्या भूत्वा चतुर्दिशम् । चतुर्लोकमिदं सर्वं दहन्ति शिखिनस्तथा ॥१६॥
व्याप्नुवन्तश्च ते विप्रास्तूर्ध्वं चाधश्च रश्मिभिः । दीप्यन्ते भास्कराः सप्त युगान्ताग्निप्रदीपिताः ॥१७॥
ते सूर्या वारिणा दीप्ता बहुसाहस्ररश्मयः । खं समावृत्य तिष्ठन्ति निर्दहन्तो वसुंधराम् ॥१८॥
ततस्तेषां प्रतापेन दह्यमाना वसुंधरा । साद्रिनद्यर्णवद्वीपा निस्नेहा समपद्यते ॥१९॥
दीप्ताभिः संतताभिश्च रश्मिभिर्वै समन्ततः । अधश्चोर्ध्वं च लग्नाभिस्तिर्यक् चैव समावृतम् ॥२०॥
सूर्याग्निना प्रमृष्टानां संसृष्टानां परस्परम् । एकत्वमुपयातानामेकज्वालं भवत्युत ॥२१॥
सर्वलोकप्रणाशश्च सोऽग्निर्भूत्वा सुकुण्डली । चतुर्लोकमिदं सर्वं निर्दहत्यात्मतेजसा ॥२२॥
ततः प्रलीने सर्वस्मिञ्जङ्गमे स्थावरे तथा । निर्वृक्षा निस्तृणा भूमिः कूर्मपृष्ठा प्रकाशते ॥२३॥
अम्बरीषमिवाभाति सर्वमापूरितं जगत् । सर्वमेव तदर्चिर्भिः पूर्णं जाज्वल्यते पुनः ॥२४॥
पाताले यानि सत्त्वानि महोदधिगतानि च । ततस्तानि प्रलीयन्ते भूमित्वमुपयान्ति च ॥२५॥
द्वीपांश्च पर्वतांश्चैव वर्षाण्यथ महोदधीन् । तान् सर्वान् भस्मसात् चक्रे सप्तात्मा पावकः प्रभुः ॥२६॥
समुद्रेभ्यो नदीभ्यश्च पातालेभ्यश्च सर्वशः । पिबन्नपः समिद्धोऽग्निः पृथिवीमाश्रितो ज्वलन् ॥२७॥
ततः संवर्तकः शैलानतिक्रम्य महांस्तथा । लोकान् दहति दीप्तात्मा रुद्रतेजोविजृम्भितः ॥२८॥
स दग्ध्वा पृथिवीं देवो रसातलमशोषयत् । अधस्तात् पृथिवीं दग्ध्वा दिवमूर्ध्वं दहिष्यति ॥२९॥
योजनानां शतानीह सहस्राण्ययुतानि च । उत्तिष्ठन्ति शिखास्तस्य वह्नेः संवर्तकस्य तु ॥३०॥
गन्धर्वांश्च पिशाचांश्च सयक्षोरगराक्षसान् । तदा दहत्यसौ दीप्तः कालरुद्रप्रचोदितः ॥३१॥
भूर्लोकं च भुवर्लोकं स्वर्लोकं च तथा महः । दहेदशेषं कालाग्निः कालो विश्वतनुः स्वयम् ॥३२॥
व्याप्तेष्वेतेषु लोकेषु तिर्यगूर्ध्वमथाग्निना । तत् तेजः समनुप्राप्य कृत्स्नं जगदिदं शनैः ॥
अयोगुडमिदं सर्वं तदा चैकं प्रकाशते ॥३३॥
ततो गजकुलोन्नादास्तडिद्भिः समलंकृताः । उत्तिष्ठन्ति तदा व्योम्नि घोराः संवर्तका घनाः ॥३४॥
केचिन्नीलोत्पलश्यामाः केचित् कुमुदसन्निभाः । धूम्रवर्णास्तथा केचित् केचित् पीताः पयोधराः ॥३५॥
केचिद् रासभवर्णास्तु लाक्षारसनिभस्तथा । शङ्खकुन्दनिभाश्चान्ये जात्यञ्जननिभाः परे ॥३६॥
मनः शिलाभास्त्वन्ये च कपोतसदृशाः परे । इन्द्रगोपनिभाः केचिद्धरितालनिभास्तथा ॥
इन्द्रचापनिभाः केचिदुत्तिष्ठन्ति घना दिवि ॥३७॥
केचित् पर्वतसंकाशाः केचिद् गजकुलोपमाः । कूटाङ्गारनिभाश्चान्ये केचिन्मीनकुलोद्वहाः ॥
बहूरूपा घोररूपा घोरस्वरनिनादिनः ॥३८॥
तदा जलधराः सर्वे पूरयन्ति नभः स्थलम् । ततस्ते जलदा घोरा राविणो भास्करात्मजाः ॥
सप्तधा संवृतात्मानस्तमग्निं शमयन्त्युत ॥३९॥
ततस्ते जलदा वर्षं मुञ्चन्तीह महौघवत् । सुघोरमीश्वं वर्षं नाशयन्ति च पावकम् ॥४०॥

प्रवृष्टे च तदात्यर्थमम्भसा पूर्यते जगत्। अद्भिस्तेजोऽभिभूतत्वात् तदग्निः प्रविशत्यपः ॥४१॥
नष्टे चाग्नौ वर्षशतैः पयोदाः क्षयसम्भवाः। प्लावयन्तोऽथ भुवनं महाजलपरिस्रवैः ॥४२॥
धाराभिः पूरयन्तीदं चोद्यमानाः स्वयम्भुवा। अत्यन्तसलिलौघैश्च वेला इव महोदधिः ॥४३॥
साद्रिद्वीपा तथा पृथ्वी जलैः संच्छाद्यते शनैः। आदित्यरश्मिभिः पीतं जलमभ्रेषु तिष्ठति॥
पुनः पतति तद् भूमौ पूर्यन्ते तेन चार्णवाः ॥४४॥
ततः समुद्राः स्वां वेलामतिक्रान्तास्तु कृत्स्नशः। पर्वताश्च विलीयन्ते मही चाप्सु निमज्जति ॥४५॥
तस्मिन्नेकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजङ्गमे। योगनिन्द्रां समास्थाय शेते देवः प्रजापतिः ॥४६॥
चतुर्युगसहस्रान्तं कल्पमाहुर्महर्षयः। वाराहो वर्तते कल्पो यस्य विस्तार ईरितः ॥४७॥
असंख्यातास्तथा कल्पा ब्रह्मविष्णुशिवात्मकाः। कथिता हि पुराणेषु मुनिभिः कालचिन्तकैः ॥४८॥
सात्त्विकेष्वथ कल्पेषु माहात्म्यमधिकं हरेः। तामसेषु हरस्योक्तं राजसेषु प्रजापतेः ॥४९॥
योऽयं प्रवर्तते कल्पो वाराहः सात्त्विको मतः। अन्ये च सात्त्विकाः कल्पा मम तेषु परिग्रहः ॥५०॥
ध्यानं तपस्तथा ज्ञानं लब्ध्वा तेष्वेव योगिनः। आराध्य गिरिशं मां च यान्ति तत् परमं पदम् ॥५१॥
सोऽहं तत्त्वं समास्थाय मायी मायामयीं स्वयम्। एकार्णवे जगत्यस्मिन् योगनिद्रां व्रजामि तु ॥५२॥
मां पश्यन्ति महात्मानः सुप्तिकाले महर्षयः। जनलोके वर्तमानास्तपसा योगचक्षुषा ॥५३॥
अहं पुराणपुरुषो भूर्भुवः प्रभवो विभुः। सहस्रचरणः श्रीमान् सहस्रांशुः सहस्रदृक् ॥५४॥
मन्त्रोऽग्निर्ब्राह्मणा गावः कुशाश्च समिधो ह्यहम्। प्रोक्षणी च श्रुवश्चैव सोमो घृतमथास्म्यहम् ॥५५॥
संवर्तको महानात्मा पवित्रं परमं यशः। वेदो वेद्यं प्रभुर्गोप्ता गोपतिर्ब्रह्मणो मुखम् ॥५६॥
अनन्तस्तारको योगी गतिर्गतिमतां वरः। हंसः प्राणोऽथ कपिलो विश्वमूर्तिः सनातनः ॥५७॥
क्षेत्रज्ञः प्रकृतिः कालो जगद्बीजमथामृतम्। माता पिता महादेवो मत्तो ह्यन्यन्न विद्यते ॥५८॥
आदित्यवर्णो भुवनस्य गोप्ता नारायणः पुरुषो योगमूर्तिः। तं पश्यन्ति यतयो योगनिष्ठा ज्ञात्वात्मानममृतत्वं व्रजन्ति ॥५९॥
इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-५,६२१+५९=५,६८०

॥ अथ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

कूर्म उवाच॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रतिसर्गमनुत्तमम्। प्राकृतं तत्समासेन श्रृणुध्वं गदतो मम ॥१॥
गते परार्द्धद्वितये कालो लोकप्रकालनः। कालाग्निर्भस्मसात् कर्तुं करोति निखिलं मतिम् ॥२॥
स्वात्मन्यात्मानमावेश्य भूत्वा देवो महेश्वरः। दहेदशेषं ब्रह्माण्डं सदेवासुरमानुषम् ॥३॥
तमाविश्य महादेवो भगवान्नीललोहितः। करोति लोकसंहारं भीषणं रूपमाश्रितः ॥४॥
प्रविश्य मण्डलं सौरं कृत्वाऽसौ बहुधा पुनः। निर्दहत्यखिलं लोकं सप्तसप्तिस्वरूपधृक् ॥५॥
स दग्ध्वा सकलं विश्वमस्त्रं ब्रह्मशिरो महत्। देवतानां शरीरेषु क्षिपत्यखिलदाहकम् ॥६॥
दग्धेष्वशेषदेवेषु देवी गिरिवरात्मजा। एषासा साक्षिणी शम्भोस्तिष्ठते वैदिकी श्रुतिः ॥७॥
शिरः कपालैर्देवानां कृतस्रग्वरभूषणः। आदित्यचन्द्रादिगणैः पूरयन् व्योममण्डलम् ॥८॥
सहस्रनयनो देवः सहस्राकृतिरीश्वरः। सहस्रहस्तचरणः सहस्रार्चिर्महाभुजः ॥९॥
दंष्ट्राकरालवदनः प्रदीप्तानललोचनः। त्रिशूली कृत्तिवसनो योगमैश्वरमास्थितः ॥१०॥
पीत्वा तत्परमानन्दं प्रभूतममृतं स्वयम्। करोति ताण्डवं देवीमालोक्य परमेश्वरः ॥११॥
पीत्वा नृत्यामृतं देवी भर्तुः परममङ्गला। योगमास्थाय देवस्य देहमायाति शूलिनः ॥१२॥
संत्यक्त्वा ताण्डवरसं स्वेच्छयैव पिनाकधृक्। ज्योतिः स्वभावं भगवान् दग्ध्वा ब्रह्माण्डमण्डलम् ॥१३॥
संस्थितेष्वथ देवेषु ब्रह्मविष्णुपिनाकिषु। गुणैरशेषैः पृथिवीविलयं याति वारिषु ॥१४॥
स वारितत्त्वं सगुणं ग्रसते हव्यवाहनः। तैजसं गुणसंयुक्तं वायौ संयाति संक्षयम् ॥१५॥
आकाशे सगुणो वायुः प्रलयं याति विश्वभृत्। भूतादौ च तथाकाशं लीयते गुणसंयुतम् ॥१६॥
इन्द्रियाणि च सर्वाणि तैजसे यान्ति संक्षयम्। वैकारिको देवगणाः प्रलयं यान्ति सत्तमाः ॥१७॥
वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चेति सत्तमाः। त्रिविधोऽयमहंकारो महति प्रलये व्रजेत् ॥१८॥

महान्तमेभिः सहितं ब्रह्माणममितौजसम् । अव्यक्तं जगतो योनिः संहरेदेकमव्ययम् ॥१९॥
एवं संहृत्य भूतानि तत्त्वानि च महेश्वरः । वियोजयति चान्योन्यं प्रधानं पुरुषं परम् ॥२०॥
प्रधानपुंसोरजयोरेष संहार ईरितः । महेश्वरेच्छाजनितो न स्वयं विद्यते लयः ॥२१॥
गुणसाम्यं तदव्यक्तं प्रकृतिः परिगीयते । प्रधानं जगतो योनिर्मायातत्त्वमचेतनम् ॥२२॥
कूटस्थश्चिन्मयो ह्यात्मा केवलः पञ्चविंशकः । गीयते मुनिभिः साक्षी महानेकः पितामहः ॥२३॥
एवं संहारकरणी शक्तिर्माहेश्वरी ध्रुवा । प्रधानाद्यं विशेषान्तं देहे रुद्र इति श्रुतिः ॥२४॥
योगिनामथ सर्वेषां ज्ञानविन्यस्तचेतसाम् । आत्यन्तिकं चैव लयं विदधातीह शंकरः ॥२५॥
इत्येष भगवान् रुद्रः संहारं कुरुते वशी । स्थापिका मोहनी शक्तिर्नारायण इति श्रुतिः ॥२६॥
हिरण्यगर्भो भगवान् जगत् सदसदात्मकम् । सृजेदशेषं प्रकृतेस्तन्मयः पञ्चविंशकः ॥२७॥
सर्वतः सर्वगाः शान्ताः स्वात्मन्येव व्यवस्थिताः । शक्तयो ब्रह्मविष्णवीशा भुक्तिमुक्तिफलप्रदाः ॥२८॥
सर्वेश्वराः सर्ववन्द्याः शाश्वतानन्तभोगिनः । एकमेवाक्षरं तत्त्वं पुंप्रधानेश्वरात्मकम् ॥२९॥
अन्याश्च शक्तयो दिव्याः सन्ति तत्र सहस्रशः । इज्यन्ते विविधैर्यज्ञैः शक्रादित्यादयोऽमराः ॥३०॥
एकैकस्य सहस्राणि देहानां वै शतानि च । कथ्यन्ते चैव माहात्म्याच्छक्तिरेकैव निर्गुणाः ॥३१॥
तां तां शक्तिं समाधाय स्वयं देवो महेश्वरः । करोति देहान् विविधान् दृश्यते चैव लीलया ॥३२॥
इज्यते सर्वयज्ञेषु ब्राह्मणैर्वेदवादिभिः । सर्वकामप्रदो रुद्र इत्येषा वैदिकी श्रुतिः ॥३३॥
सर्वासामेव शक्तीनां ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । प्राधान्येन स्मृता देवाः शक्तयः परमात्मनः ॥३४॥
आद्यः परस्ताद् भगवान् परमात्मा सनातनः । गीयते सर्वशक्त्यात्मा शूलपाणिर्महेश्वरः ॥३५॥
एनमेके वदन्त्यग्निं नारायणमथापरे । इन्द्रमेके परे विश्वान् ब्रह्माणमपरे जगुः ॥३६॥
ब्रह्मविष्णवग्निवरुणाः सर्वे देवास्तथर्षयः । एकस्यैवाथ रुद्रस्य भेदास्ते परिकीर्तिताः ॥३७॥
यं यं भेदं समाश्रित्य यजन्ति परमेश्वरम् । तत् तद् रूपं समास्थाय प्रददाति फलं शिवः ॥३८॥
तस्मादेकतरं भेदं समाश्रित्यापि शाश्वतम् । आराधयन्महादेवं याति तत्परमं पदम् ॥३९॥
किन्तु देवं महादेवं सर्वशक्तिं सनातनम् । आराधयेद् वै गिरिशं सगुणं वाऽथ निर्गुणम् ॥४०॥
मया प्रोक्तो हि भवतां योगः प्रागेव निर्गुणः । आरुरुक्षुस्तु सगुणं पूजयेत् परमेश्वरम् ॥४१॥
पिनाकिनं त्रिनयनं जटिलं कृत्तिवाससम् । पद्मासनस्थं रुक्माभं चिन्तयेद् वैदिकी श्रुतिः ॥४२॥
एष योगः समुद्दिष्टः सबीजो मुनिसत्तमाः । तस्मात् सर्वान् परित्यज्य देवान् ब्रह्मपुरोगमान् ॥
आराधयेद् विरूपाक्षमादिमध्यान्तसंस्थितम् ॥४३॥
भक्तियोगसमायुक्तः स्वधर्मनिरतः शुचिः । तादृशं रूपमास्थाय समायात्यन्तिकं शिवम् ॥४४॥
एष योगः समुद्दिष्टः सबीजोऽत्यन्तभावने । यथाविधि प्रकुर्वाणः प्राप्नुयादैश्वरं पदम् ॥४५॥
अत्राप्यशक्तोऽथ हरं विष्णुं ब्रह्माणमर्चयेत् । अथ चेदसमर्थः स्यात् तत्रापि मुनिपुंगवाः ॥
ततो वाय्वग्निशक्रादीन् पूजयेदे भक्तिसंयुतः ॥४६॥
ये चान्ये भावने शुद्धे प्रागुक्ते भवतामिह । अथापि कथितो योगो निर्बीजश्च सबीजकः ॥४७॥
ज्ञानं तदुक्तं निर्बीजं पूर्वं हि भवतां मया । विष्णुं रुद्रं विरञ्चिं च सबीजं साधयेद् बुधः ॥
अथ वाय्वग्न्यादिकान् देवांस्तत्परः संयतेन्द्रियः ॥४८॥
पूजयेत् पुरुषं विष्णुं चतुर्मूर्तिधरं हरिम् । अनादिनिधनं देवं वासुदेवं सनातनम् ॥४९॥
नारायणं जगद्योनिमाकाशं परमं पदम् । तल्लिङ्गधारी नियतं तद्भक्तस्तदुपाश्रयः ॥
एष एव विधिर्ब्राह्मे भावने चान्तिके मतः ॥५०॥
इत्येतत् कथितं ज्ञानं भावनासंश्रयं परम् । इन्द्रद्युम्नाय मुनये कथितं यन्मया पुरा ॥५१॥
अव्यक्तात्मकमेवेदं चेतनाचेतनं जगत् । तदीश्वरः परं ब्रह्म तस्माद् ब्रह्ममयं जगत् ॥५२॥
सूत उवाच ॥
एतावदुक्त्वा भगवान् विरराम जनार्दनः । तुष्टुवुर्मुनयो विष्णुं शक्रेण सह माधवम् ॥५३॥
मुनयः ऊचुः ॥
नमस्ते कूर्मरूपाय विष्णवे परमात्मने । नारायणाय विश्वाय वासुदेवाय ते नमः ॥५४॥
नमो नमस्ते कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः । माधवाय नमस्तुभ्यं नमो यज्ञेश्वराय च ॥५५॥

सहस्रशिरसे तुभ्यं सहस्राक्षाय ते नमः । नमः सहस्रहस्ताय सहस्रचरणाय च ॥५६॥
ॐ नमो ज्ञानरूपाय परमात्मस्वरूपिणे । आनन्दाय नमस्तुभ्यं मायातीताय ते नमः ॥५७॥
नमो गूढशरीराय निर्गुणाय नमोऽस्तु ते । पुरुषाय पुराणाय सत्तामात्रस्वरूपिणे ॥५८॥
नमः सांख्याय योगाय केवलाय नमोऽस्तु ते । धर्मज्ञानाधिगम्याय निष्कलाय नमो नमः ॥५९॥
नमस्ते व्योमतत्त्वाय महायोगेश्वराय च । परावराणां प्रभवे वेदवेद्याय ते नमः ॥६०॥
नमो बुद्धाय शुद्धाय नमो युक्ताय हेतवे । नमो नमो नमस्तुभ्यं मायिने वेधसे नमः ॥६१॥
नमोऽस्तु ते वराहाय नारसिंहाय ते नमः । वामनाय नमस्तुभ्यं हृषीकेशाय ते नमः ॥६२॥
नमोऽस्तु कालरुद्राय कालरूपाय ते नमः । स्वर्गापवर्गदात्रे च नमोऽप्रतिहतात्मने ॥६३॥
नमो योगाधिगम्याय योगिने योगदायिने । देवानां पतये तुभ्यं देवार्तिशमनाय ते ॥६४॥
भगवंस्त्वत्प्रसादेन सर्वसंसारनाशनम् । अस्माभिर्विदितं ज्ञानं यज्ज्ञात्वामृतमश्नुते ॥६५॥
श्रुतास्तु विविधा धर्मा वंशा मन्वन्तराणि च । सर्गश्च प्रतिसर्गश्च ब्रह्माण्यस्यास्य विस्तरः ॥६६॥
त्वं हि सर्वजगत्साक्षी विश्वो नारायणः परः । त्रातुमर्हस्यनन्तात्मंस्त्वमेव शरणं गतिः ॥६७॥

सूत उवाच ॥

एतद् वः कथितं विप्रा भोगमोक्षप्रदायकम् । कौर्मं पुराणमखिलं यज्जगाद गदाधरः ॥६८॥
अस्मिन् पुराणे लक्ष्म्यास्तु सम्भवः कथितः पुरा । मोहायाशेषभूतानां वासुदेवेन योजनम् ॥६९॥
प्रजापतीनां सर्गस्तु वर्णधर्माश्च वृत्तयः । धर्मार्थकाममोक्षाणां यथावल्लक्षणं शुभम् ॥७०॥
पितामहस्य विष्णोश्च महेशस्य च धीमतः । एकत्वं च पृथक्त्वं च विशेषश्चोपवर्णितः ॥७१॥
भक्तानां लक्षणं प्रोक्तं समाचारश्च भोजनम् । वर्णाश्रमाणां कथितं यथावदिह लक्षणम् ॥७२॥
आदिसर्गस्ततः पश्चादण्डावरणसप्तकम् । हिरण्यगर्भसर्गश्च कीर्तितो मुनिपुंगवाः ॥७३॥
कालसंख्याप्रकथनं माहात्म्यं चेश्वरस्य च । ब्रह्मणः शयनं चाप्सु नामनिर्वचनं तथा ॥७४॥
वराहवपुषा भूयो भूमेरुद्धरणं पुनः । मुख्यादिसर्गकथनं मुनिसर्गस्तथापरः ॥७५॥
व्याख्यतो रुद्रसर्गश्च ऋषिसर्गश्च तापसः । धर्मस्य च प्रजासर्गस्तामसात् पूर्वमेव तु ॥७६॥
ब्रह्मविष्णुविवादः स्यादन्तर्देहप्रवेशनम् । पद्मोद्भवत्वं देवस्य मोहस्तस्य च धीमतः ॥७७॥
दर्शनं च महेशस्य माहात्म्यं विष्णुनेरितम् । दिव्यदृष्टिप्रदानं च ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥७८॥
संस्तवो देवदेवस्य ब्रह्मणा परमेष्ठिना । प्रसादो गिरिशस्याथ वरदानं तथैव च ॥७९॥
संवादो विष्णुना सार्धं शंकरस्य महात्मनः । वरदानं तथापूर्वमन्तर्द्धानं पिनाकिनः ॥८०॥
वधश्च कथितो विप्रा मधुकैटभयोः पुरा । अवतारोऽथ देवस्य ब्रह्मणो नाभिपङ्कजात् ॥८१॥
एकीभावश्च देवस्य विष्णुना कथितस्ततः । विमोहो ब्रह्मणश्चाथ संज्ञालाभो हरेस्ततः ॥८२॥
तपश्चरणमाख्यातं देवदेवस्य धीमतः । प्रादुर्भावो महेशस्य ललाटात् कथितस्ततः ॥८३॥
रुद्राणां कथिता सृष्टिर्ब्रह्मणः प्रतिषेधनम् । भूतिश्च देवदेवस्य वरदानोपदेशकौ ॥८४॥
अन्तर्धानं च रुद्रस्य तपश्चर्याण्डजस्य च । दर्शनं देवदेवस्य नरनारीशरीरता ॥८५॥
देव्या विभागकथनं देवदेवात् पिनाकिनः । देव्यास्तु पश्चात् कथितं दक्षपुत्रीत्वमेव च ॥८६॥
हिमवद्दुहितृत्वं च देव्या माहात्म्यमेव च । दर्शनं दिव्यरूपस्य वैश्वरूपस्य दर्शनम् ॥८७॥
नाम्नां सहस्रं कथितं पित्रा हिमवता स्वयम् । उपदेशो महादेव्या वरदानं तथैव च ॥८८॥
भृग्वादीनां प्रजासर्गो राज्ञां वंशस्य विस्तरः । प्राचेतसत्वं दक्षस्य दक्षयज्ञविमर्दनम् ॥८९॥
दधीचस्य च दक्षस्य विवादः कथितस्तदा । ततश्च शापः कथितो मुनीनां मुनिपुंगवाः ॥९०॥
रुद्रागतिः प्रसादश्च अन्तर्धानं पिनाकिनः । पितामहस्योपदेशः कीर्त्यते रक्षणाय तु ॥९१॥
दक्षस्य च प्रजासर्गः कश्यपस्य महात्मनः । हिरण्यकशिपोर्नाशो हिरण्याक्षवधस्तथा ॥९२॥
ततश्च शापः कथितो देवदारुवनौकसाम् । निग्रहश्चान्धकस्याथ गाणपत्यमनुत्तमम् ॥९३॥
प्रह्लादनिग्रहश्चाथ बलेः संयमनं ततः । बाणस्य निग्रहश्चाथ प्रसादस्तस्य शूलिनः ॥९४॥
ऋषीणां वंशविस्तारो राज्ञां वंशाः प्रकीर्तिताः । वसुदेवात् ततो विष्णोरुत्पत्तिः स्वेच्छया हरेः ॥९५॥
दर्शनं चोपमन्योर्वै तपश्चरणमेव च । वरलाभो महादेवं दृष्ट्वा साम्बं त्रिलोचनम् ॥९६॥
कैलासगमनं चाथ निवासस्तत्र शार्ङ्गिणः । ततश्च कथ्यते भीतिर्द्वारवत्या निवासिनाम् ॥९७॥

रक्षणं गरुडेनाथ जित्वा शत्रून् महाबलान् । नारादागमनं चैव यात्रा चैव गरुत्मतः ॥९८॥
ततश्च कृष्णागमनं मुनीनामागतिस्ततः । नैत्यकं वासुदेवस्य शिवलिङ्गार्चनं तथा ॥९९॥
मार्कण्डेयस्य च मुनेः प्रश्नः प्रोक्तस्ततः परम् । लिङ्गार्चननिमित्तं च लिङ्गस्यापि सलिङ्गिनः ॥१००॥
यथात्म्यकथनं चााथ लिङ्गाविर्भाव एव च । ब्रह्मविष्ण्वोस्तथा मध्ये कीर्तिता मुनिपुंगवाः ॥१०१॥
मोहस्तयोस्तु कथितो गमनं चोर्ध्वतोऽप्यधः । संस्तवो देवदेवस्य प्रसादः परमेष्ठिनः ॥१०२॥
अन्तर्धानं च लिङ्गस्य साम्बोत्पत्तिस्ततः परम् । कीर्तिता चानिरुद्धस्य समुत्पत्तिर्द्विजोत्तमाः ॥१०३॥
कृष्णस्य गमने बुद्धिर्ऋषीणामागतिस्तथा । अनुशासितं च कृष्णेन वरदानं महात्मनः ॥१०४॥
गमनं चैव कृष्णस्य पार्थस्यापि च दर्शनम् । कृष्णद्वैपायनस्योक्ता युगधर्माः सनातनाः ॥१०५॥
अनुग्रहोऽथ पार्थस्य वाराणस्यां गतिस्ततः । पाराशर्यस्य च मुनेर्व्यासस्याद्भुतकर्मणः ॥१०६॥
वाराणस्याश्च माहात्म्यं तीर्थानां चैव वर्णनम् । तीर्थयात्रा च व्यासस्य देव्याश्चैवाथ दर्शनम् ॥
उद्वासनं च कथितं वरदानं तथैव च ॥१०७॥
प्रयागस्य च माहात्म्यं क्षेत्राणामथ कीर्तिनम् । फलं च विपुलं विप्रा मार्कण्डेयस्य निर्गमः ॥१०८॥
भुवनानां स्वरूपं च ज्योतिषां च निवेशनम् । कीर्त्यन्ते चैव वर्षाणि नदीनां चैव निर्णयः ॥१०९॥
पर्वतानां च कथनं स्थानानि च दिवौकसाम् । द्वीपानां प्रविभागश्च श्वेतद्वीपोपवर्णनम् ॥११०॥
शयनं केशवस्याथ माहात्म्यं च महात्मनः । मन्वन्तराणां कथनं विष्णोर्माहात्म्यमेव च ॥१११॥
वेदशाखाप्रणयनं व्यासानां कथनं ततः । अवेदस्य च वेदानां कथितं मुनिपुंगवाः ॥११२॥
योगेश्वराणां च कथा शिष्याणां चाथ कीर्तनम् । गीताश्च विविधा गुह्या ईश्वरस्याथ कीर्तिताः ॥११३॥
वर्णाश्रमाणामाचाराः प्रायश्चित्तविधिस्ततः । कपालित्वं च रुद्रस्य भिक्षाचरणमेव च ॥११४॥
पतिव्रतायाश्चाख्यानं तीर्थानां च विनिर्णयः । तथा मङ्कणकस्याथ निग्रहः कीर्त्यते द्विजाः ॥११५॥
वधश्च कथितो विप्राः कालस्य च समासतः । देवदारुवने शम्भोः प्रवेशो माधवस्य च ॥११६॥
दर्शनं षट्कुलीयानां देवदेवस्य धीमतः । वरदानं च देवस्य नन्दिने तु प्रकीर्तितम् ॥११७॥
नैमित्तिकस्तु कथितः प्रतिसर्गस्ततः परम् । प्राकृतः प्रलयश्चोर्ध्वं सबीजो योग एव च ॥११८॥
एवं ज्ञात्वा पुराणस्य संक्षेपं कीर्तयेत्तु यः । सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥११९॥
एवमुक्त्वा श्रियं देवीमादाय पुरुषोत्तमः । संत्यज्य कूर्मसंस्थानं स्वस्थानं च जगाम ह ॥१२०॥
देवाश्च सर्वे मुनयः स्वानि स्थानानि भेजिरे । प्रणम्य पुरुषं विष्णुं गृहीत्वा ह्यमृतं द्विजाः ॥१२१॥
एतत् पुराणं सकलं भाषितं कूर्मरूपिणा । साक्षाद् देवादिदेवेन विष्णुना विश्वयोनिना ॥१२२॥
यः पठेत् सततं मर्त्यो नियमेन समाहितः । सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥१२३॥
लिखित्वा चैव यो दद्याद् वैशाखे मासि सुव्रतः । विप्राय वेदविदुषे तस्य पुण्यं निबोधत ॥१२४॥
सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वैश्वर्यसमन्वितः । भुक्त्वा च विपुलान् स्वर्गे भोगान्दिव्यान्सुशोभनान् ॥१२५॥
ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो विप्राणां जायते कुले । पूर्वसंस्कारमाहात्म्याद् ब्रह्मविद्यामवाप्नुयात् ॥१२६॥
पठित्वाध्यायमेवैकं सर्वपापैः प्रमुच्यते । योऽर्थं विचारयेत् सम्यक् प्राप्नोति परं पदम् ॥१२७॥
अध्येतव्यमिदं नित्यं विप्रैः पर्वणि पर्वणि । श्रोतव्यं च द्विजश्रेष्ठा महापातकनाशनम् ॥१२८॥
एकतस्तु पुराणानि सेतिहासानि कृत्स्नशः । एकत्र चेदं परममेतदेवातिरिच्यते ॥१२९॥
धर्मनैपुण्यकामानां ज्ञाननैपुण्यकामिनाम् । इदं पुराणं मुक्त्वैकं नास्त्यन्यत् साधनं परम् ॥१३०॥
यथावदत्र भगवान् देवो नारायणो हरिः । कथ्यते हि यथा विष्णुर्न तथाऽन्येषु सुव्रताः ॥१३१॥
ब्राह्मी पौराणिकी चेयं संहिता पापनाशिनी । अत्र तत् परमं ब्रह्म कीर्त्यते हि यथार्थतः ॥१३२॥
तीर्थानां परमं तीर्थं तपसां च परं तपः । ज्ञानानां परमं ज्ञानं व्रतानां परमं व्रतम् ॥१३३॥
नाध्येतव्यमिदं शास्त्रं वृषलस्य च सन्निधौ । योऽधीते स तु मोहात्मा स याति नरकान् बहून् ॥१३४॥
श्राद्धे वा दैविके कार्ये श्रावणीयं द्विजातिभिः । यज्ञान्ते तु विशेषेण सर्वदोषविशोधनम् ॥१३५॥
मुमुक्षूणामिदं शास्त्रमध्येतव्यं विशेषतः । श्रोतव्यं चाथ मन्तव्यं वेदार्थपरिबृंहणम् ॥१३६॥
ज्ञात्वा यथावद् विप्रेन्द्रान् श्रावयेद् भक्तिसंयुतान् । सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् ॥१३७॥
योऽश्रद्दधाने पुरुषे दद्याच्चाधार्मिके तथा । स प्रेत्य गत्वा निरयान् शुनां योनिं व्रजत्यधः ॥१३८॥
नमस्कृत्य हरिं विष्णुं जगद्योनिं सनातनम् । अध्येतव्यमिदं शास्त्रं कृष्णद्वैपायनं तथा ॥१३९॥

इत्याज्ञा देवदेवस्य विष्णोरमिततेजसः । पाराशर्यस्य विप्रर्षेर्व्यासस्य च महात्मनः ॥१४०॥
श्रुत्वा नारायणाद् दिव्यां नारदो भगवानृषिः । गौतमाय ददौ पूर्वं तस्माच्चैव पराशरः ॥१४१॥
पराशरोऽपि भगवान गङ्गाद्वारे मुनीश्वराः । मुनिभ्यः कथयामास धर्मकामार्थमोक्षदम् ॥१४२॥
ब्रह्मणा कथितं पूर्वं सनकाय च धीमते । सनत्कुमाराय तथा सर्वपापप्रणाशनम् ॥१४३॥
सनकाद् भगवान् साक्षाद् देवलो योगवित्तमः । अवाप्तवान् पञ्चशिखो देवलादिदमुत्तमम् ॥१४४॥
सनत्कुमाराद् भगवान् मुनिः सत्यवतीसुतः । एतत् पुराणं परमं व्यासः सर्वार्थसंचयम् ॥१४५॥
तस्माद् व्यासादहं श्रुत्वा भवतां पापनाशनम् । ऊचिवान् वै भवद्भिश्च दातव्यं धार्मिके जने ॥१४६॥
तस्मै व्यासाय मुनये सर्वज्ञाय महर्षये । पाराशर्याय शान्ताय नमो नारायणात्मने ॥१४७॥
यस्मात् संजायते कृत्स्नं यत्र चैव प्रलीयते । नमस्तस्मै सुरेशाय विष्णवे कूर्मरूपिणे ॥१४८॥

इति श्रीकूर्मपुराणे षट्साहस्र्यां संहितायामुपरिविभागे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥
आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः-५,६८०+१४८=५,८२८

॥ उत्तरविभागः समाप्तः ॥

॥ इति श्रीकूर्मपुराणं समाप्तम् ॥